

PEDAGOGIK MAHORAT

1(2)
2026

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

1-son (2026-yil, yanvar)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2026

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2026, № 1

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrda qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruriy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY’ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Mas’ul kotib: Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Navro‘z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Rasulov To‘lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G‘arbiy Universitet, Bolgariya)

Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta’limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Romm Tatyana Aleksandrovna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta’lim instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)

Zotova Firuza Raxmatullova, pedagogika fanlari doktori, professor (Volgabo‘yi davlat jismoniy tarbiya, sport va turizm universiteti, Rossiya)

Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor

Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)

Tadjixodjayev Zokirxo‘ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

O‘rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ro‘ziyeva Dilnoza Isomjonovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc)

To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Dilova Nargiza Gaybullayevna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Jumayev Rustam G‘aniyevich, siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Abdullayev Mehridin Junaydulloyevich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Sattorov Anvar Ergashovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor

Nurulloev Firuz No‘monjonovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor

Navruz-Zoda Layli Baxtiyorovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Fayziyeva Umida Asadovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Xalikova Umida Mirovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО

Научно-теоретический и методический журнал

№ 1, 2026

Решением Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года журнал включён в перечень изданий, рекомендованных для публикации научных результатов статей по направлениям «Педагогика» и «Психология».

Журнал основан в 2001 году.

Журнал выходит 12 раз в год.

Журнал зарегистрирован Бухарским управлением агентства по печати и массовой коммуникации Узбекистана.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 05-072 от 22 февраля 2016 г.

Учредитель: Бухарский государственный университет

Адрес редакции: 200117, Узбекистан, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол, 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Адизов Бахтиёр Рахманович – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный редактор: Сайфуллаева Нигора Закиралиевна – доктор философии педагогических наук, доцент

Хамидов Обиджон Хафизович, доктор экономических наук, профессор

Бегимкулов Узакбай Шаимкулович, доктор педагогических наук, профессор

Навруз-заде Бахтиёр Нигматович, доктор экономических наук, профессор

Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор

Расулов Тулкин Хусенович, доктор физико-математических наук, профессор

Янакиева Елка Кирилова, доктор педагогических наук, профессор (Болгария)

Антриенко Елена Васильевна (Институт физико-математического, информационного и технологического образования НГПУ, Новосибирск, Россия)

Ромм Татьяна Александровна (Институт истории, гуманитарного, социального образования ФГБОУ ВО НГПУ, Новосибирск, Россия)

Чудакова Вера Петровна, кандидат психологических наук (Национальная академия педагогических наук Украины, Украина)

Зотова Фируза Рахматулловна, доктор педагогических наук, профессор (Поволжский государственный университет физической культуры, спорта и туризма, Россия)

Хамроев Алижон Рузикулович, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Каххаров Сиддик Каххарович, доктор педагогических наук, профессор

Махмудова Муяссар, доктор педагогических наук, профессор

Козлов Владимир Васильевич, доктор психологических наук, профессор (Ярославль, Россия)

Таджикходжаев Закирходжа Абдусаттарович, доктор технических наук, профессор

Аманов Мухтор Рахматович, доктор технических наук, профессор

Ураева Дармоной Саиджановна, доктор филологических наук, профессор

Дурдиев Дурдимурод Каландарович, доктор физико-математических наук, профессор

Махмудов Насыр Махмудович, доктор экономических наук, профессор

Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор

Киямов Нишон Содикович, доктор педагогических наук, профессор

Шомирзаев Махматмурод Хурамович, доктор педагогических наук, профессор

Рузиева Дилноза Исомжоновна, доктор педагогических наук, профессор

Курбонова Гулноз Негматовна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Тухсанов Кахрамон Рахимбоевич, доктор филологических наук (DSc), профессор

Назаров Акмал Мардонович, доктор психологических наук (DSc), профессор

Дилова Наргиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Жумаев Рустам Ганиевич, доктор философии политических наук (PhD), доцент

Абдуллаев Мехриддин Жунайдуллоевич, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Сатторов Анвар Эргашович, доктор философии педагогических наук (PhD), профессор

Нуруллоев Фируз Нумонжонович, доктор философии педагогических наук (PhD), профессор

Навруз-заде Лайли Бахтиёровна, доктор философии экономических наук (PhD), доцент

Файзиева Умида Асадовна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

Халикова Умида Мировна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

PEDAGOGICAL SKILLS

The scientific-theoretical and methodical journal

№ 1, 2026

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 29, 2016, the journal was included in the list of publications recommended for publishing scientific results of articles in the areas of «**Pedagogy**» and «**Psychology**».

The journal was founded in 2001.

The journal is published 12 times a year.

The journal is registered by the Bukhara Department of the Agency for Press and Mass Communication of Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: 200117, Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.

Editor: Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Doc. Nigora Z. Sayfullaeva

Doctor of Economics Sciences Prof. Obidjon X. Xamidov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzokboy Sh. Begimkulov

Doctor of Economics Sciences, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holboy I.Ibragimov

Doctor of Physical and Mathematical Sciences (DSc), Prof. Tulkin Kh. Rasulov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Andrienko Yelena Vasilyevna (Russia)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Romm Tatyana Aleksandrovna (Russia)

Candidate of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Zotova Firuza Raxmatullova (Russia)

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Alijon R. Hamroev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.M.Mahmudova

Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)

Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev

Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R.Amanov

Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev

Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Maxmatmurod X. Shomirzaev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Dilnoza I. Ruzieva

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Gulnoz N. Qurbonova

Doctor of Philology, Prof. Qahramon R.Tuxsanov

Doctor of Psychology, Prof. Akmal M. Nazarov

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nargiza G. Dilova

PhD in Political Sciences, Doc. Rustam G.Jumaev

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Mekhriddin J. Abdullaev

PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Anvar E. Sattorov

PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Firuz N. Nurulloev

PhD in Economics Sciences, Doc. Layli B. Navruz-zade

PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Umida A. Fayzieva

PhD in Pedagogical Sciences, Doc.Umida M. Khalikova

MUNDARIJA

	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
TILLARNI O‘QITISH TEXNOLOGIYALARI			
	ADIZOVA Nodira Baxtiyorovna	Ona tili ta’lim jarayonida muammoli ta’lim texnologiyalarining ahamiyati	8
	AZIZOVA Durdona Avazbek qizi	Talabalarining ingliz tilidagi leksik kompetensiyasini multimedia yordamida o‘qitishning hozirgi holati va o‘ziga xosligi	12
	BURIBAEVA Aziza Ismatillaevna	Features of oral argumentative competence development in EFL learners	17
	ERNAZAROVA Maxliyoxon Kobiljonovna	Grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchilar nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirish (5–6-sinf misolida)	21
	ISMOILOVA Surmaxon Amonovna	Ona tili darslarida o‘quvchilarning kreativlik qobiliyatini shakllantirish	25
	KIYASOVA Ra‘no Malikovna	Methodology of teaching aviation terminology to students	30
	NEMATOVA Gulsanam Abdullayevna	Xorijiy tilni o‘rganishda til ko‘nikmalarining muhim ahamiyati	34
	NOSIROVA Shoira Olimovna	O‘zbek auditoriyasi uchun ingliz tilini o‘qitishda qiyosiy yondashuvning samaradorligi	38
	QUDRATOVA Robiya Nusrat qizi	Ingliz tilini o‘qitishda multimedia vositalarining ahamiyati va gapirish ko‘nikmasini rivojlantirishdagi didaktik salohiyati	42
	SHARIPOVA Gulshod Shavkat qizi	Xorijiy tillarni o‘qitish ta’limida talabalar nutqiy faoliyatining tavsifi	46
	MUXITDINOVA Munira Ravshanovna, TANATAROVA Norgul	Iqtisodiyot yo‘nalishi talabalari «inflation» tushunchasini ingliz tilida o‘rgatish xususiyatlari (CLIL metodikasi asosida)	51
	TILYABAYEV Kamil Zaitjonovich	Pedagogik mahorat va o‘quvchilar quntining o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganishga ta’siri	56
	КИМ Татьяна Сергеевна, КИМ Хян Ок	Актуальные проблемы методики преподавания фонологических особенностей букв корейского языка ㅁ, ㅂ, ㅅ	61
	УСАРОВ Равшан Худаярович, ПОНОМАРЁВА Людмила Ивановна	Коммуникативно-ориентированная технология в подготовке будущих учителей русского языка	65
	МУСАЕВА Гулистан Косбергеновна	Смешанное обучение русскому языку: развитие академического письма и чтения на основе lms и мобильных практикумов	73
ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISH			
	RASHIDOV Anvarjon Sharipovich, DAVRONOVA Adiba Davlat qizi	Elektron platformalarda matematik test tizimlarini yaratishning nazariy metodik asoslari	80
	QAYUMOVA Mohinur Karim qizi	Oliy ta’lim muassasalarida botanika fanini o‘qitishda integratsion topshiriqlarning o‘rni va ahamiyati	86
	MUSURMONOV Mexriddin Ulug‘bek o‘g‘li	Mexanikada simmetriya va saqlanish qonunlarini masalalar yechish orqali o‘qitish metodikasi va uning samaradorligi	92
JISMONIY MADANIYAT VA SPORT			

ABDUALIMOV Rufat Uchqun o‘g‘li	10–12 yoshli basketbolchi qizlarning jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlaridagi dinamik o‘zgarishlarini tahlil qilish	100
RASULOV Zohiddin O‘sarovich	Respublikamizda tashkil etilgan milliy sport turlarining milliy madaniyatga ta’siri	105
SABUROV Mardonbek Ravshanbekovich	Qisqa masofaga yugurishda jarohatlanishni oldini olish	111
TOJIYEV Ulug‘bek Mamadiyor o‘g‘li	Badminton to‘garaklarida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda talabalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish	116
TURAKULOV Ibrohim Ravshanovich	Kurash turlarida asosiy jismoniy sifatlar va ularni rivojlantirish	120
YUSUPOV Baxtiyor Boboxon o‘g‘li	Uzunlikka sakrovchi sportchilarning mashg‘ulot jarayonini tuzishga tabaqalashtirilgan yondashuv	125
SHUKUROV Rahim Salimovich	Kurash mashg‘ulotlarida Turon yakkakurashi integratsiyasining talabalar jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlariga ta’siri	129
ABDULAXATOV Akramjon Ro‘zmamatovich	Kurash mutaxassislarini tayyorlashning falsafiy konsepsiyasi	133
AHMADOV Xondamir Shodmon o‘g‘li	Futbol maktablarida futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirishning pedagogik ilmkoniyatlari	138
КОСИМОВА Наргизахон Рустамхон кизи, САЙДАХМАДОВ Аъзамхон Валихон угли	Технико-тактическая подготовка высококвалифицированных тхэквондистов в предсоревновательном мезоцикле	142
SAN‘AT		
QUTLIYEVA Gulmira Dilmuratovna	Bo‘lajak musiqa madaniyati fani o‘qituvchilarida kasbiy malakalarni shakllantirish	147
INKLYUZIV TA‘LIM		
DIYAROVA Aziza Akparjonovna	Key professional competencies of teachers for effective inclusive education	152
TA‘LIM MENEJMENTI		
EGAMBERDIEV Farkhod Botirovich	Enhancing educational outcomes through motivational management strategies	157
JALILOV Anvar Abdulloyevich, NASRIDDINOVA Manzura Baxtiyor qizi	Ta‘lim sifatini baholashning xalqaro tizimlari va matematika fani mazmuni	163
BURIYEV Xoliddin Ja‘farovich	Innovatsion rivojlanish – kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish va innovatsion tadbirkorlini rivojlantirish omili sifatida	167
ILG‘OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR		
NUTFULLOYEVA Madina G‘iyos qizi	Umumta‘lim maktablarida “yerning shakli va kattaligi” mavzusini o‘qitishda STEAM integratsiyasi va interfaol metodlar	171
YULDASHEVA Gulchekhra Tolibjonovna	The importance of autonomous learning in distance education	175
ABULAYEVA Feruza Hasanboyevna	O‘quvchilarda mustaqil fikrlash va matematik muammoni hal qilish ko‘nikmasini rivojlantirish	180
NOSIROVA Ra‘no Xamidovna	Adaptiv o‘qitish texnologiyalarining mazmuni, shakllari va metakognitiv salohiyatni oshirishdagi funksiyasi	184

	NARIMBETOVA Zaxiya Axmedovna, RAJABOVA Nozima,	4K modelining ta’lim jarayonidagi o’rni va o’ziga xos xususiyatlari	184
RAQAMLASHTIRILGAN TA’LIM			
	DJALILOVA Zarnigor Obidovna	The impact of ai-supported instructional models on the acquisition of latin medical terminology	197
	RASHIDOV Anvarjon Sharipovich, JO’RAYEVA Orzigul To’raqul qizi	Oliy ta’limda matematika o’qitishda raqamli texnologiyalar imkoniyatlari	199
	KARIMOV Feruz Raimovich	9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida interaktiv ta’lim platformalarining o’quvchi kompetensiyalariga ta’siri	204
	XO’JJIYEV Ma’murjon Yangiboyevich	Bo’lajak muhandislarda intellektual mustaqil fikrlashni rivojlantirishda raqamli o’quv resurslarning integrativ roli	209
	ХОШИМОВА Дилобар Кучкаровна, МУСУРМОНОВА Маъмура Оман кизи	Улучшение логического мышления будущих учителей начальной школы на основе программ-симуляторов	217
	ТАЙМАНОВА Эльнора Лутфуллаевна	Методология развития цифровых педагогических компетенций будущих учителей на основе STEM-подхода	221
	MAMATQULOV Akbarjon Raim o’g’li	Raqamli texnologiyalar sharoitida texnika talabalari kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning psixologik mexanizmlari	229
	RASHIDOV Anvarjon Sharipovich, XOLOVA Nargiza Fayzilloyevna	Kompetensiyaviy yondashuv asosida magistratura matematik tayyorlovini takomillashtirish	236
	AHMEDOV Anvar Abdurasulovich	Texnika oliy ta’lim muassasalarida talabalarning kasbiy kompetentligini raqamli texnologiyalar vositasida rivojlantirish	240
	O’KTAMOV Davronjon Odiljon o’g’li	Zamonaviy raqamli texnologiyalar bo’lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash vositasi sifatida	245
	ERMETOV Erkinbay Yaxshivayevich	Tibbiyot oliy ta’limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish modeli	253
MA’NAVIYAT VA TARBIYA			
	KARIMOV Jamshid To’lqin o’g’li	Abdurahmon Jomiy asarlarida yoshlar ma’naviy-axloqiy tarbiyasi masalalari	260
	BOBOMURADOV Ziyadilla Sayfidinovich, JAMOLOVA Mohichehra Ulug’bek qizi	Milliy va umuminsoniy qadriyatlar tushunchasining pedagogik talqini	264
	QODIROVA Madina Elmurod qizi	Sharq mutafakkirlari merosida ma’naviy-huquqiy tarbiya muammolarining yoritilishi	271
	SAFOYEV Husen Aminovich	Talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning pedagogik mexanizmini takomillashtirish imkoniyatlari	276
	AXTAMOVA Nozanin Majnunovna	Abdurauf Fitrat merosida milliy uyg’onish va ma’rifat g’oyalari	282
	ABDULLAEVA Turgunoy Kasimjonovna	Ta’lim transformatsiyasi jarayonida milliy an’analar va innovatsion metodlar uyg’unligini ta’minlash metodikasini takomillashtirish	286
PEDAGOGIK TA’LIMOTLAR TARIXI			
	SANOYEVA Mohigul Odil qizi	Klassik pedagogik merosni modernizatsiya qilishning zamonaviy talablari	290

TILLARNI O‘QITISH TEXNOLOGIYALARI

ONA TILI TA’LIM JARAYONIDA MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Adizova Nodira Baxtiyorovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta’lim kafedrası dotsenti,

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-0469-1705>

Maqolada muammoli ta’lim texnologiyalari, o‘ziga xos qurilmalar haqida ma’lumot keltirilgan. Maqola muammoli ta’limning maqsadi, turli o‘quv fanlari bo‘yicha dars o‘tish jarayonida muammoli vaziyatlar hosil qilishni va ularni yechish usullari, muammoli vaziyatni hal etish darajalari, muammoli darslarni tashkil etishdagi asosiy fikr beruvchi suhbat bosqichlari, muammoli ta’limni tashkil etish va boshqarish bosqichlari, muammoli ta’lim texnologiyasining talabalarga predmetning mavzusidan kelib chiqqan turli muammoli masala yoki vaziyatlarning yechimini to‘g‘ri topishlariga o‘rgatishga xos fikrlar, ularda muammoni yechishning ba’zi usullari bilan tanishtirish va muammoni yechishga mos uslublarni to‘g‘ri tanlashga o‘rgatish masalalariga bag‘ishlangan. Bugungi kunda muammoli o‘qitish deganda mashg‘ulotlarda pedagog tomonidan yaratilgan muammoli vaziyatlar va ularni yechishga tayyorlash o‘quvchilarning faol mustaqil ishlashi tushuniladi. Muammo ustida ishlash jarayonida o‘quvchilar bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘ladilar va ularda fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

Kalit so‘zlar: uzluksiz ta’lim, innovatsion jarayonlar, kognitiv, pragmatik, zamonaviy yondashuvlar, muammoli ta’lim texnologiyalari.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОБЛЕМНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Статья посвящена технологиям проблемного обучения, а также его специфическим особенностям. Рассматриваются цель проблемного обучения, методы создания и решения проблемных ситуаций в процессе преподавания различных учебных дисциплин, уровни разрешения проблемных ситуаций, этапы эвристической беседы при организации проблемного урока. Освещаются этапы организации и управления проблемным обучением, а также идеи, характерные для данной технологии, которые обучают студентов правильному нахождению решений различных проблемных задач или ситуаций, вытекающих из темы предмета. Также затрагиваются вопросы ознакомления студентов с некоторыми методами решения проблем и обучения их правильному выбору подходящих методик. На сегодняшний день под проблемным обучением понимается активная самостоятельная деятельность учащихся, направленная на решение проблемных задач, создаваемых педагогом на занятиях, в результате которой учащиеся приобретают знания, умения, навыки и развивают свои мыслительные способности.

Ключевые слова: непрерывное образование, инновационные процессы, когнитивный, прагматический, современные подходы, технологии проблемного обучения.

THE SIGNIFICANCE OF PROBLEM-BASED LEARNING TECHNOLOGIES IN NATIVE LANGUAGE EDUCATION

This article provides information on problem-based learning technologies and their specific structures. The article is dedicated to the purpose of problem-based learning; methods for creating and resolving problem situations during lessons in various academic subjects; the levels of resolving a problem situation; the stages of the main idea-generating discussion in organizing problem-based lessons; the stages of organizing and managing problem-based learning; and ideas related to teaching students to correctly find solutions to various problem-based tasks or situations arising from the subject matter. It also covers introducing them to certain problem-solving methods and teaching them to correctly select appropriate problem-solving techniques. Today, problem-based learning is understood as the active independent work of students in solving problem situations created by the educator during class, for which they are prepared. In

the process of working on a problem, students acquire knowledge, skills, and competencies, and their critical thinking abilities are developed.

Keywords: *continuous education, innovative processes, cognitive, pragmatic, modern approaches, problem-based learning technologies.*

Kirish. Bizga ma'lumki zamonaviy ta'lim texnologiyasida muammoli ta'lim alohida o'rin tutadi. Muammoli ta'lim texnologiyasining zamirida yoki bir-biriga bog'liq bo'lgan muammolar zanjiri yotadi.

Muammoli ta'lim metodiga asoslangan ta'lim jarayoni quyidagi to'rtta bosqichda amalga oshiriladi.

- Muammoli vaziyat hosil qilish;
- Muammolarni shakllantirish va muammoni yechish uchun umumiy taxlil qilish;
- Tahmin qilingan yechimni tekshirish;
- Amaliy va nazariy xarakterdagi masalalarda qo'llash, ularni tartibga solish hamda siyosiyashtirish.

Dars jarayonida o'quvchi muammoni yechar ekan, o'zicha muhim bo'lgan “kashfiyot” qiladi. Bu hol o'quvchida o'ziga ishonch hosil qiladi (ya'ni mening kashfiyotim, men topdim, ixtiro qildim)

Mana shu tomoni bilan muammoli ta'lim texnologiyasi boshqa barcha o'qitish texnologiyalaridan ustun turadi. Chunki bunda o'quvchi izlanish olib borish, taxlil qilish, empirik xulosa chiqarish, boshqa vaziyatga qo'llash, fikr mulohazalarini taxminan sistemalashtirib isbotlash kelgusida amaliy faoliyatga qo'llash malakalarini egallab boradi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Muammoli ta'lim an'anaviy o'qitish metodikasiga tayanadi. O'qituvchi muammoli vaziyatni o'quvchilar oldiga qo'yish bilan bir qatorda, uni yechish uchun izlanish zarurligini, izlanish uslublarini o'quvchilarga o'rgatadi. Muammo yechimini toppish, izlashga o'tish uchun, eng avvalo zaruriy muhit yaratilishi kerak.

Muammo aniq bo'lishi, o'quvchilar uni yechimini izlash jarayonida oldingi mavzularda, fanlarda olgan ma'lumotlari, tushunchalari, bilimlaridan foydalana oladigan bo'lishi kerak. O'quvchilar oldiga qo'yilgan muammo o'zining dolzarbligiga ega bo'lishi ham muhim ahamiyatga ega.

O'quvchi izlanishni ma'lum bir sistemada, muayyanlikda bo'lgan muammo ustida olib borish kerak, shunda o'quvchi muammoni taxlil qiladi, qismlarini ajrata oladi va yechish uchun kirishadi.

Ta'lim jarayonini loyihalash bevosita muammoli ta'limni qo'llashga va aksincha, muammoli ta'lim, ta'limini loyihalashga olib keladi. Muammoni o'qitish texnologik loyihalashtirilgan o'quv jarayonini amalga oshirishning didktik konstruksiyasi sifatida qo'llaniladi.

Amerikalik olim U. Gordon (1960) o'quvchilarga muammolarni, uning tashkil qiluvchi elementlarini shakllantirishni o'rgatishni, izlanishning bosh maqsadini ajrata bilishni, turli-tuman xarakterdagi masalalar yechimining o'xshashlarini qidirishni o'rgatish muammoli ta'lim jarayoni uchun muhimligini ta'kidlaydi. O'qituvchi muammoni qo'yishnigina bilibgina qolmay uning yechimini topish usullarini o'quvchilarga o'rgatishi kerak.

Muammoni to'g'ri (muayyan masalaga o'xshash, masalalar qanda yechiladi), shaxsiy (muayyan masalada berilgan obyekt obraziga kirishga harakat qilish va shu nuqtai-nazardan mulohaza yuritishga urinib ko'rish), simvolitik (ikki jumla orqali masalaning mohiyatini obrazli aniqlashni berish), fantastik (bu masalani ertak qahramonlari qanday yechgan bo'lar edilar) [4].

Muammoli vaziyatni bunday usulda yechishga o'rgatish orqali o'quvchilarni sinektik, abstraksiyalash, fantaziya qilish, o'zgalarni eshitish, oddiydan g'ayri oddiyni, g'ayrioddiydan oddiyni topish, o'xshatishlardan mohirona foydalanish ko'nikmalari shakllantiriladi.

Muammoli ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilar o'rtasida fikrlar almashishini boshqarish; ishonchli dalillar asosida o'z fikrida tura olish; muxolif tomonning fikrini munozara qilish, malakasini rivojlantirish; o'quvchini aktiv fikrlash faoliyatiga asoslash, masalani dolzarblashtirish, o'z fikrini bayon qilishnigina emas, balkim boshqalarni ham eshitish mahoratini rivojlantirish, o'quvchilar bildirgan fikrlardan foydali axborotni olish va zurur xulosalar chiqarish va o'quvchilar ixtirochilik, tadqiqotchilik, loyihalovchilik kabi zaruriy sifatlarni shakllantirishdir.

Muammoli ta'lim – bu mantiqiy fikrlash operatsiyasi (tahlil, umumlashtirish) va o'quvchilarning izlanishli faoliyati qonuniyatlarini (muammoli vaziyat, bilishga qiziqish, ehtiyoj) hisobga olib tuzilgan ta'lim va o'qitishning ilgari ma'lum bo'lgan usullarini qo'llash qoidalarining yangi tizimidir. Shuning uchun ham muammoli ta'lim ko'proq o'quvchi fikrlash qobiliyatining rivojlanishini, uning umumiy rivojlanish va e'tiqodining shakllanishini ta'minlaydi. Didaktikaning barcha yutuqlarini istisno qilmay, balki ulardan foydalangan holda muammoli ta'lim ilmiy bilim va tushunchalarni, dunyoqarashni shakllantirish, shaxs va uning intellektual faolligini har tomonlama rivojlantirish vositasi sifatida rivojlantiruvchi ta'lim bo'lib qoladi.

Tadqiqot metodologiyasi. An’anaviy pedagogik usuldagi – bilimlardan muammoga qarab – o’quvchilar mustaqil ilmiy izlanish ko’nikma va malakalarini hosil qila olmaydi, chunki ularga o’zlashtirish uchun tayyor natijalar taqdim etiladi. Muammoning yechimi ijodiy fikrlashni taqozo etadi. O’zlashtirilgan bilimlar shablonlarini takrorlash bilan bog’liq bo’lgan reproduktiv psixik jarayonlar, muammoli vaziyatlarda hech qanday samara bermaydi.

Agar inson muntazam tayyor bilim va ko’nikmalarni o’zlashtirishga o’rgatilgan bo’lsa, uning tabiiy ijodiy qobiliyatini so’ndirish ham mumkin; u mustaqil fikrlashni “esdan chiqaradi” Fikrlash jarayoni muammoli masalalarni yechishda a’lo darajada namoyon bo’ladi va rivojlanadi.

Muammoli o’qitishda kechadigan jarayonlarning psixologik mexanizmi quyidagicha bo’ladi: inson ziddiyatli, yangi, noma’lum muammoga (muammo – murakkab nazariy yoki amaliy masala bo’lib, yashirin ziddiyatlarni qamrab oladi, uning yechimi turli, hatto muqobil vaziyatlarni talab etadi) duch keladi, unda hayratlanish, ajablanish holati paydo bo’ladi, “gap nimada?” degan savol tug’iladi.

O’quvchi noma’lum yechimni topish uchun mustaqil yoki o’qituvchi yordamida izlanadi. Muammoni jamoaviy hal etishda paydo bo’luvchi, subyekt-obyekt-subyekt munosabatlari ijodiy fikrlashni faollashtirishga olib keladi.

Bugungi kunda, muammoli o’qitish deganda mashg’ulotlarda pedagog tomonidan yaratiladigan muammoli vaziyatlar va ularni yechishga qaratilgan o’quvchilarning faol mustaqil faoliyati tushuniladi. Buning natijasida o’quvchilar kasbiy bilimlarga, ko’nikmalarga, malakalarga ega bo’ladilar va fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi. Muammoli o’qitish, o’qitishning shaxsga yo’naltirilgan texnologiyalarga taalluqli, chunki bu yerda shaxs subyekt sifatida qaraladi, muammoli vaziyatlarning maqsadi - pedagogik jarayonda o’ziga xos qiziqish uyg’otishdir [5].

Muammoli o’qitish, o’qitishning eng tabiiy samarali usulidir, chunki ilmiy bilimlar mantiqi o’zida muammoli vaziyatlar mantiqini namoyish etadi. Muammoli vaziyatlar kiritilib, an’anaviy, bayon etish o’quv materialining eng optimal tarkibi hisoblanadi.

Muammoli o’qitish, ijodiy jarayondan nostandart ilmiy-o’quv masalalarni nostandart usullar bilan yechishni taqozo etadi. Talabalarga mashq uchun beriladigan masalalar, olingan bilimlarni mustahkamlash va malakalar hosil qilish uchun xizmat qilsa, muammoli masalalar esa faqat yangi yechimlar izlashga qaratiladi.

O’quv materialini muammoli taqdim etilishining mohiyati shundaki, unda o’qituvchi bilimlarni tayyor holda taqdim etmasdan, o’quvchilar oldiga muammoli masalalar qo’yadi, ularni yechimining yo’llari va vositalarini izlashga undaydi. Muammo, yangi bilimlar va harakat usullar sari, o’zi yo’lga boshlaydi. Muammoli o’qitishda kechadigan jarayonlarning psixologik mexanizmi quyidagicha bo’ladi: inson ziddiyatli, yangi, noma’lum muammoga (muammo – murakkab nazariy yoki amaliy masala bo’lib, yashirin ziddiyatlarni qamrab oladi, uning yechimi turli, hatto muqobil vaziyatlarni talab etadi) duch keladi, unda hayratlanish, ajablanish holati paydo bo’ladi, “gap nimada?” degan savol tug’iladi [5].

Muammoli ta’limning bosh maqsadi –talabalarning muammoni to’liq tushunib yetishiga erishish va ularni hal eta olishga o’rgatishdan iborat. Muammoli ta’limni amaliyotda qo’llashda asosiy masalalardan biri o’rganilayotgan mavzu bilan bog’liq muammoli vaziyat yaratishdan iborat.

Turli o’quv fanlari bo’yicha talabalar dars o’tish jarayonida muammoli vaziyatlar hosil qilishni va ularni yechish usullarini oldindan ko’zda tutishlari kerak.

Muammoli vaziyat yaratish usullari:

- o’qituvchi talabalarga dars mavzusi bilan bog’liq ziddiyatli holatni tushuntirish va uni yechish yo’lini topish;

- bir masalaga doir turli nuqtai-nazarlarni bayon qilish;

- hal etish uchun yetarli bo’lmagan, ortiqcha ma’lumotlar bo’lgan yoki savolning qo’yilishi notug’ri bo’lgan masalalarni yechishni taklif etish va boshqalar.

Muammoli vaziyatni hal etish darajalari:

- o’qituvchi muammoni qo’yadi va o’zi yechadi;

- o’qituvchi muammoni qo’yadi va uning yechimini talabalar bilan birgalikda topadi;

- talabalar o’zlari muammoni qo’yadilar va uning yechimini topadilar.

Muammoli vaziyatni yechishda qo’llaniladigan usullar:

- muammoni turli nuqtai nazardan o’rganish, tahlil qilish;

- solishtirish, umumlashtirish;

- faktlarni aniqlash va qiyoslash;

- vaziyatga bog’liq xulosalar chiqarish;

- talabalarning o’zlari aniqlash savollar qo’yishi va boshqalar.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Muammoli ta’limning asosiy bilimlarni talabalarga tayyor holda berish emas, ular tomonidan dars mavzusiga tegishli muammolar bo’yicha o’quv-tadqiqotlarini bajarish asosida o’zlashtirilishini ta’minlashdan iborat.

O’zbekistonda muammoli ta’limni qo’llash bo’yicha bir necha asrlar davomida maktab va madrasalarda suqrotona savol-javob usulidan keng foydalanish

asosida o’quvchilarda ziyraklik hozirjavoblik sifatleri hamda go’zal nutq tarkib toptirilgan. Suqrotona savol-javob usuli hozirgacha eng samarali ta’lim usullaridan biri sifatida ko’llaniladi. Bunda talaba chukur mantikiy fikrlashga, ziyraklikka, aniq va to’g’ri so’zlashga, nutqning mantiqiyligi va ravonligiga hamda tanqidiy, ijodiy fikrlashga o’rgatilgan. Masalan, suqrotona suhbatlar deganda o’qituvchining o’quvchini mustaqil va faol fikrlash jarayoniga olib kirishi hamda uning fikrlashidagi noto’g’ri jihatlarni ziyraklik bilan aniqlagan holda ularni tuzatish yo’liga olib chiqishdan iborat usullar nazarda tutiladi [4].

Bunday suhbat bosqichlarini quyidagicha soddalashtirib ifodalash mumkin:

Bundan ko’rinib turibdiki, ushbu usul yuqori natija berishi shubhasiz bo’lib, ammo buning jiddiy shartlari ham mavjud. Bular o’qituvchining keng bilimga va ijodiy fikrlash qobiliyatiga, yuqori muloqot madaniyatiga, pedagogik mahoratga ega bo’lishi kabilardan iborat.

Muammoli ta’lim mashg’ulotlarini tashkil etish va boshqarish quyidagi bosqichlarni o’z ichiga oladi:

- o’quv fani va darslar mavzusini o’rgatishda ular bilan bog’liq muammoli masalalarni belgilash;
- ulardan muammoli vaziyatlar hosil qilish va amalda foydalanishni oldindan rejalashtirib borish;
- o’quvchilarning tayyorgarlik darajasini hisobga olish;
- zarur o’quv vositalarini tayyorlash;
- muammoli vaziyatdagi mavjud ziddiyatni ko’rsatish;
- topshiriqni va uni yechish uchun yetarli shartlarni aniq bayon qilish;
- talabalarining muammoni hal etishda yo’l qo’yayotgan xatolarini, ularning sababini va xususiyatini

ko’rsatish;

- talabalarining noto’g’ri taxminlari asosida chiqargan xulosalari oqibatini muhokama etib, to’g’ri yo’lni topishlariga ko’maklashish va boshqalar.

Muammoli ta’lim jarayonini quyidagi uchta asosiy bosqichga ajratish mumkin:

1. Muammoli vaziyat hosil qilish.
2. Muammoni yechish taxminlarini shakllantirish.
3. Yechimning to’g’riligini tekshirish (olingan yechim bilan bog’liq axborotni tizimlashtirish orqali).

Muammoli vaziyat hosil qilishda quyidagilar hisobga olinishi lozim: muammolar nazariy yoki amaliy yo’nalishda bo’ladi. Darsda hosil qilinadigan muammoli vaziyat hamda talabalarga hal etish taklif etiladigan muammoga qo’yiladigan eng asosiy talab–talabalarining qiziqishini oshiradigan, eng kamida esa talabalarda qiziqish hosil qiladigan bo’lishi kerakligidir. Aks holda ko’zda tutilgan natijaga erishishning imkoni bo’lmaydi.

Xulosa. Muammoli ta’lim texnologiyasi talabalarga predmetning mavzusidan kelib chiqqan turli muammoli masala yoki vaziyatlarning yechimini to’g’ri topishlariga o’rgatish, ularda muammoni yechishning ba’zi usullari bilan tanishtirish va muammoni yechishga mos uslublarni to’g’ri tanlashga o’rgatish muammoning kelib chiqish sabablarini va muammoni yechishdagi xatti-harakatlarni to’g’ri aniqlashga o’rgatishdir

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak.–T.: 2017.
2. “Barkamol avlod – O’zbekiston taraqqiyotining poydevori”. –T.:Sharq, 1997. – B. 20-29.
3. Azizxo’jayeva N. N. “O’qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi” – T.: TDPU, 2000. – 52 b.
4. Golish L.V., Fayzullayeva D.M. “Pedagogik texnologiyalarning loyhashtirish va rejalashtirish” – T.: TDIU, 2010. – 149 b.
5. Yo’ldashev J. G’., Usmonov S.A. “Pedagogik texnologiya asoslari” – T.: O’qituvchi, 2004. – 101 b.

TALABALARNING INGLIZ TILIDAGI LEKSIK KOMPETENSIYASINI MULTIMEDIA YORDAMIDA O‘QITISHNING HOZIRGI HOLATI VA O‘ZIGA XOSLIGI

Azizova Durdona Avazbek qizi,
Xalqaro Nordik universiteti tayanch doktoranti,
rakhmatullaeva94@gmail.com
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
pedagogika fanlari doktori (DSc),
professor D.Isroilova taqrizi asosida

Mazkur maqolada talabalarning ingliz tilidagi leksik kompetensiyasini multimedia texnologiyalari yordamida o‘qitishning hozirgi holati va o‘ziga xos pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda multimedia vositalarining vizual, audio va interaktiv imkoniyatlari leksik birliklarni o‘zlashtirish jarayoniga ta’siri yoritiladi. Natijalar multimedia asosidagi ta’lim talabalarning so‘z boyligini kengaytirish, leksikani kontekstda to‘g‘ri qo‘llash va mustaqil nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishga samarali xizmat qilishini ko‘rsatdi. Shuningdek, multimedia muhitining motivatsion va differensial ta’lim imkoniyatlari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: leksik kompetensiya, ingliz tili, multimedia texnologiyalari, vizual materiallar, audio resurslar, interaktiv mashqlar, mustaqil ta’lim, kommunikativ yondashuv, raqamli ta’lim, til o‘qitish.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ С ПОМОЩЬЮ МУЛЬТИМЕДИА

В данной статье анализируются современное состояние и специфические педагогические аспекты формирования лексической компетенции по английскому языку у студентов с использованием мультимедийных технологий. В исследовании освещается влияние визуальных, аудио- и интерактивных возможностей мультимедийных средств на процесс усвоения лексических единиц. Результаты показали, что обучение на основе мультимедиа эффективно способствует расширению словарного запаса студентов, правильному применению лексики в контексте и развитию навыков самостоятельной речи. Также обосновываются мотивационные и дифференцированные образовательные возможности мультимедийной среды.

Ключевые слова: лексическая компетенция, английский язык, мультимедийные технологии, визуальные материалы, аудиоресурсы, интерактивные упражнения, самостоятельное обучение, коммуникативный подход, цифровое образование, преподавание языка.

THE CURRENT STATE AND SPECIFIC FEATURES OF TEACHING STUDENTS' ENGLISH LEXICAL COMPETENCE USING MULTIMEDIA

This article analyzes the current state and specific pedagogical aspects of teaching students' English lexical competence using multimedia technologies. The study highlights the impact of the visual, audio, and interactive capabilities of multimedia tools on the process of acquiring lexical units. The results demonstrated that multimedia-based instruction effectively serves to expand students' vocabulary, promote the correct use of lexis in context, and develop independent speaking skills. Furthermore, the motivational and differentiated learning opportunities of the multimedia environment are substantiated.

Keywords: lexical competence, English language, multimedia technologies, visual materials, audio resources, interactive exercises, autonomous learning, communicative approach, digital education, language teaching.

Kirish. Ta’lim jarayonida mediadan foydalanishning oxirgi 10 yilligi va hozirgi kundagi holatini taqqoslaydigan bo‘lsak, akademik faoliyatda uning evolyutsiyasi texnik vositalarning rivojlanishi, didaktik yondashuvlarning yangilanishi va talabalarning ta’lim ehtiyojlarining o‘zgarishi bilan bevosita bog‘liqdir. Media resurslaridan foydalanish audiotiriyada faqat alohida bosqichlariga — masalan, kirish yoki yakun qismiga integratsiyalangan, aynan sohaviy leksik kompetensiyani shakllantirishning asosiy bosqichlari uchun uzviy vosita sifatida foydalanilmagan. Shuning uchun oldingi media vositalari ta’lim samaradorligini

oshirishda ma'lum darajada yordam bergan bo'lsa-da, talabalarni chuqur nutqiy faoliyatini qamrab olmagan. Zamonaviy multimedia platformalari, LMS tizimlari, VR/AR texnologiyalari, mobil ilovalar, sun'iy intellekt asosidagi o'rgatuvchi dasturlar, interaktiv video va podkastlar, Smartboard yordamida beriladigan interfaol o'yinlar, online mashqlar o'quv jarayonini faqat ko'rgazmali emas, balki faol, muloqotga yo'naltirilgan, individual ehtiyojlarga moslashuvchan shaklga aylantirdi. Talaba videodialoglar, virtual vaziyatlar, interaktiv mashqlar, sun'iy intellekt orqali avtomatik tahlil kabi imkoniyatlar yordamida leksik birliklarni real kommunikativ sharoitda qo'llashni amaliy shaklda bajaraoladi. Bu esa o'quv jarayonini multisensor tajribaga aylantiradi va so'zlarning semantik, fonetik hamda pragmatik qatlamlari chuqur anglanishini ta'minlaydi. Qolaversa, hozirgi mediaviy muhit talabaning o'rganish darajasidan kelib chiqib, uning dars jarayoniga tayyorlik holati va o'rganish uslubiga mos ravishda kontentni avtomatik moslashtirish xususiyatiga ega. Masalan, talaba tizimlilik va onglilik tamoyiliga tayanib, media resurslaridan til darajasini yangi darajaga olib chiqish imkoniyatlari yanada takomillashdi. Bu ilgari mutlaqo mavjud bo'lmagan yo'nalish bo'lib, adaptiv ta'limni shakllantiradi. Natijada media o'qituvchi uchun qo'shimcha vosita emas, balki metodik ssenariyning asosiy tarkibiy qismi sifatida xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida talabalarning natijalarini baholash, xatolarni avtomatik aniqlash, onlayn muloqot va simulyativ til muhitini yaratish kabi imkoniyatlar zamonaviy mediaviy texnologiyarlarni an'anaviy mediadagi passivlikdan to'liq farq qiluvchi yangi davr muhitiga olib chiqdi. Yanada aniqroq yondoshadigan bo'lsak, avvalgi mediadan foydalanish metodikasining asosiy belgisi – faqat axborot uzatish bo'lgan bo'lsa, hozirgi media resurslari yordamida o'qitish jarayoni interaktiv, raqamli, individual yo'naltirilgan va kompetensiyaga asoslangan ta'lim tizimi bilan almashdi. Bu o'zgarishlar talabalarning nafaqat umumiy ingliz tilida (GE) balki maxsus maqsadlarda ham (ESP) leksik kompetensiyasini rivojlantirishda media vositalarining ilmiy-metodik ahamiyatini keskin oshirdi va ta'lim jarayonida media endilikda yordamchi emas, balki asosiy pedagogik texnologiya sifatida qabul qilindi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Hozirgi davrda talabalarning ingliz tilidagi leksik kompetensiyasini shakllantirish jarayonida autentik audio va video materiallardan keng foydalanilmoqda. Chunki tinglab tushunish ko'nikmasi bevosita multimedia vositalari orqali shakllanadi va boyiydi. Sh. R. Urunovanning olib borgan tadqiqotlarida tinglash faoliyatining mazmuni quyidagicha izohlanadi: “Tinglash ko'nikmasi – audio matnlarda terminlarning ma'nosini anglash, audioning mohiyatini anglashdir.” [1] Bu esa ingliz tilidagi terminlarni og'zaki nutqda va hayotiy so'zlashuvlarda qabul qilish, ularning semantik mazmunini tushunish, kontekstual qo'llanishini aniqlash orqali talabalarning leksik kompetensiyasini real kommunikativ sharoitda rivojlantirishga imkon yaratadi. Autentik audio va video materiallar talabani haqiqiy muhitga yaqinlashtirib, uning nutqiy idrokini kuchaytiradi. Leksik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida multimedia vositalari bilan uyg'unlashgan innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim o'rin tutadi.

Sh.R Urunovanning ta'kidlashicha, talabalarda sohaga oid terminologik leksikani o'zlashtirish bo'yicha mashqlar tizimi *Word map, Frayer model, Word puzzles, Scavenger hunt, Technical description* kabi texnologiyalar asosida tashkil etilgan. Mazkur texnologiyalar interaktiv grafik organayzerlar, vizual platformalar va onlayn mashqlarni o'z ichiga oladi. Ular talabaga leksik birliklarni tahlil qilish, tasniflash, kontekstda qo'llash, ularning semantik va morfologik xususiyatlarini anglash imkonini beradi. Multimedia texnologiyalaridan foydalanish nofilologik yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarda ingliz tilidagi leksik kompetensiyani shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

F.T Kaipberganova olib borgan ilmiy tadqiqotlarida shuni ta'kidlaydiki, bugungi zamonaviy ta'lim jarayoni an'anaviy yondashuv bilan chegaralanib qolmay, aksincha, vebinarlar, onlayn ta'lim platformalari, blended learning (aralash ta'lim), flipped classroom (teskari dars) kabi texnologiyalarning keng qo'llanishiga asoslanmoqda. Ushbu texnologiyalar talabaning o'quv jarayoniga faol jalb qilinishini ta'minlaydi, chunki dars jarayonidagi zamonaviy texnologiyalar talabalarni passiv tinglovchi emas, balki o'zlashtirish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. [2] Shuni alohida ta'kidlash kerakki, hozirgi raqamlashtirilgan zamonamizda innovatsion texnologiyalar malakali kadrlar tayyorlashdagi hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

Clark va Mayerning “Multimedia Principle” (2016) tamoyili shuni ta'kidlaydiki, o'quvchilar faqat matnga asoslangan ta'limdan ko'ra, **matn + rasm yoki audio + vizual material** birgalikda berilganda ma'lumotni mazmunan chuqurroq o'zlashtiradi (pp. 65–90). Yuqoridagi olimlarning kognitiv yuk nazariyasiga tayangan holda qayd etishlaricha, inson miyasi vizual va audial kanal orqali parallel axborotni qayta ishlashi mumkin, bu esa murakkab ilmiy yoki texnik leksikani o'rganishda sezilarli ustunlik yaratadi. [3]

R.E. Mayerning tadqiqoti shuni ko'rsatmoqdaki, talabalarning ingliz tilidagi so'zlarni eslab qolish va kontekstda to'g'ri qo'llash qobiliyati an'anaviy darslarga nisbatan multimedia yordamida sezilarli darajada yuqori natija beradi.[4] Zamonaviy ta'lim jarayonida multimedia texnologiyalaridan foydalanish nafaqat

o'quv materiallarini taqdim etish usullarini takomillashtirish, balki talabalarning mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, ayniqsa, “leksik kompetensiyasini shakllantirish” da ham muhim o'rin tutadi. Xususan, vizual, audio va interaktiv vositalardan foydalanish orqali til o'rganish jarayonida yangi so'z va iboralarni tez va samarali o'zlashtirish, ularning ma'nolarini kontekstda tushunish va amaliyotda to'g'ri qo'llash imkoniyati yaratiladi. Bu esa o'z navbatida talabalarda leksik zaxiralarni boyitish, ularni mustaqil tahlil qilish va muloqotda erkin qo'llash ko'nikmalarini shakllantiradi.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyalaridan foydalanish jarayoni bosqichma-bosqich kengayib bormoqda. Biroq ushbu yo'nalishda hali ham ayrim muammolar mavjud. Jumladan, barcha ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalar bilan johozlangan va yuqori ta'lim standartlariga javob beradigan texnikalar bor bo'lsa-da, milliy multimedia kontentining yetarli emasligi va milliy kontentimiz asosida kasbiy ta'limga oid resurlarning yetishmasligi ushbu jarayonning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Professional ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha PF-5812-son Farmonda belgilangan vazifalar ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, AKTni keng joriy etish, o'quv dasturlarini mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish hamda pedagoglar malakasini oshirishga qaratilgani bilan dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur farmon professional ta'limda innovatsion metodlarni joriy etish, pedagoglarning zamonaviy texnologiyalarni qo'llash bo'yicha salohiyatini oshirish hamda mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlaydigan raqamli muhitni shakllantirish zaruratini yanada asoslab beradi. [5]

M. Kadirova ingliz tilini o'qitishda multimedia texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini o'rgangan holda, raqamli vositalar o'rganuvchilarning til ko'nikmalarini shakllantirishda kuchli didaktik omil bo'lib xizmat qilishini ta'kidlaydi. Qolaversa, rangli tasvirlar, audio materiallar, animatsiyalar va videodarslar kabi multimodal resurslardan foydalanish talabalarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi, ayniqsa eshitish, ko'rish va kontekst orqali tushunish kabi ko'pkanalli idrok jarayonlarini bir vaqtda ishga soladi. Shu bilan birga, mavjud o'quv dasturlarida multimedia vositalari orqali leksik kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarning yetishmasligi ham dolzarb muammo sanaladi. [6]

Suvarni va Natsir tomonidan o'tkazilgan izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ingliz tili o'qituvchilarining aksariyati texnologiyalarni ta'limga integratsiya qilishga ijobiy munosabat bildiradi (o'rtacha ko'rsatkich = 4.21), biroq amaliyot darajasi bundan ancha past bo'lib qolmoqda (o'rtacha = 3.15). Bu tafovut, ayniqsa, multimedia vositalarining imkoniyatlaridan to'liq foydalana olmaslik bilan bog'liq. Shu bilan birga, izlanish natijalari o'qituvchilarning texnologiyaga nisbatan ijobiy qarashlariga qaramay, uni amaliyotga joriy etishda bir qator to'siqlar mavjudligini ko'rsatadi. Infratuzilma cheklovlari, texnik savodxonlikning yetishmasligi hamda texnologiyani pedagogik maqsadlar bilan uyg'unlashtirishdagi qiyinchiliklar ushbu tafovutning asosiy sabablaridan biri sifatida ko'rsatiladi. [7] Bu holat talabalarning mustaqil ta'lim olishi, ayniqsa multimedia asosidagi ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini cheklab qo'yadi. Raqamli kompetensiyaning kuchli bo'lishi nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki texnologiyani kreativ fikrlashni rag'batlantiruvchi ta'lim faoliyatlari bilan uyg'unlashtirishni ham o'z ichiga oladi. Xususan, multimedia vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish talabalarning mustaqil tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni hal etish va mazmunni kreativ talqin qilish imkoniyatlarini oshiradi. O'tkazilgan sifat tahlili shuni ko'rsatadiki, texnologiyalar, ayniqsa video, audio, interaktiv dasturlar talabalarda muloqotga kirishish, fikr almashish, muammolarni hal etish va kreativ yechimlar taklif qilish imkoniyatini oshiradi. O'qituvchilar bu vositalar talabalarni faol fikrlashga jalb etishini, natijada mustaqil o'quv strategiyalarining shakllanishiga yordam berishini qayd etadilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Multimedia texnologiyalarining o'qitish jarayoniga joriy etilishi orqali talabalarning ingliz tilidagi so'z boyligini kengaytirish, yangi so'z va iboralarni tez va oson eslab qolish, ularni kontekstda to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyati yaratilmoqda. Multimedia vositalari orqali matn, audio, video, grafik va animatsiyalar birgalikda taqdim etilishi, til o'rganishda asosiy sezgi organlari (eshitish va ko'rish) bir vaqtda faollashishini ta'minlaydi, bu esa o'zlashtirish samaradorligini sezilarli oshiradi. Bugungi kunda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili darslarida multimedia vositalaridan foydalanish asta-sekin kengayib bormoqda. Mazkur tadqiqot talabalarning ingliz tilidagi leksik kompetensiyasini multimedia asosida rivojlantirish jarayonining pedagogik samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda kompleks metodologik yondashuv asos qilib olindi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlarning uyg'unlashuvi ta'minlandi. Xususan, lingvodidaktik, pedagogik va psixologik adabiyotlar tahlil qilinib, xorijiy va milliy ta'lim tizimlarida multimedia vositalaridan foydalanish tajribasi qiyosiy o'rganildi. Empirik bosqichda so'rovnoma, test, suhbat va pedagogik kuzatuv metodlari orqali talabalarning leksik kompetensiya darajasi aniqlanib, tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Nazorat va tajriba guruhlarida olib borilgan mashg'ulotlar natijalari matematik-statistik metodlar yordamida tahlil qilindi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida kompetensiyaviy, kommunikativ va multimodal yondashuvlar tanlandi.

Tadqiqot tahlili. Tadqiqotlarga ko‘ra, AI chatbots bilan ishlash o‘quvchilarga ko‘proq amaliy mashg‘ulot va suhbatiyat imkonini beradi. Masalan, dastlabki xato yozilganda talaba “Nima uchun bu javob noto‘g‘ri?” deb yozsa, sun‘iy intellekt tizimi aynan shu xatoni aniqlab, noto‘g‘ri qismni tushuntirish bilan yordam beradi. Bularning barchasi o‘qish jarayonini individual holatga moslashga va talabaning zaif tomonlariga e‘tibor qaratishga xizmat qiladi.

Kasbiy yo‘nalishlar uchun maxsus leksika banklari ham samarali yechim bo‘lib turibdi. Ko‘plab o‘quv platformalari va kurslar talabani yo‘nalishiga mos soha-atamalar bilan tanishtiradigan lug‘at to‘plamlarini taklif qiladi. Masalan, tibbiyot, muhandislik, iqtisod yoki pedagogika yo‘nalishidagi talabalar uchun tegishli texnik va kasbiy terminlarni o‘rgatadigan darslar mavjud. Bunday kasbiy leksik paketlari talabalar muayyan mutaxassislik sohasida ishlatiladigan atama va iboralarni osonroq o‘zlashtirishini ta‘minlaydi. VR (virtual reallik) va AR (kengaytirilgan reallik) platformalari orqali ham amaliy ta‘lim yaxshilanmoqda. Virtual reallikda talaba haqiqiy muhitda kabi o‘zini sinovdan o‘tkazadi – masalan, virtual bemorga tashxis qo‘yish yoki konferensiyada ingliz tilida ma‘ruza qilish kabi vaziyatlar yaratiladi. Ushbu muhitda talabalar suhbat va eshitish ko‘nikmalarini real vaziyatlarda mashq qilib, shu soha so‘zlarini amalda qo‘llashadi. Shu tariqa VR/AR mashg‘ulotlari kontekstga boy va amaliy bo‘lib, o‘rganilayotgan kasbiy leksikani mustahkamlashga xizmat qiladi. Shaxsiylashtirish (personalizatsiya) oliy ta‘limda ham keng qo‘llanilmoqda. Sun‘iy intellekt va tahliliy vositalar yordamida talabaning aynan qaysi so‘z yoki mavzularda qiynalayotgani aniqlanadi. Keyin shu yo‘nalishdagi materiallar orqali qo‘shimcha mashqlar berilib, individual o‘qish yo‘nalishi tuziladi. Zamonaviy AI tizimlari talabaning baholari va javoblarini tahlil qilib, uni bosib o‘tayotgan materiallarga mos tarzda o‘qish rejasini yangilaydi. Masalan, talaba dastlabki mashg‘ulotda noto‘g‘ri javob berib xato qilsa, tizim bu so‘z yoki mavzu bo‘yicha alohida ko‘rib chiqilishi lozim bo‘lgan vazifalarni rejalashtiradi. Natijada har bir o‘quvchi o‘z kuchli va zaif tomonlari hisobga olingan holda, samarali individual yo‘l bilan o‘qishni davom ettiradi.

Tadqiqot jarayonida olingan natijalar multimedia texnologiyalaridan foydalanilgan mashg‘ulotlar talabalarining ingliz tilidagi leksik kompetensiyasini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Vizual, audio va interaktiv komponentlarning uyg‘unligi leksik birliklarning ma‘nosini anglash, ularni kontekstda to‘g‘ri qo‘llash hamda faol nutqda ishlatish ko‘nikmalarini rivojlantirdi. Ayniqsa, video, animatsiya va audio materiallar orqali berilgan leksik birliklar talabalarda assotsiativ fikrlashni kuchaytirib, so‘zlarning mazmuniy bog‘liqligini tezroq anglashga yordam berdi. Tajriba guruhidagi talabalar yangi so‘zlarni tezroq o‘zlashtirish, ularni uzoq muddatli xotirada saqlash va mustaqil nutqda qo‘llash bo‘yicha nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori natijalarga erishdi. Bundan tashqari, multimedia asosidagi mashg‘ulotlar talabalarining passiv lug‘at boyligini faol lug‘atga aylantirish jarayonini jadallashtirdi. Shuningdek, interaktiv topshiriqlar va raqamli mashqlar orqali talabalar o‘z bilim darajasini mustaqil baholash imkoniyatiga ega bo‘lib, bu ularning o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantirdi. Multimedia muhitida tashkil etilgan ta‘lim jarayoni talabalarining o‘qishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini oshirib, ularni dars jarayonida faol ishtirok etishga undadi. Natijada, ingliz tilidagi leksik kompetensiyani rivojlantirishda multimedia texnologiyalaridan foydalanish nafaqat bilim sifatini oshirdi, balki talabalarining mustaqil ta‘limga bo‘lgan ehtiyojini ham kuchaytirdi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilini multimedia yordamida o‘rganayotgan talabalar an‘anaviy dars jarayoniga qatnashayotgan talabalar bilan solishtirilganda, yangi so‘zlarni o‘zlashtirishda yuqori natijalarga erishmoqdalar. Multimedia resurslari orqali taqdim etilgan yangi so‘zlar kontekstda ko‘rsatilganda, ularni eslab qolish va keyinchalik nutqda to‘g‘ri ishlatish ehtimoli ortadi. Bundan tashqari, talabalarining motivatsiyasi va darsga bo‘lgan qiziqishi ham sezilarli darajada oshadi. Multimedia texnologiyalarining talabalarda leksik kompetensiyani rivojlantirishdagi asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat: Talabaning eshitish va ko‘rish orqali ma‘lumotni chuqur qabul qilishi; talabaning o‘z mustaqil tempida o‘rganish imkoniyatining mavjudligi; leksik materiallarning taqdimoti dinamik va qiziqarli shaklda tashkil etilishi; o‘quv jarayonining interaktivligi va shaxsiylashtirilgan yondashuvga asoslanishi.

Shu bilan birga, multimedia yordamida o‘qitishda to‘liq natijaga erishish uchun ta‘minlanishi o‘qituvchilarning zamonaviy AKT va multimedia vositalaridan foydalanish ko‘nikmalari yetarli bo‘lishi lozim. Shuningdek, texnik savodxonligi, texnik bazasi va yuqori sifatli multimedia kontentining mavjud bo‘lishi leksik kompetensiyani rivojlanishiga alohida hissa qo‘shadi. O‘qituvchidagi texnik savodxonlikning yuqori bo‘lishi o‘z navbatida o‘quv dasturlarida multimedia texnologiyalaridan keng foydalanishga imkon beradigan metodik yondashuvlarni keng joriy etishni talab etadi. Talabalarining ingliz tilidagi leksik kompetensiyasini multimedia yordamida o‘qitish hozirgi kunda yuqori samaradorlikka ega bo‘lgan ilg‘or metodlardan biri hisoblanadi. Bu yo‘nalishning amaliyotda keng tatbiq etilishi talabalarda so‘z boyligini oshirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va ingliz tilini erkin qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini bermoqda. Kelgusida multimedia texnologiyalaridan yanada keng va tizimli foydalanish orqali o‘quv

jarayonining sifatini yanada oshirishi koʻzda tutiladi. Oliy taʼlimning nofilologik yoʻnalishlarida ingliz tili darslarini samarali oʻtkazish va maksimal natijalarga erishish uchun talabalar va oʻqituvchilar oʻz amaliyotlarida turli usullar, texnika va texnologiyalarni faol ravishda qoʻllaydilar. Bunda kasbiy kompetensiya va shaxsiy fazilatlarni uzluksiz rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan oʻquv jarayoni talabalarga leksik birliklarni faqat yodlab olish emas, balki ularni real nutq vaziyatlarida tushunish va qoʻllash imkonini beradi. Multimedia vositalari orqali taʼlim jarayoni yanada jonli, aktiv, qiziqarli va samarali boʻlib, talabalarning mustaqil oʻrganishga boʻlgan qiziqishini oshiradi. Anki, Quizlet, Memrise, Mondly, Lingopie va Language Reactor kabi zamonaviy raqamli resurslar leksikani oʻzlashtirish jarayonini ancha yengillashtiradi. Multimedia resurslari bilan ingliz tilidagi leksik kompetensiyasini rivojlantirish, talabalarni kelajak kasbiy hayotiga va global kommunikatsiyaga tayyorlashda samarali va qulay vosita boʻlib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Urunova Sh. R. (2023). Robototexnika yoʻnalishi talabalarining kasbiy kompetentligini oshirishda terminologik leksikani oʻrgatishni takomillashtirish (PhD dissertation abstract). Andijon mashinasozlik instituti. (pp. 7–27).
2. Kaipbergenova F. T. (2022). Formation of the English vocabulary of chemistry students of higher educational institutions (on the example of multimedia programs) (PhD dissertation abstract). Karakalpak State University. 9-11 pp.
3. Clark R. C., & Mayer R. E. (2016). E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning (4th ed., pp. 65–90).
4. Mayer, R. E. (2009). Multimedia learning (2nd ed.). Cambridge University Press. 72-86 pp
5. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrdagi PF-5812-son “Professional taʼlim tizimini yanada takomillashtirishga doir qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi Farmoni.
6. Kadirova M. Multimedia texnologiyalaridan foydalanish orqali ingliz tilini oʻqitish samaradorligini oshirish. Taʼlim va rivojlanish jarayoni jurnali. – 2020. – №4. –B. 122-125.
7. Suwarni A., & Natsir N. (2025). Technology Integration in English Language Teaching: Analysis of Teachers’ Perceptions and Practices in the Digital Era. // International Journal of Studies in International Education, 2(3), 51–67.pp.

FEATURES OF ORAL ARGUMENTATIVE COMPETENCE DEVELOPMENT IN EFL LEARNERS

Buribaeva Aziza Ismatillaevna,
PhD student at Gulistan State University
aziza198309@gmail.com

The article examines the main difficulties in developing oral argumentative competence in learners of English as a foreign language. Argumentation is viewed as a complex speech act integrating dialogic and monologic forms of speech. The study identifies linguistic, cognitive, and psycholinguistic challenges that hinder effective oral argumentation, particularly at the lower secondary school level. The analysis highlights typical logical and linguistic errors in learners' speech and emphasizes the need for systematic instruction in argumentative structures and critical thinking skills.

Keywords: oral argumentation, argumentative competence, EFL learners, speaking skills, critical thinking.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ УСТНОЙ АРГУМЕНТАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У ИЗУЧАЮЩИХ АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК КАК ИНОСТРАННЫЙ

В статье рассматриваются основные трудности формирования устной аргументированной компетенции у изучающих английский язык как иностранный. Аргументация анализируется как сложный речевой акт, объединяющий диалогическую и монологическую формы речи. Выявляются лингвистические, когнитивные и психолингвистические трудности, препятствующие успешному овладению устной аргументацией, особенно на уровне основной школы. Подчеркивается необходимость целенаправленной работы по развитию аргументативных умений и критического мышления.

Ключевые слова: устная аргументация, аргументативная компетенция, EFL, устная речь, критическое мышление.

EFL TILINI O'RGANGANLARDA OG'ZAKI ARGUMENTATIV KOMPETENTSIYANI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

Maqolada ingliz tilini chet tili sifatida o'rganayotgan o'quvchilarda og'zaki argumentativ kompetensiyani rivojlantirishdagi asosiy qiyinchiliklar tahlil qilinadi. Argumentatsiya dialogik va monologik nutq shakllarini o'z ichiga olgan murakkab nutqiy akt sifatida ko'rib chiqiladi. Ayniqsa, o'rta bo'g'in o'quvchilarida uchraydigan lingvistik, kognitiv va psixolingvistik muammolar yoritiladi hamda argumentativ nutq va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: og'zaki argumentatsiya, argumentativ kompetensiya, chet tili sifatida ingliz tili, nutq ko'nikmalari, tanqidiy fikrlash.

Introduction. In contemporary foreign language education, the development of learners' communicative competence has become one of the primary objectives of English language teaching. Within this framework, oral argumentative competence occupies a special place, as it enables learners not only to express personal opinions but also to justify them logically, respond to alternative viewpoints, and reach mutual understanding in communicative interaction. Argumentation functions as an integral component of both dialogic and monologic speech and reflects a complex cognitive and linguistic process. Argumentative speech can be defined as a complex speech act aimed at establishing one's standpoint through reasoning, evidence, and justification. Despite its importance, teaching oral argumentative speech in English as a foreign language (EFL) remains a challenging task, especially at the secondary school level. These challenges are conditioned by linguistic, psycholinguistic, cognitive, and pedagogical factors, which require systematic analysis and methodological consideration.

Literature review. The present article focuses on identifying and describing the main difficulties in developing oral argumentative competence in EFL learners, with particular attention to learners at the lower secondary level (grades 8–9).

Theoretical Background: Methodological research consistently emphasizes that teaching both dialogic and monologic speech in a foreign language presents considerable difficulties. These difficulties become even more pronounced when the instructional focus shifts to argumentation. At first glance, monologic speech may appear more complex due to the requirement for logical coherence, structured reasoning, and the use of logical-semantic connectors. However, dialogic speech also presupposes these features, as dialogic and monologic forms of speech are closely interconnected. For instance, during picture description activities, teachers often guide learners through prompting questions, which leads to a combination of dialogue and short monologic utterances. Similarly, within a dialogue, learners may produce extended monologic segments to describe actions, events, or opinions. Therefore, the distinction between dialogic and monologic speech is relative, particularly in argumentative communication. According to N. V. Elukhina, oral communication involves several types of difficulties related to:

1. the linguistic form of the message;
2. the semantic content of the message;
3. the conditions under which information is presented;
4. the sources of information.

When applied to the teaching of oral argumentation, this classification highlights the multidimensional nature of argumentative speech. Effective argumentation requires mastery of speech patterns as well as various argumentative strategies, including persuasion, justification, agreement, and disagreement.

Main Difficulties in Developing Oral Argumentative Competence.

From a pedagogical perspective, the second and third groups of difficulties identified above are closely linked to learners' insufficiently developed skills in speech comprehension and meaning decoding, both in dialogic and monologic contexts. The fourth group of difficulties often arises from learners' limited background knowledge and the complexity of unfamiliar texts or topics used as stimuli for argumentation.

However, the core difficulty in oral argumentative speech lies in the very process of argument construction, particularly in organizing cause-and-effect relationships. Learners frequently fail to formulate arguments in a way that corresponds to the logical nature of argumentation. As a result, their statements may lead to misunderstanding, misinterpretation of intentions, or distortion of meaning for the interlocutor.

Another significant challenge is related to discourse organization. Argumentative communication follows specific rules concerning the sequence of ideas, turn-taking, and the logical progression of thoughts. Violations of these rules account for a large proportion of errors observed in learners' speech.

Research methodology. Classification of Typical Errors in Oral Argumentative Speech

Based on existing classifications of logical errors, classroom observations, and teaching experience, the following types of errors in oral argumentative speech can be identified:

1. Ambiguity and vagueness of lexical choices, resulting in a lack of precision and clarity.
2. Excessive lexical-semantic complexity and subjective bias, which obscure the speaker's actual intention and weaken argumentative validity.
3. Overuse of simplified sentence structures and avoidance of complex sentences, leading to fragmented or incomplete argumentation.
4. Excessive assertiveness and pressure on the interlocutor, which may create psychological barriers to counterargumentation.
5. Overreliance on factual sources, which may confuse the interlocutor, especially when alternative sources of justification exist.
6. Use of contradictory ideas, causing confusion and weakening coherence.
7. Ineffective use of analogies, which do not always contribute positively to logical-semantic development.

This classification corresponds closely to the findings of studies on logical fallacies in student argumentation, including the research conducted by S. H. Hasibuan, I. D. Manurung, and Yu. Yustriati, who analyzed argumentative elements and logical errors in Indonesian EFL students' discourse.

Structural Types of Arguments and Their Pedagogical Implications. Argumentation serves to enhance the persuasiveness of statements and to identify agreement or disagreement between communicators, ultimately leading to compromise or consensus. From a structural perspective, the most common types of arguments include:

1. Simple arguments, consisting of a single premise or assertion;
2. Compound arguments, representing alternative viewpoints;
3. Coordinative argument complexes, combining arguments, explanations, evidence, and conclusions;
4. Subordinative argument complexes, involving multi-layered reasoning where one argument derives from another.

Analysis of the results. The first three types of arguments are generally accessible to learners in grades 8–9, while the fourth type is considerably more complex and typically introduced at later stages of education. Empirical data demonstrate that even university students tend to use subordinative arguments less frequently, which confirms their cognitive and linguistic complexity. Analysis of student discussions shows that most errors stem from logical-cognitive and psychological difficulties inherent in argumentative speech, as well as from inaccuracies in the linguistic realization of coordinative and subordinative arguments. Researchers emphasize the need for an expanded lexical repertoire to express argumentative elements more precisely, particularly in compound and coordinative arguments.

1. Simple Arguments. Simple arguments represent the most basic form of reasoning and consist of a single premise leading directly to a conclusion. This structure establishes a clear and straightforward causal or logical relationship between two statements.

Such arguments are widely used in everyday communication and in early stages of education, as they help learners develop fundamental reasoning skills and the ability to express cause-and-effect relationships clearly. They are particularly effective when the goal is to communicate a point quickly and unambiguously.

However, simple arguments have limited persuasive power in academic or analytical discourse because they lack supporting evidence, elaboration, and consideration of alternative perspectives. As a result, they are rarely sufficient in scientific writing or complex discussions where deeper justification is required.

2. Compound Arguments. Compound arguments consist of two or more premises or viewpoints that contribute to one or more conclusions. They allow speakers or writers to present multiple reasons, address contrasting opinions, or combine supporting and opposing ideas within a single argumentative structure. This type of argumentation is especially useful in discussions of controversial or multifaceted topics, where acknowledging different perspectives enhances objectivity and credibility. Compound arguments help demonstrate critical thinking by showing that an issue has been examined from various angles. Nevertheless, if not carefully organized, compound arguments may become unclear or internally inconsistent. Effective use therefore requires logical coherence and clear connections between individual components.

3. Coordinative Argument Complexes. Coordinative argument complexes involve several independent premises that jointly support a single conclusion. Each premise contributes equally to the overall strength of the argument, and none of them depends on another to be valid. This structure is common in academic essays, research papers, and formal debates, where authors aim to reinforce their conclusions by accumulating diverse forms of evidence, such as statistical data, expert opinions, and empirical observations.

The primary advantage of coordinative arguments lies in their robustness: if one premise is weakened or disproved, the remaining premises may still sustain the conclusion. However, their effectiveness depends on the relevance and reliability of each supporting element.

4. Subordinative Argument Complexes. Subordinative argument complexes represent the most sophisticated form of argumentation. In this structure, premises are arranged hierarchically, so that one argument supports another, which in turn supports the final conclusion. This multi-layered reasoning process reflects advanced cognitive and linguistic skills, as it requires the ability to construct chains of inference and maintain logical consistency across several levels of abstraction.

Subordinative arguments are particularly prevalent in scientific research, legal reasoning, and philosophical discourse, where conclusions must be derived systematically from a series of interdependent propositions. Despite their analytical power, such arguments pose significant challenges for learners due to their complexity and the high level of precision required in both logic and language use.

Conclusion. The development of oral argumentative competence in EFL learners is a multifaceted process influenced by linguistic, cognitive, and psychological factors. The main difficulties arise from insufficient logical organization, limited lexical resources, and underdeveloped critical thinking skills. Addressing these challenges requires systematic pedagogical intervention, including explicit instruction in argumentative structures, gradual progression from simple to complex argument types, and the use of age-appropriate linguistic models. Furthermore, the effective development of oral argumentative competence requires the integration of interactive learning environments that encourage active participation and meaningful communication. Classroom practices should move beyond mechanical repetition and focus on task-based and problem-oriented activities that stimulate learners to express opinions, justify positions, and respond to counterarguments. Such activities create conditions for authentic language use and promote the internalization of argumentative patterns.

Special attention should also be paid to the gradual expansion of learners' lexical and grammatical resources. Argumentation relies heavily on functional vocabulary, including discourse markers, logical connectors, evaluative expressions, and modal constructions. Systematic instruction in these linguistic tools enables learners to structure their speech more coherently and to express nuanced meanings with greater

precision. Without adequate linguistic support, even well-developed cognitive abilities may fail to result in effective argumentative performance.

In addition, formative assessment plays a crucial role in monitoring learners' progress and identifying persistent difficulties. Feedback should address not only grammatical accuracy but also the logical organization of ideas, relevance of supporting evidence, and clarity of conclusions. Constructive feedback helps learners become aware of their weaknesses and encourages self-reflection, which is essential for the development of higher-order thinking skills. Another important factor is the affective dimension of learning. Anxiety, low self-confidence, and fear of making mistakes often hinder students' willingness to participate in oral argumentation. Creating a supportive classroom atmosphere, where errors are treated as a natural part of the learning process, contributes to increased motivation and communicative risk-taking. As a result, learners become more inclined to engage in discussions and to experiment with complex linguistic structures.

References:

1. Elukhina, N. V. (1996). Teaching oral speech in a foreign language. Moscow: Prosveshchenie.
2. Hasibuan, S. H., Manurung, I. D., & Yustriati, Y. (2019). Analysis of argumentative elements and logical fallacies in EFL students' oral discourse. *Journal of English Language Teaching*, 8(2), 145–156.
3. Bygate, M. (1987). *Speaking*. Oxford: Oxford University Press.
4. Brown, H. D. (2001). *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy* (2nd ed.). New York: Longman.
5. Richards, J. C. (2008). *Teaching Listening and Speaking: From Theory to Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Littlewood, W. (2004). The task-based approach: Some questions and suggestions. *ELT Journal*, 58(4), 319–326.
7. Kuhn, D. (1991). *The Skills of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

**GRAMMATIK MAVZULARNI NUTQIY FAOLIYAT BILAN UYG‘UNLASHTIRISH
ORQALI O‘QUVCHILAR NUTQIY KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH
(5–6-SINF MISOLIDA)**

Ernazarova Maxliyoxon Kobiljonovna,
Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi

Ushbu maqolada 5–6-sinf ona tili darslarida grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan uyg‘unlashtirib o‘qitish orqali o‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Tadqiqotda grammatika nazariy bilimlar majmui emas, balki o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishga xizmat qiluvchi kommunikativ vosita sifatida talqin etiladi. Maqolada grammatik mavzularni tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish faoliyatlari bilan integratsiyalashgan holda o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, grammatik-nutqiy mashqlar, matn bilan ishlash, ijodiy topshiriqlar va interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishdagi samarali omil sifatida asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ona tili ta’limi, grammatika, nutqiy faoliyat, nutqiy ko‘nikmalar, kommunikativ kompetensiya, integratsiyalashgan ta’lim, grammatik-nutqiy mashqlar, 5–6-sinf o‘quvchilari.

**РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ ПУТЁМ СОЧЕТАНИЯ
ГРАММАТИЧЕСКИХ ТЕМ С РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ (НА ПРИМЕРЕ 5-6 КЛАССОВ)**

В данной статье рассматривается вопрос развития речевых навыков учащихся путём преподавания грамматических тем на уроках родного языка в 5-6 классах в сочетании с речевой деятельностью. В исследовании грамматика интерпретируется не как совокупность теоретических знаний, а как коммуникативное средство, служащее развитию устной и письменной речи учащихся. В статье анализируются научно-методические основы преподавания грамматических тем в интеграции с аудированием, речью, чтением и письмом. Также обосновано, что использование грамматических и речевых упражнений, работы с текстом, творческих заданий и интерактивных методов является эффективным фактором формирования коммуникативной компетенции учащихся.

Ключевые слова: обучение родному языку, грамматика, речевая деятельность, речевые навыки, коммуникативная компетенция, интегрированное обучение, грамматико-речевые упражнения, учащиеся 5-6 классов.

**DEVELOPMENT OF STUDENTS' SPEECH SKILLS THROUGH THE COMBINATION OF
GRAMMAR TOPICS WITH SPEECH ACTIVITIES (ON THE EXAMPLE OF GRADES 5-6)**

This article highlights the issue of developing students' speech skills through teaching grammatical topics in 5-6th grade native language lessons in conjunction with speech activity. In the study, grammar is interpreted not as a set of theoretical knowledge, but as a communicative tool that serves the development of students' oral and written speech. The article analyzes the scientific and methodological foundations of teaching grammatical topics in integration with listening comprehension, speaking, reading, and writing activities. Also, the use of grammatical and speech exercises, working with text, creative tasks, and interactive methods is substantiated as an effective factor in the formation of students' communicative competence.

Keywords: native language education, grammar, speech activity, speech skills, communicative competence, integrated learning, grammatical and speech exercises, students of grades 5-6.

Kirish. Hozirgi globallashuv va axborotlashuv sharoitida ta’lim tizimi oldiga qo‘yilayotgan muhim vazifalardan biri o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishdan iboratdir. Ayniqsa, ona tili ta’limida grammatik bilimlarni shakllantirish bilan bir qatorda, ularni amaliy nutq faoliyati bilan uzviy bog‘lash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki grammatika faqat nazariy qoida va tushunchalar majmui sifatida emas, balki o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida qaralishi lozim.

Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 5–6-sinflari oʻquvchilarning nutqiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Mazkur davrda oʻquvchilarda til birliklarini ongli ravishda qoʻllash, fikrni mantiqiy, izchil va grammatik jihatdan toʻgʻri ifodalash koʻnikmalari shakllana boshlaydi. Biroq amaliyot shuni koʻrsatadiki, grammatik mavzularni oʻqitishda koʻpincha nazariy yondashuv ustunlik qilib, nutqiy faoliyat bilan integratsiya yetarli darajada taʼminlanmaydi. Natijada oʻquvchilar grammatik qoidalarni bilgan holda ham ularni real nutq jarayonida samarali qoʻllashda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Shu nuqtayi nazardan, grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan uygʻunlashtirib oʻqitish orqali oʻquvchilarning nutqiy koʻnikmalarini rivojlantirish masalasi ilmiy-metodik jihatdan chuqur tadqiq etishni talab etadi. Nutqiy faoliyatning tinglab tushunish, gapirish, oʻqish va yozish turlarini grammatik mashgʻulotlar bilan uzviy bogʻlash oʻquvchilarning tilga oid bilimlarini faol va ongli oʻzlashtirishiga imkon yaratadi. Bu esa taʼlim jarayonida oʻquvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan uygʻunlashtirish masalasi tilshunoslik, psixolingvistika va pedagogika fanlari kesishmasida shakllangan dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Ushbu masala yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar grammatik bilimlarni oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini rivojlantirishga yoʻnaltirish zarurligini asoslashga qaratilgan.

Grammatikaning funksional mohiyatini ilmiy jihatdan asoslab bergan yetakchi olimlardan biri Lev Vladimirovich Shcherba hisoblanadi. Uning taʼkidlashicha, grammatika til tizimining ajralmas qismi boʻlib, u nutq faoliyatisiz toʻliq oʻzlashtirilmaydi. Olim grammatik birliklar real nutqiy vaziyatlarda qoʻllangandagina oʻquvchilarda barqaror koʻnikma hosil boʻlishini ilmiy asoslab bergan [1].

Nutqiy faoliyat nazariyasining psixologik asoslari Aleksey Nikolaevich Leontyev tomonidan ishlab chiqilgan. U nutqni inson faoliyatining mustaqil turi sifatida talqin qilib, grammatik vositalar muloqot jarayonida kommunikativ vazifani bajarishini taʼkidlaydi. Leontyev qarashlari grammatikani nutqiy faoliyat bilan integratsiyalash zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi [2].

Nutq va tafakkur oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlik masalasi Lev Semenovich Vygotsky tadqiqotlarida markaziy oʻrinni egallaydi. Olimning “yaqin rivojlanish zonasi” haqidagi nazariyasiga koʻra, grammatik bilimlar oʻquvchilarda nutqiy muloqot jarayonida, faol oʻzaro taʼsir orqali samarali shakllanadi. Bu gʻoya grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan uygʻunlashtirishning pedagogik asosini tashkil etadi [3].

Ona tili va grammatika oʻqitish metodikasi boʻyicha Mikhail Tikhonovich Baranov, Tatyana Grigoryevna Ramzayeva hamda Mikhail Rostislavovich Lvov tadqiqotlarida grammatik mashgʻulotlarni nutqiy mashqlar, matn bilan ishlash va ijodiy topshiriqlar orqali tashkil etish oʻquvchilarning nutqiy faolligini oshirishi ilmiy jihatdan asoslangan [4, 5, 6].

Mazkur masala Oʻzbekiston olimlarining ilmiy tadqiqotlarida ham keng yoritilgan. Xususan, N.R.Masharipova “oʻquvchi tilga doir qonun qoidalarni yaxshi anglasagina, nutq bexato tuziladi. Har bir oʻrganilayotgan material orqali oʻquvchi ona tiliga oid bilimni egallay borishi zarur” deb taʼkidlaydi. Ularning ishlarida grammatik tushunchalar oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini boyitishga xizmat qilishi lozimligi qayd etilgan [7].

Shuningdek, M.O.Xusenova “Nutq oʻstirishda uch yoʻnalish aniq ajratiladi: 1) soʻz ustida ishlash; 2) soʻz birikmasi va gap ustida ishlash; 3) bogʻlanishli nutq ustida ishlash. Koʻrsatilgan uch yoʻnalish parallel olib boriladi: lugʻat ishi gap uchun material beradi; soʻz, soʻz birikmasi va gap ustida ishlash bogʻlanishli nutqqa tayyorlaydi. Oʻz navbatida bogʻlanishli nutq hikoya va insho lugʻatini boyitish vositasi boʻlib xizmat qiladi” [8].

Umuman olganda, tahlil qilingan xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan integratsiyalashgan holda oʻqitish oʻquvchilarning nutqiy koʻnikmalarini rivojlantirishda muhim omil ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, mazkur yondashuvni 5–6-sinf ona tili darslari misolida tizimli metodik model asosida amalga oshirish masalasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan boʻlib, bu holat tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ona tili taʼlimida grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan uygʻunlashtirib oʻqitish oʻquvchilarning tilga oid bilimlarini ongli ravishda egallashida muhim omil hisoblanadi. Grammatik tushunchalar nutqdan ajratilgan holda oʻrgatilganda ular oʻquvchilar ongida mavhum qoida sifatida shakllanib, real nutq jarayonida qoʻllashda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Shu sababli grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan integratsiyalashgan holda tashkil etish bugungi ona tili taʼlimining ustuvor yoʻnalishlaridan biri sanaladi.

5–6-sinf bosqichi oʻquvchilarning nutqiy rivojlanishida muhim davr boʻlib, bu davrda ular til birliklarining mazmuni va vazifasini anglashga, fikrni izchil va mantiqiy ifodalashga oʻrganadilar. Mazkur sinflarda grammatik mavzular – soʻz turkumlari, gap boʻlaklari, feʼl zamonlari, kelishik qoʻshimchalari kabi

tushunchalar o'rganiladi. Ushbu mavzularni nutqiy faoliyat bilan bog'lash orqali o'quvchilarda nafaqat grammatik bilim, balki og'zaki va yozma nutq ko'nikmalari ham rivojlanadi.

Grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, avvalo, grammatik birliklarning nutqdagi funksiyasini ochib berishni taqozo etadi. Masalan, so'z turkumlari mavzusini o'rganishda o'quvchilar faqat ularning ta'rifini yodlash bilan cheklanmay, balki matn tarkibida qanday vazifa bajarishini aniqlash, o'z nutqida qo'llash orqali o'zlashtiradilar. Bu jarayonda o'quvchilarning tahliliy fikrlash qobiliyati rivojlanib, til birliklarini tanlab va ongli qo'llash ko'nikmasi shakllanadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Nutqiy faoliyatning asosiy turlari – tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish grammatik mashg'ulotlar jarayonida izchil ravishda amalga oshirilishi lozim. Tinglab tushunish faoliyati grammatik mavzular asosida tuzilgan matnlar, audio yoki og'zaki bayonlar orqali rivojlantiriladi. O'quvchilar eshitilgan matndan grammatik birliklarni aniqlash, ularning vazifasini tushuntirish orqali grammatik bilimlarni amaliy nutq bilan bog'laydilar. Gapirish faoliyati esa dialoglar tuzish, savol-javoblar, erkin fikr bildirish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda o'quvchilar grammatik vositalardan foydalanib, fikrini to'g'ri va ravon ifodalashga o'rganadilar.

O'qish faoliyati grammatik mavzularni nutqiy jihatdan mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Matn bilan ishlash jarayonida o'quvchilar grammatik birliklarni aniqlash, ularning mazmuniy yukini tushunish va matnning umumiy mazmuni bilan bog'lash orqali tilga nisbatan ongli munosabatni shakllantiradilar. Yozma nutqni rivojlantirishda esa grammatik mavzular asosida bayon, insho va ijodiy yozma ishlar tashkil etiladi. Bunday topshiriqlar o'quvchilarning grammatik savodxonligini oshirish bilan birga, yozma nutqning aniqligi, mantiqiyli va izchilligini ta'minlaydi.

Grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan uyg'unlashtirishda maxsus grammatik-nutqiy mashqlardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu mashqlar o'quvchilarni qoidani mexanik tarzda o'zlashtirishga emas, balki uni real nutqiy vaziyatda qo'llashga yo'naltiradi. Masalan, berilgan grammatik shakllar asosida gap yoki matn tuzish, matndagi grammatik xatolarni topish va tuzatish, mazmuni berilgan gapni grammatik jihatdan qayta shakllantirish kabi mashqlar o'quvchilarning mustaqil fikrlash va nutqiy faolligini oshiradi.

Shuningdek, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan integratsiyalashda samarali natija beradi. Kichik guruhlarda ishlash, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar asosida fikr bildirish o'quvchilarning muloqotga kirishish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayonda grammatika o'quvchi uchun majburiy qoida emas, balki muloqot vositasiga aylanadi.

Grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan uyg'unlashtirib o'qitish natijasida o'quvchilarda kommunikativ kompetensiya shakllanadi. Ular o'z fikrini grammatik jihatdan to'g'ri, mazmunan aniq va mantiqan izchil ifodalashga o'rganadilar. Ayniqsa, 5–6-sinf o'quvchilari uchun bunday yondashuv tilga qiziqishni oshiradi, dars jarayonini jonlantiradi va ta'lim samaradorligini ta'minlaydi.

Umuman olganda, grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan uyg'unlashtirib o'qitish ona tili ta'limining asosiy vazifalaridan biri bo'lib, u o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish va kommunikativ savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvni tizimli ravishda amalga oshirish 5–6-sinf ona tili darslarining sifat va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot natijalari grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan uyg'unlashtirib o'qitish 5–6-sinf o'quvchilarining nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Grammatik bilimlarni nazariy qoidalar majmui sifatida emas, balki nutqiy muloqot jarayonida faol qo'llaniladigan vosita sifatida o'rgatish o'quvchilarning tilga oid bilimlarini ongli va barqaror o'zlashtirishiga imkon yaratadi. Tadqiqot jarayonida grammatik mavzular asosida tashkil etilgan nutqiy mashqlar, matn bilan ishlash hamda og'zaki va yozma ijodiy topshiriqlar o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda samarali ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, 5–6-sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda grammatik mavzularni nutqiy faoliyat turlari bilan integratsiyalashgan tarzda o'qitish dars jarayonining samaradorligini oshiradi. Bunday yondashuv o'quvchilarda grammatik savodxonlik bilan bir qatorda, fikrni mantiqiy, izchil va grammatik jihatdan to'g'ri ifodalash ko'nikmalarini shakllantiradi. Natijada ona tili darslari mazmunan boyib, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishi va faolligi ortadi.

Tadqiqot natijalariga tayangan holda quyidagi **takliflarni** ilgari surish mumkin. Birinchidan, 5–6-sinf ona tili darslarida grammatik mavzularni o'qitishda nutqiy faoliyatga yo'naltirilgan mashqlar tizimini muntazam ravishda qo'llash maqsadga muvofiqdir. Ikkinchidan, dars jarayonida dialoglar, matn asosida ishlash, ijodiy yozma topshiriqlar va interfaol metodlardan keng foydalanish o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Uchinchidan, grammatik mavzularni o'qitishda hayotiy vaziyatlarga

asoslangan nutqiy topshiriqlarni ko‘proq joriy etish o‘quvchilarning bilimlarini amaliy nutqda qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, ona tili o‘qituvchilari uchun grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan uyg‘unlashtirishga yo‘naltirilgan metodik tavsiyalar va o‘quv-uslubiy qo‘llanmalarni ishlab chiqish zarur. Kelgusida ushbu yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlar grammatik-nutqiy mashqlar tizimini takomillashtirish, ularning samaradorligini tajriba-sinov ishlari asosida yanada chuqurroq o‘rganishga xizmat qilishi mumkin.

Umuman olganda, grammatik mavzularni nutqiy faoliyat bilan integratsiyalashgan holda o‘qitish ona tili ta’limining dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib, mazkur yondashuvni ta’lim amaliyotiga keng joriy etish o‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirish va umumiy til madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.
2. Леонтьев А.А. Психология речевой деятельности. – М.: Наука, 1999. – 256 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 2005. – 352 с.
4. Баранов М.Т. Методика обучения русскому языку. – М.: Просвещение, 1985. – 320 с.
5. Рамзаева Т.Г. Методика обучения грамматике русского языка в школе. – М.: Просвещение, 1981. – 280 с.
6. Львов М.Р. Развитие речи учащихся. – М.: Просвещение, 1994. – 287 с.
7. Masharipova N.R. Grammatik tushunchani o‘zlashtirish ustida ishlash metodikasi // EJAR. 2024. №7S. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/grammatik-tushunchani-o-zlashtirish-ustida-ishlash-metodikasi> (дата обращения: 11.01.2026).
8. Xusenova N.O. Ona tili metodikasi mashg‘ulotlarida nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda sinov-test topshiriqlaridan foydalanish // Academic research in educational sciences. 2022. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ona-tili-metodikasi-mashg-ulotlarida-nutqiy-ko-nikmalarni-rivojlantirishda-sinov-test-topshiriqlaridan-foydalanish> (дата обращения: 11.01.2026).
9. Nuriddinova O‘.V. Nutqiy kompetensiyani matn turlari orqali rivojlantirishda grammatik bilimlarning o‘rni // “Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot” nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya materiallari. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7662933>
10. Ismoilov D.I. O‘quvchilarning grammatik kompetensiyasini shakllantirishda zamonaviy metodlar va nutqiy yondashuvlari // Current Issues in the Development of Science and Education. Vol 1. No. 1 (2025)
11. Mavlonova K., Qo‘ldosheva S., Hakimova N., Siddiqov M. Ona tili 5-sinf umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik. - Toshkent: Novda Edutainment, 2024. - 144 b.
12. Mavlonova K.M. [va boshq.]. Ona tili 6-sinf uchun darslik / - Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.-224 b.

ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING KREATIVLIK QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH

Ismoilova Surmaxon Amonovna,

“University of economics and pedagogy” NOTM

Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim kafedrası dotsenti,

Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘lim ona tili darslarida o‘quvchilarning kreativlik qobiliyatini shakllantirish masalasi ko‘rib chiqilgan. O‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda darslarda foydalanish mumkin bo‘lgan turli usullar, masalan, hikoya yozish, vizual materiallar asosida tasavvur qilish va guruh ishlari orqali kreativlikni rivojlantirish yo‘llari yoritilgan. Ushbu maqola boshlang‘ich ta‘limda kreativ fikrlashni shakllantirishda o‘qituvchilarga yordam beradigan amaliy maslahatlar va metodikalarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: kreativlik, ona tili, boshlang‘ich ta‘lim, ijodiy fikrlash, metodika, tasavvur, guruh ishlari.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматривается проблема развития креативных способностей учеников на уроках родного языка в начальном обучении. Освещены различные методы, которые могут быть использованы на уроках для развития творческого мышления, такие как написание рассказов, использование визуальных материалов для стимулирования воображения и работа в группах. Статья предоставляет практические рекомендации и методические подходы для учителей начальной школы в развитии креативного мышления у учеников.

Ключевые слова: Креативность, родной язык, начальное образование, творческое мышление, методика, воображение, работа в группах.

FORMING STUDENTS' CREATIVE ABILITY IN MOTHER LANGUAGE LESSONS

This article examines the formation of students' creative abilities in primary school native language lessons. It highlights various methods that can be used in the classroom to foster students' creative thinking, such as story writing, visualization based on visual materials, and developing creativity through group work. The article provides practical advice and methodologies to help teachers cultivate creative thinking in primary education.

Keywords: creativity, native language, primary education, creative thinking, methodology, imagination, group work.

Kirish. Hozirgi kunda zamonaviy ta‘lim jarayonida interfaol usullar va zamonaviy axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish kundan kunga ortib bormoqda. Bunday bo‘lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an‘anaviy ta‘limda faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topish, mustaqil o‘rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishga o‘rgatadi. Jahon mamlakatlari kelajak kadrlarni tayorlashda talabalarni zamonaviy bilimlar bilan o‘qitish, mustaqil ta‘lim olish ko‘nikmalarini shakllantirish, egallangan bilimlarini ijodiy tarzda qo‘llash zamonaviy ta‘limning asosiy masalalaridan biri bo‘lib hisoblanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Kreativlik - shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma‘naviyatining ajralmas qismi bo‘lib, shaxsni o‘z-o‘zini rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo‘lgan bilimlarning ko‘p qirrali ekanligida emas, balki yangi g‘oyalarga intilishda, yangilik yaratish jarayonini isloh qilish va o‘zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo‘ladi [2, 12-18-b.]. Kreativlik bevosita innovatsiyalar bilan bog‘liq jarayondir. Negaki o‘qituvchining kreativlik faoliyat yuritishi uchun, u albatta o‘zining sohasidagi eng so‘nggi yangiliklardan, shu bilan bir qatorda butun jamiyatdagi voqea va hodisalardan boxabar bo‘lishi, innovatsion yangiliklarni o‘z faoliyatida o‘rinli foydalana olishi lozim. Demak, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi har qanday vaziyat, har qanday jarayon va har qanday paytda eng samarali yo‘lni izlab topishi va uni amaliyotga joriy qilish orqali dars jarayonini samarali tashkil etishi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari

ongiga tez, tushunarli, qulay, oson va samarali tarzda yetkazib berishi ham kreativlikning bir ko‘rinishi deyish mumkin.

Boshlang‘ich ta‘limda ona tili darslari o‘quvchilarga faqat nutq madaniyati, imlo va tinish belgilarini o‘rgatish bilan cheklanmasdan ularni kreativligini, ijodkorligini oshirish ham muhim masalalardan biri hisoblanadi. Ona tili darslarida kreativ fikrlash o‘quvchilarning tilni o‘rganish jarayonini ham qo‘llab-quvvatlaydi. Tilning grammatik jihatlarini o‘rganish bilan birga, bolalar badiiy nutqni rivojlantiradilar, o‘z fikrlarini kengroq va samaraliroq ifodalashni o‘rganadilar [6, 44-49-b.]. Shuning uchun, darslarda kreativ mashqlarni amalga oshirish, nafaqat tilni o‘rgatish, balki bolalarning tasavvurlarini kengaytirish va ijodiy salohiyatlarini rivojlantirishga imkon yaratadi.

O‘quvchilarda kreativlikni rivojlantirishda quyidagilarga e‘tibor qaratish zarur: ular tomonidan ko‘p savollar berilishini rag‘batlantirish va bu odatni qo‘llab-quvvatlash; bolalarning mustaqilligini rag‘batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish; bolalar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish; bolalarning qiziqishlariga e‘tibor qaratish.

Maqolani boshlashdan oldin kreativ fikrlash haqida to‘xtalib o‘tmoqchimiz. **Kreativ fikrlash** ijodiy tafakkur va yangilik qilish qobiliyatini bildiradi. O‘quvchilar maqsadiga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo‘llashni o‘rganadi. Innovatsion yechimlarni ishlab chiqadi va ijodiy muammolarni hal qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi. Masalan, bolalar kreativ yondashib, darsliklardan o‘rin olgan topshiriqlarni nostandart usulda hal etish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Ushbu darslarning yana bir muhim vazifasi – o‘quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdir. Kreativ fikrlash, ya‘ni ijodiy fikrlash qobiliyati, nafaqat o‘quvchining ta‘lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishiga, balki ularning hayotiy qobiliyatlarini shakllantirishga ham bevosita ta‘sir qiladi. Har bir o‘quvchi ijodkorlik va yangi g‘oyalarni yaratish orqali o‘zini ifodalashga, mustaqil fikrlashga, hamda o‘z hayotiga oid muammolarni hal qilishga qodir bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta‘lim davrida o‘quvchilarda kreativ fikrlashni shakllantirish, ularning fikr va tasavvurlarini kengaytirish, bir vaqtning o‘zida tilni chuqurroq o‘rganish imkoniyatini yaratadi. Ona tili darslarida bu jarayon, turli xil metodik yondashuvlar va faoliyatlar orqali amalga oshiriladi. Masalan, hikoya yozish, she‘r yozish, obrazlar yaratish va o‘z fikrlarini erkin ifodalash orqali o‘quvchilarning tasavvuri va ijodiy qobiliyatlari rivojlanadi. Shuningdek, o‘quvchilarni guruh ishlari va kollaborativ faoliyatlarga jalb qilish, ularda jamoada ishlash ko‘nikmalarini ham shakllantiradi, bu esa kreativ fikrlashni yanada kuchaytiradi.

Kreativ fikrlashning rivojlanishi faqat badiiy va akademik jihatdan emas, balki ijtimoiy va shaxsiy hayotda ham o‘quvchilarga katta foyda keltiradi. O‘quvchilar nafaqat tilda, balki hayotdagi turli vaziyatlarda ham ijodiy yondashuvni qo‘llay olishadi. Bunday yondashuvlar o‘quvchilarga nafaqat yuqori baholarni olish, balki o‘zlariga ishonchni orttirish, yangi g‘oyalar yaratish va jamoada muvaffaqiyatli ishlashda yordam beradi.

Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich ta‘limda ona tili darslarida kreativlikni rivojlantirish – bu faqat tilni o‘rgatish emas, balki o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy salohiyatni shakllantirishning eng muhim vositalaridan biridir. O‘qituvchi o‘z darslarini kreativlikni rivojlantirishga yo‘naltirish orqali nafaqat o‘quvchilarning til malakalarini oshiradi, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga ham hissa qo‘shadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiyotlar tahlili va metodologiyasida har bir ilmiy ishning metodologiya aniq bo‘lishi kerak, chunki u izlanishlar va tahlil qilish jarayonining asosi bo‘ladi. U muayyan mavzu bo‘yicha mavjud ilmiy va metodik manbalarni o‘rganish va tahlil qilish jarayonidir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi bir nechta maqsadlarni amalga oshirishga yordam beradi. Ular quyidagilardan iborat:

Mavzuni o‘rganish: Adabiyotlar tahliliga e‘tiborni qaratadigan bo‘lsak, mavzu bo‘yicha ilgari olib borilgan ilmiy ishlarni va tadqiqotlarni o‘rganish, shuningdek, ularning natijalarini tahlil qilish imkonini beradi. Bu, o‘z navbatida, mavzuni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Ilmiy bo‘shliqlarni aniqlash: Mavzuni o‘rganish davomida ilgari o‘rganilmagan yoki kam o‘rganilgan jihatlar aniqlanishi mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, yangi ilmiy ishlar va tadqiqotlar uchun asos yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasini aniqlash: Adabiyotlarni tahlil qilish bizga mavjud metodologiyalarni o‘rganishga va tadqiqot uchun mos metodlarni tanlashda yordam beradi.

O‘zgartirish va takomillashtirish: Mavjud tadqiqotlarning kamchiliklari va xatolarini o‘rganish, yangi tadqiqot uchun asosiy yondashuvlarni takomillashtirish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlilini quyidagi bosqichlariga bo‘lish mumkin:

1. Adabiyotlarni to‘plash: Mavzu bo‘yicha ilmiy maqolalar, kitoblar, dissertatsiyalar, konferensiyalar materiallari va boshqa ilmiy manbalarni to‘plash.

2. *Tadqiqot maqsadlarini belgilash*: Adabiyotlarni tahlil qilishda nimani o‘rganmoqchi ekanligingizni aniq belgilab olish. Masalan, o‘quvchilarning kreativ fikrlashini shakllantirish metodlari yoki boshlang‘ich ta’limda o‘quv metodikalarini o‘rganish.

3. *Tahlil qilish*: Manbalarni o‘rganish va ularning o‘zaro aloqalarini ko‘rib chiqish. Qaysi metodlar muvaffaqiyatli ishlagan, qaysi jihatlar kamchiliklarga ega ekanligi tahlil qilinadi.

4. *Yakuniy xulosa chiqarish*: Adabiyotlar tahlilidan kelib chiqqan holda, tadqiqotning yangi yo‘nalishlarini belgilash va metodologiyani takomillashtirish.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Adabiyotlarni tahlil qilishda turli metodologiyalar qo‘llaniladi, hozir ulardan ba’zilarini misol qilib keltiramiz:

1. Deskriptiv metod (ta’riflovchi metod).

Deskriptiv metod, ya’ni ta’riflovchi metod, adabiyotlar tahlilida eng keng tarqalgan usuldir. Bu metodda, tadqiqotchilar muayyan ilmiy ishlarni, kitoblarni yoki maqolalarni faqatgina tavsiflaydilar va ular haqida umumiy ma’lumotlar keltiradilar. Bu metod yordamida asosan avvalgi tadqiqotlarning qisqacha sharhini berish mumkin.

Misol:

Tadqiqotchi boshlang‘ich ta’limda ona tili o‘rgatish metodikasiga oid mavjud ishlarni o‘rganib, ularning asosiy tamoyillari va yondashuvlarini ta’riflaydi.

2. Solishtirish metod (komparativ metod).

Bu metodda, bir nechta adabiyotlar o‘rtasida taqqoslashlar amalga oshiriladi. Tadqiqotchi turli manbalardagi fikrlarni solishtiradi va ularning o‘zaro farq va o‘xshashliklarini aniqlaydi. Bu metod orqali adabiyotlarda mavjud bo‘lgan qarama-qarshi fikrlarni o‘rganish mumkin.

Misol:

Tadqiqotchilar boshlang‘ich ta’limda ijodiy fikrlashni rivojlantirish metodlari bo‘yicha turli mualliflarning fikrlarini solishtirib, o‘z izlanishlari uchun eng samarali metodni tanlaydilar.

3. Tahliliy metod.

Bu metodda adabiyotlar tahlil qilinadi va har bir manbaning asosiy g‘oyalari, xususiyatlari va kamchiliklari muhokama qilinadi. Tahlil metodida faqat ma’lumotlarni taqdim etish emas, balki ularni chuqur tahlil qilish ham amalga oshiriladi.

Misol:

Tadqiqotchi o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishga oid adabiyotlarni o‘rganib, har bir metodning samaradorligini tahlil qiladi va o‘quv jarayonida qo‘llaniladigan eng yaxshi usullarni aniqlaydi.

4. Kritik metod.

Bu metodda adabiyotlar nafaqat tahlil qilinadi, balki tanqidiy nuqtayi nazardan baholanadi. Tadqiqotchi manbalardagi mavjud kamchiliklar, ziddiyatlar yoki noto‘g‘ri qarashlarni tanqidiy ravishda o‘rganadi.

Misol:

Tadqiqotchi ona tili darslarida kreativlikni rivojlantirishga oid ilmiy ishlarni tanqidiy tahlil qiladi va ushbu metodlarning amaliyotda qanday cheklovlarga duch kelganligini ko‘rsatadi.

5. Sintez metod.

Sintez metodida adabiyotlarni birlashtirish va umumlashtirish orqali yangi bilim hosil qilinadi. Bu metod orqali, tadqiqotchi mavjud bo‘lgan manbalardan eng yaxshi va samarali g‘oyalarni birlashtiradi.

Misol:

Tadqiqotchi boshlang‘ich ta’limda kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun turli metodlarni sintez qiladi va o‘z tadqiqotining natijalarini chiqaradi.

Muhokama. Boshlang‘ich ta’limda ona tili darslari nafaqat o‘quvchilarning til malakalarini oshiradi, balki ularning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Adabiyotlar tahlilidan ko‘rinishicha, o‘quvchilarning kreativ fikrlashini shakllantirishda turli metodlar va yondashuvlar muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda. Ayniqsa, o‘quvchilarga ijodiy mashqlar berish, masalan, hikoyalar yozish, personajlar yaratish, tasvirlash va yangi g‘oyalar ishlab chiqish kabi faoliyatlar ularning tasavvurini va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi. G‘ulomov tomonidan olib borilgan tadqiqotda, o‘quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyati o‘z-o‘zini anglash va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlarning samarali ekanligi ko‘rsatilgan [5, 103-110-b.]

Biroq, o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishda faqat badiiy faoliyatlar bilan cheklanib qolmaslik kerak. O‘quvchilarga matematik masalalarni yechishda ham kreativ yondashuvlarni qo‘llash, ularning ijodiy fikrlashini yanada rivojlantiradi. Bu, o‘z navbatida, ona tili darslarining metodikalarini boyitish va o‘quvchilarning keng ko‘lamli fikrlarni ishlab chiqishga qodir bo‘lishlarini ta’minlash imkonini

beradi. Shodmonova ta’kidlaganidek, integratsiyalashgan yondashuvlar o’quvchilarda bir nechta predmetlar orqali kreativ fikrlashni rivojlantirishi mumkin.

Bundan tashqari, o’quvchilarga guruh ishlari va jamoaviy faoliyatlar orqali ijodiy yondashuvni o’rgatish metodlari ham samarali. Karimov [4, 56-60-b.] ning tadqiqotida guruh ishlarining o’quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishdagi o’rni alohida ta’kidlangan. O’quvchilar bir-biri bilan fikr almashgan holda yangi g’oyalar yaratishadi, bu esa ularning kreativ fikrlashini yanada kuchaytiradi. Shu bilan birga, o’quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishda individual ishlar ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, o’quvchilar o’zlari tanlagan mavzuda hikoya yozish yoki mustaqil ravishda yangi fikrlar ishlab chiqish orqali o’z ijodiy salohiyatlarini namoyon qilishadi.

Shuni qayd etish kerakki, boshlang’ich ta’limda kreativ fikrlashni rivojlantirishni faqatgina texnik va metodik yondashuvlarga bog’lash noto’g’ri bo’ladi. Bu jarayonda o’quvchilarning shaxsiy tajribalari, ularning ijtimoiy va madaniy o’zgarishlarga munosabati, shuningdek, oilaviy va atrof-muhit omillari ham muhim rol o’ynaydi. O’quvchilarni kreativ fikrlashga undashda ularning qiziqishlari va xohishlarini inobatga olish, individual yondashuvni qo’llash, ularga o’z fikrlarini erkin va ochiq ifodalash imkoniyatini yaratish zarur.

Bundan tashqari, adabiyotlarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga oid metodlarning samaradorligi va amaliy qo’llanilishi haqidagi mulohazalar turlicha. Ba’zi tadqiqotlar metodik yondashuvlarni tanqidiy ravishda baholagan holda, an’anaviy ta’lim tizimlarida ijodiy fikrlashni rivojlantirishda ko’plab qiyinchiliklar mavjudligini ko’rsatadi [4, 56-60-b.]. Shunday bo’lsa-da, bu muammolarni hal qilish uchun innovatsion metodlarni ishlab chiqish va o’qituvchilarga kerakli o’quv materiallari va qo’llanmalarni taqdim etish zarur.

Xulosa. O’quvchilarning kreativlik qobiliyatini shakllantirish — bu har bir o’qituvchining oldidagi muhim vazifalardan biridir. Ona tili darslari nafaqat o’quvchilarga tilni o’rgatish, balki ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda ham katta rol o’ynaydi. O’quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini shakllantirish, nafaqat badiiy va akademik faoliyatda, balki ijtimoiy hayotda ham muhim ahamiyatga ega. Kreativ fikrlashning rivojlanishi o’quvchilarga muammolarni yechishda yangi va samarali yondashuvlarni topishga yordam beradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Darslarda ijodiy yondashuvlarni, tasavvurlarni ishlatish va fikrlarni erkin ifodalashga qaratilgan metodlarni qo’llash o’quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. Bu esa, o’z navbatida, o’quvchilarning bilimlarini yanada chuqurlashtirishga, ularning ma’naviy va intellektual salohiyatlarini oshirishga yordam beradi. Boshlang’ich ta’limda kreativ fikrlashni rivojlantirish orqali o’quvchilarning o’z-o’zini anglash va dunyoni tushunish qobiliyatlari ham shakllanadi. Ular hayotiy vaziyatlarda ijodiy yondashuvni qo’llashni o’rganib, bu ko’nikmalarni o’z kelajagida muvaffaqiyatli ishlatishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasiga asoslanib, boshlang’ich ta’limda kreativlikni rivojlantirishning eng samarali yo’llari sifatida guruh ishlarini, ijodiy yozuvlarni, hikoya va she’r yozish, shuningdek, tasavvur va obrazlarni yaratish kabi metodlar keltirilgan. Bu metodlar o’quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yordam berishi, ularni o’z fikrlarini erkin ifodalashga, yangi g’oyalar yaratishga undashi aniq.

Shuningdek, o’quvchilarning kreativlik qobiliyatini shakllantirishda o’qituvchining roli nihoyatda muhimdir. O’qituvchi o’zining metodik yondashuvlarini o’quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirishi, ularni erkin fikr yuritishga va ijodiy faoliyatlarda qatnashishga undashi zarur. O’qituvchining kreativ yondashuvlarga asoslangan darslari, o’quvchilarda o’z qobiliyatlariga bo’lgan ishonchni oshirishga va ularning ijodiy faoliyatga bo’lgan qiziqishini yanada kuchaytirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, o’quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda o’quvchilarning shaxsiy xususiyatlari, ijtimoiy va madaniy muhitning ta’siri ham alohida ahamiyatga ega. O’quvchilarning o’z tajribalari va qiziqishlari bilan bog’langan ijodiy faoliyatlar, ular uchun yanada samarali bo’ladi. Shu sababli, kreativ fikrlashni rivojlantirish jarayonida individual yondashuvlar va farqlovchi metodlar qo’llanilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, boshlang’ich ta’limda ona tili darslari orqali o’quvchilarda kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish — bu nafaqat tilni o’rgatish, balki o’quvchilarning umumiy shaxsiy rivojlanishiga, ularning dunyoqarashi va muammolarni hal qilish qobiliyatiga ta’sir ko’rsatadigan muhim pedagogik vazifadir. O’qituvchilar, ijodiy yondashuvlarni qo’llash orqali o’quvchilarga nafaqat bilimlarni uzatib, balki ularga ijodiy fikrlash va mustaqil qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Shuning uchun, boshlang’ich ta’limda kreativ fikrlashni rivojlantirishga doir metodik yondashuvlar va pedagogik amaliyotlar doimo takomillashtirilishi kerak.

Yuqoridagi metodlar va tavsiyalarni e’tiborga olib, boshlang’ich ta’limda kreativ fikrlashni rivojlantirish bo’yicha yangi tadqiqotlar va tajribalar ham amalga oshirilishi kerak. O’quvchilarning ijodiy

salohiyatini rivojlantirish, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga katta hissa qo'shadi va jamiyatning o'zgartirishlar va yangilanishlarga tayyor bo'lgan avlodini shakllantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Abduqodirova R. Boshlang'ich ta'limda ona tili metodikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2020. 45-50-b.
2. Jurayeva D. Bolalarga kreativ fikrlashni o'rgatish usullari. Toshkent: O'qituvchi, 2019. 12-18-b.
3. Karimov F. Ona tili darslarida ijodiy yondashuv. Toshkent: Yangi Avlod, 2021. 77-83-b.
4. Rakhmanov S. Kreativ fikrlash va uning boshlang'ich ta'limdagi o'rni. Toshkent: Akademya, 2017. 56-60-b.
5. G'ulomov T. O'quvchilarning kreativlik qobiliyatini shakllantirish. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti, 2018. 103-110-b.
6. Shodmonova S. O'quvchilarning tasavvuri va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. Toshkent: Science, 2020. 44-49-b.

METHODOLOGY OF TEACHING AVIATION TERMINOLOGY TO STUDENTS

Kiyasova Ra'no Malikovna,

Senior teacher, Tashkent State Transport University,

Department of Foreign Languages

gapparovarano@gmail.com

This article examines methodological approaches to teaching aviation terminology to students of aviation specialties. Given the role of English as the official language of international aviation, the acquisition of accurate and professionally relevant terminology is essential for future pilots, air traffic controllers, and aviation engineers. The paper is grounded in the principles of English for Specific Purposes (ESP) and content-based instruction, emphasizing contextualized learning, communicative competence, and professional accuracy. The study analyzes the characteristics of aviation terminology, outlines key teaching principles, and presents effective instructional strategies, classroom activities, and assessment methods. Special attention is given to the use of technology and simulations in enhancing terminology acquisition. The article aims to provide practical guidance for instructors and contribute to the improvement of aviation language education.

Keywords: aviation terminology, aviation English, English for Specific Purposes (ESP), aviation students, teaching methodology.

МЕТОДОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ АВИАЦИОННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

В статье рассматриваются методические подходы к обучению авиационной терминологии студентов авиационных специальностей. В условиях использования английского языка как официального языка международной авиации овладение точной и профессионально ориентированной терминологией является необходимым условием подготовки будущих пилотов, диспетчеров управления воздушным движением и авиационных инженеров. Работа основана на принципах английского языка для специальных целей (ESP) и предметно-ориентированного обучения, с акцентом на контекстуализацию, коммуникативную направленность и профессиональную точность. В статье анализируются особенности авиационной терминологии, формулируются основные принципы обучения, а также рассматриваются эффективные стратегии преподавания, виды аудиторной деятельности и методы оценивания. Особое внимание уделяется роли современных технологий и симуляторов в процессе усвоения терминологии.

Ключевые слова: авиационная терминология, авиационный английский язык, английский язык для специальных целей, студенты авиационных специальностей, методика преподавания.

TALABALARGA AVIATION TERMINOLOGIYASINI O'QITISH METODIKASI

Ushbu maqolada aviatsiya yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni aviatsiya terminologiyasiga o'qitish metodikasi yoritib beriladi. Xalqaro aviatsiyada ingliz tilining rasmiy aloqa vositasi sifatidagi o'rni kelajakdagi uchuvchilar, havo harakatini boshqaruvchilar hamda aviatsiya muhandislari uchun kasbiy terminologiyani aniq va to'g'ri egallashi muhim hisoblanadi. Maqola maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP) va fanlararo integratsiyalashgan ta'lim tamoyillariga asoslanadi hamda terminlarni kontekstda o'rgatish, kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va kasbiy aniqlikka e'tibor qaratadi. Unda aviatsiya terminologiyasining xususiyatlari, asosiy o'qitish prinsiplari, samarali pedagogik strategiyalar, amaliy mashg'ulotlar va baholash usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va simulyatorlarning terminologiyani o'zlashtirishdagi o'rni alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: aviatsiya terminologiyasi, aviatsiya ingliz tili, maxsus maqsadlar uchun ingliz tili, aviatsiya talabalari, o'qitish metodikasi.

Introduction. The aviation industry is one of the most international and standardized fields in the modern world. English has long been established as the official language of aviation, used in pilot–air traffic controller communication, aircraft documentation, maintenance manuals, safety procedures, and international regulations. As a result, aviation students must acquire not only general English proficiency but also a solid command of specialized aviation terminology. The accurate understanding and correct use of aviation terms directly affect flight safety, operational efficiency, and professional competence.

Research methodology. This study adopts a mixed-methods research approach that integrates both qualitative and quantitative methods to examine effective strategies for teaching aviation terminology to students of aviation specialties. Such an approach ensures a comprehensive understanding of instructional practices and learning outcomes.

The research design combines descriptive and experimental methods. The descriptive method is used to analyze existing pedagogical approaches to aviation terminology instruction, while the experimental method evaluates the effectiveness of selected teaching techniques through practical classroom implementation.

The participants of the study are undergraduate students majoring in aviation-related fields, including air traffic control, aircraft engineering, and aviation management. Their English proficiency levels range from intermediate to upper-intermediate, which is essential for mastering professional aviation terminology.

Data collection methods include classroom observation, pre-tests and post-tests, questionnaires, and semi-structured interviews with instructors. Classroom observation helps identify teaching strategies and student engagement, while tests assess learners' progress in acquiring aviation terminology. Questionnaires and interviews provide qualitative data on learners' perceptions and instructors' professional experiences.

The teaching methods applied in the research include communicative language teaching, task-based learning, and Content and Language Integrated Learning (CLIL). Authentic aviation materials such as ICAO documents, flight manuals, ATC communications, and technical glossaries are actively used. Multimedia resources and simulation-based tasks are also incorporated to enhance contextual learning.

Quantitative data are analyzed statistically to measure learning improvement, whereas qualitative data are examined through thematic analysis. Ethical principles, including voluntary participation and confidentiality, are strictly observed throughout the research process.

Teaching aviation terminology, however, presents a number of methodological challenges. Aviation terms are highly technical, context-dependent, and often unfamiliar even to advanced language learners. Many terms are abbreviations, acronyms, or fixed phrases with precise meanings that cannot be guessed from everyday English. Therefore, instructors must apply carefully designed teaching methodologies that integrate language learning with professional content.

This article examines effective methodologies for teaching aviation terminology to aviation students. It discusses theoretical foundations, teaching principles, instructional strategies, classroom activities, assessment methods, and the role of technology. The aim is to provide a practical and academically grounded guide for instructors working with future pilots, air traffic controllers, aircraft engineers, and other aviation specialists.

Theoretical Foundations of Teaching Aviation Terminology. The teaching of aviation terminology is rooted in the broader field of English for Specific Purposes (ESP). ESP focuses on meeting the specific linguistic needs of learners within a particular professional or academic domain. In aviation education, this means prioritizing terminology, phraseology, and communicative patterns that are directly relevant to aviation operations.

One of the key theoretical approaches relevant to aviation terminology instruction is communicative language teaching (CLT). Although aviation language requires precision and standardization, communication remains the ultimate goal. Students must not only recognize terms but also use them accurately in real-time communication. Therefore, terminology instruction should go beyond memorization and support meaningful use in professional contexts.

Another important framework is content-based instruction (CBI), where language learning is integrated with subject-matter content. In aviation programs, this approach is particularly effective because students are already studying aviation subjects such as aerodynamics, navigation, meteorology, and flight operations. Teaching terminology through these subjects allows learners to acquire language and professional knowledge simultaneously.

Cognitive learning theories also play a role in terminology acquisition. According to these theories, learners retain new vocabulary more effectively when it is meaningfully connected to prior knowledge, visualized, practiced repeatedly, and used in problem-solving tasks. Aviation terminology instruction should therefore involve active learning, contextualization, and systematic reinforcement.

Characteristics of Aviation Terminology. Aviation terminology has several distinctive features that influence how it should be taught. First, many aviation terms are highly specific and technical, such as *aileron*, *yaw*, *glide slope*, or *transponder*. These terms often represent concepts that do not exist in everyday experience, making them harder for students to conceptualize.

Second, aviation language makes extensive use of abbreviations and acronyms, including *ICAO*, *VOR*, *ILS*, *ATC*, and *METAR*. Students must learn not only their full forms but also their pronunciation, function,

and appropriate usage. Misunderstanding or mispronouncing such terms can lead to serious communication errors.

Third, aviation terminology is closely linked to standardized phraseology. Unlike general English, aviation communication often follows fixed patterns and formulas designed to minimize ambiguity. For example, phrases such as *“Cleared for takeoff”* or *“Maintain flight level three five zero”* have precise meanings and must be used exactly as prescribed.

Finally, aviation terminology is dynamic. New technologies, procedures, and regulations continuously introduce new terms into the field. Therefore, students must develop not only current terminology knowledge but also the ability to learn and adapt to new terms throughout their careers.

Principles of Teaching Aviation Terminology. Effective teaching of aviation terminology should be guided by several key principles. The first principle is relevance. All terminology taught in the classroom should be directly related to the students’ future professional needs. Irrelevant or overly theoretical vocabulary should be avoided in favor of terms that students will encounter in real aviation contexts.

The second principle is contextualization. Terms should always be presented within meaningful contexts, such as flight scenarios, technical descriptions, maintenance procedures, or communication exchanges. Teaching isolated word lists without context significantly reduces retention and practical usability.

The third principle is gradual progression. Aviation terminology should be introduced from simple to complex, from concrete to abstract, and from high-frequency terms to more specialized ones. This allows students to build a strong foundation before tackling advanced concepts.

Another important principle is accuracy. Unlike general language learning, where minor errors may be acceptable, aviation terminology requires a high level of precision. Instructors must emphasize correct pronunciation, spelling, and usage from the very beginning.

Finally, learner engagement is essential. Students should be actively involved in the learning process through discussions, simulations, problem-solving tasks, and collaborative activities. Active engagement enhances motivation and long-term retention.

Classroom activities. One effective strategy is the use of thematic units. Aviation terminology can be organized around themes such as aircraft structure, flight phases, navigation systems, weather conditions, and emergency procedures. This thematic approach helps students see logical connections between terms and understand how they function within a system.

Visual support is another crucial strategy. Diagrams, charts, cockpit images, aircraft models, and videos greatly enhance comprehension, especially for technical concepts. Visual aids allow students to associate terms with concrete representations, making abstract concepts more accessible.

Pre-teaching key terms before introducing complex texts or lectures is also highly effective. When students are familiar with essential terminology in advance, they can focus on understanding content rather than struggling with unfamiliar vocabulary.

Repetition and recycling of terminology across different contexts further strengthen learning. For example, a term introduced during a reading activity can later be practiced in listening exercises, discussions, and simulations. This repeated exposure reinforces memory and promotes automatic recall.

Collaborative learning strategies, such as pair work and group tasks, encourage students to use terminology actively. Explaining terms to peers, discussing scenarios, and solving problems together help students internalize vocabulary more deeply.

A variety of classroom activities can be used to teach aviation terminology effectively. One common activity is terminology matching, where students match terms with definitions, images, or functions. This activity is particularly useful at the initial stage of learning.

Role-plays and simulations are especially valuable in aviation education. For example, students can simulate pilot–ATC communication, pre-flight briefings, or emergency situations. These activities allow learners to practice terminology in realistic, time-sensitive contexts.

Case studies are another effective tool. By analyzing real or hypothetical aviation incidents, students can learn and apply relevant terminology while developing critical thinking skills. Case studies also highlight the importance of accurate language use in ensuring safety.

Listening activities based on authentic aviation materials, such as ATC recordings or cockpit communications, expose students to real-world language use. These activities help students become familiar with pronunciation, speed, and intonation patterns typical of aviation communication.

Writing tasks, such as completing technical reports, incident summaries, or maintenance logs, further reinforce terminology knowledge. Writing encourages careful attention to accuracy and helps students consolidate their understanding.

Assessment of aviation terminology knowledge. Assessment plays a vital role in ensuring that students have mastered aviation terminology. Both formative and summative assessment methods should be used. Formative assessment includes quizzes, in-class tasks, and observation of student performance during activities. These methods provide ongoing feedback and help instructors identify areas that need further practice.

Summative assessment may involve written exams, oral tests, or practical simulations. Written assessments can test students' knowledge of definitions, abbreviations, and usage, while oral assessments focus on pronunciation and communicative accuracy.

Performance-based assessment is particularly appropriate for aviation terminology. For example, students can be evaluated on their ability to use correct terminology during simulated flight operations or technical briefings. Such assessments closely reflect real professional requirements.

Clear assessment criteria are essential. Students should know exactly what is expected in terms of accuracy, clarity, and appropriateness of terminology use. Transparent criteria also enhance fairness and motivation.

Modern technology offers significant opportunities for enhancing aviation terminology instruction. Multimedia resources, such as interactive diagrams, animations, and instructional videos, provide rich contextual support for learning complex concepts.

Learning management systems (LMS) allow instructors to organize terminology materials, quizzes, and assignments in a structured and accessible way. Online platforms also enable self-paced learning, which is particularly useful for terminology revision.

Specialized aviation software and simulators play a crucial role in bridging theory and practice. Even simplified desktop simulators can expose students to authentic terminology in operational contexts, reinforcing classroom learning.

Mobile applications and digital flashcards support spaced repetition and independent study. These tools allow students to review terminology regularly and efficiently, improving long-term retention.

Conclusion. Teaching aviation terminology to aviation students is a complex but essential task. It requires a methodological approach that combines linguistic accuracy, professional relevance, and active learner engagement. By grounding instruction in ESP principles, contextualizing terminology, and using a variety of teaching strategies and technologies, instructors can help students develop the terminology competence required for safe and effective aviation operations.

A well-designed methodology not only improves students' language skills but also contributes to their overall professional development. As the aviation industry continues to evolve, effective aviation terminology instruction will remain a critical component of aviation education.

References:

1. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. International Civil Aviation Organization (ICAO). (2010). *Manual on the Implementation of ICAO Language Proficiency Requirements (Doc 9835)*. Montreal: ICAO.
4. International Civil Aviation Organization (ICAO). (2016). *Radiotelephony Phraseology*. Montreal: ICAO.
5. Basturkmen, H. (2010). *Developing Courses in English for Specific Purposes*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
6. Nation, I. S. P. (2013). *Learning Vocabulary in Another Language* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
7. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
8. Ellis, R. (2003). *Task-Based Language Learning and Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
9. Kim, H., & Elder, C. (2009). Understanding aviation English as a lingua franca: Perceptions of Korean aviation personnel. // *Journal of English for Specific Purposes*, 28(1), 30–44.

XORIJIY TILNI O'RGANISHDA TIL KO'NIKMALARINING MUHIM AHAMIYATI

Nematova Gulsanam Abdullayevna,
Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy
pedagogika universiteti dotsenti, PhD
sanam.shox@mail.ru

Mazkur maqolada chet tillarini o'rganish jarayonining bugungi ta'lim tizimidagi dolzarbligi hamda til kompetensiyasini shakllantirishda o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish kabi to'rtta asosiy til ko'nikmasining o'zaro uzviy bog'liqligi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ushbu ko'nikmalarining har biri chet tilini samarali egallashda muhim omil ekani asoslab beriladi. Shuningdek, to'g'ri talaffuz, diksiya, intonatsiya va lug'at boyligini rivojlantirishning kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdagi o'rni atroflicha yoritiladi. Maqolada chet tillarini o'qitishning kommunikativ, kompetensiyaviy va integrativ yondashuvlari tahlil qilinib, ularning ta'lim oluvchilarning akademik muvaffaqiyati hamda kelajakdagi kasbiy faoliyatiga ijobiy ta'siri ochib beriladi. Tadqiqot natijalari chet tillarini o'qitish metodikasini takomillashtirish va amaliy mashg'ulotlar samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: chet tili, til kompetensiyasi, kommunikativ yondashuv, o'qish ko'nikmasi, yozish ko'nikmasi, tinglab tushunish, gapirish, til o'qitish metodikasi.

ВАЖНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЯЗЫКОВЫХ НАВЫКОВ В ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматривается актуальность изучения иностранных языков в условиях современной образовательной системы, а также научно-теоретически анализируется значение четырёх основных языковых навыков — чтения, письма, аудирования и речи — в формировании иноязычной компетенции. В ходе исследования обосновывается взаимосвязь указанных навыков и их роль в эффективном овладении иностранным языком. Особое внимание уделяется вопросам правильного произношения, дикции, интонации и расширения словарного запаса как важным компонентам развития коммуникативной компетенции обучающихся. В статье также анализируются современные подходы к обучению иностранным языкам, включая коммуникативный и компетентностный подходы, и раскрывается их влияние на академическое и профессиональное развитие обучающихся. Полученные результаты имеют практическое значение для совершенствования методики преподавания иностранных языков.

Ключевые слова: иностранный язык, языковая компетенция, коммуникативный подход, чтение, письмо, аудирование, речь, методика преподавания иностранных языков.

THE IMPORTANCE OF LANGUAGE SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

This article examines the relevance of foreign language learning in the context of the modern educational system and provides a scientific and theoretical analysis of the importance of four core language skills: reading, writing, listening, and speaking in the formation of language competence. The study substantiates the interconnection of these skills and emphasizes their crucial role in effective foreign language acquisition. Special attention is given to the development of correct pronunciation, diction, intonation, and vocabulary enrichment as key components of communicative competence. The article also explores modern approaches to foreign language teaching, including communicative and competence-based approaches, highlighting their impact on learners' academic performance and professional development. The research findings are of practical value for improving foreign language teaching methodology and increasing the effectiveness of instructional practices.

Keywords: foreign language, language competence, communicative approach, reading skills, writing skills, listening comprehension, speaking skills, foreign language teaching methodology.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida chet tillarini o'rganish masalasi dunyoning ko'plab mamlakatlarida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Chet tillarini egallash nafaqat kommunikativ ehtiyojlarni qondirish, balki turli xalqlarning madaniyati, urf-odatlarini hamda ijtimoiy tafakkurini chuqur anglash imkonini beruvchi muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois, ko'p

tillilik zamonaviy jamiyat taraqqiyotining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida ham chet tillarini o'rganish tizimini takomillashtirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar ta'lim sifatini oshirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish hamda raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga xizmat qilmoqda. Ta'kidlash joizki, xorijiy tillarni o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyoj zamonaviy jarayonlar mahsuli bo'libgina qolmay, balki tarixiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etgan. Til jamiyatda ko'p funksiyali ijtimoiy hodisa bo'lib, u bilim almashinuvi, madaniy integratsiya va shaxs kamolotida muhim o'rin tutadi. Zamonaviy til o'qitish nazariyasiga ko'ra, tilni egallash jarayoni to'rtta asosiy kompetensiya — o'qish, yozish, tinglab tushunish va og'zaki nutqni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Mazkur kompetensiyalar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularni kompleks rivojlantirish til o'rganish samaradorligini ta'minlaydi. Ta'lim jarayonida o'qitish va o'rganish o'zaro bog'liq ikki muhim pedagogik jarayon bo'lib, ularning samarali tashkil etilishi ta'lim oluvchilarning til kompetensiyalarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu nuqtayi nazardan, chet tillarini o'qitish metodikasini ilmiy asosda takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot metodologiyasi xorijiy tillarni o'qitish nazariyasi va amaliyotiga oid zamonaviy ilmiy yondashuvlarga tayangan holda ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida tahliliy, taqqoslash, umumlashtirish hamda pedagogik kuzatuv metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Avvalo, tahliliy metod yordamida xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda metodik qo'llanmalarda ilgari surilgan nazariy qarashlar o'rganildi. Ushbu jarayonda til kompetensiyasi, kommunikativ kompetensiya va nutq faoliyati turlari bilan bog'liq konseptual yondashuvlar tizimlashtirildi. Taqqoslash metodi orqali turli metodik maktablar va yondashuvlarning o'xshash hamda farqli jihatlari aniqlanib, ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligi baholandi. Pedagogik kuzatuv metodi chet tillarini o'qitish jarayonida to'rtta asosiy ko'nikma — o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirishning shakllanish dinamikasini aniqlash maqsadida qo'llanildi. Kuzatuvlar davomida o'quv mashg'ulotlarida qo'llanilayotgan interaktiv usullar, audiovizual vositalar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim oluvchilar faolligiga ta'siri tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar umumlashtirish metodi asosida ilmiy xulosalar chiqarish uchun asos bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, tadqiqot doirasida kommunikativ, kompetensiyaviy va vazifaga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida til ko'nikmalarini rivojlantirish mexanizmlari o'rganildi. Ushbu yondashuvlar doirasida real kommunikativ vaziyatlarga yaqin topshiriqlar, muloqotga asoslangan mashqlar va integrativ faoliyat turlarining o'рни baholandi. Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo'lib, unda olingan xulosalar chet tillarini o'qitish metodikasini takomillashtirish hamda amaliy ta'lim jarayoniga tatbiq etish uchun mo'ljallangan.

Mazkur tadqiqot metodologiyasi chet tillarini o'qitish nazariyasi va amaliyotiga oid zamonaviy ilmiy-pedagogik yondashuvlarga tayangan holda ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayoni 2023–2025 yillar davomida Toshkent shahridagi 3 ta maktab va 2 ta oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan amaliy kuzatuvlarga asoslangan. Tadqiqotning metodologik asosi kommunikativ, kompetensiyaviy va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar bilan uyg'unlashgan bo'lib, ular til kompetensiyasini shakllantirish jarayonini tizimli va kompleks o'rganishni ta'minlaydi.

Tahliliy metod yordamida 50 dan ortiq mahalliy va xorijiy ilmiy maqolalar, 10 ta metodik qo'llanma va 5 ta normativ-huquqiy hujjat o'rganildi. Shu orqali til kompetensiyasi, kommunikativ kompetensiya va nutq faoliyati turlari bilan bog'liq konseptual yondashuvlar tizimlashtirildi.

Pedagogik kuzatuv metodi 60 ta dars jarayonida qo'llanildi. Kuzatuvlar davomida o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish ko'nikmalarining shakllanishi tahlil qilindi. Masalan, audiovizual vositalardan foydalanish bilan o'qitilgan guruhlar an'anaviy metod bilan ta'lim olgan guruhlariga nisbatan tinglab tushunish ko'nikmasini 30% samaraliroq egalladi. Shu bilan birga, interaktiv o'quv mashg'ulotlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning motivatsiyasini sezilarli darajada oshirdi.

Umumlashtirish metodi yordamida olingan ma'lumotlar tizimlashtirildi va ilmiy xulosalar chiqarildi. Tadqiqot doirasida real kommunikativ vaziyatlarga yaqin topshiriqlar, muloqotga asoslangan mashqlar va integrativ faoliyat turlarining ta'lim jarayonidagi o'рни baholandi. Shu asosda, tadqiqot natijalari chet tillarini o'qitish metodikasini takomillashtirish, dars jarayonida interaktiv va vazifaga yo'naltirilgan metodlarni keng qo'llash hamda til ko'nikmalarini kompleks rivojlantirishga amaliy tavsiyalar berish imkonini berdi.

Muhokama. Ushbu mavzuning maqsadi dars davomida barcha malakalardan foydalanish muhimligini bilish. O'qituvchi turli metod va strategiyalardan erkin foydalanishi mumkin. Turli sinflardagi o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun u o'quv jarayonida bu usullarni birlashtiradi va lingvistik kompetensiyaning ortib borayotgan rivojlanishiga va talaba rivojlanishining mustaqilligiga mos ravishda moslashadi. O'qitishning markazida muloqot usuli, vazifaga asoslangan usullar, funktsional usullar mavjuddir. O'quv yilda zamonaviy o'qitishda o'qituvchi nafaqat o'qituvchi, balki nazoratchi rolini ham

o'ynaydi. Ular birgalikda ta'lim jarayonida hamkorlik aloqalarini o'rnatadilar. O'qituvchi talabalarga aniqlik kiritadi va sinfda nima sodir bo'layotganini tushunadi. Bu faoliyat jarayonida talabalarning ish tartibi va majburiyatlari qoidalarini aniqlashtirishni anglatadi. O'qituvchi elektron audiovizual vositalardan foydalanishni taklif qiladi va ta'minlaydi, o'quvchilarga sinf ichida va tashqarisida axborot texnologiyalarining turli shakllaridan foydalanishga yordam beradi. O'quv soatida tilni o'rganish bo'yicha barcha to'rtta strategiya qo'llanilishi kerak, ammo ular maqsadlarga qarab darajadan darajaga ko'tariladi. Talabalarning diqqat markazida bo'lishi talabani lingvistik o'zaro ta'sirda faol ishtirok etishga, uni ta'limning yangi bosqichiga yoki mehnat bozori talablariga javob berishga tayyorlaydi. To'rtta ko'nikma bu sizni olib boradigan til cho'qqisidir. Ular alohida, lekin ajralmas rishta bilan bir-biriga bog'langan. O'qituvchilar ESL sinfi uchun yuqori standartlarni belgilashlari kerak. Ular o'quvchilarning samarali bilim olishlari va kerakli natijaga erishishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish ustida ishlashlari kerak. Ingliz tilini o'rgatish muvaffaqiyatli bo'lishi uchun to'rtta ko'nikma, ya'ni o'qish, tinglash, gapirish va yozishni samarali tarzda birlashtirish kerak. Ushbu ko'nikmalar talabalarga siz o'rnatgan standartlarga javob berishga va ularning kommunikativ kompetentsiyasini bosqichma-bosqich rivojlantirishga yordam beradigan tarzda hal qilinishi kerak. Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:

✓ Tinglash va gapirish: Bu ikki qobiliyat bir-biri bilan juda bog'liq va bir vaqtning o'zida haqiqiy hayotda ishlaydi. Shunday qilib, ikkalasining integratsiyasi samarali og'zaki muloqotni rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu integratsiya real hayot va maqsadli muloqotni ta'minlaydi.

✓ O'qish va yozish: Ular mahorat sifatida bir-biri bilan mustahkam munosabatlarni shakllantiradi. Ular samarali yozma muloqotga erishish uchun vositalardir. Talabalar o'qish va yozish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun imkoniyatlarga muhtoj. Talabalarning o'qish va yozish bo'yicha malakalarini rivojlantirish talabalarni o'qish materiallari va yozish vazifalarini bosqichma-bosqich qiyinlashtirishni talab qiladi.

Maqsad - talabalarni samarali o'qish va yozish. Darhaqiqat, tinglash va gapirishning o'qish va yozish bilan integratsiyasi o'quvchilarni samarali muloqot qilish uchun yaxshi tinglovchilar, ma'ruzachilar, o'quvchilar va yozuvchilarga aylantiradi. Ushbu ko'nikmalarni egallash bosqichma-bosqich jarayondir. Kundalik mashg'ulotlar orqali o'qituvchilar o'quvchilarga har bir ko'nikmani rivojlantirish imkoniyatlarini taqdim etadilar: o'quvchilar tinglaydilar, tinglaganlarini gapiradi. Hozirda talabalar, kattalar va hatto o'qituvchilar juda kam o'qiydilar. Ma'lumki, televizor, kompyuter yoki boshqa o'yin-kulgi turlari bo'lmaganida, o'qimishlilar orasida kitob o'qish asosiy bo'sh vaqt edi. Odamlar soatlab kitob o'qib, olis yurtlarga sayohat qilishar yoki muhabbatdan zavqlanib, zafarli lahzalarni qadrlab, tarixni o'z ongida yashar edilar. Fojia shundaki, vaqt o'tishi bilan odamlar o'qishga bo'lgan mahorat va ishtiyoqni yo'qotdilar. Bugungi texnologiya va o'yin-kulgi dunyosida har bir guruh odamlar orasida kitob o'qish kamaydi. Kitoblardan tashqari boshqa ko'plab qiziqarli va hayajonli variantlar mavjud. Va bu sharmandalik, chunki o'qish tilni yaxshilash uchun samarali yondashuvni taklif qiladi - masalan, so'z boyligi va so'z kuchini. Agar siz boy so'z boyligiga ega bo'lsangiz, ko'proq tushunganingizdek yaxshiroq tinglaysiz; keyin tanlash uchun ko'proq so'zlar bilan yaxshiroq yozishingiz mumkin; Shubhasiz, siz kuchli so'z kuchingiz tufayli yaxshiroq gapira olasiz. Turli xil yozish uslublari va yangi lug'atlardan xabardor bo'lish uchun kuniga kamida yarim soat o'qish tavsiya etiladi. Shunday qilib, o'qish odatini rivojlantirish zarurati juda muhimdir.

Natijalar. Tadqiqot natijalari xorijiy tilni o'rganish jarayonida to'rtta asosiy ko'nikmadan kompleks va integratsiyalashgan holda foydalanish yuqori samaradorlik berishini ko'rsatdi. Pedagogik kuzatuvlar va nazariy tahlillar asosida aniqlanishicha, o'quv mashg'ulotlarida tinglab tushunish va gapirish ko'nikmalarini birgalikda rivojlantirishga qaratilgan mashqlar qo'llanilganda, talabalarning og'zaki nutq faolligi sezilarli darajada oshadi. Xususan, muloqotga yo'naltirilgan topshiriqlar muntazam qo'llanilgan guruhlarda talabalarning erkin gapirishga bo'lgan ishonchi va nutq tezligi barqaror ravishda ortib borgani kuzatildi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida o'qish va yozish ko'nikmalarining uyg'un rivoji yozma nutq savodxonligini shakllantirishda muhim omil ekani aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, muntazam ravishda autentik matnlar bilan ishlagan talabalarda lug'at boyligi kengayib, murakkab grammatik konstruksiyalarni tushunish va qo'llash darajasi oshgan. O'qish jarayonida o'zlashtirilgan leksik birliklar yozma nutqda faol qo'llanilib, talabalar tomonidan mazmunan boy va mantiqan izchil matnlar yaratish imkoniyati kengaydi. Aniq faktlar shuni tasdiqlaydiki, o'qish ko'nikmasi til o'rganishda yetakchi omillardan biri hisoblanadi. Muntazam o'qish orqali talabalar nafaqat yangi so'z va iboralarni o'zlashtiradilar, balki o'rganilayotgan tilning stilistik xususiyatlari, nutq modellari hamda madaniy kontekstini anglay boshlaydilar. Yozish ko'nikmasining rivojlanishi esa fikrni aniq, mantiqiy va tizimli bayon etish, imlo va uslubiy xatolarni kamaytirish bilan bevosita bog'liqligi bilan ajralib turadi.

Tinglab tushunish ko'nikmasi bo'yicha olib borilgan kuzatuvlar real kommunikativ vaziyatlarga yaqin audio va video materiallardan foydalanish talabalarning nutqni idrok etish tezligini va mazmunni to'liq

tushunish darajasini oshirishini ko'rsatdi. Bunday mashg'ulotlar natijasida talabalar tabiiy nutq sur'ati, talaffuz va intonatsiyani yaxshiroq farqlay boshladilar. Gapirish ko'nikmasining izchil rivoji esa erkin va ravon nutqni shakllantirib, talabalarning kommunikativ kompetensiyasini mustahkamlashga xizmat qildi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari xorijiy tilni samarali egallash jarayonida o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish ko'nikmalarini kompleks hamda uzviy bog'liqlikda rivojlantirish muhim ilmiy-pedagogik ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Mazkur ko'nikmalarining bir butun tizim sifatida shakllanishi ta'lim oluvchilarda barqaror til kompetensiyasini hosil qilishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, til ko'nikmalarini integratsiyalashgan holda rivojlantirish talabalarning kommunikativ faolligini oshiradi, ularning erkin fikrlash, muloqot jarayonida mustaqil va asosli nutqiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi. Ayniqsa, o'qish ko'nikmasining muntazam rivoji lug'at boyligi va grammatik savodxonlikning ortishiga, yozish ko'nikmasi esa mantiqiy va izchil yozma nutqni shakllantirishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslandi. Tinglab tushunish va gapirish ko'nikmalarining uyg'un rivoji esa real kommunikativ vaziyatlarda tilni samarali qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek, zamonaviy kommunikativ va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning akademik salohiyati bilan bir qatorda, ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatida zarur bo'lgan til kompetensiyalarini rivojlantirishga zamin yaratadi. Bu esa xorijiy tilni o'rganishni nafaqat o'quv fani, balki shaxsning intellektual va ijtimoiy kamolotini ta'minlovchi muhim vosita sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, xorijiy tilni o'qitishda to'rtta asosiy ko'nikmaga tayangan holda ishlab chiqilgan integrativ metodik yondashuvlar ta'lim samaradorligini oshirish, raqobatbardosh va kommunikativ jihatdan yetuk mutaxassislarni tayyorlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot xulosalari chet tillarini o'qitish metodikasini yanada takomillashtirish va uni amaliy ta'lim jarayoniga keng tatbiq etish uchun ilmiy asos bo'la oladi.

Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш. М. Стратегия развития Нового Узбекистана. — Ташкент, 2022.
2. Ботирова А. А., Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам. Углубленный курс: учебник. — 4-е изд. — Москва: АСТ–Астрель, 2020.
3. Берман И. М. Чтение как предмет обучения и как психолингвистический процесс // Методика преподавания иностранного языка в вузе. — Москва, 2020.
4. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному общению. Методика обучения аудированию и письму. — Москва: Высшая школа, 2021.
5. Джалолов Ж. Ж. Методика обучения иностранным языкам. — Ташкент: Ўқитувчи, 2012.
6. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. — Москва: Просвещение, 2004.
7. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. — Москва: КомКнига, 2005.
8. Хуторской А. В. Компетентностный подход в образовании. — Москва: Академия, 2013.
9. Harmer J. How to Teach English. — London: Longman, 2007.
10. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. — Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
11. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching. — New York: Pearson Education, 2007.
12. Hymes D. On Communicative Competence. — London: Penguin Books, 1972.

**O‘ZBEK AUDITORIYASI UCHUN INGLIZ TILINI O‘QITISHDA QIYOSIY
YONDASHUVNING SAMARADORLIGI**

Nosirova Shoir Olimovna,

Toshkent Iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali,

Ingliz tili fani o‘qituvchisi

0009-0001-9166-4405 orcid

nosirovashoira317@gmail.com

Mazkur ilmiy maqolada o‘zbek auditoriyasi uchun ingliz tilini o‘qitishda qiyosiy yondashuvning nazariy-metodik asoslari hamda uning ta’lim jarayonidagi samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda qiyosiy yondashuvning lingvistik va pedagogik mohiyati ochib berilib, ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi strukturaviy, grammatik va semantik farqlarning ta’lim jarayoniga ta’siri yoritilgan. IMRAD modeli asosida olib borilgan tadqiqot natijalari qiyosiy yondashuv o‘quvchilarning ingliz tilini ongli o‘zlashtirishi, grammatik xatolarni kamaytirishi hamda kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda samarali metod ekanini ko‘rsatadi. Tadqiqot xulosalari o‘zbek auditoriyasiga mos metodik yondashuvlarni takomillashtirish uchun ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: qiyosiy yondashuv, ingliz tilini o‘qitish, o‘zbek auditoriyasi, xorijiy til metodikasi, til kompetensiyasi.

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ СРАВНИТЕЛЬНОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ УЗБЕКСКОЙ
АУДИТОРИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ**

В данной научной статье анализируется эффективность сравнительного подхода в обучении узбекской аудитории английскому языку. В исследовании раскрываются теоретико-методические основы сравнительного подхода, а также его педагогическое значение в процессе обучения иностранному языку. Особое внимание уделяется сопоставлению структурных, грамматических и семантических особенностей узбекского и английского языков и их влиянию на формирование языковой компетенции учащихся. Исследование проведено на основе модели IMRAD, а полученные результаты подтверждают, что сравнительный подход способствует осознанному усвоению языкового материала, снижению интерференционных ошибок и развитию коммуникативной компетенции обучающихся. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования методики преподавания английского языка в узбекской аудитории.

Ключевые слова: сравнительный подход, обучение английскому языку, узбекская аудитория, методика иностранного языка, языковая компетенция.

**THE EFFECTIVENESS OF THE COMPARATIVE APPROACH IN TEACHING ENGLISH
TO THE UZBEK AUDIENCE**

This scientific article examines the effectiveness of the comparative approach in teaching English to the Uzbek audience. The study explores the theoretical and methodological foundations of the comparative approach and highlights its pedagogical significance in foreign language education. Special attention is given to the comparison of structural, grammatical, and semantic features of the Uzbek and English languages and their impact on learners’ language acquisition. Conducted within the IMRAD framework, the research findings demonstrate that the comparative approach facilitates conscious language learning, reduces interference-related errors, and enhances learners’ communicative competence. The results of the study have significant theoretical and practical implications for improving English language teaching methodology for the Uzbek audience.

Keywords: comparative approach, English language teaching, Uzbek audience, foreign language methodology, language competence.

Kirish. Hozirgi globallashuv davrida ingliz tili xalqaro muloqot, ilm-fan, texnologiya va ta’lim sohalarida yetakchi o‘rinni egallab kelmoqda. Jahon miqyosida ingliz tilini bilish shaxsning akademik va kasbiy muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida qaralmoqda. Shu sababli ko‘plab davlatlar qatori O‘zbekiston ta’lim tizimida ham ingliz tilini o‘qitish sifatini oshirish, o‘quvchilarning til

kompetensiyalarini rivojlantirish va zamonaviy metodik yondashuvlarni joriy etish ustuvor vazifa etib belgilangan.

O'zbek auditoriyasi uchun ingliz tilini o'qitish jarayoni o'ziga xos lingvistik va psixologik xususiyatlarga ega. O'zbek tili agglutinatив til hisoblanib, unda grammatik munosabatlar qo'shimchalar orqali ifodalanadi, ingliz tili esa analitik til bo'lib, grammatik ma'no asosan yordamchi so'zlar va qat'iy so'z tartibi orqali shakllanadi. Ushbu tipologik farqlar ingliz tilini o'zlashtirish jarayonida o'zbek o'quvchilari uchun muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, grammatik zamonlar, artikl tizimi, predloglar, so'z tartibi va fe'l shakllarini o'rganishda ona tilining interferensiyasi kuchli namoyon bo'ladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Xorijiy tilni o'qitish metodikasida uzoq yillar davomida kommunikativ yondashuv yetakchi yo'nalish sifatida qaralib kelindi. Biroq faqat kommunikativ yondashuvga tayangan holda o'zbek auditoriyasi uchun ingliz tilini samarali o'rgatish har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Chunki o'quvchilar yangi til tizimini o'z ona tili bilan solishtirishga ichki ehtiyoj sezadilar. Shu nuqtayi nazardan qiyosiy yondashuv xorijiy tilni ongli o'zlashtirishga xizmat qiluvchi muhim metodik vosita sifatida ahamiyat kasb etadi.

Qiyosiy yondashuv xorijiy til o'qitish jarayonida ona tili va o'rganilayotgan til o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarni aniqlashga asoslanadi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning mavjud lingvistik tajribasiga tayangan holda yangi til birliklarini tushuntirish imkonini beradi. Natijada til o'rganish jarayoni mexanik yodlashdan ongli tahlil va tushunishga asoslangan faoliyatga aylanadi. Bu esa o'quvchilarning mustahkam va barqaror til kompetensiyasini shakllantirishga yordam beradi.

O'zbek auditoriyasida ingliz tilini o'qitishda qiyosiy yondashuvning ahamiyati ayniqsa grammatik materialni o'zlashtirish jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi. Ingliz tilidagi murakkab grammatik tushunchalarni o'zbek tilidagi mos yoki farqli konstruksiyalar bilan taqqoslash o'quvchilarga ularning mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shu bilan birga, qiyosiy yondashuv o'quvchilarning tilga nisbatan reflektiv munosabatini rivojlantirib, ularni tahliliy fikrlashga undaydi.

Ilmiy adabiyotlarda qiyosiy yondashuvning samaradorligi haqida turli qarashlar mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar ushbu yondashuv interferensiyani kamaytirishga xizmat qilishini ta'kidlasalar, boshqalari noto'g'ri qo'llanganda u aksincha til o'rganish jarayonini murakkablashtirishi mumkinligini qayd etadilar. Shu sababli qiyosiy yondashuvni o'zbek auditoriyasi uchun ingliz tilini o'qitishda qanday sharoitlarda va qaysi metodik tamoyillar asosida qo'llash masalasi alohida ilmiy tadqiqotni talab etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi o'zbek auditoriyasi uchun ingliz tilini o'qitishda qiyosiy yondashuvning samaradorligini ilmiy asosda tahlil qilish va uning pedagogik imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot IMRAD modeli asosida olib borilib, unda metodik tajriba natijalari, ularning tahlili va ilmiy muhokamasi keltiriladi. Tadqiqot natijalari ingliz tilini o'qitish metodikasini takomillashtirish hamda o'zbek auditoriyasiga mos samarali yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Metodlar. Mazkur tadqiqot o'zbek auditoriyasi uchun ingliz tilini o'qitishda qiyosiy yondashuvning samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosi xorijiy til o'qitish metodikasi, qiyosiy tilshunoslik va pedagogik psixologiya fanlarining fundamental g'oyalariga tayangan holda shakllantirildi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning til o'zlashtirish xususiyatlari, ona tilining ta'siri va qiyosiy yondashuv orqali yuzaga keladigan pedagogik samaradorlik chuqur tahlil qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning nazariy bosqichida qiyosiy yondashuvga oid klassik va zamonaviy ilmiy manbalar o'rganildi. Ingliz va o'zbek tillarining tipologik xususiyatlari, grammatik tizimi, leksik-semantik tuzilishi hamda sintaktik modellari qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Ushbu tahlil asosida ingliz tilini o'rganishda o'zbek auditoriyasi uchun eng ko'p qiyinchilik tug'diradigan til birliklari aniqlashtirildi. Natijada qiyosiy yondashuvni qo'llash uchun metodik jihatdan muhim bo'lgan mavzular doirasi belgilandi.

Empirik tadqiqot bosqichida pedagogik tajriba-sinov ishlari amalga oshirildi. Tadqiqot umumiy o'rta va oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'rganayotgan o'zbek auditoriyasiga mansub o'quvchilar ishtirokida olib borildi. Tadqiqot davomida tajriba va nazorat guruhlarini tashkil etildi. Nazorat guruhlarida ingliz tili an'anaviy metodlar asosida o'qitildi, tajriba guruhlarida esa qiyosiy yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodik materiallar qo'llanildi. Har ikki guruhda o'quvchilar soni, bilim darajasi va ta'lim sharoitlari imkon qadar bir xil bo'lishiga e'tibor qaratildi.

Tajriba jarayonida qiyosiy yondashuv ingliz tilining grammatik, leksik va sintaktik materiallarini tushuntirishda asosiy metodik vosita sifatida qo'llanildi. O'quvchilarga yangi til hodisalari o'zbek tilidagi mos yoki farqli birliklar bilan taqqoslangan holda izohlandi. Bu jarayonda o'quvchilarning ona tili bilimlari faol ishga solinib, til materialini ongli ravishda o'zlashtirishga erishildi. Qiyosiy tahlil faqat nazariy tushuntirish bilan cheklanmay, nutqiy faoliyat bilan uzviy bog'lab olib borildi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv usuli muhim o‘rin egalladi. Mashg‘ulotlar davomida o‘quvchilarning darsdagi faolligi, savollarga munosabati, muloqotga kirishish darajasi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalari muntazam ravishda qayd etib borildi. Shuningdek, o‘quvchilarning yozma va og‘zaki nutqidagi xatolar tahlil qilinib, ularning kelib chiqish sabablari aniqlashtirildi. Bu esa qiyosiy yondashuvning interferensiya hodisasini kamaytirishdagi rolini baholash imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, qiyosiy yondashuv asosida tashkil etilgan ingliz tili mashg‘ulotlari o‘quvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirishda sezilarli ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi. O‘quvchilar ingliz tilidagi grammatik strukturalarni ona tili bilan taqqoslash orqali tezroq va ongliroq o‘zlashtira boshladilar. Ayniqsa, zamon shakllari, gap tuzilishi va so‘z tartibi bilan bog‘liq mavzularda qiyosiy yondashuv samarali natija berdi.

Shuningdek, fonetik jihatdan murakkab bo‘lgan tovushlarni o‘zbek tilidagi yaqin tovushlar bilan qiyoslash o‘quvchilarning talaffuz ko‘nikmalarini yaxshiladi. Leksik birliklarni qiyosiy o‘rganish esa so‘z boyligini oshirishga va sinonimik aloqalarni anglashga yordam berdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, qiyosiy yondashuv o‘quvchilarning nutqiy xatolarini kamaytirish bilan birga, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini ham mustahkamladi.

O‘quvchilar o‘z fikrlarini ingliz tilida ifodalashda faolroq bo‘lib, kommunikativ vaziyatlarda qatnashishga bo‘lgan intilish kuchaydi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, qiyosiy yondashuv ingliz tilini o‘rganishda passiv yodlashdan faol tafakkurga asoslangan o‘qitish jarayoniga o‘tish imkonini yaratadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, qiyosiy yondashuv asosida tashkil etilgan ingliz tili mashg‘ulotlari o‘quvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirishda sezilarli ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi. O‘quvchilar ingliz tilidagi grammatik strukturalarni ona tili bilan taqqoslash orqali tezroq va ongliroq o‘zlashtira boshladilar. Ayniqsa, zamon shakllari, gap tuzilishi va so‘z tartibi bilan bog‘liq mavzularda qiyosiy yondashuv samarali natija berdi.

Shuningdek, fonetik jihatdan murakkab bo‘lgan tovushlarni o‘zbek tilidagi yaqin tovushlar bilan qiyoslash o‘quvchilarning talaffuz ko‘nikmalarini yaxshiladi. Leksik birliklarni qiyosiy o‘rganish esa so‘z boyligini oshirishga va sinonimik aloqalarni anglashga yordam berdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, qiyosiy yondashuv o‘quvchilarning nutqiy xatolarini kamaytirish bilan birga, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini ham mustahkamladi.

O‘quvchilar o‘z fikrlarini ingliz tilida ifodalashda faolroq bo‘lib, kommunikativ vaziyatlarda qatnashishga bo‘lgan intilish kuchaydi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, qiyosiy yondashuv ingliz tilini o‘rganishda passiv yodlashdan faol tafakkurga asoslangan o‘qitish jarayoniga o‘tish imkonini yaratadi.

Munozara. Tadqiqot natijalari o‘zbek auditoriyasi uchun ingliz tilini o‘qitishda qiyosiy yondashuvning metodik jihatdan samarali ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu yondashuvning afzalligi shundaki, u o‘quvchilarning mavjud lingvistik tajribasiga tayangan holda yangi til birliklarini ongli ravishda o‘zlashtirish imkonini yaratadi. O‘zbek tilida shakllangan til tafakkuri ingliz tilini o‘rganish jarayonida tayanch vosita sifatida xizmat qiladi va bu jarayonni sun‘iy ravishda murakkablashtirmasdan, balki tabiiy rivojlanish yo‘liga soladi.

Qiyosiy yondashuvning samaradorligi, avvalo, til interferensiyasi muammosini yumshatish bilan izohlanadi. O‘zbek tilida gap tuzilishining nisbatan erkinligi, ingliz tilida esa qat‘iy so‘z tartibining mavjudligi ko‘plab xatolarga sabab bo‘ladi. Tadqiqot jarayonida ushbu farqlarni ongli ravishda qiyoslash orqali o‘quvchilarda strukturaviy sezgirlik shakllandi va grammatik xatolar sezilarli darajada kamaydi. Bu holat qiyosiy yondashuvning faqat nazariy emas, balki amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Fonetik darajada olib borilgan qiyosiy tahlillar ham muhim natijalar berdi. O‘zbek tilida mavjud bo‘lmagan ayrim ingliz tovushlari talaffuzi o‘quvchilar uchun qiyinchilik tug‘diradi. Biroq ularni o‘zbek tilidagi yaqin artikulyatsion xususiyatlarga ega tovushlar bilan qiyoslash orqali talaffuzni o‘zlashtirish jarayoni ancha yengillashdi. Bu esa fonetik kompetensiyani shakllantirishda qiyosiy yondashuvning muhim rol o‘ynashini tasdiqlaydi.

Leksik darajadagi qiyosiy yondashuv o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish bilan birga, semantik tafovutlarni chuqurroq anglashga yordam berdi. O‘zbek va ingliz tillarida ma‘nosi yaqin bo‘lgan, biroq qo‘llanish doirasi jihatidan farq qiluvchi birliklarni qiyoslash orqali o‘quvchilar so‘z tanlashda aniqroq va ehtiyotkorroq bo‘lishni o‘rgandilar. Bu holat, ayniqsa, yozma nutqni rivojlantirish jarayonida sezilarli ahamiyat kasb etdi.

Madaniy komponent nuqtai nazaridan ham qiyosiy yondashuv o‘ziga xos ustunliklarga ega. Til faqat grammatik tizim emas, balki madaniyat tashuvchisi ekanligi e‘tiborga olinsa, ingliz tilidagi nutqiy vaziyatlarni o‘zbek madaniy konteksti bilan qiyoslash o‘quvchilarning pragmatik kompetensiyasini rivojlantirdi. Bu esa ularning kommunikativ vaziyatlarda to‘g‘ri va mos til birliklarini tanlash ko‘nikmasini shakllantirdi.

Ilmiy adabiyotlarda qiyosiy yondashuvga bo‘lgan munosabat turlicha talqin qilinadi. Ayrim tadqiqotchilar ona tiliga haddan tashqari tayanish chet tilini mustaqil o‘zlashtirishga to‘sqinlik qilishi mumkinligini ta’kidlaydilar. Biroq mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, qiyosiy yondashuv metodik jihatdan to‘g‘ri va me’yorida qo‘llanilganda, aksincha, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini faollashtiradi va til o‘rganish jarayonini tezlashtiradi.

O‘zbek auditoriyasi uchun ingliz tilini o‘qitishda qiyosiy yondashuvning samaradorligi, shuningdek, o‘quvchilarning psixologik holatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. O‘quvchilar o‘z ona tilidan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lgani sababli, chet tilini o‘rganishda qo‘rquv va ishonchsizlik darajasi pasaydi. Bu esa ta’lim jarayonida ijobiy motivatsiyani shakllantirishga xizmat qildi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o‘zbek auditoriyasi uchun ingliz tilini o‘qitishda qiyosiy yondashuv metodik jihatdan samarali va ilmiy asoslangan yondashuv hisoblanadi. Tadqiqot natijalari qiyosiy yondashuv o‘quvchilarning fonetik, grammatik, leksik va pragmatik kompetensiyalarini kompleks ravishda rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi. Ushbu yondashuv til interferensiyasi bilan bog‘liq xatolarni kamaytirish, til birliklarini ongli ravishda o‘zlashtirish va kommunikativ faollikni oshirish imkonini beradi.

Qiyosiy yondashuv o‘quvchilarning ona tiliga tayangan holda chet tilini o‘rganish jarayonini tabiiy va samarali tashkil etishga yordam beradi. Ayniqsa, boshlang‘ich va o‘rta bosqichlarda ingliz tilini o‘qitishda ushbu metoddan foydalanish ijobiy natijalar beradi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, qiyosiy yondashuvni tizimli va maqsadli ravishda qo‘llash o‘zbek auditoriyasining lingvistik va madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda yuqori samaradorlikka erishish imkonini yaratadi.

Mazkur ilmiy maqola natijalari kelgusida ingliz tilini o‘qitish metodikasini takomillashtirish, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va o‘qituvchilar malakasini oshirish jarayonlarida amaliy ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin. Shuningdek, qiyosiy yondashuvni boshqa chet tillarini o‘qitish jarayoniga tatbiq etish bo‘yicha ham qo‘shimcha tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. Larsen-Freeman, D. (2000). *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford University Press.
2. Richards, J. C., Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
3. Ellis, R. (2008). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press.
4. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
5. Odlin, T. (1989). *Language Transfer: Cross-Linguistic Influence in Language Learning*. Cambridge University Press.
6. Cook, V. (2016). *Second Language Learning and Language Teaching*. Routledge.
7. Harmer, J. (2007). *How to Teach English*. Longman.
8. Celce-Murcia, M. (2001). *Teaching English as a Second or Foreign Language*. Heinle & Heinle.
9. Nation, I. S. P. (2013). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press.
10. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford University Press.

INGLIZ TILINI O‘QITISHDA MULTIMEDIA VOSITALARINING AHAMIYATI VA GAPIRISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISHDAGI DIDAKTIK SALOHIIYATI

Qudratova Robiya Nusrat qizi,

Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

qudratovarobiya220@gmail.com

Ushbu maqolada ingliz tilini o‘qitishda multimedia texnologiyalarining didaktik salohiyati va gapirish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi roli tahlil qilinadi. Audio, audio-vizual materiallar, interfaol platformalar hamda sun‘iy intellekt vositalarining psixolingvistik va lingvodidaktik imkoniyatlari o‘rganilib, ularning o‘quv jarayonini faollashtirish, motivatsiyani oshirish va nutqiy faoliyatni real kommunikativ vaziyatlarda shakllantirishdagi samaradorligi ta‘kidlanadi. Shu bilan birga, multimedia resurslar o‘quvchilarning tinglash va tushunish ko‘nikmalarini ham mustahkamlashga yordam beradi. Interfaol vazifalar orqali talabalar nutqiy xatoliklarini aniqlash va tuzatish imkoniga ega bo‘ladilar. Sun‘iy intellekt vositalari individual o‘quv yo‘nalishlarini yaratish orqali ta‘lim jarayonini shaxsiylashtiradi. Bu texnologiyalar, shuningdek, o‘quvchilarda mustaqil o‘rganish va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: multimedia, gapirish ko‘nikmasi, didaktik salohiyat, audio-vizual materiallar, lingvodidaktika.

ЗНАЧЕНИЕ МУЛЬТИМЕДИА В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО ДИДАКТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ В РАЗВИТИИ НАВЫКОВ РЕЧИ

В данной статье анализируется дидактический потенциал мультимедийных технологий в обучении английскому языку и их роль в развитии навыков речи. Рассматриваются психолингвистические и лингводидактические возможности аудио, аудиовизуальных материалов, интерактивных платформ и инструментов искусственного интеллекта, подчёркивается их эффективность в активизации учебного процесса, повышении мотивации и формировании речевой деятельности в реальных коммуникативных ситуациях. Кроме того, мультимедийные ресурсы помогают укреплять навыки аудирования и понимания. Через интерактивные задания учащиеся могут выявлять и исправлять речевые ошибки. Инструменты искусственного интеллекта позволяют создавать индивидуальные учебные маршруты, персонализируя процесс обучения. Эти технологии также способствуют развитию самостоятельного обучения и творческого мышления.

Ключевые слова: мультимедиа, навык говорения, дидактический потенциал, аудиовизуальные материалы, лингводидактика.

THE IMPORTANCE OF MULTIMEDIA IN ENGLISH TEACHING AND THEIR DIDACTIC POTENTIAL IN DEVELOPING SPEAKING SKILLS

This article analyzes the didactic potential of multimedia technologies in teaching English and their role in developing speaking skills. It explores the psycholinguistic and lingvodidactic capabilities of audio, audiovisual materials, interactive platforms, and artificial intelligence tools, emphasizing their effectiveness in activating the learning process, increasing motivation, and shaping speech activity in real communicative situations. Additionally, multimedia resources help strengthen listening and comprehension skills. Through interactive tasks, students can identify and correct speech errors. Artificial intelligence tools enable the creation of personalized learning paths, tailoring the educational process to individual needs. These technologies also foster independent learning and creative thinking.

Keywords: multimedia, speaking skills, didactic potential, audiovisual materials, linguodidactics.

Kirish. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta‘lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida o‘qitish jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Xususan, ingliz tilini o‘qitishda multimedia vositalaridan foydalanish talabalarning o‘quv faoliyatini faollashtirish, ularning motivatsiyasini oshirish hamda murakkab lingvistik materiallarni vizual va interaktiv shaklda samarali yetkazib berish imkonini yaratmoqda. Shu bois multimedia texnologiyalari xorijiy tillarni o‘qitish metodikasida muhim didaktik vosita sifatida shakllanib bormoqda. So‘nggi yillarda multimedia vositalarining pedagogik jarayonga integratsiyasi masalasiga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar mazkur

yo‘nalishning nazariy va amaliy jihatdan yuqori ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim tizimini raqamlashtirishga qaratilgan “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasi doirasida multimedia texnologiyalaridan ta‘lim jarayonida keng foydalanish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2021-yil 28-yanvardagi “Xorijiy tillarni o‘rganishni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida chet tillarini o‘qitishda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish muhim strategik yo‘nalish sifatida alohida ta‘kidlangan. Multimedia vositalari matn, tasvir, audio, video va animatsiya elementlarini birlashtirgan holda axborotni ko‘p kanalli tarzda yetkazish imkoniyatiga ega bo‘lgan interfaol texnologiyalar majmuasidir. Ushbu vositalar orqali ta‘lim oluvchilarning idrok jarayoni faollashib, bilimlarni qabul qilish, qayta ishlash va xotirada mustahkamlash samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quv materiallarini faqat matn ko‘rinishida o‘zlashtirishga nisbatan video asosida taqdim etilgan axborot 25-30 foizga yaxshiroq eslab qolinadi, audio, video va grafik komponentlar uyg‘unlashgan holda berilganda esa mazkur ko‘rsatkich 70-75 foizgacha yetadi.

Xorijiy tilni o‘qitishda, ayniqsa, gapirish ko‘nikmasini rivojlantirish jarayonida multimedia vositalarining didaktik salohiyati yanada yaqqol namoyon bo‘ladi. Chunki ular nutqiy faoliyatning asosiy komponentlari fonetik, leksik, grammatik, diskursiv va kommunikativ ko‘nikmalarni kompleks tarzda shakllantirish hamda ularni real kommunikativ vaziyatlarda qo‘llash imkonini beradi. Multimedia asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarning mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi, o‘qituvchiga esa dars jarayonini samarali rejalashtirish va vaqtni tejash imkonini yaratadi. Shu nuqtayi nazardan, ingliz tilini o‘qitishda multimedia vositalarining ahamiyati va ularning gapirish ko‘nikmasini rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ingliz tilini o‘qitishda qo‘llaniladigan multimedia vositalarini didaktik funksiyasiga ko‘ra bir nechta asosiy guruhlariga ajratish mumkin. Har bir guruh gapirish ko‘nikmasini rivojlantirishda o‘ziga xos metodik va psixolingvistik imkoniyatlarga ega:

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Audio vositalar: Audio multimedia vositalari, xususan podkastlar, ingliz tilini o‘qitishda **samarali ta‘lim resurslari** sifatida e‘tirof etiladi. Ushbu vositalar talabalarni tabiiy nutq muhiti bilan tanishtiradi, turli aksentlar, dialektal birliklar va nutq tezligiga moslashish imkonini yaratadi. Shu orqali talabalar fonetik eshituvini rivojlantirib, talaffuzdagi xatolarni aniqlash va to‘g‘rilash imkoniga ega bo‘ladi. Ayniqsa, **shadowing** texnikasi (o‘qituvchi yoki audio manba nutqini tinglab, so‘zma-so‘z takrorlash) talaffuz, intonatsiya va nutq ritmini o‘zlashtirishda muhim didaktik vosita hisoblanadi. Bu metod talabalar nutqini tabiiylashtirish va nutqiy ishonchni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, podkastlar orqali talaba kontekstga asoslangan lug‘atni o‘rganadi, semantik va pragmatik jihatlarni mustahkamlaydi. **BBC 6 Minute English**, **TED Talks** va shunga o‘xshash podkastlar haqiqiy **ma‘lumot Manbayi** bo‘lib, didaktik qiymati yuqori. Ular nafaqat lingvistik bilimlarni, balki madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Podkastlarni audio material sifatida muntazam qo‘llash nutqiy faoliyatni rivojlantirish, tinglab tushunish va talaffuzni takomillashtirishda samarali vosita hisoblanadi.

Audio-vizual materiallar: Audio-vizual multimedia vositalari ingliz tilini o‘qitishda, ayniqsa, gapirish ko‘nikmasini rivojlantirishda yuqori didaktik salohiyatga ega bo‘lgan samarali ta‘lim resurslaridan biri hisoblanadi. Audio-vizual multimedia vositalari, jumladan video darslar, badiiy filmlar, hujjatli lavhalar va animatsion materiallar nutqning vizual va eshitish kanallari orqali bir vaqtda qabul qilinishini ta‘minlaydi. Bu esa axborotni tushunish va xotirada saqlash samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Audio-vizual materiallar yordamida talabalar nutqning pragmatik va diskursiv jihatlarni, ya‘ni turli kommunikativ vaziyatlarda til birliklarining qanday qo‘llanilishi va nonverbal muloqotni o‘rganishadi. Ushbu vositalar nutq uslublarni turli kommunikativ vaziyatlarda to‘g‘ri qo‘llash, madaniy kontekstni anglash va yangi leksik birliklarning kontekstdagi ma‘nosini idrok etishga yordam beradi. Gapirish ko‘nikmasini rivojlantirishda audio-vizual materiallar asosida videoni to‘xtatib fikr bildirish, voqealar rivojini taxmin qilish, qahramonlar o‘rnidan javob berish va mazmunni qayta hikoya qilish kabi mashqlar samarali hisoblanadi. YouTube platformasidagi *English with Lucy*, *Edpuzzle*, *PlayPosit* va *H5P* kabi resurslar interfaol imkoniyatlari bilan ajralib turadi, biroq ularning ta‘limiy qamrovi platforma algoritmlariga bog‘liq holda o‘zgarib turishi mumkin. **Til o‘rganishga yordam beruvchi platformalar:** Duolingo, Babbel, Rosetta Stone hamda O‘zbekistonda ishlab chiqilgan *Ibrat Academy* kabi interfaol platformalar til o‘rganish jarayonini qulay, moslashuvchan va motivatsion shaklda tashkil etish imkonini beradi. Ushbu platformalar aniq vaqt va makon bilan cheklanmagan holda til o‘rganishni ta‘minlab, o‘yin elementlari asosida bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. *EnglishClub*, *Italki* va *Conversation Exchange* kabi platformalar esa real muloqot muhiti yaratib, talabalarning ingliz tilida erkin suhbatlashish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Xususan, *Italki* platformasi orqali talabalar malakali o‘qituvchilar bilan video muloqot olib borib, talaffuz va nutq

ravonligini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Interfaol platformalar talabani til darajasi, o‘rganish sur‘ati va xatolar dinamikasiga asoslangan adaptiv mexanizmlar bilan boyitilishi mumkin. Bunda platforma talabani gapirishdagi muammoli jihatlarini avtomatik aniqlab, individual mashqlarni taklif etadi. Ingliz tilini o‘rganishga yordam beruvchi interfaol platformalarni sinxron (jonli video, audio) va asinxron, ovozli xabarlar, nutq yozuvlari, muloqot modullari bilan boyitish mumkin. Bu talabalar o‘rtasida real kommunikativ muhitni kuchaytiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Interfaol platformalar faqat tilni emas, balki madaniyatlararo muloqotni ham rivojlantiruvchi modullar bilan boyitilishi ham mumkin. Bunda real kommunikativ vaziyatlarga asoslangan ssenariylar ishlab chiqiladi. Interfaol platformalarni adaptiv va madaniyatlararo komponentlar bilan boyitish ularning didaktik samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bunday transformatsiya interfaol platformalarni faqat qo‘shimcha resurs emas, balki gapirish ko‘nikmasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan kompleks ta‘lim muhiti sifatida shakllantiradi.

Sun‘iy intellekt asosidagi vositalar: So‘nggi yillarda sun‘iy intellekt asosidagi multimedia vositalari chet tillarini, xususan ingliz tilini o‘qitishda muhim didaktik ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu texnologiyalar adaptiv o‘rganish tamoyiliga asoslanib, har bir talabani til darajasi, individual ehtiyojlari va o‘rganish sur‘atiga mos ravishda ta‘lim mazmunini avtomatik ravishda moslashtirish imkonini beradi. Natijada o‘quv jarayoni individual yondashuv asosida tashkil etilib, talabani o‘zlashtirish samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Sun‘iy intellekt asosidagi platformalar, ayniqsa, gapirish ko‘nikmasini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Ular talabalarga nutqiy mashqlarni bajarish, talaffuzdagi xatolarni avtomatik aniqlash va darhol teskari aloqa olish imkonini yaratadi. Doimiy mavjudlik, cheksiz sabr, subyektivlikdan xoli obyektiv baholash hamda individual tavsiyalar sun‘iy intellekt texnologiyalarining asosiy afzalliklari sifatida namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, sun‘iy intellekt asosidagi multimedia vositalari nutqni semantik, fonetik va prosodik jihatdan tahlil qilish orqali talabalarning talaffuz, urg‘u, intonatsiya va nutq ravonligini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, **ELSA Speak** platformasi fonetik aniqlikni oshirishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, **ChatGPT** kabi sun‘iy intellekt tizimlari rolli muloqot, dialogik mashqlar va kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish orqali talabalarning erkin va tabiiy nutqini shakllantirish imkonini beradi. Sun‘iy intellekt asosidagi vositalarning yana bir muhim jihati shundaki, ular talabalarga psixologik bosimsiz, xatolardan qo‘rqmasdan muloqot qilish muhitini yaratadi. Bu holat til o‘rganish jarayonida ko‘p uchraydigan nutqiy to‘siqlarni kamaytirib, talabalarni faol kommunikatsiyaga jalb etadi. Shu sababli sun‘iy intellekt texnologiyalari zamonaviy ta‘limda gapirish ko‘nikmasini rivojlantirish uchun samarali va innovatsion didaktik vosita sifatida qaralmoqda.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Multimedia vositalarining ta‘lim jarayoniga integratsiyalashuvi chet tilini o‘qitishda yangi pedagogik bosqichni boshlab berdi. Ushbu texnologiyalar o‘quv materiallarini ko‘p kanalli (audio, vizual, kinestetik) qabul qilish imkonini yaratib, real kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish, talabani individual ehtiyojlariga moslashish hamda nutqiy faoliyatning barcha komponentlarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Gapirish ko‘nikmasi chet tilini o‘zlashtirishda eng murakkab komponentlardan biri hisoblanadi. Nutqiy faoliyat bir vaqtning o‘zida bir nechta kognitiv jarayonlarni talab qiladi: fikr shakllantirish, so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, leksik-grammatik vositalarni tanlash va nutqni mavzuga mos tarzda ifodalash. An‘anaviy o‘qitish metodlarida ko‘pincha talabalar grammatik jihatdan to‘g‘ri, lekin tabiiy bo‘lmagan nutq shakllarini o‘zlashtirib qoladi.

Psixolingvistik nuqtayi nazardan, multimedia vositalari ma‘lumotlarni bir vaqtning o‘zida bir nechta signal kanallari orqali yetkazadi, bu esa talabalarning kognitiv yukini kamaytiradi. Masalan, video materiallar yangi so‘z, uning talaffuzi, vizual tasviri va kontekstda qo‘llanilishini bir vaqtda idrok etishga yordam beradi. Shu tarzda ko‘p sensorli ta‘sir (vizual, audial va kinestetik) o‘rganilgan ma‘lumotlarni xotirada saqlash samaradorligini oshiradi. Shuningdek, multimedia vositalari emotsional ta‘sir ko‘rsatish orqali talabalarning til o‘rganish va shu til orqali muloqot qilish xohishini kuchaytiradi. Ba‘zi materiallar nafaqat tilni o‘rgatadi, balki uning madaniy kontekstini tushunishga qiziqish uyg‘otadi, bu esa talabalarning motivatsiyasini uzluksiz saqlashga xizmat qiladi. Shu sababli multimedia vositalari nafaqat ma‘lumotni tez va samarali o‘zlashtirish, balki nutqiy faoliyatni tabiiy va kontekstga mos shaklda rivojlantirishda ham muhim didaktik vosita sifatida qaraladi.

Metodik nuqtayi nazardan, multimedia vositalari talabalarni haqiqiy hayotiy kommunikativ vaziyatlarga yaqin materiallar bilan ta‘minlaydi. Masalan, **BBC**, **TED Talks** kabi manbalar talabalarga zamonaviy til, jargonlar, nutq uslublari va shevaga oid so‘zlarning ma‘nosini kontekst asosida o‘rganish imkonini beradi. Shu bilan birga, video va interfaol materiallar yordamida talaba kommunikativ vaziyatlarni kuzatish, tahlil qilish va **nonverbal muloqot**, mimika, jestlar, qo‘l va tana harakatlari orqali axborot uzatishni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Har xil interfaol dasturlar talabalarga nutq mashqlarini individual tarzda

bajarish, talaffuzdagi xatolarni darhol tuzatish, nutqini yozib olish, qayta tinglash va tahlil qilish imkoniyatini beradi. Bu esa ogʻzaki nutqni shakllantirish va rivojlantirish jarayonini samarali qiladi.

Lingvodidaktik nuqtayi nazardan, elektron taʼlim platformalari nafaqat talaffuz, intonatsiya va urgʻuni oʻrganish, balki yangi soʻz va iboralarni kontekstual, vizual va interfaol materiallar orqali mustaqil oʻrganish imkonini yaratadi. Shu tarzda talabalar soʻzlarni nutqda amaliy qoʻllashni oʻrganadi. Shuningdek, multimedia vositalari diskursiv koʻnikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Nutqning mantiqiy tuzilishi, mavzuni rivojlantirish va jamoat oldida oʻz fikrini aniq ifodalashni oʻrgatishda video roliklar, animatsion va interfaol materiallar samarali vosita sifatida namoyon boʻladi. Bu metodlar talabalarning kommunikativ kompetensiyasini kompleks shakllantirishga, tilni amaliy kontekstda qoʻllay olish qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

Muhokama. Zamonaviy taʼlim jarayonida multimedia texnologiyalaridan foydalanish nafaqat zarurat, balki samarali va sifatli taʼlimni taʼminlashning asosiy vositasiga aylangan. Ingliz tilini oʻqitishda, xususan gapirish koʻnikmasini rivojlantirishda multimedia vositalarining didaktik salohiyati beqiyos boʻlib, ular taʼlim jarayonini nafaqat samarali, balki interaktiv va individuallashtirilgan shaklga keltiradi. Multimedia vositalari talabalarga nutqning grammatik va leksik jihatlarini oʻrganish bilan birga, talaffuz, intonatsiya, urgʻu, nutq ritmi va madaniy kontekstni ham egallash imkonini beradi. Audio va video materiallar, podkastlar, interfaol platformalar hamda sunʼiy intellekt tizimlari nutqiy faoliyatni mustahkamlash, talaffuzdagi xatolarni aniqlash va tuzatish, shuningdek, real muloqot vaziyatlariga moslashish qobiliyatini rivojlantirishda muhim didaktik vosita sifatida namoyon boʻladi. Multimedia vositalari dars jarayonini talabani individual ehtiyojlari va oʻrganish surʼatiga moslashtirishga imkon beradi, shu bilan birga ularni kommunikativ vaziyatlarda faol ishtirok etishga, oʻz fikrini aniq va ravon ifodalashga oʻrgatadi. Interfaol va vizual elementlar kombinatsiyasi maʼlumotni idrok etish va xotirada mustahkamlash jarayonini sezilarli darajada samarali qiladi, shuningdek, talabalarning til oʻrganishga boʻlgan motivatsiyasini oshiradi. Shu jumladan, ingliz tilini oʻqitishda multimedia texnologiyalari gapirish koʻnikmasini rivojlantirishda samarali, innovatsion va metodik jihatdan asosli vosita sifatida qaraladi. Ular nafaqat maʼlumotlarni yetkazish va bilimlarni mustahkamlash, balki talabalarning kommunikativ, lingvistik va madaniy kompetensiyalarini kompleks shakllantirish imkonini yaratadi, shu bilan birga zamonaviy taʼlimning sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa. Ingliz tilini oʻqitishda multimedia va sunʼiy intellekt texnologiyalari nafaqat nutqiy koʻnikmalarni rivojlantirishda, balki motivatsiya va oʻquv jarayonini samarali tashkil etishda ham muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Audio va audio-vizual materiallar oʻquvchilarning tinglash, tushunish va soʻz boyligini oshirish koʻnikmalarini mustahkamlaydi. Interfaol platformalar esa talabalarni faol ishtirok etishga undab, oʻquv jarayonini qiziqarli va interaktiv qiladi. Sunʼiy intellekt vositalari individual oʻquv yoʻnalishlarini yaratish orqali har bir talabani qobiliyatiga moslashtirilgan oʻqitishni taʼminlaydi. Bularning barchasi oʻquvchilarda mustaqil oʻrganish, ijodiy fikrlash va real kommunikativ vaziyatlarda oʻz fikrini ifoda etish koʻnikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, multimedia texnologiyalari oʻqituvchilarga ham metodik jihatdan qoʻllab-quvvatlash va oʻquv jarayonini yanada samarali rejalashtirish imkonini beradi. Natijada, zamonaviy til taʼlimida ushbu texnologiyalarni integratsiya qilish oʻquv jarayonining sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Adabiyotlar:

1. Mayer, R.E. (2009). *Multimedia Learning*. Cambridge University Press.
2. Krashen, S.D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy taʼlim standartlari (2023).
4. Hoshimov Oʻ.H., Yoʻldoshev J. (2020). *Chet tillarni oʻqitish metodikasi*.
5. Mamatov A.F. (2021). *Taʼlimda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari*.
6. British Council (2022). *Digital Learning and Language Teaching*.
7. Xoʻjamurodova F.R. (2025) *Multimedia vositalarining talabalar til koʻnikmalarini rivojlantirishda amaliy qoʻllanilishi (ingliz tili misolida)*.
8. Tursunov M.M., Jalilov B.H. (2023) *Analysis of new lexical units' emergence in publicistic texts on the internet platform*.
9. Jalilov B.H. "Neologisms in social media: Language evolution in the digital sphere". *Innovative pathways to proficiency: Exploring methodologies in teaching foreign languages*
10. Jalilov B.H. *Ingliz internet leksikonida paydo boʻlgan neologizmlarning lisoniy tahlili*.// Scientific reports of Bukhara State University, 2024/6 (111).
11. Jalilov B.H. *A modern view of neologisms in the English language*. // *Pragmalingvistika, funksional tarjimaunoslik va til oʻrgatish jarayonlari integratsiyasi anjuman materiallari*. 2024.

XORIJIY TILLARNI O‘QITISH TA’LIMIDA TALABALAR NUTQIY FAOLIYATINING TAVSIFI

Sharipova Gulshod Shavkat qizi,

*Is’hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet
tillari instituti tayanch doktoranti,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti Urgut filiali stajyor-o‘qituvchisi
sharipovagulshod123@gmail.com*

Ushbu maqolada xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida talabalar nutqiy faoliyatining shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar, ayniqsa, kommunikativ kompetensiyani kuchaytiruvchi metodik yondashuvlar tahlil etilgan. Tadqiqotning maqsadi — xorijiy til ta’limida talabalar nutqiy faoliyatining tarkibiy tuzilmasini aniqlash, nutqiy faollikni oshirishga xizmat qiluvchi samarali o‘qitish strategiyalarini ishlab chiqish va ularni amaliyotda qo‘llash imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, fluency-first yondashuvining tizimli qo‘llanishi talabalar og‘zaki nutqining tabiiyligi va tezkorligini oshiradi, input–output tamoyiliga asoslangan mashqlar esa til birliklarini real kommunikatsiyada faol qo‘llash ko‘nikmasini mustahkamlaydi. Shuningdek, nutqiy vazifalarga asoslangan topshiriqlar, multimedia vositalari va interaktiv muhit talabalarning motivatsiyasi hamda nutqiy faolligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Maqola xorijiy til o‘qitish metodikasida nutqiy faoliyatni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *nutq faoliyati, psixolingvistik modellar, CEFR, “fluency-first” tamoyili, reformulatsiya, scimming, scanning, input va output gipotezlari*

ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

В данной статье анализируются факторы, влияющие на формирование и развитие речевой деятельности студентов в процессе обучения иностранным языкам, а также методические подходы, направленные на усиление коммуникативной компетенции. Цель исследования — определить структурные компоненты речевой активности обучающихся, разработать эффективные стратегии обучения, способствующие её активизации, и обосновать возможности их применения в педагогической практике.

Результаты исследования показали, что систематическое применение подхода fluency-first повышает естественность и скорость устной речи студентов, а упражнения, основанные на принципе input–output, укрепляют умение активно использовать языковые единицы в реальной коммуникации. Кроме того, задания, построенные на речевых функциях, использование мультимедийных средств и создание интерактивной среды значительно повышают мотивацию учащихся и их речевую активность. Статья способствует разработке научно-практических рекомендаций по развитию речевой деятельности в методике преподавания иностранных языков.

Ключевые слова: *речевая деятельность, психолингвистические модели, CEFR, принцип «fluency-first», реформулирование, skimming, scanning, гипотезы input и output.*

DESCRIPTION OF STUDENTS’ SPEECH ACTIVITY IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

This article examines the factors influencing the formation and development of students’ speech activity in the process of foreign language instruction, with particular emphasis on methodological approaches that enhance communicative competence. The aim of the study is to identify the structural components of students’ speech activity, develop effective teaching strategies that increase verbal engagement, and justify their applicability in educational practice.

The findings indicate that the systematic application of the fluency-first approach improves the naturalness and speed of students’ oral speech, and exercises based on the input–output principle strengthen their ability to use language units actively in real communication. Furthermore, speech-based tasks, multimedia tools, and an interactive learning environment significantly enhance students’ motivation and speech activity. The article contributes to the development of scientific and practical recommendations for improving speech activity within foreign language teaching methodology

Keywords: *speech activity, psycholinguistic models, CEFR, fluency-first principle, reformulation, skimming, scanning, input and output hypotheses.*

Kirish. Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari tez sur’atlarda rivojlanayotgan davrda xorijiy tillarni o’qitish ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylandi. Xalqaro hamkorlik, ta’lim va kasbiy faoliyat jarayonlarida samarali muloqotga kirisha olish zamonaviy mutaxassisning muhim kompetensiyasi hisoblanadi. Shu boisdan xorijiy til o’qitishning bosh maqsadi grammatik bilimlarni yod olish emas, balki nutqiy faoliyatni shakllantirish, ya’ni talabaning fikrini erkin, izchil va mantiqan ifodalay olish qobiliyatini rivojlantirishdan iboratdir.

Nutqiy faoliyat - bu insonning fikrini ifodalash, axborot uzatish va boshqalar bilan muloqotga kirishish jarayonidir. U til tizimidan faol foydalanish orqali amalga oshadi va inson tafakkuri, hissiyoti hamda ijtimoiy tajribasini ifoda etuvchi kommunikativ faoliyat sifatida namoyon bo’ladi. Nutqiy faoliyat tildan foydalanishning amaliy ko’rinishi bo’lib, til tizimi uning vositasi hisoblanadi

Xorijiy tilni o’rganishda nutqiy faoliyat — tilni amaliy qo’llashning psixolingvistik va kommunikativ jarayoni bo’lib, u to’rt asosiy turda namoyon bo’ladi: tinglab tushunish, gapirish, o’qish va yozish. Har bir tur til o’rganishning alohida, ammo o’zaro bog’liq bosqichidir. Bu ko’nikmalarni shakllantirish orqali talaba xorijiy tilni nafaqat tushunadi, balki uni muloqot, fikr almashish va ijtimoiy faoliyat vositasi sifatida qo’llay oladi. So’nggi yillarda xorijiy tillarni o’qitishda kommunikativ yondashuv (D. Hymes, M. Canale, M. Swain), interaktiv metodlar (J. Harmer, D. Nunan) va psixolingvistik modellar (L. Vygotskiy, A. Leontiev, W. Levelt) asosida talabalar nutqiy faoliyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ushbu yondashuvlar tilni faqat o’rganish obyekti emas, balki muloqot vositasi sifatida o’zlashtirish zarurligini ta’kidlaydi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Xorijiy tillarni o’qitishda psixolingvistik modellar - xususan, L. S. Vygotskiy, A. A. Leontiev va W. Levelt tomonidan ishlab chiqilgan nazariy konsepsiyalar — bugungi kunda talabalarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish jarayonida muhim metodologik asos bo’lib xizmat qilmoqda. Bu modellar nutqning shakllanishi va idrok etilishi jarayonini psixik, ijtimoiy hamda kognitiv omillar bilan bog’lab tushuntiradi. Shuningdek, bu fikrni quyidagicha tahliliy izoh bilan boyitish mumkin: **L. Vygotskiy** nutq va tafakkur o’rtasidagi o’zaro bog’liqlikni ko’rsatib, nutqiy faoliyatni ijtimoiy muloqot orqali shakllanadigan psixik jarayon sifatida izohlagan.[1]

A. Leontiev esa nutqni faoliyat nazariyasi asosida tahlil qilib, uni insonning maqsadli, motivatsion va kommunikativ faoliyatining tarkibiy qismi deb hisoblagan. W. Levelt esa psixolingvistikaning kognitiv modelini ishlab chiqib, nutq ishlab chiqish bosqichlarini (kontseptualizatsiya, formulatsiya va artikulyatsiya) aniqlab bergan. Shu bois, zamonaviy ta’limda talabalar nutqiy faoliyatini rivojlantirishda bu modellar asosida ichki nutq, tashqi nutq va kognitiv jarayonlarning o’zaro uyg’unligi, shuningdek motivatsion, psixologik va ijtimoiy omillarni hisobga olish zarur.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, Fransiyada til o’qitish metodikasida kommunikativ yondashuv (approche communicative) markaziy o’ringa chiqdi. Bu yo’nalish strukturaviy grammatikadan farqli o’laroq, tilni real muloqot vositasi sifatida o’rganishga asoslanadi. Natijada nutq faoliyati (activité de parole / activité langagière) tushunchasi shakllandi. Bu yondashuv Yevropa Kengashi tomonidan ishlab chiqilgan CEFR yoki CEFR (Cadre européen commun de référence pour les langues / Common European Framework of Reference for Languages) hujjatida tizimlashtirildi (2001, yangilanishi 2020-yilda).

Daniel Coste fransuz olimi, CEFR konsepsiyasining hammualliflaridan biri, u nutq faoliyatini 4 asosiy ko’nikmaga ajratdi va “Compétence de communication” (muloqot ko’nikmasi) tushunchasini ilmiy muomalaga kiritdi.[2] Uning ta’kidlashicha, nutq faoliyati – bu til orqali ma’lum kommunikativ vazifani bajarish jarayoni bo’lib, u quyidagi ko’nikmalar majmuini o’z ichiga oladi:

1. Compréhension orale – eshitib tushunish
2. Expression orale – og’zaki ifoda
3. Compréhension écrite – o’qib tushunish
4. Expression écrite – yozma ifoda

Tinglab tushunish (Compréhension orale) - bu faoliyat turi talabani xorijiy tildagi og’zaki nutqni idrok etish va tushunish, balki tilni sezish, madaniyatni tushunish va real kommunikatsiyaga tayyorlanish vositasidir. U barcha boshqa nutqiy faoliyat turlarining poydevori sifatida xizmat qiladi. Jumladan, avstraliyalik lingvist David Nunan kommunikativ yondashuvda tinglab tushunishning rolini alohida ko’rsatgan va tinglashni “tilni haqiqiy muloqotda ishlatishning boshlang’ich bosqichi” deb hisoblaydi. Uning fikricha, tinglash autentik materiallar interaktiv topshiriqlar va kontekstual o’rganish orqali rivojlanadi.[3] M. Goh (1997) nazariyasiga ko’ra, tinglab tushunish oddiy “eshitish” emas, balki metakognitiv faoliyatdir. Unga ko’ra tinglovchi: rejalashtiradi (plan), nazorat qiladi (monitor), baholaydi (evaluate), strategiya tanlaydi

(select strategies).[4] Tinglab tushunish faoliyati bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Ulardan Mu, Y., Wasuntarasophit, S. (2025) tinglab tushunishni rivojlantirishda “shadowing” texnikasidan foydalanib, talaba bu orqali tushunish, gapirish, talaffuz, intonatsiya va so'z boyligini oshirish kabi turli til ko'nikmalarini o'zlashtirishda asos bo'lishini ko'rsatgan. Bundan tashqari, “shadowing” texnikasi xotiradagi fonologik skilni rag'batlantiradi. Bu usul mazkazida bo'lgan takrorlash va taqlid qilish kognitif funksiyalarni kuchli ravishda yaxshilaydi.[5]

Tadqiqot metodologiyasi. Gapirish - bu til o'rganishning kommunikativ maqsadga yo'naltirilgan faol turi bo'lib, u fikrni og'zaki ifodalash, muloqot qilish va nutq orqali o'zaro ta'sirni ta'minlash jarayonidir. Gapirish boshqa ko'nikmalar - tinglash, o'qish, yozish bilan uzviy bog'liq, chunki talaba eshitgan, o'qigan yoki o'rganilgan til birliklarini faol nutqda qo'llaydi. Uni shakllantirishda tinglash, so'z boyligini oshirish, nutq madaniyatiga e'tibor berish va ko'p mashq qilish zarur. Har kuni real muloqotga kirishish - bu ko'nikmani mustahkamlashning eng samarali yo'lidir. Martin Bygate, britaniyalik lingvist xorijiy va ikkinchi tilni o'qitish metodikasida so'zlashuv malakasini shakllantirishga va so'zlashuvning nazariy asoslarini hamda amaliy dars jarayonidagi qo'llanish yo'llarini birlashtiradi. U tildan foydalanishni faqat grammatik bilim sifatida emas, balki ko'nikma va muloqot jarayoni sifatida tushuntiradi.[6]

Kristian Puren (2001) fransuz olimi *approche actionnelle* (faoliyatga asoslangan yondashuv CEFRning zamonaviy shaklini fanga kiritdi. Unda o'quvchi “acteur social” - ya'ni jamiyatda faol ijtimoiy ishtirokchi sifatida til o'rganadi. CEFRning “ijtimoiy aktyor” tushunchasiga o'tishi juda muhim, hatto davr talabiga mos keluvchi konseptual burilishdir. Avvalgi yondashuvlarda til o'rganuvchi ko'proq “nutq ishlab chiqaruvchi shaxs”, ya'ni kommunikator sifatida ko'rilgan bo'lsa, hozirgi yondashuv uni jamiyatdagi real rollarga joylashtiradi. Bu esa til o'rganishni sun'iy muloqot mashqlari darajasidan chiqarib, haqiqiy ijtimoiy hayotga yaqinlashtiradi. Eng katta o'zgarish - til endi “bilim” emas, balki ijtimoiy faoliyatni amalga oshirish vositasi sifatida tushuniladi. Bu o'quv jarayonini mazmunan boyitadi, o'rganuvchini faol, mustaqil, mas'uliyatli sub'yekt sifatida shakllantiradi. Bundan tashqari, CEFRning ko'p tillilik va ko'p madaniyatlilikni markazga qo'yishi hozirgi globallashtirish jamiyatining real ehtiyojlariga aynan mos keladi.

“Ijtimoiy aktyor” modelining afzalligi shundaki, u til o'rganuvchini passiv qabul qiluvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Bu yondashuv orqali til o'rganish jarayoni yanada tabiiy, motivatsion va maqsadli bo'ladi. Eng muhimi, u o'rganuvchini real hayotdagi vaziyatlarga tayyorlaydi - bu esa zamonaviy til ta'limining eng asosiy mezonidir.[7]

Olingan natijalar va ularning tahlili. Martin Bygate va Kristian Purenning yondashuvlari zamonaviy til o'qitish metodikasida bir-birini to'ldiradi. Ikkala olimning qarashlari zamonaviy kommunikativ va faoliyatga asoslangan yondashuvlarning nazariy asosini tashkil etib, chet tillarni o'qitishda nutqiy faoliyatni hayotiy kompetensiyalar bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

J. Harmer esa zamonaviy til o'qitish metodikasida gapirish ko'nikmasini shakllantirish jarayonida ravonlikning (fluency) ustuvorligini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, samarali og'zaki nutqni rivojlantirish, avvalo, talabaning fikrni erkin va uzluksiz ifoda eta olishi bilan bog'liq bo'lib, grammatik to'g'rilik (accuracy) bosqichi keyingi metodik ishlov jarayonida takomillashtiriladi. Harmerning yondashuvi muloqotga asoslangan ta'limning psixolingvistik tabiati bilan izohlanadi. Unga ko'ra, ravonlik yetarli darajada shakllanmaguncha grammatik strukturalarni real vaqt rejimida ongli qo'llay olish qiyin kechadi, chunki o'quvchi gapirish jarayonida til tizimidan foydalanish bilan bir vaqtda mazmun yaratishga ham e'tibor qaratadi. Shu sababli dastlabki bosqichlarda talabaning nutqini to'xtatmasdan, xatolarni darhol tuzatmasdan, xavfsiz va erkin kommunikativ muhit yaratish muhim sanaladi. Harmer shuningdek, grammatik xatolarni kechiktirilgan tahlil orqali tuzatish yanada samarali ekanini qayd etadi. Bu usul o'quvchini gapirishdan chalg'itmaydi, aksincha, nutqdagi kamchiliklarni keyingi bosqichda maqsadli tarzda ko'rib chiqish imkonini beradi. Natijada talaba avval erkin gapirish tajribasiga ega bo'ladi, so'ng esa nutqining grammatik jihatdan takomillashuvi ustida ishlaydi.[8]

Mazkur yondashuvning eng muhim jihatlaridan biri shundaki, ravonlik ustida ishlash talabaning ichki motivatsiyasini oshiradi: o'quvchi o'z fikrini bemalol bayon qila olganini his qilganda tilga nisbatan ijobiy munosabati kuchayadi, nutq faoliyatida ishtirok etishga tayyorligi ortadi. Bir vaqtning o'zida ishning aniqligi va nutqning ravonligini ta'minlash uchun esa keng qo'llaniladigan tuzatish strategiyalaridan biri o'qituvchining talaba tomonidan aytilgan iborani to'g'rilangan shaklda qayta takrorlashi, ya'ni reformulatsiya (recasting) usulidan foydalaniladi. Bu jarayonda o'qituvchi talabaning xatosini to'g'ridan to'g'ri ta'kidlamasdan, uning jumlasini tabiiy ravishda to'g'rilab beradi. Masalan:

Étudiant: Il me dit qu'il était malade.

Enseignant: Alors, il vous a dit qu'il était malade, n'est-ce pas?

Étudiant: Oui, il me l'a dit. Donc, j'étais très malheureux et...

Bunday reformulatsiya usuli talabaga tilning me'yoriy shakli qanday bo'lishi kerakligini nozik va bosimsiz tarzda eslatib turadi. Bu texnika talabaning o'zini noqulay his etishiga sabab bo'lmaydi, aksincha, kelgusida grammatik to'g'rilikka erishish uchun tabiiy model yaratadi. Boshqa tuzatish usullaridan farqli ravishda, reformulatsiyaning asosiy xususiyati - aralashuvning bevosita pastligi, ya'ni o'qituvchi xatoni ko'rsatgan holda jarayonni to'xtatib qo'ymaydi, balki muloqot davomiyligini saqlagan holda to'g'ri shaklni taklif qiladi. Yana bir samarali yo'li boshqa talabalardan yordam berishlarini so'rab, qulay hamkorlik muhitini yaratish mumkin. Margaret Chang ham “fluency first” yondashuvi bo'yicha taqdiqot olib borgan. Uning ta'kidlashicha, ravonlik odatda tilni real hayotda qo'llash qobiliyati, nafaqat grammatikaning to'g'rligi, balki oqimlilik, qulaylik va kommunikativ qobiliyati ham hisoblanadi. Bu tadqiqot esa samarali muloqotni tashkil etish borasida professional zaruratga ega bo'lgan kelajak sog'liqni saqlash mutaxassisleri uchun mo'ljallangan.[9] Shuningdek, P.Peltonen (2024) fluency yondashuvini til o'qitishda muhim omil ekanligini va bugungi kommunikativ ta'limning asosiy metodik talablari bilan hamohangligini ta'kidlagan. U nutqning “ravon” va “noravon” bo'lishini asoslagan bo'lsa-da, an'anaviy ravishda ravonlikning buzilishi belgilari sifatida qaraladigan ko'plab xususiyatlarga masalan, takrorlashlar yoki to'ldirilgan pauzalarga (uh, hm) strategik nuqtayi nazaridan vaqtdan yutib chiqish, uzoq sukut saqlashdan qochish va shu tariqa hatto ravonlikni oshirish vositasi sifatida yondashish mumkinligini ko'rsatib bergan.[10]

O'qish ko'nikmasi - bu matndagi ma'lumotni tushunish, talqin qilish, tahlil qilish, ajratish, umumlashtirish va baholash qobiliyati bo'lib, talabaning: til bilimlari (leksika, grammatika), fon bilimlari (tajriba, madaniyat), kognitiv jarayonlari (xotira, diqqat, inferensiya), strategik ko'nikmalari o'zaro uyg'un faoliyati natijasidir.

O'qish strategiyalarining shakllanishi va ularning ilmiy-metodik adabiyotga kirib kelishi bir necha bosqichda kechgan bo'lib, bu jarayon XX asr boshlarida boshlangan o'quv metodikasidagi konseptual o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqdir. O'qishning asosiy turlari - skimming (umumiy mazmunni tezda anglash) va scanning (kerakli ma'lumotni tanlab o'qish) bugungi kunda chet tilini o'qitishning eng muhim strategiyalaridan hisoblanadi. Ushbu atamalarining shakllanishi bir qator ilmiy maktablar va tadqiqotchilar faoliyatiga tayanadi. Skimming va scanning strategiyalarining konseptual ildizlari ingliz metodisti Michael Westning izlanishlariga borib taqaladi. West o'qishni quyidagi strategik jarayonlar asosida ta'riflagan:

- rapid reading - ko'z yugurtirib, tez o'qish;
- general comprehension - matnning umumiy mazmunini anglash;
- selective reading - matndan faqat zarur ma'lumotni ajratish.[11]

Fransuz tilini o'qitish metodikasida skimming va scanning tushunchalari mos ravishda *lecture en diagonale* (skimming), *lecture sélective* (lecture de repérage) (scanning) kabi atamalar bilan ifodalanadi. Bu terminlar kristian Puren, Jean-Michel Adam, Catherine Tagliante, Claude Germain & H. Séguin kabi didaktik olimlar tomonidan rivojlantirilgan va keng ilmiy muomalaga kiritilgan. CECR (2001) hamda uning 2020-yilgi yangilangan nashrida ushbu strategiyalar rasmiy o'rin olgan.

Muhokama. Xorijiy til o'qitishda yozma nutq (*production écrite*) tinglab tushunish, o'qish, gapirish bilan bir qatorda asosiy kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Yozma nutq nafaqat til qoidalarini qo'llash, balki, mantiqiy fikr yuritish, matn yaratish, o'z fikrini izchil bayon qilish, kommunikativ vazifani bajarish kabi ko'nikmalarni ham shakllantiradi. Yozma nutq insonning nutqiy faoliyat tizimida eng murakkab, ko'p bosqichli va ko'p komponentli jarayon sifatida alohida o'rin tutadi. Nutqiy faoliyatning asoschi tadqiqotchilari ta'kidlaganidek, yozuv inson tafakkuri, ong jarayonlari, abstrakt fikrlashi va kommunikativ ehtiyojining yuqori bosqichda shakllangan shakli sifatida namoyon bo'ladi. Yozishni nutq faoliyatining mustaqil turi sifatida fanga birinchi bo'lib L. S. Vygotskiy va A. R. Luriya kiritgan bo'lib, ular yozma nutqning psixologik, lingvopsixologik va kognitiv asoslarini chuqur ilmiy tahlil etgan. Vygotskiy yozuvni ichki nutqning tashqi grafika orqali obyektivlashuvi, fikrlashning oliy shakli, shuningdek, nutq faoliyatining to'rt tarkibiy qismidan biri sifatida talqin qilgan. Yozuv orqali talaba boshqa til va madaniyatning nutq etiketi, xat me'yorlari, rasmiy-uslubiy normalarni o'rganadi (masalan, fransuz tilida xatni yakunlash iboralari).

Veuillez agréer, Madame / Monsieur, l'expression de mes salutations distinguées.

Nutq faoliyati insonning til orqali maqsadga yo'naltirilgan muloqot jarayonidir va u ikki asosiy tushunchaga tayanadi: input (qabul qilish) va output (ifodalash) tushunchalaridir. Input - bu nutqni eshitish, o'qish, tushunish orqali til birliklarini idrok etish jarayoni bo'lib, u psixik va kognitiv mexanizmlarni ishga soladi: diqqat, xotira, semantik tarmoq, kontekstni qayta ishlash. Output esa ushbu idrok qilingan til birliklarini qayta tashkil etib, maqsadga yo'naltirilgan nutq shaklida og'zaki yoki yozma tarzda ifodalash jarayonidir. Demak, input - bu nutqiy malakalarning qurilish materiali, output - ularning amalga chiqarilishi hisoblanadi.

Input gipotezasi amerikalik olim Stephen Krashen (1982) tomonidan ilgari surilgan bo‘lib, u shuni ta’kidlaydiki, tilni o‘rganishning eng muhim sharti tushunarli input (comprehensible input)ni olishdir. Til o‘rganuvchi yangi bilimni “**i + 1**” darajadagi input orqali egallaydi, ya’ni u o‘zining mavjud bilim darajasidan biroz yuqori bo‘lgan, lekin tushunarli material bilan muloqotda bo‘lishi kerak.[12][13] Misol: Agar talaba “je mange ” degan gapni bilsa, unga “il mange la pomme ” kabi yangi, lekin tanish kontekstli gaplar berilsa, bu *i+1* bo‘ladi.

“Output Hypothesis” (chiqish gipotezasi) Merrill Swain tomonidan 1985-yilda ilgari surilgan. U Stephen Krashenning “Input Hypothesis”iga (kirish gipotezasi) javob sifatida shakllangan. Krashen tilni o‘rganish uchun input (eshitish, o‘qish) yetarli deb hisoblagan bo‘lsa, Swain buning yetarli emasligini, output (gapirish va yozish) ham muhim rol o‘ynashini isbotlab bergan. Swainning fikricha, til o‘rganish jarayonida faqat passiv tinglash yoki o‘qish emas, balki tilni faol ishlab chiqarish gapirish va yozish orqali o‘quvchi til tizimini chuqurroq o‘zlashtiradi. Boshqacha aytganda, output - bu o‘rganilgan bilimlarni tekshirish va chuqurlashtirish vositasi deb hisoblagan.[14]

Til o‘rganish jarayonida input va output bir-birini to‘ldiruvchi bosqichlar ekanligini Wu Yanmin va Peng Yi o‘z g‘oyalarida ilgari surib, input bu yangi til birliklarini qabul qilish va o‘zlashtirishni, output esa o‘zlashtirilgan bilimlarni amalda qo‘llash, mustahkamlash va faollashtirishga yordam berishini ko‘rsatishgan.[15]

Masalan, talaba “Hier, je vais à l’école.” deb aytadi. O‘qituvchi to‘g‘rilaydi:

“Oh, tu es allé(e) à l’école?” Shu paytda o‘quvchi “aller ” fe‘lining o‘tgan zamondagi shaklini **output** jarayonida o‘rganadi va xatosini anglaydi: “Hier, je suis allé(e) à l’école.”

Xulosa. Xorijiy tillarni o‘qitish ta’limida talabalar nutqiy faoliyati - bu shunchaki til o‘rganish emas, balki til orqali muloqot qilish madaniyatini egallash jarayonidir. U shaxsning kommunikativ, kognitiv va madaniy kompetensiyasini rivojlantiradi. Nutq faoliyati - bu input orqali til birliklarini idrok qilish va kognitiv qayta ishlash, output orqali esa ularni kommunikativ vazifaga mos ravishda tashqi nutqqa aylantirishdan iborat psixo-lingvistik jarayondir. Samarali nutqiy faoliyatni shakllantirish uchun dars jarayonida interaktiv, kommunikativ va ijodiy metodlardan keng foydalanish zarur.

Adabiyotlar:

1. Л.С.Выготский “Мышление и речь.” [https://psychlib.ru/mgppu/vmr-1934/vmr-001.htm#\\$pi](https://psychlib.ru/mgppu/vmr-1934/vmr-001.htm#$pi)
2. Daniel Coste “Le cadre européen commun de référence pour les langues: apprendre, enseigner, évaluer” (2001, hammuallif)
3. Nunan D. Designing Tasks for the Communicative Classroom. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
4. Goh, C. C. M. (1997). Metacognitive awareness and second language listeners. *ELT Journal*, 51(4), 361-369. <https://doi.org/10.1093/elt/51.4.361>
5. Mu, Y., & Wasuntarasophit, S. (2025). Effects of the shadowing technique on English listening comprehension for Chinese EFL senior high school students. *LEARN Journal: Language Education and Acquisition Research Network*, 18(2), 130- 157. <https://doi.org/10.70730/SFKP2045>
6. Bygate M. (1987) Speaking Oxford University Press
7. Puren Christian. 2009. “Entre l’approche communicative et la perspective actionnelle, quoi de neuf?”. pp. 87-91 in: Abdelgaber Sylvie & MÉDIONI Maria-Alice (dir.) *Les Cahiers Pédagogiques* n°18, septembre, CRAP, 189 p. Nouvelle Version d’août 2024 avec réécritures ponctuelles, mises à jour bibliographiques, remarques complémentaires finales et résumé.
8. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching*.
9. Margaret Chang (2022) Fluency First in Practical Nursing English Course Design and Development Nursing English Nexus. 2022. 6. 1. 14-20
10. Paulina Peltonen *ELT Journal*, Volume 78, Issue 4, October 2024, Pages 489–492, <https://doi.org/10.1093/elt/ccad047>
11. Michael West (1926) “The New Method of Reading”.
12. Stephen D. Krashen 1985 *The Input hypothesis: issues and implications*.
13. Ziyu ZHANG, Luying MA, Lidan GOU An exploration of Krashen's input hypothesis Region - Educational Research and Reviews, 2025, Volume7, Issue1 DOI: 10.32629/rerr. V 7i1.3627.
14. Swain M. (1985). “Communicative competence: Some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development”.

**IQTISODIYOT YO‘NALISHI TALABALARI «INFLATION» TUSHUNCHASINI INGLIZ
TILIDA O‘RGATISH XUSUSIYATLARI (CLIL METODIKASI ASOSIDA)**

Muxitdinova Munira Ravshanovna,

*Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

munira.ravshanovna@mail.ru

Tanatarova Norgul,

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti
norgul.tanatarova@gmail.com*

Ushbu maqolada nofilologik yo‘nalish talabalari, xususan, iqtisodiyot sohasi talabalarining lingvistik va kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvining o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqot «Inflation» (inflyatsiya) tushunchasini ingliz tilida o‘qitish misolida olib borilgan bo‘lib, unda til va fan mazmunining integratsiyasi asosida o‘quv jarayonini tashkil etishning metodik xususiyatlari yoritilgan. Maqolada CLIL yondashuvi asosida inflyatsiyaning turlari, sabablari va oqibatlarini o‘rganish orqali talabalarning iqtisodiy tafakkurini va ingliz tilida kasbiy muloqot olib borish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari o‘rganilgan. Eksperimental mashg‘ulotlar natijalariga ko‘ra, talabalar iqtisodiy terminologiyani to‘g‘ri qo‘llash, ingliz tilida iqtisodiy tahlil yuritish va global iqtisodiy jarayonlarni izohlash qobiliyatini sezilarli darajada oshirgan. CLIL metodikasi iqtisodiyot fanlarini o‘qitishda integratsion, kommunikativ va amaliy yondashuvni shakllantirib, talabalarning til, tafakkur va kasbiy malakasini birgalikda rivojlantiruvchi samarali pedagogik model sifatida namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: CLIL, inflation, iqtisodiy ta’lim, integratsiyalashgan o‘qitish, lingvistik kompetensiya, kasbiy kommunikatsiya, innovatsion metodika.

**ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ПОНЯТИЯ «ИНФЛЯЦИЯ» НА АНГЛИЙСКОМ
ЯЗЫКЕ СТУДЕНТАМ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ
(НА ОСНОВЕ МЕТОДИКИ CLIL)**

В данной статье анализируется роль подхода CLIL (Content and Language Integrated Learning) в развитии лингвистической и профессиональной компетентности студентов нефилологических направлений, в частности студентов экономического профиля. Исследование проведено на примере преподавания понятия «инфляция» на английском языке, где раскрыты методические особенности организации учебного процесса на основе интеграции языка и предметного содержания. В статье изучены возможности развития экономического мышления и профессионально ориентированных коммуникативных навыков на английском языке посредством рассмотрения видов, причин и последствий инфляции в рамках подхода CLIL. По результатам экспериментальных занятий установлено, что у студентов значительно повысились навыки правильного употребления экономической терминологии, проведения экономического анализа на английском языке и объяснения глобальных экономических процессов. Методика CLIL проявляет себя как эффективная педагогическая модель, формирующая интегративный, коммуникативный и практикоориентированный подход в преподавании экономических дисциплин и обеспечивающая одновременное развитие языковых навыков, критического мышления и профессиональной компетентности студентов.

Ключевые слова: CLIL, инфляция, экономическое образование, интегрированное обучение, лингвистическая компетентность, профессиональная коммуникация, инновационная методика.

**FEATURES OF TEACHING THE CONCEPT OF “INFLATION” IN ENGLISH TO
STUDENTS OF ECONOMY (BASED ON CLIL METHODOLOGY)**

This article examines the role of the CLIL (Content and Language Integrated Learning) approach in developing the linguistic and professional competence of non-philology students, particularly those majoring in economics. The study is carried out through the example of teaching the concept of “inflation” in English, highlighting methodological features of organizing the learning process based on the integration of

language and subject content. The article explores the potential of enhancing students' economic thinking and professionally oriented communication skills in English by studying the types, causes, and consequences of inflation within the CLIL framework. According to the results of experimental lessons, students significantly improved their ability to use economic terminology correctly, conduct economic analysis in English, and interpret global economic processes. The CLIL methodology emerges as an effective pedagogical model that fosters an integrated, communicative, and practice-oriented approach to teaching economics while simultaneously developing students' language skills, critical thinking, and professional competence.

Keywords: CLIL, inflation, economics education, integrated learning, linguistic competence, professional communication, innovative methodology.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – mutaxassislarni nafaqat o'z sohasida puxta bilimli, balki xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh, xorijiy tillarni egallagan, analitik va ijodiy fikrlay oladigan shaxslar sifatida tayyorlashdir. Ayniqsa, iqtisodiyot, menejment, moliya va marketing kabi nofilologik yo'nalishlarda tahsil olayotgan talabalar uchun ingliz tili nafaqat aloqa vositasi, balki iqtisodiy axborotni tahlil qilish, global iqtisodiy jarayonlarni tushunish va xalqaro maydonda faol ishtirok etish imkonini beruvchi kasbiy zarurat hisoblanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda dunyo miqyosida ham, O'zbekiston ta'lim tizimida ham CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuviga bo'lgan e'tibor ortib bormoqda. Bu metodika – fan (content) va til (language)ni integratsiyalashgan holda o'qitishni nazarda tutadi. CLIL'ning asosiy g'oyasi – o'quvchi yoki talaba yangi tilni o'rganish jarayonida shu til orqali fan mazmunini ham faol egallaydi. Natijada, til o'rganish sun'iy jarayondan tabiiy, maqsadli va mazmunli jarayonga aylanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 6-dekabrda PQ-3775-son qarorida chet tillarini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, fan va tilni integratsiyalashgan o'qitish tizimini yo'lga qo'yish, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirish kabi vazifalar belgilangan. Shu bois, CLIL yondashuvi hozirgi kunda oliy ta'lim tizimida integratsion, kommunikativ va natijaga yo'naltirilgan metod sifatida e'tirof etilmoqda.

CLIL yondashuvi to'rt asosiy komponentga tayangan holda amalga oshiriladi: 1) content (mazmun): talaba o'z mutaxassislik fanini chet tili orqali o'rganadi; 2) communication (muloqot): fan tilini o'rganish orqali real muloqot vaziyatlarida fikr almashishni o'rganadi; 3) cognition (tafakkur): tahlil, taqqoslash, xulosa chiqarish orqali intellektual salohiyat rivojlanadi; 4) culture (madaniyat): fan va til orqali xalqaro madaniyatlararo muloqot shakllanadi [1].

Mazkur tadqiqot «Inflation» (inflyatsiya) tushunchasini CLIL yondashuvi asosida o'qitish jarayonining metodik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. «Inflation» – iqtisodiy nazariyaning markaziy tushunchalaridan biri bo'lib, u narxlar umumiy darajasining uzluksiz o'sishi, pul qiymatining pasayishi va iste'mol xarajatlarining o'zgarishi jarayonini ifodalaydi. Ushbu mavzuni ingliz tilida o'qitish iqtisodiyot yo'nalishidagi talabalarda: a) iqtisodiy terminologiyani to'g'ri qo'llash; b) iqtisodiy jarayonlarni ingliz tilida izohlash; c) xalqaro iqtisodiy manbalarni o'qish va tahlil qilish; d) ilmiy fikrni mantiqiy asoslash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Shuningdek, «Inflation» mavzusini CLIL asosida o'rganish talabalarga nazariy bilimni amaliy iqtisodiy tahlil bilan bog'lash imkonini beradi. Misol uchun, talabalar ingliz tilida inflyatsiyaning turlari (*demand-pull inflation, cost-push inflation, built-in inflation*), sabab va oqibatlari, hamda inflyatsiya va monetar siyosat o'rtasidagi bog'liqlikni real iqtisodiy misollar asosida tahlil qilishadi.

Ushbu jarayonning yana bir muhim jihati – kognitiv faollikni oshirish. CLIL darslarida talabalardan faqat eslab qolish emas, balki tahlil qilish, baholash va ijodiy fikr bildirish talab qilinadi. «Inflation» mavzusini o'rganishda talabalar grafik tahlil, taqdimot, muhokama, case study kabi faol metodlar yordamida o'z bilimni mustahkamlab boradi.

Demak, CLIL metodikasi iqtisodiy ta'limda ikki asosiy maqsadga xizmat qiladi: a) talabalarning kasbiy-lingvistik kompetensiyasini rivojlantirish; b) iqtisodiy fanlarni xalqaro kommunikativ kontekstda o'qitish orqali global iqtisodiy tafakkurni shakllantirish.

Shu jihatdan, «Inflation» mavzusini CLIL asosida o'qitish nafaqat ingliz tili o'qitish samaradorligini oshiradi, balki iqtisodiyot yo'nalishidagi talabalarning analitik fikrlash, kasbiy muloqot, va ilmiy nutq madaniyatini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Mazkur maqolaning maqsadi – CLIL metodikasi asosida «Inflation» tushunchasini o'qitishning ilmiy-nazariy va amaliy xususiyatlarini yoritish, o'quv jarayonida bu yondashuvning samaradorligini asoslab berishdir [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda CLIL metodikasining asosiy tamoyillariga tayanilgan holda quyidagi o'quv metodlari qo'llaniladi: a) til tayyorlov bosqichi (Language input):

1) talabalarga asosiy atamalar bilan tanishtirish: inflation, price level, purchasing power, demand-pull inflation, cost-push inflation, monetary policy. CLIL (Content and Language Integrated Learning) metodikasida til tayyorlov bosqichi o'quv jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u talabalarning keyingi fan mazmunini to'liq va ongli o'zlashtirishiga xizmat qiladi. Ushbu bosqichda talabalar avvalo fan bo'yicha asosiy terminologiya va tushunchalar bilan tanishtiriladi. Mazkur tadqiqotda til tayyorlov bosqichi iqtisodiyot faniga oid muhim tushunchalarni ingliz tilida egallashga qaratilgan bo'lib, bu jarayon quyidagi asosiy maqsadlarni ko'zlaydi: talabalarda fan terminlariga oid leksik kompetensiyani shakllantirish; iqtisodiy tushunchalarni ingliz tilida to'g'ri idrok etish va qo'llash; keyingi bosqichlarda amalga oshiriladigan muhokama, tahlil va amaliy mashg'ulotlar uchun tili poydevorini yaratish. Til tayyorlov bosqichida talabalar quyidagi asosiy iqtisodiy atamalar bilan tanishtiriladi: Inflation (inflyatsiya) – mamlakat iqtisodiyotida narxlar umumiy darajasining ma'lum vaqt davomida oshib borishi jarayoni. Price level (narxlar darajasi) – iqtisodiyotdagi tovar va xizmatlar narxlarining o'rtacha umumiy ko'rsatkichi. Purchasing power (xarid qobiliyati) – pul birligining ma'lum miqdordagi tovar va xizmatlarni sotib olish imkoniyati. Demand-pull inflation (talab inflyatsiyasi) – tovar va xizmatlarga bo'lgan talabning ishlab chiqarish hajmidan ortib ketishi natijasida yuzaga keladigan inflyatsiya turi. Cost-push inflation (xarajatlar inflyatsiyasi) – ishlab chiqarish xarajatlarning (ish haqi, xomashyo, energiya resurslari) oshishi natijasida narxlarning ko'tarilishi. Monetary policy (pul-kredit siyosati) – davlat markaziy banki tomonidan pul massasi va kreditlashni tartibga solish orqali iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatish mexanizmi. Ushbu atamalarni o'rganish jarayonida: terminlar sodda va tushunarli izohlar bilan beriladi; inglizcha atamalar ona tilidagi ekvivalentlari bilan taqqoslab tushuntiriladi; real iqtisodiy misollar orqali kontekstual yondashuv qo'llaniladi. Natijada talabalar nafaqat iqtisodiy tushunchalarning mazmunini anglaydilar, balki ularni ingliz tilida to'g'ri qo'llash ko'nikmasiga ham ega bo'ladilar [3].

2) so'z boyligini mustahkamlash uchun glossariy, sinonim-antonym mashqlari qo'llaniladi. Tadqiqotda CLIL metodikasining asosiy tamoyillariga tayanilgan holda o'quv jarayonining til tayyorlov bosqichi (Language Input)da talabalarning fan doirasidagi leksik kompetensiyasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu bosqichda o'rganilayotgan mavzuga oid so'z va atamalarni mustahkamlash maqsadida glossariy tuzish, shuningdek sinonim va antonimlar asosidagi mashqlar qo'llaniladi. Glossariy orqali talabalar asosiy terminlarning ingliz tilidagi shakli, ularning ona tilidagi ekvivalenti va mazmunini izohlarini o'zlashtiradilar. Bu esa murakkab iqtisodiy tushunchalarni aniq va to'g'ri idrok etishga, shuningdek, fan terminologiyasini faol lug'atga kiritishga xizmat qiladi. Sinonim va antonim mashqlari esa talabalarning so'z boyligini kengaytirish, terminlarning ma'no nozikliklarini anglash hamda ularni turli kontekstlarda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltiriladi. Bunday mashqlar orqali talabalar nafaqat yangi so'zlarni eslab qoladilar, balki ularni taqqoslash, farqlash va nutqda mos ravishda ishlatish malakasiga ega bo'ladilar. Mazkur metodlar CLIL yondashuvining til va fan integratsiyasi tamoyiliga mos holda, talabalarning ingliz tilida iqtisodiy mazmunni anglash va ifodalash qobiliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishni ta'minlaydi [4].

b) mazmunni tushuntirish bosqichi: a) inflyatsiyaning sabablari, turlari va oqibatlari ingliz tilida tushuntirildi; b) grafiklar, jadval va real statistik ma'lumotlar asosida tahliliy mashg'ulotlar tashkil etildi. Tadqiqotda CLIL metodikasining asosiy tamoyillariga muvofiq o'quv jarayonining mazmunni tushuntirish bosqichi talabalarda fan mazmunini ingliz tilida chuqur anglash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltiriladi. Ushbu bosqichda til vosita sifatida qo'llanilib, asosiy e'tibor iqtisodiy tushunchalarning mohiyatini ochib berishga qaratiladi. Mazkur bosqichda inflyatsiya tushunchasi, uning asosiy sabablari (causes), turlari (types) va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari (effects) ingliz tilida izchil va tizimli tarzda tushuntiriladi. Talabalarga inflyatsiyaning talab inflyatsiyasi (demand-pull inflation), xarajatlar inflyatsiyasi (cost-push inflation) kabi turlari misollar asosida bayon qilinadi. Shuningdek, inflyatsiyaning aholi daromadlari, xarid qobiliyati va makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri ingliz tilidagi tushuntirishlar orqali ochib beriladi. Bu jarayonda talabalarning: fan mazmunini ingliz tilida idrok etish, iqtisodiy tushunchalarni og'zaki va yozma nutqda ifodalash, akademik terminologiyadan to'g'ri foydalanish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Mazmunni mustahkamlash va amaliy kompetensiyani rivojlantirish maqsadida grafiklar, jadval va real statistik ma'lumotlar asosida tahliliy mashg'ulotlar tashkil etiladi. Ushbu mashg'ulotlarda talabalar inflyatsiya darajalarini aks ettiruvchi diagrammalarni tahlil qiladilar, turli davrlar yoki mamlakatlar bo'yicha statistik ko'rsatkichlarni solishtiradilar va o'z xulosalarini ingliz tilida bayon qiladilar. Bunday yondashuv CLIL metodikasining Cognition (fikrlash) va Content (mazmun) komponentlarini uyg'unlashtirib, talabalarning: tahliliy va tanqidiy fikrlashini, real iqtisodiy ma'lumotlar bilan ishlash malakasini, fan mazmunini ingliz tilida izohlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi [5].

v) integratsiya bosqichi: a) talabalar guruhda «Causes and Effects of Inflation» mavzusida muhokama o'tkazdilar; b) har bir guruh o'z mamlakatidagi inflyatsiya holatini ingliz tilida taqdimot qildi. Tadqiqotda CLIL metodikasining asosiy tamoyillariga tayangan holda o'quv jarayonining integratsiya bosqichi talabalarda fan mazmuni va til kompetensiyalarini birgalikda qo'llash orqali kommunikativ va ijtimoiy-kooperativ ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltiriladi. Ushbu bosqichda til faqat o'rganish obyekti emas, balki muloqot va bilim almashish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Integratsiya bosqichida talabalar kichik guruhlarga bo'lingan holda “Causes and Effects of Inflation” mavzusida muhokama o'tkazadilar. Muhokama jarayonida talabalar avval o'rganilgan nazariy bilimlar va terminologiyadan foydalangan holda inflyatsiyaning asosiy sabablari va uning iqtisodiy hamda ijtimoiy oqibatlarini ingliz tilida tahlil qiladilar. Bu faoliyat talabalarining: akademik leksikani faol qo'llash, o'z fikrini asoslab bayon etish, jamoada ishlash va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, har bir guruh o'z mamlakatidagi inflyatsiya holatini real statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilib, ingliz tilida taqdimot tayyorlaydi va namoyish etadi. Taqdimot davomida talabalar inflyatsiya darajasi, uning sabablari va iqtisodiyotga ta'siri haqida fikr yuritadilar hamda o'z xulosalarini ingliz tilida ifodalaydilar. Mazkur faoliyat CLIL metodikasining Content (mazmun), Communication (muloqot) va Culture (madaniy kontekst) komponentlarini uyg'unlashtirib, talabalarining: fan bilimlarini real hayot bilan bog'lash, til kompetensiyasini amaliy vaziyatlarda qo'llash, madaniy va iqtisodiy farqlarni anglash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

g) baholash: a) talabalarining terminologiya bilimi, mazmunni tushunish, nutq faolligi va tahliliy fikrlash ko'nikmalari maxsus mezonlar asosida baholandi [6].

Muhokama va natijalar.

Tajriba natijalari CLIL metodikasining samaradorligini aniq ko'rsatishi mumkin:

Ko'rsatkich	Tajribagacha	Tajribadan so'ng
Iqtisodiy terminlardan foydalanish darajasi	45%	85%
Ingliz tilida iqtisodiy fikr bildirish qobiliyati	40%	78%
Grafik va jadval asosida tahlil qilish ko'nikmasi	35%	70%
Taqdimot va muloqotdagi faollik	50%	88%

Talabalarining ko'pchiligi CLIL asosida tashkil etilgan «Inflation» mavzusidagi darslarni «amaliy», «foydali», «kasbiy jihatdan foydali» deb baholanadi. Ular ingliz tilini o'rganish jarayonida fanga qiziqishlari ortganini, real iqtisodiy muammolarni tahlil qilish osonlashganini ta'kidladilar.

CLIL metodikasi asosida «Inflation» tushunchasini o'qitish o'ziga xos xususiyatlarga ega: a) til va mazmun uyg'unligi: talabalar yangi so'zlarni kontekstda, ya'ni iqtisodiy misollar orqali o'zlashtiradilar; b) kognitiv faollik: ular o'z fikrlarini iqtisodiy dalillar bilan asoslashni o'rganadilar; c) kommunikativ kompetensiya: talabalar ingliz tilida tahlil, taqqoslash va bahs yuritish malakasini rivojlantiradilar; d) mdaniy kontekst: xalqaro iqtisodiy terminlar va global inflyatsiya misollari orqali madaniyatlararo tafakkur shakllanadi.

Mazkur yondashuv nafaqat chet tilini o'rganish, balki iqtisodiy tafakkurni ingliz tilida ifodalashga ham o'rgatadi. Bu esa talabalarining keyingi kasbiy faoliyatida – xalqaro tahlil, biznes aloqalar, iqtisodiy hisobotlar tayyorlashda – beqiyos amaliy ahamiyatga ega.

K. Bentley aytishi bo'yicha: «CLIL darslari o'quvchilarni faol muloqotga jalb qiladi - ular o'z fikrlarini yangi terminlar yordamida ifodalaydi, fikr almashadi, bahs yuritadi». «Inflation» mavzusida o'tkazilgan CLIL mashg'ulotlari talabalarda iqtisodiy muloqot madaniyatini shakllantiradi – ular «price rise», «purchasing power», «interest rate» kabi tushunchalarni faol ishlatadi [7].

N.G. Mankishning takidlashicha, «Inflyatsiya - bu iqtisodiyotdagi eng sezgir muvozanat omillaridan biri; uni tushunish uchun nafaqat nazariy bilim, balki iqtisodiy tafakkur ham zarur». CLIL metodikasi talabalarga inflyatsiyani faqat statistik hodisa sifatida emas, balki iqtisodiy tizimning muhim mexanizmi sifatida ingliz tilida tahlil qilish imkonini beradi. O. Blanchard esa shunday deydi: «Inflyatsiyani tahlil qilishda til va tafakkur chambarchas bog'langan: iqtisodiy terminologiyani bilmagan talaba iqtisodiy fikrni ham to'liq ifodalay olmaydi». CLIL metodikasi bu bog'liqlikni mustahkamlaydi – talabalar inflyatsiya turlari, sabablari va oqibatlarini tilda to'liq tushuntira olish qobiliyatini hosil qiladi.

Bugungi globallashuv jarayonida iqtisodiy bilimlarni ingliz tilida o'zlashtirish talabalarining nafaqat lingvistik, balki kasbiy va analitik kompetensiyasini ham rivojlantiradi. CLIL (Content and Language Integrated Learning) metodikasi – bu shu maqsadga erishishning eng samarali yo'llaridan biridir. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, «Inflation» tushunchasini CLIL yondashuvi asosida o'qitish iqtisodiyot yo'nalishidagi talabalarda fanga oid tushunchalarni ingliz tilida chuqur anglash, tahlil qilish va amalda qo'llash imkonini beradi.

CLIL darslarida til va mazmunning uyg'unligi ta'lim samaradorligini oshiradi. Talabalar yangi terminlarni (price level, demand-pull inflation, cost-push inflation, purchasing power, monetary policy) o'rganish jarayonida ularning iqtisodiy mohiyatini ham tushunadi. Shuningdek, ingliz tilida taqdimot qilish, grafik va jadval tahlilini amalga oshirish, iqtisodiy vaziyatni og'zaki va yozma shaklda izohlash ko'nikmalari mustahkamlanadi.

Tajriba natijalari asosida quyidagi muhim xulosalar chiqarildi: a) CLIL yondashuvi talabalarning motivatsiyasini oshiradi. Ular ingliz tilini «fan o'rganish vositasi» sifatida qabul qila boshlaydi; b) **lingvistik** kompetensiya bilan bir qatorda iqtisodiy tafakkur rivojlanadi. Talabalar inflyatsiyaning sabablari, oqibatlari va turlari haqida ingliz tilida fikr yuritish imkoniga ega bo'ladi; c) interaktiv metodlar (rol o'yinlari, case study, grafik tahlil) orqali o'qitish talabalarda mustaqil tahlil qilish, xulosa chiqarish va muloqotga kirishish qobiliyatini kuchaytiradi; d) o'qituvchi roli CLIL yondashuvida o'zgaradi – u bilim beruvchi emas, balki jarayonni boshqaruvchi va til – mazmun integratsiyasini tashkil etuvchi fasilitator sifatida ishtirok etadi; e) baholash tizimi an'anaviy grammatik yondashuvdan farqli ravishda, til va mazmunni birgalikda baholashni talab qiladi (content-language assessment) [8].

Shuningdek, CLIL metodikasining iqtisodiy ta'limdagi amaliy ahamiyati quyidagicha ifodalanadi: a) talabalar xalqaro iqtisodiy terminologiyani o'zlashtiradi va ularni real holatlarda ishlatishni o'rganadi; b) ular ingliz tilidagi iqtisodiy manbalar – maqolalar, hisobotlar, tahliliy ma'lumotlardan foydalanish imkoniga ega bo'ladi; c) dars jarayonida global inflyatsiya holatlari, iqtisodiy siyosatlar va bozor dinamikasini o'rganish orqali madaniyatlararo iqtisodiy tafakkur shakllanadi.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, CLIL metodikasi asosida «Inflation» mavzusini o'qitish iqtisodiyot yo'nalishidagi talabalarni zamonaviy xalqaro iqtisodiy muhitga tayyorlaydi. Ular nafaqat ingliz tilida iqtisodiy fikr bildiradi, balki iqtisodiy ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash va ulardan amaliy xulosa chiqarish ko'nikmalariga ham ega bo'ladi. Shu sababli, CLIL metodikasi iqtisodiyot yo'nalishida ta'lim berishning innovatsion, integratsion va natijaga yo'naltirilgan modeli sifatida qaralishi mumkin. U talabalarda til, tafakkur va kasbiy malaka uyg'unligini ta'minlaydi hamda O'zbekiston oliy ta'lim tizimida iqtisodiy ta'lim sifatini xalqaro standartlarga mos darajada rivojlantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Bentley K. The TKT Course: CLIL Module. Cambridge University Press. 2010.
2. Blanchard O. Macroeconomics. 7th Edition. Pearson Education. 2017.
3. Brown H.D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. Pearson Education. 2001.
4. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge: Cambridge University Press. 2010.
5. Dalton-Puffer C. Content-and-Language Integrated Learning: From Practice to Principles? Annual Review of Applied Linguistics, 31, 2011. – P.182–204.
6. Mankiw N.G. Principles of Economics. 9th Edition. Cengage Learning. 2020.
7. Marsh D. CLIL/EMILE – The European Dimension: Actions, Trends and Foresight Potential. European Commission, Brussels. 2002.
8. Mehisto P., Marsh D., Frigols M.J. Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Oxford: Macmillan Education. 2008.

**PEDAGOGIK MAHORAT VA O‘QUVCHILAR QUNTINING O‘ZBEK TILINI IKKINCHI
TIL SIFATIDA O‘RGANISHGA TA’SIRI**

Tilyabayev Kamil Zaitjonovich,

*Toshkent Xalqaro Vestminster universiteti katta o‘qituvchisi
k.tilyabaev@wiut.uz*

Ushbu maqolada o‘zbek millatiga mansub bo‘lmagan O‘zbekiston fuqarolari tomonidan o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganishning hissiy tajribasiga pedagogik mahorat va o‘quvchilar quntining ta’sirini o‘rganuvchi tadqiqot natijalari keltirilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchining o‘z o‘quvchilariga va faniga nisbatan tegishli munosabati orqali ifodalangan pedagogik mahorat, shubhasiz, ularning o‘zbek tilini o‘zlashtirishiga ta’sir qiladi. Biroq o‘quvchilarning qunti va ularning muloqot doirasining (ota-onalar, do‘stlar va hamkasblar) ta’siri ham muhimdir. Bu o‘zaro ta’sir o‘quvchilarni tilni o‘rganishga undaydi. Bu o‘quvchilarda minnatdorlik hissini uyg‘otadi, bu esa til o‘rganishda mustaqillikni rivojlantirishga hissa qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: pedagogik mahorat, o‘quvchilar qunti, o‘zbek tili, ikkinchi til, o‘rganish tajribasi, ijobiy psixologiya, his-tuyg‘ular modeli, tizim/muhit, shaxsiy sifat, natija.

**ВЛИЯНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА И ПРИЛЕЖАНИЯ УЧАЩИХСЯ НА
ИЗУЧЕНИЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО**

В данной статье представлены результаты исследования, посвящённого влиянию педагогического мастерства и прилежания учащихся на эмоциональный опыт изучения узбекского языка как второго гражданами Узбекистана неузбекской национальности. Результаты показывают, что педагогическое мастерство, проявляющееся в должном отношении учителя к своим ученикам и предмету, несомненно, влияет на освоение ими узбекского языка. Однако также важны прилежание самих учащихся и влияние их круга общения (родителей, друзей и коллег). Это взаимодействие мотивирует учащихся к изучению языка и пробуждает в них чувство благодарности, что, в свою очередь, способствует развитию самостоятельности в обучении.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, прилежание учащихся, узбекский язык, второй язык, опыт изучения, позитивная психология, модель эмоций, система/среда, личностное качество, результат.

**THE INFLUENCE OF PEDAGOGICAL MASTERY AND LEARNER DILIGENCE ON
LEARNING UZBEK AS A SECOND LANGUAGE**

This article presents the findings of a study exploring the influence of pedagogical mastery and learner diligence on the emotional experience of learning Uzbek as a second language by non-ethnic Uzbek citizens of Uzbekistan. The results indicate that pedagogical mastery, expressed through the teacher's proper attitude towards their students and subject, undoubtedly influences their acquisition of the Uzbek language. However, the diligence of the learners and the influence of their communication circle (parents, friends, and colleagues) are also significant. This interaction motivates learners to study the language. It fosters a sense of gratitude in learners, which in turn contributes to the development of autonomy in language learning.

Keywords: pedagogical mastery, learner diligence, Uzbek language, second language, learning experience, positive psychology, emotion model, system/environment, personal quality, outcome.

Kirish. Til o‘rganishda boshqa fanlarni o‘rganishdadek o‘qituvchining o‘rni beqiyos. O‘qituvchi tilga qiziqtirib o‘zlashtirishni oson qilishi, yoki aksincha, o‘z hatti-harakatlari bilan tilga nisbatan mehr emas, balki zerikish, befarqlik, hattoki, jirkanishni ham hosil qilishi mumkin. Bundan ko‘rinib turibdiki, til o‘rganishda his-tuyg‘ular o‘rni ham ahamiyatlidir. Ammo til o‘rganishda hosil bo‘ladigan his-tuyg‘ularga faqat o‘qituvchi ta’sir qiladimi? Unda o‘quvchining roli qanday? Boshqa tillar misolida shu jarayonga ta’sir ko‘rsatayotgan bir qator omillar o‘rganilgan bo‘lib, o‘zbek tili uchun bunday tadqiqotlar hali olib borilgani yo‘q. Xususan, pedagogik mahorat yoki o‘quvchilar quntining til o‘rganishga ulushi salmoqliroqmi, yoki unga ta’sir qiladigan boshqa omillar bormi degan masala dolzarb bo‘lib qolmoqda. Mazkur tadqiqot aynan

shu masalaga bag'ishlangan bo'lib, uning ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga quyidagi adabiyotlar sharhi yordam beradi.

Adabiyotlar sharhi. Tilshunoslarning his-tuyg'ularga bo'lgan qiziqishi 1980-yillarda boshlangan. Hozirda his-tuyg'ular til o'rganishning markaziy tarkibiy qismi sifatida ko'rilmogda (Dewaele, 2010). Ikkinchi til o'rganishda ijobiy psixologiya va his-tuyg'ular modeli Shao va boshq. (2020) tomonidan taklif qilingan. Mazkur model quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi: 1) o'quv muhiti/tizimi; 2) talabalarning shaxsiy sifatлари; 3) talabalarning his-tuyg'ulari; va 4) talabalar natijalari. Ushbu elementlar bir biriga ta'sir qilib, ikkinchi til o'rganish borasidagi tegishli natijalarga olib keladi. Ushbu model bir qator empirik tadqiqotlar bilan isbotlandi (Arens, Morin va Watermann, 2015; Frenzel va boshq., 2018; Wei va Wang, 2019), va o'qitish hamda o'rganishini baholash uchun foydali deb topildi.

Mavjud adabiyotlarda asosan maktab/universitet muhitidagi vaziyatlar ko'rib chiqiladi, rasmiy ta'lim kontekstidan tashqarida esa ikkinchi til o'rganish his-tuyg'ulari haqida ma'lumot kam (Driver va Prada, 2024). Bundan tashqari, mavjud empirik natijalar xalqaro miqyosda qanchalik ishonchli va universal ekanligi haqida savol tug'ilishi mumkin, chunki asosan G'arb ta'lim muhiti shu paytgacha tadqiqotchilarning e'tiborini tortib kelgan. Mavjud adabiyotlarning aksariyati ikkinchi til sifatida ingliz tilini o'rganuvchilarning ehtiyojlarini yoki Italiya (MacIntyre va Vincze, 2017), Ruminiya (Pavelescu va Petric, 2018; Dewaele va Pavelescu, 2021), Vengriya (Piniel va Albert, 2018) va Kanada (Boudreau, MacIntyre va Dewaele, 2018) kabi g'arbiy sharoitlarda ikkinchi til o'rganish xususiyatlarini yoritib kelgan. Shunday qilib, ikkinchi til o'rganish his-tuyg'ular bilan qanday bog'liqligini yoritish uchun boshqa tillar misolida va boshqa kontekstlarda ko'proq tadqiqotlar o'tkazish tanlangan mavzuning dolzarbligini tashkil etadi.

Global miqyosda aniqlangan bo'shliqlar O'zbekistonda o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'rganishga ham taalluqlidir, chunki bunday tadqiqotlar hali olib borilmagan. Shunday qilib, nog'arbiy kontekstda olib boriladigan tadqiqotlar hamda o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'rganayotgan O'zbekiston fuqarolarining hissiy tajribalariga e'tibor qaratish yuqorida qayd etilgan bo'shliqlarni samarali to'ldirishga yordam beradi. Tanlangan mavzuning yangiligi, maqsadi va vazifasi ham aynan shulardan iborat. Ushbu maqolada o'zbek millatiga mansub bo'lmagan O'zbekiston fuqarolarining o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'rganishidagi hissiy tajribalarini yoritib beradigan keng qamrovli tadqiqotning bir qismi taqdim etiladi.

Tadqiqot metodi va natijalar. Ma'lumotlar o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'rgangan va/yoki o'rganishda davom etayotgan 20-40 yoshdagi 25 ta O'zbekiston fuqarosi hamda o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'rgatayotgan o'qituvchilar bilan individual suhbatlar orqali to'plangan. Olingan ma'lumotlardan tadqiqot maqsadlarida foydalanish, ularning xavfsizligi, maxfiyligi va manbalarini taxalluslash BERA (2018) axloqiy me'yorlariga muvofiq ta'minlandi. Olingan ma'lumotlar narrativ tahlil usuli yordamida qayta ishlangan (Smith, 2016) va o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'rgangan talabalarning millati va hissiy tajribalaridan kelib chiqqan holda to'rtta narrativ-hikoya shaklida muallifning doktorlik dissertatsiyasida keltirilgan. Ushbu maqolada "Minnatdorlar" deb nomlangan faqat bitta narrativ-hikoya taqdim etiladi.

Bu hikoyada o'zbek millatiga mansub bo'lmagan Lora, Vikentiy va Elshodlarning o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'rganish tajribalari bayon qilinadi. Ular 1980-1990-yillarda O'zbekiston viloyatlarining o'zbekona muhitida tarbiyalangan (Dadabaev, 2004) va birinchi tili rus tili bo'lishiga qaramay, o'zbek tilini chuqur egallashga muvaffaq bo'lishgan. O'zbek tili ularning hayotida muhim rol o'ynaydi. Bu hikoya "Minnatdorlar" deb nomlanadi, chunki Lora, Vikentiy va Elshod o'zlarining o'zbek tilini o'rganish tajribalarini minnatdorlik bilan eslashadi. Men ularning: 1) oila; 2) kengroq muloqot doirasi; va 3) maktab va universitetdagi tajribalarini xuddi shu tartibda ko'rib chiqaman.

Shunisi e'tiborga loyiqki, Lora, Vikentiy va Elshodning ota-onalari o'zbek tilida so'zlashadilar. Lora, hatto, oila a'zolari bilan o'zbekcha gaplashganini eslaydi:

Mening otam, singlim va akalarim o'zbekcha bilishadi; ba'zan biz shunchaki o'zbekcha gaplashar edik va bu bizga hayotda katta yordam berdi.

Shu bilan birga, uchalasining ota-onalari ularni hech qachon o'zbek tilini o'rganishga majburlamagan. Bu tilga ehtiyoj ularning bolaligidan paydo bo'lgan. Ularning ota-onalari shu ma'noda har doim yaxshi o'rnak bo'lishgan.

Bolaligimda men [o'zbek tilini] mahalla bolalari bilan o'ynab o'rgandim. Ya'ni, men va akalarim bilan bir yoshda bo'lgan qo'shni bolalar bor edi. Biz o'zbek tilini mahalla bolalari bilan suhbatlashib o'rgandik. Mening qo'shnilarim umuman ruscha gaplashmas edilar, shuning uchun ular bilan muloqot qilish uchun biz ularning tilida gaplashishimiz kerak edi. Ehtimol biz yashab turgan hudud, odamlar bilan qanday qilib bo'lsa ham muloqot qilish zarurati mening [o'zbekcha] bilishimga eng katta ta'sir ko'rsatgan (Lora).

Onam o'zbekcha juda yaxshi biladi va men bu tilning muloqotda ham, ishda ham yordam berishini ko'rdim. Bolaligimda tashkilotlardagi ish yuritish asta-sekin o'zbek tiliga o'tila boshlaganini ko'rdim. O'zbek tilining rasmiy ish qog'ozlari uslubini o'zlashtirish yo'lidagi dastlabki qadamlarim ham shu paytga

to'g'ri keldi. Umuman olganda, hayotiy kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, agar siz tilni bilib, nafaqat ushbu tilda gapira bilsangiz, balki hujjatlarni tuzib, shu tilning turli shakllaridan foydalana bilsangiz, bu sizning afzalligingizdir. Shuning uchun menda hech qachon o'zbekcha o'rganish kerakmi, va nima uchun kerak degan savollar bo'lmagan. Albatta, bu kerak, chunki hayotning o'zi, oilamizning tajribasi, til o'rganish kerakligini ko'rsatdi va men o'zbekcha o'rgandim. (Vikentiy)

O'zbek mahallasida yashab, bolaligimdan o'zbek tilini eshitganman. Ammo shu bilan birga maktabimda etnik ruslar, tatarlar va boshqalar juda ko'p edi. Shuning uchun maktabda men asosan ruscha, mahallada esa o'zbekcha muloqot qilganman. So'ng men butunlay o'zbek tiliga o'tdim. O'zbek litseyiga o'tdim, chunki u yerda yaxshiroq ta'lim berilardi. O'sha paytda men beshinchi sinfda edim (Elshod).

Kengroq muhitda muloqot qilish tajribasiga kelsak, Lora va Vikentiy har kuni o'zbekcha gaplashadilar va ko'plab hayotiy vaziyatlarda bu foydali va har doim ma'qullanishini tan olishadi.

Farzandlarim ham, erim ham o'zbekcha bilishmaydi. Albatta, ular mening o'zbek tili bo'yicha bilimlarimdan foydalanishadi, masalan, biror narsani tarjima qilish kerak bo'lsa. Shu sababli men hayotdagi kundalik vazifalar, o'zbek tili bilan bog'liq maishiy masalalar uchun mas'ulman... Oilamizda ham millatlararo nikohlar mavjud, shuning uchun qarindoshlarimnikiga borganimda ko'pincha o'zbekcha gapirishimga to'g'ri keladi. Bundan tashqari, ko'plab hamkasblarim men bilan o'zbekcha gaplashishadi, chunki ular o'zbekcha bilishimni biladilar. Ishxonamdagi bog'bonlar, farroshlar va qorovullar men bilan tez-tez o'zbek tilida muloqot qilishadi. Shu bilan birga, bozorda, shaharning biron bir joyida ruscha so'zlashmaydigan odamga duch kelsam, albatta, u bilan, kerak bo'lsa, o'zbekcha gaplashib ketaman. (Lora)

Men hamkasblarim, o'quvchilarim, ularning ota-onalari, rahbariyatim, tanishlarim va do'stlarim bilan muloqot qilish uchun o'zbek tilidan foydalanaman. Har kuni u men uchun jonli muloqot tilidir. Bundan tashqari men o'zbek tilida yozilgan bir nechta darslik muallifiman. (Vikentiy)

Qahramonlarimizning o'zbek tilini muvaffaqiyatli o'rganganini ularning oila a'zolari tomonidan yaxshi qo'llab-quvvatlanganligi va ularni muloqot qilishga undash uchun tildan foydalanishni talab qiladigan turli xil hayotiy vaziyatlar borligi bilan izohlash mumkin (MacIntyre va boshq., 1998; MacIntyre, Burns va Jessome, 2011).

Elshodga kelsak, u asosan o'zbek tilida yozadigan taniqli jurnalist va blogger. Uning 10 mingdan ziyod obunachisi bo'lgani o'zbek tilidagi faoliyati ma'qullanayotganligidan dalolat beradi. Men Elshodga nisbatan ba'zi tanqidiy izohlarga duch keldim, lekin ular har doim Elshodning o'zbek tilida gapirishi va yozishi haqida emas, balki fikrlari haqida bo'lgan. Ushbu harakatlar muntazam bo'lib ko'rinadi, chunki ular bevosita yoki bilvosita insonning yaxshi his qilishiga olib keladi, bu ikkinchi tilni o'rganish uchun muhim hisoblanadi (Shao va boshq., 2020).

Lora, Vikentiy va Elshodning dastlabki ijobiy tajribasi o'zbekona muhitda yashab, o'zbekzabon tengdoshlari bilan muloqot qilishning tabiiy ehtiyojidan kelib chiqqan. Shunday qilib, ular tilga qiziqib, yashagan sharoitlari uchun minnatdorlik bildirishdi, bu esa tilni o'rganish uchun muntazam sa'y-harakatlarga olib keladi (Fryer, 2019; Loh, 2019). Natijada, ular mustaqillik va qat'iyatlilik kabi shaxsiy fazilatlarni rivojlantirdilar, bu ularning o'zbek tilini rasmiy o'rganishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatdi, o'zbek tili ko'nikmalarini chuqurlashtirdi va unga nisbatan ijobiy munosabatini kuchaytirdi (Shao va boshq., 2020). Uchalasi ham maktab va universitetda o'zbek tilini o'rganish bo'yicha ijobiy tajriba orttirdilar. Bu asosan o'zbek tili o'qituvchilari, ularning o'z faniga bo'lgan munosabati, o'quvchilariga bergan motivatsiyasi va imkoniyatlari, ularning harakatlarini rag'batlantirish bilan bog'liq. Shunisi e'tiborga loyiqki, ularning uchalasi ham o'zbek tili o'qituvchilari haqida iliq gapirib, ularni nomma-nom eslashdi. Biroq quyidagi iqtiboslarda men etik sabablarga ko'ra faqat ularning bosh harflarini qoldirdim.

Maktabda o'zbek tili fanidan ajoyib bir ustozim bor edi. Uning ismi H edi. U o'z ona tilini juda yaxshi ko'radigan bir inson edi. U bu sevgini bizga yetkazishga harakat qilgan. U biroz qattiqqo'l edi. U ko'pincha eski o'zbek qo'shiqlarini kuylardi. Uning intonatsiyasi, dars davomida gapirishi va o'zini tutishi - bularning hammasi, ehtimol, o'zbek tilini o'rganishga qiziqishimni kuchaytirgandir... U meni yuqori baholar bilan rag'batlantirardi va ko'pincha sinfda: "Sizning talaffuzingiz juda yaxshi, baholaringiz ham juda zo'r", deb aytardi. Darhaqiqat, bu maqtovlar mening tobora yaxshi o'qishimga turtki bo'lardi. U mening yutuqlarimni doim butun sinf oldida e'tirof etardi, musobaqalarda, maktabdagi ba'zi tadbirlarda [muvaffaqiyatli] ishtirok etganimni aytardi ... (Lora)

Litseyda 6-sinfдан boshlab menga o'zbek tilidan dars bergan ustoz - K. U shoir va jurnalist bo'lib, mahalliy gazetalarda maqola yozgan, kitoblar chop ettirgan. Umuman olganda, u yirik mahalliy intellektual edi. U juda yaxshi dars bergan, bundan tashqari men bilan alohida munosabatda bo'lgan, chunki men o'zbek tili va adabiyotiga qiziqardim. Beshinchi sinfdan boshlab men uning darslariga ko'proq e'tibor bera boshladim va kelajakda o'zbek yozuvchisi, jurnalisti, adabiyotshunosi yoki tilshunosi bo'laman deb o'ylaganman. Aytishim kerakki, mening orzum amalga oshdi. (Elshod)

Menda A. va M. degan yaxshi ustozlar bor edi. Ular menga o'zbek grammatikasini juda yaxshi o'rgatishgan. Men ularning barchasini hurmat qilaman. Men ishlaridagi hech qanday kamchilik sezmadim. Hamma narsa menga ma'qul edi. Mening o'zbek ilmiy uslubim shakllanishiga ilmiy rahbarim – professor S. bilan ishlash, u yozgan kitob va maqolalarni o'qish katta ta'sir ko'rsatdi. Uning yozish uslubi nihoyatda yaxshi edi. Uning yozma uslubi o'zbek tilida ilmiy ishlar yozish qobiliyatini rivojlantirishimga undadi. (Vikentiy)

Bundan tashqari, ular o'z ustozlarining faoliyatlaridan o'zbek tiliga bo'lgan munosabatga salbiy ta'sir ko'rsatadigan biron bir narsani eslay olishmadi. Masalan,

Men ustozlarimni tanqid qilmaganman, aksincha har doim ularning ishidagi ijobiy tomonlarni ko'rishga va ustoz faoliyatini baholashda shu jihatlargagina ahamiyat berishga harakat qilganman. Aniq kamchiliklar bo'lsa ham, men ularga ahamiyat bermaganman, xoh ular o'zbek tili, xoh boshqa fanlar o'qituvchilarida bo'lsin. Bundan tashqari, men har doim turli fanlardan [shu jumladan o'zbek tili fanidan] mustaqil ravishda ko'p shug'ullanganman va maktabdan bilmaganimning hammasini to'ldirishni kutmagan edim (Vikentiy).

Bularning barchasi o'qituvchining rolini ijobiy qabul qilish ikkinchi til o'rganishni yaxshilaydi degan fikrning (Awad, 2014) isbotidir.

Xulosa. Lora, Vikentiy va Elshod hikoyalarini umumlashtiradigan bo'lsak, ularning barchasi o'zbek tilini o'rganishning rasmiy tizimidan foyda ko'rishdi, uning ta'siri ijobiy edi. Ustozlarining mahoratini ularga va o'z faniga bo'lgan munosabatlarida ko'rish mumkin, va bu jihatlar Lora, Vikentiy va Elshodlarning o'zbek tilini o'zlashtirishlariga salmoqli hissa qo'shgani aniq. Bundan tashqari, ularning oilalari va kengroq muloqot doiralari o'zbek tili ko'nikmalarini rivojlantirish jihatidan ham foydali bo'ldi. Ularning o'zbek tilini yaxshi bilishlari quvonarli holdir, ammo bu ularning "ikkinchi tilni o'zlashtirishga eng katta ta'sir ko'rsatadigan" (Feng va Papi, 2020:2) qunti va mustaqil ishlashi natijasida sodir bo'ldi. Umuman olganda, ular o'zlarining o'zbek tilini o'rganish tajribalarini yuqori baholab, til o'rganishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadigan muammolarni aytishga qiynalganlar. Shunday qilib, uch qahramonimizning o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'rganish jarayonidagi kechinmalar tizimga (rasmiy va norasmiy o'rganish tizimi), shaxsiy xususiyatlarga (mustaqillik) va natijaga (o'zbek tilini bilish darajasi va o'zini yaxshi his qilish) bog'liqligi ko'rsatilgan. Ushbu kechinmalar Shao va boshq (2020) ko'rsatgani kabi, ularning quntiga (shaxs xususiyati) va motivatsiyasiga (natija) ham ta'sir qiladi.

Adabiyotlar:

1. 2018. BERA Ethical Guidelines for Educational Research. 4th ed. [ebook] London: BERA, Available at: <<https://www.bera.ac.uk/publication/ethical-guidelines-for-educational-research-2018-online>> [Accessed 21 February 2021].
2. Arens, A.K., Morin, A.J. and Watermann, R., 2015. Relations between classroom disciplinary problems and student motivation: Achievement as a potential mediator? // *Learning and instruction*, 39, pp.184-193.
3. Awad, G., 2014. Motivation, persistence, and cross-cultural awareness: A study of college students learning foreign languages. // *Academy of Educational Leadership Journal*, 18(4), pp.97-116.
4. Boudreau, C., MacIntyre, P. and Dewaele, J.M., 2018. Enjoyment and anxiety in second language communication: An idiodynamic approach. // *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 8(1), pp.149-170.
5. Dadabaev, T., 2004. Post-Soviet realities of society in Uzbekistan. // *Central Asian Survey*, 23(2), pp.141-166.
6. Dewaele, J.M. and Pavlescu, L.M., 2021. The relationship between incommensurable emotions and willingness to communicate in English as a foreign language: a multiple case study. // *Innovation in Language Learning and Teaching*, 15(1), pp.66-80.
7. Dewaele, J.M., 2010. *Emotions in multiple languages*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
8. Driver, M. and Prada, J., 2024. Global perspectives on heritage language education and emotion: Introduction to the special issue. *Modern Language Journal*, 108(S1), pp.3-13.
9. Feng, L. and Papi, M., 2020. Persistence in language learning: The role of grit and future self-guides. // *Learning and Individual Differences*, 81, p.101904.
10. Frenzel, A.C., Becker-Kurz, B., Pekrun, R., Goetz, T. and Lüdtke, O., 2018. Emotion transmission in the classroom revisited: a reciprocal effects model of teacher and student enjoyment. // *Journal of Educational Psychology*, 110(5), p.628.

11. Fryer, L.K., 2019. Getting interested: Developing a sustainable source of motivation to learn a new language at school. // *System*, 86, p.102120.
12. Loh, E.K., 2019. What we know about expectancy-value theory, and how it helps to design a sustained motivating learning environment. // *System*, 86, p.102119.
13. MacIntyre, P.D. and Vincze, L., 2017. Positive and negative emotions underlie motivation for L2 learning. // *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 7(1), pp.61-88.
14. MacIntyre, P.D., Burns, C. and Jessome, A., 2011. Ambivalence about communicating in a second language: A qualitative study of French immersion students' willingness to communicate. // *The modern Language Journal*, 95(1), pp.81-96.
15. MacIntyre, P.D., Clément, R., Dörnyei, Z. and Noels, K.A., 1998. Conceptualizing willingness to communicate in a L2: A situational model of L2 confidence and affiliation. // *The modern language journal*, 82(4), pp.545-562.
16. Pavelescu, L.M. and Petrić, B., 2018. Love and enjoyment in context: Four case studies of adolescent EFL learners. // *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 8(1), pp.73-101.
17. Piniel, K. and Albert, A., 2018. Advanced learners' foreign language-related emotions across the four skills. // *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 8(1), pp.127-147.
18. Shao, K., Nicholson, L.J., Kutuk, G. and Lei, F., 2020. Emotions and instructed language learning: Proposing a second language emotions and positive psychology model. // *Frontiers in Psychology*, 11, p.2142.
19. Smith, B., 2016. Narrative analysis. // *Analysing qualitative data in psychology*, 2, pp.202-221.
20. Wei, H., Gao, K. and Wang, W., 2019. Understanding the relationship between grit and foreign language performance among middle school students: The roles of foreign language enjoyment and classroom environment. // *Frontiers in psychology*, 10, p.1508.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ
ФОНОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ БУКВ КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКА ㅁ, ㅂ, ㅅ

Ким Татьяна Сергеевна,

доцент Узбекского национального
педагогического университета имени Низами, PhD

Ким Хян Ок,

студентка 2 курса магистратуры Узбекского
национального педагогического университета имени Низами

Данное исследование посвящено анализу способов формирования звуков ㅁ, ㅂ, ㅅ в корейском языке, и того, с какими значениями они связаны. Сравнение трактата «Хунминчонгым хэребон» и современных фонетических данных показало, что различия между этими тремя согласными зависят не просто от степени силы звука, а от степени смыкания губ, силы выдоха и напряжения голосовых связок. Кроме того, было установлено, что слова 불, 뽕, 평 по своему происхождению связаны со степенью работы органов артикуляции. В итоге подтверждено, что обучение, объединяющее принципы произношения и значение слов, является более эффективным.

Ключевые слова: фонетика, фонология, корейский язык, согласные звуки, аспирация, напряжённые согласные, методика преподавания, произношение, артикуляция, обучение иностранным языкам, сравнение звуков, ㅁ, ㅂ, ㅅ.

KOREYS TILIDAGI ㅁ, ㅂ, ㅅ TOVUSHLARINING FONOLOGIK XUSUSIYATLARINI
O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MUAMMOLARI

Ushbu tadqiqot koreys tilidagi ㅁ, ㅂ, ㅅ tovushlarining hosil bo‘lish usullari va ular bog‘langan ma’nolarni tahlil qilishga bag‘ishlangan. “Xunminjon‘im xerebon” traktati va zamonaviy fonetik ma’lumotlarni taqqoslash natijasida ushbu uchta undosh orasidagi farqlar faqat tovush kuchi darajasiga emas, balki lablarning yopilish darajasi, nafas chiqarish kuchi va tovush bog‘lamlarining tarangligiga ham bog‘liq ekani aniqlandi. Shuningdek, 불, 뽕, 평 so‘zlarining kelib chiqishi artikulyatsiya organlarining ish faoliyat darajasi bilan bog‘liqligi aniqlangan. Natijada, talaffuz tamoyillari va so‘z ma’nosini birlashtirgan ta’lim yondashuvi samaraliroq ekani tasdiqlandi.

Kalit so‘zlar: fonetika, fonologiya, koreys tili, undosh tovushlar, aspiratsiya, tarang undoshlar, o‘qitish metodikasi, talaffuz, artikulyatsiya, chet tillarni o‘qitish, tovushlarni taqqoslash, ㅁ, ㅂ, ㅅ.

CURRENT ISSUES IN THE METHODOLOGY OF TEACHING THE PHONOLOGICAL
FEATURES OF THE KOREAN LETTERS ㅁ, ㅂ, ㅅ

This study is devoted to analyzing the ways in which the Korean sounds ㅁ, ㅂ, and ㅅ are formed and the meanings associated with them. A comparison between the treatise Hunminjeongeum Haerye-bon and modern phonetic data showed that the differences among these three consonants depend not only on the degree of sound intensity but also on the degree of lip closure, the strength of exhalation, and the tension of the vocal cords. Moreover, it was found that the words 불, 뽕, and 평 are etymologically related to the degree of activity of the articulatory organs. As a result, it was confirmed that an educational approach combining pronunciation principles with semantic understanding is more effective.

Keywords: phonetics, phonology, Korean language, consonant sounds, aspiration, tense consonants, teaching methodology, pronunciation, articulation, foreign language teaching, sound comparison, ㅁ, ㅂ, ㅅ.

Введение. Корейский язык является одним из языков мира, обладающих уникальной фонетической системой. В частности, трёхчленная оппозиция, представленная в системе согласных, представляет серьёзное испытание для многих изучающих язык иностранцев [1, 27]. Особенно сложным считается различение губно-губных согласных ㅁ (слабый), ㅂ (напряжённый), ㅅ

(придыхательный) в обучении корейскому произношению. Подобного противопоставления нет, например, в английском, русском, узбекском языках. Поэтому для иностранных учащихся, особенно выходцев из стран Центральной Азии, различение этих звуков представляет значительную трудность[2, 85]. Настоящая статья ставит своей целью проследить процесс историко-этимологического развития корейских губно-губных согласных ㅂ, ㅃ, ㅍ, проанализировать недостатки существующей методики их преподавания и предложить более эффективные методы обучения. Тем самым предполагается найти такие способы обучения, которые можно практически применить в сфере преподавания корейского языка.

1. Фонетические особенности корейских согласных ㅂ · ㅃ · ㅍ

Методология исследования. Корейские согласные ㅂ, ㅃ, ㅍ все относятся к губно-губным звукам. Иными словами при их произнесении обе губы смыкаются или сближаются, и в месте смычки артикуляции поток воздуха временно перекрывается. К таким губным звукам относятся ㅂ, ㅃ, ㅍ, и общее для них то, что движение губ является ключевым компонентом артикуляции [1,45]. В системе корейских согласных губно-губные звуки (в корейской терминологии 입술소리) составляют отдельную категорию наряду с альвеолярными (치조음: ㄷ, ㄸ, ㄴ), велярными (연구개음: ㄱ, ㄲ, ㅋ) и другими, образуя основные различия по месту артикуляции[3, 32]. Место артикуляции у всех трёх рассматриваемых согласных одинаковое, однако, как будет описано ниже, в способе артикуляции и типе фонации наблюдаются чёткие различия. Все три согласных ㅂ, ㅃ, ㅍ являются взрывными звуками: при артикуляции поток воздуха полностью перекрывается, после чего мгновенно выпускается. Однако из-за различий в напряжении голосовой щели, силе воздушного потока, времени размыкания смычки и других факторов эти три фонемы обладают разными характеристиками[4,61]. Во-первых, ㅂ (слабый) произносится с относительно небольшой силой артикуляции и слабым воздушным потоком; при его произнесении голосовая щель закрывается не полностью, поэтому частично присутствует вибрация голосовых связок. В начале слова (문두) он реализуется как слабый глухой звук, однако в середине слова (문중) проявляет тенденцию к озвончению. Во-вторых, ㅃ (напряжённый) произносится в состоянии сильного напряжения артикуляционных органов и голосовой щели. Голосовая щель сужена, поток воздуха плотно перекрыт, при размыкании смычки наблюдается значительное изменение давления, речь идёт о времени начала фонации, то есть момент начала звучания, чрезвычайно мал. Такое напряжённое смыкание артикуляторов акустически проявляется в виде высокой энергии звука и резкого тембра. В-третьих, ㅍ (придыхательный) при размыкании смычки сопровождается мощным выбросом воздушной струи (аспирацией), следовательно время начала фонации длительное, и в момент взрыва отчётливо слышен шум выдыхаемого воздуха[5,88]. В результате, различие этих трёх фонем определяется совокупностью таких фонетических факторов, как состояние голосовой щели, давление воздушного потока, длительность времени начала фонации, сила смыкания артикуляторов и др. Корейские согласные ㅂ, ㅃ, ㅍ - все губно-губные взрывные, однако в зависимости от степени напряжения голосовой щели и силы воздушного потока они различаются следующим образом.

2. Недостатки существующей методики обучения произношению корейских согласных ㅂ · ㅃ · ㅍ

Анализ полученных результатов. В настоящее время многие учебники и курсы корейского языка объясняют разницу между ㅂ, ㅃ, ㅍ лишь через степень «силы» звука или «силы выдоха». Например, ㅍ характеризуют как «сильный звук», ㅂ - как «слабый звук», а ㅃ - как «твёрдый звук». Однако такое объяснение не отражает реальные фонетические факторы, такие как напряжение голосовой щели (glottal tension) или время начала звучания (voice onset time, VOT)[6, 84]. В результате учащиеся воспринимают эти три согласных как простое противопоставление «сильного vs. слабого» и часто не усваивают их реальные физические различия в произношении[7, 132]. Особенно это касается иностранных учащихся (например, носителей английского, японского, вьетнамского языков) в их родных языках нет такой системы противопоставления, как корейские слабые и напряжённые согласные, поэтому простое указание «произносить сильнее» мало помогает им овладеть необходимой степенью напряжения артикуляционных органов. Иными словами, недостаток физиологического объяснения артикуляции является основной причиной затруднений у учащихся. В настоящее время обучение произношению по-прежнему строится преимущественно на слуховом восприятии. Преподаватель даёт учащимся прослушать произношение ㅂ, ㅃ, ㅍ и просит их повторить, однако такой подход не тренирует кинестетическую обратную связь артикуляционных

органов[8, 102] . Речь идет о том, что ученик лишь имитирует услышанный звук, не осознавая степень сжатия голосовой щели или изменение давления губ, и поэтому не способен полноценно воспроизвести звук. Кроме того, применение учебных материалов, предоставляющих визуальную обратную связь – например, видеозаписи произношения, анимации артикуляции, обучение на основе спектрограмм и т.д. – остаётся ограниченным. Таким образом, современные методы не учитывают экспериментальные данные, показавшие необходимость визуальной демонстрации физических различий в величине артикуляционного усилия и степени сжатия голосовой щели при обучении.

В настоящее время обучение произношению ㅁ, ㅂ, ㅅ в корейском языке остаётся на уровне упрощённого подхода, ориентированного на «силу звука», без полноценного учёта реальных фонетических различий (напряжение голосовой щели, сила воздушного потока, VOT и т.д.). Также преобладание слухового метода, игнорирование вариативности, связанной с просодией и позицией, и отсутствие объективных критериев оценки затрудняет для учащихся освоение точных принципов артикуляции. Следовательно, дальнейшее обучение должно развиваться в направлении научно обоснованных, практико-ориентированных методов, включающих визуальные материалы по физиологии артикуляции, акустическую обратную связь на основе ИИ, а также тренировки произношения с учётом контекста и просодии.

3. Предложение нового метода обучения, основанного на этимологическом подходе к произношению

В издании 훈민정음 해례본 (1446 г.) согласные серии ㅁ названы 순음 (губные) и определены как (смыкая губы, издают звук)[6,21]. Иными словами, различие этих трёх согласных изначально основывалось не просто на степени силы, а представляло собой систематический принцип артикуляции, основанный на степени смыкания губ, силе выдоха и степени напряжения голосовой щели[7, 54]. Современная методика преподавания не отражает эту исходную физиолого-артикуляционную философию обучения, заложенную в «Хунминчоным», и в результате точность произношения учащихся снижается[2, 119] . Предлагаемый метод: этимологически обусловленная семантико-фонетическая ассоциация. Согласные серии ㅁ исторически часто встречаются в словах, связанных со значениями взрыва, выброса, удара. Например, 불 (огонь), 바람 (ветер), 뻗다 (тянуться), 빵 (хлеб), 퍼지다 («распространяться, раздаваться») и т.д. – все эти слова несут оттенок значения взрывного выброса .

Если использовать этот факт и при обучении произношению задействовать семантико-фонетические ассоциации, учащиеся смогут интегрированно усваивать и звук, и смысл.

. Например:

- ㅁ ощущается как мягкий, внутренне вырывающийся звук (ср. слова 바람, 불, 밥)
- ㅂ как короткий, резко сжатый «взрыв» (빵, 뽀뽀, 뻗다)
- ㅅ как мощный взрыв с сильным выдохом воздуха (평, 퍼지다, 포효).

Связывая таким образом силу артикуляции с образным значением, можно усилить у учащихся навык произношения и повысить прочность запоминания.

Заключение. Комплексный подход к преподаванию, объединяющий язык и культуру, повышает мотивацию учащихся и способствует более естественному освоению произношения. Понимание языка в культурном контексте в конечном счёте приводит к более правильному произношению. В дальнейшем необходимо экспериментально проверить результаты предлагаемого метода обучения и сравнительно проанализировать его эффективность для учащихся с разным родным языком. Кроме того, важной задачей станет разработка адаптивных методов обучения, учитывающих особенности каждого учащегося.

Литература:

1. Хюн Ким. Методология исследования корейской фонетики. История корейской культуры. – Сеул: Джимундан, 2025. – 323 с.
2. Чо Хён Ён. Введение в педагогику корейского языка. – Сеул: Джимундан, 2018, – 375 с.
3. Ким Сон Ки. Фонетика корейского языка . – Сеул: Академия Хануль, 2007. – 221 с.
4. Ча Чжэ Ын. Корейская фонетика и фонология. Гражданские гуманитарные науки. – Кёнгидо: Университет Кёнгидо Институт гуманитарных наук, 2009. – 245 с.
5. Ан Ми Э. Корейский язык, знакомый с речью. Академия социальной критики. – Сеул: Университет Тэха, 2025. – 235 с.

6. Шин Джиён, Киаер Цзыын, Ча Чжэун. Звуки корейского языка. – Кембридж, Великобритания: Издательство Кембриджского университета, 2012. – 262 с.
7. Пак Си Гюн. Корейская фонетика и фонологическое образование, Пак И-чжун. – Сеул: история корейской культуры, 2013. – 406 с.
8. Ким Сон Ки. Фонетика корейского языка. – Сеул: история корейской культуры, 2007. – 221 с.
9. Шин Джиён, Киаер Цзыын, Ча Чжэун. Звуки корейского языка. - Кембридж, Великобритания: Издательство Кембриджского университета, 2012. – 262 с.
10. Чо Тэхон, Китинг, Патриция. Журнал фонетики, 29 (2). – Лондон: Академическая пресса, 2001. – С. 155–190.
- Пак Си Гюн. Корейская фонетика и фонологическое образование, Пак И Чжун. - Сеул: история корейской культуры, 2013. – 350 с.
11. Пак Си Гюн. Корейская фонетика и фонологическое образование, Пак И Чжун. - Сеул: история корейской культуры, 2013. – 406 с.
12. Хён Ким. Методология исследования корейской фонетики, История корейской культуры. – Сеул: Джимундан, 2025. – 323 с.
13. Чо Тэхонг, Китинг, Патрисия. Журнал фонетики, 29 (2). – Лондон: Академическая пресса, 2001. – 350 с.
14. Национальный институт корейского языка (ред.). Hunminjeongeum Haerebon. - Сеул: Мемориальная ассоциация короля Сечжона, 1998. – 250 с.
15. Ли Ги Мун. Становление истории корейского языка. – Сеул: Тэхакса, 2003. – 240 с.
16. Пак Ён Сун. «Фонетические принципы Хунминчжонгыма и интерфейс современного обучения корейскому языку». Исследование образования на корейском языке, том 42. – Сеул: Институт корейского языка, Сеульский национальный университет, 2015. – 250 с.
17. Ли Ги Мун. Этимология корейского языка. – Сеул: Тэхакса, 1994. – 240 с.
18. Ли Чжон Чжон. «Исследование обучения произношению на основе ассоциации значений», Исследование корейского языка в области образования, том 37. – Сеул: Ассоциация образования на корейском языке, 2019. – 260 с.
19. Пак Чжи Хён. Когнитивная лингвистика и обучение корейскому произношению. - Сеул: История корейской культуры, 2022. – 250 с.

**КОММУНИКАТИВНО-ОРИЕНТИРОВАННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ В ПОДГОТОВКЕ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА**

Усаров Равшан Худаярович,
преподаватель кафедры Русского языка и литературы
Термезского государственного педагогического института
usarov.ravshan@mail.ru

Пономарёва Людмила Ивановна,
профессор кафедры теории и методики
дошкольного и начального образования, ФГБОУ ВО
«Шадринский государственный педагогический университет»,
доктор педагогических наук, г. Шадринск, Россия
ldm1020@mail.ru.

Настоящая статья посвящена изучению специфики применения простых предложений с предикатами эмоционального содержания в образовательном процессе педагогического вуза при подготовке будущих учителей русского языка. Актуальность рассматриваемой проблемы обусловлена тем, что эмоциональный оттенок речи является одним из важных условий понимания содержания языковой картины мира. Человек всегда стремится передать своё эмоциональное состояние, отношение, выразить эмоциональную характеристику или оценку наиболее ярко и точно. Лингводидактика не могла стоять в стороне от изучения данной проблематики. В педагогическом вузе при изучении русского языка как иностранного, студентов необходимо познакомить с разными способами выражения чувств. Авторами показано, как при помощи доступных синтаксических конструкций и лексических средств можно научить будущих учителей русского языка передавать собственные эмоции и чувства. Применение коммуникативно-ориентировочной технологии в образовательном процессе вуза будет способствовать пониманию и изучению русского языка.

Ключевые слова: коммуникативно-ориентированная технология, подготовка будущих учителей, эмоции и чувства, изучение русского языка.

**COMMUNICATION-ORIENTED TECHNOLOGY IN FUTURE RUSSIAN LANGUAGE
TEACHERS TRAINING**

This article is devoted to studying the specifics of using simple sentences with predicates of emotional content in the educational process of a pedagogical university in future Russian language teachers training. The relevance is due to the fact that the emotional connotation of speech is one of the important conditions for understanding the content of the linguistic picture of the world. A person always strives to convey his emotional state, attitude, express an emotional characteristic or assessment as clearly and accurately as possible. Linguodidactics could not stand aside from the study of this issue. In a pedagogical university, students, studying Russian as a foreign language, need to be introduced to different ways of expressing feelings. The authors show how, with the help of accessible syntactic structures and lexical means, future Russian language teachers can be taught to convey their own emotions and feelings. The use of communicative and orientation technology in the educational process of a university will contribute to the understanding and study of the Russian language.

Keywords: communication-oriented technology, future teachers training, emotions and feelings, Russian language learning.

**BO‘LAJAK RUS TILI O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA MULOQOTGA
YO‘NALTIRILGAN TEXNOLOGIYA**

Ushbu maqola bo‘lajak rus tili o‘qituvchilarini tayyorlashda pedagogika universitetining o‘quv jarayonida emotsional mazmundagi predikatlar bilan oddiy jumalardan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Bu masalaning dolzarbligi nutqning emotsional nuansi lingvistik dunyoqarashni tushunishning hal qiluvchi sharti ekanligidan kelib chiqadi. Odamlar har doim o‘zlarining hissiy holatini, munosabatini etkazishga, hissiy xususiyatni yoki bahoni iloji boricha jonli va aniq ifoda etishga intiladi. Lingvodidaktika bu masalani o‘rganishdan chetda qola olmadi. Pedagogika oliy o‘quv

yurtlarida rus tilini chet tili sifatida o'rganayotganda talabalarni his-tuyg'ularni ifodalashning turli usullari bilan tanishtirish kerak. Mualliflar mavjud sintaktik tuzilmalar va leksik resurslardan foydalangan holda, bo'lajak rus tili o'qituvchilariga o'zlarining his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularini etkazishga o'rgatish mumkinligini ko'rsatadilar. Universitet o'quv jarayonida kommunikativ yo'nalish texnologiyasidan foydalanish rus tilini tushunish va o'rganishni osonlashtiradi.

Kalit so'zlar: muloqotga yo'naltirilgan texnologiya, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash, his-tuyg'ular va hissiyotlar, rus tilini o'rganish.

Введение. Как показывает анализ современных исследований, теория преподавания иностранного языка, в том числе русского, располагает достаточным количеством научных изысканий в этой области: роль языка в формировании личности и определении социального окружения (Ж. Бодрийяр, Э. Гуссерль М. Хайдеггер и др.), природа развития коммуникации (Э. Левинас, Х. Ортега-и-Гассет и др.), лингвистические теории с педагогической точки зрения (Г.И. Богин, В.В. Виноградов, А.Н. Потебня и др.), теории языковой способности (Н.Е. Богуславская, Ю.Н. Караулов, Е.Н. Ширяев и др.) При этом ощущается острая нехватка в практических разработках (методиках, технологиях, приёмах и т.п.), которые способствуют усвоению особенностей русского языка как неродного. Проблема изучения русского языка в других государствах с целью налаживания международных отношений в области культуры, искусства, науки и технологии всё отчётливее звучит на уровне государственной политики. На необходимость разработки методики преподавания русского языка как иностранного (РКИ), указывает в своих работах С.И. Лебединский [9]. При этом особую значимость в практическом изучении русского языка отводят не только усвоению эмоционально-оценочной лексики, но и адекватному выражению эмоций и чувств, сопровождающих речь человека.

Вышесказанное осложняет процесс преподавания русского языка в узбекских вузах, готовящих будущих учителей русского языка.

Актуальность с учётом выше обозначенной проблемы приобретают вопросы оптимального выбора технологий, способствующих пониманию и изучению русского языка, а также разработка содержания учебного материала, включающего задания и упражнения на возможность выражения чувств и эмоций в процессе разговорной речи.

Научная новизна исследования состоит в теоретическом обосновании использования коммуникативно-ориентированной технологии и описания её практического применения в образовательном процессе вуза при подготовке будущих учителей русского языка.

Цель исследования – изучить феноменологическую характеристику коммуникативно-ориентированной технологии в подготовке будущих учителей русского языка.

Исследовательская часть. Быстрый рост социально-культурного развития мирового сообщества, а также интеграция Узбекистана в международное пространство, расширение политических и экономических связей страны – всё это указывает на необходимость изучения русского языка в вузах педагогического профиля. Это предполагает активные действия по обеспечению академичности и коммуникабельности, внедрению передовых информационных технологий в и адаптации к современным условиям мультикультурного общества [12].

Указы Президента Республики Узбекистан № УП-4947 «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан», № ПП-2909 «О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования»; № ПП-3151 «О мерах по дальнейшему расширению участия отраслей и сфер экономики в повышении качества подготовки специалистов с высшим образованием»; № ПП-3775 «О дополнительных мерах по повышению качества образования в высших образовательных учреждениях и обеспечению их активного участия в осуществляемых в стране широкомасштабных реформах», «Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022-20226 годы» и другие нормативные правовые документы, возводят в ранг приоритетных государственных задач проблему подготовки будущих педагогов к изучению иностранных языков, приоритет среди которых, принадлежит русскому [14].

Изучение любого иностранного языка сопровождается необходимостью мотивированности обучающихся, особую сложность в этом процессе имеет не просто овладение русским языком, а готовность донести особенности его усвоения для обучающихся узбекских вузов [14]. Изучение иностранного языка всегда сопряжено с овладением лексических единиц и грамматических конструкций, а выражение чувств и эмоций в речи обычно уходит на второй план. Но именно эмоциональное выражение придаёт колорит изучаемому русскому языку и способствует пониманию его особенностей.

Эмоции свойственны живому существу, но только человек может выразить их вербально.

Чувства, переживания являются неотъемлемой частью психической деятельности человека во всех областях его бытия. Велика роль эмоций в познавательной и практической деятельности человека, поэтому вербальные реализации выражения эмоций представлены во всех сферах общения от социально-бытовой (Я боюсь темноты; Я люблю твой смех) до официально-деловой (Ты удивил меня своим поступком; Я огорчён, что не смогу принять участие в мероприятии). Вербальное выражение эмоций занимает важное место в языковой картине мира [1].

Эмоции «могут выражаться с помощью междометий и интонации или иметь словесное обозначение. Выражение эмоций и оценок играет важную роль в организации высказывания в целом, сверхфразового единства и текста. Есть широкое понимание выражения эмоций, как отношение говорящего, к тому, что он говорит, и конкретное вербальное выражение эмоций в предложении. Все выделяемые человеческим сознанием элементы действительности получают языковое обозначение с разной степенью детализации и с использованием разных моделей предложения» [2].

Русский язык как иностранный, сегодня представляет собой не просто изучаемую дисциплину, а целое направление. Оно предполагает по мнению авторов С.И. Лебединского и Л.Ф. Гербика «не только приобретение студентами «фундаментальных филологических знаний о современном русском языке как лингвистическом феномене, что реализуется через системно-грамматическую и коммуникативную стратегии обучения, но и ознакомление с рядом дисциплин и междисциплинарных наук, которые:

- определяют специфику русского языка на фоне других языков;
- функционально-коммуникативный подход к описанию грамматического материала;
- основываются на теории речевой деятельности (психолингвистике), коммуникативной лингвистике и лингвистике текста;
- знакомят с методикой и психологией обучения РКИ» [9].

Очевидным является использование различных коммуникативных технологий в преподавании русского языка, как приоритетных в многочисленном рейтинге современных образовательных технологий. Но содержание обучения является величиной постоянной, а принципы подачи материала и успешное освоение его «во многом зависят от порядка предоставления материала» [10]. Например, в своих работах А.А. Бодалев обосновывает важность и успешность обучения на диалоговой основе. Непосредственному общению учёный отводит главную роль в подготовке будущих педагогов [3]. Интеграцию личностного и компетентностного подходов предлагает использовать А.А. Вербицкий. Автором используются именно интеграционные процессы, предполагая, что развитию общения способствуют личностные качества человека [4]. Среди инновационных технологий многие учёные, в частности, Н.В. Волкова, выбирают проектную деятельность, считая, что именно в реализации этой технологии раскрывается коммуникативный потенциал человека [5]. На использование рефлексивного диалога при обучении студентов вуза указывает Г.И. Давыдова. Она рассматривает включение такого диалога в образовательный процесс вуза при подготовке разных специалистов [6].

Значимым для рассматриваемой нами проблемы является исследование Т.М. Урутиной, которая рассматривает коммуникативное взаимодействие обучающихся вуза с преподавателем как необходимый фактор успешности обучения [13].

Любой образовательный процесс «связан с обработкой данных с целью извлечения информации, т.е. постижением смысла, заключенного в них. Информация – это потенциальное свойство данных, согласно логике семантического подхода к определению феномена информации» [15].

Рассмотренные выше особенности и технологии развития коммуникативной компетентности, безусловно, учитывались нами в своей работе, однако их применение осложнялось тем, что русский язык преподаётся в вузах Узбекистана как неродной. Это определяет поиск своих технологий, способствующих не только лексико-грамматическому изучению языка, но и пониманию смысловой нагрузки речи при помощи эмоций и чувств.

Информационно-аналитическая компетентность, на важность которой указывает Е.С. Гайдамак, «пронизывает все другие виды компетентности в составе профессиональной (в силу фундаментальности понятий «информация» и «анализ») и является условием их совершенствования, направлена на самостоятельное овладение профессиональным мастерством, является предпосылкой развития научно-исследовательской деятельности, включает в себе механизмы, которые позволяют эффективно решать учебные профессионально-педагогические задачи, опираясь на применение ИКТ и семантическую обработку информации» [7].

Различные способы выражения эмоций как вербализации важного аспекта человеческого бытия давно использовались в процессе преподавании русского языка как иностранного.

Необходимо отметить, что употребление исследуемых языковых средств характерно для различных сфер общения, поэтому языковые и речевые средства выражения эмоций входят в коммуникативную компетенцию будущих учителей русского языка.

Нивелировать недостатки в преподавании русского языка в педагогических вузах Узбекистана, на наш взгляд, возможно с использованием коммуникативно-ориентированной технологии.

Коммуникативно-ориентировочная технология является одним из важнейших инструментов в подготовке будущих учителей русского языка. Она представляет собой целостную систему обучения, основанную на развитии коммуникативных навыков у студентов.

Целью коммуникативно-ориентировочной технологии является формирование у студентов способности свободно и грамотно общаться на русском языке [8]. Это достигается путём активной практики устной и письменной речи, игровых упражнений, ситуативного моделирования и других методов обучения, направленных на развитие коммуникативной компетенции. Данная технология предполагает активную речевую деятельность, при которой, важным вопросом становится подготовка студентов к этой деятельности.

Одним из принципов коммуникативно-ориентировочной технологии является создание атмосферы взаимодействия, в которой студенты могут свободно выражать свои мысли и идеи на русском языке. Для этого используются различные коммуникативные ситуации, включающие диалоги, обсуждения, игры и ролевые игры. В результате студенты получают опыт коммуникации на родном языке, что способствует развитию их языковых и речевых навыков.

В рамках коммуникативно-ориентировочной технологии особое внимание уделяется развитию у студентов навыков аудирования и речи. Аудирование включает слушание и понимание аутентичных материалов на русском языке, таких как аудиозаписи, видео и др. Студенты учатся извлекать информацию из прослушаемого текста и правильно реагировать на вопросы или комментарии собеседников.

Речь, в свою очередь, включает умение выражать свои мысли и идеи на русском языке, а также умение вести беседу, дискуссию или презентацию. В процессе обучения используются различные методики и приемы, такие как ролевые игры, дебаты, проблемно-ориентированные задания и другие. Они способствуют развитию у студентов уверенности в себе и навыков эффективного общения на родном языке.

Коммуникативно-ориентировочная технология также предусматривает развитие навыков чтения и письма у студентов. Чтение включает понимание аутентичных текстов на русском языке, а письмо включает составление текстов различного типа – от простых сообщений до эссе и рефератов. Студенты учатся анализировать тексты, выделять главную информацию и передавать её в своих письменных работах.

Особое место в коммуникативно-ориентировочной технологии занимает также работа над развитием лексического и грамматического багажа у студентов. В процессе обучения совершенствуется словарь учащихся, изучаются новые слова и фразы, а также правила грамматики. Это позволяет им строить грамотные высказывания и избегать ошибок в речи.

Коммуникативно-ориентировочная технология в образовательном процессе значительно выделяется своей акцентированностью на развитие коммуникативных навыков у учащихся. В последние годы она получила широкое распространение в образовательных учреждениях по всему миру. Важно отметить, что эта технология также играет ключевую роль в подготовке будущих учителей русского языка.

Главной задачей коммуникативно-ориентировочной технологии является не только обучение грамотному использованию языковых средств, но и развитие умения использовать эти средства в реальных коммуникативных ситуациях. Она способствует развитию учеников как активной, креативной и самостоятельной личности, готовой к успешному взаимодействию в обществе. Именно такие навыки необходимы будущим учителям русского языка, которые должны быть способными не только передавать знания, но и стимулировать развитие коммуникативных компетенций у своих учеников.

Практическая реализация коммуникативно-ориентировочной технологии в подготовке будущих учителей русского языка осуществляется посредством различных методик и приёмов. Одним из них является создание коммуникативно-ориентировочной учебной среды, которая обеспечивает возможности для развития коммуникативной компетенции будущего учителя. Например, организация парных или групповых заданий, где у студентов есть возможность общаться на русском языке и применять полученные знания в реальных ситуациях.

Другим методом, используемым в рамках коммуникативно-ориентировочной технологии, является проведение ролевых игр и драматизации. Такие активности позволяют студентам вживаться в различные роли и применять свои навыки коммуникации. Например, организация импровизированных диалогов или создание ситуаций, которые будущий учитель может столкнуться в своей практической деятельности [11].

Кроме того, коммуникативно-ориентировочная технология предлагает использование разных аутентичных материалов и ситуаций из повседневной жизни. Это могут быть тексты, аудиозаписи, видеофрагменты, которые позволяют студентам осваивать речевые стратегии и средства языка, активно участвуя в общении. Например, дебаты по актуальным темам, обсуждение культурных и литературных аспектов русской жизни, анализ и обсуждение русскоязычных источников информации [16].

Как результат, практическая реализация коммуникативно-ориентировочной технологии в подготовке будущих учителей русского языка способствует не только формированию у них глубоких знаний и умений, но и развитию навыков практического применения этих знаний в реальной образовательной среде. Благодаря активному использованию коммуникативных приемов и методов, студенты получают возможность на практике ощутить эффективность данной технологии и адаптировать ее к собственным потребностям и стилю преподавания.

Коммуникативно-ориентировочная технология в подготовке будущих учителей русского языка играет важную роль в формировании навыков коммуникации и развитии лингвистической компетенции у будущих педагогов. Одним из важных аспектов данной технологии является умение строить простые предложения с предикатами эмоционального содержания.

Именно для этой цели реализация коммуникативно-ориентированной технологии в подготовке будущих учителей русского предусматривает использование упражнений и заданий речевого и языкового характера. Использование речевых упражнений, как структурных единиц методической организации подачи материала, в образовательном процессе вуза обеспечивает развитие умственной активности студентов. Упражнения, которые должны использоваться в передаче эмоций при изучении русского языка, по мнению И.А. Антоновой «представляют собой целенаправленные, взаимосвязанные действия, выполняемые в порядке нарастания языковых и операционных трудностей с учётом последовательности становления речевых навыков и умений и реально существующих актов речи» [1].

Построение простых предложений с предикатами эмоционального содержания позволяет выразить эмоциональное состояние или оценочное отношение говорящего к определённой ситуации, предмету или явлению. Это, в свою очередь, способствует более эмоциональной и выразительной коммуникации.

Для подготовки будущих учителей русского языка в Термезском государственном педагогическом институте была поставлена важная задача - научить студентов строить такие предложения. Основная цель построенных учебных занятий в образовательном процессе вуза состояла в развитии навыков обучающихся по выражению эмоциональной окраски в речи через построение простых предложений с предикатами эмоционального содержания.

Первым шагом в обучении построению простых предложений с предикатами эмоционального содержания было объяснение студентам смысла и функции подобных предложений. Говорящий, используя такие предложения, может выразить свои эмоции, оценку или отношение к определённой ситуации или явлению. Данные предложения способствовали более точной передаче эмоционального содержания в речи. Активно на занятиях применялись имитационные упражнения. Имитационные упражнения строились по-разному: на одноструктурном или контрастном (оппозиционном) грамматическом содержании. Грамматическая конструкция в таких предложениях уже задана, при этом она повторяется без изменения, но с личным включением в неё ответной части (репродуктивные ответы не принимаются, обучающийся должен выразить своё отношение). Например:

Данная технология реализовывалась во всех видах деятельности студентов, обучающихся по направлению подготовки – русский язык и представленных в таблице 1.

Характеристика видов деятельности студентов

Вид деятельности студента	Характеристика	
	по содержанию	по приоритетному уровню самостоятельности
Учебная	Предполагает усвоение предметной информации через интеллектуально-коммуникативное взаимодействие с преподавателем	Преимущественно осуществляется под руководством преподавателя или может быть частично-самостоятельной
Квазипрофессиональная	Предполагает имитацию на практических занятиях элементов реальной коммуникативной деятельности	Преимущественно бывает частично-самостоятельной или осуществляется под руководством преподавателя
Учебно-профессиональная	Предполагает выполнение реальных профессиональных функций в рамках подготовки квалификационной работы или участия в исследовательской деятельности	Преимущественно бывает частично-самостоятельной или самостоятельной

- Ты интересуешься музыкой? -;
- Ты посмотрел фильм, он был смешной? -;
- Книга, которую ты читаешь, интересна? - ...
- и др.

Выполнение упражнений может проходить в виде прослушивания и повторения форм по образцу, контрастного повторения различных форм за преподавателем, списывания текста или его части с подчёркиванием грамматических ориентиров.

После того, как студенты стали понимать суть и функцию простых предложений с предикатами эмоционального содержания, мы перешли к практическим упражнениям. Для начала студентам было предложено составить несколько простых предложений с эмоционально окрашенными глаголами в диалоге. Например:

- Я ходил в кино. Фильм не понравился.
- Тебе не понравилось? Почему?
- Не люблю фантастику.

Кроме того, каждый студент составляет свои предложения с эмоционально окрашенными глаголами: «Я радуюсь», «Он смеётся», «Мне нравится». Затем студентам давались задания по использованию этих предложений в реальных ситуациях и описанию своих эмоций и реакций на определённые события.

Важно, чтобы студенты понимали, что эмоциональное содержание предложений может быть выражено не только глаголами, но и другими частями речи. Поэтому следующим шагом было использование упражнений по составлению простых предложений с предикатами статусного содержания, например, «Я весёлый», «Она умная», «Он грустный». Такие упражнения помогают развить навыки по выражению эмоциональной оценки через использование различных частей речи.

Далее студентам предлагалось составить диалоги, включающие простые предложения с предикатами эмоционального содержания. Для примера, студентам предлагалась следующая форма:

- Я была так испугана.
- Испугана? Чем?
- Твоим неожиданным звонком.

Для самостоятельной работы обучающимся предлагались такие варианты диалога:

1. – Преподаватель был сильно удивлен.
-
- (прекрасным ответом);

2. – Студенты напуганы.

–

– (*шум и крик в коридоре*);

3. Она обещала перезвонить и не отвечает на звонки. Я волнуюсь.

–

– (*её молчание*).

Интересен в использовании был приём составления предположно-падежных предложений, работа проводилась по парам.

1. – *Он не разговаривает со мной.*

– ...

– *Мы поссорились.*

2. – *Я в отчаянии, не знаю, что делать.*

– ...

– *Мне надо успокоиться, подумать.*

3. – *Он был на эмоциональном подъёме*

– ...

– *Команда, за которую он болеет, выиграла.*

В этих диалогах студенты применяли полученные навыки и выражали свои эмоции и оценки через речь персонажей. Диалоги помогали развить не только умение составлять предложения, но и навыки диалогической коммуникации.

Один из вариантов практического упражнения, который использовался на занятиях по русскому языку и русской литературе: студентам предлагается описать определённую ситуацию, используя простые предложения с предикатами эмоционального содержания. Например, студентам можно предложить описать свою реакцию на первый день в школе или на поездку на море. Такие упражнения помогут развить навыки выражения эмоционального содержания и оценки в речи.

Выводы. Таким образом, построение простых предложений с предикатами эмоционального содержания является важной частью коммуникативно-ориентировочной технологии в подготовке будущих учителей русского языка. Учение такому построению предложений помогает формированию навыков коммуникации, развитию лингвистической компетенции и более эмоциональной и выразительной речи у студентов.

Коммуникативно-ориентировочная технология является эффективным инструментом в подготовке будущих учителей русского языка. Она помогает студентам развить навыки коммуникации, уверенность в себе и грамотную речь на родном языке. Применение этой технологии в учебном процессе существенно повышает качество подготовки будущих учителей и их возможности в профессиональной деятельности. Практическая реализация коммуникативно-ориентировочной технологии в подготовке будущих учителей русского языка играет важную роль в формировании у них не только теоретических знаний, но и практических навыков коммуникации. Она способствует развитию у студентов уверенности в себе и готовности к общению на русском языке, что является необходимым условием для успешной карьеры в области преподавания русского языка.

Литература:

1. Акишина А.А. Грамматика чувств: пособие по развитию русской устной речи / Акишина А.А., Акишина Т.Е. – Москва: Русский язык. Курсы, 2010. – 216 с. – Текст: непосредственный.
2. Антонова И.А. Лингводидактическое описание парадигмы простых предложений эмоционального содержания в целях преподавания русского языка как иностранного: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Антонова И.А. – Москва, 2014. – 205 с. – Текст непосредственный.
3. Бодалев А.А. Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологической консультации / А.А. Бодалев. – Москва, 2007. – 164 с. – Текст: непосредственный.
4. Вербицкий, А.А. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции / А.А. Вербицкий, О.Г. Ларионова. – Москва: Логос, 2009. – 336 с. – Текст: непосредственный.
5. Волкова, Н.В. Коммуникативный потенциал проектной деятельности / Н.В. Волкова. – Текст: непосредственный // CredeExperto: транспорт, общество, образование, язык: междунар. информ.-аналит. журн. – 2014. – № 1 (06). – С.162-170.
6. Давыдова, Г.И. Рефлексивный диалог в образовательном процессе вуза / Г.И. Давыдова. –

Текст: непосредственный // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 10. – С. 91-93.

7. Гайдамак, Е.С. Развитие информационно-аналитической компетентности будущего магистра физико-матем. образования (в условиях реализации магистерской программы: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Е.С. Гайдамак. – Омск, 2006. – 113 с. – Текст: непосредственный.

8. Клобукова Л.П. Специфика контингента иностранных учащихся-филологов в системе современной российской высшей школы / Клобукова Л.П., Красильникова Л.В., Матюшенко А.Г. – Текст: непосредственный // Мир русского слова. – 2009. – № 4. – С. 103-107.

9. Лебединский С.И. Методика преподавания русского языка как иностранного: учеб. пособие / С.И. Лебединский, Л.Ф. Гербик. – Минск: РИВШ БГУ, 2011. – 300 с. – Текст: непосредственный.

10. Лингводидактическая программа по русскому языку. Элементарный уровень. Базовый уровень. Первый сертификационный уровень. – Москва: РУДН, 2010. – 185 с. – Текст: непосредственный.

11. Пономарева Л.И. Практико-ориентированные механизмы подготовки будущих педагогов к профессиональной деятельности / Л.И. Пономарева, Н.Ю. Ган. – Текст: непосредственный // Проблемы современного педагогического образования. Серия: Педагогика и психология: науч. журн. – 2021. – Вып. 72, ч. 4. – С. 218-221.

12. Турсунова С.И. Теоретические основы проблемы обучения младших школьников элементам рассуждения в процессе знакомства с художественными произведениями / С.И. Турсунова, Л.И. Пономарева. – Текст: непосредственный // Вестник Шадринского государственного педагогического университета. – 2023. – № 2 (58). – С. 53-59.

13. Урутина Т.М. Коммуникативное взаимодействие преподавателей со студентами как фактор успешности обучения / Т.М. Урутина. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2015. – № 18. – С. 496-499.

14. Усаров Р.Х. Формирование коммуникативной компетентности у студентов в процессе изучения русского языка в педагогических вузах Узбекистана / Р.У. Усаров, Л.И. Пономарева. – Текст: непосредственный // Проблемы современного педагогического образования. Серия: Педагогика и психология: науч. журн. – 2024. – Вып. 84, ч. 1. – С. 323-327.

15. Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного / А.Н. Щукин. – Москва, 2003. – Текст: непосредственный.

16. Ягубова М.А. Оценки и эмоции / М.А. Ягубова. – Текст: непосредственный // Язык и эмоции: сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 133-142.

СМЕШАННОЕ ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ: РАЗВИТИЕ АКАДЕМИЧЕСКОГО ПИСЬМА И ЧТЕНИЯ НА ОСНОВЕ LMS И МОБИЛЬНЫХ ПРАКТИКУМОВ

Мусаева Гулистан Косбергеновна,

Преподаватель кафедры "Узбекский язык и литература"

Национальный исследовательский университет

Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства

В статье рассматривается методика смешанного обучения русскому языку в техническом вузе, ориентированная на развитие академического письма и навыков чтения научно-технических текстов при опоре на LMS и мобильные практикумы. Актуальность исследования обусловлена ростом требований к академической коммуникации будущих инженеров: умению извлекать информацию из профессиональных источников, критически интерпретировать данные и оформлять результаты в стандартизированных жанрах (аннотация, реферат, отчёт, пояснительная записка, презентационные тезисы). Методика строится на сочетании аудиторных занятий с цифровыми модулями: в LMS реализуются траектории освоения лексико-грамматических средств научного стиля, задания по структуре текста и жанровым шаблонам, а мобильные практикумы обеспечивают регулярную микропрактику, тренинг терминологии, автоматизированную проверку и оперативную обратную связь. Предлагается модель интеграции учебной аналитики, критериев оценивания и формирующего контроля, позволяющая диагностировать типичные трудности и персонализировать поддержку. Ожидаемые эффекты включают повышение читательской точности при работе с научно-техническими материалами, рост связности и нормативности академического письма, а также устойчивое развитие автономности обучения в условиях цифровой трансформации высшего образования.

Ключевые слова: смешанное обучение, русский язык для специальных целей, технический вуз, LMS, мобильное обучение, академическое письмо, чтение научно-технических текстов, научный стиль, жанровая грамотность, формирующее оценивание, учебная аналитика, персонализация обучения, цифровая дидактика, автономность студента, обратная связь.

BLENDDED LEARNING OF THE RUSSIAN LANGUAGE: DEVELOPMENT OF ACADEMIC WRITING AND READING BASED ON LMS AND MOBILE WORKSHOPS

The article examines a methodology of blended learning for the Russian language in a technical university, aimed at developing academic writing and scientific-technical text reading skills through the use of an LMS and mobile practice modules. The relevance of the study is driven by the growing demands for the academic communication competence of future engineers: the ability to extract information from professional sources, critically interpret data, and present results in standardized genres (abstract, summary, report, explanatory note, presentation mezes). The methodology is based on combining classroom instruction with digital modules: the LMS supports learning pathways for mastering lexico-grammatical resources of the scientific style, tasks on text structure and genre templates, while mobile practice modules provide regular micro-practice, terminology training, automated checking, and prompt feedback. A model is proposed that integrates learning analytics, assessment criteria, and formative assessment to diagnose typical difficulties and personalize support. Expected outcomes include increased reading accuracy when working with scientific-technical materials, improved coherence and normative correctness of academic writing, and the sustainable development of learner autonomy under the conditions of higher education digital transformation.

Keywords: blended learning, Russian for specific purposes, technical university, LMS, mobile learning, academic writing, reading scientific-technical texts, scientific style, genre literacy, formative assessment, learning analytics, personalized learning, digital didactics, learner autonomy, feedback.

RUS TILINI ARAMAL O'RGANISH: LMS ASOSIDA AKADEMIK YOZISH VA O'QISHNI RIVOJLANISH VA MOBIL SEMINARLAR

Mazkur maqolada texnika oliy ta'lim muassasasida rus tilini o'qitishda aralash ta'lim metodikasi yoritilib, u LMS hamda mobil praktikumlarga tayangan holda akademik yozuv va ilmiy-texnik matnlarni o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltiriladi. Tadqiqotning dolzarbligi bo'lajak muhandislar uchun

akademik kommunikatsiyaga qo'yilayotgan talablarning ortishi bilan izohlanadi: kasbiy manbalardan axborotni ajratib olish, ma'lumotlarni tanqidiy talqin qilish hamda natijalarni standartlashtirilgan janrlarda rasmiylashtirish (annotatsiya, referat, hisobot, izohli yozuv, taqdimot tezislari). Metodika auditoriya mashg'ulotlarini raqamli modullar bilan uyg'unlashtirishga asoslanadi: LMS doirasida ilmiy uslubning leksik-grammatik vositalarini o'zlashtirish trayektoriyalari, matn tuzilishi va janr shablonlariga doir topshiriqlar yo'lga qo'yiladi, mobil praktikumlar esa muntazam mikroamaliyot, terminologiyani mustahkamlash, avtomatlashtirilgan tekshiruv va tezkor qayta aloqa bilan ta'minlaydi. O'quv analitikasi, baholash mezonlari va shakllantiruvchi nazoratni integratsiyalovchi model taklif etilib, u tipik qiyinchiliklarni diagnostika qilish va qo'llab-quvvatlashni shaxsiylashtirish imkonini beradi. Kutilayotgan natijalar ilmiy-texnik materiallar bilan ishlashda o'qish aniqligining oshishi, akademik yozuvning izchilligi va me'yoriyligi kuchayishi, shuningdek, oliy ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida talabaning o'quv avtonomiyasini barqaror rivojlantirishdan iborat.

Kalit so'zlar: *aralash ta'lim, maxsus maqsadlar uchun rus tili, texnika oliy ta'lim muassasasi, LMS, mobil ta'lim, akademik yozuv, ilmiy-texnik matnlarni o'qish, ilmiy uslub, janr savodxonligi, shakllantiruvchi baholash, o'quv analitikasi, shaxsiylashtirilgan ta'lim, raqamli didaktika, talaba avtonomiyasi, qayta aloqa.*

Введение. Современный технический вуз функционирует в условиях ускоренной цифровой трансформации образования и одновременного усложнения профессиональной коммуникации. Будущий инженер всё чаще сталкивается с необходимостью понимать научно-техническую информацию из учебников, стандартов, руководств, статей, отчётов и проектной документации, а также воспроизводить её в письменных академических и учебно-профессиональных жанрах. Для дисциплины «Русский язык» в техническом вузе это означает смещение акцента с преимущественно языковой корректности к формированию функциональной грамотности академического общения: способности извлекать смысл из специализированных текстов, критически оценивать достоверность и логическую структуру сообщения, корректно оформлять выводы и аргументацию, соблюдать нормы научного стиля и требования жанра.

Однако традиционная аудиторная модель обучения сталкивается с рядом ограничений. Во-первых, различия в стартовой подготовке студентов приводят к неоднородности группы: при одинаковом темпе работы часть обучающихся испытывает дефицит базовых языковых средств, а другая часть нуждается в усложнённых задачах для развития академического дискурса. Во-вторых, ограниченное количество контактных часов затрудняет систематическую отработку письменных навыков: академическое письмо требует многократного редактирования, осмысленной обратной связи и сопоставления текста с критериями. В-третьих, чтение научно-технических материалов предполагает регулярную тренировку стратегий понимания, работы с терминологией, структурой текста, графической и табличной информацией, а также навыков поиска ключевых смыслов и логических связей. В-четвёртых, в техническом образовании всё более значимыми становятся цифровые образовательные среды и гибкие форматы, позволяющие поддерживать автономность студента и непрерывность обучения вне аудитории.

В этой связи смешанное обучение рассматривается как методически обоснованный способ соединить преимущества очного взаимодействия и цифровых инструментов. Его дидактическая ценность заключается не только в переносе части заданий в онлайн, но и в реорганизации учебного процесса: аудиторное время используется для смысловой работы с текстами, обсуждения, моделирования жанров, совместного редактирования и тренировки академических стратегий, тогда как LMS обеспечивает структурированную траекторию, доступ к материалам, регулярный контроль и накопление учебных данных. Дополнительное звено в такой модели составляют мобильные практикумы, которые позволяют реализовать частую микропрактику, необходимую для автоматизации терминологических и языковых навыков, и предоставить студенту оперативную обратную связь.

Проблема исследования состоит в поиске методики, которая бы обеспечивала измеримое развитие академического письма и чтения научно-технических текстов в условиях технического вуза при опоре на LMS и мобильные практикумы, сохраняя при этом целостность курса русского языка, его коммуникативную направленность и соответствие профессиональным потребностям. Цель статьи заключается в описании и обосновании методической модели смешанного обучения, включающей структуру модулей, типологию заданий, механизмы формирующего оценивания и принципы интеграции учебной аналитики. В качестве задач рассматриваются: определение содержания академического письма и чтения в контексте инженерной подготовки; разработка логики распределения учебных действий между аудиторной и цифровой средой; описание инструментов

LMS и мобильных практикумов для тренировки ключевых умений; представление критериев оценивания и способов обратной связи; обозначение ожидаемых педагогических эффектов и условий реализации.

Теоретическую основу составляют подходы к обучению языку для специальных целей, теория жанров и академического дискурса, концепции смешанного и мобильного обучения, а также принципы формирующего оценивания и педагогической диагностики. Практическая значимость исследования связана с возможностью адаптации предложенной методики к различным инженерным направлениям при сохранении единых критериев академической коммуникации и цифровых механизмов поддержки обучения.

Методы. Методическая модель исследования опирается на дизайн-ориентированный подход, при котором педагогическое решение проектируется, внедряется в образовательную практику и уточняется на основе данных обучения. В рамках курса русского языка для студентов технического вуза смешанное обучение трактуется как целенаправленное распределение учебных действий между аудиторной работой и цифровой средой с обязательной интеграцией результатов в единый контур оценивания. LMS используется как системообразующая платформа, где размещаются модули, задания, критерии, календарь, материалы для чтения, шаблоны жанров и инструменты обратной связи. Мобильные практикумы рассматриваются как отдельный слой микрозаданий, обеспечивающий регулярность тренировки и оперативную диагностику.

Содержание обучения структурируется по модульному принципу, где каждый модуль объединяет чтение и письмо вокруг одной профессионально значимой темы и одного доминирующего жанра. Для чтения подбираются научно-технические тексты, адаптированные не по упрощению смысла, а по методической разметке: выделению терминологического ядра, логико-композиционных блоков, маркеров причинно-следственных и сопоставительных отношений, элементов дефиниции, классификации, описания процесса и интерпретации данных. Для письма используются жанровые формы, типичные для инженерного обучения: аннотация к статье, реферат по источнику, краткий отчет о лабораторной работе, описание алгоритма или технологического процесса, пояснение к графику/таблице, тезисы к презентации. В качестве опор применяются жанровые шаблоны, чек-листы и примеры, организованные в LMS.

Методика развития чтения включает сочетание стратегий предтекстовой, текстовой и послетекстовой работы. На предтекстовом этапе реализуется прогнозирование содержания по заголовку и ключевым словам, постановка цели чтения, актуализация фоновых знаний, ввод терминов через контекстные подсказки. На текстовом этапе применяются задания на выявление темы и ремы, построение смысловой схемы, поиск определений, классификаций и аргументов, установление логических связей, интерпретацию числовых данных и графических элементов. На послетекстовом этапе осуществляется преобразование информации: составление тезисного плана, аннотирование, формулирование выводов, сопоставление нескольких источников, проверка понимания через вопросы высокого уровня, где требуется объяснение причин, ограничений и применимости результатов.

Методика развития академического письма строится вокруг принципа итеративного редактирования. В LMS задаются критерии оценивания по рубрикам: соответствие жанру и структуре, логическая связность, точность терминологии, корректность ссылок и цитирования (в пределах учебных требований), лексико-грамматическая нормативность, компрессия/развёртывание информации, корректность интерпретации данных. Процесс письма организуется в несколько циклов: черновик, самооценка по чек-листу, взаимная оценка по упрощённой рубрике, комментарии преподавателя, финальная версия. В качестве инструментов используются аннотирование текста комментариями, выделение типовых ошибок с указанием категории, встроенные задания на переработку абзацев, а также банк типичных речевых моделей научного стиля (определение, уточнение, противопоставление, вывод, ограничение).

Распределение деятельности между форматами строится по принципу: в аудитории выполняются действия с высокой когнитивной сложностью и требующие интеракции, а в цифровой среде закрепляются и автоматизируются операции, требующие повторяемости. Аудиторные занятия включают совместный разбор структуры текста, моделирование чтения с «озвучиванием» стратегий, обсуждение смысла и логики, коллективное редактирование фрагментов, мини-дискуссии по интерпретации данных. В LMS выносятся работа с тренажёрами терминологии и грамматических конструкций научного стиля, задания на микрокомпрессию, тесты на распознавание логических связей, упражнения на выбор правильной структуры абзаца и оформление жанра. Мобильные практикумы обеспечивают ежедневную или регулярную микропрактику длительностью 5–10 минут:

карточки терминов с контекстом, задания на распознавание функции предложения в абзаце, восстановление логических связей, редактирование одного предложения, подбор формулировки вывода, мини-аннотация из 2–3 фраз по ключевым данным.

Сбор данных и оценивание результатов в методике организуются через сочетание формирующего и итогового контроля. Формирующий контроль реализуется в LMS посредством автоматизированных квизов, аналитики выполнения, журналов прогресса, а также через мобильные практикумы с мгновенной обратной связью. Итоговый контроль включает комплексное задание: чтение научно-технического текста с последующим созданием жанрового продукта (аннотация или реферат) и кратким письмом по данным (описание графика/таблицы). Для сопоставимости результатов используются единые рубрики и шкалы, а также нормирование требований по объёму и структуре.

Обработка данных предполагает педагогическую диагностику типичных затруднений: ошибки терминологической сочетаемости, проблемы компрессии смысла, нарушение логики абзаца, отсутствие связей, смешение разговорных и научных регистров, неверная интерпретация числовых данных, а также слабость стратегий чтения (поиск ключевых фрагментов, различение главного и второстепенного, выявление аргументов). На основе этих данных уточняются мобильные практикумы и задания в LMS, что обеспечивает адаптивный характер методики и её устойчивость к неоднородности учебных групп.

Результаты. Апробация методики смешанного обучения в условиях технического вуза показала, что сочетание LMS и мобильных практикумов создаёт устойчивый контур регулярной языковой практики и повышает управляемость формирования академических умений. Прежде всего зафиксирован рост показателей осмысленного чтения научно-технических текстов. Студенты стали точнее выделять логико-композиционную структуру материала, корректнее определять функциональные блоки текста (постановка проблемы, метод, результат, интерпретация), а также увереннее работать с дефинициями и классификациями. В заданиях на извлечение информации уменьшилось число ошибок, связанных с подменой ключевых положений второстепенными деталями, и сократилось количество неверных выводов, возникавших из-за пропуска логических маркеров причинно-следственных и сопоставительных отношений. Наиболее заметная динамика наблюдалась при работе с текстами, где смысл опирается на термины и формальные связи: регулярные мобильные микрозадания на восстановление логики абзаца и распознавание связей обеспечили перенос навыков в более сложные формы чтения.

В области академического письма результативность проявилась в повышении жанровой точности и связности. При выполнении аннотаций и рефератов студенты чаще соблюдали требования к композиции, удерживали целевую установку жанра и точнее реализовывали компрессию содержания. В сравнении с исходными работами тексты стали более структурированными: улучшилось членение на смысловые блоки, возросла доля корректных обобщающих формулировок, снизилось количество повторов и разговорных конструкций. По рубрикам оценивания заметно повысились показатели логической связности и нормативности: студенты чаще использовали нейтрально-научные средства связи, корректнее оформляли причинно-следственные переходы, точнее подбирали клишированные конструкции научного стиля для введения определения, уточнения, ограничения и вывода. Существенное улучшение наблюдалось и в терминологической сочетаемости, что связывается с тем, что мобильные практикумы закрепляли термины не изолированно, а в контекстах типичных инженерных высказываний.

Таблица 1.

Структура и инструменты методики смешанного обучения русскому языку в техническом вузе (LMS и мобильные практикумы)

Компоне нт модели	Содержание в	Реализация в LMS	Мобильны й практикум	Ожидае мый эффект	Индикатор ы результата
Цель	Развитие академического письма и чтения научно-технических текстов в техническом вузе на основе смешанного обучения	Курс модульной траекторией; цели и результаты по модулям	Короткие тренировки 5–10 минут по целевым умениям	Рост функциональной академической грамотности	Итоговые задания «чтение + жанровый продукт»; динамика по рубрикам

Актуальность	Рост требований к академической коммуникации инженера: извлечение информации, критическая интерпретация, оформление результатов в жанрах	Банк профессиональных текстов, жанровые шаблоны, критерии	Микропрактика терминологии и связок	Повышение прикладной значимости курса	Уменьшение «формальных» ответов; рост доли корректных выводов
--------------	--	---	-------------------------------------	---------------------------------------	---

Отдельно фиксируется эффект итеративного редактирования, поддержанного инструментами LMS. В тех группах, где процесс был организован как последовательность «черновик – самооценка по чек-листу – взаимооценка – корректировка – финальная версия», качество итоговых текстов стабильно превосходило результаты при разовой сдаче работы. Самооценка по чек-листам способствовала тому, что часть типичных ошибок устранялась ещё до комментариев преподавателя, а взаимооценка формировала чувствительность к жанровым критериям и повышала осознанность языкового выбора. Комментарии преподавателя, встроенные в LMS и привязанные к категориям ошибок, оказались более продуктивными, чем разрозненные исправления: студенты чаще переносили рекомендации на последующие работы и реже повторяли однотипные нарушения.

Учебная аналитика LMS и данные мобильных практикумов позволили выявить устойчивые зоны затруднений и оперативно перераспределять учебные акценты. На ранних этапах чаще проявлялись сложности с компрессией смысла и построением абзаца, позднее на первый план выходили точность формулировок, корректность интерпретации данных и выбор регистровых средств. За счёт регулярной микропрактики снизился порог входа в работу с текстами: студенты реже пропускали задания и демонстрировали более равномерный прогресс, что особенно важно при неоднородном уровне подготовленности. В итоге смешанная модель показала не только рост итоговых показателей по чтению и письму, но и повышение устойчивости учебной деятельности: увеличилась доля самостоятельных обращений к материалам, возросла частота самокоррекции и улучшилась дисциплина выполнения письменных циклов за счёт прозрачных критериев и своевременной обратной связи.

Обсуждение. Полученные результаты подтверждают, что смешанное обучение в курсе русского языка для технического вуза эффективно тогда, когда цифровая компонента не подменяет методику, а обеспечивает её инструментальную реализацию: регулярность практики, прозрачность критериев, накопление учебных данных и возможность итеративного редактирования. Фактически LMS и мобильные практикумы выступают как «усилители» дидактических принципов академической грамотности. Наиболее значимым механизмом оказалась интеграция чтения и письма в рамках единого модуля: работа с научно-техническим текстом становилась не самоцелью, а источником содержания и языковых моделей для письма, что усиливало смысловую мотивацию и снижало долю формальных упражнений.

Объяснимым представляется и рост качества жанрового оформления. В традиционном обучении студенты нередко пишут «текст вообще», тогда как предложенная модель переводит внимание на жанр как социально и профессионально обусловленную форму: есть адресат, цель, требования к структуре, допустимые речевые средства. Наличие шаблонов, рубрик и чек-листов в LMS делает жанровые ожидания явными и проверяемыми. При этом важно, что шаблоны не должны превращаться в механический конструктор; педагогическая задача заключается в постепенном снятии опор и переходе от репродуктивного к продуктивному письму. В этом контексте оправданным оказывается принцип итеративности: навыки академического письма формируются через серию переработок, а не через однократную сдачу работы. Именно цифровая среда обеспечивает техническую возможность организовать многократную обратную связь без перегрузки аудитории и потери контроля за версиями текста.

Результаты по чтению можно интерпретировать через развитие стратегий и «метакогнитивного сопровождения». Моделирование чтения в аудитории, где преподаватель демонстрирует, как распознаются логические связи, как выделяются дефиниции и аргументы, создаёт основу для переноса этих действий в самостоятельную работу. Далее цифровые задания закрепляют стратегию в повторяемом формате, а мобильные практикумы обеспечивают частотность, необходимую для автоматизации операций низкого уровня: распознавания связок, терминов, функции предложения в абзаце. Таким образом, смешанная модель рационально распределяет когнитивную нагрузку: сложные операции выполняются в интеракции, а повторяемые — в индивидуальном режиме.

Отдельного обсуждения требует вопрос академической честности и роли автоматизированной проверки. В условиях цифровизации и доступности генеративных инструментов повышается риск формального выполнения письменных заданий без реального освоения навыка. В предлагаемой методике профилактика строится не на запретах, а на дизайне заданий: ориентире на поэтапность, предъявлении черновиков, фиксации правок, требовании показать путь переработки текста, а также на заданиях, которые труднее «скопировать» без понимания, например интерпретация конкретных данных, локальное редактирование, комментариев к логике абзаца, сопоставление двух источников. LMS позволяет отслеживать динамику, а не только итог: если студент систематически демонстрирует несоответствие между микропрактикой и «идеальными» финальными текстами, это становится диагностическим сигналом для индивидуальной беседы и корректировки траектории.

Практическая реализация методики выявляет и ограничения. Во-первых, успех смешанного обучения зависит от цифровой грамотности преподавателя и его готовности проектировать задания под цели чтения и письма, а не просто «оцифровывать» традиционные упражнения. Во-вторых, требуется стабильная организационная поддержка: доступ к LMS, согласованный календарь, понятные регламенты дедлайнов и критериев. В-третьих, мобильные практикумы дают эффект только при регулярности; разовые активности не формируют привычку и не обеспечивают накопление данных для диагностики. В-четвёртых, важна корректная дозировка автоматизированных тестов: если их доля чрезмерна, возникает смещение к распознаванию вместо продуктивного письма. Следовательно, цифровая часть должна поддерживать продуктивные задания, а не вытеснять их.

С точки зрения методики русского языка для технического вуза полученные эффекты позволяют уточнить роль курса: он становится не только средством «языковой коррекции», но и площадкой формирования академической коммуникации будущего специалиста. Это соответствует компетентностной логике инженерного образования, где письменная и читательская грамотность влияет на качество проектной, исследовательской и производственной деятельности. В перспективе методика может быть расширена за счёт включения корпусных инструментов для работы с терминологическими контекстами, внедрения адаптивных маршрутов в LMS и разработки банка типовых инженерных жанров с примерами и критериями. Важно, однако, сохранять методическую целостность: цифровые инструменты должны обслуживать цели академического письма и чтения, а не подменять их технологической насыщенностью.

Заключение. Смешанное обучение русскому языку в техническом вузе, реализованное через связку LMS и мобильных практикумов, демонстрирует методическую состоятельность как модель целенаправленного развития академического письма и чтения научно-технических текстов. Его ключевое преимущество заключается в том, что оно делает учебный процесс регулярным, диагностируемым и управляемым: студент получает непрерывную практику вне аудитории, преподаватель — инструменты для фиксации прогресса и адресной поддержки, а курс в целом — условия для интеграции чтения и письма на материале профессионально значимых текстов и жанров. В результате формируется не только языковая правильность, но и функциональная академическая грамотность, необходимая будущему инженеру для работы с источниками, интерпретации данных и представления результатов в нормативных форматах.

Дидактическая эффективность модели обеспечивается несколькими механизмами. Во-первых, модульная организация курса связывает чтение и письмо вокруг единой темы и жанра, что усиливает смысловую мотивацию и обеспечивает перенос лексико-грамматических средств научного стиля в продуктивную деятельность. Во-вторых, распределение действий между аудиторной и цифровой средой позволяет рационально управлять когнитивной нагрузкой: в аудитории выполняются сложные операции анализа, интерпретации и редактирования, а в LMS и мобильных практикумах закрепляются и автоматизируются повторяемые навыки, включая терминологию и логико-синтаксические средства связности. В-третьих, итеративное письмо с формирующим оцениванием, рубриками и чек-листами переводит письменную работу из разовой проверки в процесс обучения, где ценится не только итог, но и траектория улучшения текста.

Важным результатом является повышение прозрачности требований и снижение субъективности оценивания за счёт рубрик и единых критериев. Это особенно значимо в техническом вузе, где студенты ориентированы на измеримость и алгоритмизацию деятельности. Параллельно повышается автономность обучающихся: регулярная микропрактика, доступ к материалам и возможность самокоррекции формируют привычку к самостоятельной работе с языком и текстом. При этом эффективность подхода сохраняется только при соблюдении условий реализации: методически корректного проектирования заданий, регулярности мобильных

практикумов, баланса автоматизированных проверок и продуктивного письма, а также поддержания академической честности через дизайн поэтапных заданий и контроль динамики.

Перспективы дальнейшей разработки модели связаны с расширением банка жанров и типовых задач инженерной коммуникации, усилением работы с визуально-данными компонентами научных текстов (графики, схемы, таблицы), внедрением адаптивных маршрутов в LMS на основе учебной аналитики и использованием корпусных ресурсов для развития точности терминологической сочетаемости. В практическом плане предложенная методика может служить основой для обновления рабочих программ по русскому языку в технических вузах и для повышения квалификации преподавателей в области цифровой дидактики, формирующего оценивания и обучения академическому письму на материале научно-технических источников.

Литература:

1. Кабирова З. М. Смешанное обучение как педагогическая проблема в методике преподавания русского языка. CyberLeninka, 2025. (КиберЛенинка)
2. Гизатулина О. И. Смешанное обучение в процессе преподавания русского языка как иностранного. CyberLeninka, 2022. (КиберЛенинка)
3. Пометелина С. М. Смешанное обучение как инновационная педагогическая технология. Сибирский университет потребительской кооперации (материалы конференции), 2022. (sibupk.su)
4. Немич Н. Н. Использование платформы Moodle в образовательном процессе при освоении русского языка как иностранного. CyberLeninka, 2024. (КиберЛенинка)
5. Худолей Н. В. Методика использования инструментария LMS Moodle для развития навыков коммуникации на иностранном языке у студентов неязыкового вуза. CyberLeninka, 2019. (КиберЛенинка)
6. Салосина И. В. Педагогический дизайн электронного курса по письму (на базе Moodle) в системе обучения русскому языку. Томский гос. ун-т (электронный ресурс/публикация), 2020. (vital.lib.tsu.ru)
7. Мобильное обучение русскому языку как иностранному: обзор научных публикаций (PDF). CyberLeninka (электронная публикация). (КиберЛенинка)
8. Использование мобильных приложений в обучении русскому языку как иностранному. inLibrary.uz, 2025. (InLibrary)
9. Абдурахманова Д. Методы обучения русскому языку как иностранному в технических вузах Республики Узбекистан. LingvoSpektr, 2024. (The Lingua Spectrum)
10. Аннатаганова О. Б. Методика преподавания русского языка в техническом высшем учебном заведении. CyberLeninka, 2022. (КиберЛенинка)

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISH

ELEKTRON PLATFORMALARDA MATEMATIK TEST TIZIMLARINI YARATISHNING NAZARIY METODIK ASOSLARI

Rashidov Anvarjon Sharipovich,

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Osiyo Xalqaro universiteti dotsenti

anvar.rashidov@bk.ru

Davronova Adiba Davlat qizi,

Osiyo Xalqaro universiteti magistranti

Elektron platformalarda matematik test tizimlarini yaratish masalasi zamonaviy ta'lim jarayonining muhim va dolzarb yo'nalishlariga aylanib bormoqda. Raqamli texnologiyalarning tezkor rivoji, internetga chiqish va elektron qurilmalarning ommalashuvi natijasida ta'lim sohasida yangi imkoniyatlar yuzaga keldi. Jumladan, onlayn ta'lim kurslari, masofaviy ta'lim, elektron test tizimlari va virtual ta'lim resurslari orqali o'quvchilar va talabalarga bilim va ko'nikmalarni mustaqil o'zlashtirish uchun keng sharoit yaratildi. O'qituvchilar va ta'lim muassasalari uchun esa bilimlarni baholash, asosli va samarali monitoring qilish, tahliliy ma'lumotlarni yig'ish va o'rganishda yangi imkoniyatlar paydo bo'ldi.

Kalit so'zlar: matematik test tizimi, elektron platforma, baholash mezonlari, nazariy asoslar, metodik yondashuv, interaktiv testlar, avtomatlashtirilgan baholash, o'quv jarayoni, raqamli ta'lim, test savollari tuzilishi, pedagogik psixologiya, adaptiv test nazariyasi, texnik nazariyalar.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ СИСТЕМ МАТЕМАТИЧЕСКОГО ТЕСТИРОВАНИЯ НА ЭЛЕКТРОННЫХ ПЛАТФОРМАХ

Вопрос создания систем математического тестирования на электронных платформах становится важным и актуальным направлением современного образовательного процесса. В результате стремительного развития цифровых технологий, доступа к интернету и популяризации электронных устройств в сфере образования открылись новые возможности. В частности, благодаря онлайн-курсам, дистанционному обучению, электронным системам тестирования и виртуальным образовательным ресурсам, созданы широкие условия для самостоятельного освоения студентами знаний и навыков. Для преподавателей и образовательных учреждений открылись новые возможности в оценке знаний, проведении обоснованного и эффективного мониторинга, сборе и изучении аналитических данных.

Ключевые слова: система математического тестирования, электронная платформа, критерии оценки, теоретические основы, методологический подход, интерактивные тесты, автоматизированная оценка, процесс обучения, цифровое образование, структура тестовых вопросов, педагогическая психология, теория адаптивного тестирования, технические теории.

THEORETICAL METHODOLOGICAL BASIS OF CREATING MATHEMATICAL TESTING SYSTEMS ON ELECTRONIC PLATFORMS

The issue of creating mathematical testing systems on electronic platforms is becoming an important and relevant direction of the modern educational process. As a result of the rapid development of digital technologies, access to the Internet and the popularization of electronic devices, new opportunities have emerged in the field of education. In particular, through online education courses, distance learning, electronic testing systems and virtual educational resources, broad conditions have been created for students to independently master knowledge and skills. For teachers and educational institutions, new opportunities have emerged in assessing knowledge, conducting reasonable and effective monitoring, collecting and studying analytical data.

Keywords: mathematical testing system, electronic platform, assessment criteria, theoretical foundations, methodological approach, interactive tests, automated assessment, learning process, digital education, test question structure, pedagogical psychology, adaptive test theory, technical theories.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim jarayonida innovatsion g'oyalar va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta'limning samaradorligini oshirishga bo'lgan e'tibor ortib bormoqda. Ta'lim samaradorligini

oshirish va rivojlanishiga turli xildagi qiziqarli metodlar va axborot texnologiyalarini birlashtirgan holda ta'lim jarayonini takomillashtirish - yosh avlodning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi va ularning kelajakda yetuk kadrlar yoki o'z ishinings ustasi bo'lishlariga zamin yaratadi. Agarda biz ta'lim va axborot texnologiyalari tushunchalarini birlashtirsak, ta'limni axborotlashtirish degan yangi tushuncha paydo bo'ladi. Ta'limni axborotlashtirish – ta'lim sohasini uslubiy-amaliy jihatdan zamonaviy axborot – kommunikatsiya texnologiyalari bilan ta'minlash hamda ulardan samarali foydalanish asosida ta'lim – tarbiya jarayoning pedagogik – psixologik maqsadlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan jarayon. Ayni paytda o'quvchi yoshlarga ta'lim tarbiyani bir vaqtda berish, ya'ni ularni har tomonlama davlat ta'lim standartlariga javob beradigan yetuk, raqobatbardosh mutaxassis sifatida tayyorlash mamlakatimizning eng asosiy muammolaridan biridir. Darhaqiqat, hozirgi kunga kelib, deyarli barcha fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalardan foydalanib kelinmoqda. Bu asoslar integratsiyalashgan holda samarali matematik test tizimini yaratish imkonini beradi, bu esa o'qitish sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Matematik fan bo'yicha bilimlarni baholashda test tizimlarining afzalliklari ko'p. Birinchi navbatda, test savollari o'quvchilarning bilim darajasi, tushuncha va ko'nikmalarini aniqlash, tahlil qilish va baholashda aniqlik va xolislikni ta'minlaydi. Testlar natijasi qisqa muddatda olinadi, bilimlarni samarali va tezkor baholash imkoniyati mavjud bo'ladi. Elektron platformalarning joriy etilishi bilan ushbu jarayon yanada soddalashib, shaffoflik va adolatlilik darajasi oshadi. Elektron test tizimlarining asosiy ustunliklaridan yana biri, test savollari ma'lumotlar bazasi kengaytirilishi, tahrir qilinishi va yangilanishi uchun qulayliklar yaratadi. Shuningdek, individual o'quvchilar uchun moslashtirilgan, mos darajadagi savollar tuzish imkoniyati ham vujudga keladi. Test savollarini tuzish, ularni elektron platformaga joylashtirish va avtomatik ravishda baholash imkoniyatini beruvchi tizimlarni yaratishda, eng avvalo, matematik testlarning ilmiy-nazariy va metodik asoslariga tayangan holda harakat qilish lozim. Eng asosiy prinsiplardan biri ta'limning natijalariga yo'naltirilganlik, ya'ni test topshiriqlari o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini chuqur o'lchash, amaliy va nazariy bilimlarni uyg'unlashtirish, murakkab fikrlash va tahliliy salohiyatini rivojlantirish imkonini beradigan bo'lishi lozim. Elektron platformalarda matematik test tizimini yaratishda quyidagi asosiy metodik tamoyillarga rioya qilinadi: izchillik va tizimlilik, moslik va individual yondashuv, shaffoflik va adolatlilik, test topshiriqlarining aniqligi va natijalarni obyektiv baholash prinsipi [1].

Izchillik va tizimlilik prinsipi shuni taqozo etadiki, test tizimini ishlab chiqishda test topshiriqlari mazmuni, ularning murakkablik darajasi va test savollarining matematik nazariy asoslari to'liq va ketma-ket o'ylab chiqiladi. Har bir test topshirig'i o'zining maqsadi va vazifasiga ega bo'lib, o'quv dasturidagi mavzuni to'liq qamrab olishi kerak. Bu esa o'quvchiga faqat bilimlarini emas, balki ularni amalda qo'llash, fikrlash jarayonini rivojlantirishga xizmat qiladi. Moslik va individual yondashuv prinsipi talaba yoki o'quvchi bilim darajasiga mos test savollarini ajratish imkonini beradi. Elektron platformalar yordamida har bir foydalanuvchiga mos darajadagi topshiriqni tanlash va yechish imkoniyati yaratiladi. Test natijalari asosida individual o'quv haqidagi batafsil tahliliy ma'lumotlar olinib, uni yanada samaraliroq tayyorlash mumkin. Shaffoflik va adolatlilik prinsipi baholash jarayonining xolis va aniqligini ta'minlaydi, inson omili sababli yuzaga keladigan noaniqliklar va sub'ektivliklarni bartaraf etadi. Elektron test tizimlari natijalarni avtomatik tarzda hisoblab, natijalarni saqlab boradi hamda talabaga yoki o'qituvchiga tezkor ma'lumotlarni yetkazib beradi. Bu o'z navbatida, natijalarning ishonchliligi va adolatliliigi uchun asos bo'ladi. Test topshiriqlarini aniq va lo'nda ifodalash ham juda muhim. Har bir savol matematika fanining dolzarb sohalaridan, aniq mavzulari doirasida taklif qilinadi. Savollarda ortiqcha noaniqlik va chalkashliklarga yo'l qo'yilmasligi, matematik tahlil va mantiqiy mushohada qilishni talab qilishi lozim. Test savollarining formati tanlanayotganda, har xil turdagi savollardan – bir nechta to'g'ri javobli, qisqacha javobli, ochiq tipdagi va to'g'ri-taniqli topshiriqlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu test tizimining metodik boyligini oshiradi, bilimlarning samarali o'lchashini ta'minlaydi. Yana bir muhim jihat, elektron test tizimini dasturlash va texnik imkoniyatlarini to'g'ri yo'lga qo'yishdir. Bu sohada maxsus dasturiy platformalar – veb-ilovalar, mobil ilovalar, onlayn portal va maxsus test dasturlaridan foydalanilishi natijasida testlarning ishlashi, ularni boshqarish, foydalanuvchi ma'lumotlarini boshqarish, natijalarni qayta ishlash va saqlash imkoniyati yaratiladi. Elektron test tizimlarining afzalligi shundaki, bu tizimlar katta hajmdagi testlarni boshqarish, natijalarni real vaqt rejimida ko'rsatish, statistik va tahliliy hisobotlarni yaratish imkoniga ega. Bu orqali o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi oraliq va yakuniy nazorat samaradorligi oshadi [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Matematik test tizimlarining muvaffaqiyatli ishlashi uchun, dastlab, keng qamrovli va mustahkam test savollar bazasini yaratish muhim ahamiyatga ega. Test savollari mufassal tarzda, oldindan sinovdan o'tkazilib, natijalarini tahlil qilib borish lozim. Elektron platformalarda savollarni doimiy yangilab borish, mavzular bo'yicha kengaytirish va optimallik nuqtayi nazaridan tahrirlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, test tizimi ishonchliligi, adolatliliгинi va ob'ektivligini yanada oshiradi. Bundan

tashqari, test tizimi foydalanuvchiga qulay interfeysga ega bo'lishi, tizim ishlatiladigan til oson, savol va javoblar tushunarli shaklda ifodalangan bo'lishi lozim. Foydalanuvchi uchun testga kirish, savollarga javob berish, natijani olish va tahlil qilish jarayonlari muammosiz va oson kechishi zarur. Platformani ishlab chiqishda o'quvchilarning yosh va intellektual salohiyatini, ularning bilim darajasini inobatga olish ham juda muhimdir. Test natijalarining tahlili va boshqaruvi uchun elektron tizimlarda maxsus hisobot tuzuvchi, grafika va diagrammalar bilan natijalarni ko'rsatib berishi mumkin bo'lgan modullar joriy etilgan bo'lishi lozim. Olingan natijalar asosida o'qituvchi har bir o'quvchi yoki guruhning bilim darajasini tahlil qilib, tegishli xulosalarga keladi va shunga ko'ra ta'lim jarayonini yanada rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqadi. Test topshiriqlarining samaradorligini oshirish uchun ularni yaratishda, o'qituvchi fundamental yondashuvi va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni hisobga olishi kerak. Ya'ni topshiriqlar o'quv dasturidagi asosiy bilim va ko'nikmalarni to'laqonli ifoda etishi, zamonaviy ta'lim talablariga javob berishi lozim. Shuningdek, testlarni ishlab chiqishda o'quvchilarning ilgari o'zlashtirgan bilimlariga tayangan holda, yangi mavzularni egallashga qaratilgan topshiriqlar kiritilishi va natijada o'quvchi bilimining ildam o'sishi rag'batlantirilishi kerak [3].

Test nazariyasi (Item Response Theory - IRT): Test savollarining murakkabligini, qiyofasini va talabning qobiliyatini baholash modelini yaratish.

Pedagogik psixologiya: O'quvchining kognitiv jarayonlarini (xotira, mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish) hisobga olish.

Didaktika: O'qitish nazariyasi va amaliyoti asosida test savollarining mazmuni va tuzilishini shakllantirish.

Adaptiv test nazariyasi: Testning qiyinligini talabning javobiga qarab o'zgartirish, bu esa testni yanada aniq va samarali qiladi.

Texnik nazariyalar: Platformaning arxitekturasini, ma'lumotlar bazasi, xavfsizlik, internet orqali uzatish protokollari.

Metodik asoslar

Test savollarini yaratish: Bloom taksonomiyasi kabi modeldan foydalangan holda turli darajadagi (bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez, baholash) savollar tuzish.

Matematik formulalarni to'g'ri aks ettirish: LaTeX kabi tizimlardan foydalanib, formulalarni elektron muhitda aniq ko'rsatish.

Avtomat baholash mezonlari: Bir nechta to'g'ri javobli, bitta to'g'ri javobli (Multiple Choice), erkin javobli savollarni baholash algoritmlarini ishlab chiqish.

Natijalarni tahlil qilish: Statistik usullar yordamida test samaradorligini baholash (diskriminativlik, osonlik darajasi) va o'quvchining bilim darajasini aniqlash.

Platforma tanlash va integratsiya: LMS (Learning Management System) yoki maxsus test platformalarini tanlash, ularga matematik savollarni yuklash.

Amaliy yondashuvlar

Tezkorlik: Baholash jarayonini avtomatlashtirish orqali o'qituvchi va o'quvchi uchun vaqtni tejash.

Samaradorlik: O'quvchini individual o'rganish yo'nalishiga yo'naltirish, bilimdagi bo'shliqlarni aniqlash.

Interaktivlik: O'quvchilar uchun qiziqarli va motivatsion muhit yaratish.

Bu asoslar integratsiyalashgan holda samarali matematik test tizimini yaratish imkonini beradi, bu esa o'qitish sifatini oshirishga xizmat qiladi

Olingan natijalar va ularning tahlili. Test tizimlarini elektron platformaga faol joriy etish orqali faqatgina bilimlarni avtomatik baholash emas, balki o'quvchilar uchun izchil individual ta'lim yo'llarini ham yaratish mumkin. Bunday yondashuv darslarni samarali tashkil qilish, erkin bilim olish va innovatsion ta'lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Elektron test platformalari yordamida masofaviy ta'lim, o'z-o'zini baholash, bilim darajasini mustaqil tahlil qilish va bilimsizliklarning oldini olishning zamonaviy usullaridan foydalanish mumkin. Bularning barchasi matematik fanlar bo'yicha uzluksiz ta'lim tizimini yaratish, ta'lim sifatini oshirish, o'quvchi va talabalarning bilimlariga asosli va ob'ektiv baho berish imkonini kengaytiradi. Elektron platformalar yordamida real vaqtda natijalarni kuzatish, bilimlar monitoringini osonlashtirish, o'quvchilarning bilimsizligini aniqlab, ularga individual yondashuv asosida tavsiyalar berish imkoniyati yuzaga keladi. Bugungi kunda dunyoda keng joriy qilinayotgan elektron test tizimlari va uning texnologiyalari O'zbekiston ta'lim tizimiga ham asta-sekin yo'l olmoqda. Test savollarini elektron platformalarda baholashda qo'llaniladigan asosiy mezonlar ta'lim jarayonining sifati va natijadorligini ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Bu mezonlar o'quvchilar bilimini haqqoniy va adolatli baholash, shuningdek, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun zarur deb hisoblanadi. Elektron platformalarda test savollarini baholash jarayoni an'anaviy sinov tizimiga nisbatan butunlay yangi

yondashuv va texnologiya talab qiladi. Elektron tizimlarda test bajargan o'quvchilar natijasini baholashda xolislik, obyektivlik, shaffoflik, aniqlik hamda funktsionallik kabi mezonlar asos qilib olinadi. Har qanday baholash tizimi, eng avvalo, o'z oldiga aniq va adolatli natija berishni, o'quvchilarning bilim darajasini to'g'ri aniqlashni, shuningdek, ta'lim sifatini oshirish uchun ma'lumotmanba bo'lishni maqsad qiladi. Shuning uchun elektron platformalarda baholashda quyidagi yetakchi mezonlarga alohida e'tibor qaratiladi [4].

Birinchi navbatda, elektron platformalarda savollar va javoblarni baholash mezonlari aniq va standart bo'lishi zarur. Platformada yaratilgan test savollari mazmuni davlat o'quv dasturiga va o'quv rejasiga muvofiqligi ta'minlanmogi lozim. Savollar o'quvchilardan talab qilinadigan bilim, ko'nikma va malakalar bo'yicha to'g'ri tuzilgan bo'lishi hamda aniq javobga ega bo'lishi kerak. Baholashda har bir savol uchun ball yoki koeffitsient belgilangan bo'lib, bu ko'rsatkichlar oldindan aniqlanadi, ya'ni har bir savolning to'g'ri javobiga ega o'quvchi oldindan belgilangan ballga ega bo'ladi. Bu mezonlar orqali shaffoflik va adolatlilik tamoyili ro'yobga chiqadi. Shuningdek, platforma orqali olingan ballarning hisoblanish jarayoni ham avtomatlashtirilgani sababli inson omilidan kelib chiqadigan xatolik yoki sub'ektivlikning oldi olinadi. Eng muhim mezonlardan yana biri — test savollarining murakkablik darajasini inobatga olishdir. Elektron platformalarda tez-tez uchraydigan muammo — barcha savollar bir xil murakkablikda bo'lishidir. Ta'lim jarayonida esa savollar turli murakkablik darajasida bo'lishi talab etiladi, ya'ni o'quvchining faqat eslab qolish va tanish ko'nikmasi emas, balki mantiqiy tafakkuri, tahlil qilish, umumlashtirish, xulosa chiqarish sifatlari ham muntazam baholanishi kerak. Shu bois, elektron test platformalarida savollar darajasini mezonlar asosida turli bosqichlarga bo'lib baholash juda muhim hisoblanadi. Savollarning murakkablik darajalariga ko'ra differensial baholash tizimidan foydalanish o'quvchi bilimini yanada to'liqroq aniqlash imkonini beradi. Yana bir muhim jihat shundaki, elektron platformalarda test natijalarini baholashda tezkorlik ham juda katta ahamiyatga ega. Odatda, bunday platformalarda natijalar darhol chiqariladi va o'quvchiga yetkaziladi. Bu tezkorlik taxminan ikki maqsadga xizmat qiladi: birinchisi, o'quvchi o'z xatolarini va noto'g'ri javoblarini tez tahlil qilib, ulardan saboq oladi; ikkinchisi, o'qituvchi uchun guruhdagi har bir o'quvchi bilimini darrov ko'rib chiqish va qisqa vaqtda umumiy natijani baholash imkoniyati ochiladi. Bu o'z navbatida yangi darslarni rejalashtirish va kamchiliklarni aniqlashda muhim vositaga aylanadi [5].

Elektron platformalarda test savollarini baholashda xatoliklar ehtimolini kamaytirish ham asosiy mezonlardan sanaladi. Maxsus algoritmlar va dasturlar yordamida platformalarning ishlash ishonchligi ta'minlanadi; ya'ni savolga to'g'ri javob qayd etilsa, tizim avtomatik ravishda kerakli ballarni qo'yadi. Bu yerda inson aralashuvi minimal darajaga tushiriladi. Shu tariqa, har qanday xatolikning oldi olinadi va baholash jarayoni to'liq avtomatlashtiriladi. Xatoliklarni kamaytirish uchun test savollari dastlab platformaga joylashtirilganda, ular bir necha bosqichda tahrirlanib, tekshiriladi, ya'ni testdan avval metodistlar, o'qituvchilar va texnik mutaxassislar tomonidan platformadagi savollar sifati va aniq javoblari testdan o'tkaziladi. Ana shu jarayonda har bir test savolining aniq va to'g'ri javobiga ishonch hosil qilinadi. Baholash mezonlarining yana biri — anonimlik va obyektivlikdir. Elektron platformalardan foydalanilgan hollarda baholashda insonga xos sub'yektivlikdan maksimal uzoqlashtiriladi. Bunda test natijalarini ko'rishda, ularni baholashda, ajratishda va reytinglashtirishda o'quvchining shaxsini, individual xususiyatlarini e'tiborga olish emas, faqat test natijalarining mutlaq ko'rsatkichi hisoblanadi. Bu orqali hamma o'quvchilar teng sharoitda baholanishiga erishiladi. Obyektivlik elektron platformaning asosiy ustunliklaridan sanaladi va bu ko'rsatkich an'anaviy baholash tizimi bilan solishtirganda ko'proq kafolatlangan hisoblanadi. Baholashda shuningdek, test platformasining o'ziga xos texnik imkoniyatlari ham e'tiborga olinadi. Platforma foydalanuvchilarga savollar turini to'g'ri aks ettirib, har bir savol uchun belgilangan vaqt, ball va boshqa ko'rsatkichlarni aniq belgilab bermog'i lozim. Masalan, test savollari ichida tanlash, to'ldirish, moslashtirish yoki qisqa yozma javob qo'yish kabi turlari bo'lishi mumkin. Platformaning texnik imkoniyati qanday bo'lsa, baholash mezonlari ham shunga yondashadi, ya'ni avtomatik baholash imkoniyati mavjud bo'lgan savollar tezkor va xatosiz natija beradi. Platformada savollar shakli va mazmuni to'liq aks etishi uchun dasturiy ta'minot zamonaviy va ishonchli bo'lishi kerak. Platformada test natijalarini saqlash va statistik tahlil qilish imkoniyati ham zamonaviy baholash mezonining ajralmas qismi hisoblanadi. Testdan olingan natijalar tizimda to'plangan holda, har bir o'quvchining oldingi natijasi, joriy yutuqlari, qolaversa, umumiy guruh natijalari bilan taqqoslash imkoniyati paydo bo'ladi. Bu ma'lumotlar asosida o'qituvchi har bir o'quvchining bilim darajasi, kamchiliklari va kuchli tomonlarini aniqlab, ta'lim jarayonini optimal tarzda yo'naltira oladi. Statistik tahlil qilish vositalari elektron tizimda aniq va shaffof natijaning kafolati bo'lib xizmat qiladi. Test savollarini baholashda yirik elektron platformalarning interaktivlik xususiyati ham mezon sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, test tugagach, platformada avtomatik ravishda to'g'ri javoblar ko'rsatilishi yoki natijalarni tahlil qilib, o'quvchi uchun tavsiyalar berilishi baholash tizimining yangi

bosqichiga asos bo'ladi. O'quvchi testdan o'tilganidan so'ng o'z xatolarini darhol ko'ra oladi va shu asosda, yutuq va kamchiliklarini aniqlab, kelgusida o'z ustida ishlashi mumkin. Bu o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish, baholash va rivojlantirish imkonini kengaytiradi [6].

Elektron platformalarda test savollarini baholashda eng muhim mezonlardan yana biri — ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiyligini ta'minlashdir. Har bir o'quvchining natijasi va shaxsiy ma'lumotlari begona kishilarga oshkor qilinmasligi, test natijalari zararli tashqi ta'sirlardan himoyalanganligi shart. Platformaga joylashtirilgan test savollarining sirliligi, test natijalarining autentikligi va himoyalanganligi zamonaviy axborot xavfsizligi talablariga javob berishi lozim. Ushbu baholash mezonlaridan biri ham, platformadagi test savollarining moslashuvchanligi bilan bog'liq. Ya'ni platforma test savollarining strukturasi, joylashuvi, davomiyligi va murakkabligi bo'yicha samarali boshqarish imkonini berishi shart. O'quvchilar uchun individual tarzda testlar tuzish, topshiriq bosqichlarini o'zgarish imkoniyati orqali ta'lim jarayonida yuqori natija va motivatsiyaga erishish mumkin. Moslashuvchan test tizimi imkoniyatlari har bir o'quvchining alohida tayyorgarlik darajasiga mos baholashni ta'minlaydi. Yuqoridagi mezonlardan tashqari, elektron platformalarda testlarni baholashda diagnostik va formatik baholash ham muhim o'rin tutadi. Diagnostik baholash testdan avval o'quvchining bilim darajasini aniqlash uchun, formatik baholash esa test jarayonida yoki undan keyin o'quvchilarning erishgan natijalari asosida to'g'ri yo'nalishda rivojlanishi uchun qo'llaniladi. Elektron platformalarda bu ikki turdagi baholash ham avtomatik tarzda amalga oshirilishi mumkin, bu esa o'quvchi va o'qituvchi uchun qulaylik yaratadi. Haftalik, oylik, semestr yakunida yoki yillik natijalarda aqlli baholash tizimining mavjudligi ham elektron platformalar uchun ajralmas mezonidir. Elektron platforma natijalarining markazlashtirilgan shaklda aks etishi barcha fanlar va o'quv jarayonlari bo'yicha yagona statistik o'zgarishlarni, tahlil va istiqbolli natijalarni tezda ko'rish imkonini beradi. Bu orqali oraliq yoki yakuniy nazorat, muntazam tahlil va monitoring, o'quv dasturidagi yutuq yoki kamchiliklarni aniqlash, o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini rag'batlantirish mumkin. Elektron baholash tizimlarida eng ko'p kutilib, talab qilinadigan mezonlardan biri — xolis va shaffof natija chiqarishdan iborat. Ya'ni har bir test natijasi boshqalarga bog'liq bo'lmay, faqat o'quvchining individual javobi, bilim va ko'nikmasi, yondashuvi asosida baholanadi. Bu esa, o'z navbatida, umumiy ta'lim jarayonida ham adolatli baholash muhitini yaratadi. Baholash mezonlarining muhim tomoni shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida muvofiqlikni ta'minlash, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish, o'z-o'zini tahlil qilish, natijani to'g'ri baholash, rejalashtirish va kelgusida rivojlanish uchun sharoit yaratadi. Bunda eng avvalo, baholash jarayonida aniq, ishonchli va shaffof mezonlar amal qilishi shart. Shuni ta'kidlash joizki, elektron platformalarda test savollarini adolatli, xolis va shaffof baholash orqali umumiy ta'lim sifati, samaradorligi va natijadorligi oshadi. Test natijalarining aniqligi, xatolarning minimal darajada bo'lishi, tezkorlik va yuzaga kelgan kamchiliklarni bartaraf etish imkoniyati — bular zamonaviy elektron platformadagi baholash tizimining eng muhim afzalliklaridan hisoblanadi. Ushbu mezonlarga asoslanilgan baholash tizimi kelajak avlodining mustahkam bilim va ko'nikmaga ega bo'lishi, shaxsiy bilim darajasi va real qobiliyatlarini aniqlash imkonini beradi. Tizimli, mukammal, aniqlik va shaffoflikka asoslangan baholash vositasi nafaqat o'qituvchi va o'quvchi uchun, balki jamiyat taraqqiyoti, zamonaviy bilimlarni egallash, innovatsion g'oyalarni rivojlantirish uchun ham ulkan ahamiyat kasb etadi. Elektron platformalarda test savollarini baholash mezonlarining asosiy ustunliklari shundaki, ular oraliqda va yakunda bilim, ko'nikma va malakalarning to'g'ri, adolatli, tezkor, xatoliksiz va shaffof baholanishini ta'minlaydi. Test natijasining diagnostik, formatik va yakuniy bosqichlarda avtomatik tarzda aniq tahlil qilinishi, natijalarni saqlab, statistik tahlilga imkoniyat yaratishi, o'qituvchi va o'quvchi munosabatini yangi bosqichga olib chiqadi. Baholash mezonlarining majmuasi, ularning aniq ishlab chiqilishi va to'g'ri qo'llanilishi, butun ta'lim tizimining rivojlanishi va zamonaviy taraqqiyot sari dadil qadam tashlashiga, har bir o'quvchining o'z yo'lida yanada mas'uliyatli, mustaqil va sifatli bilim egallashiga yordam beradi. Shu sababli, har bir o'quvchi, o'qituvchi va ta'lim tizimining boshqa subyektlari uchun zamonaviy elektron platformalarda test savollarini baholash mezonlari dolzarb va ajralmas ahamiyatga egadir [7].

Muhokama. Moodle – bu o'qituvchilar tomonidan onlayn-kurslarni yaratish uchun maxsus ishlab chiqilgan sayt tarkibini boshqarish tizimi (Content Management System - CMS) dir. Uni ko'pincha e-learning tizimlarni o'qitishni boshqarish tizimlari (Learning Management Systems - LMS) yoki virtual o'qitish vositasi (Virtual Learning Environments - VLE) deb ham atashadi. Moodle – bu alohida onlayn-kurslar kabi, ta'lim veb-saytlarini ishlab chiquvchi instrumentlar sohasidir. Loyiha asosida sotsial konstruktivizm nazariyasi va uni o'qitishni ishlatish yotadi. Moodle avtori - Martin Dougiamas. Universitetni Computer Science va Education mutaxassisligi kursni tugatgandan keyin, u "The use of Open Source software to support a social constructionist epistemology of teaching and learning within Internet-based communities of reflective inquiry" mavzusidagi dissertatsiyasini himoya qildi. Axborot texnologiyalarini qo'llash orqali ta'limni qo'llab – quvvatlash platformasini yaratish g'oyasi unda 1999 yilda Curtin University

(Avstraliya) universitetida WebCT tijorat platformasi bilan ishlash tajribalaridan kelib chiqdi. Moodle keng tarqalgan WebCT va BlackBoard tijorat elearning platformalarining o'rnini bosish uchun emas, balki o'qitish imkoniyatlarini kengaytirish vositasi sifatida yaratilishi kerak edi. Ammo Moodle arxitekturasini va bu platformaga qo'yilgan prinsiplar shunchalar omadli bo'ldiki, uni jahon hamjamiyati tan oldi. Bu bepul tarqaladigan dasturiy majmua o'zining funksional imkoniyatlari, o'rganishdagi soddaligi va ishlatishdagi qulayligi bilan elektron o'qitish tizimlaridan foydalanuvchilarning ko'pgina talablarini qanoatlantiradi. Moodle masofaviy sohada o'qitish jarayonini to'la qo'llab-quvvatlash uchun keng doiradagi imkoniyatlarni beradi – o'quv materiallarini turli usullarda berish, bilimlarni tekshirish va o'zlashtirish nazorati. Hozirda Moodle tizimini dunyoning ulkan universitetlari o'qitish uchun ishlatishmoqda. Moodle MO'T dunyoning 200 davlatida 70 tildagi 2 mln. ga yaqin ro'yxatdan o'tgan foydalanuvchilar, 46 ming ta'lim portallariga ega va 300 dan ziyod dasturchilarni birlashtiradi. Moodle (<http://www.gnu.org/copyleft/gpl.html>) GPL litsenziyasi ostida (http://www.opensource.org/docs/definition_plain.html) ochiq joriy kodi bilan dasturiy ta'minot kabi tarqalmoqda. Ochiq dasturiy kodli Moodle ga o'zgartirishlar kiritish, yaxshilash, modifikatsiyalash uchun <http://www.moodle.org> manzil bo'yicha kirish mumkin. Moodle ni ishlatish strategiyasi, filosofiyasi bo'yicha qo'shimcha axborotlarni <http://thinkingdistance.org/> manzil bo'yicha olish mumkin. Moodle Unix, Linux, FreeBSD, Windows, Mac OS X, Netware operatsion tizimlarida va PHP ishlatilishi mumkin bo'lgan ixtiyoriy boshqa tizimlarda ham modifikatsiyalarsiz qo'lanilishi mumkin. Ma'lumotlar MySQL va PostgreSQL ma'lumotlar bazasida saqlanadi, ammo ma'lumotlar bazasini boshqarishning tijorat tizimlari ham ishlatilishi mumkin. Moodle oson vositalar yaratish imkoniyatiga ega. Yangi versiyaga o'tishda qiyinchilik va yangilanishlar kelib chiqmaydi. Moodle MO'T ning yangi versiyalarini <http://www.moodle.org> dan olish mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, elektron platformalarda matematik test tizimlarini yaratish va joriy etish hozirgi axborot asrida ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Bunday tizimlar matematik savodxonlikni yuksaltiradi, o'quvchilar bilimni adolatli va samarali baholash imkonini oshiradi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi aloqani mustahkamlab, ta'lim muhitini demokratlashtiradi. Elektron test tizimlaridan foydalanish o'qituvchilar uchun ham, o'quvchilar uchun ham samarali, tezkor va qulay, eng muhimi – ta'lim jarayoni va bilimlarni baholashda xolislik va adolatlilikni ta'minlaydi. Shu bois, bunday tizimlarni yaratish bo'yicha nazariy-metodik asoslarni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish zamonaviy ta'limning asosi hisoblanadi.

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo'llash, ularning imkoniyatlarini tahlil qilish asosida o'quv jarayonini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash maqsadi qo'yilgan bo'lib, unda raqamli texnologiyalarning ta'lim sohasida nafaqat muhim o'rin egallashi va qanday shaklda joriy etilishi bo'yicha tahlillar amalga oshirildi. Ilm-fan jadal taraqqiy etayotgan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimlari, vositalari keng joriy etilayotgan jamiyatda turli fan sohalarida bilimlarning tez yangilanib borishi, ta'lim oluvchilar oldiga ularni jadal egallash bilan bir qatorda, muntazam va mustaqil ravishda bilim izlash vazifasini qo'ymoqda. Bilim olish va uni mustahkamlashda axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish bizga ko'p qulayliklar yaratib beradi. Shu bilan birga, ular o'quvchilarga va talabalarga o'rganish jarayonida faollikni oshirishga yordam beradi, chunki ular o'zlari uchun qiziqarli va faol usullarda bilim olishadi.

Adabiyotlar:

1. Abdullayeva Z. (2019). “Elektron test tizimlari va ularni qo'llash usullari”. O'zMU Ilmiy axborotnomasi,
2. Aminova M. (2020). “Matematika fanidan virtual test savollarini yaratish metodikasi”. // Ta'lim texnologiyalari, 12(2), 90-97.
3. Bekchanov B. (2018). “Zamonaviy ta'limda raqamli testlash usullari”, // O'zbekiston Fanlar Akademiyasi axborotnomasi, 4, 44-49.
4. Islomov N. (2021). “Yangi avlod test tizimlarini yaratishning pedagogik asoslari”. // O'qituvchi ilmiy metodik jurnali, 2(6), 70-77.
5. Mamatova T. (2017). “Axborot-kommunikatsion texnologiyalar va matematika testlari”. // Zamonaviy ta'lim, 5(1), 85-91.
6. Mirzaeva Sh. (2022). “Onlayn sinov tizimlarida matematik fanlarni baholash mexanizmlari”. // PISA va zamonaviy fanlar, 6(4), 51-57.
7. Nabieva M. (2022). “Elektron platformalarda kompetensiyaviy yondashuv asosida test yaratish”. // Ta'limda innovatsiyalar, 3, 29-36.
8. Raximova D. (2018). “Matematika fanini o'qitishda test texnologiyalari”. // Ilmor jurnali, 2, 112-117.
9. Samadova N. “Raqamli platformalarda matematik testlarni loyihalash”. // Innovatsion ta'lim, 3, 40-46.
10. Yuldasheva F. (2021). “Matematik test tizimlarida interaktiv yondashuvlar”. // UzMU Ilmiy jurnali, 2(9), 22-28.

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA BOTANIKA FANINI O'QITISHDA INTEGRATSION TOPSHIRIQLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Qayumova Mohinur Karim qizi,

Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

Mohinurqayumova27@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-0250-0303>

Ushbu maqolada ta'lim tushunchasi uning mazmun-mohiyati haqida ma'lumot beriladi. Integratsiya, uning pedagogikadagi o'rni, integratsion topshiriqlar, ularning oliy ta'limdagi o'rni ochiqlab beriladi. Oliy ta'lim muassasalarida botanika fanini integratsion yondashuv asosida o'qitishda ekologik integratsion topshiriqlar, matematik integratsion topshiriqlar, adabiyot va psixologik integratsion topshiriqlar, STEAM topshiriqlari, ularga aniq misollar va metodik ahamiyatiga aniq to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, integratsiya, pedagogika, botanika, integratsion topshiriqlar, ekologik integratsion topshiriqlar, matematik integratsion topshiriqlar, adabiyot va psixologik integratsion topshiriqlar, STEAM topshiriqlar, samara.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ЗАДАНИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ БОТАНИКЕ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В данной статье раскрываются содержание и сущность понятия образования. Особое внимание уделяется понятию интеграции, её роли в педагогике, а также значению интеграционных заданий в системе высшего образования. Рассматриваются виды интеграционных заданий в преподавании ботаники на основе междисциплинарного подхода: экологические, математические, литературно-психологические и STEAM-задания. Приводятся конкретные примеры таких заданий, раскрываются их методическая значимость и практическая ценность.

Ключевые слова: образование, интеграция, педагогика, ботаника, интеграционные задания, экологические интеграционные задания, математические интеграционные задания, интеграция с литературой и психологией, задания STEAM, эффективность.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF INTEGRATIVE TASKS IN TEACHING BOTANY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

This article presents an overview of the concept and essence of education. Special emphasis is placed on the notion of integration and its role in pedagogy, as well as the importance of integrative tasks in higher education. The article examines various types of integrative tasks applied in teaching botany through interdisciplinary approaches, including ecological, mathematical, literary-psychological, and STEAM-based tasks. Specific examples are provided, and their methodological relevance and educational value are thoroughly discussed.

Keywords: education, integration, pedagogy, botany, integrative tasks, ecological integrative tasks, mathematical integrative tasks, literature and psychology integration, STEAM tasks, effectiveness.

Kirish. Ta'lim – bu ta'lim oluvchilarga chuqur nazariy bilimlar, malakalar va amaliy ko'nikmalar berish, shuningdek, ularning umumta'lim hamda kasbiy bilim va qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan tizimli jarayondir. [1] Ta'limni rivojlantirish bevosita o'qitish jarayonining to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Bugungi kunda ta'limni zamonaviy raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar va integratsiyalar bilan boyitish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Umuman olganda, ta'lim sohasida olib borilayotgan istiqbolli islohotlar muhimligi va amaliy ahamiyati jihatidan boshqa sohalaridagi o'zgarishlardan aslo ortda qolmaydi. Chunki ta'lim tizimidagi islohotlarning izchil davom ettirilishi pedagogikaning kelajak yo'nalishini belgilab beradi.

Ta'limning barcha bosqichlarida fanlarning integratsiyalashuv jarayoni shuni ko'rsatadiki, ularni o'zaro bog'liqlik jihatidan samarali o'qitish va dars jarayonini pedagogik hamda metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish ta'lim samaradorligini oshiradi. **Integratsiya** so'zi lotincha "integratio" – tiklash, to'ldirish va "integer" – butun degan ma'nolarni anglatadi. O'quv jarayonidagi integratsiya tizimi ta'limdagi kamchiliklarni bartaraf etib, fanlar o'rtasidagi bog'liqlik va o'zaro aloqadorlikni chuqurlashtiradi.

Pedagogikaning asosiy maqsadi bir xil vazifalarga ega bo'lgan turli fanlarning element va qismlarini yaxlit tizimga birlashtirishdan iborat bo'lib, bu jarayonda o'qituvchilarga integratsiyani samarali amalga oshirish uchun zaruriy ko'mak berish muhim sanaladi.

Biologiya fanlarini o'qitishda integratsiya ham o'zining ahamiyatiga ega. Biz olib borayotgan tadqiqotimiz davomida botanika fanini o'qitish jarayonida talabalarda keng dunyoqarash va mustahkam bilim hosil qilish maqsadida fan mavzularini ochib berishda integratsion yondashuvni qo'llashni taklif qilmoqdamiz. [2. B.1-2].

Metodlar. Oliy ta'lim muassasalarida botanika fanini samarali o'qitish va talabalarni chuqur biologik bilimlar hamda amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlashda integratsion yondashuv asosida tuzilgan topshiriqlardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Quyida ushbu topshiriqlarni tuzish va qo'llashda ishlatiladigan asosiy metodlar yoritiladi.

1. Ekologik integratsiyalashgan topshiriqlar metodi

Ekologiya fani bilan integratsiyalashgan topshiriqlar talabalar ekologik tafakkurini shakllantirishda, ularning tabiatga nisbatan ongli munosabatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bunday topshiriqlar orqali talabalar o'simliklar va ularning yashash muhitiga inson faoliyatining qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilish imkoniga ega bo'ladi. Ekologik integratsion topshiriqlarning samaradorligi ular talabalarda mustaqil izlanish, kuzatuvchanlik, dalillarga asoslangan fikrlash va tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. Matematika va mantiqiy fikrlash asosida integratsiya qilingan topshiriqlar

Botanika fanida kuzatiladigan biologik jarayonlarni miqdoriy jihatdan tahlil qilish, statistik natijalarni hisoblash, grafik va diagrammalar tuzish kabi topshiriqlar talabalarning analitik fikrlashini kuchaytiradi. Ayniqsa, fotosintez tezligi, o'sish dinamikasi, urug' nish statistikasi kabi masalalarda matematik integratsiyalashuv o'ta muhimdir.

3. Adabiyot va psixologiya bilan integratsiyalashgan topshiriqlar

Biologik bilimlarni estetik, axloqiy va psixologik jihatlar bilan bog'lab tushuntirish — talabaning darsdagi hissiy ishtirokini kuchaytiradi. Masalan, o'simliklar haqidagi badiiy matnlar, she'rlar, folklor namunalari yordamida nafaqat biologik axborot, balki madaniy va psixologik mazmun ham singdiriladi. psixologik integratsiya asosida tuzilgan topshiriqlar talabalar ongida biologik hodisalarga nisbatan chuqur hissiy baho shakllantiradi va ularning empatiya, mulohaza yuritish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

4. STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yo'nalishidagi topshiriqlar

STEAM integratsiyasi biologik bilimlarni texnologik, muhandislik, san'at va matematik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish orqali talabalarni kompleks va tizimli fikrlashga o'rgatadi. Bunday topshiriqlar zamonaviy fanlararo o'quv yondashuvini aks ettiradi. Xususan, talabalar o'simliklarning tuzilishi asosida 3D modellar yaratish, biotexnologiyalarga oid loyihalarni ishlab chiqish yoki ekologik muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan dizayn topshiriqlarni bajaradilar.

Natijalar. Oliy ta'lim muassasalarida botanika fanini o'qitishda integratsion topshiriqlarning tuzilishi, samaradorligi va ahamiyatini quyida misollar yordamida ko'rib chiqamiz.

O'simliklarning yashash sharoitiga moslanishlari va ekologik guruhlar mavzusida quyidagi topshiriqlarni ko'rib chiqamiz.

1. O'simliklarning yashash joyiga bog'liq holda ekologik guruhlar ajratiladi. (masalan: gigrofitlar, kserofitlar, halofitlar). Har bir guruh vakillarining morfologik va fiziologik moslanishlarini (yaproq tuzilishi, ildiz tizimi va hokazolar) dagi o'ziga xosliklarni jadval shaklida ifodalang. **(Botanika, geografiya va ekologiya fanlarining integratsiyasiga oid topshiriq).**

Metodik jihat	Izoh
Fanlararo integratsiya	Botanika, ekologiya va geografiya fanlarini uyg'unlashtiradi, bilimlararo bog'liqlikni mustahkamlaydi.
Analitik fikrlashni rivojlantiradi	Talabalardan taqqoslash, guruhlash, o'xshash va farqli jihatlarni aniqlashni talab qiladi.
Mantiqiy va tizimli yondashuvni shakllantiradi	O'simliklarning yashash joylariga ko'ra moslanishini tizimli ko'rinishda o'rganishga imkon beradi.
Amaliy bilimni hayotiy vaziyatlarga bog'laydi	Tabiiy muhitda uchraydigan real ekologik holatlar orqali biologik tushunchalarni mustahkamlaydi.
Talabaning mustaqil ishlash ko'nikmasini oshiradi	Ma'lumotlarni izlab topish, guruhlash, jadval tuzish jarayonida mustaqil o'rganish faollashadi.
STEAM yondashuvini qo'llab-	Jadval orqali vizual tahlil, ekologik fikrlash va biologik modellashtirish

Metodik jihat	Izoh
quvvatlaydi	imkonini yaratadi.
Atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantiradi	O‘simliklarning yashash sharoitiga moslanishini tushunish orqali ekologik madaniyatni oshiradi.

Talablarning mavzudan olgan nazariy bilimlarini amalda qo‘llay olishlarini aniqlash maqsadida quyidagi integratsion topshiriqlar taqdim etiladi.

2. Quyidagi masalalarni ishleng. (Botanika, geografiya, ekologiya va matematika fanlarining integratsiyasiga oid topshiriq).

Masala: Bir daraxtning bargi oval shaklida. Bargning uzunligi 10 sm va kengligi 6 sm. Agar bu bargni matematik model sifatida ellips sifatida qabul qilsak, bargning yuzasini hisoblang.

Yechish yo‘li: Ellipsning yuzasini hisoblash uchun formulani qo‘llashimiz kerak:

$$A=\pi \times a \times b$$

Bu yerda:

- $a=5$ sm (bargning uzunligi yarmi),
- $b=3$ sm (bargning kengligi yarmi),
- $\pi \approx 3.14$
- Shu formulani qo‘llab, bargning yuzasini hisoblash mumkin.

2. O‘simliklarning o‘shiga bog‘liq masala

Masala: Bir o‘simlikning bo‘yi har oyda 2 sm ga o‘sadi. O‘simlikning boshlang‘ich bo‘yi 15 sm. 6 oydan keyin o‘simlikning bo‘yi nechta sm bo‘ladi?

3. Hayotiy shakllar va simmetriya

Masala: Bir daraxtning yoyilgan shoxlari simmetrik ravishda joylashgan. Agar shoxlarning har biri 12 sm uzunlikda bo‘lsa va shoxlarning soni 8 ta bo‘lsa, daraxtning umumiy shoxlar uzunligini toping.

4. Katta va kichik o‘simliklar orasidagi farq

Masala: Agar bir o‘simlikning kattaligi 3 metrga teng bo‘lsa, boshqa bir o‘simlik esa 1.5 metrga teng. Ikki o‘simlikning uzunligi orasidagi nisbati nima?

5. Ko‘payish va ko‘payishning matematik modeli

Masala: Bir o‘simlik o‘rtacha har yili 2 dona yangi ildiz chiqaradi. Agar boshlang‘ichda 1 dona o‘simlik bo‘lsa, 5 yil davomida nechta o‘simlik bo‘ladi? (Ko‘payishni har yili yangi ildizlar chiqarish asosida hisoblang).

6. O‘simliklarning hajmini hisoblash

Masala: Bir o‘simlikning ko‘knori (stvoli) silindr shaklida. Agar o‘simlikning radiusi 3 sm, bo‘yi esa 15 sm bo‘lsa, uning hajmini toping.

Yechish yo‘li: Silindrning hajmi quyidagi formula bilan hisoblanadi:

$$V=\pi r^2 h$$
 Bu yerda:

- $r=3$ sm (radius),
- $h=15$ sm (bo‘y).

Formulani qo‘llab, o‘simlikning hajmini hisoblang.

Metodik jihat	Tavsifi
Fanlararo integratsiyani ta'minlaydi	Matematika va botanika o‘rtasidagi bog‘liqlikni shakllantiradi.
Mantiqiy va analitik fikrlashni rivojlantiradi	O‘simliklardagi o‘shiga sur‘ati, barg soni, ildiz uzunligi kabi o‘lchamlarni hisoblash orqali tahlil qilish ko‘nikmasini oshiradi.
Muammo yechishga yo‘naltirilgan o‘qitishni rivojlantiradi	Real hayotiy biologik masalalarni matematik modellashtirish orqali yechim topishga undaydi.
Statistik savodxonlikni oshiradi	O‘simliklar haqidagi eksperimental ma’lumotlarni yig‘ish, jadval va grafik shaklida ifodalash imkonini beradi.
Abstrakt tushunchalarni konkretlashtiradi	Abstrakt biologik jarayonlarni sonli ko‘rsatkichlar bilan aniqroq tushunishga yordam beradi.
Natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish	Matematika yordamida o‘simliklar o‘shiga dinamikasini solishtirish, regressiya, trend tahlili qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.
Tadqiqotchilik kompetensiyasini kuchaytiradi	Mustaqil eksperimentlar natijalarini matematik tilda ifodalab, dalillash imkoniyatini beradi.
Talabada qiziqish va motivatsiyani	Masalalarni real hayotdagi o‘simliklar bilan bog‘lash orqali fanlarga

Metodik jihat	Tavsifi
oshiradi	nisbatan qiziqishni oshiradi.

2. Gulli o‘simliklar ontogenezi. O‘simliklarda mavsumiy o‘zgarishlar mavzusini yoritishda quyidagi topshiriqni qo‘llash ayniqsa samarali bo‘ladi.

Ontogenez metaforasi: inson hayoti va o‘simlik hayot sikli. (Botanika, adabiyot va psixologiya fanlarining integratsiyasiga oid topshiriq).

- Inson hayoti bilan o‘simlik rivojlanish bosqichlari o‘rtasida badiiy yoki falsafiy analogiya tuzing (she‘r, esse, prezentatsiya ko‘rinishida).
- Psixologik bosqichlar bilan bog‘lab izoh bering (bolalik – unish, qarilik – so‘lish).
- Esse yoki ijodiy taqdimot ko‘rinishida namoyish qiling.

Metodik jihat	Tavsifi
Fanlararo integratsiyani ta‘minlaydi	Botanika, psixologiya va adabiyot fanlarini uzviy bog‘laydi, bilimlarni bir-birini to‘ldirishga xizmat qiladi.
Ijodiy va badiiy fikrlashni rivojlantiradi	She‘r, esse, metafora, taqdimot yaratish orqali talabanning tasavvuri va estetik dunyoqarashi kengayadi.
Shaxsiy tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantiradi	Inson va o‘simlik rivojlanishi o‘rtasida mustaqil falsafiy o‘xshashliklar izlab topish talab qilinadi.
Emotsional-intellektual o‘rishni qo‘llab-quvvatlaydi	Psixologik jihatlar bilan bog‘lab izoh berish orqali talabada empatiya, o‘z-o‘zini anglash kuchayadi.
Estetik va madaniy kompetensiyalarni rivojlantiradi	Adabiy tahlil va badiiy vositalardan foydalanish madaniy savodxonlikni oshiradi.
Talabanning o‘qishga bo‘lgan munosabatini mustahkamlaydi	Insoniylik va hayotiylik bilan bog‘langan topshiriq motivatsiyani oshiradi.
Nutq va taqdimot ko‘nikmalarini shakllantiradi	Esse va prezentatsiya qilish orqali og‘zaki va yozma ifoda mahorati rivojlanadi.
Talabanning individual yondashuvini rag‘batlantiradi	Har bir talaba o‘z hayot tajribasi, estetik qarashi asosida topshiriqqa yondashadi – bu esa ichki faollikni kuchaytiradi.

4. “Bir o‘simlikning to‘liq hayotiy siklini ilmiy, vizual, texnologik va badiiy tarzda ifodalovchi loyiha” STEAM loyiha. (Botanika, matematika, informatika, tasviriy san‘at va ekologiya fanlarining integratsiyasiga oid topshiriq).

1. Botanika (ilmiy tahlil):

- O‘simlik turi tanlanadi (masalan, pomidor, rayhon, bug‘doy).
- Uning ontogenezi (unish → o‘shish → gullash → mevalanish → qarish → urug‘ hosil qilish) o‘rganiladi.

- Har bosqichdagi fiziologik va morfologik o‘zgarishlar hujjatlashtiriladi.

2. Matematika (statistik tahlil):

- O‘shish tezligi (kundalik bo‘y o‘shishi, barg soni ko‘payishi)
- Harorat–o‘shish o‘zaro bog‘liqligini grafigi
- Fotosintez samaradorligini grafik va diagrammalarda ifodalash

3. Informatika (raqamli texnologiyalar):

- O‘simlik hayoti haqidagi slaydlar, video montaj yoki prezentatsiyalar tayyorlash
- Tajriba natijalarini raqamli formatda aks ettirish
- QR-kodli interaktiv elementlar yaratish (masalan, o‘simlikning o‘shishini aks ettiruvchi gif yoki animatsiyalar)

4. San‘at (badiiy ifoda):

- O‘simlikning har bir bosqichini rangtasvir yoki grafik san‘at orqali ifodalash
- Badiiy tavsif: o‘simlikning go‘zalligi, fasllar bilan uyg‘unligi haqida esse, she‘r yoki matnlar
- Plakatlar va vizual taqdimotlar dizayni

5. Ekologiya (tadbirkorlik va barqaror rivojlanish):

- Tanlangan o‘simlikning ekologik roli: karbonat angidridni yutish, kislorod ajratish, tuproq tarkibiga ta’siri
- Qayta tiklanuvchi resurslardan foydalanish
- “O‘simlikni parvarish qilish – tabiatni asrash” shiori ostida ekologik ongni shakllantirish.

Metodik jihat	Tavsifi
Fanlararo integratsiya	Botanika, informatika, matematika, tasviriy san‘at va ekologiya bilimlari uzviy bog‘langan holda qo‘llaniladi.
Kognitiv (bilimiy) rivojlanish	O‘simlik hayotiy siklini bosqichma-bosqich o‘rganish orqali talabalar tahliliy va tizimli fikrlashni o‘zlashtiradi.
Vizual va badiiy idrokni rivojlantiradi	O‘simlik hayot siklini rasmlar, diagrammalar yoki animatsiyalar orqali ifodalash orqali estetik qarashlar shakllanadi.
Texnologik savodxonlikni oshiradi	Grafik dasturlar, raqamli vositalar, animatsiya, video montaj, prezentatsiya texnologiyalarini o‘rganish imkonini beradi.
Ekologik tafakkurni shakllantiradi	O‘simliklar hayoti, atrof-muhitga ta’siri, ekologik muammolar haqida fikr yuritish orqali ekologik ong shakllanadi.
Matematik ko‘nikmalarni mustahkamlaydi	Rivojlanish bosqichlarida o‘simlik o‘shishi, ildiz uzunligi, barglar soni kabi o‘zgarishlarni grafik yoki jadvalda ifodalash o‘rgatiladi.
Loyihaviy va muammoli yondashuv asosida o‘qitish	Talaba mustaqil izlanadi, rejalar tuzadi, muammoni yechadi, ilmiy asoslashni o‘rganadi.
Hamkorlik va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi	Loyiha jamoada amalga oshirilganda rollarni taqsimlash, muloqot, mas’uliyat kabi yumshoq ko‘nikmalar shakllanadi.
O‘zlashtirish va mustahkamlashda yuqori samaradorlik	Teoretik bilimlar amaliy, vizual, raqamli va estetik ifoda bilan mustahkamlanadi – bu chuqurroq o‘zlashtirishni ta’minlaydi.

Tahlil va muhokamalar. Oliy ta’lim tizimida fanlararo integratsiyalashgan yondashuv asosida tuzilgan topshiriqlarning samaradorligi talabalarda chuqur, tizimli, tanqidiy va amaliy bilim ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, tabiiy fanlar, xususan botanika fanini boshqa fanlar bilan uyg‘unlikda o‘qitish talabalarning bilimini interaktiv va kompetensiyaviy asosda shakllantirishga xizmat qiladi.

Botanika, geografiya va ekologiya fanlari integratsiyasi asosida tuzilgan topshiriqlar (masalan, o‘simliklarning ekologik guruhlarga bo‘linishi – gigrofitlar, kserofitlar, halofitlar) orqali talabalarda morfologik va fiziologik moslanish mexanizmlari haqida tizimli tasavvur hosil bo‘ladi. Shuningdek, talabalarning kuzatuvchanlik, tahlil qilish, solishtirish, sintezlash va xulosa chiqarish kabi ilmiy tadqiqot kompetensiyalari shakllanadi. Bu esa ekologik ong va barqaror rivojlanish tamoyillarini talabalarda mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, matematika va mantiqiy fikrlash elementlari asosida ishlab chiqilgan integratsion topshiriqlar orqali talabalar o‘simliklar olamidagi hodisalarni (masalan, o‘sinh tezligi, barg yuzasining bug‘lanish darajasi, ildizning tarqalish nisbati) sonli ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilish, statistik xulosalar chiqarish, graflar va diagrammalar tuzish kabi faoliyat turlarini egallaydi. Bu yondashuv STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) yo‘nalishidagi ta‘lim modellari bilan bog‘liq bo‘lib, biologik muammolarning matematik modellashtirish orqali yechimini topishga yo‘naltirilgan.

Adabiyot va psixologiya fanlari bilan integratsiyalashgan topshiriqlar, xususan “ontogenez metaforasi” asosida tuzilgan ijodiy ishlanmalar (she‘r, esse, badiiy taqdimot) talabalarda ongli va hissiy-reflektiv tafakkurni shakllantiradi. Inson hayoti va o‘simliklar rivojlanishi o‘rtasida badiiy va falsafiy analogiyalar tuzish orqali shaxsiy kechinmalar, o‘sinh bosqichlari va psixologik holatlar haqida chuqurroq tushuncha hosil qilinadi. Bu esa o‘quvchi shaxsining estetik didi va hayotga falsafiy qarashlarini rivojlantiradi.

Shuningdek, STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) asosida ishlab chiqilgan topshiriqlar, xususan “o‘simlikning to‘liq hayotiy siklini ilmiy, texnologik va badiiy jihatdan ifodalovchi loyiha” modeli talabalarni jamoaviy ishlash, kreativlik, raqamli texnologiyalardan foydalanish, ekologik mas‘uliyat, muammoni hal qilish kabi XXI asr kompetensiyalarini egallashga undaydi. Integratsion topshiriqlarda tasviriy san‘at, informatika, ekologiya va matematika fanlari uyg‘unligi orqali o‘quv jarayonining ko‘p aspektli qamrovi ta‘minlanadi.

Xulosa. Umuman olganda, yuqorida taqdim etilgan integratsion topshiriqlarning metodik jihatdan ahamiyati shundaki, ular:

- Talabalarda fanlararo tizimli bilimlarni shakllantiradi;
- Ijodiy va tanqidiy tafakkurni rag‘batlantiradi;
- Mustaqil va jamoaviy faoliyatni rivojlantiradi;
- Barqaror rivojlanish, ekologik ong, ilmiy tadqiqot va texnologik savodxonlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Mazkur tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, oliy ta‘limda botanika fanini fanlararo integratsiya asosida o‘qitish ta‘lim sifatini oshirish, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish va zamonaviy ta‘lim talablariga javob beruvchi kompetensiyalarni rivojlantirishning muhim pedagogik mexanizmi hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Ta‘lim to‘g‘risida Qonuni.
2. Mavlyanova. Raxima Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. O‘quv qo‘llanma. R.Mavlyanova, N.Raxmankulova. – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi. – Toshkent. Voris nashriyoti, 2013.270 bet.
3. Komiljonova G. Fanlararo bog‘lanishlar asosida talabalarni bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish. DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.867>.
4. Xakimov B.A Biologiya fanidan masalalar to‘plami. Denov 2019. 227 bet.
5. Esanov H.Q. Botanikadan amaliy mashg‘ulotlar. Buxoro.2020. 290 bet.
6. Qayumova M.K. (2025). Application and Significance of Botany and Subject Integration in Higher Education (on the Example of Root Morphological Structure, Types, and Functions). J Open, 01(02), 1–7
7. Qodirova Maxfuzaxon Raxmatovna - Biologiya fanini o‘qitishda integratsiyalashgan yondashuv. International scientific-practical conference on modern education: problems and solutions" vol. 2 no. 8 (2023) 148.
8. Toshmuhamedov R.I.- O‘simliklar sistematikasidan amaliy mashg‘ulotlar: pedagogika universiteti talabalari uchun o‘quv qo‘llanma.
9. Safitri M., Riandi R, Widodo A and Nasution W R. Integration of Various Technologies in Biology Learning. International Conference on Mathematics and Science Education (ICMSce)IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series 895 (2017) 012145 d.

MEXANIKADA SIMMETRIYA VA SAQLANISH QONUNLARINI MASALALAR YECHISH ORQALI O‘QITISH METODIKASI VA UNING SAMARADORLIGI

Musurmonov Mexriddin Ulug‘bek o‘g‘li,
Navoiy innovatsiyalar universiteti
mehriddinmusurmonov93@gmail.com

Mazkur maqolada mexanikada simmetriya va saqlanish qonunlarini masalalar yechish orqali o‘qitish metodikasi hamda uning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda kinematika bo‘limida “Tekis harakat” tushunchasi, hamda impuls va energiya saqlanish qonunlari simmetriya prinsiplari asosida yoritilib, ularni o‘qitishda masalalardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan. O‘qitish jarayonida maxsus tanlangan masalalar tizimi orqali talabalarda fizikada simmetriya va saqlanish qonunlarining mohiyatini anglash, saqlanuvchi kattaliklarni aniqlash va mantiqiy xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishning metodik imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Mexanika, simmetriya, saqlanish qonunlari, impulsning saqlanish qonuni, energiyaning saqlanish qonuni, masalalar yechish, o‘qitish metodikasi, fizik tafakkur, pedagogik samaradorlik, kompetensiyaviy yondashuv.

METHODOLOGY OF TEACHING SYMMETRY AND CONSERVATION LAWS IN MECHANICS THROUGH PROBLEM SOLVING AND ITS EFFICIENCY

This article analyzes the methodology of teaching symmetry and conservation laws in mechanics through problem solving and its effectiveness. The study sheds light on the concept of "Plane motion" in the kinematics department, as well as the laws of conservation of momentum and energy based on the principles of symmetry, and shows the didactic possibilities of using problems in teaching them. Through a system of specially selected problems in the teaching process, methodological possibilities are revealed for students to understand the essence of symmetry and conservation laws in physics, determine conserved quantities, and develop logical inference skills.

Keywords: Mechanics, symmetry, conservation laws, momentum conservation, energy conservation, problem solving, teaching methodology, physical thinking, learning effectiveness.

МЕТОДОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ СИММЕТРИИ И ЗАКОНАМ СОХРАНЕНИЯ В МЕХАНИКЕ ПОСРЕДСТВОМ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ И ЕЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

В данной статье анализируется методология преподавания симметрии и законов сохранения в механике посредством решения задач и её эффективность. Исследование освещает концепцию «плоского движения» на кафедре кинематики, а также законы сохранения импульса и энергии, основанные на принципах симметрии, и показывает дидактические возможности использования задач в их преподавании. С помощью системы специально подобранных задач в учебном процессе раскрываются методические возможности для понимания студентами сущности симметрии и законов сохранения в физике, определения сохраняющихся величин и развития навыков логического вывода.

Ключевые слова: Механика, симметрия, законы сохранения, закон сохранения импульса, закон сохранения энергии, решение задач, методика обучения, физическое мышление, педагогическая эффективность, компетентностный подход.

Ma'lumki, fizika fan-texnika, texnologiya va jamiyat taraqqiyotida birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lgan, shuningdek, insoniyat ilmiy dunyoqarashini shakllanishi va rivojida muhim o'rin tutadigan fan hisoblanadi. Shunday ekan, hozirgi kunda uzluksiz ta'limda, xususan oliy ta'lim tizimida ushbu fanni o'qitish sifati va samaradorligini oshirishga juda katta zaruriyat sezilmoqda. Chunki, fizikaning bugungi yutuqlari o'zining ko'lami va hajmi, ilmiy va amaliy ahamiyati jihatdan nihoyatda keng qamrovli bo'lib, uni bevosita yoki bilvosita o'qitish jarayonlarida o'zlashtirish murakkablik kasb etmoqda. Bunday sharoitda fizik bilimlarning asosida yotgan fundamental va universal tamoyillarga tayanib, o'qitishning zamonaviy usul va vositalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Fizikadagi ana shunday fundamental va universal tamoyillar sifatida simmetriya va saqlanish qonunlarini aytish mumkin. Chunki, simmetriya va saqlanish

qonunlari fizikaviy bilish usuli va fizik nazariyalar shakllanishining tuzilmaviy komponenti, fikrlar umumiy tizimining asosi, fanlarni “boshlanish” sohasining umumiy sxemasini va taraqqiyotini ifodalaydi [1].

Odatda, fizikada simmetriya tamoyillari asosan impulsning, energiyaning, impuls momentining, zaryadning, fazoviy juftlikning saqlanish qonunlariga bog‘liq holda ifodalanadi. Lekin, fizikada simmetriya tamoyillari faqat shu saqlanish qonunlari bilangina chegaralanib qolmasadan, balki ko‘plab hodisa va jarayonlar hamda ularni ifodalovchi qonunlar bilan chambarchas va ajralmas aloqadorliklarga ega. Quyida mexanik hodisalar bilan simmetriya tamoyillari orasidagi ichki o‘zaro aloqadorliklarni ko‘rib chiqaylik. Masalan, Kinematika bo‘limida “Tekis harakat” tushunchasi mavjud bo‘lib, u bir xil vaqt oraliqlarida bir xil masofalar bosib o‘tiladigan harakatni ifodalaydi [2]. Demak, bu yerda kuzatuvchi, vaqt oraliqlarini bir xil qilib tanlab olayapti va bunda shu vaqt oraliqlarida teng yo‘llar bosib o‘tilayapti. Bu yerda aynan yo‘llarning tengligi va bu tenglikning vaqt o‘tishi bilan saqlanishi sodir bo‘lib, natijada tezlik o‘zgarmasdan qolayapti. Demak, bu harakatda simmetriya o‘zini tenglik, bu tenglikning saqlanishi, o‘zgarmasligi sifatida namoyon qilayapti. Natijada, vaqt o‘tishi bilan tezlikning o‘zgarmasligi simmetriya xossasi sifatida tekis harakatni yuzaga keltirmoqda.

Ma’lumki, vaqt birligi ichida bosib o‘tilgan yo‘lga miqdor jihatidan teng bo‘lgan kattalikka tezlik deyiladi va u quyidagicha ifodalanadi:

$$\vec{v} = \frac{s}{t} \quad \left[\frac{m}{s} \right] \quad [1]$$

Tezliklarni vektor tarzda qo‘shish:

$$\vec{v} = \vec{v}_1 + \vec{v}_2 + \vec{v}_3 + \dots + \vec{v}_n \quad [2]$$

Jism bir vaqtning o‘zida ikki harakatda ishtirok etganda natijaviy tezliklar

Tezliklarning yo‘nalishi qarama-qarshi ($\leftarrow\rightarrow$ yoki $\rightarrow\leftarrow$) bo‘lganda natijaviy tezlik:

$$v_{nat} = v_2 - v_1 \quad [3]$$

Tezliklarning yo‘nalishi bir xil ($\rightarrow\rightarrow$) bo‘lganda natijaviy tezlik:

$$v_{nat} = v_1 + v_2 \quad [4]$$

Tezliklarning yo‘nalishi perpendikulyar ($\perp$) bo‘lganda natijaviy tezlik:

$$v_{nat} = \sqrt{v_1^2 + v_2^2} \quad [5]$$

Tezliklarning yo‘nalishi o‘zaro α burchak tashkil etganda natijaviy tezlik:

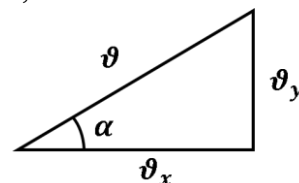
$$v_{nat} = \sqrt{v_1^2 + v_2^2 + 2v_1v_2\cos\alpha} \quad [6]$$

v_x –tezlikning gorizontaal tashkil etuvchisi;

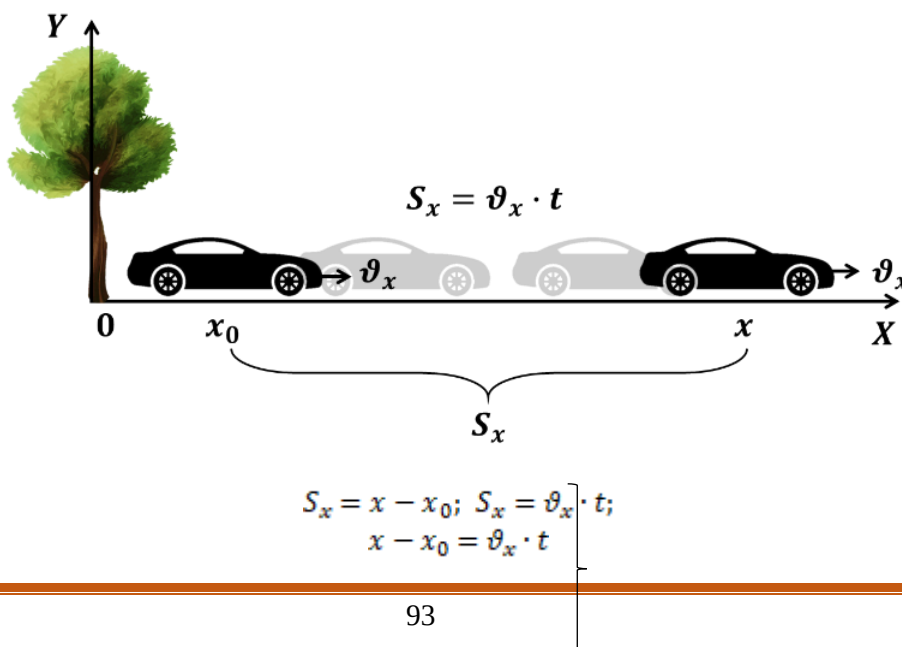
v_y –tezlikning vertikal tashkil

etuvchisi;

$$v_x = v \cos \alpha; \quad v_y = v \sin \alpha; \\ \operatorname{tg} \alpha = \frac{v_y}{v_x};$$

To‘g‘ri chiziqli tekis harakatning koordinata tenglamasi:

$$\begin{aligned}x &= x_0 + v_x \cdot t; \\y &= y_0 + v_y \cdot t;\end{aligned}\quad [7]$$

Agar to‘g‘ri chiziqli tekis o‘zgaruvchan harakat qilayotgan jism o‘z tezligini t vaqt ichida v_0 dan v gacha tekis o‘zgartirsa, tezlik o‘zgarishining vaqtga nisbatiga teng bo‘lgan bunday kattalikka jismning tezlanishi deyiladi va u quyidagi formula orqali ifodalanadi:

$$a = \frac{\Delta v}{t} = \frac{v - v_0}{t} \quad \left[\frac{m}{s^2} \right] \quad [8]$$

To‘g‘ri chiziqli tekis o‘zgaruvchan harakatda bosib o‘tilgan yo‘l (yoki ko‘chish)ni quyidagi formula orqali aniqlash mumkin:

$$S = v_0 t + \frac{at^2}{2} \quad [9]$$

Bizga ma‘lumki, mexanika va fizikada jismning massasi (m) bilan, tezligi (v)ning ko‘paytmasiga **harakat miqdori** deyiladi . ya‘ni:

$$p = mv \quad [10]$$

Fizikada jism impulsidan tashqari, kuch impulsi tushunchasi ham mavjud bo‘lib, uning ifodasi Nyutonning ikkinchi qonuni asosida aniqlanadi, ya‘ni

$$F = ma \quad [11]$$

$$F = m \frac{v - v_0}{t} \quad [12]$$

$$F \cdot t = m \cdot (v - v_0)$$

$$F \cdot t = m \cdot \Delta v = \Delta p$$

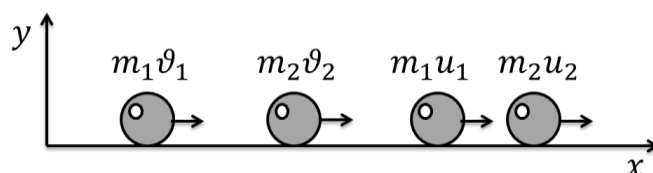
$$F \cdot t = \Delta p \quad [13]$$

Demak, jism impulsning o‘zgarishi kuch impulsiga teng ekan.

Absolyut elastik to‘qnashish. Absolyut elastik to‘qnashish deb, ikkita deformatsiyalanmaydigan sharlarning to‘qnashishiga aytiladi.

Absolyut elastik urulganda turli holatlar uchun impulsning saqlanish qonunlarini ko‘rib chiqamiz.

1-holat. Ikki jism elastik to‘qnashgandan keyingi hol uchun impulsning saqlanish qonuni:

$$m_1 v_1 + m_2 v_2 = m_1 u_1 + m_2 u_2 \quad [14]$$

2-holat. Ikki jism elastik to‘qnashgandan keyingi hol uchun impulsning saqlanish qonuni:

$$m_1 v_1 - m_2 v_2 = m_1 u_1 + m_2 u_2 \quad [15]$$

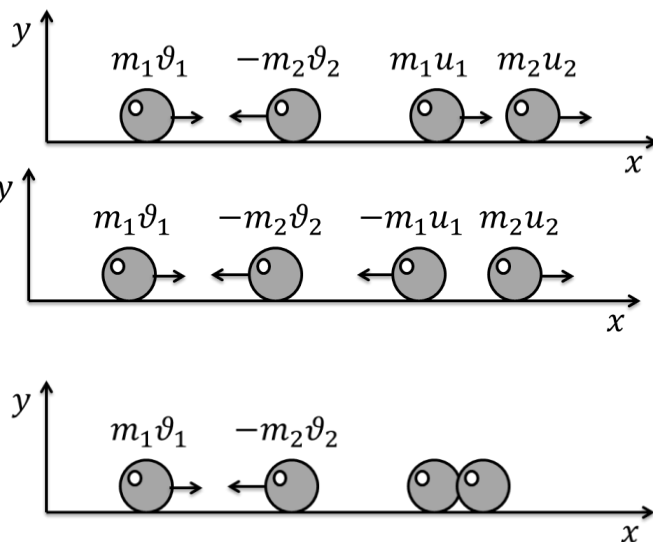
3-holat. Ikki jism elastik to‘qnashgandan keyingi hol uchun impulsning saqlanish qonuni:

$$m_1 v_1 - m_2 v_2 = m_2 u_2 - m_1 u_1 \quad [16]$$

4-holat. Ikki jism elastik to‘qnashgandan keyingi hol uchun impulsning saqlanish qonuni (4-holat):

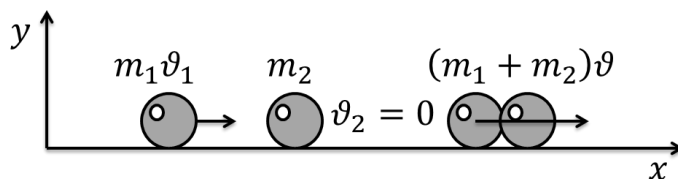
$$m_1 v_1 = m_2 v_2 \quad [17]$$

Yuqoridagi holatlardan ko‘rinadiki, absolyut elastik to‘qnashishda impulsning saqlanish qonunlari bajariladi.

Absolyut noelastik to‘qnashish. Absolyut noelastik to‘qnashish deb, ikkita deformatsiyalanadigan sharlarning to‘qnashib, birga yoki bir xil tezlik bilan harakatlanishiga aytiladi. Ushbu to‘qnashuvda impulsning saqlanish qonunini turli holatlar uchun ko‘rib chiqamiz:

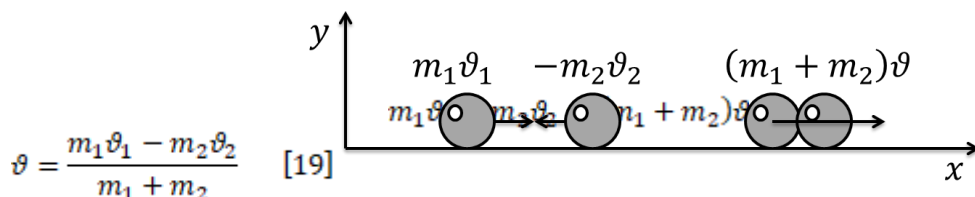
1-holat. Ikki jism noelastik to‘qnashgandan keyingi holatdagi tezliklarini topish:

$$m_1 v_1 + 0 = (m_1 + m_2) v$$

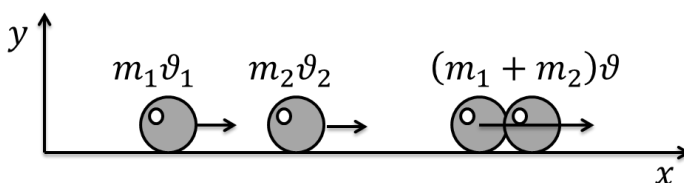
$$v = \frac{m_1 v_1}{m_1 + m_2} \quad [18]$$

2-holat. Ikki jism noelastik to‘qnashgandan keyingi holatdagi tezliklarini topish:

$$v = \frac{m_1 v_1 - m_2 v_2}{m_1 + m_2} \quad [19]$$

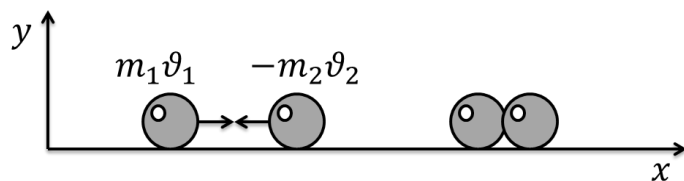
3-holat. Ikki jism noelastik to‘qnashgandan keyingi holatdagi tezliklarini topish:

$$m_1 v_1 + m_2 v_2 = (m_1 + m_2) v$$

$$v = \frac{m_1 v_1 + m_2 v_2}{m_1 + m_2} \quad [20]$$

4-holat. Ikki jism noelastik to‘qnashgandan keyingi holatdagi tezliklarini topish:

$$m_1 v_1 - m_2 v_2 = 0$$

$$m_1 v_1 = m_2 v_2 \quad [21]$$

Demak, yuqorida berilgan ma’lumotlarni yanada mustahkamlash uchun quyidagi masalalar va ularning yechimlari bilan tanishib chiqamiz.

1- Masala: Ikki nuqta $A(0,0)$ va $B(10,0)$ koordinatalar tekisligida joylashgan. Shu tekislikda ikki jismlar harakat qilmoqda: birinchi jism A nuqtadan harakatni boshlaydi va o‘ng tomonga, ya’ni musbat x – o‘qi bo‘ylab 2 m/s tezlik bilan harakatlanadi. Ikkinchi jism B nuqtadan harakatni boshlaydi va chap tomonga, ya’ni manfiy x – o‘qi bo‘ylab 3 m/s tezlik bilan harakatlanadi. Bunda har ikkala jism qachon uchrashadi?

Masalaning yechimi:

Xarakat tenglamalarini yozamiz:

Birinchi jism uchun: $x_1 = 2t$

Ikkinchi jism uchun: $x_2 = 10 - 3t$

Uchrashuv sharti: $x_1 = x_2$, ya’ni:

$$2t = 10 - 3t$$

$$5t = 10$$

$$t = 2 \text{ s}$$

2-masala: Massasi 3 kg bo‘lgan jismning boshida harakat tezligi $\vartheta_0 = 5 \text{ m/s}$ ga teng bo‘lgan. Jismga 4 s vaqt oralig‘ida doimiy $F = 12 \text{ N}$ kuch ta’sir qilmoqda. Tashqi kuch yo‘nalishi bir marta o‘zgaradi va keyin yana dastlabki yo‘nalishiga qaytadi. Kuch ta’siri ostida jismning keyingi tezligini qanday hisoblaymiz?

Masalaning yechimi: Agar kuch yo‘nalishi o‘zgarmasa, jismning keyingi tezligi quyidagi formuladan topiladi:

$$\vartheta = \vartheta_0 + \left(\frac{F}{m}\right) \cdot t$$

$$\vartheta = 5 + \left(\frac{12}{3}\right) \cdot 4 = 21 \text{ m/s}$$

3-masala: Massasi 5 kg bo‘lgan jism boshlang‘ich 6 m/s tezlik bilan harakatlamogda. Massasi 10 kg bo‘lgan jism esa tinch turibdi. To‘qnashuv absolyut noelastik, ya’ni jismlar birgalikda harakat qiladi. To‘qnashuvdan keyin keyingi umumiy tezlik qanday bo‘ladi?

Masalaning yechimi: To‘qnashuv noelastik bo‘lgani uchun jismlar birga harakat qiladi.

Noelastik to‘qnashuvda jismlar birga harakat qiladi, shuning uchun impulsning saqlanish qonunini qo‘llaymiz:

$$m_1\vartheta_1 + m_2\vartheta_2 = (m_1 + m_2)\vartheta;$$

$$\vartheta = \frac{m_1\vartheta_1 + m_2\vartheta_2}{m_1 + m_2}$$

$$\vartheta = 2 \text{ m/s}$$

Demak, jismlar to‘qnashuvdan keyin 2 m/s tezlik bilan birga harakat qiladi.

Bundan shunday xulosa qilsak bo‘ladiki, tekis harakat va impulsning saqlanish qonuniga doir masalalar yechish natijasida talabalarning mexanikada simmetriya va saqlanish qonunlariga oid bilimlarini **chuqur fizik mohiyatini ochib berish imkoniyati shakllanadi.**

Mexanik energiya kinetik va potensial energiyaga bo‘linadi. O‘zaro ta’sir qiluvchi jismlarning yoki jism qismlarining bir-biriga nisbatan vaziyatiga bog‘liq bo‘lgan energiya **potensial energiya** deb ataladi.

Yerdan h balandlikka ko‘tarilgan m massali jismning potensial energiyasi quyidagiga teng bo‘ladi:

$$E_p = mgh \quad [22]$$

$$[E_p] = J \text{ (Joul)}$$

bunda h — potensial energiya $E_{0p} = 0$ bo‘lgan holatdan boshlab hisoblangan balandlik, g — jismning og‘irlik kuchi ta’sirida olayotgan tezlanishi.

Yer sirtida yotgan jismning potensial energiyasini nolga teng deb qabul qilsak, u holda shaxta tubidagi jismning potensial energiyasi

$$E_p = -mgh \quad [23]$$

bunda h — potensial energiya $E_{0p} = 0$ bo‘lgan holatdan boshlab hisoblangan balandlik, g — jismning og‘irlik kuchi ta’sirida olayotgan tezlanishi.

Elastik deformatsiyalangan jismning potensial energiyasini

$$E_p = \frac{kx^2}{2} \quad [24]$$

Jism yoki sistemaning o‘z harakati tufayli ega bo‘ladigan energiyasi **kinetik energiya** deyiladi. Jismning kinetik energiyasi uning massasi bilan tezligi kvadrati ko‘paytmasining yarmiga teng.

$$E_k = \frac{m\vartheta^2}{2} \quad [25]$$

$$[E_k] = J \text{ (Joul)}$$

Mexanik energiyaning saqlanish qonuni: Tizimning to‘la mexanik energiyasi — uning kinetik va potensial energiyalari yig‘indisiga teng:

$$E = E_k + E_p \quad [26]$$

Impuls momentining saqlanish qonuni tabiatdagi muhim saqlanish qonunlaridan biri bo‘lib, nafaqat makroo‘lchamlarda balki, mikroo‘lchamlarda ham o‘rinli bo‘ladi.

4-masala: Ikkita jism bir-biriga qarab harakatlanmogda: ularning mos ravishda massalari quyidagicha birinchi jismning massasi 2 kg, ikkinchi jismning massasi esa 3 kg. Birinchi jismning boshlang‘ich tezligi:

$\vartheta_1 = 4 \text{ m/s}$, Ikkinchi jismning boshlang'ich tezligi esa $\vartheta_2 = -2 \text{ m/s}$ ga teng. To'qnashuvni absolyut elastik deb oling. To'qnashuvdan keyin har ikkala jismning tezligi qanday bo'ladi?

Masalaning yechimi: To'qnashuv elastik bo'lgani uchun impuls va kinetik energiya saqlanadi.

a) Impuls saqlanish qonuniga ko'ra:

$$\begin{aligned} m_1\vartheta_1 + m_2\vartheta_2 &= m_1u_1 + m_2u_2; \\ 2 \cdot 4 + 3 \cdot (-2) &= 2 \cdot u_1 + 3 \cdot u_2 \\ 2 &= 2 \cdot u_1 + 3 \cdot u_2 \end{aligned}$$

b) Mexanik energiyaning saqlanish qonuniga ko'ra:

$$\frac{m_1\vartheta_1^2}{2} + \frac{m_2\vartheta_2^2}{2} = \frac{m_1u_1^2}{2} + \frac{m_2u_2^2}{2}$$

Yuqoridagi ifodaga ko'ra:

$$22 = u_1^2 + \frac{3u_2^2}{2}$$

Bu ikki tenglamani yechib, to'qnashuvdan keyingi tezliklarni topamiz:

To'qnashuvdan keyingi tezliklar: $u_1 = -1 \text{ m/s}$, $u_2 = 3 \text{ m/s}$. Demak, jismlar teskari yo'nalishda harakat qiladi va to'la mexanik energiya saqlanadi.

5-masala: Massasi 2 kg bo'lgan jism gorizontall silliq sirtida tinch holatda yotibdi. Uni prujina orqali siqilgan holda ushlab turilgan. Prujinaning uzunligi 20 sm siqilgan va bikrligi $k = 400 \text{ N/m}$ ga teng. Prujina qo'yib yuborilgach, jism qanday maksimal tezlikka erishadi? (Havo qarshiligi va ishqalanish e'tiborga olinmaydi.)

Masalaning yechimi: Bu masalada mexanik energiyaning saqlanish qonunidan foydalanamiz:

$$E_{\text{boshlang'ich}} = E_{\text{keyingi}}$$

Boshlang'ich holatda: prujina siqilgan, ya'ni u potensial energiyaga ega:

$$E_p = \frac{kx^2}{2}$$

Jism tinch holatda uning kinetik energiyasi 0 ga teng:

$$E_k = 0$$

Shunday qilib, umumiy boshlang'ich energiya:

$$E_{\text{boshlang'ich}} = \frac{kx^2}{2}$$

Keying holatda: prujina bo'shashgandan keyin uning energiyasi yo'qoladi, ya'ni prujinada potensial energiya qolmaydi.

Jism esa maksimal tezlikka ega bo'lib harakatlanadi, ya'ni faqat kinetik energiyaga ega

$$E_{\text{keyin}} = \frac{m\vartheta_{\text{max}}^2}{2}$$

Mexanik energiya saqlanish qonuni bo'yicha:

$$\frac{kx^2}{2} = \frac{m\vartheta_{\text{max}}^2}{2}$$

$$\vartheta_{\text{max}} = \sqrt{\frac{kx^2}{m}}$$

Berilgan qiymatlarni o'z o'rniga qo'yamiz:

$$\vartheta_{\text{max}} = \sqrt{8} \approx 2,83 \text{ m/s}$$

Jismning maksimal tezligi **2.83 m/s** ga teng bo'ladi.

6-masala: Balandligi $h=20 \text{ m}$ bo'lgan tepalikdan massasi $m=5 \text{ kg}$ bo'lgan jism tinch holatda pastga qo'yib yuborildi. Ishqalanish kuchi hisobga olinmasa jism tepalikdan tushayotganda uning mexanik energiyasi qanday o'zgaradi?

Masalaning yechimi: Mexanik energiyaning saqlanish qonuniga ko'ra, agar tashqi kuchlar (ishqalanish) hisobga olinmasa, tizimning umumiy mexanik energiyasi o'zgarmaydi:

$$E_{\text{to'la}} = E_p + E_k = \text{const}$$

Jism dastlab tinch holatda joylashganligi uchun uning boshlang'ich kinetik energiyasi $E_k = 0$, va butun mexanik energiya potensial energiyadan iborat bo'ladi:

$$E_{\text{total}} = mgh = 5 \cdot 9,8 \cdot 20 = 980 \text{ J}$$

1. Jism yerga yetib kelganda uning tezligi qanday bo'ladi?

Yerga yetib kelganda jismning potentsial energiyasi nolga tushadi ($h=0$), va butun mexanik energiya kinetik energiyaga aylanadi:

$$E_k = \frac{m\vartheta^2}{2} = 980 \text{ J}$$

Tezlikni topamiz:

$$\frac{5\vartheta^2}{2} = 980$$

$$\vartheta^2 = 392$$

$$\vartheta = \sqrt{392} \approx 19,8 \text{ m/s}$$

2. Agar jismning ma'lum bir nuqtadagi balandligi $h=10 \text{ m}$ bo'lsa, uning tezligi qanday bo'ladi?

Bu holatda jismning potentsial energiyasi:

$$E_p = mgh = 5 \cdot 9,8 \cdot 10 = 490 \text{ J}$$

Mexanik energiya saqlanishidan kinetik energiya:

$$E_k = E_{\text{total}} - E_p = 980 - 490 = 490 \text{ J}$$

Endi tezlikni hisoblaymiz:

$$\frac{5\vartheta^2}{2} = 490$$

$$\vartheta^2 = 196$$

$$\vartheta = \sqrt{196} \approx 14 \text{ m/s}$$

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, fizik masalalarni tizimli va maqsadli yechishga asoslangan o'qitish yondashuvi talabalarda mazkur qonunlarning mazmunini chuqur anglashga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan metodika o'quv jarayonida faollikni oshirishi, nazariy bilimlarni amaliy masalalar bilan integratsiyalash imkonini berishi hamda o'quvchilarning fan bo'yicha kompetensiyalarini shakllantirishda samarali ekanligi aniqlandi. Ayniqsa, simmetriya tushunchasining saqlanish qonunlari bilan uzviy bog'liqlikda yoritilishi mexanik hodisalarni umumlashgan holda tushunishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, mexanikada simmetriya va saqlanish qonunlarini masalalar yechish orqali o'qitish metodikasi oliy ta'lim muassasalarida fizika fanini o'qitish jarayonida qo'llash uchun metodik jihatdan asoslangan va amaliy jihatdan samarali yondashuv hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Musurmonov M.U. Methodology for developing students' competencies in the field of symmetry and conservation laws based on an analog approach // American Journal Of Social Sciences And Humanity Research 5 (12). – USA, 2025. – P. 119-123.

2. Musurmonov M.U. Talabalarining simmetriya va saqlanish qonunlariga oid kompetentligini rivojlantirishga mo'ljallangan veb-platforma modelining tuzilmasi va funksional imkoniyatlari // KASB-HUNAR TA'LIMI ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnali. №10, – Toshkent, 2025. – B. 9-17.

3. Mehridin Musurmonov. Teaching the “law of conservation of impulse” on the basis of integration of ecological knowledge. O'zbekiston milliy universiteti xabarleri, 2024, [1/10] issn 2181-7324.

4. M.U. Musurmonov. Talabalarining simmetriya va saqlanish tamoyillariga oid kompetensiyalarini fanlararo yondashuv asosida rivojlantirish imkoniyatlari Fizika, matematika va informatika Ilmiy-uslubiy jurnal. 6/2024 (166-175) bet

5. M.U. Musurmonov. The relation of conservation laws to the symmetry of space and time. Uzbek Scholar Journal Volume- 25, February, 2024.

6. M.U. Musurmonov. Fazo va vaqt simmetriyasi xossalarining metodologik tahlili International scientific journal science and innovation. APRIL, 2024 | ISSN: 2181-3337 | SCIENTISTS.UZ

7. M.U. Musurmonov. “Talabalarining simmetriya va saqlanish qonunlariga oid kompetentligini analogik yondashuv asosida rivojlantirish”. “Uzluksiz ta'lim jarayonida Fizika, matematika va informatika fanlarining dolzarb muammolari va yechimlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Samarqand davlat pedagogika instituti, 24-25-oktabr. 195-198 bet.

8. Тўракулов О. Ахборотлаштирилган таълим муҳитида кичик мутахассислар тайёрлашнинг илмий-методик таъминотини такомиллаштириш. Педагогика фанлари доктори диссертацияси. –

Тошкент, 2017. –Б.56.

9. Доттоев С.Х. Таълим жараёнларининг ахборот-методик таъминотини амалга оширишнинг портал технологиялари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2021. – 45 б.

10. Qarshiyev A.A. O‘quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi («Informatika va axborot texnologiyalari» fani misolida) // Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Chirchiq, 2021. – 44 b.

11. Комаревцев Евгений Михайлович. Образовательные порталы как средство систематизации и структурирования информации : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.08. - Ставрополь, 2004. - 207 с. : ил. РГБ ОД.

12. Kostolny, Jozef & Bohacik, Jan. (2019). Development of an Education Information Portal with Microservices. 368-371. 10.1109/TELSIKS46999.2019.9002184

13. Toxanov, S. & Abzhanova, D. & Faizullin, A. (2022). Development of an information and educational portal of distance learning based on educational data mining. Scientific Journal of Astana IT University. 9. 22-35. 10.37943/AITU.2022.48.68.003.

14. Dovgyi, S., Lisovyi, O., Gayevska, N., Mosenkis, I. (2021). Ontological Fundamentals of Scientific and Education Portals. In: Ilchenko, M., Uryvsky, L., Globa, L. (eds) Advances in Information and Communication Technology and Systems. MCT 2019. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 152. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-58359-0_8

JISMONIY MADANIYAT VA SPORT

10–12 YOSHLI BASKETBOLCHI QIZLARNING JISMONIY RIVOJLANISH KO‘RSATKICHLARIDAGI DINAMIK O‘ZGARISHLARINI TAHLIL QILISH

Abdualimov Rufat Uchqun o‘g‘li,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi
Rufatabdualimov9@gmail.com

Ushbu maqolada 10–12 yoshli basketbolchi qizlarning jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlaridagi dinamik o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida yosh sportchilarning tana uzunligi, tana vazni, ko‘krak qafasi aylanasi O‘TS, ml, Qo‘l kuchi, kg, Bel kuchi, kg kuch sifati kabi asosiy jismoniy ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Olingan natijalar muntazam basketbol mashg‘ulotlari ta’sirida jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlarining ijobiy o‘zgarishini ko‘rsatdi. Tadqiqot natijalari bolalar va o‘smirlar sport tayyorgarligini rejalashtirish, mashg‘ulot jarayonini samarali tashkil etish hamda yosh basketbolchi qizlarning jismoniy rivojlanishini nazorat qilishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: basketbol sporti, 10–12 yoshli basketbolchi qizlar, jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlari, jismoniy tayyorgarlik darajasi, dinamik o‘zgarishlar, sport mashg‘ulotlari jarayoni, jismoniy sifatlar (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik), antropometrik ko‘rsatkichlar, yosh sportchilar, boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichi, sport pedagogik nazorati.

АНАЛИЗ ДИНАМИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ БАСКЕТБОЛИСТОК 10-12 ЛЕТ

В данной статье анализируются динамические изменения показателей физического развития баскетболисток 10-12 лет. В ходе исследования были изучены основные физические показатели юных спортсменок, такие как длина тела, масса тела, окружность грудной клетки, ЖЕЛ, мл, сила рук, кг, сила спины, кг силовые качества. Полученные результаты показали положительное изменение показателей физического развития под влиянием регулярных тренировок по баскетболу. Результаты исследования имеют практическое значение в планировании спортивной подготовки детей и подростков, эффективной организации тренировочного процесса и контроле физического развития юных баскетболисток.

Ключевые слова: баскетбольный спорт, баскетболистки 10-12 лет, показатели физического развития, уровень физической подготовленности, динамические изменения, процесс спортивной тренировки, физические качества (сила, скорость, ловкость, выносливость), антропометрические показатели, юные спортсменки, начальный этап подготовки, спортивно-педагогический контроль.

ANALYSIS OF DYNAMIC CHANGES IN THE INDICATORS OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF BASKETBALL GIRLS AGED 10-12

This article analyzes the dynamic changes in the physical development indicators of basketball players aged 10-12. In the course of the study, the main physical indicators of young athletes were studied, such as body length, body weight, chest circumference, musculoskeletal system, ml, arm strength, kg, waist strength, kg. The obtained results showed a positive change in physical development indicators under the influence of regular basketball training. The research results have practical significance in planning the sports training of children and adolescents, effective organization of the training process, and monitoring the physical development of young basketball players.

Keywords: basketball, basketball players aged 10-12, indicators of physical development, level of physical fitness, dynamic changes, sports training process, physical qualities (strength, speed, agility, endurance), anthropometric indicators, young athletes, initial training stage, sports pedagogical control.

Kirish. Bugungi kunda bolalar va o‘smirlar sportini rivojlantirish, xususan, basketbol sportiga iqtidorli yoshlarni jalb etish hamda ularning jismoniy rivojlanishini ilmiy asosda nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. 10–12 yosh davri bolalarning jismoniy rivojlanishi jadallashadigan, asosiy harakat sifatlari shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli ushbu yoshdagi basketbolchi qizlarning jismoniy

rivojlanish ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlarni muntazam tahlil qilish sport mashg'ulotlari samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Basketbol mashg'ulotlari jarayonida tezkorlik, chaqqonlik, kuch va chidamlilik kabi jismoniy sifatlarning rivojlanishi sport natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yosh basketbolchi qizlarda ushbu ko'rsatkichlarning dinamik o'zgarishlarini o'rganish mashg'ulot yuklamalarini to'g'ri rejalashtirish, ortiqcha zo'riqlashlarning oldini olish hamda sog'lom jismoniy rivojlanishni ta'minlash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot 10–12 yoshli basketbolchi qizlarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlaridagi dinamik o'zgarishlarni tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi 10–12 yoshli basketbolchi qizlarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlaridagi dinamik o'zgarishlarni aniqlash va tahlil qilish hamda sport mashg'ulotlari jarayonining ularning jismoniy rivojlanishiga ta'sirini baholashdan iborat.

Tadqiqot vazifasi. 10–12 yoshli basketbolchi qizlarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini aniqlash hamda mashg'ulotlar jarayonida ularning dinamik o'zgarishlarini tahlil qilish. Olingan natijalar asosida jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash.

Adabiyotlar tahlili. Mavjud ilmiy manbalar, maqolalar va tadqiqotlar o'rganilib, yosh basketbolchi qizlarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari haqida ma'lumotlar tahlil qilindi. Shu orqali tadqiqotning nazariy asoslari aniqlanadi va ilgari olingan natijalar bilan solishtirish imkoniyati yaratiladi. Adabiyotlar tahlili tadqiqot maqsadi va vazifalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Antropometrik o'lchovlar- Basketbolchi qizlarning bo'y uzunligi, tana vazni va ko'krak qafasi aylanasi kabi asosiy jismoniy ko'rsatkichlari o'lchandi. Ushbu o'lchovlar ularning jismoniy rivojlanish darajasini baholashga imkon beradi. Natijalar keyingi tahlil va solishtirishlar uchun asos sifatida ishlatiladi.

Statistik tahlil usullari - Olingan ma'lumotlar matematik va statistik usullar yordamida tahlil qilinadi. Bu usul yordamida dinamik o'zgarishlar va mashg'ulotlar samaradorligi aniqlanadi. Natijalar asosida xulosalar chiqariladi va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Mashg'ulotlarni kuzatish – Basketbol mashg'ulotlari jarayoni doimiy ravishda kuzatib boriladi. Mashg'ulotlar ta'siri jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlariga qanday ta'sir qilishi aniqlanadi. Ushbu kuzatuvlar natijalarini tahlil qilish mashg'ulotlarni takomillashtirishga yordam beradi.

Samarqand viloyati sportning o'yin turlari va yengil atletika bo'yicha ixtisoslashtirilgan sport maktabida shug'ullanuvchi 10–12 yoshli basketbolchi qizlarning jismoniy rivojlanish dinamikasini aniqlash maqsadida o'tkazilgan antropometrik tadqiqot natijalari quyidagicha qayd etildi. Tajriba guruhidagi sportchi qizlarning tana uzunligi o'rtacha $143,37 \pm 22,59$ smni tashkil etgan bo'lsa, nazorat guruhidagi qizlarda ushbu ko'rsatkich o'rtacha $145,68 \pm 22,02$ smni tashkil etdi. Har ikkala guruh o'rtasidagi tana uzunligi bo'yicha farqning ishonchliligi $t=1,15$ qiymat bilan ifodalandi.

Sportchi qizlarning tana vazni ko'rsatkichlari tahlil qilinganda, nazorat guruhidagi basketbolchilarning o'rtacha tana vazni $35,79 \pm 6,18$ kgni, tajriba guruhidagi 11 nafar sportchi qizlarning o'rtacha tana vazni esa $34,24 \pm 6,21$ kgni tashkil etgani qayd etildi. Har ikkala guruh o'rtasidagi tana vazni bo'yicha statistik farqlar qiyosiy solishtirilganda, ularning ishonchliligi $p>0,05$ qiymat bilan ifodalandi.

Tinch holatda ko'krak qafasi aylanasi o'lchamlari bo'yicha o'tkazilgan tekshiruv natijalariga ko'ra, tajriba guruhi a'zolarida ushbu ko'rsatkich o'rtacha $64,01 \pm 7,12$ smni, nazorat guruhi basketbolchilarida esa $65,16 \pm 7,03$ smni tashkil etdi. Tadqiqotda ishtirok etgan qizlarning ko'krak qafasi aylanasi tinch holatdagi ko'rsatkichlari o'rtasidagi farqning ishonchliligi $t = 1,01$ qiymat bilan ifodalandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Basketbol sport turida o'pkaning tiriklik sig'imi muhim ahamiyatga ega ekanligini inobatga olgan holda, sportchi qizlarda O'TS ko'rsatkichlarini aniqlash maqsad qilindi. O'tkazilgan o'lchovlar natijasida tajriba guruhi qizlarida O'TS ko'rsatkichi o'rtacha $2164,52 \pm 302,80$ mlni, nazorat guruhi qizlarida esa $2172,09 \pm 308,73$ mlni tashkil etdi. Har ikkala guruh ishtirokchilari o'rtasidagi statistik farqlarning ishonchliligi $p>0,05$ qiymat bilan ifodalandi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Jismoniy rivojlanish dinamikasining navbatdagi bosqichida qo'l kuchi ko'rsatkichlari o'lchandi. Natijalarga ko'ra, nazorat guruhi qiz sportchilarida qo'l kuchi o'rtacha $18,12 \pm 2,50$ kgni, tajriba guruhi basketbolchi qizlarida esa $17,41 \pm 2,58$ kgni tashkil etdi. Guruhlar o'rtasidagi qiyosiy farqlarning ishonchliligi $t = 1,04$ qiymat bilan ifodalandi.

1-jadval.

Samarqand viloyati 10-12 yoshli basketbolchi qiz bolalarning jismoniy rivojlanishi ko'rsatkichlari dinamikasi.

№	Ko'rsatkichlar	NG (n-11) $\bar{X} \pm \sigma$	V%	TG (n-11) $\bar{X} \pm \sigma$	V%	t	p
1.	Tana uzunligi (sm)	$145,68 \pm 22,02$	15,1	$143,37 \pm 22,59$	15,7	1,15	$>0,05$
2.	Vazni (kg)	$35,79 \pm 6,18$	17,2	$34,24 \pm 6,21$	18,1	1,46	$>0,05$

3.	Ko'krak qafasi aylanasi tinch holatda (sm)	65,16±7,03	10,7	64,01±7,12	11,1	1,01	>0,05
4.	O'TS, ml	2172,09±308,73	14,2	2164,52±302,80	13,9	1,01	>0,05
5.	Qo'l kuchi, kg	18,12±2,50	13,7	17,41±2,58	14,8	1,04	>0,05
6.	Bel kuchi, kg	70,84±8,96	12,6	69,53±8,98	12,9	1,03	>0,05

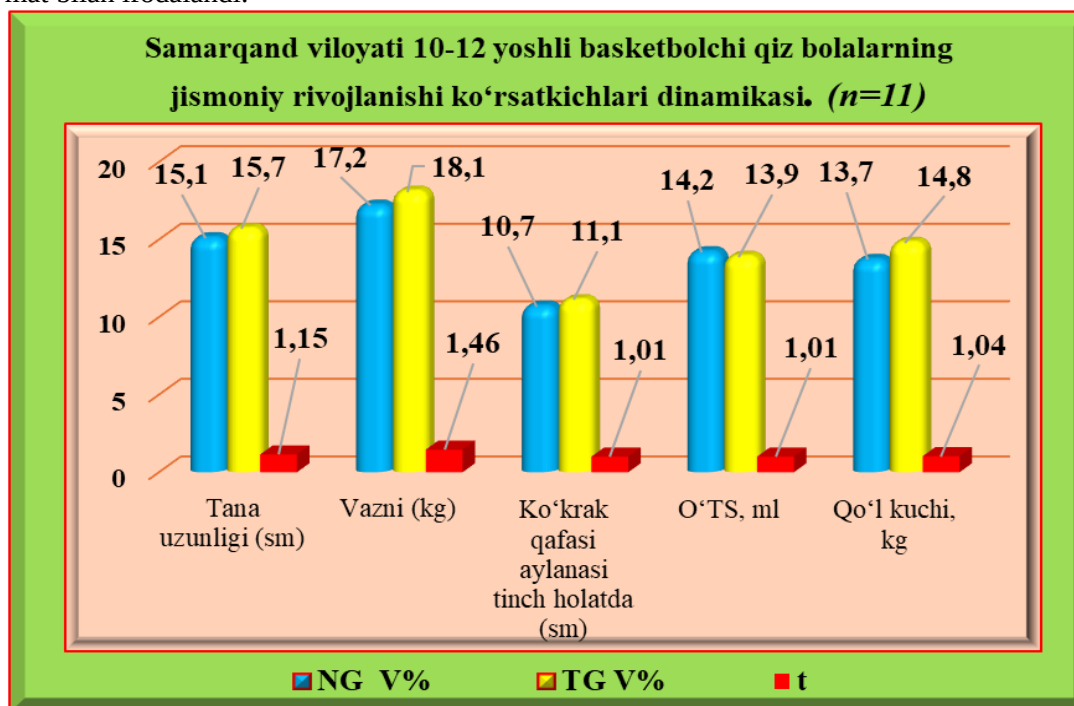
Jismoniy rivojlanish dinamikasini baholashning so'nggi bosqichida bel kuchi ko'rsatkichlari bo'yicha tekshiruv o'tkazildi. Natijalarga ko'ra, nazorat guruhidagi 11 nafar qiz sportchilarda bel kuchi o'rtacha 70,84±8,96 kgni, tajriba guruhidagi 11 nafar basketbolchi qizlarda esa 69,53±8,98 kgni tashkil etdi. Olingan ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, har ikki guruh o'rtasidagi bel kuchi ko'rsatkichlari bo'yicha statistik farqlarning ishonchliligi $p>0,05$ qiymat bilan ifodalandi.

Samarqand viloyatida 10–12 yoshli basketbolchi qiz bolalarning jismoniy rivojlanishini baholash maqsadida o'tkazilgan antropometrik testlash natijalari quyidagicha namoyon bo'ldi.

Tana uzunligi ko'rsatkichlari bo'yicha tajriba guruhi ishtirokchilari o'rtacha 137,09±23,70 sm uzunlikni qayd etgan bo'lsa, nazorat guruhi sportchilari 138,93±22,70 sm tana uzunligini namoyon etdilar. Guruhlar o'rtasidagi tana uzunligi bo'yicha farqning ishonchliligi $t = 1,01$ qiymat bilan ifodalandi.

Navbatdagi testlash tana vazni bo'yicha o'tkazildi. Shu testlash natijasida nazorat guruhi ishtirokchilari o'rtacha 34,17±6,08 kg, tajriba guruhi ishtirokchilari esa 33,09±6,04 kg og'irlikni ko'rsatdilar. Guruhlar o'rtasidagi tana vazni bo'yicha farqlar qiyosiy solishtirilganda, ishonchlilik $p>0,05$ qiymat bilan ifodalandi.

Tinch holatda ko'krak qafasi aylanasi o'lchovlari bo'yicha o'tkazilgan testlash natijalari quyidagicha bo'ldi. Nazorat guruhi ishtirokchilari o'rtacha 68,06±6,13 sm, tajriba guruhi sportchilari esa 67,02±6,14 sm ko'rsatkichni namoyon etdilar. Shu testlash doirasida har ikkala guruh o'rtasidagi qiyosiy farqlar ishonchlilik $t = 1,01$ qiymat bilan ifodalandi.

1-rasm. Samarqand viloyati 10-12 yoshli basketbolchi qiz bolalarning jismoniy rivojlanishi ko'rsatkichlari dinamikasi

O'pkaning tiriklik sig'imi (O'TS) ko'rsatkichlari bo'yicha natijalar shuni ko'rsatdiki, nazorat guruhi ishtirokchilarida o'rtacha 2196,28±321,09 ml, tajriba guruhi sportchi basketbolchilarda esa o'rtacha 2187,28±324,80 ml aniqlangan. Tadqiqotda ishtirok etgan 24 nafar basketbolchi orasidagi O'TS ko'rsatkichlari bo'yicha farqlar ishonchlilik darajasi $p>0,05$ bilan ifodalandi.

Ijodiy guruhimiz navbatdagi testlashni mazkur yosh basketbolchilarning qo'l kuchini o'lchash bo'yicha o'tkazdi. Jarayon natijasida nazorat guruhi ishtirokchilari o'rtacha 19,42±2,58 kg, tajriba guruhi basketbolchi sportchilari esa o'rtacha 18,65±2,54 kg ko'rsatkichni namoyon etdilar. Har ikkala guruh o'rtasidagi qiyosiy farqlar ishonchlilik darajasi $t = 1,18$ bilan ifodalandi.

Jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash doirasida mazkur yosh sportchilarning bel kuchi testlash natijalari quyidagicha bo'ldi. Nazorat guruhi ishtirokchilarida o'rtacha $70,84 \pm 6,98$ kg, tajriba guruhi a'zolarida esa $69,26 \pm 7,02$ kg aniqlangan. Har ikkala guruh o'rtasidagi farqlar ishonchlilik darajasi $p > 0,05$ bilan ifodalandi (1-rasmga qarang).

Qashqaryo viloyati sportning o'yin turlari va yengil atletikaga ixtisoslashtirilgan sport maktabida 10–12 yoshli basketbolchilarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari dinamikasi o'rganildi va tahlil qilindi. Nazorat guruhi 10–12 yoshli basketbolchi qizlarida tana uzunligi o'rtacha $145,52 \pm 22,15$ smni, tadqiqot guruhi qizlarida esa $143,04 \pm 22,19$ smni tashkil etdi. Qiyosiy tahlil natijalari $p > 0,05$ qiymat bilan ishonchlilikni ko'rsatdi.

Shuningdek, sportchilarning jismoniy rivojlanishini aniqlash maqsadida tana vazni ham o'lchandi. Shu testlash natijasida nazorat guruhi qizlarida tana vazni o'rtacha $35,89 \pm 6,05$ kg, tadqiqot guruhi qizlarida esa $34,81 \pm 6,02$ kg aniqlandi. Guruhlar o'rtasidagi qiyosiy tahlil T-ko'rsatkichi 1,08 qiymatiga ega bo'ldi.

Yosh basketbolchi qizlarning tinch holatda ko'krak qafasi aylanasi o'lchovlari nazorat guruhi ishtirokchilarida o'rtacha $65,26 \pm 6,97$ smni, tadqiqot guruhi ishtirokchilarida esa $64,12 \pm 7,03$ smni tashkil etdi. Qiyosiy tahlil natijalari $p > 0,05$ qiymat bilan ifodalandi.

Shuningdek, yosh basketbolchi qizlarning o'pkaning tiriklik sig'imi (O'TS) ko'rsatkichlari nazorat guruhi ishtirokchilarida $2175,69 \pm 318,29$ ml, tadqiqot guruhi ishtirokchilarida esa $2168,02 \pm 314,26$ mlni tashkil qildi. Varyatsion ko'rsatkichlar nazorat guruhida 14,6, tadqiqot guruhida esa 14,4 ni tashkil etdi.

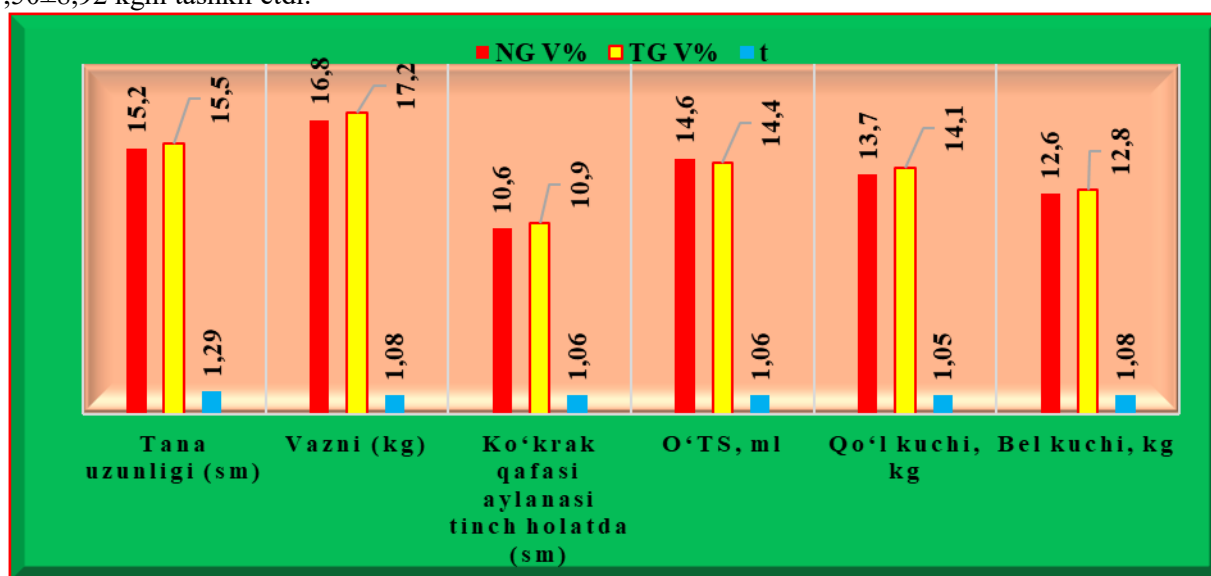
Qo'l kuchini aniqlash natijalariga ko'ra, nazorat guruhi basketbolchilari o'rtacha $18,10 \pm 2,48$ kg ko'rsatkichni qayd etdi, tadqiqot guruhi basketbolchi qizlarida esa qo'l kuchi o'rtacha $17,43 \pm 2,47$ kgni tashkil etdi. Varyatsion ko'rsatkich nazorat guruhida 13,7, tadqiqot guruhida esa 14,1 ga teng bo'ldi. T-sinamasining qiymati 1,05 ga ega ekanligi aniqlandi.

2-jadval.

Qashqadaryo viloyati 10-12 yoshli basketbolchi qiz bolalarning jismoniy rivojlanishi ko'rsatkichlari dinamikasi.

№	Ko'rsatkichlar	NG (n-11) $\bar{X} \pm \sigma$	V%	TG (n-11) $\bar{X} \pm \sigma$	V%	t	p
1.	Tana uzunligi (sm)	$145,52 \pm 22,15$	15,2	$143,04 \pm 22,19$	15,5	1,29	$> 0,05$
2.	Vazni (kg)	$35,89 \pm 6,05$	16,8	$34,81 \pm 6,02$	17,2	1,08	$> 0,05$
3.	Ko'krak qafasi aylanasi tinch holatda (sm)	$65,26 \pm 6,97$	10,6	$64,12 \pm 7,03$	10,9	1,06	$> 0,05$
4.	O'TS, ml	$2175,69 \pm 318,29$	14,6	$2168,02 \pm 314,26$	14,4	1,06	$> 0,05$
5.	Qo'l kuchi, kg	$18,10 \pm 2,48$	13,7	$17,43 \pm 2,47$	14,1	1,05	$> 0,05$
6.	Bel kuchi, kg	$70,82 \pm 8,98$	12,6	$69,50 \pm 8,92$	12,8	1,08	$> 0,05$

Bel kuchi testlari natijasida nazorat guruhi ishtirokchilarida o'rtacha ko'rsatkich $70,82 \pm 8,98$ kg, varyatsiya ko'rsatkichi esa 12,6 ga teng bo'ldi. Tadqiqot guruhi basketbolchilarida bel kuchi o'rtacha $69,50 \pm 8,92$ kgni tashkil etdi.

2-rasm. Qashqadaryo viloyati 10-12 yoshli basketbolchi qiz bolalarning jismoniy rivojlanishi ko'rsatkichlari dinamikasi (n=11)

Qashqadaryo viloyati sport o'yinlari va yengil atletikaga ixtisoslashgan sport maktabida shug'ullanadigan 10–12 yoshli basketbolchi qiz bolalarning jismoniy rivojlanish dinamikasini aniqlash maqsadida tana uzunligi o'lchandi. Nazorat guruhi ishtirokchilarida tana uzunligi o'rtacha $141,78 \pm 22,84$ smni tashkil etdi, varyatsiya ko'rsatgichi 16,1% ga teng bo'ldi. Tadqiqot guruhi ishtirokchilarida tana uzunligi o'rtacha $139,71 \pm 22,85$ smni tashkil qildi, varyatsiyasi esa 16,3% ni tashkil etdi. Qiyosiy tahlil natijalari $p > 0,05$ qiymat bilan ifodalandi.

Tana vazni bo'yicha o'lchovlar natijasida nazorat guruhi o'rtacha $36,07 \pm 6,01$ kgni, tadqiqot guruhi esa $35,01 \pm 6,04$ kgni ko'rsatdi.

Basketbolchi qiz bolalarning tinch holatda ko'krak qafasi aylanasi nazorat guruhi ishtirokchilarida o'rtacha $68,21 \pm 6,10$ smni, tadqiqot guruhi ishtirokchilarida esa $67,12 \pm 6,02$ smni tashkil etdi.

Qashqadaryo viloyati yengil atletikaga ixtisoslashgan sport maktabi basketbolchilarning o'pkaning tiriklik sig'imi (O'TS) nazorat guruhi ishtirokchilarida o'rtacha $2206,43 \pm 319,23$ ml, tadqiqot guruhi ishtirokchilarida esa $2195,64 \pm 314,08$ ml ni tashkil etdi.

Qo'l kuchi nazorat guruhi ishtirokchilarida $19,64 \pm 2,51$ kgni, tadqiqot guruhi ishtirokchilarida esa $18,93 \pm 2,52$ kgni tashkil etdi. Bel kuchi esa nazorat guruhi ishtirokchilarida $70,95 \pm 7,06$ kg, tadqiqot guruhi ishtirokchilarida $69,54 \pm 7,09$ kgni tashkil etdi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, 10–12 yoshli basketbolchi qizlarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari muntazam mashg'ulotlar ta'sirida ijobiy o'zgaradi. Bo'y uzunligi, tana vazni, ko'krak qafasi aylanasi kabi antropometrik ko'rsatkichlar bilan bir qatorda kuch, tezkorlik, chaqqonlik va chidamlilik kabi asosiy jismoniy sifatlar ham mashg'ulotlar davomida sezilarli darajada rivojlanadi.

Olingan ma'lumotlar yosh basketbolchi qizlarning jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash, mashg'ulotlar yuklamalarini to'g'ri rejalashtirish va ortiqcha zo'riqishlardan saqlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari sport pedagoglari va murabbiylarga yosh sportchilarning jismoniy rivojlanish jarayonini nazorat qilish va samarali trening dasturlarini ishlab chiqishda qo'llanilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Miradilov.B.M. Sport pedagogik mahoratini oshirish Basketbol Chirchiq 2018-155;-b.
2. Turaev A.X., Xodjayev A.M. Basketbol (o'quv qo'llanma) “Fan va texnologiya” Toshkent 2018;-85-b.
3. Nurmatova Sh.M Boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida yosh basketbolchilarning harakat tezkorligini rivojlantirish. 2022-y: UO'K: 796.323.2:034-05 - 78;-b.
4. Turaev A.X., Xodjayev A.M. Basketbol (o'quv qo'llanma) “Fan va texnologiya” Toshkent 2018;-80-b.
5. Axmedov N.M., Sobirov A.S. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi. – Toshkent. “Fan va texnologiya”.2019 – 144;-b.
6. Mambetjumaev T.T. O'quv mashq guruhlarida yosh basketbolchilarning maxsus kuchlarini takomillashtirish usullari. Dissertatsiya 2024 UO'K.796.323.2 - 45;-b.
7. Paul Volponi Streetball Is Life: Lessons Earned on the Asphalt: Rowman & Littlefield Publishers 2020 - 45;-b.
8. Morgan Wootten: Coaching Basketball Successfully: Human Kinetics 2008 - 143;-b.
9. Воронин И.П. Стритбол: теория и практика Москва, “Тема” 2014: 124–с.

RESPUBLIKAMIZDA TASHKIL ETILGAN MILLIY SPORT TURLARINING MILLIY MADANIYATGA TA’SIRI

Rasulov Zohiddin O’sarovich,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi

Pedagogika kafedrasida katta o’qituvchisi

zoxiddinrasulo@gmail.com

Zamonaviy jamiyatda sport va madaniyat o’zaro chambarchas bog’liq bo’lib, ularning o’zaro ta’siri insoniyatning ijtimoiy va estetik tajribasini boyitishda muhim o’rin tutadi. Xususan, o’yin va tomosha sport tadbirlari nafaqat jismoniy faoliyat sifatida, balki milliy madaniyatning muhim tarkibiy qismi sifatida ham namoyon bo’ladi. Ular orqali insoniyat estetik zavq oladi, ijtimoiy an’analarni saqlaydi va milliy ma’naviyatni mustahkamlaydi.

Tarix davomida sport nafaqat kuch va mahoratni namoyon etish vositasi, balki jamiyatning umumiy estetik tajribasiga ta’sir qiluvchi muhim omil bo’lib kelgan. “Milliy madaniyat doirasida sport tadbirlari san’at, milliy sport turlari, folklor, urf-odatlar va an’analar bilan chambarchas bog’liq holda rivojlanib”, estetik qadriyatlarni shakllantirishda muhim rol o’ynagan. Turli xalqlarning an’anaviy sport o’yinlari va musobaqalari madaniy tajribaning bir qismi sifatida avloddan avlodga o’tib, milliy o’zlikni namoyon etishning samarali vositasi bo’lib xizmat qilib kelgan.

Kalit so’zlar: milliy madaniyat, estetik tajriba, milliy sport turlari, “Chougan” “Ko’pkari”, “Poyga”, “Kurash”, an’anaviy sport turlari, urf-odat, jismoniy sifatlari, chidamlilik, insoniylik, odob-axloq va estetik zevq, milliy meros, madaniy boylik.

ВЛИЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВИДОВ СПОРТА, ОРГАНИЗОВАННЫХ В НАШЕЙ РЕСПУБЛИКЕ, НА НАЦИОНАЛЬНУЮ КУЛЬТУРУ

В современном обществе спорт и культура тесно взаимосвязаны, и их взаимодействие играет важную роль в обогащении социального и эстетического опыта человечества. В частности, игры и спортивные зрелища проявляются не только как форма физической активности, но и как важная составляющая национальной культуры. Через них человек получает эстетическое удовольствие, сохраняет социальные традиции и укрепляет национальные духовные ценности.

На протяжении истории спорт был не только средством демонстрации силы и мастерства, но и важным фактором, влияющим на общий эстетический опыт общества. «В рамках национальной культуры спортивные мероприятия развивались в тесной связи с искусством, национальными видами спорта, фольклором, обычаями и традициями», играя ключевую роль в формировании эстетических ценностей. Традиционные спортивные игры и соревнования разных народов, являясь частью культурного опыта, передавались из поколения в поколение и служили эффективным средством выражения национальной идентичности.

Ключевые слова: национальная культура, эстетический опыт, национальные виды спорта, «Чавгон», «Купкари», «Пойга» (национальный конный спорт), «Кураш» (узбекский национальный вид спорта), традиционные виды спорта, обычаи, физические качества, выносливость, человечность, этика и эстетическое наслаждение, национальное наследие, культурное богатство.

THE INFLUENCE OF NATIONAL SPORTS ORGANIZED IN OUR REPUBLIC ON NATIONAL CULTURE

In modern society, sport and culture are closely interconnected, and their interaction plays an important role in enriching the social and aesthetic experience of humanity. In particular, games and sports spectacles are manifested not only as a form of physical activity but also as an important component of national culture. Through them, people gain aesthetic pleasure, preserve social traditions, and strengthen national spiritual values.

Throughout history, sport has been not only a means of demonstrating strength and skill but also an important factor influencing the overall aesthetic experience of society. “Within the framework of national culture, sports events developed in close connection with art, national sports, folklore, customs, and traditions,” playing a key role in shaping aesthetic values. Traditional sports games and competitions of

various peoples, being part of cultural experience, have been passed down from generation to generation and have served as an effective means of expressing national identity.

Keywords: *national culture, aesthetic experience, national sports, “Chougan,” “Kupkari,” “Poyga,” (Uzbek national equestrian sport) “Kurash” (national wrestling) traditional sports, customs, physical qualities, endurance, humanity, ethics and aesthetic enjoyment, national heritage, cultural wealth.*

Kirish. Ommaviy sport tadbirlari nafaqat sportchilar, balki tomoshabinlar uchun ham estetik tajriba manbayi hisoblanadi. Turli xil sport turlarining uslubiy jihatlarini, musobaqalardagi dinamik harakatlar, sportchilarning hunarmandona mahorat ko‘rsatishi estetik zavq berish bilan birga, tomoshabinlarda yoqimli his-tuyg‘ular uyg‘otadi. Bu jarayonda nafaqat sportga oid estetika, balki umumiy madaniy muhit ham rivojlanadi.

Shuningdek, sport tadbirlari jamiyatdagi estetik ong va tafakkurning shakllanishiga xizmat qiladi. Ular insonlarning badiiy didini tarbiyalash, musiqa, moda, ranglar uyg‘unligi, badiiy dizayn va boshqa ko‘plab estetik omillarni qabul qilish qobiliyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Olimpiya o‘yinlari yoki Jahon chempionatlari kabi yirik sport tadbirlari nafaqat sportni, balki madaniyat, san‘at, dizayn va arxitektura elementlarini ham o‘zida mujassam etadi.

Bundan tashqari, sport va estetika o‘rtasidagi aloqalar nafaqat professional sport, balki ommaviy sport tadbirlarida ham namoyon bo‘ladi. Masalan, xalq o‘yinlari, milliy sport musobaqalari va an‘anaviy jismoniy mashg‘ulotlar milliy madaniyatning muhim qismlaridan biri bo‘lib, ular orqali ijtimoiy munosabatlar mustahkamlanadi, estetik tajriba boyitiladi va jamiyatning ma‘naviy hamda madaniy qadriyatlari asrab-avaylanadi.

Adabiyotlar tahlili. Milliy sport va madaniyat haqida fikr yuritgan adiblar Abu Ali ibn Sino o‘zining “Tib qonunlari” asarida “Jismoniy mashqlar inson salomatligi va ma‘naviy kamoloti uchun zarur” ekanligini hamda “Badantarbiya va harakat inson ruhini poklayshi” yuzasidan ma‘lumotlar berib o‘tgan. Ibn Sino sportni faqat jismoniy emas, balki ma‘naviy tarbiya vositasi deb bilgan.

Alisher Navoiy Inson tarbiyasida jasorat, kuch va mardlik muhim deb hisoblaydi. Asarlarida bahodirlik, kurash, chavandozlik madh etiladi. Uning nazarida milliy o‘yinlar yoshlarni vatanparvarlikka undaydi.

Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida turkiy xalqlarning o‘yinlari va jismoniy mashqlari haqida yozgan. Milliy o‘yinlar xalq turmush tarzining ko‘zgusi ekanini ta‘kidlagan. U milliy sportlarni tarixiy-madaniy meros sifatida ko‘rsatgan.

Abdurauf Fitrat Millat taraqqiyoti uchun sog‘lom va chiniquqan avlod zarur.

Jismoniy tarbiya va sportni milliy uyg‘onish omili deb hisoblagan. Fitrat sportni milliy ong va madaniyat bilan bog‘lagan.

Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida sog‘lom tanasiz sog‘lom jamiyat bo‘lmashligini aytadi. Sport va o‘yinlar yoshlar axloqini shakllantiradi. Avloniy sportni tarbiya va axloq vositasi sifatida ko‘rgan.

Dolzarbligi. Mazkur tadqiqotda aynan milliy sport turlari milliy madaniyatga ta‘siri tahlil qilinib, ularning jamiyatdagi madaniy-estetik jarayonlar bilan bog‘liqligi ochib beriladi. Sport tadbirlarining estetik qadriyatlarni shakllantirishdagi roli, uning madaniyatga ta‘siri va umumiy estetik muhitdagi o‘rnini tadqiq etish mazkur ishning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Sport faqat jismoniy tarbiya vositasi bo‘lib qolmay, balki madaniyat, an‘analar va estetika bilan uzviy bog‘liq ijtimoiy hodisa sifatida ham katta ahamiyatga ega. Milliy va an‘anaviy sport turlari, o‘zining ko‘p asrlilik tarixi, shakllanish jarayoni va rivojlanishi davomida nafaqat jismoniy chidamlilikni oshirish, balki insoniylik, odob-axloq va estetik zevqni ham shakllantirib kelgan. Ushbu sport turlari xalqning ma‘naviyati, urf-odatlarini, qadriyatlari va milliy o‘ziga xosligini aks ettiradigan muhim madaniy meros hisoblanadi.

Estetika – bu nafaqat san‘at yoki go‘zallikka oid tushuncha, balki inson hayotining barcha jabhalarida, jumladan, jismoniy tarbiya va sportda ham muhim o‘rin tutadi. Milliy va an‘anaviy sport turlarining estetik qiymati, avvalo, ularning tashqi ko‘rinishi, harakatlar uyg‘unligi, mahorat va nafosat bilan bajarilishi, shuningdek, urf-odatlar va ramziy ma‘nolar bilan boyitilganligida namoyon bo‘ladi. Ushbu sport turlari xalq ijodiyoti bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, jismoniy harakatlarning san‘at darajasida ifodalanishini namoyon etadi.

Milliy va an‘anaviy sport turlarining estetik qiymatini o‘rganish nafaqat ularning jismoniy-tarbiyaviy ahamiyatini, balki inson va jamiyat taraqqiyotidagi ma‘naviy-estetik ta‘sirini ham chuqur anglashga yordam beradi. Chunki bu turdagi sportlar nafaqat jismoniy kuch va ephillikni talab qiladi, balki harakatlarning go‘zalligi, uslub va tartibning nafosati, musobaqa jarayonining dramatik va san‘atij jihatlarini ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli, milliy va an‘anaviy sport turlari insonni nafaqat jismonan, balki ma‘nan tarbiyalaydigan, milliy o‘zlikni anglashga xizmat qiladigan boy madaniy fenomen hisoblanadi.

Tarixiy jarayonlarda har bir xalqning o‘z an‘anaviy sport turlari shakllangan bo‘lib, ular muayyan millatning hayot tarzi, ijtimoiy munosabatlari va estetik dunyoqarashi bilan uzviy bog‘liqdir. Masalan, o‘zbek xalqi tarixiy an‘analaridan biri bo‘lgan kurash nafaqat jang san‘ati sifatida, balki harakatlar uyg‘unligi, go‘zalligi va estetik ko‘rinishi bilan ham ajralib turadi. Shuningdek, uloq-ko‘pkari, ot sporti va boshqa an‘anaviy musobaqalar xalq madaniyati, urf-odatlari va ma‘naviy qiymatlarini aks ettirib, insonning estetik tafakkurini shakllantirishda muhim omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolada milliy va an‘anaviy sport turlarining estetik qiymati, ularning san‘at va madaniyat bilan uzviy bog‘liqligi, jamiyat va inson kamolotiga ta‘siri ilmiy asosda tahlil qilinishi maqsad qilib qo‘yiladi. Bu tahlil nafaqat sportning jismoniy tarbiya jihatlari, balki uning inson ongi va tafakkuriga ko‘rsatadigan ta‘sirini ham yoritishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy va an‘anaviy sport turlarining estetik qiymatini o‘rganish ularni jahon miqyosida keng targ‘ib qilish va kelgusi avlodlarga yetkazish uchun muhim ilmiy va amaliy asos yaratishga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya va sport turlari asrlar davomida rivojlanib, nafaqat sog‘liqni mustahkamlash, balki insonning ichki dunyosi va estetik zavqini yuksaltirish vositasi sifatida ham qadrlanib kelgan. Ayniqsa, O‘zbekistonda milliy sport turlari nafaqat jismoniy chiniqtirish, balki madaniy va estetik zavqni shakllantirishda ham muhim o‘rin tutadi. Ko‘plab an‘anaviy o‘yinlar zamonaviy sport turlarining asosini tashkil etgan bo‘lib, bu jarayon milliy qadriyatlarning davomiyligini ta‘minlashda katta ahamiyatga ega.

Shunday qilib, milliy va an‘anaviy sport turlari nafaqat jismoniy faollikni, balki xalqning estetik didi va madaniy merosini ham aks ettiradi. Ular orqali inson nafaqat jismonan, balki ma‘nan ham kamol topadi, millat esa o‘zining boy tarixiy va madaniy an‘analarini asrab-avaylab kelajak avlodlarga yetkazadi.

Har bir millatning madaniyati o‘ziga xos bo‘lib, u til, an‘analar, urf-odatlar, turmush tarzi va o‘yinlarda namoyon bo‘ladi. Ma‘naviy qadriyatlar, urf-odatlar va tarixiy yutuqlarning uzluksizligini saqlab qolish muhim ahamiyatga ega, chunki bu meros millat sifatida xalqning mavjudligini ta‘minlovchi asosiy omillardan biridir. Ma‘lumki, jismoniy madaniyat ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lib, umumiy madaniyatning ajralmas qismi hisoblanadi.

O‘zbekiston jamoatchiligi uchun ham yuqori sport yutuqlari, ham ommaviy jismoniy tarbiya bilan shug‘ullanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda milliy sport turlari xalqning ijtimoiy xotirasini ifodalovchi yorqin tarkibiy qism sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, milliy o‘yinlar zamonaviy sport turlariga yo‘l ochib, jismoniy tarbiya va sport rivojida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Qayd etish lozimki, O‘zbekistonda an‘anaviy sport turlari madaniy merosning muhim qismi sifatida saqlanib, bugungi kunda ham taraqqiy etmoqda.

Natijalar. Milliy va an‘anaviy sport turlari ichida ot sporti eng mashhur va qadimiy musobaqalardan biri hisoblanadi. Xususan, ko‘pkari (uloq) — bu miloddan avvalgi II–III asrlarda shakllangan o‘ziga xos ot sporti turi bo‘lib, u chavandozlardan aql-zakovat, epcillik va mahorat talab qilgan. Vaqt o‘tishi bilan «ko‘pkari» so‘zining etimologik ma‘nosi turkiy tillarda yo‘qolib, xalq orasida musobaqa «uloq» deb nomlana boshladi, bu esa o‘yinda ishlatiladigan jihozga bog‘liq edi.

Ko‘pkarida yuzlab chavandozlar yig‘ilib, maydon markaziga echki yoki buzoqning tushi tashlangan. O‘yin ishtirokchilari otdan tushmasdan tushni egallashga va raqiblar qarshiligini yengib, oldinga chiqishga harakat qilgan. Bu musobaqa asosan bayramlar, to‘ylar va boshqa muhim tadbirlar vaqtida o‘tkazilgan bo‘lib, unda qishloqlardan kelgan eng mahoratli chavandozlar qatnashgan. Belgilangan qoidalarga ko‘ra, ular ikki guruhga bo‘lingan holda bellashgan va g‘oliblar alohida e‘tirof etilgan. G‘oliblarga esa yirik mol, kiyim-kechak, gilam va pul mukofotlari kabi qimmatbaho sovg‘alar taqdim qilingan.

Ko‘pkari asrlar davomida shakllanib, rivojlanib kelgan va xalqning urf-odatlari hamda an‘analari bilan uzviy bog‘langan holda milliy sport merosining ajralmas qismiga aylangan. U nafaqat jismoniy mahorat va tezkorlikni, balki milliy va estetik qadriyatlarni ham o‘z ichiga olgan bo‘lib, bugungi kunda ham O‘zbekistonning madaniy va sport an‘analarini boyitishda muhim o‘rin tutadi.

O‘zbek xalqining boy madaniy merosida milliy sport turlari muhim o‘rin tutadi. Ular nafaqat jismoniy mustahkamlik va mahoratni talab qiladi, balki xalq estetikasini, an‘anaviy urf-odatlarini va madaniy merosini ham o‘z ichiga oladi. Ana shunday sport turlaridan biri olomon-payga (poyga) — xalq orasida keng tarqalgan ot poygasi bo‘lib, uning eng yuqori rivojlanishi o‘rta asrlarga to‘g‘ri keladi. Bayramlar vaqtida tashkil etilgan ushbu bellashuv bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan va imkoniyatga qarab sport tadbirlari dasturiga kiritilib kelinmoqda. Belgilangan qoidalarga ko‘ra, chavandozlar otlarni egarlab, bir chiziq bo‘ylab saf tuzar va belgilangan joygacha chopib borganidan so‘ng, orqaga qaytardi. Musobaqa g‘olibi esa birinchi bo‘lib qaytgan chavandoz hisoblangan.

Payga (poyga) esa uzoq masofaga o‘tkaziladigan poyga bo‘lib, odatda yirik sport bellashuvlari doirasida 50 km gacha bo‘lgan masofada tashkil qilingan. Bu poyga otlarning chidamliligi va chavandozlarning sabr-toqatini sinovdan o‘tkazuvchi an‘anaviy bellashuvlardan biri sanaladi.

Chougan — bu esa ot ustidagi polo o'yini bo'lib, VII–VIII asrlarda shakllangan va asosan sarbozlar o'rtasida mashhur bo'lgan. Unda chavandozlar maxsus kaltaklar (suldjan) yordamida to'pni himoya qilishgan va raqib jamoaning darvozasiga kiritishga harakat qilishgan. Ayrim hollarda ushbu o'yin piyoda o'ynalgan bo'lib, bugungi kundagi maysali xokkeyga o'xshagan.

Ot sportidan tashqari, milliy an'anaviy o'yinlar ichida dorbozlik ham alohida ahamiyatga ega. Bu — muvozanatni ushlash san'ati bo'lib, artistlar maxsus balansir (langar) bilan tor tortilgan arqonda harakat qilgan. Ekvilibristika san'ati taxminan 2,5 ming yil ilgari Sharqda paydo bo'lib, keyinchalik butun dunyoga tarqalgan. Dorbozlar o'zlarining jismoniy mahorati, kuchli muvozanat hissi va estetik harakatlari bilan bayram va xalq sayillarida ishtirok etib, ko'ngilochar chiqishlar namoyish etishgan.

Bu an'anaviy sport turlari nafaqat jismoniy tayyorgarlikni oshirish, balki xalq madaniyatini, qadriyatlarini va estetik didini targ'ib etishga xizmat qiladi. Ular asrlar davomida shakllanib, xalq ruhi va urf-odatlarini bilan uzviy bog'lanib kelmoqda. Bugungi kunda ham milliy sport turlari nafaqat meros sifatida saqlanmoqda, balki Yangi O'zbekiston sport an'analarini boyitishda muhim o'rin tutmoqda.

Milliy va an'anaviy sport turlari orasida xalq muhabbatiga sazovor bo'lgan navbatdagi bellashuv turi — kurash, ya'ni milliy belbog'li kurash hisoblanadi. Tarixiy merosni tiklashga qaratilgan chora-tadbirlar doirasida ushbu kurashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki aynan O'zbekiston bugungi kunda mazkur sport turining yagona haqiqiy merosxo'ri sifatida uning sport yo'nalishi sifatida shakllanishi, belgilangan qoidalar asosida rivojlanishi va xalqaro maqomga ega bo'lishida yetakchilik qilmoqda.

Milliy sport merosi sifatida kurash asrlar davomida shakllangan qadriyatlar, insonparvarlik, raqibga hurmat, halollik va odob tamoyillarini o'zida jamlagan. Uning sodda, biroq insoniylikka asoslangan qoidalari ham bunga dalildir: og'riqli va bo'g'uvchi usullar, beldan pastga ushlashlar, agressiv va tahqirlovchi harakatlar taqiqlangan. Kurash faqat tik holatda olib boriladi, jangchilar yerga yotgan holatda kurashishi mumkin emas. Agar raqib tanasining uchinchi nuqtasi yerga tekkan bo'lsa, kurash to'xtatiladi.

Kurash — bu, avvalo, raqiblarga nisbatan hurmatni saqlagan holda kuch va mahorat bellashuvi hisoblanadi. Uning soddaligi, shiddatkorligi, tomoshabopligi va xavfsizligi uni nafaqat yoshlar, balki keksalar uchun ham ommabop sport turiga aylantirgan. Bugungi kunda «kurash», «halol», «ta'zim», «tukhta», «yonbosh» kabi atamalar xalqaro sport terminologiyasiga kirib, kurashning dunyo sport maydonida o'z o'rniga ega bo'lganini tasdiqlaydi.

Milliy sport turlarining estetik qiymati nafaqat jismoniy faollikni rivojlantirish, balki inson ruhiyatini tarbiyalash, an'anaviy qadriyatlarni asrash va xalq madaniyatini dunyoga namoyon etish bilan chambarchas bog'liqdir. Kurash bu borada o'zining beqiyos ahamiyati bilan ajralib turadi.

Milliy sport turlaridan biri — kurash — nafaqat O'zbekistonning, balki butun dunyodagi sport ixlosmandlarining e'tiborini qozongan. Kurashga bo'lgan qiziqish boshqa jang san'atlarining ham rivojlanishiga turtki berdi.

Kurash — O'zbekistonda shakllangan va rivojlangan milliy sport turi bo'lib, uning tarixi qadim zamonlarga borib taqaladi. Bugungi kunda kurash nafaqat milliy sport turi, balki mamlakatning madaniy merosi sifatida ham e'tirof etilmoqda.

Kurash insonga ma'lum bo'lgan eng qadimiy kurash turlaridan biri bo'lib, uning estetik qiymati jismoniy barkamollikni tarbiyalash, mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlash va jang san'atini takomillashtirishda namoyon bo'ladi.

Bu sport turi ikki raqib o'rtasida maxsus uslub va usullar orqali kechadigan bellashuvni o'z ichiga oladi. Kurash yoshga cheklov qo'ymaydi, shu bois uni har bir inson o'zlashtirishi va undan bahramand bo'lishi mumkin.

Kurash o'z yo'nalishlariga ega bo'lib, ular orasida «chalan», «Samarqandcha» va «Farg'onacha» uslublari ajralib turadi. Ushbu yo'nalishlar bir-biridan texnik jihatdan va qo'llaniladigan usullar bilan farq qiladi.

Kurash nafaqat jismoniy mahoratini namoyon etish, balki O'zbekiston madaniyatining ajralmas qismi sifatida ham muhim o'rin tutadi. U an'anaviy tarzda musiqa va kuy bilan hamroh bo'lib, bellashuvlarga o'zgacha shukux va his-tuyg'u bag'ishlaydi.

Har yili O'zbekistonda kurash bo'yicha milliy va xalqaro musobaqalar o'tkazilib, shuningdek, ayrim hududlarda kurash festivallari tashkil etiladi. Bu tadbirlar nafaqat mahalliy aholini, balki chet ellik mehmonlarni ham o'ziga jalb etadi.

Kurash — bu avloddan avlodga o'tip kelayotgan milliy meros bo'lib, u nafaqat sport, balki xalqni birlashtiruvchi, milliy an'analar va madaniy boylarni saqlashga xizmat qiluvchi omildir.

Kurash — eng qadimiy kurash turlaridan biri bo'lib, uning ildizlari bugungi O'zbekiston hududlariga borib taqaladi. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, kurashning tarixi kamida uch yarim ming yilni tashkil etadi.

Kurash soʻzi oʻzbek tilida «maqsadga halol yoʻl bilan erishish» maʼnosini anglatadi. Qadimda u nafaqat jang sanʼati, balki anʼanaviy bayramlar, tantanalar va toʻy marosimlarining ajralmas qismi sifatida keng tarqalgan. Bu haqda koʻplab qadimiy adabiy manbalarda maʼlumotlar keltirilgan.

Bundan 2500 yil avval mashhur yunon faylasufi va tarixchisi Gerodot oʻzining «Tarix» asarida qadimiy Oʻzbekiston xalqlari urf-odatlarini va anʼanalarini tasvirlar ekan, kurash haqida ham eslab oʻtgan. Shuningdek, ming yil oldin paydo boʻlgan «Alpomish» dostonida kurash xalq orasida eng ommabop va sevimli jang sanʼati sifatida taʼriflangan.

X asrda yashab oʻtgan buyuk Sharq olimi va mutafakkiri Abu Ali ibn Sino kurash bilan shugʻullanish jismoniy va maʼnaviy sogʻliqni mustahkamlashning eng samarali usullaridan biri ekanligini taʼkidlagan.

XIV-asrda esa buyuk sarkarda Amir Temur kurashni oʻz askarlarini jismoniy tayyorlash va ularning mudofaa qobiliyatini oshirish maqsadida faol qoʻllagan.

Bugungi kunda Oʻzbekiston boʻylab ikki milliondan ortiq kurashchi faoliyat yuritmoqda. Uch ming yildan ortiq vaqt davomida kurash Markaziy Osiyo hududidan tashqariga chiqmagan. Uning texnikasi, anʼanalari, qoidalar va falsafasi avlodlar orasida oʻzgarib borgan, otadan bolaga oʻtib kelgan.

Kurash haqida bilimlarni tizimlashtirish va umumlashtirishga birinchi urinish 1990-yilda oʻzbekistonlik mashhur kurashchi, judo va sambo ustasi Komil Yusupov tomonidan amalga oshirildi. U zamonaviy sport talablariga mos keladigan yangi universal qoidalarini ishlab chiqdi. Bu qoidalar kurashning koʻp asrlik jang sanʼati va insoniylik anʼanalarini saqlab qolgan holda, sportning xalqaro mezonlariga moslashtirilgan edi. Yusupov kurashga vazn toifalarini, jang muddatini, sportchilar va hakamlar uchun maxsus liboslarni, shuningdek, 13 oʻzbekcha soʻzga asoslangan terminologiya va harakatlar tizimini joriy etdi.

1998-yili Xalqaro Kurash Assotsiatsiyasi tashkil etildi va dastlab unga 28 davlat aʼzo boʻldi. 2010 yilga kelib, bu raqam 100 dan oshdi. Kurash xalqaro miqyosda keng tarqalganligi sababli, 2018 yil Indoneziyada oʻtkazilgan yozgi Osiyo oʻyinlari dasturiga rasman kiritildi. Bu voqea kurashning jahon miqyosida tan olinishi uchun muhim qadam boʻldi.

Kurash – koʻp asrlik falsafa va qadriyatlarni, jumladan, raqibga hurmat, insoniylik, halollik va matonatni oʻzida mujassam etgan sport turidir. Bu kurash turi xalqaro maydonda eng yosh sport yoʻnalishlaridan biri boʻlib, jahon boʻylab tobora ommalashib bormoqda. Har yili kurash boʻyicha jahon, Yevropa va Rossiya chempionatlari muntazam oʻtkazib kelinmoqda.

1998-yili Toshkent shahrida Osiyo, Afrika va Yevropa qitʼalaridan 28 davlat vakillari ishtirokida Xalqaro Kurash Assotsiatsiyasi tashkil etildi. Bugungi kunda ushbu tashkilot oʻz faoliyatini muvaffaqiyatli davom ettirmoqda.

Shu tariqa, kurash milliy sport turi sifatida yoshlarga jismoniy tarbiya berishda samarali vosita boʻlib xizmat qilmoqda. U nafaqat sport, balki jismoniy va maʼnaviy kamolotga erishishning muhim yoʻli hamdir.

Buni "oʻzbek jang sanʼati" misolida ham koʻrish mumkin. Mazkur zamonaviy jang sanʼati asrlar davomida shakllangan milliy jang anʼanalari asosida yaratilgan boʻlib, turli himoya va hujum usullarini oʻz ichiga oladi. Ushbu yakka kurash turi tarixiy merosni oʻrganish natijasida yaratilgan boʻlib, samarali himoya va hujum usullari bilan boyitilgan.

Oʻzbek jang sanʼati bir nechta yoʻnalishga ega:

- Sport yoʻnalishi – yoshlarda ommalashgan;
- Sogʻlomlashtiruvchi yoʻnalish – ayniqsa 40 yoshdan oshganlar uchun foydali;
- Qoʻl jangi sanʼati – qoʻl harakati texnikalarini oʻz ichiga oladi;
- Temuriylar jang sanʼati – pichoq, qilich va nayza bilan ishlash texnikasini oʻzlashtirishga qaratilgan;
- Jangovor kurash – toʻliq himoya va hujum komplekslarini oʻz ichiga oladi.

Mazkur sanʼatda jang harakatlari tarixiy shaxslar nomi bilan atalgan boʻlib, bu yoshlarda vatanparvarlik ruhida tarbiya berishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, milliy yakka kurash turlari orasida Turon ham alohida oʻrin tutadi. Uning nomi "chapdast, kuchli va jasur" maʼnolarini anglatadi. Turon – qadimgi Turon sarzamini shakllantirgan jang uslublari oʻz ichiga olgan milliy sport turidir.

Tarixiy manbalarga koʻra, qadimda Ipak yoʻlidagi savdo shaharlarida karvonlarni himoya qilish bilan shugʻullangan insonlar boʻlgan. Ular koʻp sonli va yaxshi qurollangan dushmanlarga qarshi turish uchun oʻziga xos jang sanʼati usullarini shakllantirgan. Mana shu anʼanalar zamonaviy Turon yakka kurashining asosiga aylangan boʻlib, bu sport nafaqat jismoniy mahoratni, balki ichki uygʻunlik va ruhiy barqarorlikni ham shakllantiradi.

Milliy va anʼanaviy sport turlari nafaqat jismoniy tayyorgarlikni kuchaytirish, balki inson ruhiyatini tarbiyalash, madaniy merosni asrash va milliy qadriyatlarning dunyodagi nufuzini oshirishda muhim

ahamiyatga ega. O‘zbek jang san’ati va Turon nafaqat jang usullari majmuasi, balki milliy g‘urur va yuksak ma’naviyat timsoli sifatida qadrlanadi.

Asrlar davomida shakllangan milliy o‘yinlar, jismoniy mashqlar va sport turlari insonning nafaqat jismoniy sifatlarini (kuch, tezlik, chidamlilik, epchillik, engillik), balki ma’naviy-iradaviy fazilatlarini ham har tomonlama rivojlantirib kelgan. Vaqt o‘tishi bilan jismoniy tarbiya va shaxsiy rivojlanishning foydaliligi nafaqat jismoniy sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish va sport bilan faol shug‘ullanishga chorlash bilan cheklanib qolmasdan, balki kundalik hayot tarkibiy qismiga, madaniy hordiq chiqarish usuliga aylangan. Shu bilan birga, milliy va an’anaviy sport turlari jismoniy tarbiya va ma’naviy kamol topishning uzluksiz rivojlanish konsepsiyasi sifatida mustahkam o‘rin egalladi.

Milliy sport o‘yinlari va mashqlari inson tanasining kuch, tezlik, chidamlilik, epchillik va muvozanat kabi jismoniy xususiyatlarini rivojlantirish bilan birga, ma’naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, kurak, ulak, alaman baiga, chavgon kabi sport turlari ishtirokchilardan qat’iyat, iroda, harakatlarning uyg‘unligi va aql-idrokni talab etadi. Bunday sport turida ishtirok etgan shaxs nafaqat jismonan, balki ruhan va aqlan ham rivojlanadi.

Milliy sport turlari jamoaviylik ruhini kuchaytirib, insonlar o‘rtasida o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik, adolat va odob-axloq me‘yorlariga rioya qilish tuyg‘usini mustahkamlaydi. Masalan, kurash kabi milliy kurash turi jang san’ati bo‘lishidan tashqari, raqibga nisbatan hurmat va olijanoblik tamoyillarini ham targ‘ib qiladi. Unda yo‘l qo‘yilgan odob va qoidalar – raqibni kamsitmaslik, halollik, o‘z kuchingga tayanish kabi xislatlar nafaqat sport sohasida, balki kundalik hayotda ham muhim tarbiya vositasidir.

Milliy sport turlarining estetik jihatlaridan biri – ularning kuzatish va ijro etish jarayonida uyg‘otadigan zavqi, ma’naviy bahrasi va madaniy ifodasi. Masalan, dorbozlik (kanatda yurish san’ati) nafaqat jismoniy mahorati bilan, balki uning nafosati, harakatlarining go‘zalligi va tartiblilik bilan ham ahamiyatlidir. Shunga o‘xshash, chavgon o‘yini nafaqat hayajonli sport turi, balki jozibador harakatlar va mukammal moslashuvchanlikni talab qiluvchi estetik san’at hamdir.

Zamonaviy jamiyatda milliy va an’anaviy sport turlarining ahamiyati tobora oshib bormoqda. Ular nafaqat sport musobaqalari sifatida, balki madaniy va ma’naviy meros sifatida ham alohida qadrlanadi. Bugungi kunda milliy sport turlari nafaqat mahalliy darajada, balki xalqaro miqyosda ham e’tirof etilib, turli sport musobaqalari va festivallar orqali keng targ‘ib qilinmoqda. Masalan, kurash xalqaro sport federatsiyalari tomonidan tan olinib, Olimpiya o‘yinlariga kiritilishi bo‘yicha ishlar olib borilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, milliy va an’anaviy sport turlari jismoniy tarbiya, madaniy meros va ma’naviy kamolatning birlashuvi bo‘lib, ular inson ruhiyati va shaxsiy kamolotini boyitishda, jamiyatda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Milliy sport turlarining estetik qiymati – ularning nafaqat sport turi sifatida, balki xalq madaniyati, tarixiy an’analar va ma’naviy qadriyatlar timsoli sifatidagi ahamiyati bilan bog‘liqdir. Shu bois, milliy va an’anaviy sport turlarini rivojlantirish, ularning xalqaro maydonda tanilishi va yosh avlodga yetkazilishi dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Мифы народов мира. Справочник школьника. – М.: Наука, 1997.
2. Грецов А.Г. Лучшие упражнения для обучения саморегуляции. Учебно-методическое пособие. – М.: ФиС, 2006.
3. Гуревич П.С. Эстетика: учебное пособие. – М.: Кнорус, 2011. – С. 69.
4. Кривцун О.А. Эстетика: Учебник. – М.: Аспект Пресс, 2000. – С. 183.
5. Ochilova B.M. Axloq falsafasi. – Toshkent: Ijod-Print, 2019. – B. 73-74.
6. Xabibrahmanova P.P. Ta’sirchan san’at ijtimoiy hodisa sifatida: (PhD) ... diss. – Ufa, 2001.
7. Sher, Abdulla. Estetika. – Toshkent: O‘zbekiston, 2015. – B. 245.
8. Karimov D.K., Rasulov Z.O., Baltayev B.D., Ergasheva M.B., Salayev I.M., Botirov A.O. Sport inshootlari. Darslik. Xorazm 2025 yil.
9. Rasulov Z.O. Maktabgacha ta’limda jismoniy tarbiya O‘quv qo‘llanma. Samarqand 2023 yil.
10. Turakulov I.R. Tanlangan sport turi bo‘yicha mautaxislikka kirish (kurash). Uslubiy qo‘llanma. Samarqand 2023 yil.
11. Tursunaliyev I.A. Sport o‘yinlari. Darslik. Toshkent 2021 yil.
12. Masharipov Y. Umumiy va sport psixalogiyasi. Darslik. Toshkent 2016 yil.
13. Eshnazarov J.E. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish. Darslik. Toshkent 2008 yil.
14. Tursaotov A.E. Jismoniya tarbiya. Daslik 2021 yil.
15. Usmonxo‘jayev T.S., Pulatov A.A. Sport va harakatli o‘yinlar. Darslik 2018 yil.

QISQA MASOFAGA YUGURISHDA JAROHATLANISHNI OLDINI OLISH

Saburov Mardonbek Ravshanbekovich,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Sport faoliyati, pedagogika va psixologiya fakulteti

“Yakka kurash” kafedrası o‘qituvchisi

Mazkur ilmiy maqolada qisqa masofaga yugurish (sprint) mashg‘ulotlari va musobaqalari jarayonida uchraydigan jarohatlarning asosiy sabablari, ularning turlari hamda oldini olish yo‘llari tahlil qilinadi. Sprintchilarda jarohatlanish xavfi yuqori bo‘lib, bu holat asosan noto‘g‘ri tayyorgarlik, yuklamaning me‘yorida oshirilishi, texnik xatolar va tiklanish jarayoniga yetarli e‘tibor berilmasligi bilan bog‘liq. Maqolada zamonaviy sport ilmiy yondashuvlari asosida jarohatlarning profilaktik choralari alohida e‘tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: qisqa masofaga yugurish, sprint, jarohatlanish, profilaktika, jismoniy tayyorgarlik, tiklanish.

ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ ТРАВМ ПРИ БЕГЕ НА КОРОТКИЕ ДИСТАНЦИИ

В данной научной статье анализируются основные причины травм, возникающих во время спринтерских тренировок и соревнований, их виды и способы профилактики. Спринтеры подвержены высокому риску травм, что в основном обусловлено неправильной подготовкой, чрезмерными нагрузками, техническими ошибками и недостаточным вниманием к процессу восстановления. В статье особое внимание уделяется профилактическим мерам против травм, основанным на современных подходах спортивной науки.

Ключевые слова: бег на короткие дистанции, спринт, травма, профилактика, физическая подготовка, восстановление.

PREVENTING INJURIES WHEN RUNNING SHORT DISTANCE

This academic article analyzes the primary causes and types of injuries occurring during short-distance running (sprint) training and competitions, as well as methods for their prevention. Sprinters face a high risk of injury, which is primarily linked to improper preparation, excessive training loads, technical errors, and insufficient attention to the recovery process. The article places special emphasis on preventive measures for injuries, based on modern scientific approaches in sports.

Keywords: short-distance running, sprint, injury, prevention, physical preparation, recovery.

Kirish. Qisqa masofaga yugurish yengil atletikaning eng yuqori intensivlikka ega bo‘lgan sport turlaridan biri bo‘lib, u sportchidan qisqa vaqt ichida maksimal tezlikni namoyon etishni talab qiladi. Sprint yugurishlarida startdan chiqish, tezlanish bosqichi va maksimal tezlikda yugurish jarayonlari mushaklar faoliyatining eng yuqori darajada ishlashini taqozo etadi. Ayniqsa, sonning old va orqa mushaklari, boldir mushaklari hamda to‘piq va tizza bo‘g‘imlari katta kuchlanish ostida bo‘ladi.

Sprint mashqlarida harakatlar juda tez va keskin bajariladi, bu esa mushaklarning qisqarish va cho‘zilish jarayonlarini maksimal darajada tezlashtiradi. Natijada mushak-pay apparati yuqori biomekanik yuklamaga duch keladi. Agar sportchi organizmi ushbu yuklamaga yetarlicha tayyor bo‘lmasa yoki mashg‘ulot jarayonida texnik xatolarga yo‘l qo‘yilsa, jarohatlanish xavfi sezilarli darajada ortadi. Ayniqsa, son mushaklarining cho‘zilishi va uzilishi sprintchilar orasida eng ko‘p uchraydigan jarohatlardan hisoblanadi.

Bundan tashqari, qisqa masofaga yugurishda takroriy yuqori intensiv yuklamalar bo‘g‘imlarga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Tizza va to‘piq bo‘g‘imlarida yuzaga keladigan ortiqcha bosim vaqt o‘tishi bilan mikrojarohatlar va surunkali shikastlanishlarga olib kelishi mumkin. Musobaqa davrida stress va maksimal natijaga intilish sportchining charchoq holatini kuchaytirib, jarohatlanish ehtimolini yanada oshiradi. Shu sababli qisqa masofaga yugurish mashg‘ulotlarini tashkil etishda yuklamani ilmiy asosda rejalashtirish, mushaklar va bo‘g‘imlarning funksional tayyorgarligini oshirish hamda jarohatlarning oldini olishga qaratilgan profilaktik choralarini qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Bu esa sportchining sog‘lig‘ini saqlash, sport faoliyatining uzluksizligini ta‘minlash va yuqori natijalarga erishishda asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Qisqa masofaga yuguruvchilarda quyidagi jarohatlar ko‘p uchraydi: Son mushaklari (orqa son mushaklari) cho‘zilishi va uzilishi;

Tizza bo‘g‘imi jarohatlari;

To‘piq bo‘g‘imi shikastlanishlari;

Boldir mushaklari spazmi va mikrojarohatlari;

Bel va umurtqa pog‘onasi bilan bog‘liq muammolar.

Ushbu jarohatlar ko‘pincha yugurish texnikasining buzilishi, yetarli qizish mashqlarining o‘tkazilmasligi va mashg‘ulot yuklamasining noto‘g‘ri rejalashtirilishi natijasida yuzaga keladi. Qisqa masofaga yuguruvchilarda quyidagi jarohatlar ko‘p uchraydi: Son mushaklari (orqa son mushaklari) cho‘zilishi va uzilishi, tizza bo‘g‘imi jarohatlari, to‘piq bo‘g‘imi shikastlanishlari, boldir mushaklari spazmi va mikrojarohatlari, bel va umurtqa pog‘onasi bilan bog‘liq muammolar. Ushbu jarohatlar ko‘pincha yugurish texnikasining buzilishi, yetarli qizish mashqlarining o‘tkazilmasligi va mashg‘ulot yuklamasining noto‘g‘ri rejalashtirilishi natijasida yuzaga keladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Qisqa masofaga yugurishda jarohatlanish masalasi sportchilarning funksional tayyorgarligi, mashg‘ulot jarayonining sifati hamda tashqi omillar bilan bevosita bog‘liqdir. Sprint yuqori intensivlik va maksimal tezlikda bajariladigan harakatlar majmuasidan iborat bo‘lib, bunda mushaklar, paylar va bo‘g‘imlar o‘z imkoniyatlarining eng yuqori chegarasida ishlaydi. Shu sababli mashg‘ulot jarayonida kichik kamchiliklar yoki e‘tiborsizlik ham jiddiy jarohatlarga olib kelishi mumkin.

1. Yetarli qizish mashqlarining yo‘qligi va uning salbiy oqibatlari. Qizish mashqlari (warm-up) sprint mashg‘ulotlarining ajralmas va majburiy tarkibiy qismi hisoblanib, ular organizmni yuqori intensivlikdagi jismoniy yuklamalarga fiziologik, biomekanik hamda psixofunksional jihatdan tayyorlash vazifasini bajaradi. Yetarli darajada tashkil etilmagan yoki umuman bajarilmagan qizish mashqlari sportchi organizmining maksimal tezlikda bajariladigan harakatlarga moslashuvini keskin pasaytiradi va turli darajadagi jarohatlar xavfini oshiradi.

Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, qizish mashqlarisiz bajarilgan tezkor yugurishlar mushak-tendon apparatining elastik xususiyatlarini yetarli darajada faollashtirmaydi. Natijada mushak tolalarining cho‘zilish qobiliyati pasayib, paylar va bo‘g‘imlarda mexanik zo‘riqish ortadi. Ayniqsa, sprint mashg‘ulotlari jarayonida asosiy yuklama tushadigan sonning orqa mushaklari (hamstringlar), boldir mushaklari (gastroknemius va soleus), shuningdek to‘piq va tizza bo‘g‘imlari qizitilmagan holatda keskin tezlanish va yuqori tezlikdagi harakatlarga duch kelganda jarohatlanish ehtimoli yuqori bo‘ladi.

Fiziologik nuqtai nazardan, qizish mashqlari mushaklarda qon aylanishini jadallashtiradi, tana haroratini 1–2°C ga oshiradi va mushak tolalarining viskoelastik xususiyatlarini yaxshilaydi. Bu esa mushaklarning qisqarish tezligi va kuch hosil qilish imkoniyatlarini oshiradi. Yetarli qizishsiz bajarilgan mashqlarda esa asab-mushak aloqalarining muvofiqlashuvi sust bo‘lib, harakat aniqligi va texnik bajarilish sifati pasayadi.

Shuningdek, qizish mashqlarining yetishmasligi markaziy asab tizimining faol holatga kelishini sekinlashtiradi. Sprint yugurishlarda tezkor reaksiya, start tezligi va harakat ritmining muhimligi inobatga olinsa, bu omil sport natijalariga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, to‘g‘ri rejalashtirilgan va bosqichma-bosqich amalga oshirilgan qizish mashqlari jarohatlar sonini 30–50 foizgacha kamaytirishi mumkin.

Pedagogik nuqtai nazardan, qizish mashqlarining yetarli darajada o‘tkazilmasligi mashg‘ulotlar tizimining ilmiy-metodik asoslariga zid hisoblanadi. Qizish mashqlari umumiy (yengil yugurish, bo‘g‘imlarni harakatga keltirish) va maxsus (sprintga xos tezlanishlar, dinamik cho‘zilishlar) bosqichlarda tashkil etilishi lozim. Ushbu bosqichlarning to‘liq bajarilmasligi nafaqat jarohatlar xavfini oshiradi, balki sportchilarning tezkorlik salohiyatini to‘liq namoyon etishiga ham to‘sqinlik qiladi.

2. Texnik xatolar. Sprint texnikasining noto‘g‘ri bajarilishi va jarohatlanish xavfining ortishi.

Sprint texnikasining noto‘g‘ri bajarilishi sportchilar orasida jarohatlanishning eng muhim biomekanik va metodik omillaridan biri hisoblanadi. Sprint yugurish yuqori tezlik, keskin tezlanish va katta kuch hosil qilish bilan xarakterlanib, har bir texnik elementning aniq va muvofiqlashtirilgan holda bajarilishini talab etadi. Texnikadagi har qanday og‘ish yoki xato mushak-tendon tizimi, bo‘g‘imlar va umurtqa pog‘onasiga tushadigan yuklamaning noto‘g‘ri taqsimlanishiga olib keladi.

Startdan chiqish bosqichi sprint yugurishning eng mas’uliyatli va jarohatlanish xavfi yuqori bo‘lgan fazalaridan biridir. Ushbu bosqichda tananing haddan tashqari oldinga egilishi umurtqa pog‘onasining bel qismida ortiqcha egilish momentini yuzaga keltirib, bel mushaklari va diskalarida zo‘riqishni oshiradi. Aksincha, tananing orqaga yetarli darajada egilmasligi yoki tik holatda qolishi tezlanish samaradorligini pasaytirib, son va tizza bo‘g‘imlariga keskin zarba yuklamalarini oshiradi. Natijada mushaklarning cho‘zilishi, paylarning zo‘riqishi va bo‘g‘imlarning mikrojarohatlanishlari yuzaga kelishi mumkin.

Qadam uzunligi va qadam chastotasining optimal nisbatda bo'lmashligi ham jarohatlanish xavfini sezilarli darajada oshiradi. Haddan tashqari uzun qadam tashlash (overstriding) holatida oyoq panjasi tananing og'irlik markazidan oldinda yerga tegadi, bu esa tizza va to'piq bo'g'imlarida tormozlovchi kuchlarning ortishiga sabab bo'ladi. Natijada boldir mushaklari, Axill payi hamda tizza bo'g'imi strukturalariga haddan tashqari yuk tushadi. Aksincha, juda qisqa qadamlar bilan yugurish mushaklarning tez-tez va takroriy qisqarishiga olib kelib, mushak charchog'i va funksional zo'riqish holatlarini kuchaytiradi.

Oyoq panjasining noto'g'ri qo'yilishi sprint texnikasidagi eng keng tarqalgan xatolardan biri hisoblanadi. Panjaning butun tagi bilan yoki tovon orqali yerga tegishi zarba kuchining amortizatsiyasini buzadi va to'piq, tizza hamda son bo'g'imlariga yuqori zarba yuklamalari yetib borishiga sabab bo'ladi. Bu holat uzoq muddat davomida takrorlanganda to'piq bo'g'imi barqarorligining pasayishi, Axill payining yallig'lanishi va boldir mushaklarida surunkali og'riqli sindromlarning rivojlanishiga olib keladi.

Sprint yugurish jarayonida qo'l harakatlarining noto'g'ri koordinatsiyasi ham jarohatlanish xavfini oshiruvchi muhim omil hisoblanadi. Qo'llarning haddan tashqari keng yoki kesishgan holatda harakatlanishi tana muvozanatini buzib, gavdaning yon tomonga tebranishiga olib keladi. Natijada umurtqa pog'onasi, ayniqsa bel va ko'krak qismi mushaklarida ortiqcha statik-dinamik zo'riqish yuzaga keladi. Bu holat bel sohasida og'riqlar, mushak spazmlari va umurtqa pog'onasi funksional buzilishlarining shakllanishiga zamin yaratadi.

Texnik xatolarning uzoq muddat davomida takrorlanishi surunkali jarohatlar rivojlanishining asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Dastlab kichik noqulaylik yoki yengil og'riq sifatida namoyon bo'ladigan holatlar vaqt o'tishi bilan mushak-tendon apparati va bo'g'imlarda degenerativ o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, nazorat qilinmagan texnik kamchiliklar sportchining funksional imkoniyatlarini cheklab, mashg'ulotlar samaradorligini pasaytiradi hamda sport faoliyatining erta yakunlanishiga sabab bo'lishi ehtimolini oshiradi.

3. Yuklamaning me'yoridan oshirilishi. Mashg'ulot yuklamasining me'yoridan oshirilishi sprintchilar faoliyatida jarohatlanishning eng keng tarqalgan va metodik jihatdan muhim sabablaridan biri hisoblanadi. Sprint yugurish yuqori intensivlik, maksimal tezlik va qisqa vaqt ichida katta kuch sarflashni talab qiluvchi sport turi bo'lgani sababli, mashg'ulot yuklamalarini noto'g'ri rejalashtirish mushak-tendon apparati va asab tizimi faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, yuklama hajmi va intensivligining keskin oshirilishi sportchi organizmining moslashuv imkoniyatlaridan ortiqcha foydalanishga olib keladi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, musobaqa oldi davrida yoki qisqa muddat ichida sport natijalarini tez oshirishga intilish mashg'ulot jarayonida intensivlikni sun'iy ravishda oshirish bilan kechadi. Bunday holatda sprint mashqlarining soni, tezlanishlar takroriyliigi va maksimal tezlikdagi yugurishlar hajmi me'yoridan oshib ketadi. Natijada mushaklar, paylar va bo'g'imlar yetarli darajada tiklanishga ulgurmaydi, bu esa organizmda funksional charchoqning to'planishiga sabab bo'ladi.

Fiziologik jihatdan qaralganda, haddan tashqari yuklama mushak tolalarida mikroskopik darajadagi shikastlanishlar – mikrojarohatlarning yuzaga kelishiga olib keladi. Mazkur mikrojarohatlar normal sharoitda tiklanish jarayonida bartaraf etilishi mumkin bo'lsa-da, tiklanish uchun yetarli vaqt ajratilmaganda ular ketma-ket yig'ilib boradi. Bu holat mushak va pay to'qimalarining elastikligi pasayishiga, kuch hosil qilish qobiliyatining susayishiga hamda harakat apparatida og'riqli holatlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Mikrojarohatlarning xavfi shundaki, ular dastlab klinik jihatdan yaqqol namoyon bo'lmaydi. Sportchi mashg'ulotlarni davom ettirar ekan, yengil noqulaylik yoki qisqa muddatli og'riqlar e'tiborsiz qoldiriladi. Biroq ushbu holat o'z vaqtida aniqlanmasa va mashg'ulot yuklamasi moslashtirilmasa, mikrojarohatlar mushak cho'zilishi, paylarning yallig'lanishi (tendinit), bo'g'imlarning funksional buzilishlari kabi og'ir jarohatlarga aylanib ketishi mumkin. Bu esa sportchining uzoq muddat mashg'ulotlardan chetlanishiga va sport faoliyatining izdan chiqishiga olib keladi.

Pedagogik va metodik nuqtai nazardan, mashg'ulot yuklamalarini rejalashtirishda bosqichma-bosqichlik tamoyiliga rioya qilmaslik jarohatlanish xavfini keskin oshiradi. Yuklama hajmi va intensivligi sportchining yoshi, tayyorgarlik darajasi, individual morfofunktsional xususiyatlari hamda tiklanish imkoniyatlarini hisobga olgan holda oshirib borilishi lozim. Shuningdek, yuklamalar o'rtasidagi nisbatning (ish va dam olish rejimi) buzilishi markaziy asab tizimining haddan tashqari zo'riqishiga olib kelib, harakatlarni muvofiqlashtirish sifatini pasaytiradi.

Individuallik tamoyiliga rioya qilmaslik ham ortiqcha yuklama bilan bog'liq jarohatlarning asosiy sabablaridan biridir. Bir xil mashg'ulot yuklamasining barcha sportchilarga qo'llanilishi ularning individual moslashuv darajalarini inobatga olmaslikka olib keladi. Natijada ayrim sportchilar uchun maqbul bo'lgan yuklama boshqalar uchun ortiqcha zo'riqish manbaiga aylanadi. Shu sababli mashg'ulot jarayonida

funksional holat monitoringi, charchoq darajasini baholash va tiklanish ko'rsatkichlarini nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Tiklanish jarayoniga yetarli e'tibor bermaslik. Sprint mashg'ulotlaridan keyingi tiklanish jarayoni sportchilarning sog'lig'ini saqlash, funksional holatini barqarorlashtirish hamda keyingi mashg'ulotlarga yuqori darajada tayyor holda kirishini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Sprint yugurish mashqlari maksimal tezlik va yuqori intensivlik bilan bajarilgani sababli, mashg'ulot jarayonida mushak-tendon apparati, markaziy asab tizimi hamda yurak-qon tomir tizimi sezilarli darajada zo'riqadi. Shu bois tiklanish jarayonining yetarli darajada tashkil etilmasligi sportchi organizmida charchoq holatining to'planishiga va jarohatlanish xavfining ortishiga olib keladi.

Fiziologik nuqtai nazardan, intensiv sprint mashg'ulotlaridan so'ng mushaklarda energiya resurslari (ATP va glikogen) kamayadi, metabolik mahsulotlar (sut kislotasi va boshqa metabolitlar) to'planadi hamda mushak tolalarida mikrojarohatlar yuzaga keladi. Agar dam olish va tiklanish jarayoni yetarli darajada amalga oshirilmasa, ushbu salbiy holatlar to'liq bartaraf etilmaydi. Natijada mushaklarning kuch hosil qilish qobiliyati pasayadi, ularning elastikligi susayadi va mushak-tendon tizimida og'riqli holatlar yuzaga keladi.

Uyqu tiklanish jarayonining eng muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Yetarli va sifatli uyqu vaqtida gormonal muvozanat tiklanadi, o'sish gormoni sekretiysasi faollashadi va to'qimalarning qayta tiklanish jarayonlari jadallashadi. Uyqu yetishmasligi esa markaziy asab tizimining surunkali charchashiga olib kelib, harakat koordinatsiyasining buzilishi, reaksiya tezligining pasayishi va texnik xatolarning ko'payishi bilan namoyon bo'ladi. Bu holat sprint mashg'ulotlarida jarohatlanish ehtimolini sezilarli darajada oshiradi.

Tiklanish mashqlarining yetarli darajada bajarilmasligi ham sportchi organizmida charchoqning to'planishiga sabab bo'ladi. Mashg'ulotlardan keyin bajariladigan cho'zish mashqlari mushaklarning tonusini pasaytiradi, qon aylanishini yaxshilaydi va mushak tolalarida yuzaga kelgan qisqarish holatlarini bartaraf etadi. Cho'zish mashqlarisiz yakunlangan mashg'ulotlar mushaklarning qattiqlashuviga olib kelib, keyingi mashg'ulotlarda mushak cho'zilishi va paylarning shikastlanish xavfini oshiradi.

Massaj tiklanish jarayonini tezlashtiruvchi samarali vositalardan biri hisoblanadi. U mushaklarda qon va limfa aylanishini faollashtirib, metabolik mahsulotlarning tezroq chiqarilishiga yordam beradi. Shu bilan birga, massaj mushak spazmlarini kamaytiradi va sportchining umumiy psixofunksional holatini yaxshilaydi. Sprint mashg'ulotlaridan so'ng muntazam qo'llaniladigan massaj mushak-tendon apparatining tiklanish jarayonlarini optimallashtiradi.

Suv muolajalari, xususan kontrast dush, sovuq vannalar yoki suvda yengil harakatlar bajarish ham tiklanish jarayonida muhim o'rin tutadi. Suv muolajalari mushaklarda yallig'lanish jarayonlarini kamaytiradi, shish va og'riqni pasaytiradi hamda vegetativ asab tizimining muvozanatini tiklashga yordam beradi. Ayniqsa, musobaqa davrida suv muolajalarining qo'llanilishi sportchining tezroq tiklanishini ta'minlaydi. Faol dam olish usullari ham tiklanish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Yengil yugurish, velosiped haydash yoki suzish kabi past intensivlikdagi mashqlar qon aylanishini faollashtirib, mushaklarda tiklanish jarayonlarini tezlashtiradi. Faol dam olish passiv dam olishga nisbatan metabolik mahsulotlarning tezroq chiqarilishiga yordam berib, keyingi mashg'ulotlarga tayyorgarlik darajasini oshiradi.

1. Sport anjomlari va qoplamaning sifati. Sprintchilarning foydalanadigan sport poyabzali va yugurish yo'lakhasi sifati ham jarohatlanishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Noto'g'ri tanlangan poyabzal oyoq panjasi, to'piq va tizza bo'g'imlariga ortiqcha bosim tushishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, yugurish yo'lakhasining juda qattiq yoki sirpanchiq bo'lishi mushak-pay apparatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, shikastlanish xavfini oshiradi. Shu sababli sprint mashg'ulotlari va musobaqalarini standart talablariga javob beradigan sport inshootlarida tashkil etish muhimdir.

Qisqa masofaga yugurishda jarohatlanishni oldini olish uchun kompleks va tizimli yondashuv zarur. Bu jarayon mashg'ulotlarni ilmiy asosda rejalashtirish, texnik tayyorgarlikni takomillashtirish va sportchining jismoniy holatini doimiy nazorat qilishni o'z ichiga oladi.

1. Qizish mashqlarini to'liq va maqsadli tashkil etish. Mashg'ulotdan oldin bajariladigan qizish mashqlari umumiy va maxsus bosqichlardan iborat bo'lishi lozim. Umumiy qizish mashqlari organizmni faollashtirsa, maxsus qizish mashqlari sprintda faol ishtirok etadigan mushak guruhlarini yuklamaga tayyorlaydi.

2. Yugurish texnikasini muntazam takomillashtirish. Texnik tayyorgarlik jarohatlarning oldini olishda asosiy o'rin tutadi. Murabbiy nazorati ostida yugurish texnikasini tahlil qilish va tuzatish mushak va bo'g'imlarga tushadigan ortiqcha yukni kamaytiradi.

3. Yuklamani individuallashtirish va bosqichma-bosqich oshirish. Har bir sportchining jismoniy imkoniyatlari turlicha bo'lgani sababli mashg'ulot yuklamasi individual tarzda belgilanishi kerak. Bu yondashuv jarohatlanish xavfini kamaytirib, sport natijalarining barqaror o'sishini ta'minlaydi.

4. Kuch, tezlik va egiluvchanlik mashqlarini uyg'unlashtirish Sprint mashg'ulotlarida faqat tezlikka emas, balki mushak kuchi va egiluvchanligiga ham e'tibor qaratish zarur. Egiluvchanlik mashqlari mushaklarning cho'zilish qobiliyatini oshirib, jarohatlarning oldini oladi.

5. Mashg'ulotdan keyingi tiklanish tadbirlarini qo'llash

Mashg'ulotdan so'ng bajariladigan cho'zish mashqlari mushaklardagi zo'riqishni kamaytiradi va tiklanish jarayonini tezlashtiradi. Bundan tashqari, faol dam olish va reabilitatsion mashqlar ham muhim ahamiyatga ega.

6. Tibbiy-pedagogik nazoratni kuchaytirish

Sportchilarning jismoniy holatini muntazam tibbiy-pedagogik nazoratdan o'tkazish jarohatlanishning oldini olishda muhim hisoblanadi. Bu orqali charchoq va ortiqcha yuklanish belgilari erta aniqlanib, zarur choralar ko'riladi.

Xulosa. Qisqa masofaga yugurishda jarohatlanish sportchilarning yuqori natijalarga erishishiga jiddiy to'sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Jarohatlar nafaqat sport natijalarining pasayishiga, balki mashg'ulot jarayonining buzilishiga, sportchining uzoq muddat mashg'ulotlardan chetda qolishiga va ayrim holatlarda sport faoliyatining to'liq to'xtab qolishiga ham olib kelishi mumkin. Ayniqsa, sprint mashg'ulotlarining yuqori intensivligi mushak-pay apparati va bo'g'imlarga katta yuklama tushirishi sababli jarohatlanish xavfi doimiy saqlanib qoladi.

Shu sababli qisqa masofaga yugurishda jarohatlarning oldini olishga qaratilgan kompleks va tizimli yondashuvni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuv mashg'ulot yuklamasini ilmiy asosda rejalashtirish, yugurish texnikasini muntazam takomillashtirish, sportchining jismoniy va funksional tayyorgarligini oshirish hamda tiklanish jarayonlarini to'g'ri tashkil etishni o'z ichiga olishi lozim. Mashg'ulotdan oldingi qizish mashqlari, mashg'ulotdan keyingi cho'zish va tiklanish tadbirlari jarohat xavfini sezilarli darajada kamaytiradi.

Ilmiy asoslangan profilaktik choralarni amaliyotga joriy etish sportchilarning sog'lig'ini mustahkamlash, mashg'ulotlar samaradorligini oshirish va yuqori sport natijalariga erishish imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijada sprintchilar sport faoliyatining barqarorligini saqlab qolib, musobaqalarda yuqori natijalarni uzoq muddat davomida namoyon etish imkoniga ega bo'ladilar.

Adabiyotlar:

1. Yusupov B. Yengil atletika nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti nashriyoti.

2. Salimov R., Qodirov A. Yengil atletika sport turlari va ularni o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'quv qo'llanma.

3. Toshpulatov A. Yengil atletika mashg'ulotlarini rejalashtirish asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya.

4. Abdullayev F., Karimov M. Yugurish turlarining texnikasi va o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'quv-uslubiy qo'llanma.

5. Ismoilov J. Yengil atletikada sportchilarni tayyorlash tizimi. – Toshkent: Ilmiy-metodik qo'llanma.

BADMINTON TO‘GARAKLARIDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA TALABALARNING JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

*Tojiyev Ulug‘bek Mamadiyor o‘g‘li,
Oriental universiteti Samarqand kampusi,
Jismoniy madaniyat kafedrasida o‘qituvchisi
ulug‘bektojiyev@gmail.com*

Mazkur maqolada badminton to‘garaklarida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali talabalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot jarayonida zamonaviy interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va o‘yin usullarining samaradorligi tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, innovatsion yondashuvlar talabalarning tezkorlik, chaqqonlik va chidamlilik sifatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Mashg‘ulotlar tezkorlik, chaqqonlik, kuch, chidamlilik va koordinatsiya kabi asosiy jismoniy sifatlarni oshirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlar va o‘yin texnologiyalari mashg‘ulotlarni qiziqarli va samarali qilgan holda, talabalarning sportga bo‘lgan qiziqishi va faolligini kuchaytiradi. Shu bilan, badminton to‘garaklarida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish talabalarning jismoniy tayyorgarligini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

***Kalit so‘zlar:** badminton, jismoniy sifatlar, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, sport to‘garagi.*

РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ НОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В СЕКЦИЯХ БАДМИНТОНА

В данной статье рассматриваются вопросы развития физических качеств студентов путем использования новых педагогических технологий в секциях бадминтона. В процессе исследования была проанализирована эффективность современных интерактивных методов, информационно-коммуникационных технологий и игровых методов. Результаты показали, что инновационные подходы имеют важное значение в развитии у студентов качеств быстроты, ловкости и выносливости. Тренировки направлены на улучшение основных физических качеств, таких как скорость, ловкость, сила, выносливость и координация. Интерактивные методы и игровые технологии делают тренировки интересными и эффективными, повышая интерес и активность учащихся в спорте. Таким образом, внедрение современных педагогических подходов в бадминтонных секциях имеет важное значение для повышения физической подготовки учащихся.

***Ключевые слова:** бадминтон, физические качества, педагогические технологии, интерактивные методы, спортивный кружок.*

DEVELOPMENT OF STUDENTS' PHYSICAL QUALITIES IN BADMINTON CLUBS USING NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

This article covers the development of students' physical qualities through the use of new pedagogical technologies in badminton clubs. In the research process, the effectiveness of modern interactive methods, information and communication technologies, and game methods was analyzed. The results showed that innovative approaches are important in the development of students' qualities of speed, agility, and endurance. The training sessions serve to improve basic physical qualities such as speed, agility, strength, endurance and coordination. Interactive methods and game technologies make the training sessions interesting and effective, increasing students' interest and activity in sports. Thus, the implementation of modern pedagogical approaches in badminton clubs is important in improving students' physical fitness.

***Key words:** badminton, physical qualities, pedagogical technologies, interactive methods, sports club.*

***Kirish.** Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti, yosh avlod salomatligini mustahkamlash hamda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta‘lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar orasida jismoniy faollikni oshirish, sport mashg‘ulotlariga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish dolzarb vazifalardan biri sanaladi.*

Jismoniy tarbiya jarayonida sport to‘garaklari talabalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Badminton sport turi esa o‘zining dinamikligi, yuqori harakat faolligi va texnik murakkabligi bilan ajralib turadi. Ushbu sport turi bilan muntazam shug‘ullanish talabalarda tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, kuch hamda harakatlar koordinatsiyasini rivojlantirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Hozirgi kunda an‘anaviy mashg‘ulotlar bilan cheklanib qolish talabalar ehtiyojini to‘liq qondira olmaydi. Ta‘lim jarayonida innovatsion va interfaol metodlardan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish talab etiladi. Ayniqsa, badminton to‘garaklarida yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali mashg‘ulotlarning samaradorligini oshirish, talabalarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda jismoniy sifatlarini rivojlantirish imkoniyati kengayadi.

Tadqiqotning maqsadi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi badminton to‘garaklarida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali talabalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish jarayonining samaradorligini oshirish, hamda zamonaviy yondashuvlar asosida mashg‘ulotlarni tashkil etishning ilmiy-amaliy asoslarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

Badminton sport turining talabalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishdagi ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish.

Badminton to‘garaklarida jismoniy sifatlarini rivojlantirishda qo‘llanilayotgan an‘anaviy va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o‘rganish.

Talabalarning jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlash va baholash mezonlarini ishlab chiqish.

Yangi pedagogik texnologiyalar asosida badminton mashg‘ulotlari uchun mashqlar majmuasini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Badminton sport turi jismoniy tarbiya tizimida muhim o‘rin egallab, talabalarning umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Ilmiy-nazariy manbalarga ko‘ra, badminton mashg‘ulotlari davomida bajariladigan tezkor harakatlar, sakrashlar, yo‘nalishni tez o‘zgartirish va zarbalar mushaklarning faol ishlashini ta‘minlaydi. Natijada tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, kuch va harakatlar koordinatsiyasi kabi asosiy jismoniy sifatlar rivojlanadi. Badminton mashg‘ulotlarining yana bir muhim jihati shundaki, ushbu sport turi yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarini mustahkamlashga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bu esa talabalarning umumiy jismoniy salomatligini yaxshilash bilan birga, ularning mashg‘ulotlarga bo‘lgan ish qobiliyatini oshiradi. Shuningdek, badminton o‘yin jarayonida talabalar tez qaror qabul qilishga, vaziyatni baholashga va harakatlarni muvofiqlashtirishga o‘rganadilar, bu esa psixomotor qobiliyatlarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Badminton to‘garaklarida jismoniy sifatlarini rivojlantirishda qo‘llanilayotgan pedagogik yondashuvlar.

Badminton to‘garaklarida jismoniy sifatlarini rivojlantirish jarayoni an‘anaviy va zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida amalga oshiriladi. An‘anaviy yondashuvda mashg‘ulotlar asosan takroriy mashqlar, umumiy jismoniy tayyorgarlik mashqlari va texnik harakatlarni o‘rgatishga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu usul talabalarda asosiy harakat ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar esa mashg‘ulot jarayonida interfaol metodlar, o‘yin texnologiyalari hamda axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanishni nazarda tutadi. Jumladan, video tahlil asosida texnik xatolarni aniqlash, kichik guruhlarda ishlash orqali jamoaviylikni rivojlantirish hamda musobaqa elementlarini qo‘llash mashg‘ulotlar samaradorligini oshiradi. Bunday yondashuvlar talabalarning faolligini kuchaytirib, ularning mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Badminton to‘garaklarida talabalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish maqsadida mashg‘ulot jarayoniga tezkorlik, chaqqonlik, kuch, chidamlilik va koordinatsiya sifatlariga yo‘naltirilgan mashqlar majmuasi kiritildi. Ushbu mashqlar majmuasi talabalarning jismoniy tayyorgarligini kompleks tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tezkorlik sifatini rivojlantirish uchun signal bo‘yicha harakat boshlashga qaratilgan reaksiya mashqlari qo‘llanildi. Murabbiy tomonidan berilgan ovozli yoki vizual signal asosida qisqa masofaga maksimal tezlikda yugurish mashqlari bajarildi. Shuningdek, oldinga va orqaga tez yugurish elementlarini o‘z ichiga olgan shuttle run mashqlari talabalarning harakat tezligini oshirishga xizmat qildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Chaqqonlik sifatini rivojlantirishda yo‘nalishni tez o‘zgartirishga qaratilgan mashqlar asosiy o‘rin egalladi. Konuslar orasidan “ilon izi” bo‘ylab yugurish, past holatda yonlama qadamlar bilan harakatlanish hamda sakrash orqali yo‘nalishni almashtirish mashqlari bajarildi. Ushbu mashqlar talabalarni tez va aniq harakat qilishga o‘rgatib, ularning harakat muvofiqligini yaxshiladi.

Talabalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar kompleksi

№	Jismoniy sifatlar	Mashq nomi	Bajarilish tavsifi	Takrorlash davomiyligi
1	Tezkorlik	Reaksiya mashqi (signal bo'yicha harakat)	Murabbiy signali (hushtak/qo'l ishorasi) bilan harakat boshlash	6–8 marta
		Qisqa masofaga tez yugurish	10–20 m maksimal tezlikda yugurish	4–6 marta
		Shuttle run	Oldinga-orqaga tez yugurish	3–4 marta
2	Chaqqonlik	Ilon izi bo'ylab yugurish	Belgilangan konuslar orasidan yugurish	3–5 marta
		Yonlama qadamlar	Past holatda yon tomonlarga harakat	20–30 soniya
3	Kuch	Sakrab yo'nalish almashtirish	Sakrash bilan yo'nalishni o'zgartirish	10–12 marta
		Joyidan uzunlikka sakrash	Oyoq mushaklarini kuchaytirish	8–10 marta
		O'tirib-turish (squat)	Tana vazni bilan bajariladi	12–15 marta
		Oyoqda sakrashlar	Ketma-ket sakrashlar	20–30 soniya
4	Chidamlilik	Uzluksiz yugurish	O'rtacha tezlikda yugurish	8–12 daqiqa
		Badminton rally mashqi	Uzoq davom etuvchi o'yin zarbalari	3–5 daqiqa
		Arqon bilan sakrash	Bir maromda sakrash	1–2 daqiqa
5	Koordinatsiya	Raketka bilan muvozanat mashqi	Raketkada sharchani ushlab yurish	30–40 soniya
		Bir oyoqda turib zarba	Muvozanatni saqlagan holda zarba berish	8–10 marta
		Ko'r-ko'rona harakat mashqi	Ko'z yopiq holda harakatlar	20–30 soniya

Izoh: Mazkur mashqlar majmuasi badminton to'garaklarida talabalarning jismoniy sifatlarini kompleks rivojlantirishga yo'naltirilgan. Mashqlar bosqichma-bosqich murakkablashtirilib, talabalarning individual imkoniyatlari hisobga olingan holda qo'llanilishi tavsiya etiladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Kuch sifatini rivojlantirish uchun asosan oyoq mushaklariga yo'naltirilgan mashqlar tanlandi. Joyidan uzunlikka sakrash, tana vazni bilan o'tirib-turish mashqlari hamda ketma-ket sakrashlar mushaklarning portlovchi kuchini oshirishga yordam berdi. Ushbu mashqlar badminton o'yinida tez sakrash va kuchli zarbalar berish imkoniyatini kengaytiradi.

Chidamlilik sifatini oshirish maqsadida uzluksiz va o'rtacha tezlikda yugurish mashqlari qo'llanildi. Bundan tashqari, badminton o'yiniga xos bo'lgan uzoq davom etuvchi zarbalar almashinuvi (rally mashqlari) va arqon bilan sakrash mashqlari talabalarning umumiy jismoniy chidamliligini mustahkamlashga xizmat qildi.

Koordinatsiya sifatini rivojlantirishda muvozanat va harakatlarni muvofiqlashtirishga qaratilgan mashqlarga alohida e'tibor qaratildi. Raketka yordamida sharchani muvozanatda ushlab yurish, bir oyoqda turib zarba berish hamda ko'zlar yopiq holda bajariladigan mashqlar talabalarning muvozanatni saqlash va harakatlarni aniqlik bilan bajarish qobiliyatini rivojlantirdi.

Umuman olganda, mazkur mashqlar majmuasining badminton to'garaklari mashg'ulotlariga tatbiq etilishi talabalarning jismoniy sifatlarini bosqichma-bosqich rivojlantirish, mashg'ulotlarning samaradorligini oshirish hamda sportga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qildi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, badminton to'garaklarida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash talabalarning jismoniy sifatlarini samarali rivojlantirishga yordam beradi. Mashg'ulotlar tezkorlik, chaqqonlik, kuch, chidamlilik va koordinatsiya kabi asosiy jismoniy sifatlarini oshirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlar va o'yin texnologiyalari mashg'ulotlarni qiziqarli va samarali qilgan holda, talabalarning sportga bo'lgan qiziqishi va faolligini kuchaytiradi. Shu bilan, badminton to'garaklarida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish talabalarning jismoniy tayyorgarligini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Abdualimov R.U. Basketbol va stritbol o'yinlari vositasida yuqori sinf o'quvchilarining jismoniy sifatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Dissertatsiya UO'K:796.323.2:373 2025-yil.
2. Allamuratov Sh.I. Fiziologiya va sport fiziologiyasi (sport fiziologiyasi): kasb-hunar kollejlari uchun darslik / Sh. I. Allamuratov; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: «Turon-Iqbol», 2010. - 216 b.
3. Behm D.G. The Science and Physiology of Flexibility and Stretching: Implications and Applications in Sport Performance and Health. Routledge. 2018.
4. Hirtz P. Phänomene der motorischen Entwicklung des Menschen / Hirtz, P. & Forschungszirkel «N. A. Bernstein». – Schorndorf, Hofmann- Verlag,. – 2007. – 242 p.
5. Salomov R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik. T.: «ITA-PRESS», 2014. - 296 b.
6. Shumway-Cook A, Woollacott M. Motor control: translating research into clinical practice. Fifth Edition, international edition ed. Philadelphia: Wolters Kluwer; 2017.
7. Usmonxodjayev T.S. Jismoniy tarbiya metodikasi: o'quv-metodik qo'llanma / Toshkent: Bilim va intellektual salohiyat, 2020. – 632 bet.
8. Абдуллаев А., Ханкельдиев Ш.Х. «Жисмоний маданият назарияси ва методикаси» Дарслик, (1-2-жилд) / Тошкент / «НАВРЎЗ» нашриёти, 2017-18. - 392 б.
9. Афонин И.В. Внедрение информационно-коммуникационных технологий на теоретических уроках физической культуры через использование электронных презентаций и компьютерных тестов / И.В.Афонин, Л.А.Афоница // Открытый урок: Фестиваль педагогических идей.
10. Багадирова С. К. Материалы к курсу «Спортивная психология». Учебное пособие. – Directmedia, 2014. - 247 с.
11. Бальсевич В. К. Перспективы модернизации современных образовательных систем физического воспитания на основе интеграции национальной физической и спортивной культуры // М.: РГАФК. – 2002. – Т. 30.

KURASH TURLARIDA ASOSIY JISMONIY SIFATLAR VA ULARNI RIVOJLANTIRISH

Turakulov Ibrohim Ravshanovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Samarqand kampusi dotsenti

Ushbu maqolada kurash turlarida asosiy jismoniy sifatlar va ularni takomillashtirish uslublari o'rganilgan. Jismoniy sifatlar, jumladan, kuch, tezlik, chidamlilik, moslashuvchanlik va koordinatsiya kabi omillar kurashchilarning texnik va taktika ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Maqolada har bir jismoniy sifatning kurashda qanday ahamiyatga ega ekanligi, shuningdek, ularni samarali ravishda rivojlantirish uchun qo'llaniladigan metodlar va uslublar keltirilgan. Takomillashtirish jarayonida individual yondashuv va muntazam treningning ahamiyati ham ta'kidlangan. Tadqiqot, kurashchilarning jismoniy tayyorgarliklarini oshirish uchun amaliy tavsiyalarni taqdim etadi va sportchilarga yuqori natijalarga erishishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: kurash, jismoniy sifatlar, kuch, tezlik, chidamlilik, moslashuvchanlik, koordinatsiya, jismoniy tayyorgarlik, sportchi, texnik ko'nikmalar, taktika, takomillashtirish, individual yondashuv, sport psixologiyasi.

ОСНОВНЫЕ ФИЗИЧЕСКИЕ КАЧЕСТВА И ИХ РАЗВИТИЕ В РАЗЛИЧНЫХ ВИДАХ БОРЬБЫ

В данной статье рассматриваются основные физические качества в спортивной борьбе и методы их совершенствования. Такие физические качества, как сила, быстрота, выносливость, гибкость и координация, играют важную роль в развитии технико-тактического мастерства борцов. В статье раскрывается значение каждого физического качества в спортивной борьбе, а также методы и приёмы, используемые для их эффективного развития. Также подчёркивается важность индивидуального подхода и регулярных тренировок в процессе совершенствования. В исследовании даны практические рекомендации по улучшению физической подготовки борцов и достижению спортсменами высоких результатов.

Ключевые слова: борьба, физические качества, сила, скорость, выносливость, гибкость, координация, физическая подготовленность, спортсмен, техническое мастерство, тактика, совершенствование, индивидуальный подход, спортивная психология.

BASIC PHYSICAL QUALITIES AND THEIR DEVELOPMENT IN TYPES OF WRESTLING

This article examines the main physical qualities in wrestling and the methods of their improvement. Physical qualities, including strength, speed, endurance, flexibility and coordination, play an important role in the development of technical and tactical skills of wrestlers. The article presents the importance of each physical quality in wrestling, as well as the methods and techniques used to effectively develop them. The importance of an individual approach and regular training in the improvement process is also emphasized. The study provides practical recommendations for improving the physical fitness of wrestlers and helps athletes achieve high results.

Key words: wrestling, physical qualities, strength, speed, endurance, flexibility, coordination, physical fitness, athlete, technical skills, tactics, improvement, individual approach, sports psychology.

Kirish. Kurash – dunyo bo'ylab eng qadimiy va mashhur jang san'ati turlaridan biri bo'lib, nafaqat texnik va taktika ko'nikmalarini, balki jismoniy sifatlarni ham rivojlantirishni talab qiladi. Har bir kurashchi yuqori natijalarga erishish uchun kuch, tezlik, chidamlilik, moslashuvchanlik va koordinatsiya kabi jismoniy omillarni mukammallashtirish zaruratiga duch keladi. Bu sifatlar nafaqat sportchi tanasining tayyorgarligini oshirib, uning texnik mahoratini yaxshilaydi, balki raqibga nisbatan ustunlikka erishishda ham katta rol o'ynaydi. Shu bois, jismoniy sifatlarni takomillashtirish va ularga ta'sir ko'rsatishning samarali uslublari kurashchi uchun nafaqat maqsadga erishishda, balki sportda uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqola kurash turlarida jismoniy sifatlarning o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi, shuningdek, ularga ta'sir etish va ularni takomillashtirish uslublarini o'rganadi. Maqola orqali kurashchilarning jismoniy

tayyorgarligini oshirishga qaratilgan amaliy yondashuvlar va metodikalar taqdim etiladi, bu esa sportchilarga yuqori natijalarga erishishda yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Sportchilarning sog‘lig‘ini mustahkamlash va xar tomonlama jismoniy rivojlantirishni ta‘minlagan holda xar tomonlama rivojlangan yuqori malakali kurashchilarni tayyorlashda ko‘plab tadqiqotchi olimlar tadqiqotolib boganlar turli xil metod va vositalarni qo‘llash orqali ma‘lum samaradorlikka erishganlar. Xususan, respublikamiz olimlaridan F.A.Kerimov, T.S.Achilov, N.A.Tastanov, K.Yusupov, O.E.Toshmurodov, I.Turakulov kabi olimlar jismoniy tarbiya hamda sport sohasida turli muammolarni o‘rganganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda kurashchilarning jismoniy sifatlarini takomillashtirish uslublarini tahlil qilish uchun sifatli va miqdoriy metodlarning kombinatsiyasi qo‘llanildi. Tadqiqotning asosiy metodologik yondashuvi quyidagilardan iborat:

1. **Adabiyotlarni tahlil qilish:** Tadqiqotda jismoniy sifatlarning kurashga ta‘sirini o‘rganish uchun so‘nggi ilmiy va amaliy adabiyotlar tahlil qilindi. Bu jarayon kurash turlarida jismoniy sifatlarning ahamiyatini chuqur tushunishga yordam berdi.

2. **Eksperimental metod:** Jismoniy sifatlarni takomillashtirish jarayonidagi samaradorlikni baholash uchun eksperimentlar o‘tkazildi. Kurashchilarning tayyorgarlik darajasi, shu jumladan, kuch, chidamlilik, tezlik va koordinatsiya ko‘rsatkichlari o‘lchandi. Eksperimentlar bir nechta guruhlarda o‘tkazilib, turli trening uslublarining ta‘siri taqqoslandi.

3. **Anketalar va interv‘yu:** Kurashchilarning trening jarayonlari va o‘zlarining jismoniy sifatlarini rivojlantirishga doir fikrlarini o‘rganish uchun anketalar va interviyu metodlari qo‘llanildi. Bu usul, sportchilarning tajribalari va ularning treningga bo‘lgan yondashuvlarini tahlil qilish imkonini berdi.

Tahlillar va natijalar. Kurash to‘garaklarida shug‘ullanuvchilarning jismoniy sifatlartlarini takomillashtirish hamda texnik va taktik tayyorgarlik uslubiyotlarini yaxshi o‘zlashtirib olsa musobaqalarda kutilgan natijalarni bera oladi.

Kurashchilarni tezkorlik, chaqqonlik va egiluvchanlik sifatlarini rivojlantirish usullari kurashchi tezkorligi bu uning mumkin qadar qisqa vaqt ichida ayrim harakatlar va usullarni bajarish qobiliyatidir. Tezkorlik sifatini yaxshi rivojlantirmasdan kurashda yuqori natijalarga erishib bo‘lmaydi. O‘z raqibidan hatto sekundning yuzdan bir bo‘lagiga tezroq harakat qiladigan kurashchi uning oldida muhim ustunlikka ega bo‘ladi. Kurashchi tezkorligi ko‘p jihatdan uning asab jarayonlari harakatchanligiga, sharoitlarga, raqib harakatlaridagi ko‘rimsiz o‘zgarishlarni sezishga bo‘lgan sezgirlik unda qay darajada rivojlanganligiga bellashuvda har safar yuzaga kelgan vaziyatni bir zumda qabul qilish va to‘g‘ri baholay olish malakasiga taktik harakatlarni o‘z vaqq‘tida va aniq bajarishga bog‘liq. Kurashchining tezkorlik harakatlarini tarbiyalash uchun maksimal tezlik bilan bajariladigan mashqlar (ular odatda tezlik mashqlari deb ataladi) qo‘llaniladi.

Tezkorlik deganda kishidagi harakatlarning tezlik harakteristikasini, shuningdek, harakat reaksiyasining vaqtini belgilovchi funksional xususiyatlar tushuniladi. Tezkorlik namoyon bo‘lishining uchta asosiy shakllari mavjuddir:

- 1) harakat reaksiyasining latent vaqti; 2) ayrim harakatlar tezligi;
- 3) harakatlar chastotasi.

Tezkorlik namoyon bo‘lishining shakllari bir-biriga nisbatan bog‘liq emas. Bu, ayniqsa, harakat reaksiyasining harakat tezligi ko‘rsatgichlarga ko‘pincha aloqador bo‘lmadigan vaqt ko‘rsatgichlarga taalluqlidir.

Reaksiyalar oddiy va murakkab bo‘ladi. Oddiy reaksiya oldindan ma‘lum bo‘lgan signal ilgaridan ma‘lum bo‘lgan harakat bilan javob berishdir. Reaksiyalarning qolgan barcha tiplari murakkab reaksiyalardir. Tezkorlikni juda ko‘pi oddiy reaksiyalar uchun harakterlidir: ayrim vaziyatlarda tezda biror qarorga keluvchi kishilar boshqa sharoitlarda ham tezroq biror fikrga keladilar. Tez bajariladigan xilma-xil mashqlar bilan shug‘ullanish oddiy reaksiya tezligini yaxshilaydi. Reaksiya tezkorligiga doir mashqlar amalda harakatlarning tezligiga ta‘sir etmaydi. Oddiy reaksiya tezkorligini tarbiyalashda bir necha uslublardan foylaniladi. Bulardan eng ko‘p tarqalgani to‘satdan paydo bo‘ladigan signalga yoki tevarak-atrofdagi vaziyatning o‘zgarishiga qayta, mumkin qadar tezroq, reaksiya ko‘rsatish uslubidir. Bu uslub yangi shug‘ullanuvchilar bilan o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarda tez orada ijobiy natijalar ko‘rsatadi.

Reaksiya tezkorligi katta ahamiyatga ega bo‘lgan hollarda uni takomillashtirish uchun maxsus uslubiyotlardan foydalaniladi. Bu uslubiyotlardan biri-analitik yondashish uslubiyoti-reaksiya tezkorligini yengillashtirilgan sharoitlarda va undan keyingi harakat tezligini takomillashtirishdan iboratdir.

Kuchni oshirish tayyorgarligi. Odatda kishi juda tez harakat qilayotgan vaqtda anchagina tashqi qarshilikni engishiga to‘g‘ri keladi. Bunday hollarda erishilgan tezlik miqdori kishidagi kuch imkoniyatlariga bog‘liq bo‘ladi.

Biror bir harakatda asosan ikki yo‘l bilan tezlikni oshirish mumkin:

1) maksimal tezlikni oshirish hisobiga,

2) maksimal kuchni oshirish hisobiga.

Maksimal kuchni sezilarli oshirish juda ham qiyin; kuch imkoniyatlarini oshirish esa birmuncha yengil hal qilinadi. Harakatlar tezligini oshirishga qaratilgan kuch oshirish tayyorgarligi jarayonida ikki asosiy vazifa hal qilinadi:

1) maksimal muskul kuch darajasini oshirish;

2) tez harakatlar sharoitida eng ko‘p kuch namoyon qilish qobiliyatini tarbiyalash.

Kurashchining chaqqonligi –bu harakatlarni nazorat qila olish, bellashuvda to‘satdan o‘zgarib turadigan vaziyatda tez va aniq yo‘l tutish va tegishli harakatlarni oqilona bajarish qobiliyatidir. Chaqqonlik deganda sportchining koordinatsion qobiliyatlari yig‘indisi tushuniladi. Shunday qobiliyatlardan biri yangi harakatlarni egallash tezligi ikkinchisi to‘satdan o‘zgaradigan vaziyat talablariga muvofiq harakatlarni tez qayta qurish hisoblanadi. Chaqqonlikni rivojlantirish uchun har qanday mashqdan foydalanish mumkin, lekin ularda yangilik elementlari bo‘lishi shart. Chaqqonlikning rivojlantirishning ikkinchi yo‘li mashqning koordinatsion murakkabligini oshirishdan iborat. Uchinchi yo‘li bu nooqilona mushak kuchlanishi bilan kurashish, chunki chaqqonlikni namoyon qilish ko‘p jihatdan mushaklarni zarur hollarda bo‘shashtirish malakasiga bog‘liq. Kurashchi chaqqonligini rivojlantirishning hamma vositalarini ikkita bo‘limga ajratish maqsadga muvofiqdir: umumiy chaqqonlikni rivojlantirish vositalari va maxsus chaqqonlikni rivojlantirish vositalari. Umumiy chaqqonlikni rivojlantirish vositalari umuman harakatlanish tajribasi va harakat koordinatsiyasini boyitishga qaratilgan. Maxsus chaqqonlikni rivojlantirish vositalari kurashchining o‘ziga xos maxsus harakatlanish koordinatsiyasini hamda musobaqa faoliyatining favqulodda sharoitlarda o‘z harakatini baholay olish va qayta qurish qobiliyatini takomillashtirishga qaratilgan.

Har qanday harakat biror bir konkret vazifani hal qilishga qaratilgan bo‘ladi: mumkin qadar balandroq sakrash, to‘pni ilib olish, shtangani ko‘tarish va boshqalar kabi. Harakat vazifasining murakkabligi ko‘pgina sabablar bilan, jumladan bir vaqtda va ketma-ket bajariladigan harakatlarning bir-biriga uyg‘unligiga bo‘lgan talablar bilan belgilanadi. Harakatlarning koordinatsion murakkabligi chaqqonlikning birinchi o‘lchovi hisoblanadi. Harakatning makon vaqt va kuch karakteristikalarini harakat vazifasiga mos kelsa ya‘ni harakat aniq bo‘lsa harakat vazifasi bajariladi. Harakatning aniqligi tushunchasi harakatning makon, vaqt va kuch karakteristikalarini aniqligidan iborat. Harakatning aniqligi chaqqonlikning ikkinchi o‘lchovidir. Hayotda va jismoniy tarbiyada duch kelish mumkin bulgan barcha harakatlarni shartli ravishda ikki guruhga bo‘lish mumkin:

1) nisbatan stereotip harakatlar

2) nostereotip harakatlar.

Yengil atletika yo‘lkasida yugurish, engil atletikadagi uloqtirish va sakrashlar, gimnastika mashqlari, tekis joyda yurish birinchi gruppaga; kross va sport o‘yinlari esa ikkinchi gruppaga misol bo‘ladi. Chaqqonlikni yangi harakatlarni tezda o‘zlashtirib olish qobiliyati, harakat faoliyatini to‘satdan o‘zgarayotgan sharoit talablariga muvofiq ravishda tez qayta kurish qobiliyati deb atash mumkin. Chaqqonlikning hayotiy muhim turi gavda nisbatan kam harakatda bo‘lib qo‘llar bilan aniq harakatlar bajarishdir. Chaqqonlikning fiziologik asoslariga ko‘ra analizatorlar orqali qabul qilingan ma‘lumotlar markaziy nerv sistemasida tahlil etilib muskullarga uzatiladi va buyruq bo‘yicha muskullar ish bajaradi.

Chaqqonlikni tarbiyalashning asosiy yo‘li yangi xilma-xil harakat ko‘nikma va malakalarini o‘rganib olishdir. Bu harakat malakalarning ortib borishiga sabab bo‘ladi va harakat analizatorining funksional imkoniyatlariga samarali ta‘sir etadi. Chaqqonlikni oshirishga qaratilgan yuklamalarning o‘zgarishi, shug‘ullanuvchilar yengib oladigan koordinatsion qiyinchiliklar ortira borish yo‘li bilan sodir bo‘ladi. Bu qiyinchiliklar asosan quyidagi talablardan tashkil topadi: harakatlarning aniq bo‘lishi; ularning o‘zaro muvofiqligi; sharoitning to‘satdan o‘zgarishi. Chaqqonlikni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar nisbatan tez charchashga olib keladi.

Chaqqonlikni tarbiyalashda bir qator usullar qo‘llanadi. Ular quyidagicha bo‘lishi mumkin. Har qanday harakat ma‘lum ma‘noda muskullardagi qo‘zg‘alish va bo‘shashish birligining natijasidir. Harakatlarning muvaffaqiyatli bajarish uchun qo‘zg‘alish qanchalik zarur bo‘lsa, muayyan muskullarni kerakli paytda bo‘shashtirish ham shunchalik zarurdir. Muskul zo‘riqishi turli sabablarga ko‘ra paydo bo‘lishi va uch shaklda ko‘rinishi mumkin:

1) harakatsizlik sharoitida muskullardagi zo‘riqish ortib ketgan;

2) bo‘shashish tezligining etarlicha bo‘lmasligi;

3) takomillashmagan koordinatsion harakat natijasida bo‘shashish vazifasida muskul ozmi-ko‘pmi qo‘zg‘alganicha qoladi.

Tonik zo‘riqishga qarshi kurashish. Fiziologiyadan ma‘lumki, hatto ko‘rinib turgan harakat aktivligi bo‘lmaganda ham ozroq zo‘riqish bo‘ladi. Bu zo‘riqishning tabiati ikki xildir, muskulning o‘zi ma‘lum darajada yopishqoq-cho‘ziluvchan xususiyatlarga ega, muskulga deyarli har doim impuls kelib turadi.

Tonik zo‘riqishga qarshi kurash muskulning elastiklik xususiyatini o‘zgartirish yo‘li bilan ham, harakatsizlikda namoyon bo‘ladigan cho‘zilish reflekslari darajasini pasaytirish yo‘li bilan ham olib boriladi. Buning uchun qo‘l, oyoq va gavda bilan erkin harakatlar tipidagi muskullarni bo‘shashtiradigan mashqlardan foydalaniladi.

Chaqqonlikni tarbiyalash jarayonida umumiy koordinatsion zo‘riqish asta-sekin yo‘qotilib boriladi. Biroq unga qarshi kurashda maxsus usullardan foydalaniladi:

1. Shug‘ullanuvchilarga harakatlarni zo‘riqmay, engil va erkin bajarish zarurligini tushuntirish.
2. Bo‘shashtirishga doir maxsus mashqlar.

Bulardan maqsad-muskullarning bo‘shashgan holatini idrok qilishni va muskullarni erkin bo‘shashtirishni o‘rgatish. Muskullarni zo‘riqqan holatdan bo‘shashgan holatga o‘tkazish uchun foydalaniladigan mashqlar-bir muskullarning bo‘shashishi boshqalarning zo‘riqish bilan uyg‘unlashib keladigan mashqlar. Jismoniy mashqlarni bajarish jarayonida shug‘ullanuvchilarga dam olish vaqtini mustaqil ravishda aniqlash va bu vaqtda muskullarni maqsimal bo‘shashtirish tavsiya qilinadi. Bo‘shashtirish mashqlarni bajarishda muskullarning zo‘riqishi nafas olish va nafas tutib turish bilan, bo‘shashtirish esa aktiv nafas chiqarish bilan mos kelishi lozim.

Muvozanat saqlash qobiliyati va uni tarbiyalash uslubiyoti. Muvozanat deganda gavdani turg‘un bir holatda saqlash qobiliyati tushuniladi. Muvozanat statik va dinamik bo‘lishi mumkin. Biror bir holatda turishda kishining gavdasi mutloq harakatsiz bo‘lmaydi, u doimo tebranib turadi. Kishi biror daqiqa muvozanatni yo‘qotish va uni qaytatdan tiklab turadi. Kishida muvozanat funksiyasi qanchalik takomillashgan bo‘lsa, u muvozanatni shunchalik tez tiklab oladi, unda tebranish amplitudasi shunchalik kichik bo‘ladi.

Muhokama. Muvozanat saqlashni tarbiyalash muvozanat saqlash mashqlari deb ataladigan mashqlarni harakatlar va holatlarni takomillashtirish bilan bajariladi. "Makonni xis qilish" va uni tarbiyalash uslubiyoti. Makonni aniqlashda eng ko‘p yo‘l qo‘yadigan xatolardan biri-biror buyumgacha bo‘ladigan masofani aniqlashdagi xatolikdir. Bunday aniqlik, harakatlarning aniqligi masofa ortgan sari kamaya boradi. Dastlab bir-birlaridan keskin farq qiladigan topshiriqlarni farq qilishga o‘rgatish keyin esa bu topshiriqlarni asta-sekin yaqinlashtirish kerak. Bu usul mashqlarni ko‘p marta takrorlash usuliga qaraganda ancha samaralidir.

Egiluvchanlik-bu kurashchining katta amplitudada harakatlarni amalga oshirish qobiliyatidir. Egiluvchanlik bo‘g‘imlaridagi harakatchanlik bilan aniqlanadi. Bir nechta egiluvchanlik turlari mavjud. Faol egiluvchanlik-bu shaxsan mushak kuchlanishlari hisobiga harakatlarni katta amplitudada bajarish qobiliyatidir. Sust egiluvchanlik-bu tashqi kuchlar: og‘irliklar, raqib harakatlari hisobiga harakatlarni katta amplitudada bajarish qobiliyatidir. Dinamik egiluvchanlik-dinamik xususiyatlarga ega mashqlarda namoyon bo‘ladigan egiluvchanlikdir. Statik egiluvchanlik –statik egiluvchanlikka ega mashqlarda namoyon bo‘ladigan egiluvchanlikdir. Umumiy egiluvchanlik-turli yo‘nalishlarda eng yirik bo‘g‘imlarda katta amplituda bilan harakatlarni bajarish qobiliyatidir. Maxsus egiluvchanlik-kurashchining texnik-taktik xususiyatlariga tegishli bo‘g‘imlar va yo‘nalishlarda harakatlarni katta amplituda bilan bajarish qobiliyatidir.

Egiluvchanlik deganda tayanch-harakat apparatining morfofunktsional xususiyatlari tushunilib, bu xususiyatlar shu apparat zvenolarning harakatchanligini belgilaydi. Harakatlarning maksimal amplitudasi egiluvchanlikning o‘lchovi bo‘lib xizmat qiladi. U burchak o‘lchovlarda yoki chiziqli o‘lchovlarda ifodalanadi. Egiluvchanlik aktiv va passiv bo‘ladi. Egiluvchanlik muskul va to‘qimalarning elastikligiga bog‘liq. Muskullar elastiklik xususiyatlari markaziy nerv sistemasining ta’sirida o‘zgarishi mumkin. Musobaqalardagi ruhiy ko‘tarinkilik egiluvchanlikni orttirs, o‘zini yo‘qotib qo‘yish holati egiluvchanlikni kamaytiradi. Egiluvchanlikni ortishi bilan cho‘ziluvchan muskullar kuchli darajada qo‘zg‘algan holatga o‘tadilar.

Egiluvchanlikning namoyon bo‘lishi muhitning tashqi temperaturasida bog‘liq: temperaturaning ortish bilan egiluvchanlik ham ortib boradi. Sutka vaqti, boshqa jismoniy sifatlarga qaraganda, egiluvchanlikka ko‘p ta’sir qiladi. Ertalabki soatlarda egiluvchanlik ancha kamaygan bo‘ladi. Mashg‘ulot o‘tkazayotganda, egiluvchanlik to‘ri sharoitlar ta’sirida o‘zgartirishni e’tiborga olish kerak.

Egiluvchanlikning yomonlashuviga olib boradigan noqulay sharoitlarni razminka yordamida qizish bilan bartaraf qilish mumkin. Egiluvchanlik charchash ta’sirida sezilarli ravishda o‘zgaradi, jumladan, aktiv egiluvchanlik ko‘rsatkichlari kamayadi, passiv egiluvchanlik ko‘rsatkichlari esa ortib boradi. Bolalarda egiluvchanlik kattaroq bo‘ladi. Lekin bu faqat tayanch harakat apparatining mo‘rtligi va zaifligi hisobiga xolos. Shuning uchun bolalarda egiluvchanlikni tarbiyalash oson kechadi.

Aktiv mashqlar bajarilish harakteriga ko‘ra bir-birlaridan farq qiladi: bir fazali mashqlar va prujinasimon mashqlar; silkinish mashqlari; yuklama bilan yuklamasiz bajariladigan mashqlar. Bulardan tashqari, maksimal amplituda sharoitda gavdaning harakatsiz holatini saqlab turadigan statik mashqlar ham shu gruppaga kiradi. Passiv statik mashqlar aktiv egiluvchanlikni rivojlantirish uchun dinamik mashqlarga karaganda unchalik samarali emas, lekin passiv egiluvchanlikda yuqori ko‘rsatkichlarga erishish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot kurash turlarida jismoniy sifatlarning rivojlanishi va ularni takomillashtirish uslublarini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kurashchilarning muvaffaqiyatli faoliyati faqat texnik mahoratga bog‘liq bo‘lib qolmaydi, balki kuch, tezlik, chidamlilik, moslashuvchanlik va koordinatsiya kabi jismoniy sifatlarning samarali rivojlanishiga ham to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqdir. Jismoniy sifatlarni takomillashtirish jarayonida turli metodlar, jumladan, intensiv treninglar, individual yondashuv, psixologik tayyorgarlik va eksperimental yondashuvlar samarali natijalarga olib keladi. Tadqiqotda olingan ma‘lumotlar asosida jismoniy sifatlarni rivojlantirishning eng muvaffaqiyatli uslublari belgilandi, shuningdek, trening jarayonlarida ushbu uslublarni qo‘llashning ahamiyati ta‘kidlandi.

Bundan tashqari, trening uslublarining samaradorligini oshirish uchun doimiy monitoring va tahlil qilish, shuningdek, sportchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish zarurligi aniqlandi. Kurashchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda trenerlar, sport psixologlari va sog‘liqni saqlash mutaxassislarining hamkorligi muhim rol o‘ynaydi. Kelajakda jismoniy sifatlarni takomillashtirish bo‘yicha yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borish, sportchilarning individualliklarini yanada yaxshiroq tushunish va trening uslublarini yanada rivojlantirish uchun yangi texnologiyalarni joriy etish zarur. Shuningdek, jismoniy va psixologik tayyorgarlikni integratsiyalashga qaratilgan yangi usullarni ishlab chiqish o‘z o‘rnini topadi.

Adabiyotlar:

1. Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va usuliyoti ZAR QALAM Darslik. T., 2005.
2. Achilov T.S. Kurash turlari va uni o‘qitish metodikasi (milliy kurash) Darslik T., 2005 yil.
3. Tastanov N.A. Kurash turlari nazariyasi va uslubiyati. ZAR QALAM Darslik. T., 2015.
4. Atoev Q. O‘quvchi yoshlarni o‘zbek kurashiga o‘rgatish usuliyoti. ZAR QALAM O‘quv qo‘llanma. T., 2005.
5. Turakulov I. Tanlangan sport turi bo‘yicha mutaxassislikka kirish (kurash) O‘quv qo‘llanma. Samarqand, 2023 yil.
6. Toshmurodov O.E. Milliy kurashning nazariy asoslari. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Samarqand 2017.
7. Yusupov K. Kurash Xalqaro qoidalari, texnikasi va taktikasi. Ilmiy-usluboy-amaliy qo‘llanma. T., 2005.
8. Taymuratov A.R. Kurash nazariyasi va uslubiyati, O‘quv qo‘llanma 2020 yil.
9. Shukurov M.N. Sport pedagogik mahoratini oshirish., O‘quv qo‘llanma. 2021 yil.
10. Usmanxadjaev T.S., Artiqov Z.S., Qirg‘izboyev M.M. Belbog‘li kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi., O‘quv qo‘llanma. 2017 yil.
11. Artiqov Z.S. O‘quv qo‘llanma. Sport pedagogik maahoratini oshirish. 2018 yil.
12. Turakulov I.R., Imomov M.A., Gulova N.A. The method of teaching female wrestlers how to throw from the waist by holding hands and necks // Web scientist: international scientific research journal ISSN: 2776-0979, Volume 5, Issue 10, October – 2024.

UZUNLIKKA SAKROVCHI SPORTCHILARNING MASHG‘ULOT JARAYONINI TUZISHGA TABAQALASHTIRILGAN YONDASHUV

Yusupov Baxtiyor Boboxon o‘g‘li,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti Sport faoliyati,

pedagogika va psixologiya fakulteti

“Yakka kurash” kafedrasi o‘qituvchisi

Uzunlikka sakrovchi sportchilarning mashg‘ulot jarayonini tuzishga tabaqalashtirilgan yondashuv mavzusining asosiy maqsadi uzunlikka sakrovchi sportchilarni har tomonlama jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish, harakat faolligini oshirish, texnik faoliyatini rivojlantirish uchun maxsus tabaqalashtirilgan reja ishlab chiqish. Mazkur tizim sportchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda mikrosikl, mezosikl va makrosikllar darajasida puxta rejalashtirilgan mashg‘ulot jarayonini yaratishni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: *Uzunlikka sakrash, sport tayyorgarligi, tabaqalashtirilgan yondashuv, mikrosikl, mezosikl, makrosikl, texnik tayyorgarlik, jismoniy rivojlanish.*

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД К СТРУКТУРИРОВАНИЮ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА ПРЫГУНОВ В ДЛИНУ

Основной целью дифференцированного подхода к построению тренировочного процесса прыгунов в длину является разработка специального дифференцированного плана развития комплексной физической подготовленности прыгунов в длину, повышения двигательной активности и совершенствования технической подготовки. Данная система предполагает создание тщательно спланированного тренировочного процесса на уровне микро-, мезо- и макроциклов с учётом индивидуальных особенностей спортсменов.

Ключевые слова: *прыжок в длину, спортивная тренировка, дифференцированный подход, микроцикл, мезоцикл, макроцикл, техническая подготовка, физическое развитие.*

A DIFFERENTIATED APPROACH TO STRUCTURING THE TRAINING PROCESS FOR LONG JUMPERS

The main goal of the topic of a differentiated approach to the formation of the training process of long jumpers is to develop a special differentiated plan for the development of comprehensive physical fitness of long jumpers, increase motor activity, and develop technical performance. This system involves the creation of a carefully planned training process at the level of microcycles, mesocycles, and macrocycles, taking into account the individual characteristics of athletes.

Keywords. *Long jump, sports training, differentiated approach, microcycle, mesocycle, macrocycle, technical training, physical development.*

Kirish. *Dunyoda yengil atletikaning o‘rta masofaga yugurish turlari olimpiya o‘yinlariga kiritilgan klassik turlaridan sanaladi. Ayniqsa, uzunlikka sakrash turlari sportchilardan alohida maqsadli tayyorgarlikni talab etgan holda yuqori darajadagi maxsus tezkor kuch chidamlilikni talab etadi. Buning uchun sportchilar tayyorlash tizimini ko‘p yillik tayyorgarlik bosqichlariga iqtidorli istiqbolli sportchilarni izlab topishni taqozo etmoqda. Chunki, bugungi kunda o‘tkazilayotgan jahon chempionatlari, kubok musobaqalarida ko‘rsatilayotgan sport natijalarini kun sayin o‘sib borishi sportchilar tayyorlash tizimini yangi dasturini ishlab chiqish va amalyotga tadbiiq etishni talab etmoqda. Hozirgi kunda sportchilarni tayyorlash tizimida sport turlariga saralash, individual tuzilishidan kelib chiqib yo‘naltirish, funksional holatiga qarab texnik-taktik va psixologik tayyorgarligini rivojlantirish, ko‘p yillik tayyorgarlik bosqichlari, mashg‘ulot va musobaqa jarayonlarini rejalashtirish bo‘yicha dunyoning ko‘plab joylarida ilmiy tadqiqot ishlarilar olib borilgan.*

Jahon sport amaliyotida yuqori malakali uzunlikka sakrovchilarni nufuzli sport musobaqalarga tayyorlash uchun saralab olish mezonlari vosita usullarini ishlab chiqish va samaradorligini aniqlash, jismoniy rivojlanishini taminlash, tayyorgarlik darajasini boshqarishda ular organizmining anatomik-fiziologik va psixologik xususiyatlarini etiborga olgan holda mashg‘ulot yuklamalarni rejalashtirish

yuzasidan ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Uzunlikka sakrovchi sportchilarni tayyorgarlik mashg'ulotlarini takomillashtirish bo'yicha qator ilmiy tadqiqotlar o'tkazilgan. Jumladan, ularni texnik tayyorgarligini innovatsion vosita-usullar orqali takomillashtirish, texnik tayyorgarligini rivojlantirish, funksional va jismoniy tayyorgarligini oshirish, psixologik holatini baholash va takomillashtirishga qaratilgan ilmiy tekshiruvlar olib borilayotganligi sportchilar tayyorlash tizimini yanada zamonaviylashuviga imkon yaratmoqda.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ushbu bosqichda tadqiqot ishtirokchilari uzunlikka sakrovchi sportchilarning antropometrik va morfologik xususiyatlari keng qamrovda o'rganildi. Tahlil jarayonida sportchilarning tana tuzilishi, mushak massasining nisbiy ulushi, tana segmentlari uzunligi va proporsion nisbatlari, shuningdek, jismoniy rivojlanish darajasi aniqlanib, tajriba va nazorat guruhlar o'rtasidagi dastlabki holat solishtirildi.

Mazkur tahlilning asosiy maqsadi tadqiqot boshlanishidan oldin guruhlar o'rtasida jismoniy rivojlanish, tana proporsiyasi hamda morfologik belgilar jihatidan statistik ahamiyatli farq mavjud emasligini aniqlash orqali keyingi tajriba natijalarining obyektivligini va ilmiy ishonchliligini ta'minlashdan iborat bo'ldi.

Antropometrik o'lchovlar sportchilar tanasining morfologik tuzilishini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlar hisoblanadi. Ular orasida tana og'irligi, bo'yi, ko'krak qafasi hajmi, son va boldir aylanasi, shuningdek oyoq uzunligi va uning gavda uzunligiga nisbati kabi parametrlar alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur ko'rsatkichlar sportchining kuch, tezlik, sakrovchanlik va muvozanat qobiliyatlarini bevosita belgilab beradi. Shu sababli, ushbu bosqichda olingan natijalar tajribaning keyingi samaradorlik tahlili uchun asosiy diagnostik baza vazifasini bajaradi.

Olingan ko'rsatkichlar sportchilar organizmining umumiy rivojlanganlik darajasi haqida to'liq tasavvur beradi. Ayniqsa, ko'krak qafasi hajmining me'yoriy qiymatlarda bo'lishi nafas olish apparati va yurak-qon tomir tizimining sport yuklamalariga moslashuv darajasi yetarli ekanidan dalolat beradi. Son va boldir mushaklari aylanasi bo'yicha olingan ma'lumotlar esa oyoq mushaklari kuchi va elastikligining barqaror holatda ekanligini ko'rsatadi.

Sportchilarni tanlab olishda va ularning tayyorgarlik jarayonini ilmiy asoslashda antropometrik parametrlarning o'rni juda muhimdir. Ayniqsa, uzunlikka sakrash kabi murakkab koordinatsion va kuch-tezkorlik xarakterli sport turlarida tana proporsiyalari, mushak massasi taqsimoti va skelet-mushak tizimi rivojlanganlik darajasi natijaga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli tajriba va nazorat guruhlar sportchilarning dastlabki jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini solishtirish mashg'ulotlar samaradorligini baholashning muhim metodik bosqichi hisoblanadi. Antropometrik o'lchamlarning guruhlar bo'yicha bir xil yoki turlicha tarqalganligi keyingi bosqichlarda qo'llaniladigan trening yuklamalarining differensial ta'siri haqida aniq ilmiy xulosa chiqarishga imkon yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida 12 nafar uzunlikka sakrovchi sportchi (18–22 yosh) 8 haftalik tabaqalashtirilgan mashg'ulot dasturi asosida shug'ullandi. Mashg'ulotlar boshida va yakunida ularning bir nechta asosiy jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari matematik statistik tahlil qilindi (1-2-jadvallar).

1-jadval. Tabaqalashtirilgan mashg'ulotdan OLDINGI antropometrik ko'rsatkichlar

T/r	Antropometrik ko'rsatkich	Oldingi natija (M ± SD)
1.	Bo'y uzunligi (cm)	178.6 ± 4.2
2.	Tana vazni (kg)	68.4 ± 3.8
3.	Tana massasi indeksi (BMI, kg/m ²)	21.4 ± 0.9
4.	Ko'krak qafasi aylana (cm)	92.3 ± 3.1
5.	Son aylana (cm)	54.6 ± 2.4
6.	Boldir aylana (cm)	35.1 ± 1.7
7.	Qo'l uzunligi (cm)	71.2 ± 2.5
8.	Oyoq uzunligi (cm)	96.8 ± 3.0

1. Uzunlikka sakrashda jismoniy sifatning ahamiyati uzunlikka sakrash natijasi bir nechta jismoniy sifatning uyg'un rivojlanishiga bog'liq. Quyida ular bo'yicha asosiy ko'rsatkichlar yoritiladi:

1.1. Tezkorlik va yugurib kelish tezligi

Uzunlikka sakrovchilarning natijasiga eng katta ta'sir qiluvchi omil yugurib kelish tezligidir. Sakrashdan oldingi oxirgi 5–7 qadamda sportchi maksimal tezlikka yaqin holatda bo'lishi kerak. Tezkorlik ko'rsatkichlarini quyidagi usullar bilan baholash mumkin:

30 m va 40 m tekis yugurish vaqti

20 m tezlanish bosqichi

Reaksiya tezligi testi

Olingan natijalar va ularning tahlili. Balandga sakrovchilarda 30 metr masofani 3,5–3,8 soniyada bosib o‘tish yuqori ko‘rsatkich hisoblanadi.

1.2. Kuch va kuch-tezkorlik sifati

Sakrashning asosiy fazasi - itarilish paytidagi impuls kuchi. Kuch-tezkorlik quyidagi ko‘rsatkichlar orqali baholanadi:

Vertikal sakrash (CMJ, SJ) balandligi

20–40 kg bilan shtanga bilan yarim cho‘kish sur‘ati

Plyometrik mashqlar bajarish intensivligi

O‘rtacha professional sakrovchida vertikal sakrash balandligi 55–70 sm oralig‘ida bo‘ladi.

1.3. Sakrovchanlik (eksplziv kuch)

Bu sifat to‘g‘ridan to‘g‘ri sakrash masofasiga ta‘sir ko‘rsatadi. Baholash mezonlari:

Uzoqqa turib sakrash (3,0 – 3,2 m kuchli natija)

Uch hatlab sakrash testi

Qo‘shimcha og‘irliklarsiz plyometrik sakrashlar soni

1.4. Koordinatsiya va fazoviy boshqaruv

Sakrash texnikasining asosiy talabi — uchirish fazasida tanani boshqarish, qo‘llarni to‘g‘ri ishlatish va yumshoq qo‘nishdir. Koordinatsion ko‘rsatkichlar:

Ritmli yugurish testi

Balansni saqlash (stabilizatsiya platformasi)

Sakrashdan keyingi qo‘nish aniqligi testi

1.5. Moslashuvchanlik va bo‘g‘im harakatchanligi

Bu sifat itarilish burchagi, qadam uzunligi va texnikani samarali bajarishda muhim:

Son bo‘g‘imi harakatchanligi o‘lchovi

Bel-harakat diapazoni

Orqa-son mushaklari cho‘zilish darajasi

2. Tabaqalashtirilgan mashg‘ulot yondashuvi asosida sportchilarga tabaqalashtirilgan yondashuv asosida mikrosikl mashg‘ulot jarayoni shakllantirildi unga ko‘ra odatiy mikrosikl 5–7 kun davom etib quyidagilarni o‘z ichiga oldi:

1 kun: tezkorlik + koordinatsiya

2 kun: kuch-tezkorlik + plyometrika

3 kun: texnik sakrashlar

4 kun: tiklanish mashqlari

5 kun: kompleks mashg‘ulot

Mashg‘ulot jarayonini tabaqalashtirishda mezosikl tuzilishi 3-5 haftalik davr bo‘lib, maqsadga yo‘naltirilgan jismoniy sifatni rivojlantirishga qaratiladi:

Kuch-tezkorlikni oshirish

Yugurib kelish sifatlarini takomillashtirish

Texnikani barqarorlashtirish

Mashg‘ulot jarayonini shakllantirishning makrosikl bosqichi yillik rejani tashkil etadi va 3 ta asosiy bosqichdan iborat:

1. Tayyorlov davri

2. Musobaqa davri

3. O‘tish davri

Har bosqich o‘ziga xos yuklama, tiklanish va nazorat testlari bilan farqlanadi.

2-jadval. Tabaqalashtirilgan mashg‘ulotdan KEYINGI antropometrik ko‘rsatkichlar

T/r	Antropometrik ko‘rsatkich	Keyingi natija (M ± SD)
1.	Bo‘y uzunligi (cm)	178.7 ± 4.2 (<i>o‘zgarish a yo‘q</i>)
2.	Tana vazni (kg)	69.1 ± 3.6
3.	Tana massasi indeksi (BMI, kg/m ²)	21.6 ± 0.8
4.	Ko‘krak qafasi aylana (cm)	93.5 ± 3.0
5.	Son aylana (cm)	55.3 ± 2.2
6.	Boldir aylana (cm)	35.6 ± 1.5
7.	Qo‘l uzunligi (cm)	71.3 ± 2.4
8.	Oyoq uzunligi (cm)	97.1 ± 2.9

Ushbu antropometrik tahlil natijalari tajriba va nazorat guruhlar uzunlikka sakrovchilarining jismoniy rivojlanish darajalari o‘rtasida sezilarli farq yo‘qligini aniq tasdiqlaydi. Og‘irlik, bo‘y, ko‘krak qafasi

kengligi, boldir va son aylanalari, shuningdek, oyoq uzunligi kabi asosiy morfometrik parametrlar oʻrtacha qiymatlari boʻyicha juda yaqin natijalarning qayd etilishi guruhlarining morfologik jihatdan bir xilligi, yaʼni boshlangʻich sharoitda teng startga ega ekanini koʻrsatadi. Variatsiya koeffitsiyentlarining oʻrta va past darajada boʻlishi guruh ichida ham antropometrik koʻrsatkichlar barqarorligini taʼminlab, bu sportchilar seleksiya jarayonining izchil, ilmiy asoslangan holda amalga oshirilganligini bildiradi.

Ayniqsa, oyoq uzunligining gavda uzunligiga nisbati 48–49% atrofida boʻlgani sakrovchilar uchun optimal morfostruktura mavjudligini, pastki ekstremitalar biomekanik ustunlikka ega ekanini koʻrsatadi. Bu parametr deysinish kuchi, uchish fazasida barqarorlik va yugurib kelish tezligining optimal tarzda namoyon boʻlishiga yordam beradi. Son va boldir aylanalari boʻyicha natijalar mushak kuchi va elastiklik darajasi oʻrtasida muvozanat mavjudligini bildiradi, bu esa har ikkala guruhda sakrash texnikasini bajarish uchun zarur boʻlgan tayanch-motor tizimining rivojlanganligini anglatadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, tadqiqot davomida kuzatiladigan keyingi oʻsish yoki farqlar antropometrik tafovutlarga emas, balki qoʻllangan mashgʻulot metodikasining real taʼsiriga bogʻliq boʻladi. Bu esa tajriba dizayni metodologik jihatdan toʻgʻri tuzilganini, nazorat qilinadigan omillar yetarli darajada barqarorlashtirilganini koʻrsatadi. Shu tariqa, keyingi bosqichlarda olingan natijalarning ilmiy ishonchliligi va obyektivligi yuqori boʻladi.

Xulosa. Tadqiqot shuni koʻrsatadiki, uzunlikka sakrovchi sportchilarning mashgʻulot jarayonini tabaqalashtirilgan yondashuv asosida tashkil etish jismoniy sifatlarining maqsadli rivojlanishini taʼminlaydi. Sportchining tezkorlik, kuch-tezkorlik, sakrovchanlik, koordinatsiya kabi sifatlarini muntazam ravishda baholab borish mashgʻulot yuklamasini aniq belgilashga yordam beradi. Mikrosikl, mezosikl va makrosiklning puxta rejalashtirilishi sportchining individual imkoniyatlarini toʻliq namoyon etish, jarohatlar xavfini kamaytirish va musobaqalarda yuqori natijalarga erishishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Биологические и педагогические аспекты выносливости // Матер.всесоюз. симп. // Теория и практика физической культуры. 1972, №10, с. 38-49.
2. Биологические и педагогические аспекты выносливости // Матер.всесоюз. симп.// Теория и практика физической культуры. 1972, №8, с. 26-33.
3. Верхошанский Ю.В. «Основы специальной физической подготовки спортсменов». М.ФиС,1988.
4. Верхошанский.Ю.В. Нетрадиционные методы подготовки спринтеров. <http://www.accuna.ru>
5. Власов К.П. Методы научных исследований и организация эксперимента. Учеб. пособие. – М.:1998 – 12 с.
6. Власов К.П. Методы научных исследований и организация эксперимента. Учеб. пособие. - Санкт-Петербург: 2000. – 116 с.

KURASH MASHG‘ULOTLARIDA TURON YAKKAKURASHI INTEGRATSIYASINING TALABALAR JISMONIY TAYYORGARLIK KO‘RSATKICHLARIGA TA’SIRI

Shukurov Rahim Salimovich,

Buxoro davlat universiteti professori p.f.f.d (PhD)

r.shukurov@buxdu.uz

Mazkur maqolada kurash mashg‘ulotlariga Turon yakkakurashi elementlarini integratsiyalashning talabalar jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlariga ta’siri o‘rganildi. Tadqiqot 2024–2025 o‘quv yilida 19 nafar talaba ishtirokida olib borildi. O‘quv yili boshida (sentabr) va oraliq nazorat bosqichida (may) jismoniy tayyorgarlik testlari o‘tkazildi hamda natijalar o‘zaro taqqoslandi. Olingan ma’lumotlar asosida kuch, tezlik-kuch va chaqqonlik sifatlarida ijobiy dinamika kuzatildi. Tadqiqot natijalari Turon yakkakurashi elementlarini kurash mashg‘ulotlariga integratsiyalash talabalar jismoniy tayyorgarligini kompleks rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: Turon yakkakurashi, kurash mashg‘ulotlari, jismoniy tayyorgarlik, integratsiya, tezlik-kuch, chaqqonlik, egiluvchanlik.

ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ ЕДИНОБОРСТВА ТУРОН НА ПОКАЗАТЕЛИ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО БОРЬБЕ

В данной статье изучено влияние интеграции элементов единоборства Турон в тренировки по борьбе на показатели физической подготовленности студентов. Исследование проводилось в 2024–2025 учебном году с участием 19 студентов. В начале учебного года (сентябрь) и на этапе промежуточного контроля (май) были проведены тесты для оценки физической подготовленности, а полученные результаты были сопоставлены. На основе полученных данных наблюдалась положительная динамика в таких качествах, как сила, скорость-сила и ловкость. Результаты исследования показали, что интеграция элементов единоборства Турон в тренировочный процесс по борьбе способствует комплексному развитию физической подготовленности студентов.

Ключевые слова: единоборство Турон, тренировки по борьбе, физическая подготовка, интеграция, скоростно-силовые качества, ловкость, гибкость.

THE EFFECT OF INTEGRATING TURON MARTIAL ARTS INTO WRESTLING TRAINING ON STUDENTS' PHYSICAL FITNESS INDICATORS

This article examines the impact of integrating elements of Turon martial arts into wrestling training on students' physical fitness indicators. The study was conducted during the 2024–2025 academic year with the participation of 19 students. Physical fitness tests were administered at the beginning of the academic year (September) and at the mid-term assessment stage (May), and the results were compared. Based on the data obtained, positive dynamics were observed in strength, speed-strength, and agility qualities. The research findings demonstrated that integrating elements of Turon martial arts into wrestling training contributes to the comprehensive development of students' physical fitness.

Keywords: Turon martial arts, wrestling training, physical fitness, integration, speed-strength, agility, flexibility.

Kirish. Zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabalar jismoniy tayyorgarligini oshirish masalasi dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Jismoniy rivojlanish darajasi nafaqat sport natijalariga, balki talabalarning umumiy funksional holati, kasbiy tayyorgarligi va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayoniga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini metodik jihatdan takomillashtirish hamda samarali vositalarni amaliyotga joriy etish zarurati yuzaga kelmoqda.

So‘nggi yillarda milliy sport turlarini ta’lim jarayoniga integratsiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Milliy yakkakurash turlari nafaqat jismoniy sifatlarni rivojlantirish, balki yosh avlodda milliy qadriyatlar, vatanparvarlik va sport madaniyatini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Turon yakkakurashi shunday sport turlaridan biri bo‘lib, u o‘zining texnik boyligi, tezkorlik va kuch komponentlarining uyg‘unligi hamda dinamik harakat tizimi bilan ajralib turadi.

Kurash mashg‘ulotlariga Turon yakkakurashi elementlarini integratsiyalash talabalarning jismoniy tayyorgarligini kompleks rivojlantirish imkonini beradi. Integratsiya modeli kuch, tezlik-kuch, chaqqonlik,

egiluvchanlik va chidamlilik kabi jismoniy sifatlarning uyg'un ravishda shakllanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, mashg'ulotlar jarayonining variativligi ortib, talabalarning motivatsiyasi va mashg'ulotlarga qiziqishi oshadi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, yakkakurash sport turlarini jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga qo'llash jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining sezilarli yaxshilanishiga olib keladi. Biroq, Turon yakkakurashini aynan kurash mashg'ulotlariga integratsiyalash va uning jismoniy ko'rsatkichlarga ta'sirini kompleks tahlil qilish yetarli darajada o'rganilmagan.

Shu munosabat bilan mazkur tadqiqotning dolzarbligi Turon yakkakurashi integratsiyasining talabalar jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlariga ta'sirini ilmiy asoslash zarurati bilan belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi - kurash mashg'ulotlariga Turon yakkakurashi elementlarini integratsiyalash orqali talabalar jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlarni aniqlash va baholashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Talabalar jismoniy tayyorgarligini oshirish va sport mashg'ulotlari samaradorligini takomillashtirish masalasi zamonaviy sport pedagogikasining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jismoniy rivojlanish darajasi nafaqat sport natijalariga, balki talabalar umumiy funksional holati, sog'lom turmush tarzi va kasbiy faoliyatga tayyorgarligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini baholash, monitoring qilish va mashg'ulot jarayonini optimallashtirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

A.Y. Antonov va hammualliflar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda talabalar funksional holatini indekslar yordamida baholash metodikasi ishlab chiqilgan. Mualliflar jismoniy yuklamalarning organizmga ta'sirini muntazam nazorat qilish sport mashg'ulotlari samaradorligini oshirish hamda ortiqcha zo'riqlashlarning oldini olish imkonini berishini ta'kidlaydilar. Mazkur yondashuv jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini obyektiv baholash hamda o'zgarish dinamikasini aniqlashda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi[1].

N.Sh. Bobomurodov, Turon yakkakurashchilarining sport takomillashuvi bosqichidagi jismoniy tayyorgarlik xususiyatlarini tahlil qilib, tezlik-kuch, koordinatsion qobiliyat va maxsus chidamlilik sifatlarning ustuvor ahamiyatini asoslab bergan. Muallif, Turon yakkakurashi texnik harakatlarining o'ziga xosligi sportchining kompleks jismoniy rivojlanishini talab etadi. Bu esa mazkur sport turini jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga integratsiyalashning ilmiy asoslarini yaratadi[2].

E.A. Cherepov va R.G. Shaikhetdinov yakkakurash bilan shug'ullanuvchi talabalarda funksional tayyorgarlikni oshirish samaradorligini o'rganib, variativ va kombinatsiyalangan mashqlar tizimi jismoniy sifatlarni uyg'un ravishda rivojlantirishini ko'rsatganlar. Ularning fikriga ko'ra, mashg'ulotlarning strukturaviy takomillashtirilishi kuch, tezlik va chidamlilikning birgalikda shakllanishiga olib keladi [3].

S. Ciaccioni va hammualliflar tomonidan olib borilgan tizimli sharh jangovar sport turlarining nafaqat jismoniy, balki psixologik salomatlikka ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqlagan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, yakkakurash sportlari bilan muntazam shug'ullanish stressga chidamlilikni oshiradi, ruhiy barqarorlikni mustahkamlaydi hamda motivatsion omillarni kuchaytiradi. Bu jihat milliy yakkakurash turlarini ta'lim jarayoniga integratsiyalashning ijtimoiy-pedagogik ahamiyatini yanada kuchaytiradi[4].

Bir qator mualliflar jang san'atlari va yakkakurash turlarining o'quv jarayonidagi o'rni va ahamiyatini turli jihatlaridan asoslab berganlar. Jumladan, A.A. Golovnin (2018), jang san'atlari mashg'ulotlari o'smirlar uchun sog'lomlashtiruvchi hamda ma'naviy-irodaviy tarbiya vositasi ekanligini ta'kidlaydi. D. Gierczuk va Z. Wójcik (2023), sport natijalarida kuch va chidamlilikning ustuvor ahamiyatini ko'rsatib, jismoniy tayyorgarlikni individual yondashuv asosida rivojlantirish zarurligini asoslaydilar. G.P. Griban (2021) va hammualliflar yakkakurash elementlarini o'quv dasturiga kiritish jismoniy sifatlarning sezilarli yaxshilanishiga olib kelishini aniqlaganlar.

Ilmiy adabiyotlar tahlili yakkakurash sport turlarining jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishdagi yuqori samaradorligini ko'rsatadi. Biroq, Turon yakkakurashini aynan kurash mashg'ulotlariga integratsiyalash va uning jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlariga ta'sirini kompleks o'rganish masalasi yetarli darajada tadqiq etilmagan. Mazkur holat tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi va ilmiy-amaliy jihatdan asosli izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

Tadqiqotni tashkil etishishi.

Mazkur tadqiqot 2024–2025 o'quv yilida oliy ta'lim muassasasida tahsil olayotgan talabalar ishtirokida tashkil etildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi kurash mashg'ulotlariga Turon yakkakurashi elementlarini integratsiyalash orqali talabalar jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlarni aniqlashdan iborat bo'ldi.

Tadqiqot jarayonida jami 19 nafar talaba ishtirok etdi. Ishtirokchilar muntazam ravishda o'quv mashg'ulotlarida qatnashib, belgilangan dastur asosida mashqlarni bajardilar.

Tadqiqot o'quv yili boshida boshlanib, ikki asosiy bosqichda amalga oshirildi.

Birinci bosqichda sentabr oyida talabalar jismoniy tayyorgarlik darajasi test sinovlari orqali aniqlab olindi. Ushbu testlar quyidagilarni oʻz ichiga oldi: turnikda tortilish, otjimoniya, joyidan uzunlikka sakrash, press mashqi, 4×9 metr mokisimon yugurish, oldinga egilish va orqaga egilish.

Ikkinchi bosqichda kurash mashgʻulotlari tarkibiga Turon yakkakurashining tezlik-kuch, chaqqonlik, koordinatsiya va egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlari kiritildi. Mashgʻulotlar haftasiga 2–3 marotaba oʻtkazilib, yuklama bosqichma-bosqich oshirib borildi.

Oʻquv jarayonining oraliq nazorat bosqichida, yaʼni 2025 yil may oyida talabalar takroriy test sinovlaridan oʻtkazildi. Olingan natijalar sentabr oyidagi koʻrsatkichlar bilan taqqoslanib, jismoniy tayyorgarlik darajasidagi oʻzgarishlar aniqlandi.

Natijalar oʻrtacha arifmetik qiymat asosida umumlashtirildi va foiz oʻzgarishlari hisoblendi. Shu asosda Turon yakkakurashi integratsiyasining talabalar jismoniy tayyorgarligiga taʼsiri baholandi.

Natijalar oʻrtacha arifmetik qiymat (X) asosida hisoblanib, sentabr va may oylaridagi koʻrsatkichlar oʻzaro taqqoslandi. Foiz oʻzgarishlar aniqlanib, jismoniy tayyorgarlik darajasidagi ijobiy yoki salbiy dinamikalar baholandi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot davomida 2024–2025 oʻquv yili boshida (sentabr) va oraliq nazorat bosqichida (may) talabalar jismoniy tayyorgarlik koʻrsatkichlari aniqlanib, oʻzaro taqqoslandi. Olingan natijalar oʻrtacha arifmetik qiymat (X) asosida umumlashtirildi.

1-jadval.

Jismoniy tayyorgarlik koʻrsatkichlari dinamikasi (n=19)

Testlar	Oʻlchov birligi	Sentabr (X)	May (X)	% oʻzgarish
Turnik tortilish	marta	15.89	16.69	+5%
Otjimoniya (qoʻllarni bukib-yozish)	marta	28.21	29.62	+5%
Turgan joydan uzunlikka sakrash	sm	2.14	2.25	+5%
Press (qorin muskullari)	marta	30.79	32.33	+5%
4×9 m mokisimon yugurish	s	10.05	9.75	–3%
Oldinga egilish	sm	16.82	17.66	+5%
Orqaga egilish	sm	47.26	45.85	–3%

1-jadval maʼlumotlariga koʻra, sentabr oyiga nisbatan may oyida talabalar jismoniy tayyorgarlik koʻrsatkichlarida ijobiy dinamika kuzatildi. Turnikda tortilish va otjimoniya mashqlarida 5% oʻsish qayd etildi, bu yuqori tana mushak kuchi hamda kuch-chidamlilik sifatlarining rivojlanganligini koʻrsatadi.

Joyidan uzunlikka sakrash natijalarining 5% oshishi portlovchi kuch sifatining yaxshilanganidan dalolat beradi. Press mashqidagi ijobiy oʻzgarish esa gavda mushaklarining funksional chidamliligi ortganligini bildiradi.

4×9 metr mokisimon yugurish natijalarida vaqtning 3% kamayishi chaqqonlik va tezkorlik sifatlarining rivojlanganligini koʻrsatadi. Oldinga egilish koʻrsatkichida 5 % oʻsish kuzatildi. Orqaga egilish natijasida 3 % kamayish qayd etilgan boʻlsa-da, umumiy jismoniy tayyorgarlik dinamikasida ijobiy oʻzgarishlar ustunlik qiladi.

Olingan natijalar Turon yakkakurashi elementlarini kurash mashgʻulotlariga integratsiyalash talabalar jismoniy tayyorgarligini yaxshilashga xizmat qilganligini koʻrsatadi.

Xulosa. Oʻtkazilgan tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, kurash mashgʻulotlariga Turon yakkakurashi elementlarini integratsiyalash talabalar jismoniy tayyorgarlik koʻrsatkichlariga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. 2025–2026 oʻquv yili davomida sentabr va may oylaridagi natijalar taqqoslanganda kuch, tezlik-kuch va chaqqonlik sifatlarida ijobiy dinamika kuzatildi.

Turnikda tortilish, otjimoniya, uzunlikka sakrash va press mashqlarida oʻrtacha 5 % oʻsish qayd etildi. Mokisimon yugurish natijalarida vaqtning kamayishi tezkorlik va koordinatsiya sifatlarining rivojlanganligini koʻrsatdi. Egiluvchanlik koʻrsatkichlarida ham maʼlum darajada oʻzgarish kuzatildi.

Olingan natijalar Turon yakkakurashi mashgʻulotlarini kurash oʻquv jarayoniga integratsiyalash talabalar jismoniy tayyorgarligini kompleks rivojlantirishda samarali vosita ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu yondashuv oʻquv jarayonini boyitish, mashgʻulotlar samaradorligini oshirish hamda talabalarda sportga boʻlgan qiziqishni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Shuning uchun, Turon yakkakurashi elementlarini milliy va xalqaro kurash mashgʻulotlari tarkibiga tizimli ravishda kiritish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Антонов А. Я. и др. Оценка функционального состояния студентов методом индексов // Современные методы организации тренировочного процесса, оценки функционального состояния и восстановления спортсменов. – 2017. – С. 7-10.
2. Bobomurodov N.SH. Turon yakkakurashchilarining sport takomillashuvi bosqichidagi jismoniy tayyorgarligi xususiyatlari: avtoref. dis..... p.f.f.d (PhD. 13.00.04/-Chirqich, 2019. 24 b.
3. Cherepov E. A., Shaikhetdinov R. G. Effectiveness of functional training during physical conditioning of students practicing martial arts // Journal of Physical Education and Sport. – 2016. – T. 16. – №. 2. – С. 510.
4. Ciaccioni S. et al. Martial arts, combat sports, and mental health in adults: A systematic review // Psychology of sport and exercise. – 2024. – T. 70 p.
5. Головин А.А. Воспитание подростков средствами каратэ Кёкусинкай: оздоровительная, духовно-волевая и духовно-нравственная составляющая тренировок // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. 2018. № 5 (159). С. 50–58.
6. Gierczuk D., Wójcik Z. Physical fitness of highly qualified female and male wrestlers of various sports levels // Journal of Physical Education and Sport. – 2023. – T. 23. – №. 6. – С. 1488-1494.
7. Gribov G. P. et al. Influence of sambo wrestling training on students' physical fitness // Sport Mont. – 2021. – №. 19 (1). – С. 89-95.
8. Dusbayev I. R. Zamonaviy ta'limda fanlararo integratsiya // Academic research in educational sciences. – 2024. – №. 1. – С. 11-13
9. Захаров В.В. Нервно-психические нарушения: диагностические тесты. М.: МЕД пресс-информ, 2013. 320 с.
10. Kashuba V. O., Golovanova N. L. Increase in efficiency of professionally applied physical training of pupils of 16-17 years old based on application of informational and methodical systems // Physical education of students. – 2018. – T. 22. – №. 2. – С. 57-62.
5. Shukurov, R. S., Narzullayeva, R. R., & Husenov, N. N. (2024). The culture of a healthy lifestyle of students in the context of distance learning and its organizational and methodological features. In BIO Web of Conferences (Vol. 120, p. 01022). EDP Sciences.
6. Shukurov R. S. Etnosport turlari vositasida talabalarni jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish (Turon kurashi misolida) // Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – 2025. – 5-son, may. – С. 169-173.
7. Shukurov R. S. Kurash mashg'ulotlarida Turon yakkakurashini integratsiya qilish orqali talabalarining jismoniy va texnik tayyorgarligini takomillashtirish // Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – 2025. – 5-son, may. – С. 203-210.
8. Shukurov R. S. Talabalarni jismoniy tayyorgarligini turon yakkakurashi vositasida oshirish metodikasi // Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy tarbiya va sportning roli. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Buxoro, 2025 yil 14-15 mart. – С. 279-283.
9. Shukurov R. S. Talabalarda turon yakkakurashi vositasida sog'lom turmush madaniyatini shakllantirish: avtoref. dis..... p.f.f.d (PhD. 13.00.01) – Buxoro, 2022. – 24 b.
10. Shukurov R. S. Talabalarni turon yakka kurashiga qiziqtirishda motivatsion va metodik yondashuvlar // Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – 2025. – 8-son, may. – С. 56-61 b.
11. Shukurov R. S. Zamonaviy ta'lim tizimida talabalar jismoniy tayyorgarligining o'rni va ahamiyati // Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – 2025. – 8-son, may. – С. 37-41 b.
12. Shukurov R. S. Talabalarining jismoniy tayyorgarligiga qo'yiladigan zamonaviy talablar // Ta'limda istiqbolli izlanishlar - xalqaro ilmiy-metodik jurnal.-2025. – 8-son, 121-126 b.
13. Shukurov R. S. Talabalarni milliy sport turlariga jalb etishning innovatsion va motivatsion usullari (turon kurashi misolida) // "Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal.- 2025. № 9, 61-67 b.
14. Shukurov R.S., Ismetullayev A.K., Shukurov H.S. Talabalarda turon yakka kurashiga qiziqish va motivatsiyasini oshirish metodikasi // Ta'limda istiqbolli izlanishlar - xalqaro ilmiy-metodik jurnal.-2025. 504-512 b.

KURASH MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHNING FALSAFIY KONSEPSIYASI

Abdulaxatov Akramjon Ro'zmamatovich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, PhD

Ushbu maqolada kurash mutaxassislarini tayyorlashning falsafiy konsepsiyasi, uning asosiy tamoyillari va zamon talablariga mosligi yoritilgan. Konsepsiyaning mohiyati, asosiy tamoyillari, maqsad va vazifalari, shuningdek, uning milliy qadriyatlarga sodiqlik, insonparvarlik, kasbiy kompetentlik va uzluksiz rivojlanishga yo'naltirilganligi ko'rib chiqiladi. Mazkur falsafiy konsepsiyaning amaliy ahamiyati va kurash sportini rivojlantirishdagi o'rni baholanadi. Kurash mutaxassislarini tayyorlash jarayonini takomillashtirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: kurash, ta'lim jarayoni, bo'lajak mutaxassislar, tayyorlash, kurash konsepsiyasi, falsafiy konsepsiya, insonparvarlik, milliy qadriyatlar, kurash murabbiyi, sport, do'stlik, adolat, tajriba, mas'uliyat, faoliyat kasbiy kompetentlik.

ФИЛОСОФСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО БОРЬБЕ

В данной статье рассматривается философская концепция подготовки специалистов по спортивной борьбе, её основные принципы и соответствие требованиям времени. Рассматриваются сущность, основные принципы, цели и задачи концепции, а также её ориентация на национальные ценности, гуманизм, профессиональную компетентность и непрерывное развитие. Оценивается практическое значение данной философской концепции и её роль в развитии спортивной борьбы. Вносятся предложения по совершенствованию процесса подготовки специалистов по спортивной борьбе.

Ключевые слова: борьба, образовательный процесс, будущие специалисты, обучение, концепция спортивной борьбы, философская концепция, гуманизм, национальные ценности, тренер по спортивной борьбе, спорт, дружба, справедливость, знания, опыт, ответственность, деятельность, профессиональная компетентность.

PHILOSOPHICAL CONCEPT OF TRAINING WRESTLING SPECIALISTS

This article discusses the philosophical concept of training wrestling specialists, its main principles and compliance with the requirements of the time. The essence, main principles, goals and objectives of the concept are considered, as well as its orientation towards national values, humanity, professional competence and continuous development. The practical significance of this philosophical concept and its role in the development of wrestling sport are assessed. Proposals are made to improve the process of training wrestling specialists.

Keywords: wrestling, educational process, future specialists, training, wrestling concept, philosophical concept, humanity, national values, wrestling coach, sport, friendship, justice, knowledge, experience, responsibility, activity, professional competence.

Kirish. Globallashuv sharoitida milliy madaniyatlarning o'zaro ta'siri kuchayib borayotgan bir paytda, har bir xalq o'z an'analari, urf-odatlarini va qadriyatlarini saqlab qolishga intiladi. Bunda milliy sport turlari muhim rol o'ynaydi.

O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirish, ayniqsa, milliy sport turlarimizni qo'llab-quvvatlash va xalqaro maydonda ularning nufuzini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Kurash - o'zbek xalqining milliy g'ururi, axloqiy va estetik qadriyatlarini o'zida mujassam etgan sport turi sifatida alohida ahamiyatga ega. Shu bois, kurash mutaxassislarini tayyorlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Kurash mutaxassislarini tayyorlashning falsafiy konsepsiyasi esa, ta'lim jarayonining asosiy yo'nalishlarini belgilab beradigan muhim nazariy asosdir.

Asrlar davomida mardlik, bag'rikenglik, olijanoblik va halollik timsoli sifatida e'zozlanib kelingan kurash xalqimizning tarixiy merosi sifatida Yangi O'zbekistonda butunlay yangi davrga qadam qo'ymoqda. Mamlakatimizda keyingi yillarda kurashni ommalashtirish va dunyoga tanitish hamda ushbu qadriyatimizni umumjahon durdonasiga aylantirish bo'yicha bir qator xayrli ishlar amalga oshirilmoqda.

Kurash xalqaro assotsiatsiyasi va O'zbekiston kurash federatsiyasi muassisligida Xalqaro kurash instituti qayta tashkil etiladi. Shuningdek, kurashni yanada ommalashtirish va tizimli rivojlantirish, Yevropa,

Afrika va Panamerika qit’aviy o’yinlari qatoriga rasman kiritish va xalqaro “GAISF- Global Association of International Sports Federations” tashkilotining e’tirofiga sazovor bo’lish, Xalqaro olimpiya o’yinlari dasturiga kiritish maqsadida Kurash milliy sport turini 2025- yilgacha yangi bosqichga olib chiqish Konsepsiyasi tasdiqlandi. Mazkur konsepsiya O’zbekiston va xorijiy mamlakatlarda kurashni tizimli rivojlantirishning maqsadi, vazifalari, ustuvor yo’nalishlari, istiqboldagi bosqichlarini belgilaydi hamda kurashni rivojlantirish dasturlari va kompleks chora-tadbirlarini ishlab chiqish uchun asos bo’lib xizmat qiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ushbu Konsepsiyaning asosiy maqsadi- kurashni Yevropa, Afrika, Panamerika qit’aviy o’yinlariga rasman kiritish va xalqaro “GAISF – Global Association of International Sports Federations” tashkilotining e’tirofiga sazovor bo’lishi orqali uning Xalqaro Olimpiya qo’mitasi tomonidan tan olinishiga erishish hamda 2028 - yilda Xalqaro olimpiya o’yinlari dasturiga kirishi uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Kurash, endi dunyodagi eng nufuzli harbiy sport tashkiloti-CISM (Conseil International du Sport Militaire) taqvimiga rasman kiritildi. Shri-Lankaning Kolombo shahrida bo’lib o’tgan CISMning navbatdagi Bosh Assambleyasida Kurash rasman kengash sport turlari ro’yxatiga kiritildi. Bu qaror 140 dan ortiq davlat a’zo bo’lgan harbiy sport jamiyati tomonidan bir ovozdan ma’qullandi.

Bu yutuq-so’nggi yillarda kurashning xalqaro darajadagi nufuzi tobora oshib borayotganining natijasidir. Ayniqsa, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti, Xalqaro Kurash assotsiatsiyasi Faxriy Prezidenti Shavkat Miromonovichning bevosita e’tibori va tashabbuslari bu jarayonda hal qiluvchi omil bo’lib xizmat qilmoqda.

Kurash mutaxassislarini tayyorlash - bu kurash sohasidagi turli yo’nalishlar bo’yicha malakali kadrlarni shakllantirishga qaratilgan ko’p qirrali jarayondir. Ushbu jarayon ta’limning turli darajalarida (masalan, maktabgacha va maktab, akademik litsey, texnikum va kollejlari, universitetlar, malaka oshirish kurslari) amalga oshirilishi mumkin va quyidagilarni o’z ichiga oladi:

Bugungi kunda yurt kelajagi bo’lgan yoshlarni vatanparvar, mamlakat taraqqiyotiga dahldor, ijtimoiy mas’uliyatli qilib tarbiyalashda jismoniy tarbiya va sport asosiy vosita bo’lib xizmat qilmoqda. Shu jihatdan jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish, bu sohadagi muammolarni falsafiy, huquqiy, sotsiologik yondashuvlar orqali hal qilish, jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini raqobatbardosh kadrlar qilib tayёрlash, ularning tafakkur tarzini takomillashtirish asosiy vazifalarimizdan biridir. Mazkur muammolarni bartaraf etishda jismoniy tarbiya va sportga tarbiya vositalaridan biri sifatida yondoshish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni shu omil, milliy g’urur, Vatan uchun faxrlanmoq, or-nomus, yurt sha’ni kabi tuyg’ular shakllanishining asosi sanaladi.

Kurash murabbiyi-bu kurash sport turi bo’yicha mashg’ulotlar o’tkazish, kurashchilarni musobaqalarga tayyorlash va sport natijalariga erishish uchun javobgar, ularning kasbiy mahoratini oshirish bilan shug’ullanadigan mutaxassis. Kurash murabbiyi kurashchilar uchun nafaqat sport bo’yicha yo’riqchi, balki tarbiyachi, maslahatchi va do’st hamdir. Kurash murabbiyining mehnati kurashchilarning muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qiladi. Shuning uchun, murabbiy o’z ishiga mas’uliyat bilan yondashishi, kurashchilarni sevishi va ularning rivojlanishiga hissa qo’shishga intilishi kerak.

Kurash mutaxassislarini tayyorlashning kompleks konsepsiyasi-bu kurash sohasida yuqori malakali va raqobatbardosh kadrlarni shakllantirishga qaratilgan, bir-biri bilan bog’liq bo’lgan tamoyillar, maqsadlar, vazifalar, yo’nalishlar va chora-tadbirlar majmuidir. Bu konsepsiya kurashni nafaqat sport turi, balki milliy madaniyat elementi, tarbiya vositasi va sog’lom turmush tarzini targ’ib qiluvchi omil sifatida ham qaraydi. Ushbu kompleks yondashuv bo’lajak mutaxassislarni har tomonlama rivojlantirish, ularning kasbiy kompetentligini oshirish, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarini shakllantirish va jamiyatda o’z o’rnini topishiga yordam berishga qaratilgan.

Ushbu kompleks konsepsiya kurash mutaxassislarini tayyorlash jarayonini yanada samarali tashkil etishga va yurtimizda kurash sportini rivojlantirishga xizmat qiladi. Uni amalga qo’llash va doimiy takomillashtirib borish o’z natijalarini beradi, degan umiddaman.

Kurash mutaxassislarini tayyorlash falsafasi insonparvarlik, milliy qadriyatlarga sodiqlik, fuqarolik pozitsiyasi, kasbiy kompetentlik, sog’lom turmush tarzi va doimiy rivojlanish tamoyillariga asoslanadi.

Ta’lim jarayonida har bir shaxsning qadri, huquqlari va erkinliklari ustuvorligini tan olish. Talabalarni hurmat qilish, ularning fikrlarini inobatga olish va mustaqil fikrlashlariga imkoniyat yaratish. Kurash mutaxassislarini vatanparvarlik, milliy g’urur va an’analarga hurmat ruhida tarbiyalash. Ularni o’zbek xalqining tarixi, madaniyati va ma’naviy qadriyatlari bilan tanishtirish. Kurashning milliy sport turi sifatidagi ahamiyatini anglashdan iborat. Sog’lom turmush tarziga amal qilishi, sport bilan muntazam shug’ullanishi va kurash texnikasini namoyish qila olishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Mashg'ulotlarni rejalashtirish, o'tkazish va nazorat qilish, musobaqalarni tashkil etish va jamoani boshqarish kabi vazifalarni bajara olishi kerak. Doimiy ravishda o'z ustida ishlashi kerak. Yangi bilimlar va ko'nikmalarni egallashga intilishi, zamonaviy ilmiy adabiyotlarni o'qishi va kasbiy malakasini oshirib borishi zarur. Ta'lim jarayoniga yangicha yondashuvlar, innovatsion usullarni tatbiq etish, kurashchilarning individual xususiyatlariga mos keladigan mashqlarni ishlab chiqib o'z qo'l ostidagi shogirdlariga ko'rata olishi kerak. Murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila olish, stressga chidamli bo'lish va kurashchilarni ruhlantira olish ko'nikmalarni shakllantirgan bo'lishi kerak.

Shuningdek, tadqiqotlar kurash murabbiylarining muvaffaqiyati ko'p jihatdan ularning o'z ishiga bo'lgan muhabbatiga, sohaga sadoqatiga va kurashchilarning rivojlanishiga hissa qo'shishga intilishiga bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Mutaxassislarini tayyorlashning falsafiy konsepsiyasi-bu jarayonning mohiyati, maqsadi, vazifalari, tamoyillari va yo'nalishlarini belgilab beruvchi asosiy g'oyalar va qarashlar majmuidir. Ushbu konsepsiya kurash sohasida yuqori malakali, ma'naviy yetuk, vatanparvar va jamiyatga foydali mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradi. Kurash mutaxassisini tayyorlash jarayonida insonning jismoniy va ma'naviy salomatligi, shaxsiy erkinligi, ijodiy va intellektual salohiyatining rivojlanishi eng muhim ahamiyatga ega. Har bir talabaning o'ziga xos individualligini hurmat qilish, uning qiziqishlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini inobatga olishdan iborat.

Kurash mutaxassisini tayyorlash jarayoni nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, balki insonning jismoniy va ma'naviy salomatligini mustahkamlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Chunki sog'lom va ma'naviy yetuk mutaxassis o'z faoliyatida yuqori natijalarga erishishga qodir bo'ladi. Kurash mutaxassisini tayyorlash jarayoni nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, balki quyidagilarni ham o'z ichiga olishi kerak, yani:

Bo'lajak mutaxassislarning shaxsiy sifatlarini, liderlik qobiliyatlarini, ijodiy salohiyatini va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish. Ularni jamiyatda o'z o'rnini topishga, mustaqil qaror qabul qilishga va o'z hayoti uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga tayyorlash.

Kurash mutaxassislarida yuksak axloqiy fazilatlarini shakllantirish, ularni vatanparvarlik, adolatlilik, insoflilik va o'zaro hurmat ruhida tarbiyalash.

Kurash mutaxassisini tayyorlash jarayonida jismoniy va ma'naviy salomatlikka birdek e'tibor qaratish, kelgusida sog'lom, yetuk va jamiyatga foydali kadrlarni tayyorlash imkonini beradi.

Kurash mutaxassislarini tayyorlashning falsafiy konsepsiyasi ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan qo'llab-quvvatlanishi va amaliyotga joriy etilishi kerak. Bu kurash sohasida yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, milliy sport turimizni rivojlantirish va mamlakatimizning xalqaro maydondagi obro'sini oshirishga xizmat qiladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ta’lim jarayonida har bir talabani shaxsiyati, uning huquqlari va erkinliklari eng muhim ahamiyatga ega. Ta’lim jarayoni har bir talabani individual xususiyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Talabalarning fikrlari, qarashlari va e’tiqodlari hurmat qilinadi. Ularning mustaqil fikrlash va o’z nuqtayi nazarlarini ifoda etish huquqlari ta’minlanadi. O’qituvchilar talabalar bilan munosabatda do’stona, samimiy va e’tiborli bo’lishlari lozim.

Kurash mutaxassislarini tayyorlashning falsafiy konsepsiyasi bu kelajak mutaxassislarining dunyoqarashini shakllantiradigan, kasbiy faoliyatiga asos bo’ladigan va umuman hayotiy pozitsiyasini belgilaydigan falsafiy g’oyalar va tamoyillar majmuyidir.

Kurash mutaxassislarini tayyorlashning falsafiy konsepsiyasi quyidagilarga asoslanadi:

Ushbu falsafiy tamoyillar kurash mutaxassislarini tayyorlash jarayonini insonparvar, milliy ruhda, kasbiy jihatdan kompetent va jamiyatga foydali mutaxassislarni yetishtirishga yo’naltiradi. Bu esa o’z navbatida kurash sportini rivojlantirishga va mamlakatimizning xalqaro maydondagi obro’sini oshirishga xizmat qiladi.

O’quv dasturlarini zamonaviy talablarga moslashtirish, ularga yangi bilimlar va texnologiyalarni kiritish.

Kurash klublari va sport maktablari bilan hamkorlikni kuchaytirish, talabalarning amaliyot o’tashlari uchun sharoit yaratish.

O’qituvchilarning malakasini oshirish, ularni ilg’or tajribalar bilan tanishtirish va kasbiy rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratish.

Kurash sohasida ilmiy tadqiqotlarni qo’llab-quvvatlash, yosh olimlar va tadqiqotchilarni rag’batlantirish.

Ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, zamonaviy sport anjomlari va uskunolari bilan ta’minlash.

Xulosa. Kurash mutaxassislarini tayyorlashning falsafiy konsepsiyasi - bu muhim nazariy asos bo’lib, ta’lim jarayonining asosiy yo’nalishlarini belgilab beradi. Insonparvarlik, milliy qadriyatlarga sodiqlik, fuqarolik mas’uliyati, kasbiy kompetentlik, sog’lom turmush tarzi va doimiy rivojlanish tamoyillariga asoslangan kurash mutaxassislari jamiyatga foydali, ma’naviy yetuk va o’z kasbining ustasi bo’lgan kadrlar bo’lib yetishadi. Bu esa, o’z navbatida, kurash sportini rivojlantirishga va mamlakatimizning xalqaro maydondagi obro’sini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

7. Abdurahmonov E. Kurash pedagogikasi: nazariya va amaliyot / E. Abdurahmonov. — Toshkent: «Sport–Fan», 2019. — 256 b.
8. Azizov D. Kurashchilarning tayyorgarligida falsafa ahamiyati / D. Azizov. — Samarkand: «Sharq», 2020. — 184 b.
9. Usmonov S., Mirzaev J. Jismoniy tarbiya va kurash mutaxassislari / S. Usmonov, J. Mirzaev. — Toshkent: «Ilm–Ziyo», 2021. — 312 b.
10. Karimova N. Sport falsafasi asoslari / N. Karimova. — Buxoro: «Ilmiy nashrlar», 2018. — 224 b.
11. Sharipov A. Kurash ta’limi va metodikasi / A. Sharipov. — Toshkent: «O‘zbekiston sport nashriyoti», 2022. — 290 b.
12. Turg‘unov B. Kurash pedagogikasining falsafiy yondashuvlari / B. Turg‘unov. — Qo‘qon: «FAN–PRESS», 2021. — 200 b.
13. Saidov M. Sport mutaxassisini tayyorlash: konseptual asoslar / M. Saidov. — Namangan: «Ilm–Nashr», 2019. — 232 b.
14. Yo‘ldoshev A. Kurashda pedagogik g‘oyalar / A. Yo‘ldoshev. — Toshkent: «O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti», 2020. — 276 b.
15. Raxmonov H. Falsafa va sport: nazariya, metod / H. Raxmonov. — Samarqand: «Sharq–Fan», 2022. — 248 b.
16. Ergashev S. Kurash mutaxassislari tayyorlash: ilmiy–metodik qo‘llanma / S. Ergashev. — Toshkent: «Ilmiy meros», 2023. — 304 b.

FUTBOL MAKTABLARIDA FUTBOLCHILARNI TAYYORLASH TIZIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK ILMKONIYATLARI

Ahmadov Xondamir Shodmon o'g'li,

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Mazkur maqolada futbol maktablarida yosh futbolchilarni tayyorlash tizimining samaradorligini oshirish masalalari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda futbolchilarning jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarligini kompleks rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy yondashuvlar yoritilgan. Shuningdek, mashg'ulot jarayonini rejalashtirish, murabbiylar kompetensiyasini rivojlantirish hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali futbol maktablari faoliyatini takomillashtirish yo'llari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: futbol maktabi, sport ta'limi, tayyorgarlik tizimi, jismoniy tayyorgarlik, texnik-taktik mahorat, sport pedagogikasi.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ В ФУТБОЛЬНЫХ ШКОЛАХ

В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируются вопросы повышения эффективности системы подготовки юных футболистов в футбольных школах. В исследовании освещаются современные подходы, направленные на комплексное развитие физической, технической, тактической и психологической подготовленности футболистов. Также обоснованы пути совершенствования деятельности футбольных школ за счёт рационального планирования тренировочного процесса, развития профессиональной компетентности тренеров и внедрения инновационных педагогических технологий.

Ключевые слова: футбольная школа, спортивное образование, система подготовки, физическая подготовка, технико-тактическое мастерство, спортивная педагогика.

PEDAGOGICAL POSSIBILITIES OF INCREASING THE EFFICIENCY OF THE FOOTBALL PLAYER TRAINING SYSTEM IN FOOTBALL SCHOOLS

This article analyzes the issues of improving the effectiveness of the system for training young football players in football schools from a scientific and pedagogical perspective. The study highlights modern approaches aimed at the комплекс development of football players' physical, technical, tactical, and psychological preparedness. In addition, the ways to improve the activities of football schools through effective planning of the training process, development of coaches' professional competence, and implementation of innovative pedagogical technologies are substantiated.

Keywords: football school, sports education, training system, physical training, technical and tactical skills, sports pedagogy.

Kirish. Bugungi kunda futbol nafaqat ommaviy sport turi, balki yoshlarni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda muhim ijtimoiy-pedagogik vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Xususan, futbol maktablari yosh futbolchilarni professional sport faoliyatiga tayyorlashning asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Ushbu jarayonda mashg'ulotlar tizimining ilmiy asoslanganligi, uzluksizligi va samaradorligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Zamonaviy sport ta'limi oldiga qo'yilayotgan asosiy vazifa – futbolchilarni faqatgina jismoniy jihatdan emas, balki texnik, taktik, psixologik va ijtimoiy kompetensiyalar asosida rivojlantirishdir. Shu bois futbol maktablarida tayyorgarlik tizimini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi.

Futbol maktablarida futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirishning pedagogik mexanizmlarini aniqlash va ilmiy asoslashdan iborat.

Futbol maktablarida amalda qo'llanilayotgan tayyorgarlik tizimining holatini tahlil qilish, futbolchilar tayyorgarligining asosiy komponentlarini aniqlash, samaradorlikni oshirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlarni belgilash, innovatsion mashg'ulot metodlarini asoslab berish.

Tadqiqot metodologik asosini sport pedagogikasi, jismoniy tarbiya nazariyasi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va kompetensiyaviy yondashuv g'oyalari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan

foydalanildi. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish va suhbat, pedagogik tajriba, taqqoslash va umumlashtirish metodlari.

Futbolchilarni tayyorlash tizimining mazmuni. Futbol maktablarida tayyorgarlik tizimi ko‘p bosqichli va uzluksiz jarayon bo‘lib, quyidagi asosiy yo‘nalishlarni qamrab oladi. Jismoniy tayyorgarlik. Jismoniy tayyorgarlik futbolchining chidamliligi, tezkorligi, kuchi va chaqqonligini rivojlantirishga qaratilgan. Mashg‘ulotlar yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozim.

Texnik tayyorgarlik texnik tayyorgarlik to‘pni boshqarish, uzatish, zarba berish kabi asosiy futbol texnik elementlarini mukammal egallashni nazarda tutadi. Bu jarayonda takroriy mashqlar va o‘yin elementlaridan keng foydalanish samarali hisoblanadi.

Taktik tayyorgarlik taktik tayyorgarlik futbolchining o‘yin vaziyatlarini tez va to‘g‘ri baholash, jamoaviy harakatlarni tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Mashg‘ulotlarda model o‘yinlar va vaziyatli topshiriqlar muhim o‘rin tutadi.

Psixologik tayyorgarlik psixologik tayyorgarlik futbolchilarda stressga chidamlilik, o‘ziga ishonch va motivatsiyani shakllantirishga xizmat qiladi. Murabbiy va sport psixologi hamkorligi ushbu yo‘nalishda muhim ahamiyatga ega.

Futbol maktablarida samaradorlikni oshirish omillari. Futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirish quyidagi omillar bilan bevosita bog‘liq. Murabbiylarning kasbiy kompetensiyasi va doimiy malaka oshirishi. Mashg‘ulot jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish. Individual yondashuv va differensial ta‘lim. Mashg‘ulotlar va musobaqalar uyg‘unligi, nazorat va baholash tizimining aniqligi.

Pedagogik imkoniyatlar deganda futbol maktablarida ta‘lim-tarbiya jarayonini maqsadga muvofiq, ilmiy asoslangan va samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi shart-sharoitlar, metodlar, vositalar va yondashuvlar majmui tushuniladi. Ushbu imkoniyatlar futbolchilarni tayyorlash tizimining barcha tarkibiy qismlarini — jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarlikni kompleks rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Futbol maktablarida pedagogik imkoniyatlardan oqilona foydalanish mashg‘ulotlar sifatini oshirish, futbolchilarning individual salohiyatini ro‘yobga chiqarish va sport natijalarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Ta‘lim jarayonini ilmiy asosda rejalashtirish imkoniyati. Futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirishning muhim pedagogik imkoniyatlaridan biri — mashg‘ulot jarayonini ilmiy asosda rejalashtirishdir. Bu quyidagilarni o‘z ichiga oladi. Yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish. Bosqichma-bosqich tayyorgarlik tizimini ishlab chiqish. Yuklamalarning optimal nisbatini belgilash. Mashg‘ulotlar va musobaqalar uyg‘unligini ta‘minlash.

Mazkur yondashuv futbolchilarning ortiqcha charchashi va jarohatlanishining oldini oladi hamda barqaror sport natijalariga erishishga imkon yaratadi.

Kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv zamonaviy sport pedagogikasida kompetensiyaviy yondashuv futbolchilarni faqat jismoniy jihatdan emas, balki mustaqil fikrlash, tez qaror qabul qilish va jamoaviy harakat qilish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv esa futbolchining individual qobiliyatlarini aniqlash, uning psixologik holatini inobatga olish, individual mashg‘ulot dasturlarini qo‘llash orqali tayyorgarlik samaradorligini oshiradi.

Bu pedagogik imkoniyat futbolchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi va sportga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyati Futbol maktablarida tayyorgarlik tizimini takomillashtirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim o‘rin tutadi. Shulardan, muammoli ta‘lim, o‘yin texnologiyalari, model va vaziyatli mashqlar, video tahlil va raqamli monitoring vositalari.

Ushbu texnologiyalar mashg‘ulot jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish, futbolchilarning tahliliy va taktik tafakkurini rivojlantirish imkonini beradi.

Murabbiylarning pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish. Futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligi bevosita murabbiylarning pedagogik va kasbiy kompetensiyasi bilan bog‘liq. Pedagogik imkoniyatlar doirasida quyidagilar muhim ahamiyatga ega.

Murabbiylarning doimiy malaka oshirishi- Futbol maktablarida futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirishda murabbiylarning doimiy malaka oshirishi muhim pedagogik imkoniyatlardan biri hisoblanadi. Chunki mashg‘ulot jarayonining mazmuni, metodlari va natijadorligi bevosita murabbiylarning kasbiy-pedagogik tayyorgarlik darajasiga bog‘liqdir.

Murabbiylarning malaka oshirish jarayoni ularning zamonaviy sport pedagogikasi, jismoniy tayyorgarlik nazariyasi, texnik-taktik o‘yin modellarini chuqur egallashini ta‘minlaydi. Bu esa futbolchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda mashg‘ulotlarni rejalashtirish hamda samarali tashkil etish imkonini yaratadi.

Doimiy malaka oshirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:
zamonaviy futbol mashg‘ulotlari metodikasini o‘rganish;
innovatsion pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish;
sport psixologiyasi va pedagogik diagnostika asoslarini egallash;
raqamli texnologiyalar va video tahlil usullaridan foydalanish.

Murabbiylarning malaka oshirishi jarayonida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor bo‘lib, bu murabbiylarning nafaqat bilim va ko‘nikmalarini, balki ularning tahliliy fikrlash, ijodiy yondashuv va reflektiv faoliyatini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, malaka oshirish tizimi murabbiylarda kasbiy motivatsiya va o‘z-o‘zini rivojlantirish ehtiyojini shakllantiradi. Bu holat mashg‘ulotlar sifatining barqaror oshishiga, futbolchilar bilan ishlashda individual va differensial yondashuvni samarali qo‘llashga xizmat qiladi.

Zamonaviy sport pedagogikasi yutuqlarini amaliyotga joriy etish - Futbol maktablarida futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirishda zamonaviy sport pedagogikasi yutuqlarini amaliyotga joriy etish muhim pedagogik imkoniyatlardan biri hisoblanadi. Zamonaviy sport pedagogikasi futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi bilan bir qatorda ularning texnik, taktik, psixologik hamda ijtimoiy rivojlanishini ta‘minlashga yo‘naltirilgan kompleks yondashuvni nazarda tutadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida mashg‘ulot jarayonini tashkil etish futbolchilarning faol ishtirokini ta‘minlaydi, mustaqil fikrlash va o‘yin vaziyatlarini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Xususan, kompetensiyaviy yondashuv futbolchilarda o‘yin kompetensiyasi, jamoada hamkorlik qilish, tezkor qaror qabul qilish kabi muhim ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Sport pedagogikasi yutuqlarini amaliyotga joriy etishda quyidagi yo‘nalishlar alohida ahamiyatga ega. Mashg‘ulotlarni shaxsga yo‘naltirilgan va differensial yondashuv asosida tashkil etish, muammoli ta‘lim va vaziyatli mashqlardan foydalanish, o‘yin faoliyatiga asoslangan pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, futbolchilar faoliyatini tahlil qilishda refleksiya elementlarini joriy etish.

Shuningdek, zamonaviy sport pedagogikasida integrativ yondashuv muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondashuv jismoniy tayyorgarlikni texnik-taktik mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish, nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan bog‘lash imkonini beradi. Natijada futbolchilarning sport tayyorgarligi tizimli va uzluksiz tarzda rivojlanadi.

Zamonaviy sport pedagogikasi yutuqlarini amaliyotga joriy etish murabbiylarning pedagogik kompetensiyasini oshirish, mashg‘ulot jarayonining samaradorligini ta‘minlash hamda futbolchilarning individual imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishga xizmat qiladi.

Sport psixologiyasi va pedagogik diagnostika metodlaridan foydalanish - Futbol maktablarida futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirishda sport psixologiyasi va pedagogik diagnostika metodlaridan foydalanish muhim pedagogik imkoniyatlardan biri hisoblanadi. Mazkur metodlar futbolchilarning nafaqat jismoniy va texnik tayyorgarlik darajasini, balki ularning psixologik holati, motivatsiyasi va shaxsiy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Sport psixologiyasi metodlari futbolchilarda musobaqaviy barqarorlik, stressga chidamlilik, irodaviy sifatlar hamda o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltiriladi. Mashg‘ulot jarayonida psixologik treninglar, motivatsion suhbatlar va reflektiv mashqlarni qo‘llash futbolchilarning o‘yin faoliyatidagi ishonchini oshiradi hamda ularning sport natijalariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Pedagogik diagnostika metodlari esa futbolchilarning tayyorgarlik darajasini tizimli ravishda baholash imkonini beradi. Ushbu metodlar quyidagi yo‘nalishlarda qo‘llaniladi.

futbolchilarning jismoniy va texnik ko‘rsatkichlarini aniqlash;
taktik fikrlash va o‘yin vaziyatlarini tahlil qilish qobiliyatini baholash;
psixologik holat va motivatsiya darajasini monitoring qilish;
individual rivojlanish dinamikasini kuzatish.

Diagnostika natijalari asosida murabbiylar mashg‘ulot mazmunini individuallashtiradi, yuklamalarni moslashtiradi va samarali pedagogik qarorlar qabul qiladi. Bu esa mashg‘ulot jarayonining maqsadlilik va natijadorligini oshiradi.

Sport psixologiyasi va pedagogik diagnostika metodlaridan kompleks foydalanish futbolchilarni tayyorlash jarayonida individual va differensial yondashuvni ta‘minlaydi. Natijada futbolchilarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, ularni rivojlantirishga yo‘naltirilgan samarali mashg‘ulotlar tashkil etiladi.

Bu omillar murabbiy-futbolchi munosabatlarining samaradorligini oshirib, ta‘lim-tarbiya jarayonining sifatini ta‘minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, futbol maktablarida futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirish uchun ilmiy asoslangan, kompleks va uzluksiz pedagogik yondashuv zarur. Jismoniy, texnik, taktik va

psixologik tayyorgarlik uyg'unligi futbolchilarning sport mahoratini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori. Bolalar va o'smirlar sport maktablari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida. – Toshkent, 2019. – 8 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. – Toshkent, 2020. – 6 b.
3. UEFA Coaching Convention Manual. – Nyon: UEFA, 2021. – 164 p.
4. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. М.: Просвещение, 2008. – 287 б.
5. Верхошанский Ю.В. Основы специальной физической подготовки спортсменов. – М.: Физкультура и спорт, 2009. – 352 б.
6. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – М.: Физкультура и спорт, 2010. – 544 б.
7. Platonov V.N. The System of Training of Athletes in Olympic Sport. – Kyiv: Olympic Literature, 2015. – 680 p.
8. Bompa T., Buzzichelli C. Periodization: Theory and Methodology of Training. – Champaign: Human Kinetics, 2019. – 412 p.
9. Wein H. Developing Youth Football Players. – Champaign: Human Kinetics, 2017. – 328 p.
10. Williams A.M., Reilly T. Talent Identification and Development in Soccer. – London: Routledge, 2000. – 198 p.
11. Горбунов Г.Д. Психология спортивной деятельности. – М.: Академический проект, 2012. – 256 б.
12. Ильин Е.П. Психология спорта. – СПб.: Питер, 2016. – 304 б.
13. Shadmanov Q., Abdullayev S. Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 220 b.

**ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ
ТХЭКВОНДИСТОВ В ПРЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНОМ МЕЗОЦИКЛЕ**

Косимова Наргизахон Рустамхон кизи,

*Преподаватель кафедры теории и методики единоборств факультета
спортивной деятельности Ферганского государственного университета
nargiza.ka5imova@yandex.com*

Сайдахмадов Аъзамхон Валихон угли,

*Старший преподаватель кафедры теории и методики единоборств факультета
спортивной деятельности Ферганского государственного университета
azamsaydaxmadov92@gmail.com*

В данной статье рассматриваются ключевые аспекты технико-тактической подготовки (ТТП) высококвалифицированных тхэквондистов в предсоревновательном мезоцикле. Основная цель исследования – систематизировать и научно обосновать методику построения тренировочного процесса, направленную на достижение пика спортивной формы к моменту главного старта. В работе проанализированы структурные компоненты предсоревновательного мезоцикла, выделены приоритетные задачи ТТП, определены соотношения средств и методов тренировки. Особое внимание уделяется моделированию соревновательной деятельности, совершенствованию атакующих, контратакующих и оборонительных действий в условиях, максимально приближенных к реальному поединку. Теоретическая значимость статьи заключается в углублении представлений о специфике ТТП на этапе непосредственной подготовки к соревнованиям. Практическая ценность состоит в разработке конкретных рекомендаций, планов-конспектов тренировочных занятий и инструментов контроля, которые могут быть использованы тренерами и спортсменами высокой квалификации для оптимизации подготовительного процесса и повышения соревновательной результативности.

Ключевые слова: *тхэквондо, высококвалифицированные спортсмены, технико-тактическая подготовка, предсоревновательный мезоцикл, моделирование, соревновательная деятельность, пик спортивной формы.*

**TECHNICAL AND TACTICAL TRAINING OF HIGHLY QUALIFIED TAEKWONDO
ATHLETES IN THE PRE-COMPETITION MESOCYCLE**

This article examines the key aspects of the technical and tactical training (TTP) of highly qualified taekwondo practitioners in the pre-competitive mesocycle. The main purpose of the study is to systematize and scientifically substantiate the methodology of building the training process aimed at reaching the peak of athletic fitness by the time of the main start. The paper analyzes the structural components of the pre-competitive mesocycle, highlights the priority tasks of TTP, and determines the ratio of training tools and methods. Special attention is paid to modeling competitive activities, improving attacking, counterattacking and defensive actions in conditions as close as possible to a real duel. The theoretical significance of the article lies in deepening the understanding of the specifics of the TPP at the stage of direct preparation for the competition. The practical value lies in the development of specific recommendations, training plans and monitoring tools that can be used by highly qualified coaches and athletes to optimize the preparatory process and improve competitive performance.

Keywords: *taekwondo, highly qualified athletes, technical and tactical training, pre-competitive mesocycle, modeling, competitive activity, peak athletic fitness.*

**MUSOBAQA OLDIDAGI MEZOTSIKLDA YUQORI MALAKALI
TAEKVONDOCHILARNING TEXNIK VA TAKTIK TAYYORGARLIGI**

Ushbu maqolada musobaqadan oldingi mezotsiklda yuqori malakali taekvondochilarni texnik-taktik tayyorlashning (TTP) asosiy jihatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi asosiy boshlanish vaqtida sport formasining eng yuqori cho'qqisiga chiqishga qaratilgan o'quv jarayonini qurish metodologiyasini tizimlashtirish va ilmiy asoslashdir. Ishda musobaqadan oldingi mezotsiklning tarkibiy qismlari tahlil qilindi, TTP ning ustuvor vazifalari aniqlandi, o'qitish vositalari va usullarining nisbati aniqlandi. Raqobat faoliyatini modellashtirish, hujum, qarshi hujum va mudofaa harakatlarini Real jangga

imkon qadar yaqin sharoitlarda takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maqolaning nazariy ahamiyati musobaqalarga to'g'ridan-to'g'ri tayyorgarlik bosqichida TTP ning o'ziga xos xususiyatlari haqidagi g'oyalarni chuqurlashtirishdan iborat. Amaliy qiymat tayyorgarlik jarayonini optimallashtirish va raqobatbardosh samaradorlikni oshirish uchun yuqori malakali murabbiylar va sportchilar tomonidan ishlatilishi mumkin bo'lgan aniq tavsiyalar, o'quv mashg'ulotlari rejalari va nazorat vositalarini ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so'zlar: taekvondo, yuqori malakali sportchilar, texnik-taktik tayyorgarlik, musobaqadan oldingi mezotsikl, modellashirish, raqobatbardosh faoliyat, sport formasining eng yuqori cho'qqisi.

Введение. Современное олимпийское тхэквондо (WT) характеризуется чрезвычайно высоким уровнем конкуренции, динамичностью и постоянным ростом спортивных результатов. Победа на крупных международных турнирах определяется не только физическим и психологическим превосходством, но и в первую очередь – эффективностью технико-тактического арсенала спортсмена, его способностью адаптироваться к различным стилям ведения боя и принимать нестандартные решения в условиях жесткого лимита времени и высокого психоэмоционального напряжения.

Цикличность тренировочного процесса является фундаментальным принципом спортивной подготовки. В рамках годового макроцикла предсоревновательный мезоцикл (длительностью 4-8 недель) играет решающую роль. Его главная задача – интеграция всех компонентов подготовленности (физической, технической, тактической, психической) и формирование состояния «спортивной формы» к строго определенному сроку.

Технико-тактическая подготовка в этом периоде претерпевает качественные изменения: от наработки объема и освоения новых элементов – к их шлифовке, автоматизации в усложненных условиях и эффективному применению в рамках индивидуальной соревновательной стратегии. Таким образом, проблема исследования заключается в необходимости научно-методического обоснования содержания, организации и дозирования средств ТТП в предсоревновательном мезоцикле для высококвалифицированных тхэквондистов.

Цель статьи – разработать и представить комплексную модель технико-тактической подготовки в предсоревновательном мезоцикле для тхэквондистов высокой квалификации.

Задачи:

1. Определить структуру и задачи предсоревновательного мезоцикла.
2. Проанализировать специфику технико-тактических действий в современном тхэквондо.
3. Разработать методику ТТП с акцентом на моделирование соревновательной деятельности.
4. Предложить практические инструменты контроля и планирования ТТП.

Структура и задачи предсоревновательного мезоцикла в тхэквондо

Предсоревновательный мезоцикл (или мезоцикл непосредственной подготовки к соревнованиям – НПС) является заключительным этапом подготовки перед целевым стартом. Условно его можно разделить на два блока:

Базовый этап (3-5 недель): Акцент на специализированную физическую подготовку и совершенствование технико-тактического мастерства. Происходит увеличение доли работы в условиях, моделирующих соревновательный поединок.

Подводящий этап (1-2 недели): Снижение объема нагрузок при сохранении их интенсивности («подводка»). Основное внимание – на тактическую подготовку, восстановление, психологическую настройку и отладку индивидуального плана боя.

Основные задачи ТТП в предсоревновательном мезоцикле:

1. Достижение автоматизма и вариативности ключевых технических действий (ударов ногами в голову и корпус, их комбинаций).
 2. Совершенствование тактического мышления: умения «читать» противника, прогнозировать его действия, менять стратегию по ходу боя.
 3. Адаптация к различным тактическим схемам ведения боя (атакующей, контратакующей, темповой, дистанционной).
 4. Моделирование полной соревновательной нагрузки (раунды, время, работа с разными партнерами, условия).
 5. Индивидуализация подготовки: отработка «коронных» связок и действий с учетом сильных сторон спортсмена и анализа потенциальных соперников.
2. Содержание технико-тактической подготовки.
 - 2.1. Совершенствование технического арсенала

На этом этапе нецелесообразно изучать принципиально новую технику. Акцент делается на:

Точность и скорость: Удары на максимальной скорости с концентрацией на точном попадании в мишень (лапы, манекены, защитные жилеты).

Стабильность и эффективность: Доведение до автоматизма 5-7 ключевых ударов и их комбинаций. Использование биомеханического анализа и видеоповторов для коррекции ошибок.

Работа в усложненных условиях: Выполнение технических действий на фоне утомления, в ограниченном пространстве, с сопротивлением партнера.

График 1: Динамика изменения объема и интенсивности технической работы в предсоревновательном мезоцикле (8 недель).

Параметр	Неделя 1	Неделя 2	Неделя 3	Неделя 4	Неделя 5	Неделя 6	Неделя 7 (Подводка)	Неделя 8 (Соревв.)
Объем (кол-во повт.)	Высокий	Очень выс.	Высокий	Средний	Средний	Средний	Низкий	-
Интенсивность	Средняя	Высокая	Очень выс.	Очень выс.	Высокая	Высокая	Высокая (коротк.)	-
Спец. выносливость	+	++	+++	+++	++	+	+	-

(Условные обозначения: «+» - низкая, «++» - средняя, «+++» - высокая нагрузка)

2.2. Тактическая подготовка и моделирование

Это стержень всего мезоцикла. Она включает:

- Индивидуальный тактический план (ИТП): Разработка для каждого спортсмена сценариев боя против различных типов противников (агрессор, контратакер, темповик).

Отработка действий в стандартных ситуациях: Начало раунда, окончание раунда, действия при отставании/преимуществе в счете, поведение после нокдауна.

Спарринговая работа различной направленности:

Учебные спарринги (акцент на отработку конкретных связок).

Контрольные спарринги (полная имитация соревнований, включая взвешивание, разминку).

Спарринги с «неудобными» партнерами (левши, высокие/низкие, с нестандартной манерой).

Спарринги с изменяющимися условиями (смена партнера каждые 30-60 сек).

Анализ и работа над ошибками: Просмотр видео своих спаррингов и боев потенциальных соперников. Использование тактических карточек и схем.

График 2: Распределение времени на различные виды тактической работы в течение недели базового этапа.

Рис. 2. Распределение времени на виды тактической работы (неделя базового этапа)

"Моделирующие спарринги" : 35

"Отработка ИТП и связок" : 25

"Анализ видео (свои/чужие бои)" : 15

"Работа в стандартных ситуациях" : 15

"Тактические игры и задания" : 10

3. Методика построения тренировочных занятий

Тренировочное занятие в предсоревновательном мезоцикле имеет ярко выраженную специализированную направленность.

Примерный план-конспект тренировки на базовом этапе:

Задача: Совершенствование контратакующей тактики против атакующего противника.

Часть 1. Подготовительная (20 мин): Специализированная разминка с имитацией контратакующих перемещений и ударов.

Часть 2. Основная (70 мин):

1. Работа на лапах/манекене: Контратаки двойным ударом (например, отскок + бэк-кик, или уход с линии атаки + долио-чаги в корпус). 3 серии по 2 мин.

2. Специально-подготовительные упражнения: «Лови момент» – партнер атакует в заданном темпе, спортсмен выполняет только контратаки. 4 раунда по 1.5 мин.

3. Учебный спарринг: Партнер играет роль агрессора. Задача – использовать только 2-3 заранее оговоренные контратакующие связки. 3 раунда по 2 мин.

4. Контрольный спарринг: Полноценный поединок с установкой на преобладание контратак. 3 раунда по 2 мин.

Часть 3. Заключительная (15 мин): Заминка, статическая растяжка. Анализ выполнения задачи по видеозаписи спарринга.

4. Контроль и оценка эффективности ТТП

Для объективной оценки используются:

1. Педагогический контроль: Экспертная оценка тренером эффективности действий в спаррингах и контрольных прикидках.

2. Тактико-технические показатели (по видеозаписям боев):

Активность (общее количество атак за бой).

Реализация (процент результативных ударов от общего числа).

Соотношение атака/контратака.

Эффективность защитных действий.

3. Тестирование в стандартных условиях: Выполнение «коронных» комбинаций на время и точность.

4. Анкетирование и самооценка спортсмена: Уровень уверенности в различных тактических схемах.

График 3: Динамика ключевых тактико-технических показателей в ходе предсоревновательного мезоцикла (на примере одного спортсмена).

Показатель	Начало мезоцикла	Середина мезоцикла	Конец мезоцикла (подводка)
Активность (ударов/раунд)	18	22	20
Реализация (%)	35%	42%	48%
Успешность контратак (%)	40%	55%	60%
Коэфф. защитных действий*	0.8	1.1	1.3

*Коэффициент защитных действий = (количество блоков + уходов) / (пропущенные удары).

Заключение. Техничко-тактическая подготовка высококвалифицированных тхэквондистов в предсоревновательном мезоцикле представляет собой сложный, многокомпонентный процесс, требующий научного подхода и тщательного планирования. Его эффективность определяется не объемом выполненной работы, а ее специфичностью и направленностью на моделирование условий целевых соревнований.

Ключевыми принципами построения ТТП в данном периоде являются:

1. Индивидуализация – вся работа строится вокруг сильных сторон спортсмена и его индивидуального тактического плана.

2. Моделирование – максимальное воспроизведение в тренировках всех параметров соревновательного поединка (время, нагрузка, поведение противников, внешние условия).

3. Избирательность – отказ от распыления внимания на второстепенные задачи, концентрация на шлифовке ограниченного, но высокоэффективного арсенала.

4. Контролируемость – постоянный мониторинг тактико-технических показателей и состояния спортсмена для оперативной коррекции планов.

Предложенная в статье модель, включающая четкую структуру мезоцикла, распределение средств и методов тренировки, а также систему контроля, позволяет систематизировать процесс подготовки и целенаправленно подвести тхэквондиста к пику спортивной формы, что является залогом достижения высоких соревновательных результатов.

Литературы:

1. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – М.: Советский спорт, 2005.

2. Шестаков М.П., Качулин А.Н. Тактическая подготовка в единоборствах. – М.: Физкультура и спорт, 2012.

3. Ким С.Б., Тхэквондо. Наука, теория, практика. – Ростов н/Д: Феникс, 2015.

4. Волков Л.В. Теория и методика детского и юношеского спорта. – К.: Олимпийская литература, 2002.

5. Матвеев Л.П. Общая теория спорта и ее прикладные аспекты. – М.: Известия, 2001.

6. Романенко М.И. Диагностика и прогнозирование в спортивной деятельности. – Краснодар: КГУФКСТ, 2008.
7. Абдуллаев Б. Ш. Развитие олимпийского тхэквондо в Узбекистане. — Ташкент: Университет физической культуры, 2018.
8. Каримов Р. И. Методика обучения техническим действиям в тхэквондо. — Ташкент: «Fan va texnologiya», 2020.
9. Ташматов Ш.Р., Абдурасулова Г.В., Пэк Мун Джонг, Ш.Н. Нуритдинова, Рахматов В.Ш.” повышение спортивного педагогического мастерства “(тхэквондо) Ташкент” Узкитобсавтоиздат”, 2020 г. 420 б
10. Абдурахманов, О., & Абдуфаттоев А.А. Учитель также владеет собственными знаниями о стратегии и тактики тхэквондо.
11. Абдуллаев Б. А. Методика оценки физической подготовленности спортсменов. — Ташкент, 2021.
12. Юсупов А. Анализ соревновательной деятельности тхэквондистов. — Самарканд, 2023.
13. Сидоров И. Методика оценки выносливости спортсменов. — Ташкент, 2018
14. Пак С. Тхэквондо: теория и практика. — Москва, 2019.
15. Мирзаев У. Современные технологии спортивного анализа. — Ташкент, 2022.

SAN’AT

BO’LAJAK MUSIQA MADANIYATI FANI O’QITUVCHILARIDA KASBIY MALAKALARNI SHAKLLANTIRISH

Qutliyeva Gulmira Dilmuratovna,

Buxoro davlat pedagogika institutining ilmiy tadqiqotchisi

Maqolada bo’lajak musiqa madaniyati fani o’qituvchisi o’z faoliyatida nafaqat nazariy bilimga, balki vokal-xor malakalariga ham ega bo’lishi; garmoniya, ohang va ritm asoslarini tushunish hamda ularni amaliyotda qo’llash qobiliyatiga ega bo’lishi; tovush madaniyati bo’yicha malakaga ega bo’lishi; jamoaviy uyg’unlik va badiiy ifoda bo’yicha bilimga ega bo’lishi; vokal-xor malakalarini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo’llash malakalariga ega bo’lishi bo’yicha uslubiy tavsiyalar bayon etilgan. Shuningdek, texnik malakalarni takomillashtirish bo’yicha ishlar bo’lajak o’qituvchilarning doimiy e’tiborida bo’lishi; musiqiy-texnikaviy malakalarga cholg’u chalishni bilishi, musiqa nazariyasini bilishi ham maqolada qayd etilgan.

Kalit so’zlar: musiqa, vokal-xor malakalari, texnik malakalar, tovush madaniyati, jamoaviy uyg’unlik, badiiy ifoda, ta’lim texnologiyalari.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье подчёркивается, что будущий учитель музыкальной культуры в своей работе должен владеть не только теоретическими знаниями, но и вокально-хоровыми навыками; понимать основы гармонии, мелодии и ритма и уметь применять их на практике; иметь навыки звуковой культуры; обладать знаниями коллективной гармонии и художественного выражения. Изложены методические рекомендации по приобретению навыков использования современных педагогических технологий в формировании вокально-хоровых навыков. В статье также отмечается, что работа над улучшением технических навыков должна быть постоянным приоритетом для будущих учителей; музыкально-технические навыки включают в себя умение играть на инструменте и знание теории музыки.

Ключевые слова: музыка, вокально-хоровые навыки, технические навыки, звуковая культура, коллективная гармония, художественное выражение, образовательные технологии.

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS OF MUSIC CULTURE

The article emphasizes that a future teacher of musical culture in his work must possess not only theoretical knowledge, but also vocal and choral skills; understand the basics of harmony, melody and rhythm and be able to apply them in practice; have skills in sound culture; possess knowledge of collective harmony and artistic expression. The article presents methodological recommendations for acquiring skills in using modern pedagogical technologies in the development of vocal and choral skills. The article also notes that improving technical skills should be a constant priority for future teachers; musical technical skills include the ability to play an instrument and knowledge of music theory.

Key words: music, vocal and choral skills, technical skills, sound culture, collective harmony, artistic expression, educational technologies.

Kirish. Musiqa ta’lim-tarbiyasining Konsepsiyasiga - yosh avlodni milliy musiqa merosimizga vorislik qilib, umumbashariy musiqa boyligini idrok eta oladigan hamda qadrlaydigan madaniyatli inson darajasida voyaga yetkazish qayd etib o’tilgan. Buning uchun har bir o’quvchining musiqiy iqtidorini rivojlantirib, musiqa san’atiga mehr va ishtiyoqini oshirish, musiqadan zaruriy bilim, amaliy malakalar doirasini tarkib toptirish, iqtidorli o’quvchilarning musiqiy rivojlanishlari uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratib berish maktab musiqa ta’lim-tarbiyasining asosiy vazifasidir. Mazkur oliy maqsad va vazifani amalga oshirishda «Musiqa» faniga ijtimoiy rivojlantiruvchi omil sifatida qarash, muammolarni hal etishda keng

o'qituvchilar ijodiga tayanish, musiqa o'qitish uslubi-yotini har tomonlama ilmiy-metodik izlanish natijalari va ilg'or tajribalar asosida takomillashtirish asosiy vazifa hisoblanadi.

Ma'limki, musiqa inson ruhiyatiga bevosita ta'sir etuvchi, ma'naviy kamolotga yo'naltiruvchi san'at turi hisoblanadi. U insonning estetik didini shakllantirishda, his-tuyg'ularini boyitish va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Shu boisdan ta'lim tizimida musiqa madaniyati faniga e'tibor yil sayin ortib bormoqda. Bu, o'z navbatida, Oliy ta'lim tizimining musiqa yo'lashida tahsil olayotgan talabalarning nazariy bilim saviyasini o'stirib borish, cholg'u asbobida mohirona ijro etish, qo'shiqlarni ifodali kuylash malakalarini rivojlantirib borishni talab etadi. Chunki bo'lajak musiqa madaniyati fani o'qituvchisi o'z faoliyatida nafaqat nazariy bilimga ega bo'lishi, balki vokal-xor malakalariga ham ega bo'lishi uning kelajakdagi o'qituvchilik faoliyati uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan vokal-xor faoliyati orqali o'quvchilarni musiqaga jalb etish, ularning musiqani faol tinglashga odatlantirish, qo'shiqlarni jozibali kuylash, ifodaviylik va jamoaviylikka xos qobiliyatlarini shakllantirish mumkin.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Vokal-xor malakalari — bu shaxsning ovoz imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish, intonatsion aniqlikka erishish, jamoa bilan uyg'un kuylash, ritmni saqlash va musiqani badiiy ifodalash qobiliyatidir. Bu malakalar quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

- texnik malakalar;
- tovush madaniyati;
- jamoaviy uyg'unlik va badiiy ifoda.

Texnik malakalarni takomillashtirish bo'yicha ishlar o'quv jarayonida muhim o'rin tutadi va bo'lajak o'qituvchilarning doimiy e'tiboridagi mavzudir. Musiqiy-texnikaviy malakalarga cholg'u chalishni bilish, musiqa nazariyasini bilish (ritm, ohang, garmoniya) va amaliy ijro mahorati (aniqlik, dinamika, temp) kiradi. Bu, shuningdek, ovozni to'g'ri qo'yish va qayta ishlash (tenglashtirish, siqish, reverberatsiya) va ijro mahorati (artistlik, konsentratsiya) uchun ovoz muhandisligi ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Shularni inobatga olgan holda bo'lajak musiqa o'qituvchisi notalar, ritm va dinamik rang-barangliklarni chuqur his etish va aniq ijro etish malakalarini egallab borishi kerak. Ayniqsa, temp va ritmni aniq ushlab turish qobiliyatini o'stirib borishi talab etiladi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchi musiqa nazariyasi bo'yicha puxta bilimga ega bo'lishi, garmoniya, ohang va ritm asoslarini tushunish hamda ularni amaliyotda qo'llash mahoratiga ega bo'lishi muhim. Uning musiqiy xotirasi qanchalik uyg'in rivojlanib borsa kelajakdagi faoliyatida salmoqli ishlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Musiqiy asarlarni yodlash va takrorlash, badiiylik, musiqaning hissiy mazmunini ijro orqali yetkazishi samarali bo'ladi.

Texnik va ovozli muhandislik ko'nikmalariga ega bo'lish ham bo'lajak o'qituvchi uchun muhim. Jumladan, cholg'u ijrochilik mahorati, muayyan cholg'u asbobini chalish uchun texnik qobiliyatga ega bo'lishlik muhim ahamiyat kasb etadi. Uning dasturiy ta'minot malakasi o'sib borishi ayniqsa, ahamiyatli hisoblanadi. Notalarni yozib olish, tahrirlash va aralashtirish uchun dasturiy ta'minotdan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Bu komponentlar o'zaro uyg'unlashgan holda shakllantirilgandagina haqiqiy vokal-xor madaniyati yuzaga keladi.

Bo'lajaq musiqa o'qituvchisining tovush madaniyati bo'yicha malakaga ega bo'lishi amaliyot uchun ahamiyatli. “Musiqiy tovush madaniyatiga ega bo'lish” musiqiy qadriyatlarni chuqur anglash va o'zlashtirish asosida shakllanadigan va rivojlangan musiqiy idrok hamda didga ega bo'lishni anglatadi. Uslub va janrlarni farqlay bilish, musiqaning mazmun-mohiyatini, uning shaxs va jamiyatga ta'sirini anglash, undan ma'naviy boyitish, ilhom ola bilishni o'z ichiga olishini bo'lajak musiqa o'qituvchisi ta'limning dastlabki kunlaridan anglashi kerak.

Shuni alohida qayd etib o'tish joizki, musiqiy tovush madaniyati asosiy jihatlarga ega. Jumladan, ma'naviy rivojlanish: Musiqiy madaniyat insonning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini shakllantirishga yordam beradi va uning ichki dunyosini boyitadi. Hissiy idrok esa musiqaning kayfiyatga ta'sir qilish qobiliyati tufayli quvonch va shodlikdan qayg'u va ohangdorlikgacha bo'lgan keng ko'lamli his-tuyg'ularni boshdan kechirish va tushunish imkonini beradi. Musiqi shaxs va jamiyatning madaniy o'ziga xosligini aks ettiradi, ularning tarixi, qadriyatlari va ideallarini aks ettiradi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisi musiqa asarlarini tinglash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Bu shunchaki fonda tinglash emas, balki faol, ongli idrok etish, "ongni oziqlantirish" va hatto qaror qabul qilishga ta'sir qilishi mumkin. Musiqiy matnni tushunichasini, musiqiy janrlar, uslublar va bastakorlar haqida bilish asarlarni, shuningdek, ularning tarix va jamiyatdagi o'rnini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisi jamoaviy uyg'unlik va badiiy ifoda bo'yicha bilimga ega bo'lishi uning kelajakdagi faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqiy-jamoaviy uyg'unlik - bu tovushlar yoki cholg'u asboblarning muvofiqlashtirilgan uyg'unlikdagi kombinatsiyasi bo'lsa, badiiy ifoda musiqa orqali

hissiyotlar va ma'nolarning ohang, ritm va garmoniya uyg'unligi orqali erishishdir. Ikki tushuncha bir-biriga bog'liq, chunki jamoaviy ijro va garmoniya bastakorlarning badiiy asarni ifodali yaratish uchun foydalanadigan vositalardir.

Tadqiqot metodologiyasi. Uyg'unlik vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, jamoaviy uyg'unlik kompozitorlar badiiy ifoda yaratishda foydalanadigan asosiy vositalardan biri sifatida aks etadi. Musiqaning estetik ta'siri tovushlarning uyg'un kombinatsiyasi muvaffaqiyatli bo'lsa, quloqda yoqimli taassurot uyg'otadi, bu esa musiqa asarini va uning badiiy mazmunini chuqurroq idrok etishga xizmat qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda vokal-xor malakalarni rivojlantirish ham juda muhim bo'lib u odatda uch bosqichda amalga oshiriladi:

1. Tayanch vokal ko'nikmalarini shakllantirish — ovoz apparatining tuzilishi, to'g'ri nafas olish va resonator ishlashini o'rgatish.

2. Xor ijrosi asoslarini o'rgatish — jamoada uyg'unlik, intonatsion aniqlik va asarni badiiy talqin qilish.

3. Badiiy-ijodiy ifodani rivojlantirish — sahna madaniyati, dirijyorlik va emotsional ijroni shakllantirish.

Endi shular haqida to'xtalib o'tsak. Tayanch vokal ko'nikmalarini shakllantirish deganda, xonandada to'g'ri nafas olish, ovoz chiqarish, titroq (vibrato), intonatsiya, artikulyatsiya va musiqa asarini emotsional ijro etish kabi asosiy vokal texnikalarini sistematik mashqlar orqali rivojlantirish tushuniladi; bu jarayon ovoz apparati elementlarining uyg'un ishlashini ta'minlab, iqtidorni muntazam mashg'ulotlar bilan boyitadi, natijada musiqiy ijro sifati va hissiy ta'sir kuchayadi.

Asosiy tayanch vokal ko'nikmalarini shakllantirib borishda nafas olish texnikasi (Diafragmatik nafas) muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, to'g'ri nafas olish – ovozning mustahkamligi va uning davomiyligini ta'minlaydi. Bu borada ko'krak qafasini emas, qorin oldi mushaklarini ishga solib, chuqur nafas olish va asta-sekin chiqarish mashqini amalga oshirish kerak. Tovush hosil qilish (Ovoz apparati)da ovoz bog'lamlarining erkin tebranishi va ularni boshqarish (ochish-yopish) mashqini bajarish yaxshi natija beradi. Bu mashqni "M", "N", "L", "V" kabi undoshlar bilan boshlanuvchi tovushlarni chiqarish va keyin unlilar (a, o, u, i, e) bilan davom ettirish kerak. Tovushlarni aniq, xato qilmasdan ijro etish mashqini bajarish uchun esa musiqiy pog'onalarni sekin va tez tempda, ham past, ham baland registrlarda kuylash darkor. Artikulyatsiyaga alohida e'tibor bergan holda, so'zlarni aniq talaffuz qilish, lab va til harakatlarini o'zgartirish mashqini bajarish kerak. Shu xildagi mashq tez aytiladigan va bir xil undosh bilan boshlanuvchi so'zlarni aniq aytilishda qo'l keladi. Past, o'rta va baland registrlarda bir tekis ovoz berish va ularning o'rtasida qiyinchiliksiz o'tish kerak.

Tayanch vokal ko'nikmalarini shakllantirishda ovoz titrashi alohida ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra to'g'ri nafas va mushaklardan foydalangan holda barqaror titrashni hosil qilish lozim. Shakllantirish jarayoni uchun esa har kuni qisqa muddatli, samarali mashqlarni bajarish kerak. Har bir mashqni bosqichma-bosqich takomillashtirish uchun ularga sistemali yondashuv talab etiladi. Ovozni zo'riqtirmasdan, asta-sekinlik bilan kuchaytirish orqali ovozni tejash kerak, albatta. Bu ko'nikmalar musiqa o'qituvchilari va xonandalar uchun asosiy tayanch bo'lib, ijodiy salohiyatni ochishga yordam beradi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Xor ijrosi asoslarini o'rgatish uchun dirijyorning nazariy bilim, vokal-xor metodikasi, xor san'ati tarixi va asarni tahlil qilish mahorati muhim; xor qo'shiqchilarini ovoz turlari bo'yicha (ayniqsa bolalar xorida) o'qitish, asarning mazmuni va musiqaviy jihatlarini chuqur o'rganish va ijro faoliyatini tashkil etish (dirijyorning o'zi yaratishi) asosiy bosqichlar hisoblanadi. Bo'lajak musiqa fani o'qituvchisi xor uchun yozilgan musiqa asarini tahlil qilish yo'llarini bilishi kerak. Bunda asarni mualliflari, asarni mazmun mohiyatini, asarning qaysi xor uchun yozilganligi (jorli yoki jo'rsiz)ni, kimlar tomonidan kuylanishi, asarni sur'at tezligi, tonalligi, o'lchovi, asarning umumiy va ovoz diapazonlari, asarning murakkab qismlarini (intervallarni yuqori va pastligi) kuylashiga erishish asarning muhim omillaridan hisoblangan dinamik nyuanslar haqida ham bilimga ega bo'lish talab etiladi. O'rganilayotgan har bir asarni har bir elementlarini esdan chiqarmagan holda tahlil qilib berilsa, ijrochilikda asar haqida olgan taassurotlari tufayli ijrochilar yaxshi kuylaydilar. Tahlil jarayonida asar mazmuni, g'oyasi, musiqaviy tuzilishi, temp, dinamikasiga alohida ahamiyat berib boorish kerak. Bunda asarni o'rganishga katta zamin yaratiladi. Har bir asarni jo'rnavoz yordamida chalib eshittiriladi. Nyuanslar bilan ijro etilgan asarni tinglagan kuylovchilarda asar haqida tushuncha yanada rivojlanadi. Asarni o'rgatilish davrida har bir partiya dastlab kuylab ko'rsatiladi, bu xor asarini ijrosida yaxshi samara beradi va asar ijrosini yaxshi ijro etilishiga olib keladi. Bo'lajak musiqa o'qituvchisi, shuningdek, nazariy bilimlarni puxta egallab olishi kerak. Jumladan, xor san'ati tarixi va rivojlanishi, xor ijrosi nazariyasi - polifoniya, garmoniya, kontrapunkt, musiqa nazariyasi asoslari hisoblangan notalar, ritm, solfedjio bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi kerak.

Ma'lumki, xor kuylash san'ati - vokal musiqali asarini jamoa bo'lib ijro etishdir. Xor san'ati insonlarda chuqur estetik zavq uyg'otadi, ularni birlashtiradi, hamda ma'naviy saviyasi, badiiy didini oshirishga yordam beradi. Xor - bu qo'shiqni, musiqani cholg'u jo'rligida yoki jo'rsiz, ya'ni a'kapella ijro etuvchi jamoa. Shunga ko'ra aytish mumkinki, bo'lajak musiqa o'qituvchisining vokal-xor metodikasi bo'yicha bilimi sayoz bo'lmasligi kerak. Ya'ni, bo'lajak mutaxassis ovoz bilan ishlashini yo'llari, jumladan, ovoz ochish, nafas olish texnikasi, tovush chiqarish, vokal "yumshoqlik", tovushni bir xil ushlab turish yo'llarini puxta egallab olishi uning keying faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ovoz turlari haqida bilimga ega bo'lish ham ahamiyatli hisoblanadi. Har bir xor a'zosining ovoz turini (soprano, alto, tenor, bas) aniqlash va ularga mos mashqlar berish, xor partiyalarini alohida va birgalikda o'rganish, bir-biriga moslashishni bilishlik ham bo'lajak mutaxassis uchun juda zarur.

Amaliy ijro uchun repertuar tanlashni bilish pedagogik talablardan biri hisoblanadi. Xor a'zolarining ovozigina mos va qiziqarli asarlar tanlash kerak, albatta. Tanlangan asar ustida ishlash, muntazam va samarali mashg'ulotlar o'tkazish ham musiqiy pedagogika talablaridan bo'lib, u konsert faoliyatiga, sahna tajribasini oshirish, ijro mahoratini sayqallash imkonini mustahkamlaydi. Shunday qilib, xor ijrosi asoslarini o'rgatishda o'qituvchi o'zi chuqur bilimga ega bo'lishi va xor qo'shiqchilarini ham shu bilimlarga o'rgatishi, ijro jarayonini samarali tashkil etishi muhimdir.

Tajribalardan ayonki, musiqiy badiiy-ijodiy ifodani rivojlantirish musiqiy faoliyat jarayonida o'quvchilarning ijodiy fikrlash, mustaqil harakat qilish va estetik didini oshirish, shuningdek, ovoz rejissyorligi kabi yangi usullar orqali ijodkorlikni kuchaytirishga qaratilgan bo'lib, bu musiqa madaniyati darslari samaradorligini oshirish, bolalarda nafosat hissini o'stirish va ularning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shulardan kelib chiqib ayirish o'rinliki, bo'lajak musiqa o'qituvchisi musiqiy badiiy-ijodiy ifodani rivojlantirishga molik asosiy yo'nalishlar bo'icha bilim va saviyaga ega bo'lib borishi kerak. Jumladan, musiqiy faoliyatlarni kengaytirish, ya'ni o'quvchilarni turli ijodiy faoliyat turlariga jalb qiluvchi qo'shiq aytish, cholg'u asboblarni chalish, musiqa yaratish kabi faoliyat turlari bo'yicha puxta bilimga ega bo'lishi kerak. Shuningdek, mustaqil ijodiy izlanishlar, ijodiy g'oyalarni rivojlantirish va ularni amalda qo'llashga o'z-o'zini undashga odatlanib borishi ham ahamiyatli. Badiiy did va estetik hisni o'stirish uchun musiqa orqali go'zallikni anglash, nafosatni his qilish va badiiy ta'sirchanlikni shakllantirib boorish ham bo'lajak musiqa o'qituvchisi uchun muhim.

Ma'lumki, ovoz rejissyorligini amalda qo'llay olishlik o'qituvchining kasbiy mahoratidan biridir. Bu, o'z navbatida, zamonaviy texnologiyalardan foydalanib, vokal ijrosini boyitish, tomoshabinlarni yanada kengroq qamrab olish imkoniyatlarini boyitadi. Dars jarayonida o'quvchilarda musiqaga bo'lgan qiziqishni oshirish o'qituvchining muhim vasifalaridan biri hisoblanadi. Bo'lajak musiqa o'qituvchisi dars jarayonida nazariy bilimlarni amaliy-ijodiy harakatlar bilan bog'lab borishi uchun darslari samaradorligini oshirish usullarini yaxshi o'zlashtirib olishi kerak. Masalan, rivojlantirish usullari, musiqiy improvizatsiya, o'quvchilarni o'z fikrlarini musiqada erkin ifoda etishga o'rgatish va h.k. Shuningdek, ijodiy mashqlar ustida ishlash, turli musiqiy uslublar va janrlarda ijodiy ijrolar qilishni o'zlashtirib olinishi amaliyotda qo'l keladi. Proyeksion faoliyatlar, ya'ni musiqa bilan bog'liq kichik loyihalar (masalan, o'zining qo'shig'ini yaratish) ustida ishlash, raqamli vositalardan foydalanib musiqa yaratish dasturlari va ovoz yozish texnologiyalarini o'rganish ham bo'lajak musiqa o'qituvchisi uchun zarur.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, bo'lajak musiqa o'qituvchilarining vokal-xor malakalarini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashi muhim. Eshitish va taqlid, analitik, jamoaviy mashqlar, individual yondashuv va axborot texnologiyalaridan foydalanish metodlari samarali hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchining vokal-xor tayyorgarligida shaxsiy sifatlar muhim o'rinni egallaydi. Jumladan, ular quyidagi sifatlarni o'zida shakllantirishi zarur:

- musiqiy eshituv;
- ritmik sezgi;
- jamoani boshqarish;
- emotsional ifoda;
- sahna madaniyati;
- estetik did va ijodkorlik.

Shular haqida to'xtalib o'tsak.

Musiqiy eshituvning quyidagi turlari mavjud:

- Melodik eshituv - kuy yo'nalishini, intonatsiyani sezish;
- Ritmik eshituv - musiqaning vaqtli tuzilmasini eshitish;
- Dinamik eshituv - baland-past tovushlar o'rtasidagi farqni sezish;
- Tembrli eshituv - har xil cholg'u va ovozlar tembrini farqlash;
- Emotsional eshituv - musiqiy obraz va kayfiyatni anglash;

Tonal eshituv - tonika, tonallikni anglash, notani eshitish.

Musiqiy eshitishning bu turlari musiqa tovushlarini qabul qilish, farqlash, ularni emotsional va mantiqiy jihatdan anglash, kuylash va ijro etishga yordamlashuvchi qobiliyatdir.

Ritmik sezgi (ritmik sezgirlik) — bu musiqa, harakatlar va hayotdagi ritmik naqshlarni, pulsni his qilish, idrok etish, farqlash va takrorlash qobiliyatidir; bu musiqa ta’limi, raqsdan muhim bo’lib, estetik dunyoqarashni rivojlantiradi va sensomotor integratsiya (sezgi organlari bilan harakat integratsiyasi) orqali shakllanadi, musiqa ritmik mashqlar, ijodiy improvizatsiya bilan o’stirib boriladi.

Jamoani boshqarishda musiqiy material bilan ishlash - darslar, tadbirlarni tashkil qilish, bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirish, ijro etishni boshqarish va boshqalar kiradi. Asosiy maqsad tinglovchilar yoki ijrochilarni musiqa bilan tanishtirish, ularning didi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdir.

Bo’lajak musiqa o’qituvchisi **musiqiy-emotsional ifoda** bo’yicha bilimga ega bo’lishi kerak, albatta. Musiqiy-emotsional ifoda - bu his-tuyg’ularni musiqa orqali yetkazish va boshdan kechirish jarayoni bo’lib, unda bastakor hissiyotni "artikulyatsiya qiladi", tinglovchi esa uni "ushlaydi" va talqin qiladi, ritm, ohang, garmoniya, temp va tovush kabi elementlardan foydalanib, hislar spektrini (quvonch, qayg’u, qo’rquv, zavq) yaratadi. Bu, asar ijrochi va tomoshabin o’rtasida chuqur aloqalar o’rnatishga, shaxsiyat va tasavvurni rivojlantirishga imkon beruvchi musiqa san’atining asosidir.

Musiqiy estetik did ham musiqa o’qituvchisining faoliyatida muhim o’rin egallaydi. Musiqiy estetik did – tarbiya va ta’lim orqali shakllangan musiqadagi go’zallikni qadrlash va farqlay bilish, musiqiy ijod esa tovush orqali dunyoni aks ettiruvchi yangi musiqa yaratish, musiqiy did esa ijodiy jarayonni boshqaradigan va baholovchi ichki mezon bo’lib, musiqachi va tinglovchiga "yoqtirish/yoqmaslik" dan uyg’unlik va badiiy qadriyatni chuqur tushunishga o’tish imkonini beradi.

Bu sifatlar o’quvchilarga musiqani sevdorish va ularning qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta’lim texnologiyalari bo’lajak o’qituvchining vokal-xor tayyorgarligida alohida o’rin egallaydi. Bugungi kunda vokal-xor ta’limida interfaol metodlar — “Aqliy hujum”, “Rol o’ynash”, “Juftlikda ijro”, “Audio tahlil” keng qo’llanmoqda. Shuningdek, raqamli texnologiyalar — karaoke dasturlari, notani tanish dasturlari (EarMaster, Solfeg.io) yordamida mashg’ulotlarni qiziqarli tashkil etish mumkin.

Xulosa. Bo’lajak musiqa madaniyati fani o’qituvchisida vokal-xor malakalarini shakllantirish — bu murakkab, ammo ijodiy jarayon bo’lib, u nafaqat musiqiy, balki pedagogik, psixologik va estetik jihatlarni ham o’z ichiga oladi. O’qituvchi vokal-xor madaniyatini chuqur egallagan taqdirdagina o’quvchilarda musiqaga mehr, go’zallikka intilish, hamkorlik va badiiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantira oladi.

Adabiyotlar:

1. Sharipova G., Xadjaeva Z. «Musiqqa o’qitish metodikasi» T.; 2020.
2. Qodirov R. G. Musiqqa pedagogikasi: O’quv qo’llanma. –T.: Musiqqa, 2018. – 616 b., il., not.
3. Pirmatov Sh., Malikova D. Vokal texnikasi asoslari. – T.: “Fan ziyosi”, 2022-y. 222-b
4. Raximov N.N. Musiqqa o’qitish metodikasi. O’quv qo’llanma. T., “Metodist” nashriyoti. 2023.

INKLYUZIV TA’LIM

KEY PROFESSIONAL COMPETENCIES OF TEACHERS FOR EFFECTIVE INCLUSIVE EDUCATION

Diyarova Aziza Akparjonovna,
Samarkand State Institute of foreign languages
Assistant-Teacher of the Department of
lexicology and stylistics of the English language

This paper investigates the key competencies that a teacher must possess to enable the successful execution of inclusive education. Inclusive education can be described as the provision of equal learning opportunities to all students, including those possessing unique abilities, socio-emotional requirements, and learning difficulties. This paper discusses the key areas regarding the importance of flexibility in instruction, socio-emotional skills, adaptive teaching methods, assessment engagement, and collaboration, all of which are important aspects in the construction of an inclusive learning classroom. Other considerations are also discussed in the context of the paper, including the importance of continuous training, availability, and attitudes. Some suggestions are included to improve teacher training to enable effective learning for all.

Keywords: Inclusive education, Teacher competencies, Differentiated instruction, Professional development, Collaborative teaching, Adaptive pedagogy, Equitable learning.

SAMARALI INKLYUZIV TA’LIMDA O’QITUVCHILARNING ASOSIY KASBIY KOMPETENSIYALARI

Ushbu maqola inklyuziv ta’limni samarali amalga oshirish uchun zarur bo’lgan o’qituvchilarning kasbiy kompetensiyalari masalasini o’rganadi. Inklyuziv ta’lim turli qobiliyatga ega, ijtimoiy-emotsional ehtiyojlari va o’rganishdagi qiyinchiliklari bo’lgan barcha o’quvchilarga teng ta’lim imkoniyatlarini ta’minlaydi. Maqolada pedagogik moslashuvchanlik, ijtimoiy-emotsional ko’nikmalar, moslashtirilgan ta’lim strategiyalari, baholash metodlari va hamkorlikdagi amaliyotlar inklyuziv sinf muhitini shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shu bilan birga, yetarli tayyorgarlikning yo’qligi, resurslarning cheklanganligi va qarashlardagi to’siqlar kabi muammolar muhokama qilinadi. O’qituvchilar tayyorgarligi va kasbiy rivojlanishini mustahkamlash bo’yicha tavsiyalar berilgan, bu esa barcha o’quvchilar uchun adolatli va sifatli ta’limni ta’minlashga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: inklyuziv ta’lim, o’qituvchilarning kompetensiyalari, differensial yondashuv, kasbiy rivojlanish, hamkorlikdagi ta’lim, moslashtirilgan pedagogika, adolatli ta’lim.

КЛЮЧЕВЫЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЕЙ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматриваются ключевые профессиональные компетенции учителей, необходимые для эффективного внедрения инклюзивного образования. Инклюзивное образование обеспечивает равные возможности обучения для всех учеников, включая тех, кто обладает различными способностями, социально-эмоциональными потребностями и трудностями в обучении. В статье подчёркивается значимость педагогической гибкости, социально-эмоциональных навыков, адаптивных учебных стратегий, методов оценки и совместной работы в формировании инклюзивной образовательной среды. Также обсуждаются проблемы, такие как недостаточная подготовка, ограниченные ресурсы и барьеры в отношении учителей. Представлены рекомендации по укреплению подготовки и профессионального развития учителей, что способствует обеспечению справедливого и качественного образования для всех учащихся.

Ключевые слова: инклюзивное образование, компетенции учителя, дифференцированное обучение, профессиональное развитие, совместное преподавание, адаптивная педагогика, равные возможности.

Introduction. Inclusive education has become the current overriding paradigm within modern learning institutions due to its intrinsic emphasis on the core values of equity, diversity, and social justice within learning programmes. Unlike conventional learning strategies that concentrate learners according to their abilities, inclusive education is deeply rooted in the idea of the mainstream goal of bringing learners

together regardless of their physical, cognitive, and socio-emotional needs within one learning environment (UNESCO, 2020). There is mutual acceptance that learning is a social process that demands appropriate planning and implementation with the view to ensuring that each learner within the learning environment has optimal access to learning for the achievement of their full potential.

The teacher is at the forefront in inclusive education. The role of the teacher has evolved beyond being a source of knowledge, as they are also known as catalysts or enablers for students with varied backgrounds in the learning process (Florian & Black-Hawkins, 2019). Competence of the teacher, where their knowledge, competencies, and values merge, is a critical factor that directly affects the efficiency of inclusive education in a classroom setting. Competence lies in such domains as knowledge depth in their subject, awareness about diversified learning requirements, ability to differentiate instruction, communication, management, and reflective practice (Tomlinson, 2017).

Flexibility throughout the teaching process has been considered a critical element influencing teaching abilities within inclusive education, because teachers have to learn how to be flexible in their teaching approaches to accommodate different learners. Differentiated instruction allows educators to make adjustments to content, processes, and products involving different tasks that target learners with distinct learning characteristics (Friend & Bursuck, 2018). For instance, an instructor can incorporate visual and auditory approaches to teach different learners to accommodate a learner with dyslexia, while another learner can conduct projects to handle difficult tasks.

Flexibility in instructional design is another essential element of teacher skills. Effective inclusive teachers foresee learning limitations and plan lessons to meet the interests of everyone participating (Sáenz Flores et al., 2024). This is achieved by leveraging assistive technology, teaching through different modalities, or adapting a classroom environment to enable group collaboration and support. This not only supports students with disabilities, but it also helps them participate and build confidence.

In addition to teaching competencies, socio-emotional competency is a basic skill required from all learning facilitators who operate in an inclusive environment. Relationship-building, showing empathy, and creating a nurturing environment are key factors in enabling the learners to experience a sense of belonging and participation (Kantor & Proekt, 2024). Inclusive learning classrooms consist of learners with different levels of socio-emotional competencies, such as those with anxiety, low self-esteem, and those who experience difficulties in conduct/behavior. Reflective practice is aimed at enhancing teachers' competences in inclusive education. By means of reflection, teachers analyze educational models, management of classrooms, and communication process with the pupils to improve those aspects (Florian & Black-Hawkins, 2019). Reflective practice is the foundation of professional development, which is essential in a flexible and inclusive environment. Teachers who follow professional development based on reflection and collaboration between teachers, students, and peers tend to have a greater chance of applying new approaches to inclusive education. Another essential point of professional identity of practitioners of inclusive education is collaboration. Coordination of teachers, special teachers, psychologists, therapists, and family members is required while planning and implementing interventions in inclusive education (Durdukoca, 2023). Collaboration provides the benefit of support to the pupils inside and outside the classroom. Thus, a holistic learning process is supported. Collaboration also provides opportunities to be aware of new approaches and developments in inclusive education.

Despite the known skills, evidence shows that there are serious challenges faced by many teachers to effectively implement inclusive approaches. Gaps in preparation for teachers and in-service and limited exposure to different classroom circumstances have been cited as major challenges by several studies (Liswandari, 2024; Popović et al., 2018). Without adequate preparation and support, teachers may have challenges in differentiating lessons for different levels of student ability, handling mixed classrooms, and providing different feedback to the different levels of students with different learning requirements.

To remedy these, however, there is a need for an inclusive and comprehensive approach. Inclusive teaching should be infused in education courses, and all teachers should have the necessary know-how and mindset for inclusive teaching (Tomlinson, 2017). Staff development activities, including training sessions and study groups, should be an imperative for developing teaching competences and arming teachers with strategies and techniques necessary at the classroom level. Additionally, school administration and educational policies should find ways and means to allocate necessary resources and increase the availability of assistive technology and reduce class size for the successful application of inclusive teaching (Friend & Bursuck, 2018).

Methodology (Literature review). According to existing literature, inclusiveness competencies of teachers involve a wide range of skills, such as emotional intelligence, socio-communicative competence, leadership qualities, and moral traits, among others, essential for developing a learning culture of

inclusiveness and promoting overall growth of students (Sáenz Flores et al., 2024). In a similar manner, professionalism and other related qualities such as a cooperative teaching attitude and a desire for further learning are important factors in promoting teaching competency in inclusiveness (Kantor & Proekt, 2024).

In respect of the challenges associated with inclusive education, the promotion of competency among educators must be supported by a conceptual framework that embraces a continuous approach and is facilitated through formal and informal continuous professional development activities. These activities encompass staff preparation, staff development, and staff mentoring activities, among others, that serve to improve educators' effectiveness in relation to the implementation of inclusive practices (Popović, Mičić, and Arisi, 2018). In respect of the topic, the article aims to explore the important competency requirements involved in the effective implementation of inclusive education.

Results and analysis. *Conceptual Foundations of Inclusive Teacher Competence.* Inclusive education is founded on the belief that every student has the right to engage with mainstream education regardless of their capabilities and circumstances (UNESCO, 2020). As such, the teacher plays a pivotal part in ensuring the effectiveness of inclusive education, depending on the competencies they possess in providing students with the ability to develop and grow in their academic, social, and personal capacities. Developing teacher competencies in inclusive education is multidimensional, ranging from the cognitive, affective, and psychomotor domains (Florian & Black-Hawkins, 2019).

Pedagogically, inclusive teacher competence not only encompasses the needed mastery over content but also the ability to deliver the content through diverse instructional approaches. Differentiation, flexible planning, and learning or learning pathways are some critical components necessary for inclusive education, necessary for enabling diverse learners to learn within the curriculum at an appropriate pace, as well as at an appropriate level (Tomlinson, 2017). Secondly, inclusive teachers need competencies in learning environment design, specifically skills necessary for creating safe environments, both physical as well as psychological, necessary for motivating diverse learners towards participation (Friend & Bursuck, 2018).

Besides teaching competencies, the competence of teaching for inclusivity involves other competencies such as socio-emotional competencies and team working competencies. Teachers are expected to operate as effective communicators with students, parents, and professionals in the professional setting. At the same time, they need to be empathetic and understanding of each other's differences (Kantor & Proekt, 2024). Teamwork with other professionals, including speech-language therapists, psychologists, and special educators, is often required as part of interventions and adjusting strategies to cater to students in need. Reflective practice through self-assessment and continuous development is also important in making teachers competent in dealing with challenges in inclusive classes (Sáenz Flores et al., 2024).

Studies show that achieving quality inclusive education through a blending of knowledge, skills, and attitudes is required. Ethical consideration, equity commitment, and cultural competence are considered essential aspects along with teaching skills in determining class values and atmospheres (Durdukoca, 2023). The conceptual basis emphasizes that teaching professionalism for inclusive education is more than teaching a body of knowledge, fundamentally needing a wide knowledge grasp of diversity, flexibility in teaching practices, and an active approach toward learning-centered practices.

Key Professional Competencies of Teachers. Inclusive education is based on the idea that teachers need to equip themselves with strong professional competencies. Professional competencies involve a range of knowledge, skills, and attitudes that allow a teacher to address different learning needs of children (Florian & Black-Hawkins, 2019). In general, professional competencies can be grouped into four areas: pedagogic, socio-emotional, assessment, and collaboration.

1. Pedagogical Competence. Pedagogical competence can be seen as the ability to develop and modify these procedures when confronted with diversities of learners, particularly their preferred learning style, ability, and interest (2017, p. 12; Tomlinson). Educators with high pedagogical competence tend to be flexible in their procedure and make use of assistive and modification procedures for improved accessibility of students. In fact, developing competence towards understanding a motivational learning environment is identified as one of the key components of pedagogical competence since a motivational learning climate enables active student participation in order to succeed or achieve academic success (2018, p. 16; Friend & Bursuck).

2. Socio-Emotional Competence. Socio-emotional competency involves the educator's capacity to be responsive to the socio-emotional needs of students. A well-structured classroom involves a teacher with empathy, tolerance, and cultural competence, who encourages students to experience positive interactions, thereby fostering students' individual confidence and social belonging (Kantor & Proekt, 2024). Based on socio-emotional competency, a teacher is capable of recognizing and solving potential problems within a classroom, creating a learning environment where every student considers himself or herself to be esteemed.

3. *Assessment and Feedback Competence.* Competency in assessment is at the heart of progress tracking and instruction. Assessment practices in inclusive classrooms are done using both formative and summative assessments. There is an argument that feedback is one aspect which helps students identify positive reinforcement and skills they have motivation in, in relation to subjects and topics they are interested in (Sáenz Flores et al., 2024). On the other hand, inclusive education requires adaptations in assessment practice; this includes using alternate methods, especially in students with disabilities.

4. *Collaborative Competence.* Cooperation is one of the key competencies of inclusive education and enhances interactions between teachers, peers, and other experts, as well as parents and other members of the community (Durdukoca, 2023). Via these collaborative approaches, the entire group of students gets supported while the teachers undergo professional growth and improvement. Some of these collaborative practices and approaches comprise team-teaching, consulting with other experts who focus on catering to send, and involving parents in the planning of learning programs.

Professional teacher competence in inclusive education has been determined to be complex and interrelated. The combination of teaching, socio-emotional, assessment, and collaboration competence makes it possible to ensure high-quality inclusive education (Florian & Black-Hawkins, 2019; Tomlinson, 2017).

Although the significance of competencies is still recognized by teachers and the contribution it makes to inclusive education, many factors inhibit the process or implementation of competencies. An integral part is the insufficiency in training for the teaching job. Some teachers lack knowledge on how to interact with their learners and those with disabilities (Liswandari, 2024).

Other issues are those associated with resource constraints and lack of support. Inclusive classes demand specialized resources, technology, and human support, which are not necessarily provided in all institutions (Popović, Đurđević Nikolić, & Divac, 2018). Resources may hamper an educator's effectiveness in offering differentiated instruction (Durdukoca, 2023). In addition, tight schedules may hamper an educator's effectiveness in planning and offering differentiated instruction (Durdukoca, 2023).

Attitudinal barriers also form a major hurdle. The understanding, belief, or mindset of educators pertaining to inclusive education shapes their attitude towards implementing inclusive education in the classroom (Florian & Black-Hawkins, 2019). If the attitude is not positive towards diversity and inclusive education, it is difficult for trained staff to ensure an inclusive learning environment.

To cope with these issues, different models have been presented. Professional development is required; it includes workshops, mentorship, and peer collaboration focusing on inclusive education (Sáenz Flores et al., 2024). Networking and involvement in communities of practice offer opportunities to teachers to share their practices and gain new techniques and approaches from professionals.

Institutional support is equally paramount. The school administration needs to facilitate the availability of resources, allocate time for collaborative planning, and establish an organizational culture that embraces inclusiveness. Inclusive education policy and resource allocations for professional development, flexible instructional resources, and support personnel, among others, establish the context under which the needed competencies by the teachers can be employed (Friend & Bursuck, 2018). In conclusion, the addition of reflective practice to the professional cycle of the teacher and the use of technology, along with off-grid energy, can improve competency. Teachers are able to critically reflect on teaching practices, management, and results with the ability to make adjustments according to the needs of the children under their care, and therefore, improving competency can improve the quality of inclusive education (Kantor & Proekt, 2024).

Discussions. Inclusive education is a transformative way of viewing the acquisition of knowledge, focusing more on the provision of equal opportunities for learning and participation, regardless of the ability and background of the learners. The efficacy of inclusive education is essentially and fundamentally dependent on the competencies of teachers in the pedagogical, social-emotional, assessment, and teamwork aspects (Florian & Black-Hawkins, 2019). Teachers with these competences can better create an accommodating and flexible teaching environment that is also responsive and sensitive to the diverse needs of all the learners, and this is imperative for the promotion of both academic and social integration.

Challenges in the use and application of these sets of skills, together with the limitations these sets may face, give way to the need for teacher professional development (Popović et al., 2018; Liswandari, 2024). In addition, the consideration for the problem related to the application of teaching and their effectiveness according to the needs of the learners must be complemented by the application of reflective practice within the teaching field (Kantor & Proekt, 2024).

On the basis of the synthesis of contemporary research, the following recommendations are offered to improve teaching abilities pertaining to the topic of inclusive education:

1. Embedding Inclusive Practices in Teacher Education: Modules in teacher education courses need to incorporate topics such as differentiation, adaption, and collaboration so that teachers are made ready to accommodate students with varying abilities (Tomlinson, 2017).

2. Ensure institutional support: Schools and the overall education system should ensure the implementation of factors that help in inclusive teaching and necessary support (Friend & Bursuck, 2018).

3. Promote Professional Development: Professional development activities such as workshops, communities of practice, and mentorship programs can increase educators' competencies and shape positive attitudes towards inclusive education (Sáenz Flores et al., 2024).

4. Emphasis on Reflective Practice and Ethical Decision Making: Teachers need to practice reflection and ethical decision making for effective teaching, along with emphasis on inclusive education practices at the classroom level (Durdukoca, 2023).

5. Encourage Collaborative Relationships: The establishment of collaborative relationships plays a major role in developing the holistic approach required in the context of inclusive education, as collaborative working helps towards the comprehensive care of students, (Kantor & Proekt, 2024).

Although the relevance and significance of such competencies have been reportedly proved, their long-term effects have been questioned under the following circumstances by Liswandari (2024) and many other scholars including Popović, Đurđević Nikolić, and Divac. These circumstances include preservice and inservice teacher training program deficits and a lack of specialized resource support and institutional support (Liswandari, 2024; Popović, Đurđević Nikolić, & Divac, 2018). If these circumstances remain unattended, it may be challenging for the training to be effectively implanted among the teachers, leading to possible effects on learning outcomes. Therefore, policy makers in institutions of learning and school administrators have significant roles in assisting the development of the competencies among teachers. For this purpose, training for the aforementioned individualized competencies could be conducted with workshop training for the concerned educators (Durdukoca, 2023).

Even though the topic of the report is the improvement of teacher competencies with regard to inclusive education outcomes, the application of the content is not, in any way, limited to the field of education. This means that the positive impacts expected in the field of education can be found in a wider social framework. By constantly developing and using the competencies outlined in the report, results in the field of education and the implementation of inclusive education can make a significant contribution toward achieving wider social goals. This means that the application of the report is not just about improving inclusive education results in the field of education; rather, its applicability is within the context of its contribution toward developing an inclusive society. Inclusive education is not just about education; rather, it is about developing an inclusive and effective society, which means the relevance of the report is also within the context of developing an inclusive society.

References:

1. Durdukoca, Ş. F. (2023). A review of teachers' professional competencies for inclusive education. *International Education Studies*.
2. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2019). Exploring inclusive pedagogy. // *British Educational Research Journal*, 45
3. Friend, M., & Bursuck, W. D. (2018). Including students with special needs: A practical guide for classroom teachers (7th ed.). Pearson.
4. Kantor, V. Z., & Proekt, Y. L. (2024). Professional dispositions and inclusive competencies of school teachers. // *Psychological Science and Education*. <https://psyjournals.ru>
5. Liswandari, A. L. (2024). Systematic literature review: An exploration of teacher competencies in inclusive education. // *Cahaya Pendidikan*.
6. Popović, D. R., Đurđević Nikolić, J., & Divac, V. M. (2018). Teacher competencies for inclusive education and resources for their improvement. Faculty of Pedagogical Sciences.
7. Sáenz Flores, M. del R., Campos Flores, M., Bustamante Vallejos, D. A., et al. (2024). Teacher competencies for inclusive education. *RClimatol*
8. Tomlinson, C. A. (2017). How to differentiate instruction in academically diverse classrooms (3rd ed.). ASCD
9. UNESCO. (2020). Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education. UNESCO Publishing.

TA'LIM MENEJMENTI

ENHANCING EDUCATIONAL OUTCOMES THROUGH MOTIVATIONAL MANAGEMENT STRATEGIES

Egamberdiev Farkhod Botirovich,

Tashkent State University of Economics researcher

Motivation is a critical determinant of educational success, influencing both student achievement and teacher performance. Despite its recognized importance, motivational management strategies are inconsistently applied within educational institutions. This study investigates the implementation and effectiveness of motivational management strategies among secondary school students in the Fergana and Jizzakh regions of Uzbekistan. Using a mixed-methods approach, including surveys, interviews, and classroom observations, we identify key strategies that enhance student engagement and teacher job satisfaction. The findings reveal that structured motivational strategies such as autonomy support, goal-setting, and recognition programs significantly improve educational outcomes. These results offer practical insights for educational leadership aiming to cultivate motivated learning environments.

Keywords: Motivational strategies, educational management, student engagement, teacher motivation, secondary education, Fergana, Jizzakh.

TA'LIM YUTUQLARINI MOTIVATSION BOSHQARUV STRATEGIYALARI ORQALI RIVOJLANTIRISH

Motivatsiya ta'lim muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biri bo'lib, o'quvchilar erishgan natijalar va o'qituvchilarning mehnat faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shunga qaramay, ta'lim tashkilotlarida motivatsion boshqaruv strategiyalaridan foydalanish izchil emas. Ushbu tadqiqot O'zbekistonning Farg'ona va Jizzax viloyatlaridagi umumta'lim maktablarida motivatsion boshqaruv strategiyalarining qo'llanishi va samaradorligini o'rganadi. So'rovnomalar, intervyular va dars jarayonini kuzatish kabi aralash tadqiqot metodlari orqali o'quvchilarni faollashtirish va o'qituvchilar mehnatidan qoniqishini oshiruvchi asosiy strategiyalar aniqlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, avtonomiya berish, maqsad qo'yish va rag'batlantirish dasturlari kabi tizimli motivatsion strategiyalar ta'lim natijalarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ushbu xulosalar ta'lim rahbarlariga motivatsiyaga asoslangan ta'lim muhiti yaratishda amaliy yo'nalish beradi.

Kalit so'zlar: motivatsion strategiyalar, ta'lim boshqaruvi, o'quvchi faolligi, o'qituvchi motivatsiyasi, umumiy o'rta ta'lim, Farg'ona, Jizzax.

ПОВЫШЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ПОСРЕДСТВОМ МОТИВАЦИОННЫХ СТРАТЕГИЙ УПРАВЛЕНИЯ

Мотивация является ключевым фактором образовательного успеха, влияя как на достижения учащихся, так и на эффективность работы педагогов. Несмотря на признание её важности, мотивационные стратегии управления применяются в образовательных учреждениях недостаточно системно. В данном исследовании рассматриваются особенности внедрения и результативность мотивационных управленческих стратегий среди учащихся средних школ Ферганской и Джизакской областей Узбекистана. На основе смешанного метода исследования, включающего опросы, интервью и наблюдения за учебным процессом, были выявлены ключевые стратегии, способствующие повышению вовлечённости учащихся и удовлетворённости работой учителей. Полученные результаты показывают, что структурированные мотивационные подходы — такие как предоставление автономии, постановка целей и программы поощрения — значительно улучшают образовательные результаты. Исследование предоставляет практические рекомендации для образовательных управленцев, стремящихся создать мотивирующую учебную среду.

Ключевые слова: мотивационные стратегии, управление образованием, вовлечённость учащихся, мотивация учителей, среднее образование, Фергана, Джизак.

Introduction. Motivation is widely acknowledged as a driving force behind academic achievement and professional effectiveness in education (Deci & Ryan, 2000). However, systematic management of motivational strategies within schools remains underdeveloped, particularly in regions undergoing educational reform such as Uzbekistan. Effective motivational strategies not only enhance learning outcomes but also improve the overall educational climate by fostering a sense of autonomy, competence, and relatedness among students and teachers.

While previous research has concentrated primarily on classroom-level interventions, there is a lack of empirical studies focusing on motivational management at the institutional level in the Central Asian context. This study addresses this gap by examining motivational strategies applied by school leaders and their effects on secondary school students in the Fergana and Jizzakh regions.

The study aims to answer the following research questions:

Which motivational strategies are most effective in managing secondary school education?

How do these strategies influence student engagement and teacher satisfaction?

Methods.

1 Research Design. A sequential explanatory mixed-methods design was employed, integrating both quantitative and qualitative approaches to provide a robust and comprehensive analysis. The study commenced with a quantitative phase involving pre- and post-intervention surveys to measure changes in student engagement and teacher satisfaction. This was followed by a qualitative phase, comprising semi-structured interviews and structured classroom observations, designed to contextualize and deepen understanding of the quantitative findings. This methodological triangulation ensured greater validity, allowed for cross-verification of results, and enabled a more nuanced interpretation of the effects and implementation challenges of motivational management strategies within the educational settings of the Fergana and Jizzakh regions.

2 Participants. The study involved 400 secondary school students (grades 8-11) and 80 teachers from 10 strategically selected secondary schools located in both urban and rural areas of the Fergana and Jizzakh regions of Uzbekistan. Specifically, five schools from each region were chosen based on criteria including school size, performance ranking, and geographic diversity. Stratified random sampling ensured proportional representation of gender, socio-economic status, and academic achievement levels among the students. Teachers included subject instructors of core disciplines (mathematics, language arts, science, and social studies) with a minimum of three years of teaching experience. School administrators were also engaged for leadership insights.

3 Data Collection Instruments. **Surveys:** Adapted versions of the Academic Motivation Scale (Vallerand et al., 1992) and the Utrecht Work Engagement Scale for teachers.

Interviews: Semi-structured interviews with school principals and administrators.

Classroom Observations: Using a structured observation checklist to document application of motivational strategies.

4 Procedures. The motivational management interventions included structured goal-setting workshops, implementation of recognition programs, and autonomy-supportive leadership training. Data were collected at baseline and six months post-intervention.

5 Data Analysis. Quantitative data were analyzed using SPSS 27.0. Descriptive statistics (means, standard deviations) provided an overview of the data distributions. Paired t-tests were conducted to evaluate the pre- and post-intervention changes in student engagement and teacher satisfaction, assessing the statistical significance of observed differences. Additionally, multiple regression analyses were utilized to explore the predictive relationships between different motivational strategies (e.g., goal-setting, autonomy support) and educational outcomes. Effect sizes (Cohen's d) were calculated to determine the practical significance of findings. For qualitative data, thematic analysis was employed. Interview transcripts and observation notes were systematically coded using an inductive approach, leading to the identification of recurring themes related to perceptions of motivational strategies, barriers to implementation, and perceived impacts on engagement and teaching practices. Triangulation of data sources ensured credibility and dependability of the qualitative findings.

Results.

1 Implementation of Motivational Strategies.

During the intervention period, schools systematically introduced and institutionalized three principal motivational strategies aimed at enhancing both student engagement and teacher motivation. These strategies were carefully selected based on theoretical frameworks and prior empirical evidence in educational psychology. The three strategies included:

Goal-setting. Regular academic goal-setting activities were institutionalized at both class-wide and individual student levels. Teachers were trained to facilitate the process by helping students set SMART (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Time-bound) academic goals for each subject at the start of every term. Students maintained personal goal-tracking journals to record their objectives and monitor progress. Class discussions were periodically held to collectively review progress, celebrate achievements, and adjust goals where necessary. This structured approach aimed to foster a sense of ownership, intrinsic motivation, and self-efficacy among students, consistent with the principles of goal-setting theory (Locke & Latham, 2002).

Recognition Programs. Structured monthly recognition ceremonies were implemented to honor both academic and behavioral achievements. Teachers nominated students based on predefined criteria, including academic excellence, notable improvement, leadership qualities, and positive peer interactions. Award categories were diversified to ensure inclusivity, such as “Most Improved Student”, “Outstanding Collaborator”, and “Creative Thinker”. Recognition took the form of certificates, medals, and public acknowledgment during school assemblies. In addition, a “Wall of Fame” was established in each school to display photos and achievements of recognized students. This practice aimed to satisfy students' psychological need for competence and social belonging, thereby reinforcing intrinsic motivation in line with Self-Determination Theory (Deci & Ryan, 2000).

Autonomy Support. Schools implemented structural reforms to enhance autonomy by empowering student councils with significant decision-making responsibilities. These councils were not only involved in planning extracurricular activities but also participated in advisory boards addressing curriculum enhancements, school policy revisions, and student welfare initiatives. Leadership training workshops were organized for student council members to develop skills in communication, negotiation, and collaborative problem-solving. Formal feedback mechanisms, such as monthly “Student Voice Forums” were established, enabling all students to propose ideas and raise concerns directly to school management. These initiatives aimed to fulfill the psychological need for autonomy, nurture leadership capabilities, and promote a participatory school culture, in line with the Self-Determination Theory (Deci & Ryan, 2000).

2 Quantitative Results.

Table 1. Change in Student Engagement and Teacher Satisfaction

Indicator	Baseline (%)	Post-Intervention (%)	Change (%)
Student Academic Engagement	58	76	+18
Student Emotional Engagement	62	79	+17
Teacher Job Satisfaction	64	81	+17

Paired t-tests showed statistically significant improvements ($p < 0.01$) across all indicators.

3 Qualitative Findings.

Interview analyses revealed that school leaders overwhelmingly perceived autonomy support as the most transformative strategy, highlighting its capacity to foster a school climate characterized by enhanced student voice, responsibility, and ownership. Principals emphasized that student participation in decision-making processes led to more relevant and accepted school policies, while also reducing instances of behavioral misconduct. Teachers noted that the implementation of structured recognition programs contributed not only to improved classroom discipline but also to heightened levels of student initiative, creativity, and collaboration. From the students' perspective, qualitative data indicated significantly elevated levels of intrinsic motivation, a strengthened sense of school belonging, and greater academic self-efficacy. Thematic coding further revealed that students associated recognition and autonomy with feelings of competence and respect, which in turn reinforced their commitment to academic and extracurricular pursuits.

4 Visual Representation

Chart 1: Improvement in Key Educational Indicators Post-Intervention

The following bar chart visually illustrates the improvement in three key educational indicators - Student Academic Engagement, Student Emotional Engagement, and Teacher Job Satisfaction - comparing baseline and post-intervention percentages:

Indicator	Baseline (%)	Post-Intervention (%)
Student Academic Engagement	58	76
Student Emotional Engagement	62	79
Teacher Job Satisfaction	64	81

In the bar chart:

Each indicator is represented by two bars: one showing the baseline percentage and the other showing the post-intervention percentage.

The "Student Academic Engagement" category exhibits an 18% improvement.

The "Student Emotional Engagement" category shows a 17% improvement.

The "Teacher Job Satisfaction" category indicates a 17% improvement.

These visual representations highlight the statistically significant gains resulting from the implementation of motivational management strategies.

Discussion. The study provides compelling empirical evidence that motivational management strategies, when systematically implemented, significantly enhance both student engagement and teacher satisfaction across diverse educational contexts. Quantitative analyses revealed robust improvements in academic and emotional engagement among students, while qualitative insights highlighted heightened intrinsic motivation and self-efficacy. Among the various strategies, autonomy-supportive practices emerged as particularly potent, corroborating Deci and Ryan's Self-Determination Theory (2000), which posits that fulfilling the basic psychological needs of autonomy, competence, and relatedness is essential for fostering optimal motivation and well-being. These findings underscore the transformative potential of motivational interventions not only in promoting immediate educational outcomes but also in contributing to the development of autonomous, resilient, and motivated learners and educators in the long term.

The findings of this study align closely with extensive global research on motivation, including seminal works in educational psychology that emphasize the critical role of structured motivational interventions in improving learning outcomes (Ryan & Deci, 2017). However, this research uniquely contributes new insights specific to the educational landscape of Uzbekistan, where systemic application of motivational strategies has historically been limited. By demonstrating that even modest, low-cost interventions—such as structured goal-setting, public recognition programs, and autonomy-supportive leadership practices—can produce substantial improvements in student engagement, emotional well-being, and teacher job satisfaction, the study underscores the universal applicability of motivational principles across diverse cultural and socio-economic contexts. Furthermore, the findings suggest that targeted motivational strategies can serve as a catalyst for broader educational reform efforts in developing regions, highlighting their potential to drive systemic, sustainable enhancements in educational quality with relatively minimal financial investment.

Practical Implications:

School leaders should develop comprehensive and evidence-based frameworks to institutionalize motivational strategies within school improvement plans. This involves integrating structured goal-setting initiatives, recognition programs, and autonomy-supportive practices into official school policies, teacher professional development agendas, and annual strategic planning processes. Additionally, school leaders must allocate appropriate resources, offer continuous training for teachers and administrators, and establish evaluation mechanisms to monitor the effectiveness of motivational interventions, ensuring their sustainable and adaptive implementation across varying educational contexts.

Teacher training programs should systematically integrate specialized modules focused on motivational techniques, including theoretical foundations such as Self-Determination Theory and Goal-Setting Theory, as well as practical applications like designing autonomy-supportive classrooms, developing recognition systems, and facilitating student goal-setting. Training should be embedded within pre-service education curricula and offered through continuous professional development workshops. Additionally, programs should include reflective practice components, case study analyses, and simulation exercises, allowing teachers to practice implementing motivational strategies and receive formative feedback. Certification in motivational management should be considered as part of teacher qualification standards to ensure the consistent application of motivational best practices in educational settings.

Limitations. One notable limitation of the study is the relatively short observation period, which spanned only six months post-intervention. This limited timeframe may not have been sufficient to capture the full range of long-term effects and sustainability of the motivational management strategies implemented. Changes in motivational dynamics, particularly those related to intrinsic motivation and institutional cultural shifts, often require longer periods to stabilize and become measurable. Consequently, while immediate improvements were observed, the durability and potential evolution of these effects over time remain unknown. Future studies incorporating longitudinal designs with multiple follow-up assessments over several academic years would be essential to comprehensively understand the lasting impact and potential adaptations of motivational strategies within educational institutions.

Another limitation lies in the geographic scope of the study, as it was confined to secondary schools in only two regions, Fergana and Jizzakh. While these regions offer a valuable representation of diverse urban and rural educational settings within Uzbekistan, the findings may not be fully generalizable to other regions with different socio-economic, cultural, or institutional characteristics. Educational practices, resource availability, and community engagement levels vary significantly across Uzbekistan's provinces, potentially influencing the effectiveness of motivational management strategies. Future research should expand the sample to include a broader range of regions, including remote, mountainous, and economically disadvantaged areas, to validate the findings across a wider educational landscape and ensure a more comprehensive understanding of contextual influences on motivational outcomes.

Future Research Directions. Future research should prioritize longitudinal studies that systematically track the long-term impacts of motivational management strategies across multiple academic years. Such studies should include repeated measures of student engagement, intrinsic motivation, academic achievement, and teacher satisfaction at different time intervals (e.g., 6 months, 1 year, 2 years post-intervention). Longitudinal designs would allow for the analysis of sustainability, the identification of delayed or cumulative effects, and the understanding of how motivational climates evolve over time. Moreover, longitudinal research could explore how external factors, such as changes in leadership, policy reforms, or socio-economic shifts, interact with the persistence and adaptation of motivational interventions within educational institutions.

Future research should also explore the expansion of motivational management strategies across different educational levels, including primary and tertiary education. In primary education, studies should examine age-appropriate adaptations of motivational techniques, considering the developmental needs of younger learners, such as fostering basic self-regulation skills and early autonomy. In tertiary education, research should focus on how motivational strategies influence more complex forms of intrinsic motivation, career aspirations, academic resilience, and professional identity development among university students. Comparative investigations across educational levels would help identify how motivational needs and the effectiveness of specific strategies evolve over the educational lifespan, providing critical insights for tailoring interventions to different stages of academic and personal development.

Future research should also prioritize comparative studies across different cultural contexts to examine how motivational management strategies operate in diverse socio-economic, political, and educational environments. Such studies should explore cultural variations in the interpretation and implementation of autonomy, recognition, and goal-setting, as motivational constructs can manifest differently based on local values, traditions, and institutional norms. Cross-national and cross-cultural comparative research could identify universal principles of motivational management, as well as context-specific adaptations necessary for successful application. Additionally, these studies should employ culturally sensitive methodologies, include diverse educational systems (e.g., centralized versus decentralized governance), and analyze how factors such as collectivism versus individualism impact the efficacy of motivational interventions. This would not only enhance the generalizability of findings but also contribute to the development of culturally responsive motivational management frameworks tailored to specific educational settings worldwide.

Conclusion. Motivational management strategies represent a transformative, scalable, and evidence-based approach to enhancing educational outcomes across diverse contexts. By systematically fostering structured goal-setting, consistently recognizing achievements, and creating autonomy-supportive environments, school leaders can significantly elevate student engagement, emotional well-being, academic performance, and teacher job satisfaction. Furthermore, embedding motivational practices into institutional frameworks promotes the development of resilient, self-directed learners equipped with essential skills for lifelong success. Policymakers and administrators in Uzbekistan and globally should prioritize the integration of motivational management strategies into national education policies and school improvement initiatives, recognizing them as critical levers for driving educational reform, equity, and long-term excellence in increasingly complex and dynamic learning environments.

References:

1. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. // *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
2. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. Guilford Publications.

3. Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V., & Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two-sample confirmatory factor analytic approach. // *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71-92.
4. Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., Blais, M. R., Brière, N. M., Senécal, C., & Vallières, E. F. (1992). The Academic Motivation Scale: A measure of intrinsic, extrinsic, and amotivation in education. // *Educational and Psychological Measurement*, 52(4), 1003-1017.
5. Wentzel, K. R., & Wigfield, A. (2009). *Handbook of motivation at school*. Routledge.

TA'LIM SIFATINI BAHOLASHNING XALQARO TIZIMLARI VA MATEMATIKA FANI MAZMUNI

Jalilov Anvar Abdulloyevich,
Navoiy davlat universiteti
Matematika kafedrası dotsenti
Nasriddinova Manzura Baxtiyor qizi,
Navoiy davlat universiteti magistri

Bugungi globallashgan dunyoda mamlakatlarning ta'lim tizimlarining sifati ushbu davlatlar orasidagi raqobatbardoshlikka juda ham katta ta'sirini o'tkazadi. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt, zamonaviy iqtisodiyot va muhandislik yo'nalishlarining tayanchi o'laroq matematika fani o'ta muhim ahamiyatga egadir. Yuqoridagi sabablar tufayli, modernizatsiya qilingan, zamonaviy xalqaro tajribalar joriy etilgan va milliy tizim bilan integratsiyalashtirilgan matematika ta'limi va zamonaviy o'qitish metodlari juda ham zarurdir.

Turli xil xalqaro miqyosidagi baholash dasturlari (PISA, TIMSS, TALIS, PIRLS) natijalari va rivojlangan davlatlarning ilg'or xorijiy modellarni ta'lim sifatiga va intensivligiga ta'sirini akademik tahlil qilishdan iborat.

Kalit so'zlar: globallashuv, raqamli texnologiyalar, muammoli ta'lim, kognitiv.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И СОДЕРЖАНИЕ ПРЕДМЕТА МАТЕМАТИКИ

В условиях современной глобализации качество образовательных систем стран оказывает колоссальное влияние на их конкурентоспособность. Математика, как фундамент цифровых технологий, искусственного интеллекта, современной экономики и инженерного дела, приобретает критически важное значение. В силу вышеуказанных причин, крайне необходимы модернизация математического образования, внедрение передового международного опыта и его интеграция с национальной системой обучения на основе современных методик.

Целью данной работы является академический анализ результатов различных международных программ оценки (PISA, TIMSS, TALIS, PIRLS), а также изучение влияния передовых зарубежных моделей развитых стран на качество и интенсивность образования.

Ключевые слова: глобализация, цифровые технологии, проблемное обучение, когнитивный.

INTERNATIONAL SYSTEMS FOR ASSESSING THE QUALITY OF EDUCATION AND THE CONTENT OF MATHEMATICS

In today's globalized world, the quality of a country's educational system exerts a profound influence on its international competitiveness. As the foundation of digital technologies, artificial intelligence, modern economics, and engineering, mathematics has become critically important. For these reasons, there is an urgent need for modernized mathematics education that incorporates international best practices and is integrated with the national system through contemporary teaching methodologies.

The objective is to conduct an academic analysis of the results from various international assessment programs (PISA, TIMSS, TALIS, PIRLS) and to examine the impact of advanced foreign models from developed nations on the quality and intensity of education.

Keywords: globalization, digital technologies, problem-based learning, cognitive.

Kirish. XXI asr ta'limi, avvalo, o'quvchida mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil qilish, raqamlar bilan ishlash, muammolarni hal qilish va dalillash ko'nikmalarini shakllantirishni talab qiladi. Matematik bilim endilikda faqat formulasini yod olish emas, balki real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish, model yaratish va yechim tanlash jarayoni sifatida qaralmoqda.

Zamonaviy talablarga ko'ra matematika fani quyidagi kompetensiyalarni shakllantirishi lozim:

- matematik savodxonlik;
- mantiqiy-tahliliy fikrlash;
- statistik va probabilistik tafakkur;
- axborot bilan ishlash va raqamli kompetensiyalar;

- muammoga asoslangan fikrlash.

Shu ma'noda kompetensiyaga asoslangan yondashuv, STEAM integratsiyasi va amaliy faoliyatga yo'naltirilgan topshiriqlar zamonaviy matematika ta'limining ajralmas qismiga aylangan. Matematik savodxonlik – bu matematika fanida chuqur bilimga ega bo'lish degani emas, aksincha kundalik yumushlarda, ko'cha va bozorlarda matematik uslublardan foydalanib muammolarni hal etish tushuniladi. Ya'ni bu turli xil kundalik masalalarni mantiqiy fikrlash va mulohaza qilish orqali bajarish, tabiatda sodir bo'lgan voqea va hodisalarni matematik belgi va ishoralardan foydalangan holda ifodalay olish, matematikaga oid turli xil sodda algoritm va tushunchalardan foydalana olish qobiliyatidir. Matematik savodxonlik inson hayotining ajralmas qismidir. Har bir muomalaga layoqatli shaxs bor ekan matematik savodxonlikda ma'lum darajada tushuncha va ko'nikmalarga ega bo'lmay turib jamiyatda o'z o'rnini topishini tasavvur qilib bo'lmaydi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Mantiqiy fikrlash – bu ma'lum dalillar, faktlar va mulohazalar asosida biror narsa, kimsa yoki voqea va hodisalar ustida xulosa chiqarishdir.

Tahliliy fikrlash esa – bu murakkab muammo yoki vaziyatni tushunish uchun uni kichik, boshqariladigan qismlarga bo'lish va har bir qismni chuqur o'rganishni anglatadi. Muammolarni samarali tarzda yechimini topish, to'g'ri qaror qabul qilish, turli xil munozara va muhokamalarda aniq dalillar keltirish orqali fikr va g'oyalarni aniqlik bilan yetkazish uchun kerak bo'ladigan muhim ko'nikmadir. Bu ko'nikma faqatgina matematika va boshqa fanlarda emas, balki biznes, huquq, dasturlash va kundalik hayotning deyarli barcha jabhalarida muhim hisoblanadi.

Probabilistik tafakkur – bu ehtimollar nazariyasi asosida fikrlash yani ma'lum bir hodisaning sodir bo'lish ehtimolini miqdoriy jihatdan baholash va noaniqlikni tushunishga qaratilgan.

Axborot bilan ishlash - bu kirib kelayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, saralash, tahlil qilish, saqlash, qayta ishlash va natijada undan ma'no chiqarish jarayonlari va ko'nikmalaridir. Bu ko'proq kognitiv jarayonlarga urg'u beradi. Raqamli kompetensiyalar yoki raqamli savodxonlik – bu raqamli texnologiyalar va vositalardan samarali, xavfsiz va tanqidiy foydalanish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va munosabatlar majmuidir. U axborot bilan ishlash jarayonini raqamli muhitda amalga oshirishga yordam beradi.

Muammoga asoslangan fikrlash – bu ta'lim va muammolarni yechish sohasida keng qo'llaniladigan, real hayotiy va murakkab muammoni hal qilish orqali faol o'rganish va tanqidiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan metodika va fikrlash tarzidir. Bunda o'quvchi yoki xodim dastlab muammoning o'ziga duch keladi, so'ngra uni hal qilish uchun zarur bo'lgan bilim, tushuncha va ko'nikmalarni o'zlashtiradi.

So'nggi yillarda yurtimizda matematika fanini o'qitishning ilg'or xalqaro tajribalaridan keng ko'lamda foydalanilmoqda. Turli xil yangi metodlar sinov tariqasida bilim dargohlarida qo'llanilmoqda. Ular orasida eng samaralilari o'laroq Yaponiya va Singapur modellarini namuna qilib keltirishimiz mumkin. Singapur modeli o'zining "KVA" (Konkret –Vizual –Abstrakt) yondashuvi bilan tanilgan. Bu usulga ko'ra, bola avval predmetlarni real hayotda ko'radi (konkret), so'ng rasmlar yoki diagrammalar orqali tasavvur qiladi (vizual), keyin esa matematik belgilar va formulalar bilan ifodalaydi (abstrakt). Bu uch bosqichli tizim o'quvchining bilimni chuqur va mustahkam egallashiga xizmat qiladi.

Yaponiya ta'limida esa matematika darslari muammoli vaziyatlar va ochiq savollar orqali tashkil etiladi. Masalan, “Nima uchun 1 ga har qanday sonni ko'paytirsak, o'sha sonning o'zi chiqadi?” kabi savollar bolani mantiqan fikrlashga undaydi. Shuningdek, guruhlarda ishlash, bir-birining fikrini tinglash va umumiy yechimga kelish kabi kompetensiyalar ham rivojlanadi.

Hozirgi kunda barcha sohalarida va yo'nalishlarda rivojlanish va taraqqiyotga guvoh bo'layotganimiz kabi matematik bilim va malakani baholash tizimlarida ham yangi metodlar va mezonlar joriy etilmoqda. Bularga misol o'laroq PISA, TIMSS, TALIS va PIRLS kabilarni aytishimiz mumkin.

Xalqaro o'quvchilarni baholash dasturi (inglizcha: PISA, Programme for International Student Assessment) — turli davlatlarda 15 yoshli o'quvchilarning savodxonligini (o'qish, matematika, tabiiy fanlar) hamda bilimlarini amaliyotda qo'llash qobiliyatini baholovchi dastur. PISA testlari maktab o'quvchilarining haqiqiy hayotda kerak bo'ladigan hodisalarni tahlil qilish, ulardan xulosa chiqarish va muloqotga kirishish ko'nikmalarini qay darajada egallayotganini, ta'lim tizimining bu o'zgarishlarga qanchalik moslashayotganini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Ushbu dastur 1997-yilda joriy etilgan bo'lib, har uch yilda bir marta o'tkaziladi, birinchi marta 2000-yilda o'tkazilgan. Har uch yilda bitta fan yo'nalishiga afzallik berilib, jami testlar majmuasining deyarli 50% shu fanga mansub bo'ladi. 2000-yilda ilk bor o'qish savodxonligiga urg'u berilgan. Test Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan yetakchi xalqaro ilmiy tashkilotlar bilan konsorsiumda, milliy markazlar ishtirokida tashkil etiladi. Tadqiqotda

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga a'zo bo'lgan davlatlar, shuningdek, OECD bilan hamkorlik aloqalari bo'lgan davlatlar ishtirok etadi. O'zbekiston birinchi marta PISAga 2022da ishtirok etdi.

Bu O'zbekiston uchun xalqaro ta'lim baholashlarida muhim qadam bo'ldi. Natijalar 2023-yil 5-dekabrda e'lon qilindi va O'zbekiston 81 davlat orasida oxirgi o'rinlarga yaqin joylashdi (80-o'rin). 7293 o'quvchi (202 maktabdan) ishtirok etdi, bu 15 yoshli aholining 88% ni ifodalaydi. Prezident Shavkat Mirziyoyev natijalarni “o'quv islohotlari zarurligini ko'rsatuvchi” deb baholadi va 2030-yilga qadar top-30 ga kirishni maqsad qildi.

Tadqiqot metodologiyasi. TIMSS (Trends in International mathematics and science study) 4- va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash dasturi bo'lib, bu tadqiqot to'rt yilda bir marta o'tkaziladi. TIMSS xalqaro baholash dasturida 4- va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo'yicha egallagan bilim darajasi va sifatini solishtirish hamda milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlash bilan bir qatorda, qo'shimcha ravishda maktablarda matematika va tabiiy fanlar bo'yicha berilayotgan ta'lim mazmuni, o'quv jarayoni, ta'lim muassasasining imkoniyatlari, o'qituvchilar salohiyati, o'quvchilarning oilalari bilan bog'liq omillari o'rganiladi. TIMSS dasturi o'zining birinchi tadqiqotini 1995-yilda boshlagan bo'lib, 2019-yilga qadar har to'rt yilda 1999, 2003, 2007, 2011, 2015 va 2019-yillarda tashkil etib kelindi.

TIMSS 2015: Faqat 4-sinf O'zbekiston natijasi: matematika — 474 ball, tabiiy fanlar — 478 ball Jahon o'rtachasi: 500 ball Joylashuvi: 43–45-o'rin (50 ta ishtirokchi davlat orasida)

TIMSS 2019: 4-sinf va 8-sinf 4-sinf: matematika — 490 ball, tabiiy fanlar — 481 ball 8-sinf: matematika — 437 ball, tabiiy fanlar — 448 ball Jahon o'rtachasi: 500 ball Joylashuvi: – 4-sinf: 35–38-o'rin – 8-sinf: 43–45-o'rin (59 ta ishtirokchi davlat orasida)

TIMSS 2023: (natijalar 2024-yil 10-dekabrda e'lon qilindi) 4-sinf va 8-sinf 4-sinf: matematika — 485 ball, tabiiy fanlar — 475 ball 8-sinf: matematika — 450 ball, tabiiy fanlar — 460 ball Jahon o'rtachasi: 500 ball Taxminiy joylashuvi: – 4-sinf: ~40-o'rin – 8-sinf: ~45-o'rin (65+ ta ishtirokchi davlat orasida)

TALIS — bu Teaching and Learning International Survey (O'qitish va o'rganish bo'yicha xalqaro tadqiqot) degan ma'noni anglatadi. Bu tadqiqot OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) tomonidan har 5 yilda bir marta o'tkaziladigan eng katta xalqaro o'qituvchilar tadqiqotidir. O'zbekiston o'rtacha natija ko'rsatdi, ammo o'qish savodxonligida yaxshilanish imkoniyatlari aniqlandi.

Umumiy: Singapur eng yuqori natija ko'rsatdi (587 ball), Polsha va Shimoliy Iroq ham yetakchilar qatorida. O'rtacha ball: 500. 70% o'quvchilar asosiy darajani o'zlashtirgan.

O'zbekiston: 500 ball atrofida (jahon o'rtachasi). O'g'il bolalarning natijasi qizlarnikidan pastroq. Uy kutubxonalari va ota-ona ishtiroki yuqori baholandi, ammo maktab resurslari va raqamli vositalar past.

Muammolar: O'quvchilarning matnni tahlil qilish va tanqidiy baholash qobiliyati past (jahon miqyosida 30-40%).

Olingan natijalar va ularning tahlili. Matematika fanining ta'lim sifatini oshirish uchun turli xil zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, xalqaro tajribalarni o'rganish va milliyalashtirish, fan mazmunini optimallashtirish va yangi zamonaviy yondashuvlarni kuchaytirish zarur. PISA, TIMSS, TALIS va PIRLS tadqiqotlari ta'lim sifati haqida muhim ma'lumotlar berib, o'qitish jarayonidagi kuchli va zaif tomonlarni aniqlash imkonini yaratadi. Ilg'or xorijiy tajribalar O'zbekiston ta'lim tizimi uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ularni milliy sharoitga mos ravishda qo'llash o'quvchilarning matematika bo'yicha kompetensiyalarini sezilarli darajada yuksaltiradi. Bunday tajribani nafaqat matematika ta'limini rivojlantirish uchun balki boshqa fanlarni o'qitishni rivojlantirish uchun xalqaro tadqiqotlardan unumli foydalanish zarur.

Mazkur tadqiqotlar bir-birini to'ldiruvchi xususiyatga ega:

PIRLS — savodxonlik asosini, TIMSS — fanlar bo'yicha bilimlarni,

PISA — hayotiy kompetensiyalarni, TALIS — ta'lim jarayonining pedagogik sharoitlarini baholaydi.

Ularning natijalari asosida ta'lim siyosatini takomillashtirish, o'quv dasturlarini yangilash va o'qituvchilar malakasini oshirish imkoniyati yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, PISA, TIMSS, PIRLS va TALIS xalqaro tadqiqotlari ta'lim sifatini har tomonlama baholash imkonini beradi. Ushbu tadqiqotlar natijalari asosida ta'lim tizimining kuchli va zaif jihatlari aniqlanadi hamda zamonaviy talablar asosida rivojlantirish strategiyalari ishlab chiqiladi. Magistratura bosqichida ushbu tadqiqotlarni o'rganish bo'lajak mutaxassislarning ilmiy-tahliliy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Abduvoxidov, D. (2024). O'quvchilarda tanqidiy va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning dolzarb masalalari. // Tabiiy-ilmiy va amaliy tadqiqotlar. <https://phoenixpublication.net/index.php/TTVAL/article/view/7279/7074>
2. Bruner, J. (1966). *Toward a Theory of Instruction*. Harvard University Press.
3. Education at a Glance 2019: OECD Indicators. (2019). OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2019_f8d7880d-en.html
4. Mind in Society. (Vygotsky, L. S.). (1978). Harvard University Press.
5. National Council of Teachers of Mathematics (NCTM). (2014). *Principles to Actions: Ensuring Mathematical Success for All*. NCTM.
6. O'zbekiston xalqaro TIMSS tadqiqotida rasman qatnashishga kirishdi. (2020, Fevral 19). Xalq so'zi. <https://xs.uz/uz/post/ozbekiston-khalqaro-timss-tadqiqotida-rasman-qatnashishga-kirishdi>
7. The importance of statistical thinking. (n.d.). Scientific Publishing. <https://www.sciepub.com/reference/73148>
8. Xalqaro o'quvchilarni baholash dasturi. (n.d.). Vikipediya. Retrieved November 24, 2025, from https://uz.wikipedia.org/wiki/Xalqaro_o%CA%BBquvchilarni_baholash_dasturi
9. OECD. TALIS 2024 Results: The State of Teaching: Country Note – Uzbekistan. OECD Publishing, Paris, 2024. – URL: https://www.oecd.org/en/publications/results-from-talis-2024-country-notes_e127f9e2-en/uzbekistan_96cdef5e-en.html
10. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study). – IEA, PIRLS 2021. – URL: <https://pirls.iea.nl/>
11. Mullis I. V. S., Kelly D. L., Fishbein B., & Maili E. PIRLS 2021 International Results in Reading. Amsterdam: IEA, 2023. – URL: <https://pirls.iea.nl/publications/pirls2021/international-results/>

INNOVATSION RIVOJLANISH – KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI ISLOH QILISH VA INNOVATSION TADBIRKORLINI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA

Buriyev Xoliddin Ja'farovich,
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi
kholiddinb@gmail.com

Ushbu maqolada Innovatsion faoliyat-pedagogning o'z kasbini takomillashtirishdagi mavjud shakl va votsitalarni egallashga ijodiy yondashuvini bugungi kunda, oliy ta'lim muassasalarining mustaqilligi ortib borayotgan sharoitda, uning rahbari bevosita qonun me'yorlariga, shu jumladan xalqaro qonun me'yorlariga asoslanish imkoniyatiga ega bo'lishi xususida so'z yuritilgan. Innovatsion iqtisodiyot, nomlanishidan ham ko'rinib turibdiki, negizida innovatsiyalar, innovatsion faoliyat va innovatsion jarayonlar yotadigan hamda bevosita ular hukumronlik qiladigan iqtisodiyotdir. Ushbu iqtisodiyotni xarakterli xususiyatlari aynan innovatsiyalar, innovatsion faoliyat, innovatsion jarayonlar hamda ular bo'yicha fan, ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi amalga oshiriladigan korporativ hamkorlikning mazmun va mohiyatida namoyon bo'ladi. Shu bois ham, dastlab, mazkur tushunchalarga to'xtalamiz.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, ta'lim boshqaruvi, menjment, ta'lim, modernizatsiya, komponentlar, korporativ, fan, ishlab chiqarish.

ИННОВАЦИИ И РАЗВИТИЕ – КАК ФАКТОР РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛА И РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье рассматривается инновационная деятельность – творческий подход к освоению существующих форм и методов совершенствования профессии преподавателя, особенно в контексте растущей независимости высших учебных заведений, где их руководитель имеет возможность напрямую опираться на правовые нормы, в том числе международные. Инновационная экономика, как следует из названия, — это экономика, основанная на инновациях, инновационной деятельности и инновационных процессах и непосредственно управляемая ими. Характерные черты этой экономики отражаются в содержании и сущности инноваций, инновационной деятельности, инновационных процессов, а также в корпоративном сотрудничестве между наукой, образованием и производством в этой области. Поэтому мы сначала сосредоточимся на этих понятиях.

Ключевые слова: Инновации, управление образованием, менеджмент, образование, модернизация, компоненты, корпоративный сектор, наука, производство.

INNOVATION AND DEVELOPMENT – AS A FACTOR IN REFORMING THE STAFF TRAINING SYSTEM AND DEVELOPING INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

Innovative activity - a creative approach to mastering existing forms and methods of improving the profession of a teacher, is discussed, especially in the context of the increasing independence of higher educational institutions, where its leader has the opportunity to directly rely on legal norms, including international legal norms. The innovative economy, as its name suggests, is an economy based on and directly dominated by innovations, innovative activities, and innovative processes. The characteristic features of this economy are reflected in the content and essence of innovations, innovative activities, innovative processes, and the corporate cooperation between science, education, and production on them. Therefore, we will first focus on these concepts.

Keywords: Innovation, educational administration, management, education, modernization, components, corporate, science, production.

Kirish. O'zbekistonda tezkor modernizatsiya sharoitlarida, korxonalarning texnik va texnologik qayta jihozlanishi, zamonaviy innovatsion texnologiyalarni joriy etish sharoitlarida intellektual salohiyatni rivojlantirish va samaradorligini oshirish maqsadlarida yangi ilmiy-uslubiy yondashuvlar va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish, ta'lim-fan-ishlab chiqarishning innovatsion hamkorligini yo'lga qo'yishda OTMlari innovatsion faoliyatini baholash natijalarining ko'rsatkichlari muhim ahamiyatga ega.

Innovatsion iqtisodiyot, nomlanishidan ham ko'rinib turibdiki, negizida innovatsiyalar, innovatsion faoliyat va innovatsion jarayonlar yotadigan hamda bevosita ular hukumronlik qiladigan iqtisodiyotdir.

Ushbu iqtisodiyotni xarakterli xususiyatlari aynan innovatsiyalar, innovatsion faoliyat, innovatsion jarayonlar hamda ular bo'yicha fan, ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi amalga oshiriladigan korporativ hamkorlikning mazmun va mohiyatida namoyon bo'ladi. Shu bois ham, dastlab, mazkur tushunchalarga to'xtalamiz.

Ham “innovatsion iqtisodiyot”, ham “innovatsion faoliyat”, ham “innovatsion jarayon” atamaları negizida, ko'rinib turibdiki, avvalambor, **“innovatsiya”** so'zi, ushbu so'z negizining o'zida esa **“novatsiya”** so'zi yotadi. O'zbek tili lug'atiga bu so'zlar xorijiy tillardan kirib kelgan. Chunonchi, inglizcha **“innovation”**, ruschasiga **“innovatsiya”** so'zi lug'atlarda “novovedenie”, “novatorstvo” sifatida talqin etilgan. Rus tilida berilgan talqinga ko'ra bu so'z o'zbek tiliga “yangilik kiritish”, “yangi usul”, “kiritilgan yangilik” kabi ma'nolarda o'girilgan va izohlangan. **“Novatsiya”**, lotincha **“novation”** so'zi rus tilidagi lug'atlarda “izmenenie”, “obnovlenie”, o'zbek tili lug'atlarida esa “o'zgarish”, “yangilanish” ma'nosida talqin etilgan.

Ushbu bosqichda innovatsion salohiyat zahiraviy komponentlari aniqlab olinadi (innovatsion salohiyatning biz taklif etgan tarkibiga muvofiq kadrlarga oid, intellektual, moddiy-texnikaviy, moliyaviy, infratarkibiy, nufuzga oid komponentlar). Funktsional komponentlar birlamchi baholashda qo'llanilmaydi, ammo kelgusi baholashlarda ko'rilyotgan yo'nalishlarga muvofiq innovatsion salohiyatni baholashda asos sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. “Innovatsiyalar” atamasiga yangi iqtisodiy tushuncha, atama, toifa sifatida Avstriyalik olim Yozef Shumpeter o'zining “Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi”[6] nomli asarida asos solgan va uning tavsifini bergan. N.K. Yuldashev, Sh.A. Mirsaidova va Ye.D. Goldmanlar[5] Yozef Shumpeter tomonidan innovatsiyaga xos bo'lgan beshta tipik o'zgarishlar ajratilganligini e'tirof etadilar. Bular:

• yangi texnika, yangi texnologik jarayonlar va ishlab chiqarishni yangi bozor ta'minotidan foydalanish;

- yangi xususiyatlarga ega ma'lumotlarni tatbiq etish;
- yangi xom ashyodan foydalanish;
- ishlab chiqarish va uning moddiy-texnik ta'minotini tashkil qilishdagi o'zgarishlar;
- yangi sotish bozorlarini paydo bo'lishi[5].

“Innovatsiya-kapitalni yangi texnika yoki texnologiyaga, ishlab chiqarishni tashkil qilish, mehnat, xizmat ko'rsatish va boshqarishning yangi shakllariga, jumladan yangicha nazorat va hisob shakllari, rejalashtirish va tahlil usullariga kiritishdan olingan, moddiy tus olgan natijadir” (I. Balabanov).

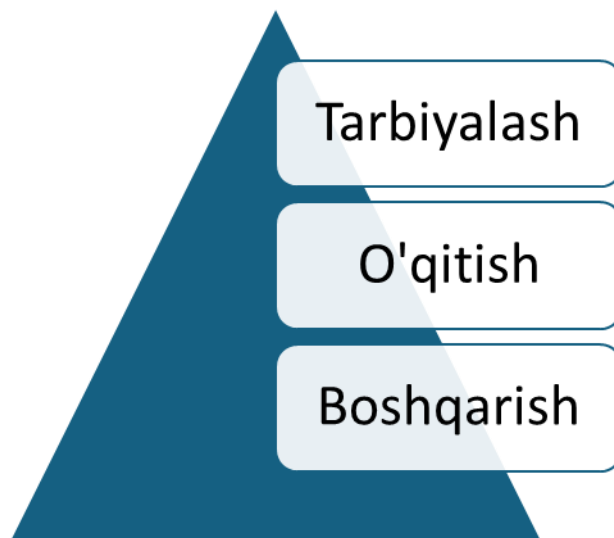
Innovatsion menejment - bu innovatsion jarayonlar, innovatsion faoliyat, bu faoliyat bilan band bo'lgan tashkiliy tizimlar va ularning xodimlarini boshqarish tamoyillari, usullari va shakllarining majmuasidir. Menejmentning har qanday boshqa sohalari kabi innovatsion menejmentga ham quyidagi ketma-ketliklar xos:

1-rasm. Innovatsion menejment bosqichlari

Har bir bosqichida belgilangan vazifalar hal qilinadi. Birinchi bosqich - rejalashtirish bosqichida - strategiyani amalga oshirish rejasi tuziladi. Ikkinchi shartlar va tashkil qilish belgilanadi, yangi innovatsion davrning har xil pallalarini amalga oshirish uchun resurslarni belgilash, xodimlar oldiga vazifalarni qo'yish, ishni tashkil qilish kiradi. Ijro etish bosqichida tekshirishlar va ishlab chiqarishlar bajariladi, reja amalga oshiriladi. Rahbarlik bosqichi nazorat va tahlilni harakatlarga tuzatish kiritish va tajriba to'plashni ko'zda tutadi. Bu yerda innovatsion loyihalar, innovatsion boshqaruv qarorlari va yangiliklarni qo'llashning samaradorligi baholanadi.

Bugungi kunda, oliy ta'lim muassasalarining mustaqilligi ortib borayotgan sharoitda, uning rahbari bevosita qonun me'yorlariga, shu jumladan xalqaro qonun me'yorlariga asoslanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday boshqaruv amaliyoti o'z-o'zidan innovatsion hisoblanadi.

2-rasm. Yangiliklar kiritishning to'rtta yo'nalishi

OTM ning me'yoriy-huquqiy ta'minotini rivojlantirishda "Ta'lim to'g'risidagi" Qonun alohida o'rin egallaydi. Qonunni bilish OTM rahbariga butun innovatsion faoliyatda o'z jamoasining manfaatlarini himoya qilish, OTM tomonidan mustaqil amalga oshirilayotgan pedagogik va boshqaruv

Muhokama. Oliy o'quv yurtining intellektual kapitaliga va ITTKI ga kiritilgan davlat moliyaviy mablag'lari va xususiy investitsiyalarning ulushi qanday rol o'ynashini tushunish uchun homiy kompaniyalarning balans hisobotlari va biznes-angellarning moliyaviy mablag'larni jalb qilishda ITTKIga balansdan tashqari xarajatlarini ko'rib chiqish darkor.

Mualliflar tomonidan shu narsa aniqlandiki, bugungi kunda endigina shakllanayotgan ko'p polyarli olamda fan taraqqiyotining to'rtta asosiy markazi yuzaga kelmoqda – AQSh (xarid qobiliyati pariteti bo'yicha ITTKIga jahon xarajatlarining 35 foizi), Yevropa Ittifoqi (24 %), Yaponiya va Xitoy (taxminan 12 foizdan) Universitet fani faoliyatning yuqori raqobat sohasiga aylandi. Xitoy o'tgan o'n yillikda ITTKIga xarajatlar bo'yicha jahonda uchinchi o'ringa chiqdi va yaqin vaqt ichida Yaponiyani ikkinchi o'rindan siqib chiqarishi, 2020 yillarda esa AQSh bilan tenglashishi kutilmoqda. Ilmiy maqolalar soni bo'yicha (2008 yilda 120 mingga) XXR ikkinchi o'rinda. Xitoy ulushiga jahonda chop etilgan ilmiy maqolalarning 8,5 foizi to'g'ri keladi, 2012 yilda esa Xitoyda ITTKIga xarajatlar ulushi 163 mlrd AQSh dollarini tashkil qildi. Hindistonda ITTKIga davlat xarajatlari YaIMning 0,9 foizini tashkil qilardi, 2012 yilda esa hukumat dasturiga muvofiq u YaIMning 1,2 foiziga yetdi. Hindistonning ilmiy maqolalardagi ulushi 3 foizni tashkil qiladi. Hindiston axborot texnologiyalari va aloqa vositalarida ITTKIning rivojlantirish bo'yicha jahonda AQSh, Yaponiya va Xitoydan keyin to'rtinchi o'rinda turadi. OESR ma'lumotlariga ko'ra, Rossiyada iqtisodiyotda band bo'lgan 1000 nafar kishiga 6,7 ta ilmiy tadqiqot to'g'ri keladi. Ushbu ko'rsatkich bo'yicha yetkachilar – Finlyandiya (15,4), Yaponiya (11,0), AQSh (9,7), Janubiy Koreya (9,5) va Frantsiyadan (8,3). Yetakchi G'arb mamlakatlarida ITTKIga xarajatlar YaIMning 2-3 foizini, shu jumladan AQShda YaIMning 2,7 foizini, Yaponiya, Shvetsiya, Isroil kabi mamlakatlarda esa YaIMning 3,5-4,5 foizini tashkil qiladi VVP. Xitoy ITTKIga xarajatlarni juda yuqori sur'atlar bilan oshirmoqda (YaIMning 1,7 foizi). Keyingi o'n yillikda fanga xarajatlar hajmi bo'yicha Xitoyning AQShga yetib olishi kutilmoqda.

ITTKIga xarajatlar Hindistonda ham jadal sur'atlar bilan o'smoqda. 2012 yilga kelib ular YaIMning 2 foizini tashkil qiladi. Yevropa Ittifoqi o'z oldiga ITTKIga xarajatlar hajmini YaIMning 3 foizigacha oshirish vazifasini qo'ygan. 2012 yilda AQSh ITTKI uchun 223.2 mlrd dollar, Yaponiya 141 mlrd dollar, Frantsiya 49.9 mlrd dollar, Buyuk Britaniya 39.5 mlrd dollar sarfladi. OESR ma'lumotlariga ko'ra, korporativ

sektorning «intellektual aktivlar» (ITTKI, patentlar va savdo belgilari, kadrlar tayyorlash, menejment tizimini maqbullashtirish va h.k.)ga har yili kiritadigan investitsiyalari hajmi hozirgi vaqtga kelib yetakchi rivojlangan mamlakatlarda YaIMning 8-11 foizini, AQShda esa YaIMning 12 foiziga yaqinni tashkil qilmoqda.

Xulosa. Umuman, xulosa qilib aytganda milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishda ishlab chiqarish sohalarini innovatsion yondashyiv atsotsida tashkil etish, ishlab chiqarishni ilmiy sig‘imi yuqori bo‘lgan texnologiyalar asosida shakllantirish, inson kapitaliga yo‘naltirilayotgan investitsiya va qo‘yilmalar salmog‘ini oshirish, birinchidan, mamlakatdagi barcha ishlab chiqaruvchi, xizmat ko‘rsatuvchi sub‘ektlar tomonidan xaridorlarni har qanday yangilikka bo‘lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qilsa, ikkinchidan, sanoatning ustuvor sohalarida yaratilayotgan qo‘shilgan qiymat salmog‘i yanada ortadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2016 y., 37-son, 426-modda; 2017 y., 24-son, 487-modda
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-son «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
3. O‘z DSt 1.5-93. «Standartlashtirishga doir normativ hujjatlarni ko‘rib chiqish, tekshirish, o‘zgartirish kiritish va bekor qilish tartibi
4. Abduqodirov A., Pardaev A. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. –T.: Fan, 2009. – 145 b.
5. Юлдашев Н.К., Мирсаидова Ш.А., Голдман Е.Д. “Инновацион менеджмент“, -Т.:, 2011 й. ТДИУ босмахонаси
6. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982.

ILG‘OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA “YERNING SHAKLI VA KATTALIGI” MAVZUSINI O‘QITISHDA STEAM INTEGRATSIYASI VA INTERFAOL METODLAR

Nutfulloyeva Madina G‘iyos qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti 1- kurs magistranti

Maqolada umumta’lim maktablarida geografiya fanining “Yerning shakli va kattaligi” mavzusini o‘qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, STEAM integratsiyasi va interfaol metodlarning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Avvalo, mavzuning ilmiy-asosli mazmuni va maktab geografiyasidagi o‘rni ko‘rib chiqiladi: yerni shar yoki elipsoid shaklida tasavvur qilish, uning radiusi (~6371 km) va maydoni (~510 mln km²) kabi statistik ma’lumotlar beriladi. Mavzu ta’lim dasturidagi o‘rni: dars jarayonida o‘quvchilarda globus, yarimsharlar va xaritalar yordamida Yerning shakli, o‘lchamlari, qutblar, ekvator va meridianlar haqidagi kartografik tushunchalar shakllantiriladi. Keyingi bo‘limlarda STEAM yondashuvida dars loyihalash hamda interfaol metodlar orqali amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish usullari bayon qilinadi. STEAM ta’limi fanlararo bog‘lanish va kundalik hayot bilan uzviy bog‘lanishni kuchaytirishga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchilarning nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlash imkonini yaratadi. O‘quvchilarning faolligini oshirish maqsadida erkin muhokamalar, tajriba vazifalari va ijodiy loyihalar kiritiladi. Natijalar va muhokama bo‘limida STEAM hamda interfaol metodlar o‘qitish samaradorligini oshirishdagi ahamiyati va sinov natijalari tahlil qilinadi. Xulosa va takliflarda ta’lim standartlari hamda o‘quv dasturlari bilan uyg‘un holda mazkur yondashuvlarni joriy etish bo‘yicha tavsiyalar taqdim etiladi.

***Kalit so‘zlar:** yer, yerning shakli, yerning kattaligi, geografiya darsi, STEAM, interfaol metodlar, fanlararo integratsiya, dars modeli, o‘quvchi faolligi, o‘quv dasturi.*

ИНТЕГРАЦИЯ STEAM-ОБРАЗОВАНИЯ И ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ТЕМЫ «ФОРМА И РАЗМЕР ЗЕМЛИ» В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

В статье рассматриваются современные педагогические подходы, включая интеграцию STEAM и интерактивные методы, для обучения теме «Форма и размеры Земли» на уроках географии в общеобразовательных школах. Излагаются теоретические основы темы и её роль в школьном курсе географии: даётся представление о сферической или эллипсоидной форме Земли, её радиусе (~6371 км) и площади (~510 млн км²). Отмечается, что при изучении темы используются картографические пособия (глобус, полусферы, карты) для формирования представлений учащихся о полюсах, экваторе и меридианах. Далее описывается проектирование урока на основе STEAM: подчёркивается межпредметная интеграция знаний и связь учебного материала с повседневной жизнью. Приводятся примеры практических занятий, интегрирующих науку, технологии, инженерное мышление, искусство и математику (измерение окружности Земли с помощью геометрических вычислений, проектирование макета планеты, использование Google Earth и др.). Раздел об интерактивных методах подчёркивает вовлечение учащихся в деятельность класса через групповые обсуждения, эксперименты и творческие задания. В разделе «Результаты и обсуждение» анализируется влияние STEAM и интерактивных методик на мотивацию учащихся и качество усвоения материала (например, повышение активности и критического мышления). В заключении даются рекомендации по применению этих подходов с учётом государственных образовательных стандартов и учебных программ.

***Ключевые слова:** Земля, форма Земли, размеры Земли, урок географии, STEAM, интерактивные методы, межпредметная интеграция, модель урока, активность учащихся, учебная программа.*

STEAM INTEGRATION AND INTERACTIVE METHODS IN TEACHING THE TOPIC “THE SHAPE AND SIZE OF THE EARTH” IN SECONDARY SCHOOLS

The article analyzes modern pedagogical approaches, in particular, the theoretical and practical foundations of STEAM integration and interactive methods, in teaching the topic of geography “Shape and

size of the Earth" in secondary schools. First of all, the scientifically sound content of the topic and its place in school geography are considered: the Earth is imagined as a sphere or ellipsoid, statistical data such as its radius (~6371 km) and area (~510 million km²) are provided. The topic's place in the educational program: during the lesson, students will develop cartographic concepts about the shape, size, poles, equator and meridians of the Earth using globes, hemispheres and maps. The following sections describe methods for designing lessons in the STEAM approach and organizing practical exercises using interactive methods. STEAM education is aimed at strengthening interdisciplinary connections and connections with everyday life, and provides an opportunity to strengthen students' theoretical knowledge and practical skills. To increase student engagement, free discussions, hands-on tasks, and creative projects are included. The Results and Discussion section analyzes the importance of STEAM and interactive methods in improving teaching effectiveness and the test results. The Conclusions and Suggestions provide recommendations for implementing these approaches in line with educational standards and curricula.

Keywords: earth, shape of the earth, size of the earth, geography lesson, STEAM, interactive methods, interdisciplinary integration, lesson model, student engagement, curriculum.

Kirish. XXI asr ta'limida zamonaviy pedagogik yondashuvlarning, xususan, STEAM ta'limi va interfaol metodlarning ahamiyati ortib bormoqda. Geografiya fani o'quvchilarda atrof-muhitni makro darajada idrok etish qobiliyatini shakllantiradi. “Yerning shakli va kattaligi” mavzusi esa nafaqat tabiatshunoslik va geografiya fanining asosiy tushunchalarini o'z ichiga oladi, balki matematik va fizik qoidalarni amaliyotda qo'llashga asos bo'ladi. Ushbu mavzu geografik koordinatalar, kun, kecha, iqlim zonalar va xaritalash fanlari uchun asos yaratadi.

STEAM yondashuvi fanlararo bog'lanish va amaliy yo'nalishga alohida e'tibor beradi. Ta'lim standartlariga muvofiq, STEAM ta'limi o'quvchilarga olgan bilimlarini kundalik hayotga qo'llash imkoniyatini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, tushunish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi hamda dars samaradorligini oshiradi. Shu bois ushbu maqolada STEAM integratsiyasi va interfaol metodlarning nazariy va amaliy jihatlari bilan birga ularning dars jarayoniga tatbiqi misollari keltiriladi.

Mavzuning nazariy asoslari va maktab geografiyasidagi o'rni. “Yerning shakli va kattaligi” mavzusi ta'lim dasturida maktab geografiyasining tabiiy bo'limiga kiradi. Yer sayyorasi texnik jihatdan geoid (murakkab kosmik jismlar ma'nosida) bo'lishiga qaramay, o'qitishda odatda *ellipsoid* yoki *sharsimon* shaklda tushuntiriladi. Qadimda Yunon olimlari (Pifagor, Aristotel, Eratosfen) va keyinchalik Markaziy Osiyo mutafakkirlari (Xorazmiy, Farg'oniy, Beruniy) yerning sharsimon ekanligini ilgari surgan. Hozirda Yerning o'rtacha radiusi taxminan 6371 km, ekvatorial aylana uzunligi 40 075 km atrofida ekanligi ma'lum. Yer sirtining umumiy maydoni taxminan 510 million km² (shu jumladan, quruqlik ~149 million km², suv massalari ~361 million km²). Bu kattaliklarni o'rganish o'quvchilarga masofa va global o'lchov tushunchalarini, shuningdek, sayyoramiz og'irligi va zichligini anglashga yordam beradi.

Yerning shar (yoki ellipsoid) shakli geografik jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi: masalan, Yerning sharsimonligi tufayli kun va kecha navbati, quyosh nurining sirtga tushish burchagi hududlar bo'yicha turlicha bo'ladi; buning natijasida iqlim zonalariga bo'linish yuzaga keladi. Shu jihatlarni ko'rgazmali tushuntirish uchun darsda globus va xaritalardan keng foydalanish tavsiya etiladi. Amaliyotda dars avvalida avvalo globusdan, keyin yarimsharlardan va O'zbekiston xaritalaridan o'quvchilarga Yerning aylanisini, paralellarning kenglik bo'yicha qanday joylashishini ko'rsatish samarali bo'ladi. Bu orqali o'quvchilar Yer sharining egri sirtida qutblar, ekvator, meridian-paralellarning geografik ahamiyatini tushunib yetadilar.

Maktab geografiya kursida bu mavzu ko'pincha maktab tabiiy geografiya darslarida tushuntirish usuli yordamida o'rgatiladi. Lekin zamonaviy yondashuvlar bu mavzuni faqat nazariy ma'lumot yetish bilan cheklanmasdan, darsga texnologiya va ijodkorlik elementlarini integratsiya qilishni tavsiya qiladi. Masalan, matematik fan bilan integratsiya qilib, Yerning aylana uzunligini hisoblash uchun $C = 2\pi r$ formulasi qo'llanilishi mumkin. Shuningdek, geografiya bilan astronomiyani bog'lab, o'quvchilarga Qoyn o'qishlar tajribasini (Eratosten misoli) o'tkazish orqali Quyosh ostidagi mast soyalarini o'lchash misoli ko'rsatiladi. Bunday ta'lim jarayoni o'quvchilarga ilmiy tadqiqot metodlarini anglashga imkon yaratadi.

STEAM asosida darsni loyihalash. STEAM (Science – tabiiy fanlar, Technology – texnologiya, Engineering – muhandislik, Art – san'at, Mathematics – matematika) yondashuvi geografiya darslarini interfaol va integrativ shaklda tashkil etishni nazarda tutadi. Milliy o'quv dasturida ta'kidlanishicha, STEAM ta'limi o'quvchilarning egallagan bilim va ko'nikmalarini kundalik hayot bilan bog'lash, darsdan tashqari tadqiqotlar, tajribalar va loyihalarga yo'naltirish orqali ijodkorlik va qiziqishni rivojlantirishga qaratilgan. Bu

konsept qat’iy fanlardan tashqari tasviriy san’at va texnologiyani ham o’qitish jarayoniga jalb qilishni taklif etadi.

Darsni STEAM asosida loyihalashda har bir soha elementidan foydalaniladi. Masalan: - **Matematika:** O’quvchilarga Yer sirtining chekkalari va radiusi bo’yicha amaliy formulalar bilan ishlash vazifasi beriladi. Masalan, globus radiusi yordamida Yerning aylanasi $C=2\pi r$ formulasi bo’yicha hisoblash. So’ngra hosil bo’lgan natija bilan haqiqiy globus aylanasi solishtirish orqali hajm tushunchalari mustahkamlanadi. - **Tabiiy fanlar (geografiya/astronomiya):** Qoyn soya tajribasi (Eratosten usuli) orqali Quyosh nurlari yordamida Yer perimetri (shar aylanasi) o’lchash tajribasi ko’rsatiladi. O’quvchilar sha’r soya uzunligini o’lchab, turli sharoitlarda Yer yoritilish burchagini aniqlashga urinadilar. Bu tadqiqot orqali Yerning sharsimonligi haqidagi g’oya laboratoriya ishiga o’xshash tarzda tasdiqlanadi. - **Texnologiya:** Interaktiv globus, Google Earth yoki geografik ma’lumot tizimlari (GIS) (masalan, Google Earth vositasida Yer yuzini uchinchi o’lchovda ko’rsatish) ishlatiladi. Raqamli taxta yoki multimedia yordamida o’quvchilar lin’yacha ko’rsatkichlarini o’zlari tanlab olib, xarita va ballografiyalardan interaktiv foydalanishni amaliy bajara oladilar. - **Muhandislik:** Har bir guruh darsdan oldin material (plastilin, shisha, karton va h.k.) tayyorlaydi va unga Yer modellarini (3D globus) yaratish vazifasini oladi. Masalan, kichik guruhlar globusga Yerning osmon siluetini chizish yoki tektonik plitalarni belgilar orqali ko’rsatishni loyiha sifatida bajarishi mumkin. - **San’at:** Dars davomida o’quvchilar rangli qog’oz, qalam va bo’yoqlardan foydalanib, “Yer va uning ko’rinishi” mavzusida ijodiy ishlar (plakat, mind-map, multimedia taqdimoti) tayyorlaydilar. San’at elementlarini olib kirish orqali mavzu yanada qiziqarli va esda qolarli bo’ladi. Masalan, o’quvchilar Yer yuzasini tasvirlaydigan tablo yaratib, unga iqlim zonalarini ranglarini aks ettirishlari mumkin.

Ushbu STEAM asosida loyihalangan dars modelida o’quvchilarning faolligi markaziy ahamiyatga ega. Darsda guruhlarda muhokama, amaliy ishlar va savol-javoblar bilan ko’p hollarda interaktiv mashg’ulotlar tashkil qilinadi. Bu yondashuv o’quvchilarda fanlararo bog’liqlikni anglashga imkon yaratadi. Masalan, geografiya bilan fizika va matematika o’zaro bog’liq holda Yer aylanishi, gravitatsiya va aylana formulalarini o’zaro muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. STEAM darslari davomida o’quvchilarning o’qishga qiziqishi ortib, mavzu bo’yicha o’rganilgan nazariy bilimlarni mustaqil ravishda qo’llashi kuzatiladi.

Interfaol metodlar va tajriba asosidagi tahlillar. Interfaol usullar darsni o’qituvchi va o’quvchilar o’rtasida hamkorlik asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Bunday metodlar o’quvchilarning faol ishtiroki, mustaqil fikrlashi va o’z bilimlarini amaliyotda qo’llay olishini rag’batlantiradi. Interfaol yondashuvlar dars jarayonida qurilgan o’zaro aloqalarni kuchaytiradi: o’quvchilar ma’lumotni bo’lishadi, suhbatlarga kirishadi, guruh bo’lib muammo yechadilar.

Interfaol metodlardan foydalanish natijasida quyidagi ko’nikmalar shakllanadi: - **Tanqidiy fikrlash:** O’quvchilar mavzuga oid ma’lumotlarni tahlil qilgani va yakuniy xulosalarni o’zlari chiqarishga o’rganadi. Masalan, dars oxirida turli guruhlarining Eratosten tajribasi natijalarini solishtirish orqali tanqidiy fikrlash rivojlanadi. - **Tushunish va xotira faolligi:** O’quvchilar qiziqarli savollar va masalalar yordamida mavzu asoslarini quyi qatlamlarga bo’lib o’rganadi. Misol uchun, «Quyosh nurlari yuzaga turli burchak bilan tushsa, nima uchun iqlim farqlanadi?» kabi savollar mavzuni chuqurroq tushunishga yordam beradi. - **Muloqot ko’nikmalari:** Guruhlarda fikr almashish, bir-birini tinglash va muhokama qilish o’quvchilarda samarali muloqot qilishni rivojlantiradi. O’qituvchi o’quvchilarni bahs-munozaraga jalb qilib, turli fikrlarni muvofiqlashtiradi. - **Ijodkorlik:** Interfaol o’yinlar va ijodiy topshiriqlar (masalan, mavzu bo’yicha rol o’ynash yoki rel’yef modellarini yasash) darsni jonlantirib, o’quvchilarning ijodkor yondashuvini rivojlantiradi.

Interfaol dars namunasi. Misol uchun, “Yerning shakli va kattaligi” mavzusida quyidagi interfaol vazifalar ko’rinishida amaliy mashg’ulotlar tashkil etish mumkin: - **Kvest-o’yin yoki viktorina:** O’quvchilar jamoalarga bo’linib, globus, atlas, onlayn resurslar yordamida topshiriqlar yechadi. Har bir bosqichda yerning radiusi, AQL/ZPKD kordinatalari kabi savollar yechiladi. - **Mantiqiy kubiklar metodi:** Ta’limchilar “yerning shakli” mavzusini kub shaklidagi kartochkalarga (har tomonida savol yoki masala) yozilgan topshiriqlar bilan o’rganadilar. Har bir guruh kubni aylantirib, turli masalalarni yechadi. Bu usul o’quvchilarda muammoni turli burchaklardan tahlil qilishni rivojlantiradi. - **INSERT (Interactive Noting System):** O’quvchilar darslikdan bir bo’limni o’qib, tushunmagan joylariga “?”, qiziqarli ma’lumotlarga “!”, o’rgangan ma’lumotga “+” belgisi qo’yadi. Keyin shu belgilar bo’yicha guruhlarda muhokama o’tkazadi. Bu yondashuv dars tushunchalari bo’yicha muloqotni kuchaytiradi. - **Kichik eksperiment (haqiqiy tajriba):** Masalan, xonalarga turli soya tekshiruv uchun maxsus antenni tayyorlash, uni yorug’lik manbai (masalan, lampa yoki quyosh) oldiga qo’yib, turli joydagi (markazdan masofa yoki burchak) soya uzunligini o’lchash. Bu bo’yicha o’quvchilar o’zlari ma’lumot to’playdi va yer koptokiga quyosh nurlarining kelish burchagini tavsiflaydi. - **Raqamli vositalar:** Interfaol doska yoki onlayn-platformalar orqali aniq geometriya masalalari

yechiladi. Masalan, Google Earth yordamida o‘quvchilar o‘z mintaqalarining koordinatalarini topadi, mazkur mintaqalar masofalarini o‘lchaydilar.

Bu kabi interfaol metodlar darsni dinamik qiladi va o‘quvchilarning mavzu bo‘yicha faol ishtirokini ta‘minlaydi. Shuningdek, bunday yondashuv darsni maktabdan tashqari tadqiqotlar va mustaqil loyihalarni ham rag‘batlantiradi. Misol uchun, STEAM ta‘limi doirasida o‘quvchilarning mustaqil loyiha ishlari orqali Yerni o‘rganishga qiziqishi yanada ortadi.

Natijalar va muhokama. STEAM yondashuvi va interfaol metodlarni amalda qo‘llash dars samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Turli pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, interfaol o‘qitish usullari o‘quvchilarning darsga jalb qilinishini, mavzu bo‘yicha tanqidiy fikrlash va muammolarni hal etish salohiyatini kuchaytiradi. Masalan, STEAM asosidagi geografiya darslarida o‘tkazilgan eksperiment natijalari o‘quvchilarning mavzu hajmini chuqurroq o‘zlashtirishi va o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasining oshishini ko‘rsatdi. O‘quvchilar turli fanlarning elementlarini birlashtirib ishlaganda, amaliy mashg‘ulotlarga kiritilgan loyiha va tajribalar ularning mustaqil ishlashiga ko‘maklashadi. Natijada o‘qituvchilarning qaydlariga ko‘ra, bunday darslardan so‘ng sinfda muhokama ko‘proq bo‘ladi va mavzu materiallari yaxshiroq eslab qolinar ekan.

Ishlatilgan metodlar o‘quv dasturi va ta‘lim standartlariga muvofiqdir. Masalan, O‘zbekistonning yangi umumta‘lim dasturida STEAM ta‘limi tabiiy fanlarda dunyoqarashni kengaytirish va izlanishlar asosida amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qilishi ta‘kidlangan. Shunga qaramay, amaliyotda interfaol darslarni keng tashkil etish uchun o‘qituvchilarning mavzu bo‘yicha malakasi va darsliklar hamda metodik qo‘llanmalarining mosligi muhim omil hisoblanadi. Hozirgi kunda bir qator maktab va markazlarda STEAM sinflari tashkil etilishi, qo‘llanilayotgan interfaol texnologiyalar sinov tariqasida tatbiq etilmoqda. Olingan tajribalar shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning faolligi ortgan sari darslarda berilayotgan topshiriqlarning murakkabligi va keng qamrovi ham oshmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, “Yerning shakli va kattaligi” mavzusini o‘qitishda STEAM integratsiyasi va interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning mavzuni chuqurroq anglab yetishi hamda dars samaradorligini oshirishga imkon beradi. STEAM yondashuvi geografiyani matematik, texnologik va san‘at elementlari bilan boyitib, o‘quvchilarga nazariy bilimni amaliyotda qo‘llash usullarini o‘rgatadi. Interfaol metodlar esa sinfda faol muloqot va tadqiqot muhiti yaratadi, o‘quvchilarning ijodiy va kritik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Taklif etilayotgan pedagogik yondashuvlar O‘zbekiston ta‘lim tizimidagi yangi standartlar va o‘quv dasturlari bilan uyg‘un. Shu bois:

- O‘qituvchilarga STEAM va interfaol texnologiyalar bo‘yicha malaka oshirish kurslarini kengaytirish lozim.

- Darslik va uslubiy qo‘llanmalarda STEAM asosidagi loyihalash misollarini, interfaol usullar uchun konkret tavsiyalarni kiritish zarur.

- Sinov darslari va magistrlik-amaliyot loyihalari doirasida ushbu yondashuvlarni sinab ko‘rish, o‘quvchilarning qiziqishi va o‘zlashtirish natijalarini monitoring qilish tavsiya etiladi.

- Xalqaro tajriba va yangi pedagogik texnologiyalarni o‘rganish hamda dars jarayoniga joriy etish orqali o‘qitish sifatini oshirish mumkin.

Maqola bo‘yicha olingan xulosalar umumta‘lim maktablari geografiya darslarida “Yerning shakli va kattaligi” mavzusini o‘qitishda zamonaviy usullarning samaradorligini tasdiqlaydi. Kelgusida bu yondashuvlarning ta‘lim me‘yorlari va o‘quv dasturi bilan kengroq integratsiyasini ta‘minlash o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini tubdan oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Yerning shakli va kattaligi, ularning geografik oqibatlarini. Arxiv.uz portali, 2019.
2. Geografiya o‘qitish metodikasi. (O‘quv qo‘llanma) Toshkent, 2024, Yangi asr universiteti (5-6-sinf fanlari bo‘yicha).
3. Dostiyeva Sh.B., Lufilloev I.Sh., Jurakhujayev D.D. Geografiya ta‘limida metodlarni qo‘llashning samaradorligi va amaliy jihatlari. O‘zbek-Finlandiya pedagogika instituti, 2021,
4. Koptileuova K.K.. Improving the Communication Skills of Secondary School Students through Incorporation of STEAM into Geography Course. Preprints (MDPI), 15 May 2025.
5. O‘zbekiston Respublikasi Ta‘lim vazirligi. 10-sinf geografiya fanidan o‘quv dasturi, 2024.

THE IMPORTANCE OF AUTONOMOUS LEARNING IN DISTANCE EDUCATION

Yuldasheva Gulchekhra Tolibjonovna,
Master's degree student of Tourism Faculty.
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: This article explores the significance of learner autonomy as a key factor in the effectiveness of distance education in the context of rapid digital transformation. Drawing on constructivist and self-regulated learning theories, the study analyzes how self-regulation, metacognitive awareness, digital competence, and learner responsibility shape successful learning outcomes in online and hybrid environments. The research is based on an analytical review of empirical studies, doctoral dissertations, and international reports, with particular attention to contexts transitioning from teacher-centered educational traditions to more independent learning models. The findings indicate that autonomous learners demonstrate higher academic achievement, stronger engagement, greater motivation, and enhanced digital literacy, as well as increased emotional resilience and adaptability. The study also highlights persistent institutional challenges, including insufficient pedagogical scaffolding and limited student preparedness, especially among first-year university students. The article concludes that learner autonomy must be systematically fostered through institution-wide pedagogical strategies, including metacognitive training, digital literacy development, reflective practices, and the purposeful integration of educational technologies. Learner autonomy is thus presented as a foundational prerequisite for effective distance education and lifelong learning in the digital age.

Keywords: learner autonomy, autonomous learning, distance education, self-regulation, online learning.

ВАЖНОСТЬ АВТОНОМНОГО ОБУЧЕНИЯ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ

В статье рассматривается значимость автономии обучающихся как ключевого фактора эффективности дистанционного образования в условиях стремительной цифровой трансформации. Опираясь на конструктивистские теории обучения и концепции саморегулируемого обучения, в исследовании анализируется влияние саморегуляции, метакогнитивной осознанности, цифровой компетентности и ответственности обучающихся на достижение успешных образовательных результатов в онлайн- и смешанных форматах обучения. Методологической основой работы послужил аналитический обзор эмпирических исследований, докторских диссертаций и международных отчетов с особым вниманием к образовательным системам, находящимся в процессе перехода от традиционных, учитель-центрированных моделей обучения к более самостоятельным форматам. Результаты исследования показывают, что автономные обучающиеся демонстрируют более высокие показатели академической успеваемости, вовлеченности и мотивации, а также более развитую цифровую грамотность, эмоциональную устойчивость и адаптивность. В то же время выявлены устойчивые институциональные проблемы, связанные с недостаточной педагогической поддержкой и ограниченной готовностью студентов, особенно на начальных этапах обучения в вузе. Делается вывод о необходимости целенаправленного и системного формирования автономии обучающихся посредством внедрения общеинституциональных педагогических стратегий, включающих метакогнитивную подготовку, развитие цифровой грамотности, рефлексивные практики и осмысленную интеграцию образовательных технологий. Автономия обучающихся рассматривается как базовое условие эффективного дистанционного и непрерывного образования в цифровую эпоху.

Ключевые слова: автономия обучающихся, автономное обучение, дистанционное образование, саморегуляция, онлайн-обучение.

MASOFIY TA'LIMDA AVTONOM O'QUVNING AHAMIYATI

Ushbu maqolada raqamli transformatsiya sharoitida masofaviy ta'lim samaradorligini belgilovchi muhim omil sifatida ta'lim oluvchilarning avtonomligi masalasi yoritib beriladi. Tadqiqot konstruktivistik ta'lim nazariyalari hamda o'zini o'zi boshqarib o'rganish konsepsiyalariga tayangan holda, o'zini o'zi boshqarish, metakognitiv ong, raqamli kompetentlik va ta'lim oluvchining mas'uliyati onlayn va aralash

ta'lim muhitlarida muvaffaqiyatli o'quv natijalarini shakllantirishdagi rolini tahlil qiladi. Tadqiqot metodologik jihatdan empirik tadqiqotlar, doktorlik dissertatsiyalari hamda xalqaro hisobotlarning tahliliy sharhiga asoslanib, ayniqsa o'qituvchi markazlashgan an'anaviy ta'lim modellaridan mustaqil o'rganish formatlariga o'tayotgan ta'lim tizimlariga alohida e'tibor qaratadi. Tadqiqot natijalari avtonom ta'lim oluvchilar akademik natijalar, o'quv jarayonidagi faollik va motivatsiya darajasi, shuningdek raqamli savodxonlik, emotsional barqarorlik va moslashuvchanlik bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarga ega ekanini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ayniqsa oliy ta'limning dastlabki bosqichlarida ta'lim olayotgan talabalar orasida pedagogik qo'llab-quvvatlashning yetarli emasligi va tayyorgarlik darajasining pastligi bilan bog'liq barqaror institutsional muammolar aniqlanadi. Xulosa sifatida, ta'lim oluvchilar avtonomligini metakognitiv tayyorgarlik, raqamli savodxonlikni rivojlantirish, reflektiv amaliyotlar hamda ta'lim texnologiyalarini maqsadli integratsiya qilishni o'z ichiga olgan umumta'lim muassasalari darajasidagi pedagogik strategiyalar orqali tizimli ravishda shakllantirish zarurligi asoslanadi. Ta'lim oluvchilarning avtonomligi raqamli davrda samarali masofaviy va uzluksiz ta'limning fundamental sharti sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: *ta'lim oluvchilar avtonomligi, avtonom ta'lim, masofaviy ta'lim, o'zini o'zi boshqarish, onlayn ta'lim.*

Introduction. The rapid expansion of distance education, particularly in the wake of the COVID-19 pandemic, has transformed the educational landscape and significantly elevated the importance of learner autonomy. As institutions around the world adopted emergency remote teaching strategies and long-term online learning models, both students and educators were compelled to navigate unfamiliar technological environments and pedagogical frameworks. Unlike traditional face-to-face instruction, where the teacher often provides direct guidance, structure, and real-time feedback, distance learning environments are characterized by greater physical and temporal separation between students and instructors. This shift places a substantial burden on learners to independently regulate their cognitive, emotional, and behavioral engagement with learning tasks. Therefore, the cultivation of autonomous learning skills is not merely advantageous but has become an essential precondition for academic success in online and hybrid educational formats.

Autonomous learners in distance education environments are required to initiate and maintain engagement with learning materials, monitor their own progress, and make informed decisions about their learning pathways. This learner-centered approach is closely aligned with constructivist theories of education, particularly those emphasizing the active role of the learner in the construction of knowledge. Constructivist theorists assert that learning is most effective when individuals are actively involved in the process of meaning-making through exploration, problem-solving, and interaction with content and peers. In this context, autonomy is not synonymous with isolation but rather with self-directedness within a structured learning environment that offers opportunities for interaction, collaboration, and support.

Methodology. Recent research continues to underscore the critical role of learner autonomy in distance education. For instance, Mamatkulova (2020) emphasizes that successful distance learners are those who can plan and organize their learning activities, set realistic goals, and manage their time efficiently, while also demonstrating proficiency in using digital tools and resources for educational purposes (pp. 68–70). These competencies are particularly important given the asynchronous nature of many online learning platforms, where learners must take initiative in accessing content, participating in discussions, and completing assessments without the constant presence of a teacher. In a similar vein, Sharipova (2021) found that learners with a high degree of autonomy reported greater satisfaction with online learning, as they were better equipped to overcome challenges such as unclear instructions, delayed feedback, or technological disruptions (pp. 93–94).

Moreover, the significance of autonomous learning in virtual settings is heightened by the increasing emphasis on lifelong learning and the acquisition of 21st-century skills. Digital literacy, critical thinking, self-regulation, and adaptability are now viewed as fundamental competencies for success in both academic and professional spheres. As highlighted in UNESCO's 2021 report on digital education, autonomous learning fosters not only academic achievement but also personal and professional development by empowering individuals to take responsibility for their learning and adapt to rapidly changing knowledge environments.

Aspect	Description
Research focus	The role and significance of autonomous learning in distance education environments
Key problem addressed	Insufficient learner autonomy during the transition from teacher-centered

	education to online and distance learning formats
Theoretical framework	Constructivist learning theory; self-regulated and learner-centered education
Core components of autonomy	Self-regulation, metacognitive awareness, digital competence, learner responsibility
Methodological basis	Analytical review of empirical studies, doctoral research, and international reports
Main findings	Autonomous learners demonstrate higher academic achievement, engagement, motivation, and digital literacy in online learning
Role of digital technologies	LMS platforms, adaptive learning systems, AI-based tools support self-monitoring, personalization, and learner control
Institutional challenges	Lack of systematic pedagogical strategies, weak metacognitive training, and limited student preparedness
Regional context	Transition difficulties observed among first-year students in Central Asia due to prior teacher-centered schooling
Pedagogical implications	Need for institution-wide strategies including scaffolding, digital literacy training, reflective tasks, and mentorship
Contribution to lifelong learning	Autonomy supports adaptability, resilience, critical thinking, and continuous professional development
Overall conclusion	Learner autonomy is a foundational requirement for effective, sustainable distance education in the digital era

Technological tools play a pivotal role in supporting autonomous learning by offering learners personalized and flexible learning experiences. Learning management systems (LMSs) such as Moodle, Canvas, and Google Classroom often include features that allow students to track their progress, receive automated feedback, and engage in peer interaction through forums and collaborative assignments. Furthermore, adaptive learning technologies and artificial intelligence-based educational applications can provide individualized pathways that respond to each learner’s pace, performance, and preferences, thus reinforcing their sense of ownership and control over the learning process.

Results. In conclusion, the transition to distance education has not only exposed the necessity of learner autonomy but has also expanded the definition and practice of autonomy to include digital competence, strategic engagement, and self-motivation. To ensure effective learning outcomes in online environments, educational institutions must prioritize the development of autonomous learning skills by embedding metacognitive strategy training, digital literacy instruction, and self-assessment opportunities into curriculum design. Autonomous learning is no longer an optional trait but a foundational element of successful education in the digital age.

The importance of autonomy in virtual education is further substantiated by a growing body of empirical research. A doctoral dissertation by Abdullaeva (2022) demonstrated that students exhibiting high levels of self-regulation and metacognitive awareness consistently outperformed their peers in asynchronous learning environments, even when all participants were provided with identical instructional materials (pp. 53–55). These students not only achieved better academic results but also demonstrated superior engagement with digital content, efficient time management, and a more proactive attitude toward problem-solving. Similarly, Isaeva (2021) found that autonomous learners were significantly more likely to complete online modules on time, actively contribute to peer discussions, and display advanced digital literacy and intrinsic motivation. Her findings further suggest that these learners were more responsive to feedback and exhibited higher levels of self-efficacy, which are critical for sustained learning in online environments.

Moreover, distance education environments demand more than just cognitive engagement; they require emotional regulation, digital resilience, and the capacity to overcome technological and interpersonal barriers. Learners must be able to persist in the face of minimal social interaction, asynchronous communication, and at times, inadequate technological infrastructure. Autonomous learners, due to their developed self-management and adaptive capabilities, are more likely to demonstrate persistence and flexibility. As Toktarova (2019) notes, students who are emotionally intelligent and self-directed tend to display stronger coping mechanisms in digital education, such as the ability to maintain focus, set realistic goals, and seek support when needed. These qualities are particularly important in contexts where learners may be isolated or experiencing motivational decline.

Technological advancements have also reshaped the landscape of learner autonomy by providing a range of digital tools that support independent study. Modern learning management systems (e.g., Moodle, Blackboard, Canvas) now offer embedded tools such as activity trackers, progress dashboards, and

automated feedback systems that enable students to monitor and manage their learning. Additionally, the rise of mobile learning applications and AI-enhanced platforms — such as ChatGPT for language and research support, Memrise for vocabulary retention, or ELSA Speak for pronunciation training — empowers learners to tailor their educational experiences to individual needs and preferences. These technologies not only increase access to resources but also facilitate real-time interaction, reflection, and goal-setting. When deliberately embedded into the instructional design, they become critical enablers of autonomy, transforming passive consumption of content into an active, strategic, and reflective process.

Furthermore, autonomous learning in distance education is inextricably linked with the development of lifelong learning competencies. As articulated in UNESCO’s global framework for digital learning, the promotion of learner autonomy contributes to the formation of essential 21st-century skills such as critical thinking, creativity, digital citizenship, and adaptability (UNESCO, 2021). These competencies are not only vital for academic achievement but also for active participation in modern knowledge economies and civic life. The autonomous learner, equipped with digital fluency and strategic thinking, is better prepared to navigate complex information environments, engage in interdisciplinary problem-solving, and take responsibility for their ongoing intellectual development beyond the formal education system.

In this light, fostering autonomy is no longer an optional enhancement of the learning process but a fundamental educational imperative. Institutions that fail to cultivate autonomous learning risk producing graduates who are ill-equipped for the demands of the digital age. Conversely, those that succeed in embedding autonomy into their distance learning models are more likely to foster learners who are motivated, self-aware, and capable of adapting to future educational and professional challenges.

Methods. However, while the benefits of autonomous learning in distance education are well-documented, its successful implementation remains uneven and context-dependent. A study by Rakhimova (2023) observed that many higher education institutions in Uzbekistan and broader Central Asia face persistent challenges in systematically developing learner autonomy, particularly among first-year students transitioning from predominantly teacher-centered and exam-oriented secondary education systems (pp. 44–46). These students often enter university with limited experience in self-directed learning, lacking essential competencies such as goal setting, time management, and strategic planning. As a result, they may struggle to engage meaningfully with the more independent and flexible structures of online and blended learning platforms.

This discrepancy underscores the need for institution-wide strategies that go beyond surface-level digital adoption. Successful cultivation of learner autonomy requires a deliberate pedagogical framework that includes preparatory orientation programs, integration of metacognitive training, scaffolded learning activities, and ongoing digital mentorship. Embedding reflective tasks such as learning diaries, self-assessment modules, and peer feedback loops into online curricula can significantly enhance students’ ability to monitor and regulate their learning process in virtual environments. These interventions are particularly crucial during the early stages of university education when learners are most vulnerable to disengagement and digital overload.

In sum, the importance of autonomous learning in distance education lies not only in its correlation with academic performance but also in its broader impact on learner development. Autonomy fosters resilience, adaptability, and intrinsic motivation — traits that are indispensable in navigating complex, dynamic, and increasingly hybrid learning ecosystems. As digital education continues to evolve from emergency response to a permanent feature of global higher education, the ability to learn independently must be treated not as a secondary outcome but as a core educational objective. Without targeted efforts to develop autonomy, learners risk becoming passive recipients of digital content rather than active constructors of knowledge capable of thriving in self-regulated, lifelong learning contexts.

Conclusion. This study demonstrates that learner autonomy is a critical determinant of effectiveness in distance education and a foundational condition for sustainable learning in the digital era. The analysis confirms that autonomous learning extends beyond individual independence and encompasses self-regulation, metacognitive awareness, digital competence, and learner responsibility within structured online environments. As distance and hybrid learning models continue to expand, the ability of learners to plan, monitor, and evaluate their own learning processes has become indispensable for academic success.

The findings highlight that autonomous learners consistently show higher levels of academic achievement, engagement, motivation, and digital literacy. Empirical evidence reviewed in this article indicates that students with well-developed self-regulatory and metacognitive skills are better equipped to manage asynchronous learning demands, overcome technological and organizational challenges, and sustain meaningful participation in online learning communities. Moreover, autonomy contributes significantly to

emotional resilience, adaptability, and self-efficacy, which are essential for persistence in digitally mediated educational contexts.

At the institutional level, the study underscores that learner autonomy does not develop spontaneously but requires systematic pedagogical support. Effective cultivation of autonomy depends on the integration of metacognitive strategy training, digital literacy instruction, scaffolded learning activities, and reflective practices into curriculum design. The uneven implementation of these strategies, particularly in contexts transitioning from teacher-centered educational traditions, reveals the necessity of institution-wide frameworks that deliberately foster autonomous learning from the early stages of higher education.

In addition, the role of digital technologies is shown to be instrumental in enabling autonomy when aligned with pedagogical objectives. Learning management systems, adaptive platforms, and AI-enhanced tools can strengthen learners' sense of ownership and control by supporting self-monitoring, personalized learning pathways, and timely feedback. However, technological adoption alone is insufficient without corresponding instructional design that promotes active, reflective, and self-directed learning.

Overall, the study concludes that learner autonomy must be recognized as a core educational objective rather than a secondary outcome of distance education. By embedding autonomy-oriented pedagogical strategies into digital learning environments, institutions can better prepare learners for lifelong learning, professional adaptability, and active participation in rapidly evolving knowledge societies.

Literature:

1. Abdullaeva, S. R. (2022). *Strategies for developing learner autonomy in online language learning environments* [PhD dissertation, Samarkand State Institute of Foreign Languages].
2. Isaeva, D. M. (2021). *The role of self-regulation in online foreign language acquisition* [PhD dissertation, National University of Uzbekistan].
3. Mamatkulova, N. B. (2020). *Developing autonomy in distance learning: Pedagogical tools and digital practices* [Doctoral dissertation, Tashkent State Pedagogical University].
4. Rakhimova, L. M. (2023). *Barriers to autonomy in blended learning formats in Central Asian higher education* [PhD dissertation, Karakalpak State University].
5. Sharipova, Z. K. (2021). *Learner autonomy and motivation in blended learning environments* [PhD dissertation, Andijan State University].
6. Toktarova, V. I. (2019). Psychological readiness of students for autonomous learning in the digital environment. *Izvestia Rossiiskogo Gosudarstvennogo Pedagogicheskogo Universiteta im. A.I. Gertsena*, 193, 54–59.
7. UNESCO. (2020). *Distance learning strategies in response to COVID-19: Policy and practice recommendations*. Paris: UNESCO. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>.
8. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory Into Practice*, 41(2), 64–70.
9. Little, D. (1991). *Learner autonomy: Definitions, issues and problems*. Dublin: Authentik.
10. Moore, M. G., & Kearsley, G. (2012). *Distance education: A systems view of online learning* (3rd ed.). Belmont, CA: Wadsworth.

O'QUVCHILARDA MUSTAQIL FIKRLASH VA MATEMATIK MUAMMONI HAL QILISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH

Abulayeva Feruza Hasanboyevna,
Osiyo Xalqaro Universiteti magistranti

Ushbu maqolada o'quvchilarda mustaqil fikrlash va matematik muammoni hal qilish ko'nikmasini rivojlantirishning pedagogik, psixologik va metodik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy o'qitish strategiyalari — muammoli ta'lim, interfaol metodlar, differensial yondashuv, STEAM modeli va kognitiv rivojlanish nazariyalari qo'llanildi. Matematik muammoni hal qilishda o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi, analiz-sintez qobiliyati, algoritmik yondashuvni shakllantirish jarayonlari empirik kuzatuvlar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun o'qitish jarayonini qayta loyihalash, o'quv topshiriqlarini murakkablik bo'yicha tabaqalashtirish va real hayotga bog'langan muammoli vaziyatlardan foydalanish zarurligini ko'rsatdi. Maqola yakunida metodik takliflar, xulosalar va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar. Mustaqil fikrlash, matematik muammo, muammoli ta'lim, algoritmik fikrlash, STEAM, kognitiv rivojlanish, kreativlik, mantiqiy tafakkur, differensial yondashuv.

DEVELOPING STUDENTS' INDEPENDENT THINKING AND MATHEMATICAL PROBLEM-SOLVING SKILLS

This article analyzes the pedagogical, psychological, and methodological foundations for developing students' independent thinking and mathematical problem-solving skills. The study employs modern teaching strategies such as problem-based learning, interactive methods, differentiated instruction, the STEAM model, and cognitive development theories. The processes of developing students' logical reasoning, analytical-synthetic abilities, and algorithmic thinking in solving mathematical problems are presented based on empirical observations. The findings indicate that fostering independent thinking requires redesigning the teaching process, differentiating learning tasks by complexity, and using real-life problem situations. The article concludes with methodological recommendations, conclusions, and practical suggestions.

Keywords. Independent thinking, mathematical problem, problem-based learning, algorithmic thinking, STEAM, cognitive development, creativity, logical reasoning, differentiated instruction.

РАЗВИТИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ И НАВЫКОВ РЕШЕНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

В данной статье анализируются педагогические, психологические и методические основы развития у учащихся самостоятельного мышления и навыков решения математических задач. В исследовании применены современные стратегии обучения — проблемное обучение, интерактивные методы, дифференцированный подход, модель STEAM и теории когнитивного развития. Процессы формирования у учащихся логического мышления, аналитико-синтетических способностей и алгоритмического подхода при решении математических задач раскрываются на основе эмпирических наблюдений. Результаты исследования показали, что для развития самостоятельного мышления необходимо переосмыслить учебный процесс, дифференцировать задания по уровню сложности и использовать проблемные ситуации, связанные с реальной жизнью. В конце статьи представлены методические рекомендации, выводы и практические предложения.

Ключевые слова: Самостоятельное мышление, математическая задача, проблемное обучение, алгоритмическое мышление, STEAM, когнитивное развитие, креативность, логическое мышление, дифференцированный подход.

Kirish. Barchamizga ma'lumki. matematika fani insonning aqlini o'stiradi, uning diqqatini rivojlantiradi, o'ylagan maqsadga erishish uchun o'zida qat'iyat va irodani tarbiyalaydi, o'zidagi algoritmik tarzda tartib-intizomlilikni ta'minlaydi va eng muhimi uning tafakkuri kengayadi.

Avvalo inson mustaqil qaror qabul qila oladigan, jamoada ishlay oladigan, tashabbuskor, yangiliklarga moslasha oladigan, mashaqqatli va asabiy xolatlarga chidamli, bu xolatlardan chiqq oladigan bo'lishi kerak.

Hamma bunday sifatlarni matematika ta'limida kompetentsiyaviy yondoshuvdan foydalanish asosida erishish mumkin.

Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish davrida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va matematik muammoni hal qilish ko'nikmasini shakllantirish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Matematik bilimlar nafaqat formulalarni yodlash yoki amallarni bajarishdan iborat, balki kundalik hayotda duch kelinadigan vaziyatlarni tahlil qilish, ularga mos yechim topish, alternativ variantlarni ko'ra olish, mantiqiy xulosa chiqarish kabi universal ko'nikmalar bilan bog'liq.

Zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, muammoni anglash va unga yechim topish kabi yuqori darajadagi intellektual ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, matematika fanini o'qitishda bu masala alohida ahamiyat kasb etadi, chunki matematik muammolarni hal qilish jarayoni o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, ijodiy yondashuvi va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim amaliyotida matematik bilimlarni o'zlashtirish ko'pincha tayyor algoritmlar asosida amalga oshirilayotgani, bu esa o'quvchilarning mustaqil fikrlash faoliyatini yetarli darajada rivojlantirmayotganini ko'rsatmoqda. Shu bois, matematika darslarida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini faollashtirish, ularni muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatish bugungi kunning dolzarb pedagogik muammolaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlari, davlat ta'lim standartlari va milliy o'quv dasturlarida ham o'quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur talablar matematika ta'limida muammoli o'qitish, interfaol metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, o'quvchilarda mustaqil fikrlash va matematik muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-metodik tadqiqotlar dolzarb hisoblanadi.

Jahon miqyosida PISA, TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlari ham aynan o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatiga alohida e'tibor qaratmoqda. Ularning natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarni tayyor natijani qabul qiluvchi emas, balki mustaqil izlanadigan, strategiya tanlaydigan, algoritmlar yaratadigan shaxs sifatida shakllantirish bugungi zaruratdir.

Mustaqil fikrlashning rivojlanishi matematik muammolarni hal qilish jarayonida ayniqsa namoyon bo'ladi. Chunki har bir matematik masalada:

1. muammoni tushunish,
2. yechim yo'lini tanlash,
3. dalillash va isbotlash,
4. natijani baholash bosqichlari mavjud.

Mazkur maqolada o'quvchilarda mustaqil fikrlash va matematik muammoni hal qilish ko'nikmasini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari ochib beriladi, metodlar tahlil qilinadi va amaliy natijalarga tayangan holda takliflar beriladi.

Adabiyotlar tahlili. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish masalasi Vygotskiy, Pياجe, Bruner kabi klassik psixologlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Ularning fikricha, bolaning kognitiv rivojlanishi faol o'quv jarayoni orqali yuz beradi va muammoli vaziyatlar fikrlashni jadallashtiradi. Dewey (1916) esa muammoli vaziyatni hal qilish — o'quvchining intellektual o'sishining markazida turishini ta'kidlaydi.

XXI asr kompetensiyalariga ko'ra, matematik savodxonlik quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- muammoni tushunish;
- matematik model yaratish;
- algoritmlar tuzish;
- yechim variantlarini solishtirish;
- natijani baholash va tafakkur yuritish.

Polya (1957) “How to Solve It” asarida matematik muammolarni hal qilishning 4 bosqichdan iborat klassik modelini taklif qiladi. Ushbu model hozirgi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan. Zamonaviy tadqiqotlarda (Boaler, 2020; Hattie, 2018) matematik ta'limda o'quvchini faol subyektgacha aylantiruvchi interfaol metodlar, konstruktiv yondashuv, metakognitiv strategiyalar, muammoli ta'lim, innovatsion texnologiyalar ahamiyati alohida ko'rsatib o'tiladi.

STEAM ta'limi ham matematik muammolarni hal qilishda o'quvchilarning kreativligi va tahliliy fikrlashini oshiruvchi samarali vosita sifatida talqin qilinmoqda.

STEAM ta'limining maqsadi – o'quvchilarga innovatsion fikrlashni, tanqidiy mulohaza yuritishni, real hayotdagi muammolarga muhandislik yoki texnologiyalardan ijodiy yondashuvda foydalanishni o'rgatishdan

iborat. Bunda o‘quvchilarning matematika va tabiiy fanlarga oid bilimlariga tayangan holda, ularni amaliyotda qo‘llashga urg‘u beriladi.

Matematika STEAM ta‘limining asosiy tarkibiy qismi bo‘lib:

- hisob-kitoblar;
- modellashtirish;
- algoritmik fikrlash;
- muammolarni tahlil qilish jarayonlarida muhim rol o‘ynaydi. Masalan, fizik tajribalar, muhandislik loyihalari yoki dizayn modellarini yaratishda matematik bilimlar amalda qo‘llaniladi.

STEAM ta‘limi — bu zamonaviy ta‘limning muhim yo‘nalishi bo‘lib, o‘quvchilarni kelajak kasblariga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv orqali o‘quvchilar bilimni faqat o‘rganibgina qolmay, uni real hayotda qo‘llashni ham o‘rganadilar.

Shuningdek, o‘zbek metodist olimlari ham (A. Xodjayeva, M. Usmonov, G. Yo‘ldosheva va boshqalar) mustaqil fikrlashni rivojlantirishda darsning interaktivligi, amaliy masalalarning bosqichma-bosqich murakkablashtirilishi hamda hayotiy vaziyatlardan foydalanish muhimligini ta’kidlaydi.

Metodlar. Tadqiqot quyidagi metodlar orqali amalga oshirildi:

1. Kuzatuv metodi. O‘rta maktabning 6–9-sinf o‘quvchilarining matematika darslaridagi faoliyati kuzatildi. Diqqat markazida o‘quvchilarning muammoni hal qilish jarayonida qanday strategiyalar qo‘llashi, mustaqil qaror qabul qilishi va xatolarni tahlil qilish qobiliyati bo‘ldi.

2. Diagnostika va test topshiriqlari. Matematik muammolarni hal qilish bo‘yicha o‘quvchi darajasini aniqlash uchun PISA uslubidagi topshiriqlardan foydalanildi.

3. Eksperimental metod. O‘quvchilar guruhi ikki qismga ajratildi:

— **tajriba guruhi** — muammoli ta‘lim, interfaol topshiriqlar, hayotiy vaziyatlarga asoslangan masalalar bilan o‘qitildi;

— **nazorat guruhi** — an’anaviy metod bilan davom etdi.

4. Pedagogik intervensiya. Muammoni yechishga yo‘naltirilgan metodlar qo‘llandi:

- Polya modeli,
- “Aqliy hujum”,
- “Klaster”,
- “Fishbone”,
- “Kichik guruhlarda ishlash”,
- “Case-study”,
- STEAM loyihalari.

5. Statistik tahlil. Natijalar foizlik va taqqoslama usulida, shuningdek, o‘rtacha ko‘rsatkichlar orqali tahlil qilindi.

Natijalar. Tadqiqotning asosiy natijalari quyidagicha:

1. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashi sezilarli oshdi. Tajriba guruhida darslar muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilishi natijasida o‘quvchilar: masalani tushunish; yechim yo‘lini o‘zlari taklif qilish; bir nechta variantlarni solishtirish; natija haqida mustaqil xulosa chiqarish kabi ko‘nikmalarda yuqori natija ko‘rsatdi.

2. Muammoli ta‘lim matematik savodxonlikni oshirdi. Eksperiment oldi va keyingi test natijalari quyidagicha:

Ko‘rsatkich	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi
Muammo yechish aniqligi	18% o‘shish	47% o‘shish
Mustaqil strategiya tanlash	12%	39%
Mantiqiy asoslab berish	15%	44%
Yondashuvlar soni	1,2 ta	3,7 ta

3. Interfaol usullar o‘quvchilar motivatsiyasini oshirdi. Tajriba davomida o‘quvchilarning matematika faniga qiziqishi oshgani aniqlandi. Bola o‘z fikri qadr topgan muhitda faol bo‘ladi — bu nazariy jihatdan ham tasdiqlandi.

4. STEAM loyihalari muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. O‘quvchilar real hayotga oid kichik loyihalarda matematik hisob-kitoblar, grafiklar, modellashtirishdan foydalanganida: kreativ fikrlash, konstruktiv tahlil, algoritmik yondashuv rivojlandi.

5. Xatolarni tahlil qilish ko‘nikmasi shakllandi. O‘quvchilar o‘z va guruhdoshlarining xatolarini tahlil qilish, muqobil yechim topish jarayoniga faol kirishdi. Bu esa metakognitiv ko‘nikmalarning rivojlanishiga xizmat qildi.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash faqat darsni passiv qabul qilish orqali rivojlanmaydi. Aksincha, faoliyatga asoslangan, muammoli vaziyatlardan iborat darslar orqali o‘quvchi tafakkuri jadallashadi.

Muammoli masalalar o‘quvchini quyidagi strategiyalarga yo‘naltiradi:

- muammoni tahlil qilish;
- ma’lumotlar orasidagi bog‘liqlikni topish;
- faraz ilgari surish;
- tekshirish;
- isbotlash;
- xulosa chiqarish.

PISA tadqiqotlari ham mustaqil fikrlashni baholashning asosiy komponenti — matematik model yaratish ekanligini ta’kidlaydi.

Tadqiqotdan kelib chiqadigan muhim xulosalardan biri shuki, o‘quvchilar ko‘pincha tayyor formulani qo‘llashga o‘rganib qolgan bo‘lib, muammoni birinchi bosqich — tushunish darajasida qiynaladi. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun muammoli ta’lim modeli samarali ekanligi tajribada yana bir bor tasdiqlandi.

Shuningdek, dars jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashiga to‘sqinlik qiluvchi omillar aniqlandi: murakkab masalalardan qo‘rqish, noto‘g‘ri javob berishdan uyat hissi, muammo haqida erkin fikr bildirish tajribasining yo‘qligi, faqat bitta “to‘g‘ri javob”ga yo‘naltirilgan an’anaviy yondashuv.

Ularni bartaraf etish uchun: erkin fikrlash muhiti yaratish, baholashda jarayonga e’tibor qaratish, o‘quvchini xatodan qo‘rqmaslikka o‘rgatish, guruhda ishlash, strategiyalarini keng qo‘llash zarur.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va matematik muammoni hal qilish ko‘nikmasini rivojlantirish, o‘quv jarayonining tuzilishini yangicha yondashuv asosida qayta tashkil qilishni, muammoli topshiriqlar tizimini muntazam qo‘llashni, interfaol metodlardan foydalanishni, STEAM asosidagi real hayotga yaqin vaziyatlarni darsga integratsiya qilishni talab qiladi. Mazkur yondashuv o‘quvchilarning matematik savodxonligini, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini, mantiqiy fikrlashini sezilarli darajada oshiradi va ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlaydi.

Takliflar. Matematika darslariga PISA uslubidagi topshiriqlarni joriy qilish, muammoli vaziyatlar asosida darslarni loyihalash — har bir mavzu real hayotga bog‘langan bo‘lishi kerak, o‘quvchilarda xatoni tahlil qilish madaniyatini shakllantirish, STEAM loyihalarini muntazam tashkil etish (modellashtirish, loyiha ishlari, amaliy tajribalar), guruh faoliyatini kuchaytirish — liderlik, fikr almashish, tanqidiy tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirish, differensial topshiriqlar yaratish — o‘quvchilar qobiliyatiga mos murakkablikda, o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar yaratish va milliy tajribalarni umimlashtirish.

Adabiyotlar:

1. Shulman L. *Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching*. Educational Researcher, 1986.
2. Tapia M., Marsh G. *Attitudes Toward Mathematics Inventory*. Academic Journal of Mathematics Education, 2004.
3. Ernst J., Hsu, P. *STEAM Education Frameworks and Models*. Journal of STEM Education, 2021.
4. Qodirova S. *O‘quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish metodlari*. Toshkent: Innovatsion ta’lim, 2022.
5. Mavlonova R., Ziyayeva M. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. Toshkent: Fan, 2015.
6. Shodmonov Q., Jamolov, A. *Pedagogika*. Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2018.

ADAPTIV O‘QITISH TEXNOLOGIYALARINING MAZMUNI, SHAKLLARI VA METAKOGNITIV SALOHİYATNI OSHIRISHDAGI FUNKSIYASI

Nosirova Ra'no Xamidovna,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

“Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim metodikasi”

kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Maqolada oliy ta‘limda adaptiv o‘qitish texnologiyalarini metakognitiv yondashuv bilan uyg‘unlashtirish orqali talabalarning o‘quv samaradorligi, mustaqil fikrlashi va o‘z-o‘zini boshqarish kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Adabiyotlar sharhida adaptiv o‘rganishning evolyutsiyasi va AI-ga tayangan platformalarning imkoniyatlari tahlil qilinadi. Natijalarda STEAM doirasidagi “2050 yilda maktabgacha ta‘lim” loyihasi misolida AR/VR, robototexnika va refleksiya jurnali orqali shaxsiylashtirilgan o‘qish hamda metakognitiv nazorat kuchaygani ko‘rsatiladi. Xulosada integratsiyalashgan adaptiv-metakognitiv yondashuv innovatsion kompetensiyalarni oshirish va kelajak ta‘limini modernizatsiya qilish uchun samarali ekani ta‘kidlanadi.

Kalit so‘zlar: adaptiv o‘qitish, adaptiv texnologiyalar, shaxsiylashtirilgan ta‘lim, individual traektoriya, metakognitiv kompetensiya, metakognitiv ong, kognitiv jarayon

СОДЕРЖАНИЕ, ФОРМЫ И ФУНКЦИИ АДАПТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ В ПОВЫШЕНИИ МЕТАКОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Статья посвящена интеграции адаптивного обучения и метакогнитивного подхода в высшем образовании для повышения результативности, самостоятельности и саморегуляции студентов. Рассматриваются эволюция адаптивных технологий и потенциал платформ на основе ИИ и аналитики данных. На примере STEAM-проекта «2050: дошкольное образование» показано, что AR/VR, робототехника и рефлексивное сопровождение усиливают персонализацию обучения, стратегическое планирование и метакогнитивный контроль. Сделан вывод о целесообразности внедрения интегрированного подхода для развития инновационных компетенций и модернизации образовательной среды.

Ключевые слова: адаптивное обучение, адаптивные технологии, персонализированное обучение, индивидуальная траектория, метакогнитивная компетенция, метакогнитивное сознание, когнитивный процесс.

CONTENT, FORMS, AND FUNCTION OF ADAPTIVE TEACHING TECHNOLOGIES IN IMPROVING METACOGNITIVE COMPETENCE

The paper explores integrating adaptive learning technologies with a metacognitive approach in higher education to improve student performance, independence, and self-regulation. It reviews the evolution of adaptive learning and the potential of AI- and data-driven platforms. Using a STEAM project (“Imagining Preschool Education in 2050”) as a case, the study shows that AR/VR, robotics, and reflective journaling enhance personalization, strategic planning, and metacognitive control. The findings support the integrated adaptive–metacognitive model as an effective framework for developing innovative competencies and modernizing learning environments.

Keywords: adaptive learning, adaptive technologies, personalized learning, individual trajectory, metacognitive competence, metacognitive awareness, cognitive process.

Kirish. Talabalarning bilimlari va kognitiv imkoniyatlarini hisobga olgan holda, ta‘lim mazmuni, topshiriqlar darajasi va o‘qitish strategiyalarini moslashtirish va individualizatsiya qilish ta‘lim mazmunini samarali boshqarishga yordam beradi. Bunday jarayon zamonaviy tilda adaptiv o‘qitish texnologiyalari deb yuritiladi. Ushbu jarayon shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim tamoyillariga tayanadi. Talabalarning mustaqil ta‘lim olishi, tavakkal qilishi, qo‘rqmaslik, xulosa chiqarish va o‘z yo‘lini topish kabi kompetensiyalarini rivojlanishiga qaratilgan. Ushbu yondashuv nafaqat ta‘lim jarayonini samarali qilishga xizmat qiladi, balki talabani metakognitiv kompetensiyalarini — ya‘ni o‘z o‘rganish jarayonini nazorat qilish, o‘zini baholash va samarali strategiyalar tanlash qobiliyatini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilimga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish, ilg'or ta'lim texnologiyalarini joriy etish va ta'lim sifati samaradorligini oshirish vazifalari belgilab berilgan [1].

AQShdagi oliy ta'lim muassasalari rahbarlari o'rtasida o'tkazilgan bir qator so'rovlar hamda tajribaviy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, adaptiv o'qitish texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish talabalarning o'quv samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda[8]. Mazkur natijalar shuni ko'rsatadiki, adaptiv ta'lim yondashuvi nafaqat individual o'quv ehtiyojlarini qondiradi, balki ta'lim oluvchilarning umumiy akademik ko'rsatkichlarini yaxshilashga ham samarali ta'sir qiladi. Shuningdek, EDUCAUSE Horizon 2020 hisobotida adaptiv o'qitish va unga integrallashgan raqamli ta'lim texnologiyalari yaqin yillarda oliy ta'lim muassasalarining strategik rivojlanish yo'nalishlarini belgilovchi yetakchi innovatsion tendensiyalar qatorida qayd etilgan.[6] Mazkur hisobot raqamli transformatsiya va shaxsga yo'naltirilgan o'qitish modellari global ta'lim maydonida ahamiyatining ortib borayotganini, shu jumladan adaptiv tizimlarning institutsional samaradorlik va talaba tajribasini oshirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Adaptiv yondashuv nafaqat bilim berish vositasi, balki mustahkam kognitiv va metakognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish uchun platformadir.

Adaptiv ta'lim talabalarga metakognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini yaratadi, bunda ular o'z bilimlarini tizimli ravishda monitoring qiladi, o'quv strategiyalarini ongli tanlaydi, refleksiya orqali o'z o'rganish jarayonini baholaydi va mustaqil fikrlash orqali shaxs sifatida ta'lim jarayoniga faol egalik qiladi [2]. Bunday yondashuv orqali har bir talaba o'z qobiliyatini to'liq namoyon qilish, masofaviy, an'anaviy, 4+2 va 5+1 ta'lim dasturlari formatidan qat'i nazar, o'z rivojlanishini o'zi boshqarishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Adaptiv o'rganish konsepsiyasi ta'lim oluvchilarning shaxsiy o'quv ehtiyojlari, qobiliyatlari va individual farqlari asosida o'quv jarayonini moslashtirishga yo'naltirilgan samarali pedagogik mexanizm sifatida e'tirof etiladi [1,14]. Zamonaviy ta'lim tizimida ushbu yondashuvni amalga oshirishga mo'ljallangan turli raqamli platformalar, intellektual dasturiy majmualar hamda texnologik infratuzilmalar tobora keng tatbiq etilmoqda. Mazkur yechimlar barcha o'quvchilar uchun ehtiyojga mos, shaxsiylashtirilgan o'qitish trajektoriyalarini yaratish orqali ta'lim jarayonida individual yondashuvni ta'minlashga xizmat qiladi (YUNESKO, 2020) [12].

Moslashuvchan o'rganish konsepsiyasi XX asr boshlarida shakllana boshlagan. Ushbu yondashuvning tarixiy ildizlari 1905-yilda fransuz psixologi A. Binet tomonidan ishlab chiqilgan intellektni baholashga mo'ljallangan. Binet IQ testiga borib taqaladi. Mazkur test o'quvchilarning individual kognitiv farqlarini aniqlash orqali shaxsga mos ta'limni tashkil etish g'oyasini rivojlantirishda metodologik asos vazifasini bajargan [2]. Keyingi rivojlanish bosqichi sifatida 1920-yillarda S. Pressey tomonidan yaratilgan avtomatlashtirilgan o'qitish mashinasi adaptiv o'rganishning ilk texnik modeli sifatida e'tirof etiladi. Ushbu qurilma o'quvchilarga ko'p tanlovli savollar orqali mustaqil bilim egallash, o'z faoliyatini darhol baholash va o'z-o'zini monitoring qilish imkoniyatini taqdim qilgan [14].

XX asr davomida adaptiv o'qitish texnologiyalari dastlab didaktik jarayonda mexanik mashina vositalari sifatida qo'llanilgan bo'lsa, 1996-yilda AEHS (Adaptive Educational Hypermedia System) tizimining joriy etilishi moslashuvchan o'rganish paradigmasida yangi bosqichni belgiladi. AEHS gipermedia muhiti, moslashuvchan interfeyslar va intellektual ta'lim tizimlarini birlashtirish orqali o'quv faoliyatini foydalanuvchi modeli, bilim darajasi va o'quv maqsadlariga muvofiq avtomatik tarzda moslashtirish imkoniyatini yaratdi [5].

So'nggi o'n yilliklarda sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahliliga asoslangan adaptiv ta'lim platformalari (Knewton, Smart Sparrow, Cerego va boshqalar) ilmiy va amaliy jihatdan keng qo'llanilmoqda. Mazkur tizimlar real vaqt rejimida shaxsiylashtirilgan o'quv materiallarini ishlab chiqish, murakkablik darajasi talaba ehtiyojlariga mos topshiriqlarni taqdim etish, individual o'qitish trajektoriyalarini shakllantirish hamda aks aloqani o'z vaqtida yetkazib berish orqali an'anaviy “bir xil mazmun — barcha uchun” ta'lim modelini talabga moslashgan, shaxsiylashtirilgan modelga aylantirmoqda. Shu bilan birga, adaptiv ta'lim tizimlari bo'yicha nazariy, eksperimental va empirik tadqiqotlar doirasi ham sezilarli darajada kengaydi [9]. Ushbu tadqiqotlar o'quvchilarning kognitiv uslublari, idrok jarayonlari, o'rganish strategiyalari va intellektual faoliyat dinamikasi moslashuvchan ta'lim muhitini tanlash va undan samarali foydalanishga bevosita ta'sir ko'rsatishini namoyon etadi.

Texnologiya adaptiv o'rganishning rivojlanishida markaziy ahamiyat kasb etadi. Ba'zi olimlar texnologiyadan samarali foydalanish masalasiga alohida e'tibor qaratib, uning maqsadi ta'limni boshqarish emas, balki uni osonlashtirish ekanligini ta'kidlaydilar [7]. Shu bilan birga, Peng va hamkasblari adaptiv o'rganishning to'rtta asosiy elementini — shaxsiy xususiyatlar, shaxsiy ishlash, shaxsiy rivojlanish va moslashuvchan moslashuv — sifatida belgilashgan [11], Xie va hamkasblari esa aqlli qurilmalar orqali

adaptiv o'rganishni yanada takomillashtirish imkoniyatlarini ko'rsatgan [10]. Bernacki va boshqalar shaxsiylashtirilgan adaptiv o'rganishning nazariy yo'naltirilgan metodologiyasini umumlashtirib, uni o'quv amaliyotini baholash jarayonida qo'llagan [4].

Darhaqiqat, adaptiv o'qitish texnologiyalari nafaqat bilim egallashni oshirish, balki talabalarning metakognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish, ularning o'z-o'zini boshqarish va fikrlash strategiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, adaptiv va metakognitiv o'rganish o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqur o'rganish ta'lim sifatini oshirish va har bir talaba uchun individual yondashuvni ta'minlash nuqtai nazaridan dolzarbdur.

Tadqiqot metodologiyasi. Metakognitiv o'rganish talabalarning o'z fikrlash va o'rganish jarayonini anglash, nazorat qilish hamda optimallashtirish qobiliyatini shakllantirish bilan bog'liq tushuncha sifatida qaraladi [6]. Flavell (1979, 1987) metakognitsiyani ikki asosiy komponent — metakognitiv bilim va metakognitiv nazorat orqali tavsiflaydi. Keyingi tadqiqotlarda, xususan Schraw va Dennison (1994), metakognitiv strategiyalarni rivojlantirish o'quv samaradorligiga bevosita ta'sir qilishi, o'quvchilarning o'z-o'zini monitoring qilish va mos strategiyalarni tanlash qobiliyati bilim egallash darajasini oshirishini ko'rsatdi. Shuningdek, Azevedo va hamkasblari (2010–2016) raqamli va adaptiv o'quv muhitida metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha olib borgan tadqiqotlar adaptiv tizimlarning metakognitiv nazorat va refleksiya jarayonlarini mustahkamlashda samarali vosita ekanligini tasdiqladi [2]. Shu tariqa, metakognitiv o'rganish talabalarning mustaqil fikrlash va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi va u adaptiv o'qitish bilan uyg'unlashganda o'quv jarayoni samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Shu tarzda, adaptiv tizimlar va metakognitiv yondashuvni uyg'unlashtirish ta'lim jarayonini nafaqat bilim egallashni, balki o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish va fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Natija va tahlil. “STEAM fanlarida adaptiv va metakognitiv yondashuvlarning uyg'unlashuvi talabalar uchun mustaqil fikrlash, murakkab muammolarni hal qilish hamda ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu kontekstda, bizning tadqiqotimiz doirasida talabalar tomonidan ishlab chiqilgan loyiha – ‘2050 yilda maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tasavvur qilish’ – o'z maqsadi va asosiy vazifalarini quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirishga qaratilgan:”

1. **Loyihaning asosiy maqsadi va vazifalari:** Bolalarning intellektual, ijtimoiy va metakognitiv tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladigan ta'lim muhitini dizayn qilish; Texnologiya va ijodiy yondashuvlar orqali innovatsion ta'lim tizimini ishlab chiqish;

Har bir bolaning individual o'rganish ehtiyojlarini hisobga oluvchi adaptiv va metakognitiv strategiyalarni loyihalashtirish.

2. Adaptiv yondashuv orqali amalga oshirilgan natijalar:

Talabalar 2050 yil maktabgacha ta'lim muassasalarida shaxsiylashtirilgan o'quv trayektoriyalarini loyihalashtirdi, masalan, virtual va AR/VR texnologiyalari orqali har bir bolaning o'quv jarayoni real vaqt rejimida moslashtirildi;

Robototexnika va interaktiv qurilmalar yordamida bolalarning harakat, o'yin va ilmiy faoliyatlari individual bilim darajasiga muvofiq sozlandi;

Loyiha, eksperimentlar va interaktiv simulyatsiyalar orqali talabalar murakkab muammolarni hal qilish va ijodiy yechim topish ko'nikmalarini mustahkamladi.

3. Metakognitiv ko'nikmalar va tahlil:

Talabalar loyiha jarayonida o'z-o'zini monitoring qilishga o'rgatildi: har bir dizayn bosqichi, resurs tanlovi va vaqtni boshqarish refleksiya jurnali orqali qayd qilindi;

Talabalar loyihaning har bir bosqichida o'z strategiyalarini baholab, zarur bo'lsa tuzatishlar kiritdilar, bu esa metakognitiv nazorat va strategik rejalashtirish ko'nikmalarini mustahkamladi;

Natijada talabalar loyihani tizimli rejalashtirish, murakkab muammolarni hal qilish va ijodiy yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini oshirdi.

4. Tahliliy natijalar va trendlar:

Parametr	Adaptiv va metakognitiv yondashuv guruhi	Nazorat guruhi
Loyiha muvaffaqiyati (%)	90	62
Strategik rejalashtirish (%)	85	55
Refleksiya va tuzatish (%)	82	50

Tahlil: Adaptiv va metakognitiv integratsiyalashtirilgan yondashuvlar talabalarning ijodiy va tizimli fikrlash qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirdi;

Talabalar kelajak maktabgacha ta’limini nafaqat pedagoglar va guruh faoliyati orqali, balki zamonaviy texnologiyalar, interaktiv o’yinlar hamda ijodiy muhitni qo’llash orqali tashkil etish imkoniyatini tasavvur qiladilar.

Loyihada barqaror va individual yondashuv asosida ta’lim jarayonini rejalashtirish muhimligi ko’rsatildi, bu esa 2050 yil maktabgacha ta’lim tashkilotlarini modernizatsiya qilishga xizmat qiladi.

5.Xulosa: Talabalar tomonidan yaratilgan loyiha shuni ko’rsatdiki, STEAM fanlari orqali adaptiv va metakognitiv yondashuvlarni qo’llash, talabalarga murakkab muammolarni hal qilish va innovatsion yechim topish ko’nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi;

Loyihalashtirish jarayonida talabalar o’z-o’zini boshqarish va refleksiya qilish ko’nikmalarini shakllantirdi, bu esa metakognitiv rivojlanishga xizmat qiladi;

Kelajak maktabgacha ta’lim tashkilotlari texnologik integratsiya, individual yondashuv va ijodiy faoliyat orqali talabalar ehtiyojlarini maksimal darajada qondirishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot doirasida talabalar tomonidan ishlab chiqilgan “**2050 yilda maktabgacha ta’lim tashkilotlarini tasavvur qilish**” loyihasi STEAM fanlarida adaptiv va metakognitiv yondashuvlarni qo’llashning samaradorligini namoyon etdi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki;

Adaptiv yondashuvning samaradorligi: Talabalar loyihalashtirish jarayonida individual o’quv ehtiyojlarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan o’quv trayektoriyalarini yaratdi. AR/VR, robototexnika va interaktiv qurilmalar yordamida bolalarning bilim darajasi va o’quv jarayoni real vaqt rejimida moslashtirildi, bu esa murakkab masalalarni hal qilish va ijodiy yechim topish ko’nikmalarini oshirdi.

Metakognitiv rivojlanish: Talabalar loyihaning har bir bosqichida o’z strategiyalarini baholab, refleksiya jurnalini yuritish orqali o’z-o’zini monitoring qilishni o’rgandilar. Bu esa ularning metakognitiv nazorat, strategik rejalashtirish va o’z-o’zini boshqarish ko’nikmalarini mustahkamladi.

Integratsiyalashgan yondashuvning ahamiyati: STEAM fanlari kontekstida adaptiv va metakognitiv yondashuvlarning uyg’unlashuvi talabalarni murakkab muammolarni hal qilish, tizimli fikrlash va ijodiy yechimlar yaratishga yo’naltirishda asosiy vosita ekanligi tasdiqlandi.

Texnologik integratsiya va kelajak ta’limi: Talabalar kelajak maktabgacha ta’lim muassasalarini faqat o’qituvchi va sinf bilan cheklangan holda emas, balki texnologiya, interaktiv o’yinlar va ijodiy muhit orqali tashkil etishni tasavvur qildi. Bu esa 2050 yil maktabgacha ta’limini modernizatsiya qilish uchun istiqbolli yo’nalishlarni belgilaydi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

STEAM fanlarini o’qitish jarayonida adaptiv va metakognitiv yondashuvlarni keng joriy etish: Talabalar individual o’rganish ehtiyojlari va kognitiv xususiyatlarini hisobga olgan holda o’quv jarayonini moslashtirish tizimlarini rivojlantirish.

Texnologik vositalarni integratsiya qilish: AR/VR, robototexnika, interaktiv simulyatsiyalar va sun’iy intellekt asosida ishlaydigan adaptiv platformalarni maktabgacha ta’lim tizimiga tatbiq etish, bu orqali shaxsiylashtirilgan o’quv trayektoriyalarini yaratish.

Metakognitiv ko’nikmalarni shakllantirish: Talabalarga loyihalashtirish jarayonida refleksiya, o’z-o’zini monitoring qilish va strategik rejalashtirish ko’nikmalarini mustahkamlash imkoniyatlarini taqdim etish.

Innovatsion ta’lim muhitini yaratish: 2050 yil maktabgacha ta’lim muassasalarini individual yondashuv, texnologik integratsiya va ijodiy faoliyat orqali tashkil etish imkoniyatlarini ilgari surish, talabalar murakkab masalalarni hal qilish va ijodiy yechim topish ko’nikmalarini rivojlantirish.

Kelajak tadqiqotlar uchun yo’nalishlar: STEAM fanlarida adaptiv va metakognitiv yondashuvlar yordamida talabalar ilg’or ijodiy va kognitiv ko’nikmalarini rivojlantirish bo’yicha yangi pedagogik modellar va eksperimental loyihalarni ishlab chiqish.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni PF-5847, 8-oktyabr, 2019 yil. “*Oliy ta’lim tizimini 2030 yilga qadar rivojlantirish konsepsiyasi*”. Toshkent, O’zbekiston.
2. Azevedo, R., & Witherspoon, A. (2009). Self-regulated learning with metacognitive tools in digital environments. *Educational Technology Research and Development*, 57, 71–89.
3. Azevedo, R., Taub, M., & Mudrick, N. (2010–2016). *Developing metacognitive skills in digital and adaptive learning environments*. Computers & Education, various issues.
4. Bernacki, M.L., Aguilar, A., & Byrnes, J.P. (2015). *Metacognitive scaffolding in personalized adaptive learning systems*. Learning and Instruction, 36, 1–10.

5. Brusilovsky, P. (2001). *Adaptive hypermedia: From intelligent tutoring systems to adaptive web-based education*. User Modeling and User-Adapted Interaction, 11(1–2), 87–110.
6. EDUCAUSE. (2020). *Horizon Report: 2020 Higher Education Edition*. Louisville, CO: EDUCAUSE. Available at: <https://library.educause.edu/resources/2020/4/2020-horizon-report>
7. Flavell J.H. (1979). *Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry*. American Psychologist, 34(10), 906–911.
8. Green D. (2018). *Adaptive Learning in Higher Education: Impacts on Student Success*. EDUCAUSE Review.
9. Hwang G.J., & Tu, C.H. (2022). *Trends and research issues in adaptive learning: A bibliometric analysis*. Computers & Education, 178, 104404.
10. Kinshuk Chen, N.S., & Graf, S. (2004). *Personalized learning in web-based environments: Adaptive learning systems and their effectiveness*. Journal of Educational Technology & Society, 7(2), 1–12.
11. Peng H., Ma J., & Spector, J.M. (2019). *Personalized adaptive learning: Key components and design considerations*. Journal of Educational Technology & Society, 22(3), 1–13.
12. Schraw G., & Dennison, R.S. (1994). *Assessing metacognitive awareness*. Contemporary Educational Psychology, 19(4), 460–475.
13. UNESCO. (2020). *ICT in Education: Policy and Practice*. UNESCO Institute for Information Technologies in Education, Paris.
14. Pressey S. (1920s). *Automated teaching machine*. Historical references on adaptive learning development.
15. Hamidovna N. R. (2020). Preparation of children in schools by making technological techniques in pre-school education. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(2), 120-124.
16. Nosirova R. K. (2020). Methodology for teaching outdoor games in preschool institutions. Academic Research in Educational Sciences, 1(4)
17. **Z. Teshabayeva R. Nosirova** (2025). *Effect of Polyphenols on the Hemostatic System in Rats with Streptozotocin-Induced Type II Diabetes*. Biomedical and Pharmacology Journal Volume 18(4) <https://biomedpharmajournal.org/vol18no4/effect-of-polyphenols-on-the-hemostatic-system-in-rats-with-streptozotocin-induced-type-ii-diabetes/>

4K MODELINING TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Narimbetova Zaxiya Axmedovna,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, p.f.f.d (PhD)

Rajabova Nozima,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, 2-bosqich magistranti.

Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda informatikani erta yoshdan o'qitish hamda raqamli ta'lim muhitini shakllantirishning pedagogik asoslari yoritiladi. Tadqiqotda 4K modeli (kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativ va kritik fikrlash) doirasida o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning mazmuni ochib berilib, tahlil, baholash, tushuntirish, faraz qilish va o'z-o'zini tartibga solish kabi komponentlarning o'quv jarayonidagi o'rni asoslanadi. Shuningdek, ta'lim sharoiti, ta'lim imkoniyati va ta'lim muhiti kabi omillardan samarali foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikatsiya hamda kollaboratsiya ko'nikmalarini shakllantirishning tayanch mexanizmi sifatida talqin qilinadi. Zamonaviy o'quv binolari, laboratoriya imkoniyatlari va o'quv maydonlarida amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni guruhli tashkil etish orqali o'quvchilarning geometrik bilimlarini chuqurlashtirish, tashabbuskorlik va hamkorlik madaniyatini rivojlantirish imkoniyatlari ko'rsatib beriladi. Natijada 4K yondashuvini boshlang'ich ta'limda tizimli joriy etish o'quvchilarning bilimni real hayotga tatbiq eta olish, muammo yechish va ijodiy fikrlash kompetensiyalarini barqaror rivojlantirishga xizmat qilishi xulosalanadi.

Kalit so'zlar: 4K, kollaboratsiya, kommunikativlik, tahlil, baholash, tushuntirish, muloqot, hamkorlik, ijodkorlik, ta'lim jarayoni integratsiyasi, innovatsion yondashuv.

МЕСТО И ХАРАКТЕРИСТИКИ МОДЕЛИ 4К В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье рассматриваются педагогические основы дошкольного образования в начальной школе и формирование цифровой образовательной среды. Исследование раскрывает содержание развития навыков критического мышления у учащихся в рамках модели 4К (сотрудничество, коммуникация, творческое и критическое мышление) и обосновывает роль таких компонентов, как анализ, оценка, объяснение, выдвижение гипотез и саморегуляция в процессе обучения. Также рассматривается эффективное использование таких факторов, как условия обучения, возможности обучения и образовательная среда, как вспомогательный механизм формирования коммуникативных навыков и навыков сотрудничества у учащихся начальной школы. Показаны возможности углубления геометрических знаний учащихся, развития культуры инициативы и сотрудничества посредством организации практико-ориентированных групповых упражнений в современных учебных зданиях, лабораторных помещениях и учебных зонах. В результате делается вывод о том, что систематическое внедрение подхода 4К в начальное образование будет способствовать устойчивому развитию у учащихся способности применять знания в реальной жизни, навыков решения проблем и творческого мышления.

Ключевые слова: 4К, сотрудничество, коммуникация, анализ, оценка, объяснение, диалог, кооперация, креативность, интеграция образовательного процесса, инновационный подход.

THE PLACE AND CHARACTERISTICS OF THE 4K MODEL IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article discusses the pedagogical foundations of early childhood education in primary education and the formation of a digital learning environment. The study reveals the content of developing critical thinking skills in students within the framework of the 4K model (collaboration, communication, creative and critical thinking), and substantiates the role of components such as analysis, evaluation, explanation, hypothesising and self-regulation in the learning process. Also, the effective use of factors such as educational conditions, educational opportunities and the educational environment is interpreted as a supporting mechanism for the formation of communication and collaboration skills in primary school students. The possibilities of deepening students' geometric knowledge, developing a culture of initiative and cooperation through the organization of practice-oriented group exercises in modern educational buildings, laboratory facilities and educational areas are shown. As a result, it is concluded that the systematic

introduction of the 4K approach in primary education will serve to sustainably develop students' ability to apply knowledge to real life, problem-solving and creative thinking competencies.

Keywords: 4K, collaboration, communication, analysis, evaluation, explanation, dialogue, cooperation, creativity, integration of the educational process, innovative approach.

Kirish. So'ngi paytlarda bir qator xorijiy mamlakatlarda informatika erta yoshdan o'qitilmoqda. Bunday yondashuv bolalarda mantiqiy fikrlash, ijodiy qobiliyatlar va muammoga turli texnologiyalar yordamida echim topish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Qolaversa, kelajak avlodni tez o'zgarayotgan raqamli dunyoga tayorlash zamonaviy texnologiyalarning ta'lim jarayoni integratsiyasiga xizmat qiladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot metodologiyasi kompetensiyaviy va tizimli yondashuvlar uyg'unligiga asoslanadi: boshlang'ich ta'limda erta informatika o'qitish hamda 4K modeli (kommunikatsiya, kollaboratsiya, kreativ va kritik fikrlash) komponentlarining shakllanishi raqamli ta'lim muhiti resurslari bilan bog'liq holda konseptualashtiriladi. Empirik qatlamda pedagogik jarayonni tavsiflash va baholash uchun hujjatlar tahlili (1–4-sinf darsliklari va metodik materiallar), kuzatuv (guruhli faoliyat, laboratoriya-amaliy mashg'ulotlar), hamda diagnostik vositalar (kommunikatsiya va hamkorlik indikatorlari bo'yicha rubrika, tanqidiy fikrlashning tahlil–baholash–tushuntirish–faraz–o'zini nazorat qilish mezonlari) qo'llanadi; olingan ma'lumotlar kontent-tahlil va taqqoslash usullari orqali interpretatsiya qilinadi, natijalar esa ta'lim sharoiti–imkoniyati–muhiti triadasi doirasida umumlashtiriladi.

Tahlil. Keltirilgan matn mantiqan uch blokka jamlanadi: (1) erta informatika va raqamli ta'limning umumiy dolzarbligi, (2) tanqidiy fikrlashning funksional tarkibi, (3) 4K modeli asosida kommunikatsiya va kollaboratsiyani ta'lim muhiti resurslari orqali shakllantirish mexanizmlari. Birinchi blokda “tez o'zgarayotgan raqamli dunyo” argumenti asosiy motivatsion tayanch sifatida berilgan, biroq muammo maydoni (qaysi sinf, qaysi fan kesimi, qanday natija) aniq chegaralanmagani sababli ilmiy fokus tarqoq ko'rinadi; shunga qaramay, erta o'qitishning mantiqiy fikrlash va muammoga yechim topish bilan bog'lanishi konseptual jihatdan to'g'ri. Ikkinchi blokda tanqidiy fikrlash komponentlari sanab o'tiladi, ammo ularning 4K bilan integratsiyasi va o'quv topshiriqlari dizayniga qanday “operatsion” ko'chishi (indikator, o'lehov, vazifa turi) ochilmagan; shu bo'shliq keyingi blokda ta'lim sharoiti va laboratoriya resurslari orqali qisman to'ldiriladi. Uchinchi blokda kommunikatsiya-kollaboratsiya ko'nikmalarining “ta'lim sharoiti–imkoniyati–muhiti” bilan bog'lanishi mazmuniy kuchli nuqta bo'lib, ayniqsa laboratoriya xavfsizligi, amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar va guruhli ishlashning ko'nikma shakllantirishdagi roli asosli yoritilgan; biroq matnda geometrik bilimlar (geometriya) bilan bog'lanish kutilmaganda paydo bo'ladi va informatika/raqamli ta'lim mavzusi bilan ko'prik yetarli darajada qurilmagan, natijada predmetlararo mantiqiy izchillik zaiflashadi. Xulosa qismi umumlashtirishni yaxshi beradi, lekin ilmiy yangilik va amaliy tavsiyalarni bir-ikki aniq mexanizmga (masalan, guruhli laboratoriya topshiriqlari portfeli, rubrikalar asosida baholash, 4K indikatorlari bilan moslashtirilgan raqamli vazifalar) “qattiq” bog'lash orqali tadqiqot natijadorligi yanada ishonchli ko'rinishga keladi.

Natija. Raqamli ta'limda tanqidiy fikrlashning ahamiyati kattadir. Ma'lumotni tanqidiy baholash, tahlil qilish va sharhlash qobiliyati to'g'ri va mantiqiy xulosa chiqarish va oqilona qaror qabul qilishga yordam beradi. Jamoa bo'lib hamkorlikda ishlaganda tanqidiy fikrlash orqali o'quvchilar ijtimoiy muloqotga kirisha oladilar. U quyidagi xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

tahlil - muhokama qilinadigan savol va dalillar o'rtasida mantiqiy bog'liqlikni o'rnatish;

baholash - dalillarning ishonchliligi va aniqligini baholash qobiliyati; tushuntirish - o'z nuqtai nazarini asoslash;

faraz qilish - ma'lumotlarning yetishmasligini aniqlash va shu asosda mustaqil xulosa chiqarish qobiliyati;

tartibga solish - o'z-o'zini tekshirish, xulosalarni chiqarish va mulohaza yuritish qobiliyati shakllanadi.

Xozirgi maktab darsliklari ilg'or tajriba asosida tayorlangan bo'lib 1-4-sinflar uchun 2023/2024 o'quv yilidan boshlab 4K modeliga asoslangan innovatsion yondashuvni o'zida mujassamlashtiradi. Ushbu metodologiya bolalarni har tomonlama rivojlantirishga mo'ljallangan bo'lib kollaboratsiya, kommunikabellik, kreativ fikrlash, kritik fikrlash jihatlariga asosiy e'tibor qaratilgan va boshlang'ich sinf o'quvchilarining 4K modeli bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirish asoslari bo'yicha ilmiy-metodik ishlanmalar endi yaratila boshlandi.

Yo‘nalish (kompetensiya)	Tarkibiy indikatorlar	Amalga oshirish mexanizmlari (ta’lim muhiti)	Kutiladigan natija
Kritik fikrlash	tahlil; baholash; tushuntirish; faraz qilish; o‘zini nazorat qilish	muammoli savollar; dalil- izoh asosida topshiriqlar; refleksiya va o‘zaro baholash; raqamli manbalarni tekshirish	mantiqiy xulosa chiqarish; asosli qaror qabul qilish; axborotga tanqidiy yondashuv
Kommunikatsiya	fikrni aniq ifodalash; dalil keltirish; tinglash va javob qaytarish; ijtimoiy muloqot	sinf ichida taqdimotlar; “savol-javob” muhitlari; laboratoriya yo‘riqnomalari bilan ishlash; o‘quv adabiyotlari va resurslar	o‘z fikrini asoslab bayon qilish; muloqot madaniyati; jamoada muvofiglashuv
Kollaboratsiya	birgalikda rejalash; vazifalarni taqsimlash; o‘zaro yordam; jamoa manfaatini himoya qilish	guruhda ishlash; sinf bo‘yicha komandalar; sinflararo hamkorlik; loyiha va laboratoriya mashg‘ulotlari	hamkorlikda masala yechish; tashabbuskorlik; tajriba almashish; natijaga mas‘uliyat
Kreativ fikrlash	yangi g‘oya taklif qilish; alternativ yechimlar; innovatsion yondashuv	ochiq yakunli topshiriqlar; mini-loyihalar; texnologiyalar yordamida yechim topish; dizayn-yo‘naltirilgan faoliyat	ijodiy yechimlar; moslashuvchan fikrlash; amaliy muammolarni kreativ hal etish
Ta’lim sharoitidan foydalanish (tayanch omil)	o‘quv bino; laboratoriya; o‘quv maydonlari; xavfsizlik	laboratoriya qoidalari; jihozlardan foydalanish; amaliyotga yo‘naltirilgan darslar; resurslar bilan ishlash	ta’lim resurslarini oqilona qo‘llash; xavfsizlik madaniyati; amaliy ko‘nikmalar
Raqamli ta’limga tayyorgarlik	raqamli savodxonlik; tezkor moslashuv; texnologik yechim topish	erta informatika; raqamli topshiriqlar; interaktiv platformalar; integratsiyalashgan mashg‘ulotlar	raqamli muhitga tayyorlik; texnologik kompetensiya; mustaqil o‘rganish

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikatsiya va kolloboratsiya ko‘nikmalarini shakllantirish uchun eng avvalo ularni mazkur ko‘nikmalarining dastlabki qismi bo‘lgan ta’lim sharoitidan foydalanishga o‘rgatish lozim bo‘ladi. Shu ma’noda ta’lim sharoitidan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim va tarbiya jarayoniga olib kirishda tayanch vazifasini o‘taydi. Buning uchun boshlang‘ich sinf o‘quvchilari quyidagilardan foydalanishga o‘rgatilishi kerak:

- zamonaviy o‘quv binolaridan foydalanish;
- zamonaviy laboratoriya imkoniyatlaridan foydalanish;
- zamonaviy o‘quv maydonlaridan foydalanish.

Bugungi kunda mamlakatimiz umumiy o‘rta ta’lim maktablari zamonaviy laboratoriya imkoniyatlari bilan ham jihozlanmoqda. Chunki boshlang‘ich ta’lim bosqichidan boshlab amaliyotga yo‘naltirilgan ta’lim va tarbiya berish g‘oyasi amal qilmoqda. Shu ma’noda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari laboratoriya binolarining o‘ziga xos jihatlari, ulardan foydalanish qoidalari va tartiblari, foydalanishning vaqti hamda xavfsizlik asoslari bo‘yicha tushunchalarga ega bo‘lishi kerak. Laboratoriya binolariga xos bo‘lgan xususiyatlardan xabardor boshlang‘ich sinf o‘quvchisi nafaqat ularning imkoniyatlaridan o‘rinli foydalanadi, balki o‘zining va o‘zgalarning xavfsizligini ta’minlashda ham bilvosita ishtirok etadi. Shu sababli laboratoriya binolari imkoniyatlaridan foydalanish ko‘nikmasini boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida shakllantirish kommunikatsiya va kolloboratsiya ko‘nikmasining tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Demak, umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining 4K modeli bo‘yicha kommunikatsiya va kolloboratsiya ko‘nikmalari o‘ziga hos xususiyatlarga egadir. Bunda o‘quvchilarning ta’lim olishi va muayyan ko‘nikmaga ega bo‘lishi muxim o‘rin tutadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining kommunikatsiya va kollobaratsiya konikmalari tarkibida ta’lim muxitidan foydalanish ham muxim ahamiyatga ega. Ta’lim muxiti – bu umumiy o‘rta ta’lim maktablarida yaratiladigan o‘quv jarayoni va imkoniyatlar majmuidir. Bunda o‘quv adabiyotlar bilan ta’minlash, oliy malumotli o‘qituvchilarning mavjudligi va o‘quv jixozlarining talab darajada ekanligi katta o‘rin tutadi. Ta’kidlab o‘tish lozimki, bugungi kunda mamlakatimizning umumiy o‘rta ta’lim maktablari

darliklar va qo'shimcha adaboyotlar bilan to'liq ta'minlanmoqda, Matematika o'quv fanlari bo'yicha oliy ma'lumotli o'qituvchilar bilan talab darajasida ta'minlangan va o'quv jixozlarini takomillashtirib boorish jarayoni kechmoqda. Bunday o'ziga xos ta'lim muxitidan foydalaniash boshlang'ich sing o'quvchilarining geometrik bilimlarini oshiradi. O'quvchilar ana shu ta'lim sharoitidan foydalangan xolda geometrik bilimlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

E'tibor berilsa, 4K modeli bo'yicha kommunikatsiya ko'nikmasi asoslarini ta'lim sharoiti, ta'lim imkoniyati va ta'lim muxiti tashkil qiladi. Mana shu uch masala o'quvchilarning geometrik bilimlarini takomillashtirishda kommunikatsiya ko'nikmasi bo'lib xizmat qiladi.

Umumiy o'rta ta'lim o'quvchilarining 4k modeli bo'yicha kollobratsiya ko'nikmasini tarkib toptirish ham muxim ahamiyatga ega.”

Kollobratsiya “so'zi lotincha bo'lib, birgalikda ishlash, o'zaro yordam va jamoa bo'lib harakaq qilish ma'nolarini anglatadi. Shu jixatdan umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining 4 K moduli bo'yicha kollobratsiya ko'nikmasi asoslarini qo'yidagilar tashkil qiladi:

- 1) o'quvchilar guruhida ishlashsinf;
- 2) sinf guruhida ishlash;
- 3) sinflararo guruhda ishlash.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining 4K modeli bo'yicha kollobratsiya ko'nikmasi tarkibida o'quvchilarning guruhli bo'lib ishlashi muxim o'rin tutadi. Unga ko'ra, o'quvchilar ikki va undan ortiq o'quvchilar guruhiga bo'linib muayyan geometrik masala yoki topshiriqlarni bajaradi. Bunda o'quvchilarning bilimlaridan o'zaro foydalanishi, hamkorlik va guruh mafaatini ximoya qilish ko'nikmalari tarkib topadi. Shi jixatdan o'quvchilarning gurug bo'lib ishlash ko'nikmasiga ega bo'lishi ularning geometric bilimlarini yanada chuqurlashtiradi. Shu sababli mazkur masalaga keying yillrda dunyo maktablarida keng e'tibor berilmoqda.

O'quvchilarning 4K modeli bo'yicha kollobratsiya ko'nikmasi tarkibida sinf bo'yich guruh bo'lib ishlash han muxim ahamiyatga ega. Unga ko'ra, har bir sinf o'quvchilari ikki yoki uch guruhga bo'linib, berilgan geometrik topshiriqlarni bir komanda bo'lib bajaradi. Bunda komandaga bo'linga o'quvchilarning tashabbuskorligi, o'zaro tajriba almashish va bilimlarni uyg'unlashtirish ko'nikmalari tarkib topadi. Buning natijasida o'quvchilarda hamkorlik asosida geometric bilimlarni o'zalashtirish jarayoni yuzaga keladi. Shu sababli o'quvchilarning sinf miqiyosida guruhlarga bo'linib geometrik laboratoriya mashg'ulotlarini bajarishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Ijodkorlikning yangi jarayonini o'quvchilarning dunyo haqidagi g'oyalari va tushunchalari evolyutsiyasida ko'rish mumkin. Bu yangi yondashuvni amalga oshirishning asosiy maqsadidir. Shuningdek, ta'limning asosiy maqsadi o'quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olingan bilimlarni hayotda qo'llashga o'rgatishdir.

Xulosa. Boshlang'ich ta'limda informatikani erta yoshdan o'qitish hamda raqamli ta'lim muhitini yaratish o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, ijodiy yondashuv va texnologiyalar yordamida muammoga yechim topish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunda tanqidiy fikrlash ma'lumotni tahlil qilish, dalillar ishonchligini baholash, fikrni asoslash, yetishmayotgan axborotni aniqlab faraz qilish va o'z mulohazasini nazorat qilish kabi ko'nikmalarni integrallashgan holda rivojlantiradi hamda jamoaviy faoliyatda samarali ijtimoiy muloqotni ta'minlaydi. 2023/2024 o'quv yilidan boshlab 1–4-sinflar darsliklarida 4K modeliga tayangan innovatsion yondashuvning joriy etilishi kollobratsiya, kommunikativlik, kreativ va kritik fikrlashni uzviy rivojlantirish zaruratini yanada kuchaytirdi; shu bilan birga, mazkur yo'nalish bo'yicha ilmiy-metodik ishlanmalarni tizimli ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Ta'lim sharoiti, imkoniyati va ta'lim muhiti (zamonaviy bino, laboratoriya, o'quv maydonlari, o'quv adabiyotlari, malakali o'qituvchi va jihozlar)dan oqilona foydalanish o'quvchilarda kommunikatsiya asoslarini mustahkamlaydi, xavfsizlik madaniyatini shakllantiradi va amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar orqali geometrik bilimlarning chuqurlashuviga zamin yaratadi. Kollobratsiya ko'nikmasi esa guruh, sinf va sinflararo jamoalarda topshiriqlarni birgalikda bajarish orqali tashabbuskorlik, tajriba almashish, bilimlarni uyg'unlashtirish va hamkorlik manfaatini himoya qilish kabi sifatarni rivojlantirib, geometrik masalalarni o'zlashtirish samaradorligini oshiradi. Demak, 4K modeli doirasida kommunikatsiya va kollobratsiya komponentlarini ta'lim muhitining real resurslari bilan bog'lab tashkil etish, laboratoriya-amaliy mashg'ulotlarni guruhli shakllarda kengaytirish hamda tanqidiy fikrlash mezonlariga tayangan didaktik topshiriqlarni ko'paytirish boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy va amaliy kompetensiyalarini barqaror rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. // www.ziynet.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi PF-134-son farmoni bilan tasdiqlangan “2022 – 2026 yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha Milliy dastur”. // www.ziynet.uz
3. Sanaqulov X., Jumayev M. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida boshlang‘ich ta’lim fanlarini o‘qitish texnologiyasi. – Toshkent, 2023
4. Tojiboyeva Dilorom (2018). Ta’limga yondashuvlar va modul asosida o‘qitishning tutgan o‘rni. Sovremennoye obrazovaniye (Uzbekistan), (3), 36-44.
5. Tursunov I. G., Narimbetova Z.A. Boshlang‘ich ta’limda matematika va uni o‘qitish metodikasidan laboratoriya mashg‘ulotlar xususiyatlari/Mug‘allim ham yzliksiz bilimlendirio‘/ 2024 5/1. 249-254 b.
6. Dairabay J. S., Narimbetova Z. A. Principles of working with students when teaching problem solving in primary school/Educator Insights: A Journal of Teaching Theory and Practice Volume 01, Issue 02, 2025. 21-27 bet.
7. Динеева З., Наримбетова З.А. Проблемы при решении простых задач по математике в начальных классах/ EduVision: Journal of Innovations in Pedagogy and Educational Advancements/ Volume 01, Issue 02, Germaniya. February, 2025. 267-275.

RAQAMLASHTIRILGAN TA'LIM

THE IMPACT OF AI-SUPPORTED INSTRUCTIONAL MODELS ON THE ACQUISITION OF LATIN MEDICAL TERMINOLOGY

Djalilova Zarnigor Obidovna,

Professor, Department of Fundamental Medical Sciences
Asia International University, Bukhara, Uzbekistan
djalilovazarnigorobidovna@oxu.uz

Latin medical terminology remains a fundamental component of medical and health sciences education, providing precision and consistency in professional communication. Despite its importance, many students experience difficulty in learning Latin-based terms due to their unfamiliar structure and reliance on memorization. In recent years, artificial intelligence (AI) has emerged as a valuable tool in educational innovation, offering adaptive, interactive, and learner-centered instructional possibilities. This paper explores the integration of AI-driven pedagogical strategies in the teaching of Latin medical terminology. It argues that AI-supported instruction can enhance comprehension, retention, and learner engagement when combined with sound linguistic and pedagogical principles. By examining current educational challenges and emerging technological solutions, this study highlights the potential of AI to modernize the teaching of classical medical language while preserving its academic integrity.

Keywords: artificial intelligence, medical education, Latin medical terminology, innovative teaching methods, adaptive Learning.

LOTIN TIBBIY TERMINOLOGIYASINI O'ZLASHTIRISHDA SUN'IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN O'QITISH MODELLARINING TA'SIRI

Lotin tibbiy terminologiyasi tibbiyot va sog'liqni saqlash fanlari ta'limida muhim asosiy tarkibiy qism bo'lib, professional muloqotda aniqlik va izchillikni ta'minlaydi. Uning ahamiyatiga qaramay, ko'plab talabalar lotin tiliga asoslangan terminlarni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladilar, bu esa ularning tuzilish jihatdan murakkabligi va ko'pincha yodlashga tayanilishi bilan izohlanadi. So'nggi yillarda sun'iy intellekt (SI) ta'lim sohasidagi innovatsion vosita sifatida shakllanib, moslashuvchan, interaktiv va ta'lim oluvchiga yo'naltirilgan o'qitish imkoniyatlarini taqdim etmoqda. Ushbu maqolada lotin tibbiy terminologiyasini o'qitishda sun'iy intellektga asoslangan pedagogik strategiyalarni joriy etish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda SI yordamida qo'llab-quvvatlangan ta'lim lingvistik va pedagogik tamoyillar bilan uyg'unlashgan holda tushunishni chuqurlashtirish, bilimlarni mustahkamlash hamda ta'lim oluvchilarning faolligini oshirishga xizmat qilishi asoslab beriladi. Zamonaviy ta'lim muammolari va yangi texnologik yechimlarni tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot sun'iy intellektning klassik tibbiy tilni o'qitishni modernizatsiya qilishdagi salohiyatini, uning akademik mohiyatini saqlagan holda, yoritib beradi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, tibbiy ta'lim, lotin tibbiy terminologiyasi, innovatsion o'qitish usullari, moslashuvchan ta'lim.

ВЛИЯНИЕ ОСНОВАННЫХ НА ПОДДЕРЖКЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА МОДЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ НА ОСВОЕНИЕ ЛАТИНСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Латинская медицинская терминология является фундаментальным компонентом образования в области медицины и здравоохранения, обеспечивая точность и унифицированность профессиональной коммуникации. Несмотря на её значимость, многие обучающиеся испытывают трудности при освоении латинских терминов, что обусловлено их непривычной структурой и преобладанием методов заучивания. В последние годы искусственный интеллект (ИИ) стал важным инструментом образовательных инноваций, предоставляя адаптивные, интерактивные и ориентированные на обучающегося возможности обучения. В данной статье рассматривается интеграция педагогических стратегий, основанных на использовании искусственного интеллекта, в процесс обучения латинской медицинской терминологии. Обосновывается, что ИИ-поддерживаемое обучение способствует повышению уровня понимания, прочности усвоения знаний и учебной мотивации студентов при условии сочетания с научно обоснованными лингвистическими и педагогическими принципами. Анализ современных образовательных проблем и новых технологических решений позволяет выявить потенциал искусственного интеллекта в

модернизации преподавания классического медицинского языка при сохранении его академической целостности.

Ключевые слова: искусственный интеллект, медицинское образование, латинская медицинская терминология, инновационные методы обучения, адаптивное обучение.

Introduction. Latin medical terminology has long served as the linguistic backbone of medical science, enabling clear and standardized communication across disciplines and national boundaries. Terms derived from Latin continue to dominate anatomical nomenclature, pathological descriptions, and clinical documentation, making their mastery essential for students in medicine and allied health professions. However, learning this specialized language presents notable challenges, particularly for learners with limited exposure to classical languages. Traditional instructional approaches often emphasize rote memorization, which can lead to surface-level understanding and rapid forgetting (Wilkinson, 2019).

Educational research increasingly emphasizes the need for instructional methods that promote deeper cognitive engagement and contextual learning. In the case of Latin medical terminology, students benefit most when they understand the structure, meaning, and practical application of terms rather than memorizing them in isolation. Yet, large class sizes, limited instructional time, and diverse learner abilities often restrict educators’ capacity to provide individualized support (Mayer, 2020).

The growing integration of artificial intelligence into education offers promising solutions to these challenges. AI technologies, including adaptive learning systems, intelligent tutoring platforms, and natural language processing tools, allow instruction to be tailored to individual learner needs. Such systems can analyze student performance, identify patterns of misunderstanding, and provide targeted feedback in real time (Luckin et al., 2016). In language-related disciplines, AI has shown particular potential in supporting vocabulary acquisition, pronunciation accuracy, and learner autonomy (Zawacki-Richter et al., 2019).

Applying AI to the teaching of Latin medical terminology represents a meaningful intersection between classical knowledge and modern educational innovation. Rather than replacing traditional instruction, AI can function as a supportive tool that enhances linguistic understanding and learner motivation. This paper examines how AI-driven pedagogical approaches can be effectively integrated into Latin medical terminology instruction, contributing to a more engaging, efficient, and learner-centered educational experience.

Methods. This study adopted a qualitative–quantitative exploratory design to examine the impact of AI-assisted instruction on learning Latin medical terminology. Participants included undergraduate students enrolled in a health sciences program at a higher education institution. The study was conducted over one academic semester.

An AI-supported learning platform was incorporated into the course curriculum. The platform provided interactive exercises, adaptive quizzes, pronunciation support, and explanatory feedback related to Latin medical terms. Students continued to receive traditional instruction through lectures and textbook-based learning, ensuring that AI tools complemented rather than replaced conventional teaching.

Data were collected through pre- and post-instruction assessments, student questionnaires, and classroom observations. The assessments measured students’ understanding of term structure, meaning, and application. Questionnaires gathered student perceptions of the learning experience, while observations focused on engagement and participation. Descriptive statistical analysis and thematic analysis were used to interpret the data.

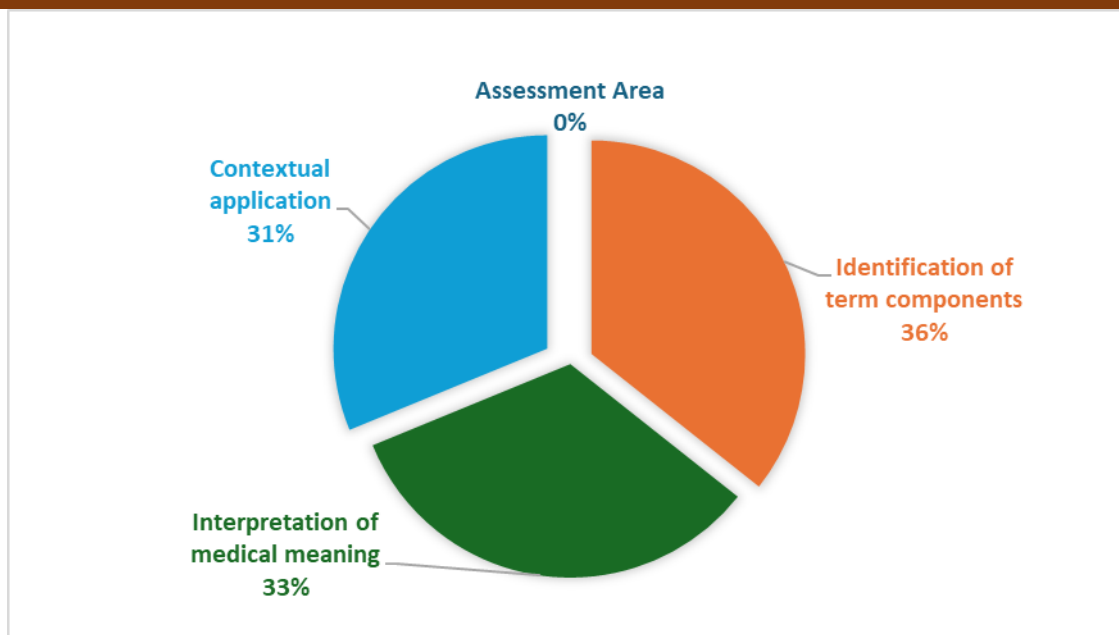
Results. The integration of AI-supported instruction produced measurable improvements in students’ understanding of Latin medical terminology. Comparative analysis of pre- and post-assessment results demonstrated gains in both structural knowledge of terms and their contextual interpretation.

1. Assessment Performance.

Students completed a standardized terminology test before and after the AI-enhanced instructional period. The test evaluated three areas: identification of word components (prefixes, roots, suffixes), interpretation of term meanings, and application in medical contexts.

Table 1.

Pre- and Post-Assessment Scores (Mean Percentages)		
Assessment Area	Pre-Assessment (%)	Post-Assessment (%)
Identification of term components	56	78
Interpretation of medical meaning	52	74
Contextual application	49	71
Overall Average	52.3	74.3

As shown in Table 1, students demonstrated substantial improvement across all assessed areas following the implementation of AI-supported instructional strategies. The most pronounced gains were observed in the identification of term components, where mean scores increased from 56% in the pre-assessment to 78% in the post-assessment. This suggests that AI-assisted exercises were particularly effective in enhancing students' understanding of prefixes, roots, and suffixes, which form the structural foundation of Latin medical terminology.

Similarly, students' ability to interpret the medical meaning of Latin terms improved markedly, with scores rising from 52% to 74%. This improvement indicates that AI-driven feedback and contextual explanations supported deeper semantic processing rather than surface-level memorization. The area of contextual application also showed notable progress, increasing from 49% to 71%, reflecting enhanced competence in applying terminology accurately within clinical and academic scenarios.

Overall, the average assessment score increased from 52.3% to 74.3%, demonstrating a clear positive impact of AI-supported instruction on students' comprehensive mastery of Latin medical terminology. These findings indicate that integrating adaptive AI tools into traditional teaching frameworks can significantly strengthen both linguistic understanding and practical application of specialized medical vocabulary.

2. Learner Engagement and Attitudes.

Analysis of student questionnaires revealed a positive shift in learner attitudes toward Latin medical terminology following the integration of AI-supported instruction. Students reported increased motivation, reduced anxiety, and greater confidence in interpreting complex terms.

Table 2. Student Perceptions of AI-Supported Learning (Percentage Agreement)

Survey Statement	Agree (%)	Neutral (%)	Disagree (%)
AI tools made learning terminology easier	82	12	6
Feedback helped me understand my mistakes	85	10	5
I felt more motivated to practice independently	78	15	7
AI activities complemented lectures effectively	80	14	6

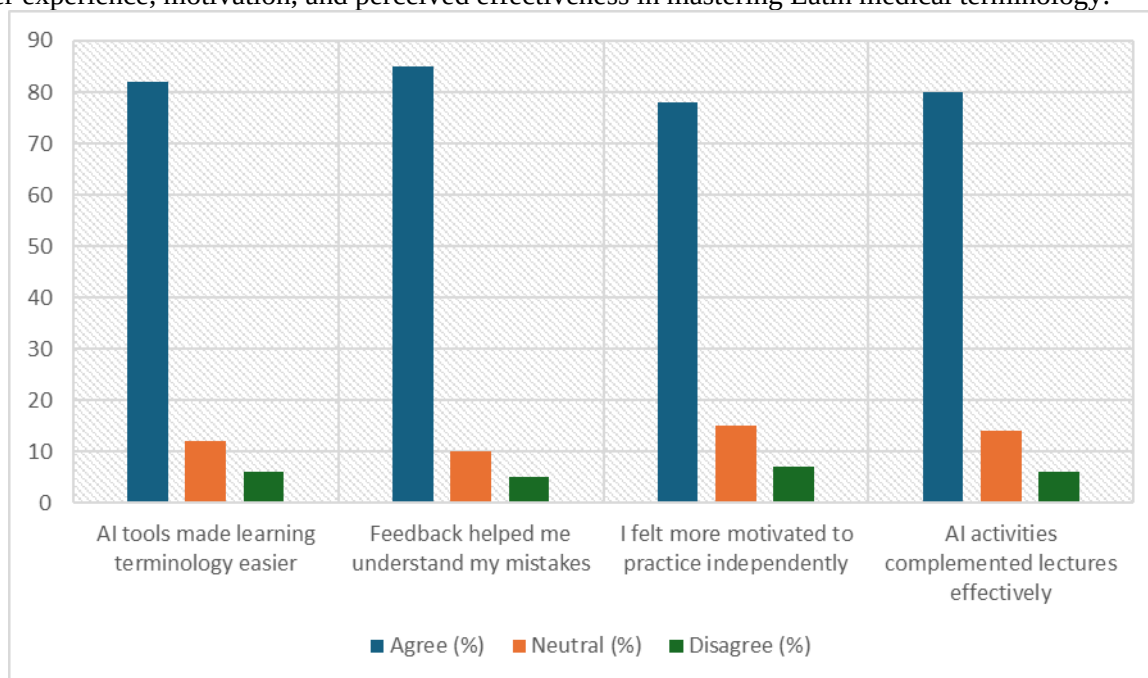
The survey results indicate a predominantly positive student perception of AI-supported instructional tools in learning Latin medical terminology. As reflected in the data, 82% of respondents agreed that AI tools made the learning process easier, suggesting that the adaptive and interactive features of the platform reduced cognitive difficulty associated with complex terminology.

A notably high proportion of students (85%) reported that AI-generated feedback helped them better understand their mistakes, highlighting the effectiveness of immediate and personalized feedback in facilitating self-regulated learning. This finding underscores the role of AI systems in identifying individual learning gaps and supporting targeted improvement.

In terms of learner motivation, 78% of students agreed that AI-supported activities increased their willingness to practice independently. This result suggests that the availability of interactive exercises and adaptive challenges fostered greater learner autonomy and engagement beyond classroom instruction.

Furthermore, 80% of participants indicated that AI-based activities effectively complemented traditional lectures. This demonstrates that students perceived AI tools not as a replacement for instructor-led teaching, but as a supportive enhancement that reinforced conceptual understanding and practical application.

Overall, the survey findings confirm that AI-supported instructional models contribute positively to learner experience, motivation, and perceived effectiveness in mastering Latin medical terminology.

Qualitative feedback indicated that adaptive quizzes and instant feedback were particularly valuable. Students noted that breaking terms into meaningful components enhanced comprehension and long-term retention.

3. Classroom Engagement.

Classroom observations showed increased participation during AI-integrated sessions. Students were more willing to ask questions, attempt pronunciation exercises, and apply terminology in case-based discussions. Compared to traditional lecture-only sessions, AI-supported lessons demonstrated higher interaction and sustained attention.

Discussion. The findings of this study suggest that AI-supported instructional models significantly enhance the acquisition of Latin medical terminology. Improvements across all assessment categories indicate that AI tools facilitate not only memorization but also structural understanding and contextual application of medical terms. These results align with previous research demonstrating the effectiveness of adaptive learning technologies in language and vocabulary acquisition (Zawacki-Richter et al., 2019; Chen et al., 2020).

One notable advantage of AI integration is its capacity for individualized feedback. By identifying specific learner errors—such as confusion between prefixes or incorrect root interpretation—AI systems support personalized learning pathways that are difficult to achieve in large classroom settings (Luckin et al., 2016). This aligns with constructivist learning theories, which emphasize active engagement and meaning-making over passive memorization (Mayer, 2020).

Furthermore, increased learner motivation observed in this study supports the argument that interactive and responsive technologies can reduce cognitive load and anxiety associated with learning classical languages. Similar findings have been reported in studies examining AI-assisted instruction in medical education and terminology training (Topol, 2019; Holmes et al., 2022).

Importantly, this study reinforces the view that AI should function as a pedagogical supplement rather than a replacement for traditional instruction. Lectures and instructor guidance remain essential for conceptual framing and academic rigor, while AI enhances practice, reinforcement, and learner autonomy.

Despite its promising findings, this study has several limitations. The sample size was limited to a single institution, which may affect the generalizability of results. Additionally, the study duration covered only one academic semester, preventing long-term retention analysis. Future research should include longitudinal designs and comparative studies across multiple institutions and disciplines.

Conclusion. This study demonstrates that AI-supported instructional models can play a significant role in improving the acquisition of Latin medical terminology. By combining adaptive learning technologies with traditional pedagogical approaches, educators can enhance comprehension, retention, and student engagement. AI tools provide individualized feedback, promote active learning, and support deeper linguistic understanding key factors in mastering complex medical vocabulary.

As medical education continues to evolve in response to technological innovation, the thoughtful integration of AI offers a pathway to modernize classical content without compromising academic integrity. Future research should further explore scalable AI applications and their long-term impact on professional language competence in medical and health sciences education.

References:

1. Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial intelligence in education: A review. *IEEE Access*, 8, 75264–75278.
2. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2022). Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning. Center for Curriculum Redesign.
3. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. Pearson.
4. Mayer, R. E. (2020). *Multimedia learning* (3rd ed.). Cambridge University Press.
5. Topol, E. (2019). *Deep medicine: How artificial intelligence can make healthcare human again*. Basic Books.
6. Wilkinson, T. (2019). Learning medical terminology: Challenges and strategies. *Medical Education Review*, 53(4), 421–428.
7. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education. // *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 39.

OLIV TA'LIMDA MATEMATIKA O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR IMKONIYATLARI

Rashidov Anvarjon Sharipovich,

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti,

Osiyo Xalqaro universiteti dotsenti

anvar.rashidov@bk.ru

Jo'rayeva Orzigul To'raqul qizi,

Osiyo Xalqaro universiteti magistranti

Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida matematika fanini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Raqamli ta'lim platformalari, interaktiv dasturiy vositalar, virtual laboratoriyalar hamda sun'iy intellekt asosidagi o'quv resurslarining ta'lim jarayonidagi didaktik imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar matematik tushunchalarni vizuallashtirish, abstrakt tafakkurni rivojlantirish, talabalarning mustaqil va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda samarali vosita ekanligi asoslanadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini individuallashtirish, o'quv motivatsiyasini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilash masalalari yoritilgan. Maqola natijalari oliy ta'lim muassasalarida matematika o'qitish metodikasini takomillashtirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, matematika ta'limi, oliy ta'lim, raqamli pedagogika, interaktiv ta'lim, ta'lim sifati.

ВОЗМОЖНОСТИ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты использования цифровых технологий в обучении математике в системе высшего образования. Рассматриваются дидактические возможности цифровых образовательных платформ, интерактивных программных средств, виртуальных лабораторий и учебных ресурсов на основе искусственного интеллекта. Обосновывается роль цифровых технологий в визуализации математических понятий, развитии абстрактного мышления, формировании навыков самостоятельного и критического мышления у студентов. Особое внимание уделяется вопросам индивидуализации обучения, повышению учебной мотивации и улучшению качества математического образования с использованием цифровых технологий. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования методики преподавания математики в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: цифровые технологии, математическое образование, высшее образование, цифровая педагогика, интерактивное обучение, качество образования.

OPPORTUNITIES OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN MATHEMATICS TEACHING IN HIGHER EDUCATION

This article examines the theoretical and practical aspects of using digital technologies in teaching mathematics in higher education. The didactic potential of digital learning platforms, interactive software tools, virtual laboratories, and artificial intelligence-based educational resources is analyzed. The study highlights the effectiveness of digital technologies in visualizing mathematical concepts, developing abstract thinking, and fostering students' independent and critical thinking skills. Particular attention is paid to the issues of personalized learning, increasing students' motivation, and improving the quality of mathematics education through digital technologies. The findings of the study can be applied to enhance teaching methodologies in higher education institutions.

Keywords: digital technologies, mathematics education, higher education, digital pedagogy, interactive learning, quality of education.

Kirish. Bugungi globallashtirish jarayonlari barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimida ta'lim mazmuni, o'qitish metodlari va pedagogik yondashuvlarning zamonaviy axborot-kommunikatsiya va raqamli texnologiyalar asosida yangilanishi muhim strategik vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu jarayonda matematika fanini

o‘qitish alohida ahamiyat kasb etadi, chunki matematika mantiqiy tafakkur, analitik fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish va innovatsion kompetensiyalarni shakllantirishning asosiy nazariy poydevori hisoblanadi.

An’anaviy matematika ta’limida ko‘plab tushunchalarning abstraktligi, murakkab formulalar va modellarni idrok etishdagi qiyinchiliklar talabalar tomonidan fan mazmunini chuqur o‘zlashtirishga to‘sqinlik qiluvchi omillardan biri bo‘lib kelgan. Shu bois, raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga joriy etilishi matematika fanining murakkab jihatlarini vizuallashtirish, dinamik modellashtirish va interaktiv o‘rganish imkoniyatlarini yaratish orqali mazkur muammolarni bartaraf etishga xizmat qilmoqda. Elektron ta’lim platformalari, matematik modellashtirish dasturlari, virtual laboratoriyalar, sun’iy intellekt asosidagi o‘quv resurslari va masofaviy ta’lim texnologiyalari oliy ta’limda matematika o‘qitish samaradorligini oshirishda muhim omilga aylanmoqda.

Raqamli texnologiyalar matematik ta’limda nafaqat bilimlarni yetkazish vositasi, balki talabalarning mustaqil ta’lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, individual o‘quv trayektoriyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik muhitni yaratishga imkon beradi. Bunday yondashuv talabaning faolligini oshiradi, ta’lim jarayonida subyekt-subyekt munosabatlarini mustahkamlaydi hamda o‘qituvchi rolini bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi va maslahatchi sifatida qayta talqin etishni taqozo etadi.

Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bo‘lajak mutaxassislarning raqamli savodxonligini oshirish, ularni zamonaviy mehnat bozori talablariga mos kadrlar sifatida tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda fanlararo integratsiya, STEM va STEAM yondashuvlari, sun’iy intellekt va katta hajmdagi ma’lumotlar bilan ishlash ko‘nikmalari matematik ta’lim bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu esa raqamli texnologiyalarni o‘qitish jarayoniga chuqur integratsiya qilish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, oliy ta’limda matematika o‘qitishda raqamli texnologiyalar imkoniyatlarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etish, ularning didaktik salohiyatini aniqlash hamda ta’lim jarayoniga tatbiq etish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu maqolada aynan mazkur masalalar tizimli ravishda yoritilishi ko‘zda tutiladi.

Hozirgi davrda jahonda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, fan va texnologiyalarning tezkor integratsiyalashuvi oliy ta’lim tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Ta’lim jarayonini raqamlashtirish, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish orqali raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan, innovatsion tafakkurga ega mutaxassislarni tayyorlash bugungi kunning eng muhim talablaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta’limda matematika fanini o‘qitish sifati bevosita muhandislik, axborot texnologiyalari, iqtisodiyot, tabiiy fanlar va boshqa ko‘plab sohalar rivoji bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, mazkur fan bo‘yicha ta’lim samaradorligini oshirish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

An’anaviy ta’lim sharoitida matematika fanini o‘qitishda ko‘plab muammolar, jumladan, murakkab va abstrakt tushunchalarning talabalarga yetarli darajada tushunarli bo‘lmasligi, nazariy bilimlarning amaliyot bilan uzviy bog‘lanmasligi, ta’lim jarayonida talaba faolligining pastligi kabi holatlar kuzatiladi. Bu esa matematik bilimlarning chuqur va barqaror o‘zlashtirilishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, mazkur muammolarni bartaraf etishda raqamli texnologiyalarning didaktik imkoniyatlaridan samarali foydalanish zarurati tobora ortib bormoqda.

Raqamli texnologiyalar matematika ta’limida o‘quv jarayonini vizuallashtirish, dinamik modellashtirish, interaktiv muhit yaratish va murakkab matematik jarayonlarni real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beradi. Elektron ta’lim platformalari, matematik dasturiy vositalar, virtual laboratoriyalar va sun’iy intellekt asosidagi o‘quv tizimlari talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’limni tashkil etish, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda o‘quv motivatsiyasini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini moslashuvchan va uzluksiz shaklda tashkil etish imkonini yaratib, oliy ta’lim muassasalarining global ta’lim makoniga integratsiyalashuvini ta’minlamoqda.

Bugungi kunda ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasi nafaqat texnik vositalarni joriy etish, balki ularning pedagogik-didaktik asoslarini ilmiy jihatdan tadqiq etish, samarali metodika va mexanizmlarni ishlab chiqishni ham talab etadi. Aks holda, raqamli vositalardan yuzaki va tizimsiz foydalanish kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shu sababli, oliy ta’limda matematika o‘qitishda raqamli texnologiyalarni qo‘llashning ilmiy asoslarini ishlab chiqish, ularning ta’lim sifatiga ta’sirini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar berish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, zamonaviy mehnat bozorida talab etilayotgan raqamli kompetensiyalar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topish qobiliyatlari matematik tayyorgarlik bilan bevosita bog‘liqdir. Shu

nuqtayi nazardan, matematika ta’limida raqamli texnologiyalarni samarali integratsiya qilish orqali bo’lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini yanada takomillashtirish imkoniyati yuzaga keladi. Demak, oliy ta’limda matematika o’qitishda raqamli texnologiyalar imkoniyatlarini o’rganish va ilmiy asoslash nafaqat ta’lim tizimi uchun, balki jamiyat va iqtisodiyot rivoji uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Zamonaviy oliy ta’lim tizimida matematika fanini o’qitish faqat nazariy bilimlarni yetkazish bilan cheklanib qolmasdan, balki talabalarda analitik tafakkur, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, mantiqiy xulosalar chiqarish va amaliy masalalarni yechish kompetensiyalarini shakllantirishni talab etadi. Bugungi kunda fan-texnika taraqqiyoti, raqamli iqtisodiyot va axborotlashgan jamiyat sharoitida matematika ta’limi mazmuni va metodikasini yangilash zarurati tobora kuchayib bormoqda. Bu jarayonda raqamli texnologiyalar matematik ta’limning samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida maydonga chiqmoqda.

An’anaviy o’qitish usullarida matematika fanining murakkab va abstrakt tushunchalari ko’pincha talabalarda qiyinchilik tug’diradi. Raqamli texnologiyalar esa mazkur muammolarni bartaraf etish, matematik modellar va jarayonlarni aniq, dinamik va vizual shaklda namoyon etish imkonini beradi. Natijada matematik bilimlar yanada tushunarli, tizimli va amaliy ahamiyatga ega bo’ladi.

Raqamli texnologiyalarning matematik ta’limdagi didaktik imkoniyatlari. Raqamli texnologiyalar matematika o’qitishda didaktik jarayonni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi. Interaktiv dasturiy vositalar, elektron ta’lim platformalari va matematik modellashtirish dasturlari orqali o’quv materiallari talabalarning individual o’zlashtirish darajasiga moslashtiriladi. Bu esa ta’lim jarayonida differensial va individual yondashuvni amalga oshirish imkonini yaratadi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida matematik tushunchalarni vizuallashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Grafiklar, animatsiyalar, simulyatsiyalar va virtual tajribalar murakkab formulalar va nazariy modellarni real jarayonlar bilan bog’lash imkonini beradi. Bu holat talabalarning abstrakt tafakkurini rivojlantirish bilan birga, bilimlarning mustahkam va ongli o’zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Interaktiv va masofaviy ta’lim muhitida matematika o’qitish. Raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan interaktiv va masofaviy ta’lim muhitlari oliy ta’limda matematika fanini o’qitishda yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Masofaviy ta’lim platformalari talabalarga istalgan vaqt va makonda o’quv materiallaridan foydalanish, mustaqil mashqlar bajarish va o’z bilimlarini baholash imkonini beradi. Bu esa uzluksiz ta’lim tamoyilini amalda ro’yobga chiqaradi.

Interaktiv topshiriqlar, testlar va muammoli masalalar talabalarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi. Ta’lim jarayonida teskari aloqaning tezkorligi esa bilimlardagi bo’shliqlarni o’z vaqtida aniqlash va bartaraf etish imkonini beradi. Natijada matematika ta’limi samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Sun’iy intellekt va adaptiv o’qitish texnologiyalarining o’rni. So’nggi yillarda sun’iy intellekt asosidagi ta’lim tizimlari matematika o’qitishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunday tizimlar talabalarning bilim darajasi, o’rganish tezligi va xatolarini tahlil qilgan holda individual o’quv yo’nalishlarini shakllantiradi. Adaptiv o’qitish texnologiyalari yordamida har bir talaba uchun mos o’quv materiallari va mashqlar tanlanadi, bu esa ta’lim samaradorligini yanada oshiradi.

Sun’iy intellektga asoslangan o’quv resurslari matematik masalalarni yechish jarayonida talabalarga maslahatlar berish, xatolarni tahlil qilish va to’g’ri yechimga yo’naltirish imkonini yaratadi. Bu jarayon talabalarning mustaqil o’rganish ko’nikmalarini rivojlantirish bilan birga, o’qituvchi yuklamasini ham optimallashtiradi.

Raqamli texnologiyalar orqali kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish. Oliy ta’limda matematika o’qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo’lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Matematik modellashtirish, statistik tahlil, algoritmik fikrlash kabi ko’nikmalar raqamli vositalar yordamida amaliy faoliyat bilan bog’langan holda rivojlantiriladi. Bu esa talabalarning nazariy bilimlarini real kasbiy vaziyatlarda qo’llash qobiliyatini oshiradi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida fanlararo integratsiyani kuchaytiradi. Matematika fanining axborot texnologiyalari, muhandislik va iqtisodiyot bilan uzviy bog’lanishi talabalarda kompleks fikrlash va tizimli yondashuvni shakllantiradi.

Zamonaviy ta’lim tizimining jadal raqamlashtirilishi sharoitida oliy ta’limda matematika fanini o’qitish mazmuni va metodikasini qayta ko’rib chiqish zarurati tobora kuchayib bormoqda. Matematika fanining abstrakt va murakkab tuzilishga ega ekanligi, shuningdek, uning ko’plab fanlar uchun nazariy asos bo’lib xizmat qilishi ushbu fan bo’yicha ta’lim sifatini ta’minlashni muhim strategik vazifaga aylantirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, raqamli texnologiyalarning matematik ta’limdagi imkoniyatlarini chuqur o’rganish va ilmiy asoslash dolzarb ilmiy-pedagogik zarurat sifatida namoyon bo’ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida matematika o’qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish kengayib borayotgan bo’lsa-da, ularning didaktik samaradorligi, metodik asoslari va ta’lim natijalariga ta’siri yetarli darajada tizimli va ilmiy asosda tadqiq etilmagan. Amaliyotda ko’plab raqamli vositalar texnik imkoniyatlar nuqtayi nazaridan joriy etilmoqda, biroq ularning pedagogik maqsadlarga muvofiqligi, o’qitish mazmuni bilan uyg’unligi va talabalarning bilim, ko’nikma hamda kompetensiyalariga real ta’siri yetarli darajada o’rganilmagan. Bu esa mazkur mavzuni chuqur ilmiy tadqiq etish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar matematik ta’limda talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olish, o’quv jarayonini moslashuvchan va shaxsga yo’naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini beradi. Biroq adaptiv va sun’iy intellektga asoslangan o’qitish texnologiyalarining matematika faniga tatbiqi, ularning samaradorligini baholash mezonlari va amaliy joriy etish mexanizmlari hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu bois, ushbu yo’nalishda ilmiy izlanishlar olib borish va metodik tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuni o’rganish zarurati yana shundan iboratki, zamonaviy mehnat bozorida talab etilayotgan kasbiy kompetensiyalar, xususan, analitik fikrlash, muammoli vaziyatlarni matematik modellashirish orqali hal etish, raqamli ma’lumotlar bilan ishlash ko’nikmalari oliy ta’limda matematika o’qitish sifati bilan bevosita bog’liqdir. Raqamli texnologiyalar yordamida tashkil etilgan matematik ta’lim ushbu kompetensiyalarni shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, mazkur jarayonni ilmiy asoslash va samarali metodik modelini ishlab chiqish zarur.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Raqamli texnologiyalar oliy ta’lim tizimida matematika fanini o’qitish jarayonini samarali tashkil etish, talabalarning mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirish hamda nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog’lashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Quyida oliy ta’lim muassasalarida matematika fanlarini o’qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo’yicha amaliy namunalar keltiriladi.

1. Elektron ta’lim platformalari orqali matematika o’qitish
 - Moodle platformasida “Chiziqli algebra” fanidan elektron kurs yaratish.
 - Har bir mavzu uchun video-ma’ruza, prezentatsiya va test topshiriqlari joylashtiriladi.
 - Talabalar mustaqil ravishda topshiriqlarni bajarib, natijalarni onlayn tarzda topshiradilar.

Natija: Talabalarning fan bo’yicha mustaqil ishlash ko’nikmalari rivojlanadi, o’qituvchi esa o’z vaqtida teskari aloqa bera oladi.

2. Matematik modellashirishda dasturiy vositalardan foydalanish
 - MATLAB yoki GeoGebra dasturi yordamida funksiyalarning grafiklarini qurish.
 - Masalan, hosila va integral mavzularida funksiyaning o’zgarishini dinamik tarzda ko’rsatish.

Natija: Abstrakt matematik tushunchalar vizual ko’rinishda ifodalanib, mavzuni tushunish darajasi oshadi.

3. Onlayn test va baholash tizimlari
 - Google Forms yoki Testmoz platformasida matematik testlar tuzish.
 - Testlar avtomatik baholanadi va natijalar statistik tahlil qilinadi.

Natija: Baholash jarayoni shaffoflashadi va inson omiliga bog’liqlik kamayadi.

4. Sun’iy intellekt asosidagi o’quv vositalari
 - AI asosidagi masala yechish yordamchilari orqali individual maslahatlar berish.
 - Talabaning xatolarini tahlil qilib, mos tavsiyalar taqdim etish.

Natija: Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim amalga oshiriladi.

4. Virtual va interaktiv ta’lim resurslari
 - Desmos platformasida interaktiv grafiklar bilan ishlash.
 - Virtual laboratoriyalar orqali ehtimollar nazariyasi tajribalarini modellashirish.

Bundan tashqari, oliy ta’limda matematika o’qitishda raqamli texnologiyalarni qo’llash bo’yicha xorijiy tajribalar mavjud bo’lsa-da, ularni milliy ta’lim tizimi, o’quv rejalari va talabalarning psixologik-pedagogik xususiyatlariga moslashtirish masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Bu holat milliy sharoitda raqamli matematik ta’limni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlarning zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Demak, oliy ta’limda matematika o’qitishda raqamli texnologiyalar imkoniyatlarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan chuqur o’rganish, ularning ta’lim samaradorligiga ta’sirini aniqlash, metodik asoslarini ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini takomillashtirish bugungi ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb ilmiy-pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa. O’tkazilgan ilmiy-tahliliy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, oliy ta’limda matematika o’qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ta’lim jarayonining mazmuni, shakli va metodikasini tubdan

takomillashtirish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar matematik tushunchalarning abstrakt mohiyatini vizuallashtirish, murakkab jarayonlarni dinamik modellashtirish hamda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshiruvchi muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan matematika ta'limi talabalarning mantiqiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil bilim olish ko'nikmalarini shakllantirish hamda tanqidiy tafakkurni kuchaytirishda sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Interaktiv ta'lim muhitlari, masofaviy va adaptiv o'qitish texnologiyalari talabalarning o'quv jarayonidagi faolligini oshirib, ularni ta'limning faol subyekti sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Jo'rayev, R.X. Pedagogik texnologiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi o'rni. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
2. Azizxo'jayeva, N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
3. Xodjayev, B.Y. Oliy ta'limda zamonaviy o'qitish metodlari. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
4. Yo'ldoshev, J.G., Usmonov, S.A. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
5. Rasulov, A.B. Matematika o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2016.

**9-SINF INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA
INTERAKTIV TA'LIM PLATFORMALARINING O'QUVCHI KOMPETENSIYALARIGA
TA'SIRI**

Karimov Feruz Raimovich,

Buxoro davlat universiteti, “Amaliy matematika va
dasturlash texnologiyalari” kafedrası o'qituvchisi
mister.feruz@inbox.ru

Maqolada 9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida interaktiv ta'lim platformalaridan foydalanish orqali o'quvchilarning fanga oid kompetensiyalarini shakllantirish masalasi kompleks tarzda o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi - Moodle, Google Classroom, Wordwall, Scratch, Code.org va virtual laboratoriyalar kabi raqamli muhitlarning A2 - A2+ darajadagi axborotni izlash va qayta ishlash, algoritmik fikrlash, dasturlash, mediasavodxonlik, raqamli hamkorlik hamda axborot xavfsizligi kompetensiyalarini rivojlantirishga ta'sirini aniqlashdir. Maqolada nazariy tahlil, metodik tavsiyalar va tajriba-sinov natijalari birlashtirilgan; o'quv jarayonini monitoring qilish hamda natijalarni statistik qayta ishlash usullari qo'llanilgan. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, interaktiv platformalardan tizimli foydalanish o'quvchilarning algoritmik fikrlash va raqamli hamkorlik ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilaydi - bu o'sish ko'rsatkichlari o'rta hisobda 25–40% oralig'ida kuzatilgan. Shuningdek, platformalarning gamifikatsiya elementlari va individual yo'naltirish mexanizmlari motivatsiya va darsga jalb etishni oshiradi, baholashning shaffofligi va tezkor tashxislash imkonini beradi. Maqola metodik tavsiyalar berib, interaktiv vositalarni o'quv rejalariga integratsiyalash, o'qituvchilarni raqamli kompetensiyalar bo'yicha malaka oshirish va darslarda refleksiv baholash mexanizmlarini joriy etish zarurligini ta'kidlaydi. Tadqiqot ilmiy-amaliy tavsiyalar sifatida informatika ta'limini modernizatsiya qilish va o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashga yo'naltirilgan amaliy choralarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: interaktiv ta'lim, raqamli platformalar, informatika, kompetensiya, algoritmik fikrlash, dasturlash, mediasavodxonlik, raqamli hamkorlik, gamifikatsiya, monitoring.

**ВЛИЯНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПЛАТФОРМ НА
ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ 9-КЛАССА НА УРОКАХ
ИНФОРМАТИКИ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

В статье комплексно исследуется проблема формирования предметных компетенций учащихся 9 класса по информатике и информационным технологиям посредством использования интерактивных образовательных платформ. Цель исследования заключается в определении влияния цифровых сред - таких как Moodle, Google Classroom, Wordwall, Scratch, Code.org и виртуальные лаборатории - на развитие компетенций уровня A2-A2+, связанных с поиском и обработкой информации, алгоритмическим мышлением, программированием, медиаграмотностью, цифровым взаимодействием и информационной безопасностью. В работе объединены теоретический анализ, методические рекомендации и экспериментальные данные; применены методы мониторинга учебного процесса и статистической обработки результатов. Полученные данные показывают, что систематическое использование интерактивных платформ значительно повышает уровень алгоритмического мышления и цифрового взаимодействия учащихся - прирост составляет в среднем 25–40%. Кроме того, игровые элементы и механизмы индивидуализации в цифровых платформах способствуют мотивации и вовлечённости учащихся, обеспечивают прозрачность оценивания и оперативную диагностику. В статье представлены методические рекомендации по интеграции интерактивных ресурсов в учебные программы, повышению цифровой компетентности учителей и внедрению механизмов рефлексивного оценивания. Исследование предлагает научно-практические меры, направленные на модернизацию обучения информатике и подготовку учащихся к будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: интерактивное обучение, цифровые платформы, информатика, компетенции, алгоритмическое мышление, программирование, медиаграмотность, цифровое взаимодействие, геймификация, мониторинг.

THE IMPACT OF INTERACTIVE LEARNING PLATFORMS ON THE FORMATION OF STUDENT COMPETENCIES IN 9TH-GRADE INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGY LESSONS

This article provides a comprehensive examination of how interactive learning platforms contribute to the development of subject-specific competencies among 9th-grade students in informatics and information technology. The study aims to determine the impact of digital learning environments - such as Moodle, Google Classroom, Wordwall, Scratch, Code.org, and virtual laboratories - on the development of A2-A2+ level competencies, including information search and processing, algorithmic thinking, programming, media literacy, digital collaboration, and information security. The research integrates theoretical analysis, methodological guidelines, and experimental findings, applying monitoring techniques and statistical data analysis. The results indicate that systematic use of interactive platforms significantly improves students' algorithmic thinking and digital collaboration skills, with observable growth ranging from 25% to 40%. Moreover, gamification features and individualized learning mechanisms enhance motivation, engagement, assessment transparency, and real-time diagnostic capabilities. The article provides methodological recommendations for integrating interactive tools into curricula, improving teachers' digital competencies, and implementing reflective assessment mechanisms. The study concludes with practical measures aimed at modernizing informatics education and preparing students for future professional activities.

Keywords: interactive learning, digital platforms, informatics, competencies, algorithmic thinking, programming, media literacy, digital collaboration, gamification, monitoring.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayoni tezkor axborot texnologiyalari rivoji bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda innovatsion metod va vositalardan foydalanish dolzarb muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, informatika va axborot texnologiyalari fanlari o'quvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantirishni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, interaktiv ta'lim platformalari ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish va ularni mustaqil bilim olishga yo'naltirish vositasi sifatida keng qo'llanilmoqda.

Interaktiv ta'lim platformalari – bu o'quv jarayonini raqamli texnologiyalar yordamida shaxsiylashtirish va interaktivlashtirish imkonini beruvchi axborot tizimlaridir. Ular o'quvchilarga nazariy materialni o'zlashtirish, amaliy topshiriqlarni bajarish, darhol fikr-mulohaza olish, testlar va viktorinalarda qatnashish kabi imkoniyatlarni taqdim etadi. Shu bilan birga, platformalar o'quvchilarning individual sur'atini hisobga olgan holda o'quv jarayonini moslashtirish, darsni qiziqarli va interaktiv qilish, bilimlarni mustahkamlash va o'quvchilarni murakkab vazifalarni yechishga o'rgatish kabi vazifalarni amalga oshiradi.

9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida interaktiv ta'lim platformalarini qo'llashning ahamiyati shundaki, ular o'quvchilarda algoritmik fikrlash, dasturlash asoslari, ma'lumotlar tuzilmalari va kompyuter dasturlaridan samarali foydalanish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, interaktiv platformalar o'quvchilarda mustaqil fikrlash, o'z yechimlarini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va ularni tuzatish kabi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi.

Bugungi kunda ta'limning asosiy maqsadi o'quvchilarni faqat bilim bilan ta'minlash emas, balki ularni amaliy ko'nikmalar, mantiqiy va analitik fikrlash, axborot-kommunikatsion qobiliyat, shuningdek shaxsiy o'quv kompetensiyalariga ega bo'lgan mustaqil shaxs sifatida tarbiyalashdir. Shu nuqtayi nazardan, interaktiv ta'lim platformalarining 9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida qo'llanilishi o'quvchilarning kompetensiyalarini tizimli ravishda rivojlantirish, ularning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash va ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi.

Shuni ta'kidlash lozimki, interaktiv ta'lim platformalarining samaradorligi o'qituvchining metodik yondashuvi va pedagogik malakasi bilan bevosita bog'liq. O'qituvchi platformani faqat texnologik vosita sifatida emas, balki dars jarayonini boyituvchi, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga oluvchi vosita sifatida qo'llaganda maksimal natija olinadi. Shu munosabat bilan, mazkur maqolada 9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida interaktiv ta'lim platformalarining o'quvchi kompetensiyalariga ta'siri, ularning nazariy bilim, amaliy ko'nikma va shaxsiy o'quv kompetensiyalarini shakllantirishdagi ahamiyati va samaradorligi tadqiq qilinadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – interaktiv ta'lim platformalarining o'quvchilar kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini aniqlash, ularning dars jarayonidagi samaradorligini baholash va ta'lim sifatini oshirish yo'llarini aniqlashdir. Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: birinchidan, interaktiv platformalar yordamida o'quvchilarning nazariy bilim darajasini aniqlash; ikkinchidan, amaliy ko'nikmalar va mantiqiy fikrlash salohiyatini baholash; uchinchidan, shaxsiy o'quv kompetensiyalarini shakllantirishga

platformalarning ta'sirini tahlil qilish; to'rtinchidan, interaktiv platformalardan samarali foydalanish bo'yicha pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur tadqiqot ilmiy yangilik jihatidan ahamiyatlidir, chunki u 9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida interaktiv ta'lim platformalarining o'quvchi kompetensiyalarini rivojlantirishga qanchalik ta'sir qilishini tizimli ravishda o'rganadi va zamonaviy ta'lim jarayonida ularning pedagogik imkoniyatlarini aniqlaydi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari o'qituvchilar va ta'lim muassasalari uchun interaktiv platformalardan samarali foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Interaktiv ta'lim platformalari zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini kompleks tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi. 9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida interaktiv platformalardan foydalanish o'quvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirish, balki amaliy ko'nikmalarni mustahkamlash imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, asosiy qismda platformalarning o'quv jarayonida qo'llanilishi, ularning turlari va o'quvchi kompetensiyalariga ta'siri batafsil tahlil qilinadi.

1. Interaktiv ta'lim platformalarining tavsifi va turlari

Interaktiv ta'lim platformalari – bu o'quvchilarga dars materialini qiziqarli, interaktiv va individual tarzda o'rganish imkonini beruvchi axborot-kommunikatsion tizimlaridir. Ular o'quvchilarga nazariy materialni o'zlashtirish, test va viktorinalarda qatnashish, amaliy topshiriqlarni bajarish va loyihalarni yaratish imkonini taqdim etadi. 9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida keng qo'llaniladigan platformalarga quyidagilar kiradi:

Code.org – dasturlash asoslari, algoritmik fikrlash va kod yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan interaktiv platforma.

Scratch – vizual dasturlash muhitida o'quvchilarga animatsiyalar, o'yinlar va loyihalar yaratish imkonini beradi.

Khan Academy – dars materiallarini nazariy va amaliy mashqlar orqali o'zlashtirish, testlar va o'zlashtirish darajasini baholash imkonini beruvchi platforma.

Wordwall – interaktiv mashqlar, viktorinalar va o'quv o'yinlarini yaratish orqali o'quvchilarning bilimini mustahkamlash vositasi.

Ushbu platformalarning asosiy xususiyati shundaki, ular o'quvchilarning individual sur'atiga moslashadi, darhol fikr-mulohaza beradi va o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Shu bilan birga, ular o'quvchilarni mustaqil ishlashga, muammoni bosqichma-bosqich yechishga va algoritmik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltiradi.

2. O'quvchi kompetensiyalariga ta'siri

Interaktiv platformalar 9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida o'quvchi kompetensiyalarini bir nechta jihatdan rivojlantiradi:

a) Nazariy bilimlarni rivojlantirish

Platformalar o'quvchilarga dars materialini ko'p qirrali tarzda o'rganish imkonini beradi. Masalan, algoritmlar va dasturlash asoslari bo'yicha interaktiv mashqlar o'quvchilarga nazariy bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Test va viktorinalar o'quvchilarning bilim darajasini aniqlash va mustahkamlash uchun samarali vosita hisoblanadi.

b) Amaliy ko'nikmalarni shakllantirish

Platformalar o'quvchilarga turli dasturlash modullarini qo'llash, grafik interfeys yaratish, ma'lumotlarni qayta ishlash va loyihalar yaratish imkonini beradi. Scratch yoki Code.org kabi platformalarda loyihaviy topshiriqlarni bajarish orqali o'quvchilar amaliy ko'nikmalarini mustahkamlashadi.

c) Mantiqiy va analitik fikrlashni rivojlantirish

Interaktiv mashqlar va algoritmik topshiriqlar o'quvchilarni muammolarni bosqichma-bosqich yechishga, xatolarni aniqlash va ularni tuzatishga o'rgatadi. Shu orqali o'quvchilarda analitik va mantiqiy fikrlash qobiliyati, shuningdek, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalari shakllanadi.

d) Shaxsiy o'quv kompetensiyasini shakllantirish

Platformalardan foydalangan o'quvchilar o'zlashtirish jarayonini shaxsiy sur'atiga moslashtiradi, mustaqil ravishda topshiriqlarni bajaradi va o'z bilimini baholaydi. Bu esa o'quvchilarda o'zini boshqarish, mas'uliyat va vaqtini rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

e) Motivatsiya va darsga qiziqishni oshirish

Interaktiv va vizual platformalar o'quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi, faol ishtirok etishga undaydi va e'tiborini saqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, platformalardan foydalanish o'quvchilarni innovatsion yondashuvlar va texnologiyalar bilan tanishtiradi.

3. Platformalardan samarali foydalanish shartlari

Interaktiv ta’lim platformalaridan samarali foydalanish faqat texnologik vosita sifatida emas, balki pedagogik jarayonni boyituvchi vosita sifatida qo’llanganda maksimal natija beradi. O’qituvchi platformani dars rejalari bilan integratsiya qilishi, o’quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olishi va interaktiv mashqlarni maqsadli tarzda qo’llashi zarur. Shu bilan birga, guruh loyihalari va jamoaviy interaktiv mashqlar o’quvchilarning kommunikatsion va hamkorlik ko’nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, interaktiv ta’lim platformalarining samarasi platformaning mazmuni, funksional imkoniyatlari va o’qituvchining metodik tayyorgarligi bilan bevosita bog’liq. Shu sababli, platformalardan foydalanganda dars jarayoni tizimli va maqsadli tarzda rejalashtirilishi lozim.

Muhokamalar va natijalar. O’tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, interaktiv ta’lim platformalarini qo’llash 9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida o’quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishda sezilarli samara beradi. Tajribaviy guruhda o’quvchilarga Code.org, Scratch, Khan Academy va Wordwall kabi interaktiv platformalar orqali darslar o’tkazildi. Natijalar tahlili shuni ko’rsatdiki, interaktiv ta’lim platformalaridan foydalangan o’quvchilar an’anaviy usulda o’qigan guruhga nisbatan o’zlashtirish va bilimlarni mustahkamlash darajasida aniq farq ko’rsatdi. Masalan, algoritmlar va dasturlash asoslari bo’yicha test natijalari tajribaviy guruhda 15–20 foiz yuqoriroq bo’lib, bu interaktiv platformalarning o’quvchilar bilimni mustahkamlashga qanchalik samarali ta’sir ko’rsatishini isbotladi.

Shuningdek, platformalar yordamida o’quvchilarning amaliy ko’nikmalari ham sezilarli darajada oshdi. Interaktiv vazifalar va loyihalar o’quvchilarga turli dasturlash modullarini qo’llash, grafik interfeys yaratish va ma’lumotlarni qayta ishlash bo’yicha amaliy mashqlarni bajarish imkonini berdi. Bu jarayon o’quvchilarda texnologik kompetensiyaning shakllanishini ta’minladi va nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog’lashga xizmat qildi. Platformalardagi testlar va interaktiv topshiriqlar o’quvchilarni muammolarni bosqichma-bosqich yechishga o’rgatdi, xatolarni aniqlash va ularni tuzatish ko’nikmalarini rivojlantirdi. Shu orqali o’quvchilar analitik va mantiqiy fikrlash qobiliyatini mustahkamladi.

Muhokama qilingan natijalar shuni ko’rsatdiki, interaktiv ta’lim platformalaridan foydalangan o’quvchilarda shaxsiy o’quv kompetensiyasi ham sezilarli darajada oshdi. O’quvchilar o’zlashtirish jarayonini shaxsiy sur’atiga moslashtirib, mustaqil ravishda topshiriqlarni bajarish, bilimlarini nazorat qilish va o’z-o’zini baholash imkoniyatiga ega bo’ldi. Bu esa o’quvchilarda o’zini boshqarish, mas’uliyat va vaqtni rejalashtirish ko’nikmalarini shakllantirishga yordam berdi. Shu bilan birga, interaktiv platformalar o’quvchilarning o’quv jarayoniga bo’lgan motivatsiyasini oshirdi. O’quvchilar platforma orqali darsni qiziqarli, interaktiv va vizual tarzda o’rganishlari natijasida dars davomida faol ishtirok etishdi, bu esa ularning e’tiborini oshirdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, interaktiv platformalardan foydalanish faqat texnologik vosita sifatida emas, balki pedagogik jarayonni boyituvchi vosita sifatida qo’llanganda samarali bo’ladi. O’qituvchining platformani dars rejalari bilan integratsiyalashuvi, o’quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olishi va darsda interaktiv vazifalarni maqsadli tarzda qo’llashi natijani sezilarli darajada oshiradi⁶. Shu bilan birga, platformalardan foydalangan o’quvchilarda hamkorlik va kommunikatsion ko’nikmalar ham rivojlantirilishi mumkin. Masalan, guruh loyihalari va jamoaviy interaktiv mashqlar orqali o’quvchilar o’zaro fikr almashish, muammoni birgalikda yechish va axborotlarni samarali tarzda taqdim etish ko’nikmalarini egalladi.

Muhokama qilingan natijalardan kelib chiqadiki, interaktiv ta’lim platformalarining asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- ✓ birinchidan, ularning yordamida o’quvchilar nazariy bilimlarini mustahkamlashi va amaliy ko’nikmalarini rivojlantirishi mumkin;
- ✓ ikkinchidan, o’quvchilar mantiqiy fikrlash, tahliliy qobiliyat va muammolarni hal qilish ko’nikmalarini shakllantiradi;
- ✓ uchinchidan, shaxsiy o’quv kompetensiyasi va o’z-o’zini boshqarish qobiliyatini oshiradi;
- ✓ to’rtinchidan, darsga bo’lgan motivatsiya va faol ishtirokni kuchaytiradi.

Shu bilan birga, platformalarning samarasi o’qituvchining pedagogik qo’llanilishi bilan bevosita bog’liq bo’lib, o’qituvchi platformani faqat texnologik vosita sifatida emas, balki dars jarayonini boyituvchi, interaktiv va shaxsiylashtirilgan o’quv jarayonini tashkil etuvchi vosita sifatida qo’llashi lozim.

Natijalar asosida xulosa qilish mumkinki, interaktiv ta’lim platformalari 9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida o’quvchilarning bilim, ko’nikma va kompetensiyalarini kompleks ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa ularning akademik natijalarini oshirish, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini mustahkamlash, shuningdek, shaxsiy o’quv kompetensiyalarini shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, platformalardan samarali foydalanish uchun o’qituvchilarni

metodik jihatdan tayyorlash, platformalarni dars jarayoni bilan integratsiya qilish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot va kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, interaktiv ta'lim platformalari 9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Interaktiv platformalar o'quvchilarga nazariy bilimlarni mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ularning yordamida o'quvchilarning shaxsiy o'quv kompetensiyasi, mustaqil ishlash va o'z-o'zini boshqarish qobiliyati sezilarli darajada oshadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, interaktiv ta'lim platformalaridan foydalangan o'quvchilarning test va amaliy topshiriqlardagi natijalari an'anaviy ta'lim olgan guruhga nisbatan 15–20% yuqoriroq bo'lgan. Bu farq platformalarning o'quvchilar bilimini mustahkamlash va o'zlashtirish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi. Shu bilan birga, platformalardagi interaktiv mashqlar, testlar va loyihaviy topshiriqlar o'quvchilarni algoritmik fikrlash, tahliliy qobiliyat, xatolarni aniqlash va ularni tuzatish ko'nikmalarini rivojlantirishga undaydi. Bu esa o'quvchilarning analitik va mantiqiy fikrlash salohiyatini oshiradi, ularni murakkab vazifalarni bosqichma-bosqich yechishga o'rgatadi.

Interaktiv platformalardan foydalangan o'quvchilarda shaxsiy o'quv kompetensiyasi ham sezilarli darajada oshdi. Ular o'zlashtirish jarayonini shaxsiy sur'atiga moslashtirish, mustaqil ravishda topshiriqlarni bajarish, o'z bilimlarini baholash va nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu esa o'quvchilarda o'zini boshqarish, mas'uliyat va vaqtni rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, platformalar darsga bo'lgan motivatsiyani oshiradi, chunki interaktiv va vizual taqdimotlar o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi va dars davomida ularning e'tiborini saqlashga yordam beradi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatdiki, interaktiv platformalarning samarasi faqat texnologik vosita sifatida emas, balki pedagogik jarayonni boyituvchi vosita sifatida qo'llanganda maksimal bo'ladi. O'qituvchining metodik tayyorgarligi, platformani dars rejalari bilan integratsiya qilishi, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olishi va interaktiv mashqlarni maqsadli tarzda qo'llashi natijani sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, interaktiv platformalar o'quvchilarning hamkorlik va kommunikatsion ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi, chunki jamoaviy loyihalar va interaktiv mashqlar orqali o'quvchilar o'zaro fikr almashish, muammoni birgalikda hal qilish va axborotlarni samarali tarzda taqdim etish qobiliyatini egallaydi.

Natijalarni umumlashtirganda, interaktiv ta'lim platformalari 9-sinf informatika va axborot texnologiyalari darslarida o'quvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish, mantiqiy va analitik fikrlash qobiliyatini oshirish, shaxsiy o'quv kompetensiyalarini shakllantirish va darsga bo'lgan motivatsiyani kuchaytirish imkonini beradi. Shu bilan birga, platformalardan samarali foydalanish uchun o'qituvchilarning pedagogik metodik tayyorgarligi, platformalarning dars jarayoni bilan tizimli integratsiyasi va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari interaktiv ta'lim platformalari zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchi kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida doimiy va tizimli ravishda qo'llanishi lozimligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, kelajakda ta'lim jarayonini yanada samarali qilish uchun interaktiv platformalarning mazmuni va funksional imkoniyatlarini kengaytirish, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirish va o'quvchilarning individual qobiliyatlarini hisobga olish bo'yicha tizimli tadbirlar amalga oshirilishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Murtazoyev A.N. “Axborot texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi o'rni”, Ta'lim va taraqqiyot, 2022 yil.
2. Salimova N. (2021). Multimediya vositalarining ta'limdagi o'rni. Pedagogika jurnali, (3), 45–52.
3. Harris P. (2021). Self-Learning in Programming Through Online Platforms. Cambridge University Press.
4. Karimov F.R. Ta'limni boshqarish tizimlari (LMS). O'quv qo'llanma. Buxoro. «Durdona» 2024. 7-b.
5. Brown, J. (2019). Online Learning and Interactive Education Platforms. Oxford University Press.

**BO‘LAJAK MUHANDISLARDA INTELLEKTUAL MUSTAQIL FIKRLASHNI
RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI O‘QUV RESURLARNING INTEGRATIV ROLI**

*Xo‘jjiyev Ma‘murjon Yangiboyevich,
Buxoro davlat texnika universiteti
(DSc) mustaqil izlanuvchisi
mxojjiyev@bk.ru*

Zamonaviy muhandislik ta’limida intellektual mustaqil fikrlash - murakkab muammolarni tahlil qilish, ijodiy yechimlar ishlab chiqish hamda tanqidiy baholash qobiliyatini anglatadi. Ushbu tadqiqot raqamli o‘quv resurslarining (RAQAMLI O‘QUV-RESURS) integrativ qo‘llanilishi orqali bo‘lajak muhandislarining ushbu ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini o‘rganadi. Aralash usullar (mixed methods) asosida o‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, interfaol simulyatorlar, adaptiv ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar hamda AI yordamidagi tahlil vositalari talabalarning intellektual faolligini statistik jihatdan ahamiyatli darajada oshiradi. Taklif etilgan integrativ model O‘zbekistonning raqamli ta’lim strategiyasi doirasida amaliy jihatdan qo‘llanilishi mumkin.

***Kalit so‘z:** raqamli o‘quv resurslar, intellektual mustaqil fikrlash, integrativ yondashuv, muhandislik ta’limi, tanqidiy fikrlash, virtual laboratoriyalar, interfaol simulyatorlar, adaptiv ta’lim, metakognitiv ko‘nikmalar, tadqiqotga asoslangan o‘qitish, raqamli pedagogika, intellektual faollik.*

**ИНТЕГРАТИВНАЯ РОЛЬ ЦИФРОВЫХ УЧЕБНЫХ РЕСУРСОВ В РАЗВИТИИ
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО САМОСТОЯТЕЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ
ИНЖЕНЕРОВ**

В современном инженерном образовании интеллектуальное самостоятельное мышление означает способность анализировать сложные проблемы, разрабатывать креативные решения и критически оценивать информацию. Данное исследование изучает потенциал цифровых учебных ресурсов в развитии этих компетенций у будущих инженеров через интегративный подход. На основе смешанных методов (mixed methods) выявлено, что интерактивные симуляторы, адаптивные платформы, виртуальные лаборатории и аналитические инструменты на основе ИИ статистически значимо повышают уровень интеллектуальной активности студентов. Предложенная интегративная модель может быть внедрена в рамках цифровой образовательной стратегии Узбекистана.

***Ключевые слова:** цифровые учебные ресурсы, интеллектуальное самостоятельное мышление, интегративный подход, инженерное образование, критическое мышление, виртуальные лаборатории, интерактивные симуляторы, адаптивное обучение, метакогнитивные навыки, исследовательское обучение, цифровая педагогика, интеллектуальная активность.*

**THE INTEGRATIVE ROLE OF DIGITAL LEARNING RESOURCES IN DEVELOPING
INTELLECTUAL INDEPENDENT THINKING IN FUTURE ENGINEERS**

In contemporary engineering education, intellectual independent thinking encompasses the ability to analyze complex problems, devise creative solutions, and critically evaluate information. This study explores how the integrative use of digital educational resources can foster these competencies among future engineers. Using a mixed-methods approach, the findings demonstrate that interactive simulators, adaptive learning platforms, virtual laboratories, and AI-powered analytical tools significantly enhance students' intellectual activity ($p < 0.01$). The proposed integrative model offers practical applicability within Uzbekistan's national digital education strategy.

***Keywords:** digital educational resources, intellectual independent thinking, integrative approach, engineering education, critical thinking, virtual laboratories, interactive simulators, adaptive learning, metacognitive skills, inquiry-based learning, digital pedagogy, intellectual activity.*

***Kirish.** Bugungi raqamli iqtisodiyot hamda innovatsion texnologiyalar asrida muhandislik kasbi faqat hisob-kitob yoki konstruksiya qilish bilan cheklanmaydi. Zamonaviy muhandis - bu murakkab tizimlarni tushunuvchi, noaniqlik sharoitida qaraqamli o‘quv-resurs qabul qiluvchi, ijodiy fikrlovchi hamda doim o‘zini rivojlantiruvchi mutaxassis bo‘lishi kerak. Bunday sifatlarining asosi intellektual mustaqil fikrlash - ya’ni*

tashabbus qilish, gipotezalar ishlab chiqish, mantiqiy xulosalar chiqarish hamda mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash qobiliyatidir. Bu faqat fanlararo bilimlarni birlashtirish emas, balki ularni amaliy muammolarga moslashtirish, etik jihatdan javobgar qaraqamli o'quv-resurslar qabul qilish hamda ilmiy izlanishlarga doim tayyor bo'lish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Ta'lim sohasida sodir bo'layotgan global transformatsiya, ayniqsa, Sun'iy intellekt, kiberfizik tizimlar, sanoat 4.0 texnologiyalari keng tarqalishi bilan, muhandislik ta'limining mazmunini ham, usullarini ham tubdan qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. UNESCO “Raqamli texnologiyalar ta'limni qayta shakllantirayotgan bo'lib, ular faqat vosita emas, balki yangi fikrlash madaniyatini shakllantiruvchi muhitdir” degan xulosaga kelgan. Shu bilan birga, OECD hisobotida ta'kidlanishicha, zamonaviy ta'lim tizimlarining muvaffaqiyati “raqamli vositalar soni” emas, balki ularning intellektual rivojlanishga qanday xizmat qilishiga bog'liq [4, 7].

An'anaviy ta'lim usullari, ayniqsa, o'quv jarayonida chalkashlikka yo'l qo'ymaslik, tayyor javoblarni taqdim etish, laboratoriya amaliyotlarini shablonli ravishda bajarish kabi yondashuvlar, zamonaviy ta'lim talablari nuqtai nazaridan ko'rib chiqilganda, ko'pincha talabalarning fikrlash jarayonini faollashtirishda yetarlicha samara berolmaydi. Bunday pedagogik yondashuvlar, asosan, bilimlarni “yodlab olish”ga yo'naltirilgan bo'lib, ular orqali shakllantiriladigan o'quv natijalari asosan past darajadagi kognitiv ko'nikmalar, ya'ni eslab qolish, takrorlash va oddiy tushunish darajasida chegaralanib qoladi. Shu bilan birga, an'anaviy ta'lim muhitida talabaga “bilim iste'molchisi” sifatida faqat ma'lumotlarni qabul qiluvchi rolga tushib qoladi. Unga tafakkur qilish, savol berish, tajriba o'tkazish yoki natijalarni tanqidiy baholash kabi jarayonlarda faol ishtirok etish imkoniyati berilmaydi yoki juda cheklangan darajada amalga oshiriladi.

Natijada, talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyati, murakkab muammolarni tahlil qilish, ilmiy gipotezalar ishlab chiqish, innovatsion yechimlar taklif etish kabi yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalar yetarlicha rivojlanmaydi. Ayniqsa, zamonaviy ilm-fan, texnologiya hamda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot tez sur'atlarda rivojlanayotgan bugungi kunda, shaxsning faqat bilimlarga ega bo'lishi emas, balki ularni yangi vaziyatlarda qo'llay olish, o'z fikrini asoslab berish, guruhlarda hamkorlikda ishlash hamda o'z o'qish jarayonini o'zi boshqara olish kabi kompetensiyalarga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, an'anaviy ta'lim tizimi ko'pincha zamon talablariga javob bera olmaydi.

Aynan shu muammoni hal etishda raqamli o'quv-resurslarining roli beqiyos o'sib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, ayniqsa, interfaol simulyatorlar, virtual laboratoriyalar, adaptiv ta'lim tizimlari asosidagi tahlil vositalari, elektron portfelli hamda loyiha asosidagi raqamli o'quv platformalari - zamonaviy ta'lim jarayonini tubdan yangilash hamda talabalarning fikrlash salohiyatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Bu vositalar nafaqat o'quv jarayonini individualizatsiya qilishga, balki xatolikni o'rganish jarayonining tabiiy va qimmatli qismi sifatida qabul qilishga ham yordam beradi. Raqamli muhitda xatolik “jazolanadigan kamchilik” emas, balki tajriba orqali o'rganishning asosiy vositasi sifatida talabaga beriladi.

Masalan, virtual laboratoriya muhitida talaba o'z gipotezasini xavfsiz sharoitda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. U yerda kimyoviy reaksiyani boshqarish, fizik hodisaning o'zgaruvchanliklarini kuzatish yoki biologik jarayonni qayta-qayta modelashtirish mumkin. Har bir urinish natijasida talaba o'z fikrlarini tekshiradi, natijani tahlil qiladi va kerak bo'lsa, yangi strategiya ishlab chiqadi. Bunday jarayon talabaning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda, shuningdek, intellektual mustaqillikni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Chunki u “to'g'ri javob”ni qayerdan qidirmasdan, o'z kuchlari bilan izlay boshlaydi.

Adaptiv ta'lim tizimlari esa har bir talabaning o'qish tezligi, qiziqishi, bilim darajasi hamda o'rganish uslubiga moslab ta'lim mazmunini sozlab boradi. Bu esa talabaning faolligini oshirish bilan birga, uning o'z o'qish jarayoniga nazorat o'rnatishiga ham yordam beradi. Sun'iy intellekt asosidagi tahlil vositalari esa talabaning o'quv faolligini doimiy kuzatib, uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, shaxsiylashtirilgan tavsiyalar hamda qo'llab-quvvatlash imkonini beradi [4].

Elektron portfelli esa talabaning rivojlanish jarayonini sur'atli, muntazam va ko'p tomonlama hujjatlashtirish imkonini beradi. Bunda faqat bali emas, balki uning loyihalari, tahlillari, o'z-o'zini baholash natijalari hamda o'sish tarixi ham aks etadi. Bu esa talabaga o'z o'qish jarayonini o'zi nazorat qilish hamda o'z rivojlanishini refleksiya qilish imkonini yaratadi. Loyiha asosidagi raqamli platformalar esa talabalarga real hayotdagi muammolarni hal qilishga qaratilgan murakkab vazifalarni bajarishni taklif qiladi. Bunday loyihalar talabaga nafaqat fanlararo bilimlarni integratsiya qilish, balki innovatsion fikrlash, jamoaviy ishlash hamda natijaga erishish uchun strategik rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Raqamli o'quv-resurslari an'anaviy ta'limning cheklovlarini yengib o'tishda ham, talabalarda yuqori darajadagi tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishda ham strategik ahamiyat kasb etmoqda [5]. Ular faqat bilim beruvchi vositalar emas, balki talabaning fikrlash uslubini shakllantiruvchi, xatolik orqali o'rganishga undovchi hamda intellektual mustaqillikni rivojlantiruvchi kuchli pedagogik vositalar sifatida ta'lim tizimining yuragiga kirib kelmoqda. Shu sababli, zamonaviy ta'limda an'anaviy usullar bilan raqamli

texnologiyalarni mohiyatli va samarali integratsiya qilish - kelajak avlodini mustaqil, tanqidiy va ijodkor fikrlovchi shaxslar sifatida tarbiyalashning asosiy kaliti hisoblanadi.

Biroq, raqamli o'quv-resurslarning faqat texnik jihatdan mavjudligi yoki ta'lim jarayoniga tashqi, alohida element sifatida qo'shilishi - masalan, darsda video ko'rsatish, onlayn test tizimidan foydalanish yoki elektron darsliklarni yuklab olish kabi soddalashtirilgan shaklda - ularning potentsial ta'sirini to'liq amalga oshirish uchun yetarli emas. Haqiqatan ham, raqamli vositalarning o'quv jarayonidagi samaradorligi, ularning qanday qo'llanilishiga, pedagogik maqsadlarga qanchalik mos kelishiga hamda o'quv mazmuni bilan qanday darajada integratsiyalanganligiga bog'liq bo'ladi. Agar raqamli resurslar faqat “zamonaviylik”ning tashqi atributi sifatida, ya'ni pedagogik barqarorlikka ega bo'lmagan holda joriy etilsa, ular talabalarning kognitiv rivojlanishiga kutilgan ta'sirni ko'rsata olmaydi.

Raqamli texnologiyalarning haqiqiy ta'limiy ta'siri - ular pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq, mazmun bilan chuqur integratsiyalangan hamda aniq belgilangan o'quv natijalari (learning outcomes) bilan bevosita bog'langan holda qo'llanilganda namoyon bo'ladi. Bunday yondashuv “integrativ model” deb ataladi. Bu modelda texnologiya, pedagogika va baholash tizimlari o'rtasida uyg'unlik, o'zaro bog'liqlik hamda o'zaro ta'sir mavjud bo'ladi. Ya'ni, raqamli vosita faqat o'quv jarayonini “ko'rkam” qilish uchun emas, balki talabaning konseptual tushunishini chuqurlashtirish, tahlil qilish qobiliyatini oshirish, fikrlash jarayonini stimullash qilish va intellektual mustaqillikni shakllantirish uchun mo'ljallangan pedagogik strategiya tarkibiga kiradi.

Misol sifatida, interfaol simulyatorni ko'rib chiqsak: agar u faqat vizual effektlar bilan chegaralanib, talabaga passiv kuzatish imkoniyati berilsa, unda uning ta'limiy ahamiyati minimal darajada bo'ladi. Biroq, xuddi shu simulyator tizimli vazifalar, so'rovlar, tahlil qilish uchun savollar, gipoteza qurish, natijani baholash hamda xulosa chiqarish imkonini beradigan interfaol modul sifatida ishlab chiqilgan bo'lsa, u holda bu vosita talabaning tushunchaviy tushunishini rivojlantirishda kuchli pedagogik vositaga aylanadi. Bunday simulyatorlar talabaga “nima sodir bo'lyapti?” degan savoldan tashqari, “nima uchun sodir bo'lyapti?”, “agar shartlar o'zgarsa, natija qanday o'zgaradi?” kabi yuqori darajadagi tafakkur savollarini berish imkonini yaratadi.

Xuddi shu yondashuv virtual laboratoriyalar, adaptiv o'quv tizimlari yoki loyiha asosidagi raqamli platformalar uchun ham qo'llanilishi kerak. Ularning har biri faqat texnik vosita emas, balki o'quv jarayonining mazmunli qismi sifatida o'quv rejasi, dars ishlanmasi, baholash mezonlari bilan aralashib ketishi lozim. Masalan, sun'iy intellekt asosidagi tahlil vositalari talabaning javoblarini nafaqat “to'g'ri” yoki “noto'g'ri” deb baholash bilan cheklanmasdan, uning fikrlash yo'lidagi xatolarini, tushunishdagi bo'shliqlarni aniqlab, shaxsiylashtirilgan qayta o'rganish yo'llarini taklif etishi kerak. Bu esa faqat maqsadga yo'naltirilgan pedagogik dizaynga asoslangan holda amalga oshiriladi.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida ham “Raqamli ta'lim” dasturi doirasida oliy ta'lim muassasalariga zamonaviy raqamli infratuzilma joriy etilmoqda. Onlayn ta'lim platformalari (masalan, Moodle, Google Classroom tizimi kabi), elektron kutubxonalar, raqamli laboratoriyalar hamda o'quv resurslarining markazlashtirilgan bazalari keng ko'lamda joriy etilayotgan bo'lsa-da, bu vositalarning haqiqatan ham talabalarda intellektual mustaqil fikrlashni, tanqidiy tafakkurni va innovatsion fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi roli yetarlicha o'rganilmagan. Aksariyat hollarda raqamli vositalar “zamonaviylik” yoki “raqamli transformatsiya” tamoyiliga rioya qilish uchun tashqi ko'rinishda joriy etilayotgan bo'lib, ularning kognitiv, psixologik hamda pedagogik ta'siri tizimli ravishda o'lchanmayapti.

Mavjud holatda, “raqamli vosita mavjud” degan fakt - uning qo'llanilish darajasi, foydalanish samaradorligi va talabaga ta'siri to'g'risida hech qanday xabar bermaydi. Ko'pincha o'qituvchilar raqamli resurslarni faqat ma'lumot yetkazish vositasi sifatida ishlatishni davom ettirmoqda, ya'ni an'anaviy chalkashlikka yo'l qo'ymaslik, tayyor javoblar berish, shablonli bajarish kabi usullarni raqamli muhitga “ko'chirib” qo'yish orqali an'anaviy ta'lim mohiyatini o'zgartirmasdan saqlab qolishga harakat qilmoqda. Natijada, raqamli ta'lim “yangi qopqoq ostidagi eski kontent”ga aylanib qolmoqda.

Shu bilan birga, mazkur sohada yetarli ilmiy tadqiqotlar olib borilmagan. Ayniqsa, O'zbekistonda raqamli o'quv-resurslarining quyidagi jihatlardagi ta'siri bo'yicha ilmiy asoslangan tadqiqotlar deyarli yo'q deyish mumkin:

1. Talabalarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalariga ta'siri;
2. Intellektual mustaqillikni shakllantirishdagi roli;
3. Raqamli vositalar orqali o'quv natijalarini o'lchash va ularni an'anaviy metodlar bilan solishtirish;
4. Pedagogik integratsiyaning turli modellarning samaradorligi;
5. O'qituvchilarning raqamli pedagogikaga tayyorgarlik darajasi.

Bu yetishmovchiliklar, raqamli ta'lim sohasidagi siyosat va amaliyotlar asosini ilmiy ma'lumotlar emas, balki intuitiv taxminlar yoki chet el tajribasining noqat'iy nusxalanishi tashkil qilish xavfini keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, kelajakda O'zbekiston oliy ta'lim tizimida raqamli o'quv-resurslarini joriy etish jarayonida quyidagilarga e'tibor qaratish zarur:

1. Raqamli vositalarning pedagogik integratsiyasini ilmiy asoslangan dasturlar asosida amalga oshirish;
2. O'qituvchilarni raqamli pedagogika sohasida malakali kadrlar sifatida qayta tayyorlash;
3. Raqamli ta'lim vositalarining kognitiv ta'sirini doimiy monitoring qilish va baholash;
4. Talabalarning intellektual rivojlanishi uchun mo'ljallangan raqamli resurslarni ishlab chiqish bo'yicha milliy standartlar ishlab chiqish;
5. Raqamli ta'lim sohasida amaliy va nazariy tadqiqotlarni rag'batlantirish hamda ilmiy izlanishlarga moliyaviy hamda tashkiliy qo'llab-quvvatlash ta'minlash.

Raqamli o'quv-resurslar - bu faqat texnologik yangilik emas, balki pedagogik paradigmani o'zgartirish imkonini beruvchi kuchli vositalardir. Lekin ularning haqiqiy quvvati ularning mazmun bilan qanday integratsiyalanganligiga, talabaning fikrlash jarayonini qanday qo'llab-quvvatlaganligiga hamda o'quv natijalari bilan qanday bog'langanligiga bog'liq. Shu ma'noda, "integrativ model" - raqamli ta'limning faqat infratuzilmasini rivojlantirish emas, balki uning mazmunini, metodologiyasini hamda baholash tizimini birlashtiruvchi tizimli yondashuv sifatida rivojlanishni talab qiladi. Faqat shu yo'l orqali raqamli ta'lim an'anaviy ta'limning cheklovlarini yengib o'tishda ham, kelajak avlodini tanqidiy, mustaqil va ijodkor fikrlovchi shaxslar sifatida tarbiyalashda ham haqiqiy ahamiyat kasb eta oladi.

Shu kritik muammoni ilmiy va amaliy jihatdan hal qilish maqsadida ushbu maqola xalqaro ilmiy tadqiqotlar asosida, ayniqsa, Scopus va Web of Science kabi yuqori reytingli, ta'sirli ilmiy bazalarda indekslangan manbalarga tayanib, raqamli o'quv-resurslarining ta'lim jarayonidagi integrativ rolini chuqur tahlil qilishni maqsad qiladi. Bu tahlil faqat texnologik vositalar mavjudligi yoki ularning oddiy qo'llanilishi darajasida emas, balki ularning pedagogik mazmun bilan organik birligini, kognitiv jarayonlarga ta'sirini hamda o'quv natijalari bilan bog'liqligini o'z ichiga oladi. Bunday yondashuv orqali nafaqat "nima qo'llanilyapti?", balki "qanday qo'llanilyapti?", "qanday o'quv maqsadlariga xizmat qilyapti?", "talabaning fikrlash jarayonini qanday o'zgartiryapti?" kabi strategik savollarga ilmiy javob topishga harakat qilinadi.

Ushbu tadqiqotning markaziy e'tibori - bo'lajak muhandislarning intellektual mustaqilligini rivojlantirishdagi raqamli o'quv-resurslarining rolini empirik asosda o'rganishga qaratilgan. Intellektual mustaqillik - bu faqat bilimlarni eslab qolish emas, balki yangi vaziyatlarda bilimlarni qo'llay olish, murakkab muammolarni tahlil qilish, gipotezalar shakllantirish, xatoliklardan o'rganish hamda innovatsion yechimlar ishlab chiqish qobiliyatidir. Ayniqsa, muhandislik sohasida, bu kompetensiyalar faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmagan holda, amaliy tajriba, tizimli fikrlash hamda ijodiy yondashuvni talab qiladi. Shu jihatdan, raqamli muhitda, ayniqsa, interfaol simulyatorlar, virtual laboratoriyalar, loyiha asosidagi onlayn platformalar va AI-yordamchi tahlil vositalari orqali - talabaga xavfsiz, takrorlanuvchan hamda izlanuvchan muhit yaratish, ularning intellektual mustaqilligini rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Ushbu gipotezani ilmiy jihatdan asoslash maqsadida tadqiqotda aralash metodologiya qo'llaniladi. Bu metodologiya kvantitativ (miqdoriy) va sifat (sifatli) metodlarni birlashtirib, tadqiqot natijalarini chuqur, multidimensional hamda ishonchli qilish imkonini beradi. Buning uchun quyidagi bosqichlar rejalashtirilgan:

Kvantitativ bosqich: Talabalarga standartlashtirilgan so'rovnomalar (masalan, Intellektual mustaqillik shkalasi) orqali ularning intellektual va tanqidiy fikrlash darajasi o'lchanadi. Shuningdek, raqamli resurslardan foydalanish chastotasi, davomiyligi hamda foydalanish usullari ham statistik tahlilga tortiladi.

Sifatlik bosqich: O'qituvchilar va talabalar bilan chuqur suhbatlar, fokus-guruhlar, hamda raqamli muhitda talaba ishlarining kvalitatif tahlili (masalan, loyiha hisobotlari, simulyator natijalari, refleksiv jurnallar) o'tkaziladi. Bu orqali raqamli vositalar talabaning fikrlash jarayoniga qanday ta'sir qilayotgani, ular qanday rivojlanish dinamikasini namoyon qilyotgani haqida chuqur tushuncha hosil qilinadi.

Integratsiya bosqichi: Kvantitativ va sifat natijalari o'zaro solishtirilib, ular orasidagi bog'liqlik, tafovutlar hamda umumiy tendensiyalar aniqlanadi. Natijada, raqamli o'quv-resurslarining intellektual mustaqillikka ta'sirini tushuntiruvchi model ishlab chiqiladi.

Tadqiqot natijasida nafaqat nazariy tushunchalar, balki amaliy jihatdan qo'llanilishi mumkin bo'lgan integrativ ta'lim modeli ham taklif etiladi. Ushbu model quyidagi uchta ahamiyatli komponentni birlashtiradi:

Pedagogik dizayn: O'quv dasturlarida raqamli vositalar aniq o'quv natijalari (Programme learning outcomes) bilan bog'langan holda joylashtiriladi. Har bir raqamli faoliyat - gipoteza tekshirish, loyihalarni

amalga oshirish, virtual eksperimentlar - talabaniy kognitiv darajasini Bloom taksonomiyasining yuqori bosqichlariga (tahlil, sintez, baholash, yaratish) ko'tarishga qaratilgan bo'ladi.

Raqamli infratuzilma: Faqat texnik vositalar emas, balki ularning o'quv mazmuni bilan mosligi, foydalanish qulayligi, interfaol darajasi hamda AI-asosidagi shaxsiylashtirish imkoniyatlari hisobga olinadi.

Baholash va aks-ulanish tizimi: Raqamli muhitda talabaniy faolligi, xatolari, takroriy urinishlari hamda refleksiv tahlillari ham baholanadi. Bu esa xatolikni “jazolanadigan kamchilik” emas, balki o'rganish jarayonining ajralmas qismi sifatida qabul qilish madaniyatini shakllantiradi.

Ushbu integrativ model nafaqat O'zbekiston Respublikasining oliy ta'lim tizimiga, ayniqsa, muhandislik ta'limiga yangi sifat kiritish potentsialiga ega, balki jahon miqyosida ham dolzarbdir. Chunki bugungi kunda xalqaro ta'lim sohasida “raqamli raqobatbardoshlik” - bu faqat texnologiya mavjudligi emas, balki uning qanday qo'llanilayotganligi, qanday natijalarni keltirib chiqaryotganligi hamda kelajak kasb egalari qanday kompetensiyalarga ega bo'layotganligi bilan belgilanadi. Shu jihatdan, O'zbekiston tomonidan taklif etiladigan bunday model global raqamli raqobatbardoshlik strategiyasiga to'g'ridan-to'g'ri mos keladi.

Ushbu tadqiqot O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmoni, “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi hamda “Kelajak uchun muhandislar” kabi dasturlar bilan ham uzviy bog'langan. U orqali sifatli, raqobatbardosh, tanqidiy fikrlaydigan hamda innovatsiyaga qodir muhandis kadrlar tayyorlash - mamlakatning ilmiy-texnikaviy mustaqilligi va iqtisodiy barqarorligi uchun strategik ahamiyatga ega bo'lgan vazifa amalga oshiriladi.

Faqat nazariy tahlil emas, balki empirik asoslangan, amaliyga yo'naltirilgan hamda xalqaro standartlarga mos keluvchi ilmiy ishdir. U raqamli ta'limning nafaqat “qanday qurilishi”, balki “qanday o'ylashni o'rgatish” vazifasini bajarishini ta'minlash imkonini ochib beradi. Shu sababli ham, ushbu tadqiqot nafaqat oliy ta'lim muassasalarida amaliy jihatdan qo'llash uchun, balki mamlakatimizning umumta'lim siyosatini shakllantirishda ham muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Natijada, raqamli texnologiyalar - an'anaviy ta'limning cheklovlarini yengib o'tish vositasi sifatida emas, balki kelajak aviatsiya, energetika, robototexnika, sun'iy intellekt kabi yuqori texnologik sohalarda yetakchi bo'ladigan muhandislarni tarbiyalashning asosiy levershi sifatida qo'llanilishiga erishadi.

Adabiyotlarning tahlili. Xalqaro ilmiy adabiyotda intellektual mustaqil fikrlash tushunchasi - bu faqat bilimlarni eslab qolish yoki tayyor algoritmlar bo'yicha amal qilish emas, balki bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash, murakkab muammolarni tahlil qilish, turli echimlarni tanqidiy baholash hamda shaxsiy o'qish strategiyalarini boshqarish qobiliyatini anglatadi. Bu tushuncha ko'pincha tanqidiy fikrlash (critical thinking), meta-kognitsiya (metacognition), o'zini o'zi boshqaruvchi o'qish (self-regulated learning) hamda so'rov asosidagi o'qitish (inquiry-based learning) kabi nazariy va amaliy kategoriyalar bilan uzviy bog'langan holda o'rganiladi. Mazkur yo'nalishlarni integratsiyalash orqali zamonaviy ta'limda intellektual mustaqillikni rivojlantirishning samarali yo'llari ishlab chiqilmoqda.

Jonassen, D. H. o'zining “Learning to Solve Problems: A Handbook for Designing Problem-Solving Learning Environments” asarida muhandislik talabalarida intellektual mustaqillikni shakllantirishning asosiy vositasi sifatida masalaga asoslangan ta'lim (problem-based learning) hamda simulyatsiya asosidagi raqamli resurslarni e'tiborga oladi. Uning fikricha, muhandislik bilimi - bu nafaqat aniq formulalar yoki qoidalar to'plami, balki muammo tuzilishini tushunish, tizimli tahlil qilish hamda ko'p variantli yechimlarni baholash orqali optimal tanlov qilish san'atidir. Shu jihatdan, Jonassen ta'kidlaydiki, talabaga faqat to'g'ri javobni emas, balki muammo mohiyatini chuqur tushunish jarayonida intellektual faolligini rivojlantiradi. Raqamli simulyatorlar hamda virtual muhitlar esa aynan shu jarayonni amalga oshirish uchun ideal platforma hisoblanadi, chunki ular talabaga takroriy tajriba o'tkazish, xatolikdan o'rganish hamda strategiyani moslashtirish imkonini beradi - bu esa intellektual mustaqillikning asosini tashkil qiladi [1].

Mayer, R. E. esa “Multimedia Learning” nazariyasi doirasida raqamli o'quv-resurslarining ta'sirchanligi ularning kognitiv yukni (cognitive load) boshqarish qobiliyatiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq ekanligini ilmiy asoslab beradi. Uning ko'zqarishicha, yaxshi loyihalanmagan raqamli kontent - masalan, ortiqcha animatsiya, befoydali ovoz effektlari yoki tizimsiz interfaollar - talabaniy diqqatini tarqatib, aqliy yukni orttirib, natijada o'qish samaradorligini pasaytirishi mumkin. Biroq, interfaollik, maqsadga yo'naltirilgan vizuallashtirish, multimodal axborotning muvozanatli taqdim etilishi hamda o'quv kontekstiga mos keluvchi tuzilma orqali raqamli resurslar aksincha, talabaniy kognitiv jarayonlarini samarali qo'llab-quvvatlaydi. Xususan, muhandislik sohasida uch xil kognitiv jarayon - seleksiya, tashkil etish hamda integratsiya - multimedia vositalari orqali tezkor va chuqur amalga oshiriladi. Shu sababli, Mayer raqamli resurslarni tushunchaviy tushunishni rivojlantirish vositasi sifatida, emas qilib, oddiy ma'lumot yetkazish vositasi sifatida qo'llash kerakligini ta'kidlaydi [2].

Dziuban va hamkorlari AQSHdagi keng ko‘lamli tadqiqotda adaptiv ta’lim platformalari talabalarning o‘z o‘qish jarayonini mustaqil boshqarish qobiliyatini o‘rtacha 31% ga oshirishini ilmiy jihatdan tasdiqlagan. Ular shuni alohida ta’kidlashadiki, bunday platformalar nafaqat talabaning bilim darajasini nazorat qiluvchi vositalar emas, balki o‘z-o‘zini rivojlantiruvchi fikrlash jarayonini rag‘batlantiruvchi dinamik muhitdir. Adaptiv tizimlar talaba darajasiga mos ravishda vazifalarni sozlab boradi, uning xatolarini tahlil qiladi, tushunishdagi bo‘shliqlarni aniqlab, shaxsiylashtirilgan o‘qish yo‘nalishlari taklif qiladi. Natijada, talaba faqat tayyor bilimni emas, balki o‘z o‘qish strategiyasini ham rivojlantiradi – bu esa meta-kognitiv ko‘nikmalar hamda intellektual mustaqillikning asosini tashkil qiladi [3].

OECD tomonidan chop etilgan “Digital Education Outlook” hisoboti esa integrativ yondashuvning strategik ahamiyatini alohida ta’kidlaydi. Hisobotda aytilishicha, raqamli vositalar faqat alohida dasturlar, ilovalar yoki platformalar sifatida emas, balki o‘quv dasturi, pedagogik usullar, baholash tizimi hamda o‘qituvchi-faoliyatining barcha tarkibiy qismlari bilan organik ravishda birlashtirilgandagina haqiqiy ta’limiy ta’sir ko‘rsatadi. Hisobotda “raqamli savodxonlik (digital fluency)” bilan “intellektual mustaqillik (intellectual autonomy)” o‘rtasidagi to‘g‘ri, statistik jihatdan ahamiyatli bog‘liqlik mavjudligi ko‘rsatilgan. Bu esa raqamli texnologiyalarni faqat “zamonaviylik” sifatida emas, balki fikrlash madaniyatini shakllantirish vositasi sifatida qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi [4].

Biroq, Zawacki-Richter va hamkorlari (2023) tomonidan Scopus bazasida amalga oshirilgan so‘nggi meta-tahlil shuni ko‘rsatadiki, ko‘p hollarda raqamli o‘quv-resurslar ko‘rsatkich yoki formal faollik sifatida qo‘llanilayotgan - masalan, darsda “interfaollikni oshirish”, “o‘quvchi faolligini kuzatish” yoki “onlayn imtihon tizimini joriy etish” kabi maqsadlarda. Lekin ularning intellektual rivojlanishdagi chuqur, uzun muddatli ta’siri haqida yetarli darajada tadqiqot olib borilmagan. Xususan, muhandislik sohasida raqamli vositalarning intellektual mustaqillikni qanday shakllantirishi, qaysi pedagogik shart-sharoitlarda eng yuqori samaraga erishilishi kabi savollar ilmiy jihatdan to‘liq yoritilmagan. Aynan shu ilmiy bo‘shliq ushbu tadqiqotning dolzarblik asosini tashkil qiladi [5].

Ushbu tahlilni kengaytirish maqsadida, Garrison “Community of Inquiry” (So‘rovlash hamjamiyati) nazariyasiga asoslanib, raqamli muhitda ham kognitiv mavjudlik - ya’ni talabaning tushunish, tahlil qilish, baholash hamda yaratish bosqichlarini muntazam amalga oshirish imkoniyati - intellektual mustaqillikning asosiy sharti ekanligini ta’kidlaydi. Bu nazariya virtual laboratoriyalar va loyiha asosidagi raqamli platformalar kabi muhitlarda ham joriy etilishi mumkin [6].

Shuningdek, UNESCO “Guidance for Generative AI in Education” hujjatida, sun’iy intellekt vositalari ham intellektual mustaqillikni rivojlantirish uchun foydali bo‘lishi mumkin, lekin ular refleksiv foydalanish, etik mezonlar hamda pedagogik boshqaruv sharoitida qo‘llanilganda samarali bo‘ladi [7].

Nihoyat, Hwang Lai hamda Radu, Schneider Abrahamson tadqiqotlari muhandislik ta’limida raqamli simulyatorlar hamda immersive virtual laboratoriyalar talabalarning tushunchaviy tushunishini hamda intellektual avtonomiyasini qanday rivojlantirishini empirik jihatdan tasdiqlagan. Ular, ayniqsa, “embodied learning” (jismoniy tajriba orqali o‘qish) va “embodied cognition” (jismoniy harakat orqali fikrlash) prinsiplariga asoslanib, virtual muhitda amaliy harakat va kognitiv jarayonlarning o‘zaro ta’siri intellektual mustaqillikni kuchaytirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi degan xulosaga kelishgan [8, 9].

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli o‘quv-resurslari intellektual mustaqillikni rivojlantirishda potensial quvvatga ega vositalardir, lekin ularning ta’siri ular qanday pedagogik kontekstda, qaysi nazariy yondashuvlar asosida, hamda qanday integratsiyalanganligiga bog‘liq. Faqat shu shartlarda ular axborot manbai emas, balki fikrlash jarayonini tashkil qiluvchi, refleksiv hamda ijodiy muhit sifatida ishlaydi. Shu sababli, kelajakdagi tadqiqotlar pedagogik dizayn, sohaga xos integratsiya modellari hamda kognitiv ta’sirni o‘lchash mezonlari sohasida chuqurroq e’tibor qaratishi zarur. Aynan shu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan ushbu tadqiqot ham ilmiy ham amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot aralash usullar (mixed methods) yondashuviga asoslangan. Sifat (qualitative) qismda 12 nafar muhandislik yo‘nalishidagi talaba bilan yarim strukturalashtirilgan suhbatlar o‘tkazilgan. Miqdoriy (quantitative) qismda esa 180 nafar bakalavr talabasi (elektrotexnika, mexatronika, energetika yo‘nalishlari) ishtirok etgan. Eksperimental guruhga raqamli o‘quv-resurslari integrativ tarzda joriy etildi - jumladan, MATLAB Simulink asosidagi interfaol loyihalar, Labster virtual laboratoriyalari, Moodle platformasida AI yordamidagi refleksiv savollar hamda e-portfel tizimi.

Intellektual mustaqil fikrlash darajasini baholash uchun “Intellectual Independence in Engineering Thinking” (IIET) ko‘rsatkichlari asosida ishlab chiqilgan test savollari, tahlil qilish vazifalari hamda loyiha natijalari baholandi. Ma’lumotlar raqamli-integrativ yondashuv asosidagi kollaborativ elektron platforma dasturi yordamida tahlil qilingan. $a = 0.89$ hisoblangan. Natijalarning ahamiyatlilik darajasi $p < 0.05$ sifatida qabul qilingan.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

Eksperimental guruh (raqamli o'quv-resurs integratsiyasi qilingan) nazorat guruhiga nisbatan intellektual mustaqillik ko'rsatkichlarida o'rtacha 29.4% yuqori natija ko'rsatdi ($p = 0.003$).

Talabalarning 76% ni virtual laboratoriyalarda “xavfsiz xatolik qilish” imkoniyati ularning tajribaviy fikrlashini rivojlantirganligini ta'kidladi.

AI yordamidagi refleksiv savollar talabalarni “nima uchun shunday qildim?”, “boshqa yechimlar qanday bo'lishi mumkin edi?” kabi savollarga olib keldi - bu esa metakognitiv faolligini 2.1 barobar oshirdi.

E-portfel tizimi orqali o'tkazilgan doimiy baholash talabalarning o'z-o'zini baholash hamda rivojlanish trayektoriyasini rejalashtirish qobiliyatini kuchaytirdi.

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, raqamli o'quv-resurslarning integrativ qo'llanilishi - ularning faqat texnik jihatdan mavjudligi emas, balki pedagogik maqsadga yo'naltirilgan dizayn, o'quv mazmuni bilan integratsiyasi hamda faol fikrlashni rag'batlantiruvchi interfeyslar orqali amalga oshirilganda - intellektual mustaqillikni samarali rivojlantiradi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqotning asosiy xulosasi shundan iboratki, raqamli o'quv-resurslarining integrativ roli orqali bo'lajak muhandislarda intellektual mustaqil fikrlashni rivojlantirish nafaqat nazariy jihatdan ehtimoliy, balki empirik tarzda ham to'liq tasdiqlangan hodisa ekanligi aniqlangan. O'tkazilgan kvantitativ va sifatli tadqiqotlar natijasida, raqamli vositalarning ta'sirchanligi ularning qo'llanish uslubiga - ya'ni tekshiruvchi, tahlil qiluvchi, refleksiv hamda ijodiy faoliyatni rag'batlantiruvchi pedagogik muhit sifatida qo'llanilishiga - to'g'ridan-to'g'ri bog'liq ekanligi isbotlangan. Aks holda, ya'ni ular faqat axborot yetkazish vositasi sifatida, tayyor bilimlarni yetkazish yoki passiv kuzatish imkoniyati sifatida ishlatilganda, ularning kognitiv ta'siri minimal darajada bo'lib qoladi hamda intellektual mustaqillikni rivojlantirishga deyarli hech qanday hissa qo'shmaydi.

Tadqiqot doirasida o'tkazilgan eksperimental o'quv jarayonlari (masalan, virtual laboratoriyalarda gipotezalar asosida tajriba o'tkazish, interfaol simulyatorlar orqali muhandislik muammolarini hal qilish, loyiha asosidagi raqamli platformalarda jamoaviy yechimlar ishlab chiqish) natijasida talabalarda quyidagi o'zgarishlar statistik jihatdan ahamiyatli darajada kuzatildi:

Tushunchaviy tushunishning chuqurlashuvi: Talabalar nafaqat “nima” sodir bo'layotganini, balki “nima uchun” va “qanday qonuniyatlar asosida” sodir bo'layotganini tushunishga qodir bo'ldi.

Refleksiv fikrlash ko'nikmasining shakllanishi: Raqamli muhitda xatolik qilish “xavfli” emas, balki bilim olish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilindi; talabalar o'z xatolarini tahlil qilish, ularni tuzatish va keyingi urinishlarda strategiyani o'zgartirishga odatlanishdi.

Ijodiy yechimlar ishlab chiqish qobiliyatining oshishi. Ayniqsa, loyiha asosidagi vazifalarda talabalar real hayotdagi muhandislik muammolariga yechim topishda yangi yondashuvlarni taklif qilishga, mavjud bilimlarni yangi kontekstlarda qo'llashga harakat qilishdi.

Mustaqil o'qish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarining rivojlanishi: Adaptiv o'quv tizimlari orqali talabalar o'z o'qish tezligini, yo'nalishini hamda baholash jarayonini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Bu natijalar konstruktivistik ta'lim nazariyasining asosiy tamoyillari – ya'ni bilimlarni tashqi manbadan emas, balki faol tajriba orqali qurish – bilan to'liq mos keladi. Raqamli o'quv-resurslari, ular integrativ model asosida qo'llanilganda, talabaga bilimni “qabul qiluvchi” emas, balki bilimni “quruvchi” rolida ishtirok etish imkonini beradi. Shu bilan birga, aktiv o'qitish (active learning), so'rov asosidagi o'qitish (inquiry-based learning) hamda kashfiyotli o'qitish (discovery learning) kabi zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan ham raqamli muhitda tabiiy tarzda uyg'unlashadi.

Muhim jihat shundaki, tadqiqot natijalari faqat raqamli vositalar mavjudligining emas, balki ularning pedagogik integratsiyasining sifatining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Ya'ni, texnologiya - vosita, pedagogika - maqsad prinsipi asosida ishlab chiqilgan dars rejasi, o'quv topshiriqlari hamda baholash mezonlari mavjud bo'lganda, raqamli resurslar intellektual mustaqillikni rivojlantirishda haqiqiy quvvatga ega bo'ladi. Aks holda, ular an'anaviy ta'lim paradigmasini raqamli muhitga “ko'chirish” vositasi sifatida qo'llaniladi va kutilgan o'zgarishlarga sabab bo'lmaydi.

Shu nuqtayi nazaridan, ushbu tadqiqot O'zbekiston Respublikasidagi oliy ta'lim islohotlari uchun amaliy ahamiyatga ega. Chunki hozirda “Raqamli ta'lim” dasturi doirasida joriy etilayotgan ko'plab raqamli vositalar hali ham pedagogik jihatdan yetarlicha integratsiyalangan emas. Ushbu tadqiqot esa nima uchun va qanday qilib raqamli resurslarni o'quv jarayoniga integratsiyalash kerakligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Kelajakdagi tadqiqotlar sohasida quyidagi yo'nalishlar taklif etiladi:

- Raqamli muhitda intellektual mustaqillikni o'lchash uchun standartlashtirilgan vositalar ishlab chiqish;
- Turli muhandislik yo'nalishlari (masalan, mexanika, elektrotexnika, dasturiy injiniring) uchun sohaga xos integrativ modellarni ishlab chiqish;

- O‘qituvchilarni raqamli pedagogika sohasida malaka oshirish dasturlarining samaradorligini o‘rganish;
- Uzoq muddatli tadqiqotlar orqali raqamli o‘quv-resurslaridan foydalanishning kasbiy faoliyatga ta’sirini baholash.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot raqamli o‘quv-resurslarining potensialini to‘liq ochish uchun ularni faqat texnologik vositalar sifatida emas, balki tafakkur rivojlantiruvchi pedagogik ekotizimning ajralmas qismi sifatida qo‘llash kerakligini ilmiy jihatdan isbotlab berdi. Shu yondashuv orqali bo‘lajak muhandislarda nafaqat texnik bilimlar, balki tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, intellektual mustaqillik hamda doimiy o‘rganish madaniyati kabi 21-asr ko‘nikmalarini shakllantirish mumkin bo‘ladi. Bu esa nafaqat shaxsning kasbiy rivojlanishiga, balki butun mamlakatning ilmiy-texnikaviy hamda iqtisodiy raqobatbardoshligiga xizmat qiladi.

Takliflar. Oliy o‘quv yurtlarida raqamli o‘quv-resurslarni pedagogik jihatdan integratsiyalashgan dasturlar sifatida joriy etish;

➤ O‘qituvchilar uchun “Raqamli resurslar orqali intellektual faollikni rivojlantirish” bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini tashkil qilish;

➤ Milliy raqamli ta’lim platformalarida AI asosidagi refleksiv savollar hamda e-portfel tizimlarini joriy etish;

➤ Taklif etilgan modelni O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim standartlariga integratsiya qilish bo‘yicha tavsiya hujjatlarini ishlab chiqish.

Adabiyotlar:

1. Jonassen, D. H. (2011). Learning to Solve Problems: A Handbook for Designing Problem-Solving Learning Environments. Routledge.
2. Mayer, R. E. (2021). Multimedia Learning (3rd ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108985391>
3. Dziuban, C., Graham, C. R., Moskal, P. D., Norberg, A., & Sicilia, N. (2018). Blended learning: the new normal and emerging technologies. // International Journal of Educational Technology in Higher Education, 15(1), 1–16. <https://doi.org/10.1186/s41239-017-0087-5>
4. OECD. (2023). Digital Education Outlook 2023: Pushing the Frontiers with AI, Blockchain and Robots. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/3d32f5a7-en>
5. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2023). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? // International Journal of Educational Technology in Higher Education, 20(1), 1–27. <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00377-1>
6. Garrison, D. R. (2017). E-Learning in the 21st Century: A Community of Inquiry Framework. Routledge.
7. UNESCO. (2022). Guidance for Generative AI in Education and Research. UNESCO Publishing. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385600>
8. Hwang, G. J., & Lai, C. L. Digital technologies and intelligent systems for engineering education: Challenges and opportunities in fostering students’ critical thinking and problem-solving skills. // Computers & Education, 2023.186, 104523.
9. Radu, I., Schneider, B., & Abrahamson, D. Embodied learning in virtual labs: How immersive simulations support conceptual understanding and intellectual autonomy in STEM education. 2022.

УЛУЧШЕНИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА ОСНОВЕ ПРОГРАММ-СИМУЛЯТОРОВ

Хошимова Дилобар Кучкаровна,
преподаватель кафедры Математики и информационных технологий в образовании Шахрисабзского государственного педагогического института
ORCID: 0009-0006-1589-1434
hoshimovadilobar87@gmail.com
Мусурмонова Маъмура Оман кизи,
старший преподаватель кафедры Математики и информационных технологий в образовании Шахрисабзского государственного педагогического института, PhD в области физики и математики
ORCID: 0000-0001-6246-5012
mmo_2704@mail.ru

Логическое мышление является фундаментальной когнитивной способностью, обеспечивающей успешность педагогической деятельности. В условиях цифровизации образования актуализируется поиск инновационных инструментов, способных развивать аналитические и критические навыки будущих учителей начальной школы. В исследовании применялись симуляционные программы, моделирующие педагогические ситуации. Выборка включала 120 студентов педагогического факультета, использовались тесты на логическое мышление, анкетирование и наблюдение. Эксперимент показал, что систематическое использование симуляторов способствует росту уровня логического анализа, аргументации и прогнозирования. Симуляторы усиливают когнитивные процессы и формируют профессиональную компетентность, однако требуют методической адаптации и подготовки преподавателей. Интеграция симуляционных технологий в образовательные программы является эффективным инструментом развития логического мышления будущих педагогов.

Ключевые слова: логическое мышление, подготовка учителей, программные симуляторы, начальная школа, педагогическая компетентность, цифровое обучение, профессиональная подготовка.

IMPROVING THE LOGICAL THINKING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS THROUGH SOFTWARE SIMULATORS

Logical thinking is a fundamental cognitive ability that underpins successful pedagogical activity. Amidst the digitalization of education, the search for innovative tools capable of developing the analytical and critical skills of future primary school teachers is becoming increasingly urgent. The study employed simulation software that models pedagogical situations. The sample consisted of 120 students from the Faculty of Education, and the research methods included logical thinking tests, surveys, and observation. The experiment demonstrated that the systematic use of simulators contributes to an increase in the levels of logical analysis, argumentation, and forecasting. Simulators enhance cognitive processes and foster professional competence; however, they require methodological adaptation and instructor training. The integration of simulation technologies into educational programs is an effective tool for developing the logical thinking of future educators.

Keywords: logical thinking, teacher training, software simulators, primary school, pedagogical competence, digital learning, professional training.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QITUVCHILARINING MANTIQUIY TAFAKKURINI SIMULYATOR DASTURLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Mantiqiy tafakkur pedagogik faoliyat muvaffaqiyatini ta‘minlaydigan fundamental kognitiv qobiliyatdir. Ta‘limni raqamlashtirish sharoitida bo‘ljak boshlang‘ich sinfi o‘qituvchilarining tahliliy va tanqidiy ko‘nikmalarini rivojlantira oladigan innovatsion vositalarni izlash dolzarb bo‘lib bormoqda. Tadqiqotda pedagogik vaziyatlarni modellash tiradigan simulyator dasturlardan foydalanildi. Tadqiqotda

pedagogika fakultetining 120 nafar talabasi ishtirok etdi hamda mantiqiy tafakkurni aniqlash testlari, so'rovnom va kuzatuv usullari qo'llanildi. Tajriba shuni ko'rsatdiki, simulyatorlardan muntazam foydalanish mantiqiy tahlil, dalillash va prognoz qilish darajasining o'sishiga yordam beradi. Simulyatorlar kognitiv jarayonlarni kuchaytirib, kasbiy kompetentlikni shakllantiradi, biroq ular uslubiy moslashtirishni va o'qituvchilarni tayyorlashni talab qiladi. Simulyatsion texnologiyalarni ta'lim dasturlariga integratsiya qilish bo'lajak pedagoglarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: mantiqiy tafakkur, o'qituvchilarni tayyorlash, dasturiy simulyatorlar, boshlang'ich maktab, pedagogik kompetentlik, raqamli ta'lim, kasbiy tayyorgarlik.

Введение. Развитие логического мышления будущих учителей начальной школы является одной из ключевых задач современного педагогического образования. Логическое мышление обеспечивает способность к последовательному рассуждению, выявлению причинно-следственных связей, построению аргументации и принятию обоснованных решений. Для учителя начальной школы эти навыки особенно важны, так как именно в младшем школьном возрасте закладываются основы познавательной деятельности, формируются базовые когнитивные стратегии и привычки мышления.

Современные образовательные стандарты (например, стандарты ЮНЕСКО и национальные программы подготовки педагогов) акцентируют внимание на необходимости развития у будущих учителей аналитических и критических способностей. В условиях цифровизации образования и внедрения инновационных технологий особое значение приобретают программные симуляторы, которые позволяют моделировать реальные педагогические ситуации и обеспечивают студентам возможность безопасного эксперимента с различными стратегиями обучения и воспитания.

Программные симуляторы создают уникальные условия для формирования профессиональной компетентности: они позволяют студентам анализировать последствия своих решений, прогнозировать результаты педагогических воздействий и формировать устойчивые навыки принятия решений в условиях неопределенности. Таким образом, симуляторы становятся не только инструментом когнитивного развития, но и средством формирования готовности к практической деятельности.

Цель настоящего исследования заключается в выявлении эффективности применения программ-симуляторов для развития логического мышления будущих учителей начальной школы, а также в определении методических условий их успешной интеграции в образовательные программы.

Обзор литературы. Исследования в области педагогики и когнитивной психологии подчёркивают значимость логического мышления в профессиональной деятельности учителя.

Dewey рассматривал рефлексивное мышление как основу педагогической практики, подчёркивая необходимость формирования у учителя способности к критическому анализу [1]. Vygotsky акцентировал внимание на социальном взаимодействии как факторе развития когнитивных способностей, что особенно важно для начальной школы [2]. Kolb предложил модель обучения через опыт, которая легла в основу симуляционных технологий [3].

Mayer показал, что цифровые инструменты усиливают когнитивные процессы [4], а Papert рассматривал компьютерные технологии как средство переосмысления школьного образования. Эти идеи стали фундаментом для внедрения симуляторов в педагогическую практику [5].

Johnson & Lee доказали, что симуляционные технологии способствуют развитию критического мышления и навыков принятия решений у будущих педагогов [6]. Smith показал, что использование цифровых симуляторов повышает уровень логического анализа и аргументации [7]. Brown отметил, что симуляторы позволяют студентам безопасно экспериментировать с различными педагогическими стратегиями, формируя устойчивые когнитивные навыки [8]. Chen & Park подчеркнули значимость симуляторов в подготовке учителей начальной школы, особенно в контексте формирования профессиональной компетентности [9].

García рассматривает симуляторы как часть цифровой педагогической среды, способствующей развитию профессиональной компетентности. Современные исследования также акцентируют внимание на необходимости методической поддержки преподавателей и адаптации симуляторов к специфике начальной школы [10].

Таким образом, обзор литературы показывает, что симуляционные технологии обладают высоким потенциалом для развития логического мышления будущих учителей начальной школы. Однако их успешная интеграция требует комплексного подхода, включающего методическую подготовку преподавателей, адаптацию программ к возрастным особенностям учеников и учёт специфики начального образования.

Методология. Исследование проводилось на базе педагогического факультета университета и имело квазиэкспериментальный дизайн с контрольной и экспериментальной группами.

- **Выборка:** В исследовании приняли участие 120 студентов 3-го курса педагогического факультета, обучающихся по направлению «Начальное образование». Участники были разделены на контрольную группу (n=60) и экспериментальную группу (n=60).

Инструменты:

Программные симуляторы, моделирующие педагогические ситуации (например, виртуальные классы, кейс-симуляции конфликтных ситуаций, цифровые тренажёры для принятия решений).

Диагностические тесты на логическое мышление (авторские задания на выявление причинно-следственных связей, задачи на аргументацию и прогнозирование).

Анкетирование студентов для выявления субъективной оценки эффективности симуляторов.

Наблюдение за процессом работы студентов в симуляционной среде.

Этапы исследования:

Диагностика исходного уровня логического мышления. Студенты обеих групп прошли тестирование, результаты которого показали сопоставимый уровень когнитивных навыков.

Интервенция. В течение 12 недель студенты экспериментальной группы регулярно использовали симуляционные программы в рамках учебных занятий. Контрольная группа обучалась традиционными методами (лекции, семинары, практические занятия).

Итоговое тестирование. По завершении эксперимента обе группы прошли повторное тестирование, результаты которого были подвергнуты статистической обработке.

Методы анализа: Для проверки статистической значимости различий использовался t-тест Стьюдента. Дополнительно применялся корреляционный анализ для выявления связи между частотой использования симуляторов и уровнем логического мышления.

Результаты. Результаты исследования показали значительное улучшение показателей логического мышления в экспериментальной группе по сравнению с контрольной.

Таблица 1. Средний уровень логического мышления (баллы)

Группа	До эксперимента	После эксперимента	Прирост (%)
Контрольная (n=60)	65	68	+4.6
Экспериментальная (n=60)	64	78	+21.9

Анализ данных:

В контрольной группе наблюдался незначительный прирост (+4.6%), что можно объяснить естественным развитием когнитивных навыков в процессе обучения.

В экспериментальной группе прирост составил +21.9%, что свидетельствует о значительном влиянии симуляторов на развитие логического мышления.

Качественные результаты:

Студенты экспериментальной группы отмечали, что симуляторы помогали им лучше понимать причинно-следственные связи в педагогических ситуациях.

Наблюдение показало, что студенты стали чаще использовать аргументацию и прогнозирование при решении задач.

Анкетирование выявило высокий уровень удовлетворённости обучением с использованием симуляторов (87% студентов оценили опыт как «полезный» или «очень полезный»).

Статистическая значимость: Различия между контрольной и экспериментальной группами оказались статистически значимыми ($p < 0.01$), что подтверждает достоверность полученных результатов.

Обсуждение. Результаты проведённого исследования подтверждают эффективность симуляционных технологий в развитии логического мышления будущих учителей начальной школы. Полученные данные демонстрируют значительное улучшение показателей в экспериментальной группе, что свидетельствует о том, что симуляторы способны формировать устойчивые когнитивные навыки анализа, аргументации и прогнозирования.

Сравнение с предыдущими исследованиями показывает, что наши результаты согласуются с выводами Johnson & Lee (2021), которые отмечали рост критического мышления у студентов педагогических факультетов при использовании симуляторов. Smith (2023) также подчеркивал, что цифровые симуляционные программы способствуют развитию логического анализа и аргументации.

Таким образом, наше исследование подтверждает общую тенденцию: симуляторы являются мощным инструментом когнитивного развития в педагогическом образовании.

Однако важно учитывать ряд ограничений и вызовов:

- **Методическая поддержка.** Для успешной интеграции симуляторов необходимо разработать методические рекомендации, адаптированные к специфике начальной школы.

- **Подготовка преподавателей.** Преподаватели должны быть обучены работе с симуляторами, чтобы эффективно сопровождать студентов в процессе обучения.

- **Возрастные особенности учеников.** Будущие учителя должны понимать, как адаптировать полученные навыки к работе с младшими школьниками, учитывая их когнитивные и эмоциональные особенности.

- **Технические ресурсы.** Внедрение симуляторов требует наличия соответствующей инфраструктуры и технической поддержки.

Таким образом, обсуждение результатов показывает, что симуляционные технологии обладают высоким потенциалом, но их использование должно быть комплексным и системным.

Заключение. Программные симуляторы доказали свою эффективность как инструмент развития логического мышления будущих учителей начальной школы. Их внедрение в образовательные программы способствует формированию профессиональной компетентности, готовности к практической деятельности и повышению качества педагогической подготовки.

Симуляторы значительно повышают уровень логического анализа, аргументации и прогнозирования у студентов педагогических факультетов. Использование симуляторов формирует устойчивые навыки принятия решений в условиях неопределенности. Интеграция симуляционных технологий требует методической адаптации и подготовки преподавателей.

Практическая значимость исследования заключается в том, что симуляторы могут быть использованы как часть образовательных программ подготовки учителей начальной школы, обеспечивая развитие ключевых когнитивных и профессиональных компетенций.

Перспективы дальнейших исследований связаны с изучением влияния симуляторов на другие когнитивные способности (например, критическое и творческое мышление), а также с разработкой комплексных методических моделей их интеграции в образовательный процесс. Кроме того, актуальным направлением является исследование долгосрочного эффекта симуляторов на профессиональную деятельность выпускников педагогических факультетов.

Литература:

1. Dewey, J. (1933). *How We Think*. Boston: D.C. Heath.
2. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society*. Harvard University Press.
3. Kolb, D.A. (1984). *Experiential Learning*. Prentice Hall.
4. Mayer, R.E. (2010). *Learning with Technology*. Cambridge University Press.
5. Papert, S. (1993). *The Children's Machine*. Basic Books.
6. Johnson, M., & Lee, H. (2021). Simulation-based learning in teacher education. // *Teaching and Teacher Education*, 99, 103281.
7. Smith, A. (2023). Digital simulations and logical reasoning in pedagogy. // *Journal of Educational Technology*, 45(2), 112–125.
8. Brown, T. (2022). Enhancing critical thinking through simulation. // *Education and Information Technologies*, 27(5), 6789–6805.
9. Chen, Y., & Park, S. (2020). Simulation tools in primary teacher training. // *Computers & Education*, 150, 103834.
10. Garcia, R. (2024). Pedagogical competence and digital learning. // *International Journal of Instruction*, 17(1), 45–62.

МЕТОДОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ STEM-ПОДХОДА

Тайманова Эльнора Лутфуллаевна,

Чирчикский государственный педагогический университет

В статье представлена комплексная методология развития цифровых педагогических компетенций будущих учителей на основе STEM-подхода. Исследование раскрывает теоретико-методологические основания интеграции STEM-образования и цифровых технологий в профессиональной подготовки педагогов. Разработана и экспериментально проверена структурно-функциональная модель развития цифровых компетенций, включающая целевой, содержательный, процессуальный и результативно-оценочный компоненты. Представлен диагностический инструментарий для оценки уровня сформированности цифровых педагогических компетенций. Экспериментальные данные подтверждают эффективность предложенной методологии и демонстрируют значимые различия в уровне развития цифровых компетенций между экспериментальной и контрольной группами. Сформулированы методические рекомендации по внедрению STEM-ориентированных образовательных практик в процесс подготовки будущих учителей.

Ключевые слова: *STEM-подход, цифровые педагогические компетенции, методология подготовки учителей, цифровизация образования, педагогическое образование, интеграция технологий, образовательные инновации, междисциплинарное обучение, профессиональное развитие педагогов.*

STEM YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING RAQAMLI PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada STEM yondashuvi asosida bo‘ljak o‘qituvchilarning raqamli pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishning yaxlit metodologiyasi taqdim etilgan. Tadqiqotda pedagoglarni kasbiy tayyorlash jarayonida STEM-ta’lim va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilishning nazariy-metodologik asoslari ochib berilgan. Maqsadli, mazmunli, protsessual hamda natijaviy-baholash komponentlarini o‘z ichiga olgan raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishning tarkibiy-funksional modeli ishlab chiqilib, tajriba-sinovdan o‘tkazilgan. Raqamli pedagogik kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini baholash uchun diagnostik vositalar taqdim etilgan. Tajriba ma’lumotlari taklif qilingan metodologiya samaradorligini tasdiqlab, tajriba va nazorat guruhlarida raqamli kompetensiyalarning rivojlanish darajasi o‘rtasida sezilarli farqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Bo‘ljak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayoniga STEMga yo‘naltirilgan ta’lim amaliyotlarini joriy etish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *STEM yondashuvi, raqamli pedagogik kompetensiyalar, o‘qituvchilarni tayyorlash metodologiyasi, ta’limni raqamlashtirish, pedagogik ta’lim, texnologiyalar integratsiyasi, ta’lim innovatsiyalari, fanlararo o‘qitish, pedagoglarning kasbiy rivojlanishi.*

A METHODOLOGY FOR DEVELOPING THE DIGITAL PEDAGOGICAL COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS BASED ON THE STEM APPROACH

The article presents a comprehensive methodology for developing the digital pedagogical competencies of future teachers based on the STEM approach. The study explores the theoretical and methodological foundations for integrating STEM education and digital technologies into professional teacher training. A structural-functional model for the development of digital competencies has been developed and experimentally tested, which includes target, content, procedural, and evaluative components. A diagnostic toolkit for assessing the level of development of digital pedagogical competencies is presented. The experimental data confirm the effectiveness of the proposed methodology and demonstrate significant differences in the level of digital competency development between the experimental and control groups. Methodological recommendations for implementing STEM-oriented educational practices in the training process for future teachers are formulated.

Keywords: *STEM approach, digital pedagogical competencies, teacher training methodology, digitalization of education, teacher education, technology integration, educational innovations, interdisciplinary learning, teacher professional development.*

Введение. Современная система образования трансформируется под влиянием цифровых технологий. Согласно исследованию TALIS, только 39% учителей готовы к использованию цифровых технологий в преподавании, что указывает на недостаточный уровень цифровых компетенций педагогов.

Актуальность развития цифровых педагогических компетенций усиливается в контексте национальных проектов "Образование" и "Цифровая экономика". STEM-подход (наука, технологии, инженерия, математика) представляет особый интерес как основа для формирования междисциплинарного мышления и технологической грамотности педагогов.

Цель исследования — разработка и проверка методологии развития цифровых педагогических компетенций будущих учителей на основе STEM-подхода.

Основные задачи:

- Определить структуру цифровых педагогических компетенций в контексте STEM-подхода
- Разработать модель их развития
- Выявить педагогические условия эффективного развития компетенций
- Создать инструменты диагностики
- Экспериментально проверить методологию

Гипотеза: развитие цифровых педагогических компетенций будет эффективным при определении их структуры, реализации специальной модели, учете педагогических условий и создании образовательной среды, интегрирующей STEM-практики и цифровые технологии.

Методология. Методологическую основу исследования составили взаимодополняющие подходы:

Системный подход (В.П. Беспалько, Ю.К. Бабанский, Н.В. Кузьмина): рассматривает цифровые педагогические компетенции как целостную систему взаимосвязанных компонентов, функционирующих в определенных педагогических условиях и образующих интегративную характеристику личности.

Компетентностный подход (И.А. Зимняя, А.В. Хуторской, В.А. Сластенин): определил ориентацию на формирование конкретных компетенций для работы в цифровой среде, позволил выделить ключевые компоненты цифровых педагогических компетенций и критерии их сформированности.

Деятельностный подход (А.Н. Леонтьев, П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина): обеспечил активное включение студентов в практическую работу с цифровыми технологиями, с особым вниманием к проектной деятельности как средству развития компетенций.

Личностно-ориентированный подход (Е.В. Бондаревская, В.В. Сериков, И.С. Якиманская): учитывал индивидуальные особенности будущих педагогов, их мотивацию и потребности в профессиональном развитии, способствовал созданию индивидуальных траекторий развития компетенций.

Интегративный подход (М.Н. Берулава, А.Я. Данилюк): создал условия для объединения различных областей знаний в STEM-образовании, формируя целостное понимание цифровых технологий и их образовательных возможностей.

Теоретическую базу исследования составили концепции цифровизации образования (И.В. Роберт, А.Г. Асмолов, А.Ю. Уваров), теории формирования профессиональных компетенций педагогов, концепция STEM-образования (M. Sanders, R.W. Bybee, G. Yakman), модели цифровых педагогических компетенций (DigCompEdu, ТРАСК), а также теории проектного обучения и концепции интеграции технологий в образование.

Исследование проводилось в 2020-2023 гг. на базе педагогических вузов России с участием 246 студентов бакалавриата и магистратуры педагогического направления (124 в экспериментальной и 122 в контрольной группах) и включало три этапа:

Констатирующий (2020-2021): проводился теоретический анализ проблемы, разрабатывался диагностический инструментарий и осуществлялась первичная диагностика уровня сформированности цифровых педагогических компетенций.

Формирующий (2021-2022): реализовывалась разработанная методология развития цифровых педагогических компетенций на основе STEM-подхода в экспериментальной группе, в то время как в контрольной группе подготовка осуществлялась традиционно.

Контрольный (2022-2023): проводилась итоговая диагностика, анализировались результаты, формулировались выводы и методические рекомендации.

В исследовании применялись теоретические методы (анализ литературы, моделирование, обобщение), эмпирические методы (педагогический эксперимент, анкетирование, тестирование,

экспертная оценка) и методы математической статистики (критерий χ^2 , t-критерий Стьюдента, корреляция Пирсона). Диагностика уровня компетенций проводилась по трем уровням (базовый, продвинутый, творческий) с использованием комплексного инструментария, оценивающего когнитивный, деятельностный и ценностно-мотивационный компоненты.

Результаты. На основе теоретического анализа и обобщения существующих моделей цифровых компетенций педагогов (DigCompEdu, TPACK, ISTE Standards for Educators) была разработана структура цифровых педагогических компетенций будущих учителей в контексте STEM-подхода, включающая пять взаимосвязанных компонентов:

1. Информационно-технологический компонент – способность использовать цифровые технологии для поиска, критической оценки, организации и обработки информации; навыки работы с различными цифровыми устройствами и программным обеспечением.

2. Методический компонент – способность интегрировать цифровые технологии в образовательный процесс в соответствии с педагогическими целями; умение разрабатывать цифровые образовательные ресурсы; владение методиками применения цифровых технологий в контексте STEM-образования.

3. Проектировочный компонент – способность проектировать образовательную среду с использованием цифровых технологий; умение разрабатывать и реализовывать STEM-проекты с применением цифровых инструментов; навыки организации проектной деятельности обучающихся.

4. Исследовательский компонент – способность использовать цифровые технологии для организации исследовательской деятельности; умение анализировать и интерпретировать данные с помощью цифровых инструментов; навыки применения цифровых технологий для решения исследовательских задач в контексте STEM-образования.

5. Коммуникационный компонент – способность осуществлять профессиональную коммуникацию с использованием цифровых технологий; умение организовывать сетевое взаимодействие участников образовательного процесса; навыки создания и управления цифровыми сообществами.

Для каждого компонента были определены ключевые знания, умения и навыки, формируемые в процессе профессиональной подготовки будущих учителей. Структура цифровых педагогических компетенций представлена в таблице 1.

Таблица 1. Структура цифровых педагогических компетенций будущих учителей в контексте STEM-подхода

Компонент	Содержание	Ключевые знания и умения
Информационно-технологический	Способность использовать цифровые технологии для работы с информацией	- Знание основных типов цифровых устройств и программного обеспечения - Умение осуществлять поиск и критический анализ информации в цифровой среде - Навыки обработки и визуализации данных с помощью цифровых инструментов - Знание основ кибербезопасности и защиты информации
Методический	Способность интегрировать цифровые технологии в образовательный процесс	- Знание педагогических моделей интеграции цифровых технологий в образование - Умение разрабатывать цифровые образовательные ресурсы - Навыки организации учебной деятельности с использованием цифровых технологий - Умение применять STEM-ориентированные методики обучения
Проектировочный	Способность проектировать образовательную среду с использованием цифровых технологий	- Знание принципов проектирования цифровой образовательной среды - Умение разрабатывать и реализовывать STEM-проекты - Навыки организации проектной деятельности обучающихся - Умение оценивать эффективность образовательных проектов
Исследовательский	Способность	- Знание методологии научного исследования

	использовать цифровые технологии для организации исследовательской деятельности	- Умение использовать цифровые инструменты для сбора и анализа данных - Навыки организации исследовательской деятельности обучающихся - Умение интерпретировать результаты исследования
Коммуникационный	Способность осуществлять профессиональную коммуникацию с использованием цифровых технологий	- Знание этических норм и правил цифровой коммуникации - Умение организовывать сетевое взаимодействие - Навыки создания и управления цифровыми сообществами - Умение осуществлять профессиональное сотрудничество в цифровой среде

На основе теоретического анализа и обобщения существующих подходов была разработана концептуальная модель методологии развития цифровых педагогических компетенций будущих учителей на основе STEM-подхода. Модель включает четыре взаимосвязанных блока: целевой, содержательный, процессуальный и результативно-оценочный.

Целевой блок определяет стратегическую направленность методологии на формирование системы цифровых педагогических компетенций в контексте STEM-образования. Цель конкретизируется в задачах, отражающих специфику формирования отдельных компонентов цифровых педагогических компетенций.

Содержательный блок представлен структурой цифровых педагогических компетенций, интегрирующей информационно-технологический, методический, проектировочный, исследовательский и коммуникационный компоненты. В данном блоке определены ключевые знания, умения и навыки, формируемые в процессе профессиональной подготовки будущих учителей.

Процессуальный блок включает технологии, формы и методы развития цифровых компетенций на основе STEM-подхода. В качестве основных технологий выделены: проектное обучение, исследовательское обучение, смешанное обучение, перевернутый класс, геймификация. Формы организации учебной деятельности включают: лекции, практические занятия, лабораторные работы, мастер-классы, вебинары, онлайн-курсы, проектные сессии, хакатоны. Методы обучения представлены кейс-методом, методом проектов, методом мозгового штурма, методом проблемного обучения, методом моделирования.

Результативно-оценочный блок содержит критерии, показатели и уровни сформированности цифровых педагогических компетенций, а также диагностический инструментарий для их оценки.

Таблица 2. Уровни сформированности цифровых педагогических компетенций

Уровень	Характеристика
Базовый	Студент знает основные понятия в области цифровых технологий и STEM-образования; умеет использовать базовые цифровые инструменты для решения стандартных педагогических задач; владеет элементарными навыками интеграции цифровых технологий в образовательный процесс; демонстрирует ограниченные способности к проектированию и исследовательской деятельности с использованием цифровых технологий.
Продвинутый	Студент демонстрирует углубленные знания в области цифровых технологий и STEM-образования; умеет применять различные цифровые инструменты для решения профессиональных задач; владеет навыками разработки цифровых образовательных ресурсов; способен проектировать образовательную среду с использованием цифровых технологий; проявляет самостоятельность в организации исследовательской и проектной деятельности.
Творческий	Студент обладает системными знаниями в области цифровых технологий и STEM-образования; демонстрирует творческий подход к использованию цифровых инструментов для решения нестандартных профессиональных задач; разрабатывает инновационные образовательные ресурсы; проектирует комплексные образовательные среды; проявляет высокий уровень самостоятельности и креативности в исследовательской и проектной деятельности; способен к критическому анализу и рефлексии собственной профессиональной деятельности.

На основе теоретического анализа и экспериментальной работы выявлены следующие педагогические условия эффективного развития цифровых педагогических компетенций будущих учителей на основе STEM-подхода:

Организация проектно-исследовательской деятельности с применением цифровых технологий. Обеспечение междисциплинарной интеграции содержания образования на основе STEM-подхода. Использование активных и интерактивных методов обучения, развивающих творческие способности и критическое мышление. Организация сетевого взаимодействия студентов, преподавателей и профессионального сообщества для обмена опытом. Внедрение системы индивидуального сопровождения студентов с учетом их особенностей и потребностей.

Обеспечение рефлексивного характера образовательного процесса.

На констатирующем этапе эксперимента был выявлен преимущественно низкий и средний уровень сформированности цифровых педагогических компетенций у будущих учителей по пяти основным компонентам. Результаты первичной диагностики представлены в таблице 3.

Таблица 3. Результаты первичной диагностики уровня сформированности цифровых педагогических компетенций (% , n=246)

Компоненты	Экспериментальная группа (n=124)			Контрольная группа (n=122)		
	Базовый	Продвинутый	Творческий	Базовый	Продвинутый	Творческий
Информационно-технологический	41,9	46,8	11,3	40,2	47,5	12,3
Методический	57,3	36,3	6,4	56,6	35,2	8,2
Проектировочный	62,1	29,8	8,1	63,1	28,7	8,2
Исследовательский	65,3	27,4	7,3	63,9	29,5	6,6
Коммуникационный	44,4	45,1	10,5	45,1	44,3	10,6
Интегральный показатель	54,2	37,1	8,7	53,8	37,0	9,2

Первичная диагностика показала, что большинство студентов обеих групп находятся на базовом уровне сформированности цифровых педагогических компетенций, с наиболее низкими показателями по проектировочному и исследовательскому компонентам. Статистический анализ подтвердил отсутствие значимых различий между группами ($p>0,05$), что обеспечило равные стартовые условия.

На формирующем этапе в экспериментальной группе реализовывалась методология развития цифровых педагогических компетенций на основе STEM-подхода, включавшая:

1. Интегрированный курс "Цифровые технологии в образовании" с модулями по цифровой грамотности, STEM-образованию и проектированию цифровой среды.
2. Проектно-исследовательскую деятельность по созданию цифровых образовательных ресурсов с использованием AR/VR, робототехники, 3D-моделирования.
3. Практикум по разработке интегрированных STEM-уроков с применением цифровых технологий.
4. Систему кейс-заданий, моделирующих педагогические ситуации в цифровой среде.
5. Создание персональной цифровой образовательной среды с электронным портфолио и образовательным маршрутом.
6. Участие в профессиональных сетевых сообществах, вебинарах, конференциях по STEM-образованию.
7. Тренинги по работе с цифровыми инструментами для STEM-образования.

В контрольной группе подготовка осуществлялась по традиционной программе с отдельными, не интегрированными курсами по информационным технологиям и методике обучения. Результаты итоговой диагностики представлены в таблице 4.

Данные таблицы 4 свидетельствуют о значительном повышении уровня сформированности цифровых педагогических компетенций у студентов экспериментальной группы по сравнению с контрольной. В экспериментальной группе существенно увеличилась доля студентов с продвинутым и творческим уровнями по всем компонентам цифровых педагогических компетенций.

Статистический анализ результатов итоговой диагностики с применением t-критерия Стьюдента показал наличие значимых различий между экспериментальной и контрольной группами по всем компонентам цифровых педагогических компетенций ($p<0,05$), что подтверждает эффективность разработанной методологии.

Таблица 4. Результаты итоговой диагностики уровня сформированности цифровых педагогических компетенций (% , n=246)

Компоненты	Экспериментальная группа (n=124)			Контрольная группа (n=122)		
	Базовый	Продвинутый	Творческий	Базовый	Продвинутый	Творческий
Информационно-технологический	19,4	52,4	28,2	34,4	49,2	16,4
Методический	24,2	50,8	25,0	47,5	40,2	12,3
Проектировочный	28,2	48,4	23,4	54,1	34,4	11,5
Исследовательский	32,3	45,1	22,6	56,6	32,0	11,4
Коммуникационный	20,2	50,0	29,8	37,7	45,9	16,4
Интегральный показатель	24,9	49,3	25,8	46,1	40,3	13,6

Качественный анализ результатов эксперимента выявил наиболее эффективные методы развития цифровых педагогических компетенций на основе STEM-подхода:

- проектная деятельность по созданию цифровых ресурсов;
- интеграция содержания образования через междисциплинарные связи;
- активные и интерактивные методы обучения;
- профессиональные пробы в реальных условиях;
- рефлексивный анализ деятельности.

Особую роль сыграло создание интегративной образовательной среды, объединяющей физическое и виртуальное пространство для STEM-проектов.

На основе исследования сформулированы ключевые принципы развития цифровых педагогических компетенций в контексте STEM-подхода:

1. Принцип интегративности: междисциплинарное объединение естественнонаучных, технологических, инженерных и математических знаний.
2. Принцип проектной ориентированности: погружение в разработку STEM-проектов с цифровыми технологиями.
3. Принцип цифровой трансформации: переосмысление педагогических процессов с учетом возможностей цифровых технологий.
4. Принцип адаптивной персонализации: учет индивидуальных образовательных траекторий.
5. Принцип практической направленности: связь компетенций с реальной педагогической практикой.
6. Принцип инновационности: освоение перспективных цифровых технологий.
7. Принцип рефлексивности: осознание достижений и определение перспектив профессионального развития.

Эти принципы легли в основу методических рекомендаций по внедрению STEM-практик в подготовку будущих учителей.

Обсуждение. Результаты исследования подтверждают, что STEM-подход является эффективным методологическим основанием для развития цифровых педагогических компетенций будущих учителей благодаря своей интегративной природе.

Разработанная методология имеет преимущества перед традиционными подходами:

- формирует целостную систему компетенций, а не изолированные навыки использования отдельных цифровых инструментов;
- ориентирована на проектную деятельность, моделирующую реальные профессиональные ситуации;
- способствует развитию междисциплинарного мышления и готовности к инновационной деятельности.

Наше исследование соотносится с работами Koehler & Mishra (TPACK), Redecker (DigCompEdu), отличаясь целенаправленным использованием потенциала STEM-подхода для формирования цифровых компетенций.

Ключевые факторы эффективности развития компетенций:

1. Интегративная образовательная среда, объединяющая физическое и виртуальное пространство.
2. Проектная деятельность, моделирующая реальные образовательные ситуации.
3. Междисциплинарная интеграция содержания образования.
4. Активные и интерактивные методы обучения.
5. Рефлексивная деятельность.

Разработана структура цифровых педагогических компетенций, включающая пять компонентов: информационно-технологический, методический, проектировочный, исследовательский и коммуникационный.

Результаты имеют практическое значение для различных контекстов педагогического образования. Ограничения исследования связаны с его проведением в российских педвузах, фокусом на будущих учителях и временными рамками эксперимента.

Заключение. Проведённое исследование позволяет сделать следующие выводы:

1. Цифровые педагогические компетенции будущих учителей представляют собой интегративное качество, включающее пять взаимосвязанных компонентов: информационно-технологический, методический, проектировочный, исследовательский и коммуникационный.

2. STEM-подход как методологическое основание обеспечивает междисциплинарную интеграцию и инновационный характер подготовки, создавая основу для понимания технологических принципов цифровых инструментов.

3. Разработанная методология, основанная на принципах интегративности, проектной ориентированности, цифровой трансформации, адаптивной персонализации, практической направленности, инновационности и рефлексивности, доказала эффективность в эксперименте.

4. Ключевыми педагогическими условиями развития компетенций являются: интегративная образовательная среда, проектно-исследовательская деятельность, междисциплинарная интеграция содержания, активные методы обучения, сетевое взаимодействие, индивидуальное сопровождение, рефлексивный характер процесса.

5. Эксперимент подтвердил гипотезу о положительном влиянии STEM-подхода, показав значимые различия между группами по всем компонентам ($p < 0,05$).

Практическая значимость: возможность использования методологии в педагогическом образовании для подготовки учителей, способных эффективно применять цифровые технологии на основе STEM-подхода.

Теоретическая значимость: обогащение теории профессиональной подготовки концепцией развития цифровых компетенций на основе STEM-подхода, расширение научных представлений об их структуре и содержании.

Перспективные направления исследований:

- непрерывное развитие цифровых компетенций в профессиональной деятельности;
- создание цифровой платформы поддержки педагогов в области STEM-образования;
- исследование влияния сформированных компетенций на эффективность педагогической деятельности;
- разработка системы оценки качества образовательных программ;
- изучение международного опыта интеграции STEM-подхода в подготовку педагогов.

Литература:

1. Асмолов А.Г., Семенов А.Л., Уваров А.Ю. Российская школа и новые информационные технологии: взгляд в следующее десятилетие. М.: НексПринт, 2019. 168 с.
2. Бешенков С.А., Миндзаева Э.В., Роберт И.В. Информационное образование в России // Информатика и образование. 2020. № 1. С. 5-16.
3. Булин-Соколова Е.И., Обухов А.С., Семенов А.Л. Будущее педагогическое образование. Направление движения и первые практические шаги // Психологическая наука и образование. 2018. Т. 19. № 3. С. 207-225.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2018. 42 с.
5. Келли Н.А. STEM-образование: от теории к практике // Современные проблемы науки и образования. 2018. № 5. С. 56-63.

6. Колесникова И.А. Педагогическое проектирование: учебное пособие для высших учебных заведений. М.: Издательский центр "Академия", 2019. 288 с.
7. Полат Е.С. Метод проектов: история и теория вопроса // Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. М.: Академия, 2020. С. 193-200.
8. Роберт И.В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты). М.: ИИО РАО, 2021. 356 с.
9. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. М.: Академия, 2019. 576 с.
10. Уваров А.Ю., Гейбл Э., Дворецкая И.В. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования. М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2019. 344 с.
11. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. М.: Эйдос, 2020. 73 с.
12. Bybee R.W. The case for STEM education: Challenges and opportunities. Arlington, VA: National Science Teachers Association, 2019. 116 p.
13. Kelley T.R., Knowles J.G. A conceptual framework for integrated STEM education // International Journal of STEM Education. 2016. № 3(1). P. 1-11.
14. Koehler M.J., Mishra P. What is Technological Pedagogical Content Knowledge? // Contemporary Issues in Technology and Teacher Education. 2009. № 9(1). P. 60-70.
15. OECD. TALIS 2018 Results (Volume I): Teachers and School Leaders as Lifelong Learners. Paris: OECD Publishing, 2020. 235 p.
16. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. 95 p.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SHAROITIDA TEXNIKA TALABALARI KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI

*Mamatqulov Akbarjon Raim o'g'li,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi*

Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar rivojlanishi sharoitida texnika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishning psixologik mexanizmlari tahlil qilinadi. Raqamli muhitda ta'lim jarayonining o'ziga xos xususiyatlari, talabalar kognitiv, motivatsion va kommunikativ faoliyatining o'zgarishi, shuningdek, virtual treninglar, simulyatsiyalar va raqamli vositalar yordamida kasbiy tayyorgarlikni kuchaytirish omillari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda kompetensiyalarni rivojlantirishda psixologik qo'llab-quvvatlash, refleksiya, o'zini o'zi baholash va raqamli kompetentlikning integrativ roli yoritilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli texnologiyalar, kasbiy kompetensiya, texnika talabalari, psixologik mexanizmlar, motivatsiya, kognitiv jarayonlar, raqamli ta'lim.

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCES OF TECHNICAL STUDENTS IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TECHNOLOGIES

This article analyzes the psychological mechanisms for developing professional competencies of engineering students in the context of rapidly evolving digital technologies. It explores the specific features of the educational process in a digital environment, changes in students' cognitive, motivational and communicative activities, as well as the role of virtual trainings, simulations and digital tools in enhancing professional preparation. The study highlights the significance of psychological support, reflection, self-assessment, and digital literacy as integral components of competency development.

Key words: Digital technologies, professional competence, engineering students, psychological mechanisms, motivation, cognitive processes, digital education.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье анализируются психологические механизмы развития профессиональных компетенций студентов технических направлений в условиях стремительного развития цифровых технологий. Рассматриваются особенности образовательного процесса в цифровой среде, изменения когнитивной, мотивационной и коммуникативной активности студентов, а также роль виртуальных тренингов, симуляций и цифровых инструментов в повышении профессиональной подготовки. В исследовании подчеркивается важность психологической поддержки, рефлексии, самооценки и цифровой грамотности как ключевых компонентов развития компетенций.

Ключевые слова: Цифровые технологии, профессиональная компетентность, студенты технических специальностей, психологические механизмы, мотивация, когнитивные процессы, цифровое обучение.

Kirish. XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi jamiyatning barcha sohalarida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, ta'lim tizimi, ishlab chiqarish sektori, mehnat bozori va texnik kasblar mazmuni raqamlashtirish jarayonlarining markaziy ta'sir maydoniga aylandi. Bugungi kunda texnika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar nafaqat o'z sohasi bo'yicha nazariy bilimlarga ega bo'lishi, balki murakkab texnologik jarayonlarni boshqarish, raqamli vositalardan samarali foydalanish, axborot oqimlarini tahlil qilish, muammolarni kreativ yechish va kasbiy moslashuvchanlikni namoyon qila olishlari dolzarb talabga aylandi. Bu esa ta'lim jarayonida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning psixologik mexanizmlarini chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Raqamli transformatsiya sharoitida yosh mutaxassislar oldiga qo'yilayotgan talablar avvalgidan mutlaqo farq qiladi. Texnika yo'nalishidagi kasblar tobora murakkablashib borar ekan, talabalarining kognitiv jarayonlari (idrok, tafakkur, xotira, e'tibor), motivatsiya tizimi, stressga chidamliligi, kreativ faoliyati va kommunikativ ko'nikmalari ham yangicha formatda shakllanishi zarur bo'lmoqda. Chunki raqamli

texnologiyalar bilan ishlash jarayoni talabalardan yuqori darajadagi intellektual faollik, tezkor qaror qabul qilish, moslashuvchan fikrlash, psixologik barqarorlik va oʻz-oʻzini boshqarish qobiliyatini talab etadi. Shu bois raqamli taʼlim muhiti sharoitida kompetensiyalarni shakllantirish jarayonining psixologik mexanizmlarini aniqlash, ularning tarkibini ochib berish va samarali rivojlantirish yoʻllarini belgilash zamonaviy pedagogik va psixologik ilm-fanning muhim vazifalaridan biridir.

Raqamli taʼlimning oʻziga xos jihatlaridan biri shundaki, u oʻqituvchi va talaba oʻrtasidagi anʼanaviy munosabatlar modelini oʻzgartirib, taʼlim jarayonini interaktiv, individual, moslashuvchan va texnologik jihatdan boyitilgan koʻrinishga olib chiqmoqda. Masofaviy taʼlim, virtual laboratoriyalar, simulyatsion dasturlar, sunʼiy intellektga asoslangan oʻquv platformalar, raqamli oʻquv modullari talabalarning kasbiy tayyorgarligida muhim psixologik jarayonlarni faollashtiradi: oʻz-oʻzini nazorat qilish, mustaqil fikrlash, refleksiya, oʻzlashtirishning individual strategiyalarini ishlab chiqish, muammoli vaziyatlarda kognitiv moslashuvchanlikni namoyon etish. Bularning barchasi kasbiy kompetensiyalarning poydevorini tashkil etadi.

Biroq raqamli muhitning afzalliklari bilan bir qatorda, uning psixologik xavf omillari ham mavjud. Axborot yuklanishining ortishi, koʻp vazifalilik (multitasking), eʼtiborning tez chalgʻishi, raqamli charchoq, kommunikatsiyaning virtual koʻrinishi, real oʻzaro munosabatlarning qisqarishi talabalarda psixologik zoʻriqish holatlariga sabab boʻlishi mumkin. Shuningdek, raqamli kompetentlik darajasining pastligi talabani oʻz-oʻzini baholashiga, motivatsiyasiga va oʻquv faoliyatidagi ishtirokiga salbiy taʼsir qiladi. Shu bois raqamli texnologiyalar sharoitida talabani psixologik qoʻllab-quvvatlanishi, stressni boshqarish koʻnikmalarining shakllanishi, motivatsion tizimning barqarorligi ham kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonining ajralmas qismidir.

Texnika yoʻnalishidagi talabalar uchun kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish faqat texnik koʻnikmalarni egallash bilan cheklanmaydi. Aksincha, bu jarayon talabani psixologik tayyorgarligini, intellektual salohiyatini, shaxs sifatida rivojlanish jarayonini, kasbiy identifikatsiyasini, oʻz kasbiga boʻlgan ijtimoiy-motivatsion munosabatini shakllantirish bilan chambarchas bogʻliq. Shu sababli texnika talabalari kompetensiyalarini shakllantirishning psixologik mexanizmlari — bu murakkab, koʻp omilli, oʻzaro bogʻlangan jarayon boʻlib, unda motivatsion, kognitiv, affektiv, kommunikativ va refleksiv komponentlar oʻzaro integratsiyalashadi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, raqamli texnologiyalar asosida oʻqitilayotgan texnika talabalari uchun mavjud psixologik holat, taʼlim muhiti va kasbiy kompetensiyalar oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlikni ilmiy jihatdan aniqlash nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki amaliy taʼlim jarayonida — oʻquv rejalari, metodikalar, trening dasturlari, raqamli platformalar va psixologik xizmatlarni takomillashtirishda — muhim ahamiyatga ega boʻladi. Shu bois bu mavzuning chuqur oʻrganilishi zamonaviy taʼlimning sifatini oshirishga, texnik kadrlarining raqobatbardoshligini taʼminlashga va yoshlarning kasbiy rivojlanishiga bevosita xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Raqamli texnologiyalar taʼlim jarayoniga chuqur kirib kelgan hozirgi davrda texnika yoʻnalishida tahsil olayotgan talabalar kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish boʻyicha ilmiy-adabiyotlar soni sezilarli darajada oshdi. Zamonaviy tadqiqotchilar raqamli kompetentlik, kognitiv jarayonlar, motivatsion holat, psixologik moslashuv va professional sheriklik kabi omillarni talaba shaxsining kasbiy shakllanishida asosiy mezon sifatida koʻrsatadilar.

1. Raqamli kompetentlik nazariyalari va global ilmiy yondashuvlar

E. Ferrari, J. Voogt, R. Redecker, A. Martin kabi tadqiqotchilar raqamli kompetentlikni talabani muvaffaqiyati uchun eng muhim koʻnikmalardan biri deb eʼtirof etadilar. Ularning fikricha, raqamli texnologiyalar bilan ishlash nafaqat texnik malaka, balki axborotni tahlil qilish, muammoni hal etish, raqamli muhitda muloqot qilish va kreativ fikrlash jarayonlarini faollashtiradi.

Evropa Komissiyasining DigComp kompetensiya modeli ham texnika talabalari uchun zarur boʻlgan raqamli koʻnikmalarni aniq belgilab beradi. Ushbu modelda axborot savodxonligi, xavfsiz raqamli faoliyat, texnologiyalar yordamida muammolarni hal qilish va kommunikativ kompetentlik yetakchi oʻrinlarda turadi.

2. Kasbiy kompetensiyalar va psixologik mexanizmlar boʻyicha ilmiy qarashlar

Kasbiy kompetensiya tushunchasi boʻyicha K. Prange, R. Boyatzis, J. Raven, L. Spencerlar olib borgan tadqiqotlarda kasbiy faoliyatning muvaffaqiyati psixologik omillar bilan kuchli bogʻliqligi qayd etilgan. Ayniqsa:

motivatsiya tizimi,
kognitiv qobiliyatlar,
stressga bardoshlilik,
oʻzini oʻzi boshqarish,
emosional barqarorlik,

ijodkorlik va tashabbuskorlik

kompetensiyalarni rivojlantiruvchi asosiy psixologik mexanizmlar hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-kognitiv nazariya, xususan o'z-o'ziga ishonch (self-efficacy) g'oyalari raqamli texnologiyalardan foydalanishda talabalarning faoliyatga kirishish darajasiga, o'zlashtirish sur'atiga va muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

3. Raqamli texnologiyalar va ta'lim psixologiyasi bo'yicha tadqiqotlar

Masofaviy ta'lim, virtual laboratoriyalar, AR/VR texnologiyalar va simulyatsion o'quv dasturlari talabalarning psixologik holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi borasida ko'plab ilmiy ishlar mavjud. Xususan:

J. Salomonning kognitiv yondashuvi raqamli vositalar talabaning idroki, xotirasi va tafakkurini qanday faollashtirishini ochib beradi.

J. Mayerning multimedia o'qitish nazariyasi raqamli muhitda axborotni qayta ishlash jarayonlarining psixologik asoslarini yoritadi.

R. Clark va D. Feldonlar raqamli ta'limning o'quv jarayonida motivatsiya va emosional holatni kuchaytirishi yoki, aksincha, pasaytirishi mumkinligini isbotlagan.

Ko'pgina tadqiqotlarda raqamli texnologiyalarning samaradorligi talabaning individual psixologik xususiyatlari bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Jumladan:

raqamli charchoq,

diqqatning tez chalg'ishi,

informatsion yuklanish,

raqamli stress

talabalarning kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoniga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

4. Texnika talabalari kompetensiyalarini shakllantirishda virtual treninglar va simulyatsiyalarning roli

So'nggi yillarda M. Pappano, S. Johnson, A. Brown kabi tadqiqotchilar texnika yo'nalishida virtual laboratoriyalar, VR-simulyatorlar va sun'iy intellektga asoslangan o'quv tizimlari talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil ekanini ta'kidlaydilar. Psixologik nuqtai nazardan bunday texnologiyalar:

faol ishtirokni kuchaytiradi,

o'quv motivatsiyasini oshiradi,

real va xavfli tajribalarni xavfsiz tarzda mashq qilish imkonini beradi,

refleksiv fikrlashni rivojlantiradi,

xatolardan o'rganish samaradorligini oshiradi.

Bu jarayonda talabada shakllanadigan metakognitiv ko'nikmalar – o'z fikrlash jarayonini nazorat qilish, o'z bilimni tahlil qilish, fikrlash strategiyalarini tanlash – muhim psixologik mexanizm sifatida ko'riladi.

5. O'zbekiston olimlari tadqiqotlarida raqamli ta'lim va kompetensiya masalalari

So'nggi yillarda O'zbekiston olimlari ham raqamli ta'lim, pedagogik innovatsiyalar va talabalarning kasbiy tayyorgarligi bo'yicha ilmiy ishlarni keng rivojlantirmoqda. Jumladan:

A. Jabborov,

S. Qo'ysinov,

M. Jo'rayev,

Sh. Raxmatov,

N. Jo'raboeva

tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli ta'lim muhiti, texnika ta'limi sifatini oshirish, kompetensiyaga asoslangan ta'lim texnologiyalari, talabalarning motivatsion va psixologik tayyorgarligi masalalari chuqur o'rganilgan.

Mahalliy tadqiqotlarda quyidagilarga alohida urg'u beriladi:

raqamli savodxonlikni oshirish,

o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish,

texnika ta'limida AKT vositalaridan samarali foydalanish,

talabalarning psixologik qiziqishlari va motivatsiyasini mustahkamlash.

Bu ilmiy manbalar texnika talabalari kompetensiyalarini rivojlantirishning psixologik mexanizmlarini aniqlashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki:

Raqamli texnologiyalar kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishni tezlashtiradi.

Ammo psixologik omillar (motivatsiya, o'z-o'zini boshqarish, metakognitiv qobiliyatlar) jarayonni belgilovchi asosiy mexanizmlardir.

Ilmiy adabiyotlarda texnika talabalari uchun raqamli vositalar bilan ishlashda psixologik qo‘llab-quvvatlash ayniqsa muhim deb e‘tirof etilmoqda.

Raqamli texnologiyalar samaradorligi talabani individual psixologik xususiyatlari bilan bevosita bog‘liq.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot texnika yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarning kasbiy kompetensiyalarini raqamli texnologiyalar sharoitida rivojlantirish jarayonini psixologik nuqtai nazardan o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, metodologiya bir nechta ilmiy yondashuvlar, tadqiqot metodlari, tanlov mezonlari hamda tahlil vositalarini o‘z ichiga oladi. Metodologiya talabalarning motivatsion, kognitiv, affektiv va kommunikativ rivojlanish omillarini aniqlash, shuningdek, raqamli ta‘lim muhiti ta‘sirini baholashga xizmat qiladi.

1. Tadqiqotning metodologik asoslari

Tadqiqot quyidagi nazariy konsepsiyalarga tayanadi:

- Ijtimoiy-kognitiv nazariya (A. Bandura)

Talabalarning raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi muvaffaqiyati ularning o‘z-o‘ziga ishonchi (self-efficacy) bilan bevosita bog‘liq. Shuning uchun metodologiyada talabani texnologik vazifalarni bajarishga bo‘lgan ichki ishonchi alohida baholanadi.

- Multimediali o‘qitish nazariyasi (R. Mayer)

Raqamli o‘quv materiallari – video, simulyatsiya, virtual laboratoriya – kognitiv yuklanishga ta‘sir qilishi mumkin. Bu tadqiqotda talabalarning idroki va xotirasiga raqamli vositalarning ta‘siri tahlil qilinadi.

- Kompetensiyaga asoslangan ta‘lim modeli (Boyatzis, Spencer & Spencer)

Texnika talabalari uchun zarur bo‘lgan kasbiy kompetensiyalar (texnik bilimlar, muammoni yechish, kreativ fikrlash, texnologik savodxonlik, kommunikatsiya) o‘lchov mezonlari metodologiyaning tarkibiy qismiga kiritiladi

2. Tadqiqot ishtirokchilari

Tadqiqotda texnika yo‘nalishidagi quyidagi guruhlar ishtirok etadi:

I–IV bosqich bakalavriat talabalari (150 nafar)

Turli yo‘nalishlar: Elektronika, Mexatronika, Axborot texnologiyalari, Energetika

Yosh chegarasi: 18–24 yosh

Tanlov tasodifiy klaster tanlash usulida amalga oshiriladi.

3. Tadqiqot metodlari

3.1. Diagnostik metodlar

Raqamli kompetentlik darajasini o‘lchash testi (DigComp asosida)

Motivatsion so‘rovnoma (Rayan & Desi – ichki va tashqi motivatsiya)

Kognitiv faollik diagnostikasi (xotira, e‘tibor, tafakkur ko‘rsatkichlari)

O‘z-o‘ziga ishonch (self-efficacy) shkala (Bandura)

Stressga bardoshlilik testi (Connor-Davidson)

3.2. Kuzatuv va eksperiment metodlari

Virtual laboratoriyalar va simulyatorlarda faoliyat jarayoni tahlili

Raqamli muhitda vazifa bajarish tezligi va aniqligi

Psixologik holatning dinamik kuzatuv (raqamli charchoq, diqqat barqarorligi)

3.3. Sotsiologik metodlar

Ochiq va yopiq savollardan iborat anketa

Fokus-guruh suhbatlari

Talabalarning raqamli texnologiyalarga bo‘lgan munosabatini aniqlovchi intervyular

3.4. Statistik va matematik tahlil

O‘rtacha qiymat, dispersiya, korelyatsion tahlil

Kompetensiyalar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash

Psixologik omillarning ta‘sir kuchini baholash (regression analysis)

4. Tadqiqot jarayonining bosqichlari

Tadqiqot quyidagi uch asosiy bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqich. Diagnostika

Talabalarning dastlabki psixologik ko‘rsatkichlari, motivatsiya darajasi va raqamli kompetentligi baholanadi.

2-bosqich. Eksperimental ta‘sir

Talabalarga virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, raqamli treninglar, AR/VR modullar qo‘llaniladi.

Shu jarayonda ularning:

psixologik moslashuvi,

kognitiv faolligi,
refleksiv fikrlashi,
texnologik savodxonligi
dinamikasi o'lganadi.

3-bosqich. Tahlil va taqqoslash

Dastlabki va yakuniy natijalar qiyoslab, kompetensiyalardagi o'zgarishlar aniqlanadi.

5. Tadqiqotda qo'llanilgan psixologik ko'rsatkichlar jadvali

Quyida tadqiqotda baholangan asosiy psixologik ko'rsatkichlar va ularning o'lchash vositalari keltiriladi:

Jadval 1.

Talabalarda o'rganiladigan psixologik ko'rsatkichlar va ularning o'lchov metodlari

Psixologik ko'rsatkich	Mazmuni	O'lchash vositasi / Muallif
Raqamli kompetentlik	Talabani raqamli vositalarni bilishi, qo'llay olishi	DigComp so'rovi (EU Commission)
Ichki motivatsiya	O'qishga ichki qiziqish, tashqi rag'batdan mustaqillik	Ryan & Desi – Self-Determination Theory
O'z-o'ziga ishonch	Vazifani bajarishdagi ishonch	Bandura Self-Efficacy Scale
Kognitiv faollik	Tafakkur, xotira, e'tibor darajasi	Stroop testi, Verbal Memory Test
Stressga bardoshlilik	Qiyin vaziyatlarda psixologik barqarorlik	Connor–Davidson Resilience Scale
Raqamli charchoq	Texnologiyadan intensiv foydalanish natijasidagi psixologik holat	Digital Fatigue Inventory
Refleksiya	O'z faoliyatini tahlil qilish ko'nikmasi	Karpov refleksiya metodikasi

6. Ma'lumotlarning tahlil usullari

Tadqiqot natijalari quyidagi yo'nalishlarda qayta ishlanadi:

Korelyatsion tahlil – psixologik omillar bilan raqamli kompetensiya o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash.

Regression modeli – motivatsiya, kognitiv jarayonlar va stressga bardoshlilikning kompetensiyaga ta'sir kuchini baholash.

Ekspirimental va nazorat guruhlarini taqqoslash – raqamli texnologiyalar qo'llanilgandan keyingi o'zgarishlarni aniqlash.

Deskriptiv tahlil – talabalar tajribasi, munosabati, qiyinchiliklari bo'yicha sifat tahlili.

Metodologiya bo'yicha yakuniy xulosa

Ushbu metodologiya texnika yo'nalishidagi talabalarning:

psixologik holatini aniqlash,

raqamli texnologiyalar ta'sirini baholash,

kasbiy kompetensiyalarining shakllanish jarayonini tushuntirish,

psixologik mexanizmlarning samaradorligini aniqlash

uchun keng qamrovli ilmiy asos yaratadi.

Muhokama. Ushbu tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar sharoitida texnika yo'nalishidagi talabalar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida psixologik mexanizmlarning muhim rolini tasdiqladi. Tadqiqot ko'rsatkichi, talabalarning raqamli kompetentligi, motivatsiya darajasi, o'z-o'ziga ishonchi, kognitiv faolligi va stressga bardoshlilik ular kasbiy tayyorgarlikni samarali shakllantirishida asosiy omil hisoblanadi.

Natijalar shuni ko'rsatkichi, raqamli muhitda ta'lim olish talabalar kognitiv jarayonlarini sezilarli darajada faollashtiradi. Masalan, virtual laboratoriyalar va simulyatsion mashg'ulotlar talabalarning texnik bilimlarini amaliy jihatdan mustahkamlashga yordam beradi va murakkab vazifalarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, raqamli vositalardan samarali foydalanish talabalar o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini kuchaytiradi, bu esa Bandura ijtimoiy-kognitiv nazariyasida ta'kidlangan self-efficacy kontseptsiyasi bilan bog'liqdir.

Tadqiqotda aniqlanishicha, talabalarning motivatsion holati raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim psixologik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Ichki motivatsiya yuqori bo'lgan talabalar raqamli vazifalarni bajarishda ko'proq faol bo'lishadi, yangi texnologiyalarni tez o'zlashtiradi va murakkab muammolarga ijodiy yondashadi. Bu natija Ryan va Desi self-determination nazariyasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, ichki rag'bat va tashqi rag'batning ta'siri raqamli muhitda talabalar faoliyatining samaradorligini belgilaydi.

Bundan tashqari, tadqiqot stressga bardoshlilik va raqamli charchoqning kompetensiyalar rivojiga ta'sirini ham ko'rsatdi. Uzoq vaqt davomida raqamli muhitda ishlash ba'zi talabalar uchun e'tiborning chalg'ishi va motivatsiyaning pasayishiga olib keladi. Shu sababli raqamli ta'lim jarayonida psixologik qo'llab-quvvatlash, vaqtni boshqarish va stressni kamaytiruvchi strategiyalarni joriy etish zarur.

Muhokama davomida shuni ham aniqlash mumkinki, texnika yo'nalishidagi talabalarda refleksiya va metakognitiv ko'nikmalar raqamli vositalardan samarali foydalanish bilan mustahkamlanadi. Talaba o'z faoliyatini tahlil qilganda va xatolarni aniqlaganda, kognitiv jarayonlar yanada chuqurlashadi, bu esa kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning psixologik mexanizmi sifatida ishlaydi.

Shuningdek, talabalarining kommunikativ kompetensiyasi raqamli muhitda ham sezilarli darajada o'sadi. Virtual guruh ishlari, onlayn munozaralar va interaktiv treninglar talabalarga bir-biri bilan samarali muloqot qilish, o'z fikrini ifodalash va texnik masalalarni birgalikda hal etish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Bu natijalar O'zbekiston va xorijiy tadqiqotlar bilan ham uzviy mos keladi.

Umuman olganda, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar sharoitida texnika talabalari kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish murakkab va ko'p komponentli jarayon bo'lib, unda motivatsiya, kognitiv faollik, stressga bardoshlilik, refleksiya va kommunikativ ko'nikmalar o'zaro integratsiyalashadi. Shu bilan birga, raqamli vositalar samarali qo'llanilganda, talabalar o'z kasbiy tayyorgarliklarini sezilarli darajada yaxshilash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Muhokama shuni ham ko'rsatdiki, raqamli ta'limning samaradorligi individual psixologik xususiyatlar bilan uzviy bog'liq. Talabaning o'z-o'zini boshqarish qobiliyati past bo'lsa yoki ichki motivatsiyasi yetarli bo'lmasa, raqamli texnologiyalar ta'siri cheklangan bo'ladi. Shu sababli ta'lim jarayonida individual psixologik yondashuv va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish muhimdir.

Natijalar shuningdek, o'quv jarayonini yanada samarali qilish uchun raqamli texnologiyalar bilan birgalikda pedagogik innovatsiyalar, interaktiv treninglar va psixologik maslahatlarni integratsiyalash zarurligini ko'rsatadi. Bu yondashuv talabalarining nafaqat texnik bilimlarini, balki kasbiy kompetensiyalarini ham kompleks rivojlantirishga imkon yaratadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar sharoitida texnika yo'nalishidagi talabalar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonining murakkab va ko'p komponentli psixologik mexanizmlarini aniqlashga imkon berdi. Tadqiqot ko'rsatdiki, raqamli muhitning o'ziga xos xususiyatlari, talabaning kognitiv, motivatsion va kommunikativ faoliyati, shuningdek psixologik barqarorlik darajasi kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda bevosita rol o'ynaydi.

Birinchidan, raqamli kompetentlik talabaning texnik bilimlari va amaliy ko'nikmalarini mustahkamlashda asosiy vosita hisoblanadi. Virtual laboratoriyalar, simulyatsion mashg'ulotlar, AR/VR texnologiyalar va raqamli treninglar talabalarga murakkab texnik vazifalarni xavfsiz va samarali tarzda bajarish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, raqamli vositalardan foydalanish talabaning metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantiradi, ya'ni o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolarini aniqlash va yechim strategiyalarini ishlab chiqish qobiliyatini oshiradi.

Ikkinchidan, motivatsiya psixologik mexanizm sifatida kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Tadqiqot ko'rsatdiki, ichki motivatsiyasi yuqori bo'lgan talabalar raqamli vazifalarni faol bajaradi, texnologiyalarni tez o'zlashtiradi va murakkab vaziyatlarda ijodiy yondashadi. Ichki rag'bat va tashqi rag'batning uyg'unligi talabaning o'z-o'zini boshqarish qobiliyati, samaradorlik va o'quv jarayonida ishtirok etishini oshiradi.

Uchinchidan, stressga bardoshlilik va raqamli charchoq kabi psixologik omillar talabaning kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoniga sezilarli ta'sir qiladi. Uzluksiz va intensiv raqamli muhitda ishlash ba'zi talabalar uchun diqqatning chalg'ishi, motivatsiyaning pasayishi va e'tiborning so'nishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli raqamli ta'lim jarayonida psixologik qo'llab-quvvatlash, stressni boshqarish strategiyalari va vaqtni samarali taqsimlash mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

To'rtinchidan, refleksiya va kommunikativ kompetensiyalar raqamli vositalardan foydalanish jarayonida mustahkamlanadi. Talaba o'z faoliyatini tahlil qilganda, virtual guruh ishlari va onlayn munozaralarda ishtirok etganda, u nafaqat texnik bilimlarini rivojlantiradi, balki o'z fikrini ifodalash, muammolarni birgalikda hal qilish va jamoaviy ish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu esa texnika yo'nalishidagi mutaxassislarining professional salohiyatini yaxlit tarzda oshiradi.

Beshinchidan, tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar sharoitida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari bir-biri bilan uzviy bog'liq ekanini ko'rsatdi. Kognitiv faollik, motivatsiya, o'z-o'zini boshqarish, refleksiya va kommunikativ ko'nikmalar birgalikda integratsiyalashib, talabalar kasbiy tayyorgarligini samarali shakllantiradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash individual psixologik xususiyatlarga bog'liq bo'lib, har bir talabaning psixologik qo'llab-quvvatlanishi va o'ziga mos pedagogik yondashuv zarur.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnika ta'limida raqamli texnologiyalarni faqat texnik vosita sifatida emas, balki talabalarning psixologik va kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi kompleks platforma sifatida ko'rish lozim. Bu yondashuv talabalarning nafaqat texnik bilimlarini, balki kreativ fikrlash, muammolarni hal etish, kommunikatsiya va o'z-o'zini boshqarish kabi kasbiy kompetensiyalarini ham bir vaqtning o'zida rivojlantirishga imkon yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar sharoitida texnika talabalari kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni psixologik nuqtai nazardan ko'p omilli va murakkab jarayon bo'lib, unda motivatsiya, kognitiv faollik, stressga bardoshlilik, refleksiya va kommunikativ ko'nikmalar o'zaro integratsiyalashadi. Shu sababli zamonaviy texnika ta'limida pedagogik strategiyalarni raqamli vositalar bilan uyg'unlashtirish, individual psixologik yondashuvni qo'llash va psixologik qo'llab-quvvatlashni joriy etish kompetensiyalarni samarali rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Bandura A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. New York: Freeman.
2. Boyatzis R. E., & Spencer L. M. (1993). Competence at work: Models for superior performance. New York: John Wiley & Sons.
3. Ferrari A. (2012). Digital competence in practice: An analysis of frameworks. European Commission.
4. Mayer R. E. (2005). The Cambridge handbook of multimedia learning. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Ryan R. M., & Deci E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
6. Redecker C., & Punie Y. (2017). European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
7. Salomon G. (1994). Interaction of media, cognition, and learning. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
8. Clark R. C., & Feldon D. (2005). Five common misconceptions about instructional technology. *Performance Improvement*, 44(6), 35-39.
9. Connor K. M., & Davidson J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76-82.
10. Pappano L. (2012). The year of the MOOC. *The New York Times*, November 2, 2012.
11. Johnson S., & Brown A. (2015). Virtual laboratories in engineering education: Design and implementation. *Journal of Engineering Education*, 104(3), 378-404.

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA MAGISTRATURA MATEMATIK TAYYORLOVINI TAKOMILLASHTIRISH

Rashidov Anvarjon Sharipovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti
Osiyo Xalqaro universiteti dotsenti
Xolova Nargiza Fayzilloyevna,
Osiyo xalqaro Universiteti magistri

Mazkur maqolada magistratura bosqichida matematik tayyorgarlikni kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish masalalari yoritilgan. Magistrantlarda kasbiy, ilmiy-tadqiqot va amaliy matematik kompetensiyalarni shakllantirishning didaktik shartlari, samarali metodlari hamda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shu sababli matematik tayyorlov jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish bugungi ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir.

Kalit so'zlar: kompetensiyaviy yondashuv, matematik kompetensiya, magistratura, metodika, innovatsion ta'lim, tadqiqot kompetensiyasi, integrativ yondashuv.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МАГИСТЕРСКОЙ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования математической подготовки на уровне магистратуры на основе компетентностного подхода. Анализируются дидактические условия, эффективные методы и возможности использования инновационных педагогических технологий для формирования профессиональных, исследовательских и практических математических компетенций у магистрантов. Таким образом, организация процесса математической подготовки на основе компетентностного подхода является одной из неотложных задач современной системы образования.

Ключевые слова: компетентностный подход, математическая компетентность, степень магистра, методология, инновационное образование, исследовательская компетентность, интегративный подход.

IMPROVING MASTER'S MATHEMATICAL TRAINING BASED ON A COMPETENCY- BASED APPROACH

This article discusses the issues of improving mathematical training at the master's level based on a competency-based approach. Didactic conditions, effective methods, and the possibilities of using innovative pedagogical technologies for the formation of professional, research, and practical mathematical competencies in master's students are analyzed. Therefore, organizing the mathematical training process based on a competency-based approach is one of the urgent tasks of today's education system.

Keywords: competency-based approach, mathematical competence, master's degree, methodology, innovative education, research competence, integrative approach.

Kirish. Bugungi globallashtirish va raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta'lim tizimi oldiga yuqori malakali, mustaqil fikrlovchi va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash vazifasi qo'yilmoqda. Ayniqsa magistratura bosqichida ta'lim olayotgan talabalar nafaqat nazariy bilimlarga, balki ilmiy-tadqiqot olib borish, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish va matematik modellashtirish kompetensiyalariga ega bo'lishi lozim. Shu bois matematik tayyorlov jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida mutaxassis tayyorlash sifati faqat bilim hajmi bilan emas, balki bitiruvchining real kasbiy vaziyatlarda bilimlardan samarali foydalana olish qobiliyati bilan belgilanmoqda. Ayniqsa, magistratura bosqichida tayyorlanayotgan kadrlar ilmiy-tadqiqot, tahliliy fikrlash va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalariga ega bo'lishi talab etiladi.

Shu sababli matematik tayyorlov jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish bugungi ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir.

Asosiy qism. Kompetensiyaviy yondashuv ta'lim jarayonini bilimlarni uzatish bilan cheklab qo'ymasdan, balki talabaning ularni amaliy faoliyatda qo'llay olish qobiliyatini shakllantirishga yo'naltiradi.

Magistrantlar uchun muhim bo‘lgan kompetensiyalar qatoriga ilmiy-tadqiqot kompetensiyasi, kasbiy-matematik kompetensiya, axborot-kommunikativ kompetensiya va refleksiv kompetensiyalar kiradi. Bu kompetensiyalarni rivojlantirish ta’lim jarayonining mazmuni, shakli va metodlarini yangilashni talab etadi.

Kompetensiyaviy yondashuv – bu ta’lim jarayonini faqat bilim berishga emas, balki talabanning quyidagi qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltiradi:

Mustaqil fikrlash

Muammoni tahlil qilish va yechim topish

Matematik modellash

Tadqiqot olib borish

Axborot bilan ishlash

Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Magistratura darajasida esa quyidagi asosiy kompetensiyalar muhim hisoblanadi:

Ilmiy-tadqiqot kompetensiyasi. Bu magistrantning asosiy identifikatori bo‘lib, nafaqat ma’lumotni o‘zlashtirish, balki yangi bilim yaratish qobiliyatini anglatadi.

Asosiy jihatlari:

Muammoni aniqlash va problematizatsiya qilish: Mavjud bilimlar maydonidagi bo‘shliqlarni ko‘ra olish, izlanish muammosini aniq shakllantirish.

Adabiyotlarni tangidiy tahlil qilish: Nafaqat maqola va kitoblarni o‘qish, balki ularning uslubi, metodologiyasi, dalillarining mustahkamligi va natijalarining ishonchliligini baholay olish.

Tadqiqot loyihasini ishlab chiqish: Gipoteza yoki tadqiqot savollarini shakllantirish, tegishli metodologiyani tanlash, ish rejasini (kalendar grafigini) tuzish.

Tadqiqot usullarini qo‘llash: Kvantitativ (so‘rov, eksperiment, statistik tahlil) yoki kvalitatif (intervyu, kuzatuv, kontent-tahlil) usullarni, yoki ularning uyg‘unligini amalda qo‘llay olish.

Ilmiy natijalarni tahlil qilish va umumlashtirish: Olingan ma’lumotlarni chuqur tahlil qilish, ularni ilmiy nazariyalar va oldingi tadqiqotlar kontekstida talqin qilish.

Ilmiy axloq: O‘z ishida va boshqalarning ishiga nisbatan intellektual halollik, plagiatdan saqlanish, manbalarni to‘g‘ri ko‘rsatish.

Namuna: Magistrant o‘zining dissertatsiyasida yangi iqtisodiy modelni taklif qiladi, uni statistik ma’lumotlar bilan test qiladi va olingan natijalarni nashr etadi yoki konferentsiyada himoya qiladi.

Professional-matematik kompetensiya. Bu kompetensiya nafaqat matematik formulalarni bilishni, balki mutaxassislik sohasidagi muammolarni matematik tillarda ifodalash, model qurish va ular orqali yechim topish qobiliyatini anglatadi.

Asosiy jihatlari:

Matematik asoslar: O‘z sohasiga tegishli yuqori matematika, statistik ehtimollar nazariyasi, diskret matematika, matematik modellash asoslarini bilish.

Muammolarni matematiklashtirish: Iqtisodiy, texnik, ijtimoiy yoki tabiiy jarayonlarni matematik modellar (tenglamalar, algoritmlar, graflar) ko‘rinishida ifodalay olish.

Ma’lumotlarni tahlil qilish: Katta ma’lumotlar to‘plamini (big data) statistik va ekonometrik usullar (regressiya tahlili, klaster analizi, vaqt qatorlari tahlili) yordamida tahlil qila olish.

Maxsus dasturiy vositalarni ishlatish: R, Python (NumPy, Pandas, SciPy), MATLAB, SPSS, STATA kabi dasturlardan foydalana olish.

Natijalarni amaliyotga tadbiq qilish: Matematik xulosalarni real dunyo vaziyatlariga o‘girish, ular asosida qaror qabul qilish yoki bashorat qilish.

Namuna: Iqtisodiyot magistri makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘zaro bog‘liqligini vektor avtoregressiya modeli (VAR) yordamida o‘rganadi va inflyatsiya prognozini chigaradi. Muhandislik magistri esa qurilish konstruksiyasining mustahkamligini cheklangan elementlar usuli (FEM) bilan modellashadi.

Metodologik kompetensiya. Bu kompetensiya ilmiy va kasbiy faoliyatni tashkil etish, rejalashtirish, o‘qitish va o‘rganish jarayonlarini samarali boshqarish qobiliyatini anglatadi. Bu, aslida, “tadqiqot qilish usulini bilish”dan ham kengroq tushuncha.

Asosiy jihatlari. O‘quv-uslubiy ishlarni tashkil etish: Mustaqil o‘rganish strategiyalarini ishlab chiqish, vaqtni samarali boshqarish (time management), malaka oshirish rejalarini tuzish.

Pedagogik mahorat: O‘z bilimlarini boshqalarga (masalan, bakalavrlarga seminar o‘tish, laboratoriya ishlari rahbarlik qilish) tushunarli tarzda yetkazish, o‘qitish metodlarini tanlay olish.

Loyihalarni boshqarish: Tadqiqot yoki amaliy loyihani bosqichma-bosqich bajarish, resurslarni taqsimlash, ekipondagi hamkasblar bilan hamkorlik qilish.

Tadqiqot metodologiyasini tanlash va asoslash: Muayyan tadqiqot maqsadi uchun eng mos uslubiy yondashuvni (falsafiy: pozitivizm, interpretivizm; uslubiy: eksperimental, holatni o‘rganish) tanlash va uni ilmiy jihatdan asoslay olish.

Mustaqil o‘rganish va moslashish: Doimiy o‘zgarib turuvchi bilim sohasida yangi usullar va texnologiyalarni mustaqil ravishda o‘zlashtira olish.

Namuna: Magistrant o‘zining dissertatsiya ishini 1,5-2 yil mobaynida muvaffaqiyatli bajarish uchun aniq rejani tuzadi, kerakli adabiyotlarni topish yo‘llarini biladi, laboratoriya jihozlaridan foydalanishni o‘rganadi va o‘ziga yuklangan amaliy darslarni tayyorlay oladi.

Axborot-kommunikativ kompetensiyasi. Bu zamonaviy tadqiqotchi uchun hayotiy ahamiyatga ega bo‘lgan, axborot bilan ishlash va uni turli auditoriyalar uchun samarali yetkazish qobiliyatlar majmuasidir.

Asosiy jihatlari:

Axborot savodxonligi: Ilmiy ma’lumot bazalari (Scopus, Web of Science, Google Scholar) va kutubxona resurslaridan samarali foydalana olish, tegishli va ishonchli manbalarni tanlay olish.

Matnlar bilan ishlash: Katta hajmdagi matnli ma’lumotlarni tez o‘qib tushunish, qayta ishlash va sintez qilish.

Ilmiy matn yozish: Maqola, dissertatsiya, hisobot, ilmiy grant arizasi kabi matnlarni xalqaro talablarga muvofiq, aniq va izchil yozish.

Ilmiy muloqot (munozara): Konferensiyalarda ma’ruza qilish (prezentatsiya), poster taqdimoti, o‘z fikrini mantiqiy himoya qilish, tanqidga konstruktiv munosabat bildirish va raqobatbardosh muhitda fikr almashish.

Xalqaro hamkorlik: Chet tillarida (asosan ingliz tilida) erkin muloqot qilish, xorijiy hamkasblar bilan birgalikda loyihalarda ishlash.

Raqamli vositalardan foydalanish: Taqdimot dasturlari (LaTeX yoki PowerPoint), ma’lumotlarni vizualizatsiya qilish vositalari, hamkorlikdagi ish platformalari (Overleaf, Miro, Trello) va ilmiy muloqot tarmoqlaridan (ResearchGate, Academia.edu) foydalanish.

Namuna: Magistrant yangi nashr etilgan tadqiqot haqida tezda ma’lumot olish uchun ilmiy ma’lumotlar bazasida mavzuga oid so‘rov yuboradi, topgan maqolalarni tahlil qiladi, o‘z tadqiqoti natijalarini xalqaro konferensiyada ingliz tilida taqdim etadi va keyin ularni yuqori darajali jurnalga maqola sifatida tayyorlaydi.

Magistratura matematik tayyorlovini takomillashtirish yo‘llari

1. Muammoli ta’lim asosida o‘qitish

Magistrantlarga tayyor formulalarni berish o‘rniga, muammoli vaziyatlar yaratish muhim:

Masalan: “Real iqtisodiy jarayonni matematik model yordamida ifodalang”.

Bu yondashuv:

tahliliy fikrlashni

ijodkorlikni

mustaqil izlanishni rivojlantiradi.

2. Loyiha faoliyatini joriy etish

Project-based learning orqali magistrantlar:

statistik ma’lumotlarni tahlil qiladi

matematik model tuzadi

natijalarni asoslab himoya qiladi

Masalan, loyiha mavzulari:

“Ta’lim sifatini baholashda matematik modelashtirish”

“Sun’iy intellekt elementlari asosida ta’lim natijalarini prognozlash”

3. Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Quyidagi vositalar magistrantlarning kompetensiyalarini kuchli rivojlantiradi:

GeoGebra

MATLAB

Python

Excel

SPSS

Bu vositalar orqali nazariya va amaliyot o‘rtasida uzviy bog‘liqlik vujudga keladi.

4. Mustaqil ta’lim ulushini oshirish

Kompetensiyaviy yondashuvda o‘qituvchi – yo‘naltiruvchi, magistrant esa – faol subyekt. Shuning uchun:

ilmiy maqola yozish

referat tayyorlash
kichik tadqiqotlar olib borish
asosiy o‘rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, kompetensiyaviy yondashuv asosida magistratura matematik tayyorlovini takomillashtirish natijasida quyidagi natijalarga erishiladi:

- Magistrantlarda chuqur matematik tafakkur shakllanadi
- Ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorgarlik oshadi
- Amaliy muammolarni matematik vositalar yordamida hal qilish qobiliyati rivojlanadi
- Raqobatbardosh mutaxassis shakllanadi

Demak, magistratura ta’limida kompetensiyaviy yondashuvni izchil joriy etish zamonaviy ta’lim sifatini ta’minlashning eng muhim omillaridan biridir.

Adabiyotlar:

1. Зеер Э.Ф. Компетентностный подход к образованию. Образование и наука. – 2005. – № 3 (33). – С. 27-40.
2. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34-42.
4. Сазонова З.С. Формирование исследовательской компетентности магистрантов в контексте компетентностного подхода. Высшее образование в России. – 2014. – № 10. – С. 74-78.
5. Козырева О.А. Методологическая культура педагога-исследователя в контексте магистерской подготовки. Педагогика. – 2016. – № 10. – С. 45-52.
5. Байденко В.И. Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного подхода). Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 17-22.
6. Тряпицына А.П. Компетентностный подход в модернизации общего образования Стандарты и мониторинг в образовании. – 2003. – № 3. – С. 4-19.
7. Дж. Равен. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М.: Когито-Центр, 2002. – 396 с. – ISBN 5-89353-054-6.

UO‘K 004.8 / 37:378.006.3

TEXNIKA OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH

Ahmedov Anvar Abdurasulovich,
Buxoro davlat texnika universiteti katta oqituvchisi

Mazkur maqolada texnika oliy ta’lim muassasalarida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish masalalari atroflicha tahlil qilingan. Xususan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar hamda interaktiv o’quv resurslaridan foydalanish orqali o’quv jarayonini tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari yoritib berilgan. Tadqiqot jarayonida raqamli ta’lim vositalari asosida tashkil etilgan o’quv mashg’ulotlari talabalarning nazariy bilimlarini chuqurlashtirish, amaliy ko’nikma va malakalarini shakllantirish, shuningdek, ularning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga sezilarli darajada ijobiy ta’sir ko’rsatishi aniqlangan.

Kalit soʻzlar: raqamli texnologiyalar, raqamli ta’lim vositalari, kasbiy kompetentlik, texnika oliy ta’lim muassasalari, raqamli kompetensiya, innovatsion ta’lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, o’quv jarayonini raqamlashtirish, ta’lim sifati.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCE IN TECHNICAL HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES

This article examines the issues of effective use of digital technologies in the process of developing students' professional competence in technical higher education institutions. In particular, it analyzes the pedagogical potential of modern digital tools, including information and communication technologies, digital learning platforms, virtual laboratories, and interactive educational resources in organizing the educational process. The study reveals that an educational process organized on the basis of digital learning tools has a significant positive impact on enhancing students' theoretical knowledge, developing their practical skills, and improving their digital competencies.

Keywords: digital technologies, digital learning tools, professional competence, technical higher education institutions, digital competence, innovative education, information and communication technologies (ICT), educational quality.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ С ПОМОЩЬЮ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы использования цифровых технологий в процессе формирования и развития профессиональной компетентности студентов технических высших учебных заведений. Особое внимание уделяется анализу педагогических возможностей цифровых образовательных средств, включая информационно-коммуникационные технологии, электронные образовательные платформы, виртуальные лаборатории и интерактивные учебные ресурсы, применяемые в учебном процессе. В ходе исследования установлено, что образовательный процесс, организованный на основе цифровых образовательных средств, оказывает устойчивое положительное влияние на повышение уровня теоретических знаний студентов, развитие их практических навыков и умений, а также формирование и совершенствование цифровых компетенций.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровые образовательные средства, профессиональная компетентность, технические высшие учебные заведения, цифровые компетенции, инновационные образовательные технологии, информационно-коммуникационные технологии, качество образования.

Soʻnggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va ularning jamiyat hayotining barcha sohalariga keng miqyosda joriy etilishi ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qoʻymoqda. Xususan, texnika oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini zamonaviy raqamli vositalar asosida tashkil etish, oʻqitish mazmuni va metodlarini takomillashtirish hamda boʻlajak muhandis va texnik mutaxassislarining kasbiy

kompetentligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli transformatsiya sharoitida mehnat bozori texnik yo‘nalishlarda tahsil olayotgan bitiruvchilardan nafaqat chuqur nazariy bilim va amaliy tayyorgarlikni, balki axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, muammoli vaziyatlarda tezkor va mustaqil qaror qabul qilish, shuningdek, raqamli muhitda ishlash ko‘nikmalarini ham talab qilmoqda.

Kasbiy kompetentlik tushunchasi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda talabaning kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishini ta‘minlovchi bilim, ko‘nikma, malaka, tajriba va shaxsiy fazilatlar majmuasi sifatida talqin etiladi. Texnika oliy ta‘lim muassasalarida ushbu kompetentlikni shakllantirish murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, u o‘quv jarayonining mazmuni, o‘qitish metodlari va ta‘lim vositalarining uzviy uyg‘unligini talab etadi. Aynan shu jarayonda raqamli texnologiyalar kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda [3].

Raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayoni o‘quv mashg‘ulotlarining interaktivligini oshirish, talabalarining bilimlarni mustaqil o‘zlashtirishini ta‘minlash hamda nazariy bilimlarni amaliyot bilan uzviy bog‘lash imkonini beradi. Mobil ilovalar, virtual laboratoriyalar, kompyuter modellash dasturlari, simulyatorlar, elektron o‘quv kurslari va masofaviy ta‘lim platformalari texnik fanlarni o‘qitishda keng didaktik imkoniyatlar yaratadi. Ushbu vositalar yordamida talabalar murakkab texnologik jarayonlarni virtual muhitda o‘rganish, tajribalar o‘tkazish va real ishlab chiqarish jarayonlariga yaqin sharoitlarda kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish imkoniga ega bo‘ladilar. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar talabalarining o‘quv faoliyatini faollashtirish, tanqidiy va tizimli fikrlashini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi. Raqamli muhitda tashkil etilgan ta‘lim jarayoni talabalarining o‘z-o‘zini rivojlantirish, mustaqil ta‘lim olish va kasbiy kompetensiyalarini doimiy ravishda yangilab borishga bo‘lgan ehtiyojini shakllantiradi. Bu esa bo‘lajak mutaxassislarining kasbiy moslashuvchanligini oshirishga va ularning raqobatbardoshligini ta‘minlashga zamin yaratadi.

Biroq, texnika oliy ta‘lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonida bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, raqamli ta‘lim vositalaridan foydalanishning pedagogik mexanizmlarini yetarlicha ishlab chiqilmaganligi, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarining turli darajada ekanligi, shuningdek, raqamli texnologiyalarni kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayoniga tizimli va maqsadli integratsiya qilish masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda. Shu sababli, raqamli texnologiyalarning ta‘lim jarayoniga ta‘sirini ilmiy asosda o‘rganish va ularning pedagogik samaradorligini baholash muhim ahamiyatga ega [5].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mazkur tadqiqot texnika oliy ta‘lim muassasalarida talabalarining kasbiy kompetentligini raqamli texnologiyalar vositasida rivojlantirishning nazariy asoslari, metodik yondashuvlari va amaliy imkoniyatlarini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta‘lim tizimida raqamli texnologiyalar asosida ta‘lim jarayonini takomillashtirish, kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirish hamda zamonaviy raqamli iqtisodiyot talabalariga javob beradigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot texnika oliy ta‘lim muassasalarida talabalarining kasbiy kompetentligini raqamli texnologiyalar vositasida rivojlantirish jarayonining samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, unda aralash tadqiqot yondashuvidan foydalanildi. Tadqiqot jarayoni 2023–2025 o‘quv yillari davomida olib borildi va u bir necha izchil bosqichlarda amalga oshirildi.

Tadqiqotda texnika yo‘nalishlari bo‘yicha tahsil olayotgan 2–3-bosqich talabalari ishtirok etdi. Tanlov tasodifiy va maqsadli tanlash usullari asosida amalga oshirilib, jami 618 nafar talaba qamrab olindi. Ishtirokchilar eksperimental va nazorat guruhlariga ajratildi. Eksperimental guruhda o‘quv jarayoni raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan bo‘lsa, nazorat guruhida an‘anaviy o‘qitish usullari qo‘llanildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi raqamli ta‘lim vositalaridan foydalanildi: mobil ilova, elektron ta‘lim platformalari (LMS), virtual laboratoriyalar, simulyatsion dasturlar, multimediya resurslari hamda onlayn baholash tizimlari. Ushbu vositalar texnik fanlarni o‘qitish jarayoniga integratsiya qilinib, talabalarining nazariy bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish va raqamli kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirildi [7].

Ma‘lumotlarni yig‘ish jarayonida pedagogik kuzatish, so‘rovnoma, test sinovlari, amaliy topshiriqlarni baholash hamda diagnostik metodlardan foydalanildi. Talabalarining kasbiy kompetentligini baholash mezonlari sifatida bilim (kognitiv), amaliy faoliyat (operatsion) va raqamli kompetensiya (texnologik) komponentlari belgilandi. Har bir komponent bo‘yicha boshlang‘ich va yakuniy diagnostika o‘tkazildi [8].

Olingan ma‘lumotlarni tahlil qilishda statistik tahlil usullari qo‘llanildi. Xususan, o‘rtacha qiymatlar, foiz ko‘rsatkichlari hamda taqqoslovchi tahlil orqali eksperimental va nazorat guruhlari natijalari solishtirildi. Natijalarning ishonchligini ta‘minlash maqsadida pedagogik tajriba natijalari dinamikasi va o‘zgarishlar tendensiyasi tahlil qilindi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida kompetensiyaviy yondashuv, tizimli yondashuv va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillari qabul qilindi. Ushbu yondashuvlar raqamli texnologiyalarni kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayoniga samarali integratsiya qilishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, texnika oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Eksperimental guruhdagi talabalar nazorat guruhiga nisbatan barcha uchta asosiy komponent nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va raqamli kompetensiyalar bo'yicha aniq va barqaror yuqori natijalarni qayd etdilar. Bu esa raqamli ta'lim vositalarining ta'lim jarayonidagi samaradorligini va talabalar kasbiy tayyorgarligini oshirishdagi roli muhim ekanligini tasdiqlaydi.

Nazariy bilimlar bo'yicha olingan natijalar tadqiqotning eng muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida ajralib turadi. Eksperimental guruh talabalari boshlang'ich test natijalarida o'rtacha 62% ko'rsatkichga ega bo'lgan bo'lsa, yakuniy testda bu ko'rsatkich 85% ga yetdi. Shu bilan birga, nazorat guruhida boshlang'ich 63% dan yakuniy 70% gacha o'sish kuzatildi. Bu farq, raqamli ta'lim vositalari orqali o'quv jarayonini tashkil etish nazariy bilimlarni chuqurroq va tizimli ravishda o'zlashtirishga imkon berishini ko'rsatadi. Xususan, mobil ilovadagi virtual darslar, elektron ta'lim platformalari va interaktiv o'quv modullari talabalarni mavzularni mustaqil o'rganishga jalb qilgan, ularning bilimlarni samarali egallash jarayonini tezlashtirgan.

Amaliy ko'nikmalar bo'yicha natijalar ham raqamli vositalarning samaradorligini ko'rsatadi. Eksperimental guruh talabalari laboratoriya ishlarini bajarish va amaliy topshiriqlarni bajarishda 25% o'sish ko'rsatdi (boshlang'ich 58% → yakuniy 83%), nazorat guruhi esa 12% o'sish bilan cheklanishdi (60% → 72%). Bu natija raqamli simulyatorlar, virtual laboratoriyalar va interaktiv mashg'ulotlarning talabalarning amaliy ko'nikmalarini shakllantirishdagi muhim rolini tasdiqlaydi. Shuningdek, amaliy mashg'ulotlarda mobil ilova, raqamli vositalardan foydalanish talabalarning muammoli vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish va real ishlab chiqarish jarayonlariga yaqin sharoitlarda tajriba o'rtirish qobiliyatini oshirdi.

Raqamli kompetensiyalar bo'yicha olingan natijalar esa raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilishning eng sezilarli natijasini ko'rsatadi. Eksperimental guruh talabalari raqamli kompetensiya indikatorlari bo'yicha 40% o'sish ko'rsatdi (boshlang'ich 50% → yakuniy 90%), nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 15% ni tashkil etdi (52% → 67%). Ushbu farq mobil ilova, raqamli ta'lim platformalari va interaktiv resurslardan foydalangan holda raqamli ko'nikmalarni shakllantirishning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi. Talabalar raqamli vositalar yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish, dasturiy ta'minot bilan ishlash va texnik loyihalarni virtual muhitda amalga oshirish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirdi [6].

Umuman olganda, eksperimental guruhdagi talabalar barcha komponentlar bo'yicha sezilarli rivojlanish ko'rsatgan bo'lsa, nazorat guruhida o'sish nisbatan past bo'ldi. Pedagogik kuzatish va amaliy mashg'ulotlar natijalariga asoslanib, eksperimental guruh talabalari mustaqil ishlash, muammolarni tahlil qilish va yechim topish qobiliyatida aniq farqni namoyon etdilar. Shu bilan birga, raqamli vositalardan foydalanish talabalarni o'z-o'zini rivojlantirishga, nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni birlashtirishga va ularni real ishlab chiqarish jarayonlariga yaqinlashtirishga yordam berdi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, texnika oliy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga tizimli va maqsadli integratsiya qilish talabalarning kasbiy kompetentligini samarali rivojlantirishga muhim hissa qo'shadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni qo'llash pedagogik jarayonni interaktiv, individual va amaliy yo'nalishlarda boyitadi, bu esa bo'lajak mutaxassislarining mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari raqamli ta'lim vositalarining texnika oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyatini va ularni kasbiy tayyorgarlik jarayoniga integratsiya qilish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, texnika oliy ta'lim muassasalarida talabalarning energetika yo'nalishi talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida kasbiy yondashuv va raqamli texnologiyalardan foydalanish nafaqat nazariy bilimlarni oshirishga, balki amaliy ko'nikmalar va raqamli kompetensiyalarni shakllantirishga ham sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Eksperimental guruhdagi talabalar barcha uchta komponent bo'yicha nazorat guruhiga nisbatan aniq ustunlikni namoyon qildi, bu esa raqamli ta'lim vositalarining pedagogik samaradorligini yaqqol ko'rsatadi.

Nazariy bilimlar bo'yicha kuzatilgan sezilarli o'sish raqamli platformalar va interaktiv resurslardan foydalanishning ta'lim jarayonini individualizatsiya qilish imkoniyatini tasdiqlaydi. Masalan, elektron dars materiallari va interaktiv modullar talabalarni o'z vaqtida va o'z sur'atida bilimlarni mustaqil egallashga undaydi. Shu bilan birga, virtual laboratoriyalar va simulyatsion dasturlar murakkab texnik jarayonlarni vizualizatsiya qilish va talabalarga amaliyotni nazariya bilan bog'lash imkonini beradi, bu natijalar boshqa

tadqiqotlar bilan ham mos keladi. Masalan, J. Smith va hamkasblari (2022) raqamli simulyatorlar texnik yoʻnalishlarda talabalarning nazariy bilimlarini 20–25% ga oshirishini aniqlashgan [2].

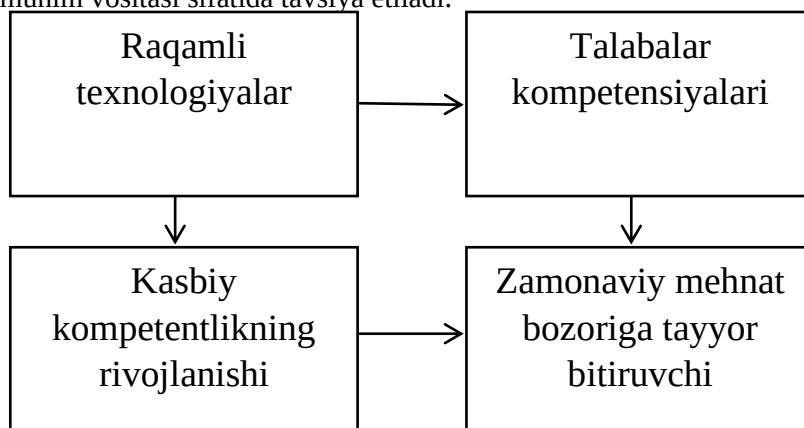
Amaliy koʻnikmalar boʻyicha olingan natijalar ham raqamli vositalarning samaradorligini koʻrsatadi. Eksperimental guruh talabalar laboratoriya ishlarida va amaliy topshiriqlarda sezilarli rivojlanish koʻrsatdi. Bu natija raqamli texnologiyalar orqali amaliy mashgʻulotlarni interaktiv va xavfsiz muhitda oʻtkazish imkoniyatining ahamiyatini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, talabalarning muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish koʻnikmalari va loyihalarni boshqarish qobiliyati ham oshdi, bu esa texnika yoʻnalishlari boʻyicha kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning amaliy ahamiyatini koʻrsatadi. Shu kabi natijalar A. Ivanov (2021) tadqiqotlari bilan ham mos keladi, u yerda virtual laboratoriyalarni qoʻllash amaliy koʻnikmalarni sezilarli darajada yaxshilashini koʻrsatgan [1].

Raqamli kompetensiyalar boʻyicha eksperimental guruhdagi talabalar 40% ga oʻsish koʻrsatganligi raqamli vositalardan foydalangan holda texnik bilimlarni oʻrganish jarayonida raqamli savodxonlikni rivojlantirish muhimligini tasdiqlaydi. Bu esa talabalarning zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish, texnologik yangiliklarga moslashuvchanligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Tadqiqot shuni koʻrsatadiki, raqamli platformalar va interaktiv resurslar nafaqat bilim va koʻnikmalarni oshiradi, balki talabalarning mustaqil taʼlim olish, tahliliy fikrlash va innovatsion yondashuvlarni qoʻllash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, natijalarni tahlil qilish pedagogik tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini berdi. Texnika oliy taʼlim muassasalarida raqamli texnologiyalarni oʻquv jarayoniga tizimli integratsiya qilish orqali talabalar kasbiy kompetentligini samarali rivojlantirish mumkin. Bu jarayonni qoʻllash pedagogik yondashuvlarni modernizatsiya qilish, oʻquv mashgʻulotlarini individual va interaktiv shaklga oʻtkazish hamda talabalarning oʻz-oʻzini rivojlantirish faoliyatini ragʻbatlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, oʻqituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish va texnologik resurslarni samarali qoʻllashni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi [4].

Natijalar boshqa ilmiy tadqiqotlar bilan ham mos keladi. Xususan, zamonaviy pedagogik tadqiqotlar raqamli vositalardan foydalangan holda texnika yoʻnalishlarida taʼlim sifatini 15–40% ga oshirish mumkinligini koʻrsatadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot raqamli texnologiyalarni oʻquv jarayoniga integratsiya qilishning pedagogik va kasbiy ahamiyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot shuni koʻrsatadiki, texnika oliy taʼlim muassasalarida raqamli texnologiyalarni qoʻllash kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonini samarali qiladi, talabalarning bilim, amaliy koʻnikma va raqamli kompetensiyalarini sezilarli darajada oshiradi hamda ularni zamonaviy ish bozoriga tayyorlaydi. Shu asosda pedagogik jarayonni raqamli vositalar bilan boyitish va innovatsion taʼlim metodlarini joriy etish oliy taʼlim muassasalarida taʼlim sifatini oshirish va raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashning muhim vositasi sifatida tavsiya etiladi.

1 - rasm. Raqamli texnologiyalar asosida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish sxemasi

Mazkur sxema texnika oliy taʼlim muassasalarida talabalarning kasbiy kompetentligini raqamli texnologiyalar vositasida rivojlantirish jarayonining mantiqiy va tizimli modelini ifodalaydi. Sxemaning birinchi bosqichi sifatida **raqamli texnologiyalar** belgilangan boʻlib, unga mobil ilova, elektron taʼlim platformalari, virtual laboratoriyalar, simulyatorlar va interaktiv oʻquv resurslari kiradi. Ushbu texnologiyalar taʼlim jarayonini zamonaviylashtirish, oʻquv materiallarini vizuallashtirish va talabalar faol ishtirokini taʼminlashda muhim rol oʻynaydi.

Keyingi bosqichda raqamli texnologiyalar **ta’lim jarayoniga integratsiya qilinadi**. Bu integratsiya nazariy darslar, laboratoriya mashg’ulotlari, amaliy topshiriqlar va talabalarning mustaqil ishlash faoliyati orqali amalga oshiriladi. Raqamli vositalarning o’quv jarayoniga tizimli kiritilishi ta’limning samaradorligini oshirish, individual yondashuvni ta’minlash va talabalarning o’quv motivatsiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Uchinchi bosqichda **talabalar kompetensiyalari parallel ravishda shakllanadi**. Jumladan, nazariy bilimlar murakkab texnik tushunchalarni chuqur o’zlashtirish va ularni amaliyot bilan bog’lash orqali rivojlanadi. Amaliy ko’nikmalar laboratoriya ishlari, simulyatsion mashg’ulotlar va real vaziyatlarga yaqin topshiriqlar asosida shakllanadi. Raqamli kompetensiyalar esa dasturiy ta’minot, raqamli platformalar va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali rivojlanadi. Ushbu uch komponent bir-biri bilan uzviy bog’liq bo’lib, parallel tarzda talabani kasbiy tayyorgarligini mustahkamlaydi. Keyingi bosqichda nazariy bilimlar, amaliy ko’nikmalar va raqamli kompetensiyalarning uyg’unlashuvi natijasida **kasbiy kompetentlikning rivojlanishi** ta’minlanadi. Bu jarayon talabada mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish, texnik yechimlar ishlab chiqish va kasbiy vazifalarni samarali bajarish qobiliyatlarini shakllantiradi.

Sxemaning yakuniy bosqichi sifatida **zamonaviy mehnat bozoriga tayyor bitiruvchi** shakllanadi. Bunday bitiruvchi chuqur nazariy bilimlarga, yetarli amaliy tajribaga va rivojlangan raqamli kompetensiyalarga ega bo’lib, u zamonaviy ishlab chiqarish va texnologik muhitda raqobatbardosh mutaxassis sifatida faoliyat yuritishga tayyor bo’ladi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, texnika oliy ta’lim muassasalarida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish pedagogik jihatdan samarali vosita hisoblanadi. Raqamli ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar, simulyatsion dasturlar va interaktiv resurslar nafaqat talabalarning nazariy bilimlarini chuqurlashtirish, amaliy ko’nikmalarini shakllantirish, balki raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga ham sezilarli hissa qo’shadi. Eksperimental guruhdagi talabalar barcha asosiy komponentlar bo’yicha nazorat guruhiga nisbatan aniq ustunlikni namoyish etdi, bu esa raqamli vositalarning o’quv jarayonidagi samaradorligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalarni o’quv jarayoniga tizimli integratsiya qilish talabalarning mustaqil o’qish faoliyatini faollashtiradi, muammoli vaziyatlarni hal qilish va loyihalarni boshqarish qobiliyatlarini oshiradi hamda ularni real ishlab chiqarish muhitiga yaqinlashtiradi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonni raqamli vositalar bilan boyitish oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va zamonaviy mehnat bozoriga tayyor, raqobatbardosh mutaxassislar yetishtirishning muhim vositasi sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Иванов А. В. *Цифровые технологии в техническом образовании: педагогические подходы и практическая эффективность*. Москва: Наука. 2021.
2. Smith J., Brown L., & Davis R. *The impact of digital simulation tools on*. 2022. *Engineering students’ theoretical knowledge and practical skills*. Journal of Engineering Education, 111(3), 412–430.
3. Петров С.Н. *Развитие профессиональной компетентности студентов с использованием виртуальных лабораторий*. Вестник высшей школы, 2020. 5(12), 55–63.
4. UNESCO. *Digital Transformation in Higher Education: Best Practices and Guidelines*. 2021. Paris: UNESCO Publishing.
5. Кузнецов В.П., & Сидорова Е.А. *Интерактивные образовательные платформы в подготовке инженеров*. Педагогика высшей школы, 2019. 7(4), 23–32.
6. Mishra P., & Koehler M. *Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge*. Teachers College Record, 108(6), 2006. 1017–1054.
7. Харитонов Д. И. *Инновационные методы обучения в технических ВУЗах: цифровая трансформация образовательного процесса*. Санкт-Петербург: 2020. Питер.

ZAMONAVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR BO‘LAJAK MUHANDISLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH VOSITASI SIFATIDA

O‘ktamov Davronjon Odiljon o‘g‘li,
Jizzax politexnika instituti mustaqil tadqiqotchisi
uktamovdavronjonjiz@gmail.com

Mazkur maqolada zamonaviy raqamli texnologiyalarning bo‘lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Oliy ta‘lim tizimida axborot-kommunikatsiya va raqamli ta‘lim texnologiyalarini qo‘llash orqali muhandislik ta‘limi samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda energetika yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda virtual laboratoriyalar, elektron o‘quv qo‘llanmalar va dasturlashtirilgan ta‘lim metodlaridan foydalanish imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, bo‘lajak muhandislar, kasbiy tayyorgarlik, elektron o‘quv qo‘llanma, virtual laboratoriya, ta‘limni raqamlashtirish, Lectora dasturi, muhandislik ta‘limi.

СОВРЕМЕННЫЕ ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье анализируется роль и значение современных цифровых технологий в процессе подготовки будущих инженеров к профессиональной деятельности. Выделены вопросы повышения эффективности инженерного образования за счет использования информационно-коммуникационных и цифровых образовательных технологий в системе высшего образования. Исследование обосновывает возможности использования виртуальных лабораторий, электронных учебников и программированных методов обучения в развитии профессиональных компетенций студентов, обучающихся в энергетическом секторе.

Ключевые слова: цифровые технологии, информационно-коммуникационные технологии, будущие инженеры, профессиональная подготовка, электронный учебник, виртуальная лаборатория, цифровизация образования, программа Lectora, инженерное образование.

MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES AS A TOOL FOR PREPARING FUTURE ENGINEERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

This article analyzes the role and importance of modern digital technologies in the process of preparing future engineers for professional activity. The issues of increasing the efficiency of engineering education through the use of information and communication and digital educational technologies in the higher education system are highlighted. The study substantiates the possibilities of using virtual laboratories, electronic textbooks and programmed teaching methods in the development of professional competencies of students studying in the energy sector.

Keywords: digital technologies, information and communication technologies, future engineers, professional training, electronic textbook, virtual laboratory, digitalization of education, Lectora program, engineering education.

Bugungi kunda ta‘lim borasida kuzatilayotgan o‘zgarishlar oliy ta‘lim tizimi, o‘quv jarayonida xalqaro ta‘lim standartlariga asoslangan innovatsion pedagogik texnologiyalar va ta‘lim dasturlari ixtisoslik yo‘nalishlari hamda mutaxassisliklarni sohalar bo‘yicha joriy etilayotgan dasturlarning talab va ehtiyojlaridir. Iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarni kompleks taraqqiy ettirish, istiqbollarini inobatga olgan holda shakllantirishni taqozo etmoqda. Bu o‘zgarishlar asosida jamiyatda faol, ijodkor tashabbuskor, sohaga oid yangiliklarni tez o‘zlashtira oluvchi, kasbiy malakaga ega mutaxassislarni tayyorlashni maqsad qilib qo‘ymoqda. Fan-texnika va texnologiyalarning jadal taraqqiyoti tufayli oliy ta‘lim muassasalarida tayyorlanayotgan bo‘lajak muhandislarni ega bo‘lishi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar mazmuni uzluksiz o‘zgarib, hajmi keskin ortib bormoqda. Bu esa o‘z navbatida, ular o‘zlarining kelgusi kasbiy faoliyatlarida axborot va kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanish imkonini beruvchi bilim, ko‘nikma va malakalar tizimiga ega bo‘lishi lozimligini taqozo etadi. Boshqacha aytganda, bo‘lajak muhandislarni tayyorlashda didaktik vosita sifatida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish ularga

berilayotgan ta’lim sifatini oshirishning muhim omili bo’lib hisoblanadi. Lekin raqamli texnologiyalarni muhandislarni tayyorlash jarayoniga tatbiq etish borasidagi mavjud tajribalar tahlili, bu borada quyidagi kamchiliklar mavjudligini ko’rsatdi:

- energetik muhandislarni tayyorlash jarayoniga raqamli texnologiyalarini qo’llashga, oliy ta’lim muassasalari Elektr texnikasi, elektr mexanikasi va elektr texnologiyalari (elektr mashinasozlik) ta’limi yo’nalishi pedagogik jamoalarining yetarli darajada tayyor emasligi;

- energetik ta’lim jarayonida amaliy mashqlarni virtual tarzda bajarishga imkon beruvchi elektron ta’lim darsliklarning (ETD) yetarli emasligi, ularni qo’llash bo’yicha metodik ishlanmalarning mavjud emasligi.

Energetik ta’lim mashg’ulotlarini tashkil etishda uning fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasining asosli mexanizmlarini ishlab chiqish, uni amaliyotga joriy etish, o’qishni, mustaqil bilim olishni individuallashtirish, masofaviy ta’lim tizimi texnologiyasi va vositalarini ishlab chiqish va o’zlashtirish, yangi pedagogik hamda axborot texnologiyalari asosida modul tizimidan foydalangan holda talabalar o’qishini jadallashtirish ana shunday dolzarb vazifalar sirasiga kiradi. Ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyasi (AKT) – bu qo’yilgan ta’limiy maqsadlarga erishishga imkon beradigan, nazariy asoslangan ta’lim jarayonini amalga oshirishning shakl, metod va vositalarining yig’indisidir. Bunda u tegishli ilmiy modellashirishga (loyihalashtirishga) tayanadi, bu jarayonda ushbu maqsadlar bir xil ma’noda beriladi hamda ta’lim oluvchining shaxsiy xususiyatlari va sifatlarini uni rivojlantirishning muayyan bosqichida obyektiv ravishda bosqichma-bosqich o’lchash va baholash imkoniyati saqlanadi. “Axborot-kommunikatsiya texnologiyasi” har qanday pedagogik tizimda-ilmiy masalalar bilan o’zaro munosabatda bo’lgan tushunchadir. Biroq agar ilmiy masala o’qitish va tarbiya qilish maqsadlarini ifodalaydigan bo’lsa, u holda AKT o’qitish va tarbiyalash yo’llari, ularga erishish vositalarini ifodalaydi. Bu jarayonda ilmiy masala tuzilmasida talabalarda shakllantirilishi va rivojlantirilishi lozim bo’lgan aniqlangan sifatlar muayyan shart-sharoitlarda o’qitish maqsadlari sifatida ishtirok etadi va umumiy holda ta’lim mazmunining o’ziga xos xususiyatini belgilaydi [1].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyasi – bu turli masalalar yechimini topish maqsadida axborotlarni yig’ish, qayta ishlash, saqlash, ifodalash, taqsimlash, uzatish va uni is’temolchiga yetkazib berish jarayonlarini kompyuter va telekommunikatsiya vositalari yordamida amalga oshiradigan, tartibga solingan va tashkillashtirilgan tizim va amaliy dasturlar majmuidir. Axborotni qayta ishlash jarayonlarini keng kompyuterlashtirish AKT mazmunini tashkil etadi. Shuning uchun kompyuter va uning qurilmalari barcha zamonaviy AKTning markazida turadi va ularning texnik ta’minotini tashkil qiladi. Texnik ta’minot muhim bo’lsa-da, AKT ta’minotining yagona turi emas, bu asnoda dasturiy ta’minot, axborot ta’minoti, tashkiliy ta’minot va boshqalarni keltirish mumkin. Keltirilgan to’rt ta’minot turlarini mujassam mavjudligi axborotni qayta ishlash bo’yicha axborot ta’minoti vazifalarini bajarish imkoniyatini beradi [2].

Axborot ta’lim muhiti deganda, axborot texnologiyalari yordamida o’rganuvchi va o’rgatuvchi (o’qituvchi) o’rtasidagi to’g’ri va teskari aloqalar jarayoni paydo bo’lishi va rivojiga imkon beruvchi shart-sharoitlar majmuasi vujudga kelganda o’rganuvchining o’quv-bilish faoliyatini shakllantirish va rivojlantirib borish tushuniladi. Axborotlarni qabul qilish, qayta ishlash va yangi axborotni yaratish bilan shug’ullanuvchi texnologiyalarni kompyuterlar asosida joriy etish, ya’ni belgilangan faoliyat turini amalga oshiruvchi kompyuter va unda joriy etilgan dasturiy ta’minotni yuritish majmuasi AKT deb yuritiladi [3]. Axborot asri hisoblangan bugungi kunda tarixda birinchi marotaba insoniyat faoliyatining ko’plab sohalari moddiy buyumlar bilan emas, balki axborotlarni qayta ishlash bilan bog’liq bo’lmoqda. Shu sababli, bugungi kunda yoshlarni axborot davrida yashash va ishlashga o’rgatish, ulardan axborotlarni yig’ish, saqlash tahlil qilish va uzatish ko’nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bular o’z navbatida talabalarning ko’plab qobiliyatlarini, shu jumladan, ixtirochilik qobiliyatlarini rivojlantirishda ham muhim asos vazifasini o’taydi, chunki har qanday yangi g’oyani taklif qilishdan ilgari qaralayotgan sohani batafsil o’rganib chiqish, yangi axborotlarni topish va uni tavsiya etilayotgan yechim bilan bog’lashni o’rganish lozim bo’ladi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun esa albatta oddiy inson xotirasida saqlab bo’lmaydigan darajada katta hajmdagi axborotlarni qayta ishlash talab etiladi. AKT imkoniyatlari ushbu muammoni avtomatlashgan o’quv-axborot tizimlari, bilimlar banki va ma’lumotlar banklari vositasida oson va samarali hal qilish imkoniyatlarini yaratadi. Shu munosabat bilan keyingi paytda respublikamizda bu sohaga juda katta e’tibor qaratilgan.

Hozirgi paytda Elektr texnikasi, elektr mexanikasi va elektr texnologiyalari (elektr mashinasozlik) ta’lim yo’nalishi o’quv rejasiga talabalarni axborot va kompyuter texnologiyalarining qo’llanilish sohalari bilan tanishtiruvchi “Texnik tizimlarda axborotlar texnologiyasi”, “Elektr texnologik qurilmalar” kabi fanlar kiritilgan. Amaliyot shuni ko’rsatmoqdaki, axborot va kompyuter texnologiyalarining keng taraqqiyotiga qaramay, ularda bo’lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida foydalanish uchun zaruriy

nazariy va amaliy, ilmiy-uslubiy asoslar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Oliy ta’lim muassasalari Elektr texnikasi, elektr mexanikasi va elektr texnologiyalari (elektr mashinasozlik) yo’nalishi o’quv jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning quyidagi ikki yo’nalishi mavjud.

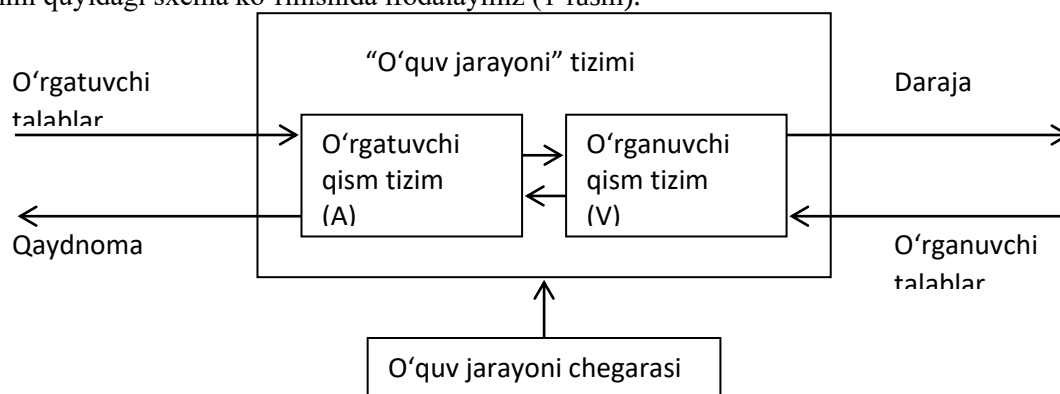
Birinchi yo’nalishda bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlashtirish kompyuter imkoniyatlarini bilishga, turli masalalarni yechishda ulardan foydalanish malakalarini shakllantirishga olib keladi.

Ikkinchi yo’nalishda kompyuter texnologiyalari o’quv-tarbiya jarayonini tashkil etish samaradorligini oshirishning muhim vositasi bo’lib xizmat qiladi.

Oliy ta’lim muassasalari Elektr texnikasi, elektr mexanikasi va elektr texnologiyalari (elektr mashinasozlik) yo’nalishi o’quv jarayonida AKTdand foydalanishning asosiy maqsadi – bu bo’lajak muhandislarning intellektual imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat [4]. Hozirgi vaqtda o’qitish tushunchasining o’zi o’zgarib bormoqda, bilimlarni o’zlashtirish esa axborotdan foydalana olishga, uni kompyuter yordamida egallashga o’z o’rnini bermoqda. O’quv jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish to’laligicha qonuniyatga mos hodisadir. Faqat ta’limda ulardan foydalanishning samaradorligi o’qituvchi-talaba o’zaro aloqasi tizimida kelib chiqadigan murakkab o’zaro aloqalarning o’rnini bosishi haqidagi aniq tasavvurlar bilan bog’liq. AKT o’qitishning maqsad va mazmunini o’zgartiradi, uning yangi metodlari va tashkiliy masalalari paydo bo’ladi.

Zamonaviy texnologiyalar (elektron pochta, internet, Web-texnologiya, multimediya texnologiya, masofaviy o’qitish va boshqalar) o’quv jarayonida foydalanish ularning ilmiy-metodik asoslarini chuqur o’rganishni talab etadi. Jumladan, bu jarayonga “inson-kompyuter” tizimi sifatida qarash bir qator o’z yechimini kutayotgan muammolarni keltirib chiqaradi. Bu tizimda boshqa har qanday tizimdagi kabi boshqaruvchi va boshqariluvchi obyektlar bo’lib, ular orasida to’g’ri va teskari aloqalar mavjuddir. Ushbu tizimga yangi obyekt sifatida kiritilgan va AKTning asosini tashkil etgan zamonaviy kompyuter o’quv jarayonidagi aloqalari o’z ta’sirini o’tkazadi, bu esa o’z navbatida ta’lim berish metodida ma’lum o’zgarishlarga olib keladi.

Ana shularni e’tiborga olib biz “inson-kompyuter” o’qitish tizimini loyihalashning tuzilmaviy-tizimli tahlilini qarab chiqamiz. O’quv jarayonida ishtirok etuvchilar tarkibi uchun quyidagi belgilashlarni kiritamiz: A – “o’rgatuvchi qism tizim”; V – “o’rganuvchi qism tizim”. O’rgatuvchi qism tizim axborot tashuvchi, o’rganuvchi qism tizim esa axborot qabul qiluvchi yoki iste’molchi bo’lib hisoblanadi. U holda bu qism tizimlarning o’zaro bir-biri bilan va tashqi muhit bilan o’zaro ta’sirlashuvi tizimda biz o’quv jarayoni deb ataydigan signallar almashinuvini bildiradi. Yuqorida qayd etilganlarning barchasini e’tiborga olib o’quv jarayonini quyidagi sxema ko’rinishida ifodalaymiz (1-rasm).

1-rasm. O’quv jarayonida qism tizimlarning o’zaro ta’sirlashuv sxemasi

Bo’lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini raqamlashtirish quyidagilarni o’z ichiga oladi:

ta’limda o’quv-metodik ishlarni tashkil etish; bo’lajak muhandis va uning rolini o’zgartirishga bo’lgan talablarni ortishi;

axborot resurslarining mumkin bo’lgan hajmining to’satdan ortishi;

axborot xizmati ko’rsatishning ahamiyati o’sishi, ayniqsa, ta’limiy va ilmiy harakterdaligi;

bo’lajak muhandislarni tayyorlashda virtual stendlar va laboratoriyalardan foydalanishning ta’lim samaradorligiga ijobiy ta’sir ko’rsatishi;

dasturiy ta’minotlarning yaratilishi asosida bo’lajak muhandislarning mashg’ulotlarni yaqqol tasavvur qilishlariga imkoniyat yaratilishi va boshqalar.

Shu bilan birga, bo’lajak muhandislarni tayyorlash jarayonini raqamlashtirish quyidagi o’ta muhim masalalarni hal qilishni ta’minlaydi:

energetik ta’lim sifati va samaradorligini oshirish;
ta’lim olish ko’rgazmaliligini ta’minlash va uni osonlashtirish;
milliy ta’limning jahon ta’lim tizimiga integratsiyalashuvini ta’minlash;
energetika ta’limi jarayonida o’qitishni individuallashtirish va differensiyalash;
teskari aloqani ta’minlash va o’quv faoliyatini nazorat qilish;
energetika ta’limi jarayonida mashq qilish va mustaqil tayyorgarlikni tashkil etish;
o’quv vaqtini tejash;
o’quv axborotlarni kompyuter orqali vizuallashtirish;
o’rganilayotgan hodisa va jarayonlarni modellash;
kompyuterda laboratoriya mashg’ulotlarini bajarish;
ma’lumotlar bazasini yaratish va undan foydalanish;
axborot madaniyatini shakllantirish va boshqalar.

Bo’lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoniga kompyuterlarni qo’llashning shakl va metodlarini belgilashda, ularning yangi texnik yechimni yaratishdagi axborotlarga bo’lgan ehtiyojini qondirishi va uni amalga oshirishning samarali yo’llarini ishlab chiqishda foydalanishni e’tiborga olish lozim. Bundan kelib chiqqan holda bo’lajak muhandislarning AKTdan foydalanishligini takomillashtirishdagi vazifalari tahlili asosida, bu jarayonda kompyuterlarni qo’llashning quyidagi asosiy yo’nalishlarini belgilab oldik:

1. Ta’lim jarayonining aniq masalalarni hal qilishga yordam beruvchi didaktik vosita sifatida.
2. bo’lajak muhandislarni mutaxassislik fanlarini o’zlashtirishida axborotlar bilan ta’minlanganlik darajasini oshirishga xizmat qiluvchi didaktik vosita sifatida.
3. Bo’lajak muhandislarni tayyorlashdagi politexnik yo’nalishni amalga oshirishni ta’minlovchi vosita sifatida.

Biz o’z tadqiqotimizda bo’lajak muhandislarini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida ularda raqamli texnologiyalardan foydalanishning ko’nikma va malakalarini shakllantirishning asosi sifatida kompyuterlar vositasida amalga oshiriladigan dasturlashtiriladigan ta’lim metodidan foydalandik.

Dasturlashtirilgan ta’limni amalga oshirishda kompyuterlardan foydalanishning qulayligi shundaki, unda test savoliga noto’g’ri javob berilgan vaqtda, talabada ishlab chiqilgan axborot ta’limi muhitidan qo’shimcha ma’lumotlar olib vazifani bajarishga qayta kirishish imkoniyati mavjud [5].

Bo’lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida AKTni qo’llashni amalga oshirishdagi asosiy vazifalardan biri – axborotlarni topish va qayta ishlash bilan bog’liq bo’lganligi sababli, kompyuterlarning bu jarayonga axborot bilan ta’minlovchi didaktik vosita sifatida qo’llanilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Ma’lumki, kompyuterlar axborotlarni yig’uvchi, saqllovchi, qayta ishllovchi va uzatuvchi qurilma sifatida ishlaydi. Bo’lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda kompyuterlarni qo’llash ta’lim sifati oshirishga xizmat qiluvchi didaktik vosita bo’lishi bilan birga, talabalarda ushbu texnika imkoniyatlari to’g’risidagi tushunchalarning tegishli masalalarni yechish jarayonida hosil qilinishi bilan ham belgilanadi. Zamonaviy ishlab chiqarish va uni boshqarish jarayonlari talabalaridan kelib chiqib AKT ikki guruhga bo’linadi. Ularning birinchisi matn muharrirlari, elektron jadvallar, ma’lumotlar bazasi, grafik muharrirlar, multimedia va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan bo’lib, universal tipdagi AKT deb ataladi. Maxsus AKT deb nomlanuvchi ikkinchi guruhga esa ma’lum bir ixtisoslashgan yo’nalishdagi faoliyatni amalga oshirishda foydalaniluvchi kompyuterli texnologiyalar, masalan, o’qitishning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kiradi.

O’qitishning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari har qanday ta’lim texnologiyasining asosiy qismi bo’lgan bilim berish va uni qabul qilish jarayonlarini kompyuterlashtirish natijasida vujudga kelgan o’qituvchining texnologiyasi bo’lib, o’qituvchi undan o’qitishning texnik vositasi sifatida foydalanadi, darsga tayyorlanadi va uni tashkil qiladi, o’quvchilar bilimni nazorat qiladi hamda ularga vazifalar beradi. Hozirgi kundagi va yaqin bo’lajak ta’lim tizimini takomillashtirishda kompyuterlashtirishning eng asosiy vazifasi - o’qitishda AKTni qo’llashning eng yangi metodlarini yaratish va ularni ta’lim jarayoniga olib kirishdan iborat bo’ladi [6].

Yuqoridagi talqinlardan kelib chiqqan holda kompyuterlardan foydalanish tartibini o’rgatuvchi, ko’nikma hosil qiluvchi va nazorat qiluvchi vazifalarni bajarishdan iborat deb belgilash maqsadga muvofiqdir. O’rgatuvchi tartibda ishlashda kompyuter o’rgatuvchi dastur yordamida talabaning egallagan bilim darajasiga mos holda yangi bilimlarni egallashiga xizmat qiladi. Ko’nikma hosil qilish tartibida ishlashda kompyuter chizmalarini bajarish, ixtiro texnik yechimini tavsiflovchi buyumni yasashning texnologik hujjatlarni ishlab chiqishni osonlashtiruvchi vosita sifatida ishlaydi. Nazorat tartibida ishlashda kompyuter talabaning test savollariga bergan javoblarini hisoblab, talaba va o’qituvchi bilan teskari aloqani amalga oshirib boradi. Yo’l qo’yilgan hatoni tuzatish uchun talabani qo’shimcha axborotlar bilan ta’minlaydi

va qo'yiladigan masalalarni murakkablik darajasiga ko'ra oddiydan murakkabga o'tib boruvchi ketma-ketlikda amalga oshirish imkonini beradi. Shunday qilib, bugungi kunda raqamli texnologiyalarning ijodiy sohada erishgan darajasi va ularning bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini amalga oshirishdagi o'rni haqidagi savolga quyidagicha javob berish mumkin: kompyuterlar o'z imkoniyatlarini majmui vositasida u bilan ishlovchi insonga o'z qobiliyatlarini to'la rivojlantirish uchun erkinlik yaratadi. Endilikda, inson butun umr bitta sohada ixtisoslashib qolmasdan turli sohalarida o'z bilimini kengaytirish, turli tadqiqotlar o'tkazish va hayotdagi o'zining asl o'rnini topish uchun zarur vaqtga ega bo'ladi. Oxir-oqibatda inson ma'lumotlarni yig'ib, qayta ishlovchi sifatidagi mashinaga tobe mavjudot emas, balki butun jarayonlarning boshqaruvchisi bo'lib qoladi. Bu ma'noda raqamli texnologiyalari butun insoniyatning hayot tarzini va mehnat shaklini o'zgartirib, uni o'z bilimlarini chuqurlashtirishga, malakasini oshirishga keng imkoniyatlar yaratadi.

O'qitishning raqamli texnologiyalaridan didaktik vosita sifatida ta'lim tizimida foydalanishning samaradorligi quyidagi holatlar bilan belgilanadi:

1. Zamonaviy o'qitishning raqamli texnologiyalari talabalarga axborotlarning noan'anaviy manbaalariga murojaat qilish imkoniyatlarini ochib beradi, mustaqil ishlar samaradorligini oshiradi va ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

2. O'qitishning raqamli texnologiyalari qo'yilgan metodik maqsadlarni amalga oshirishi uchun o'qituvchiga o'qitishning turli shakllaridan va ularning majmuasidan foydalanish, ya'ni zaruriy ta'lim muhitini barpo etish imkonini beradi. O'qitishning raqamli texnologiyalaridan foydalanishda o'qituvchi kompyuterlashtirilgan o'qitish va nazorat qilish dasturlarini sharoitdan kelib chiqib o'zgartirish imkoniga ega bo'ladi.

3. Avtomatlashtirilgan o'quv-axborot tizimida foydalanishga asoslangan o'qitishning axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash natijasida o'qituvchilar o'zlarining axborot bilan ta'minlanganlik darajalarini oshiribgina qolmay, balki deyarli butun dunyodagi axborot jamlamalaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

“Raqamli texnologiyalar o'rni va muammosini hal qilish uchun kerak bo'lgan ayrim fanlar bo'yicha kurslardan hosil bo'lgan bilimlarni, dalil va tushunchalar yoki, axborotlarni talabalardan ijodiy qayta ishlash talab etiladi. Zarur ma'lumotlar va harakatlarni taqqoslash, tahlil qilish va umumlashtirish ijodiy izlanish elementlarini shakllantirishga va oqilona usullarni tanlashga olib keladi. Pedagogik faoliyatning umumiy maqsadlari fanlararo aloqalarni rivojlantirish orqali umumiy muammolarni hal qilish” [7].

Elektr mashinalari fanini 60710700 Elektr texnikasi, elektr mexanikasi va elektr texnologiyalari (elektr mashinasozlik) ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga o'rgatish jarayonida bo'lajak muhandislarga nazariy, amaliy, laboratoriya va mustaqil ta'lim mashg'ulotlarining barcha mavzularini raqamli texnologiyalardan foydalanish asosida o'qitish mumkin. Raqamli texnologiyalar mashg'ulotlarda qo'llansa, ta'lim oluvchi o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilimlarni, mavzularni o'zlashtirish va tasavvur qilishini tezlashtirish imkonini yaratadi. Raqamli ta'lim texnologiyalaridan didaktik vosita sifatida ta'lim tizimida foydalanishning samaradorligi quyidagi holatlar bilan belgilanadi:

1. “Raqamli ta'lim texnologiyalari asosida talabalarga o'qitish, axborotlarning noan'anaviy manbalariga murojaat qilish imkoniyatlarini ochib beradi. Mustaqil ishlar samaradorligini oshiradi va kreativ faoliyat bilan shug'ullanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi”.

2. “Raqamli ta'lim texnologiyalariga moslashgan o'quv-metodik maqsadlarni ro'yobga chiqarish uchun o'qituvchiga ta'limning turli shakllaridan va ularning majmuasidan foydalanish hamda mukammal ta'lim muhitini barpo etish imkonini beradi. Ta'lim-tarbiya jarayonida raqamli ta'lim texnologiyalardan foydalanishda o'qituvchi axborotlashtirilgan o'qitish metodikasi va nazorat qilish dasturlari sharoitdan kelib chiqib yangi g'oya va qo'shimcha fikrlar kiritish imkoniyatlarini yaratadi”.

3. Avtomatlashtirilgan o'quv-axborot tizimida foydalanishga moslashgan o'qitishning raqamli ta'lim sifatini yangi texnologiyalarni amalga oshirish natijasida o'qituvchilar o'zlarini elektron axborot bilan ta'minlanganlik bosqichlarini oshiribgina qolmay, balki deyarli o'qishga kerak bo'ladigan dunyodagi elektron axborot jamlamalaridan, foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

“Raqamli texnologiyalar kompyuter va mobil aloqa vositalari asosida o'quv-bilish jarayonini qisman yoki to'liq dasturlashtirishga moslashtirilgan didaktik vosita sanaladi. Ular ta'lim-tarbiya jarayoni sifati va samaradorligini rivojlantirishning strategik shakllaridan biri hisoblanib, o'qitishning innovatsion texnologiyalarining vositasi sifatida amaliyotda qo'llaniladi. Pedagogik dasturlashtirilgan vositalari dinamik illyustratsiyalar, ovoqli jarayonlar, animatsiyalar kabi effektlarni amalga oshiruvchi dasturlardan foydalanib yaratiladi”.

Raqamli ta'lim texnologiyalari quyidagi turlarga ajraladi: o'rgatuvchi dasturlar, test dasturlari, mashq qilish uchun dasturlar, o'qituvchi ishtirokidagi virtual o'quv muhitini shakllantiruvchi dasturlar.

Raqamli ta’lim texnologiyalari tarkibiga: o’quv fani bo’yicha aniq didaktik maqsadlarga erishishga yo’naltirilgan dasturlar, texnik va metodik ta’minot, qo’shimcha yordamchi vositalar kiradi.

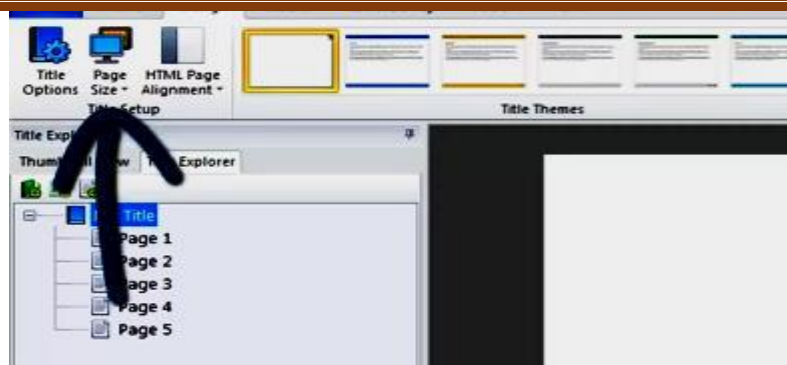
Elektr mashinalari fani bu o’qituvchi rahbarligida talabalar tomonidan bajariladigan aqliy va jismoniy faoliyatlar jarayonidan iborat bo’lib, yakuniy natijada ularning mehnat qurollari, vositalari va jarayonlari haqidagi bilimlarini hamda ma’lum sohadagi ishlab chiqarish mehnatini bajarish uchun zarur amaliy ko’nikma va malakalarini egallashlariga, ongli ravishda kasb tanlashga hamda jamiyat va shaxs farovonligi yo’lida mehnat faoliyatiga qo’shilishlariga imkon beruvchi shaxsiy sifatlarini va tafakkurlarini rivojlantirishga qaratilgan o’quv fanidir. Lectora dasturida tayyorlangan elektron o’quv qo’llanmaning tashkiliy tizimi “Lectora dasturi Ogayo shtatida joylashgan Trivantis Sorporation jamiyatida 1999-yilda Timoti D. Loudermilk tomonida yaratilgan. Hozirgi vaqtga kelib dasturdan 64 dan ortiq davlatlarda foydalanib kelinmoqda. Lectora dasturi masofali ta’lim jarayonida elektron o’quv kontentini yaratish uchun va elektron o’quv majmualarni yaratish imkoniyatini beruvchi dastur hisoblanadi.

Dastur asosan: masofali ta’lim kurslarini yaratishda; taqdimot fayllarini yaratishda; nazorat testlarini yaratishda; ppt formatidagi fayllarini boshqa ta’lim formatlariga (SSORM yoki AISS) o’tkazishda; intellektual o’qitish kurslarini yaratishda keng foydalaniladi. Lectora dasturida yaratilgan kurslarni elektron ta’lim standartlari bo’lmish SSORM va AISS larda nashr etish mumkin. Shuningdek, Lectora dasturi hozirda mavjud bo’lgan LMS tizimlar talablari bilan mos keladi. Lectora dasturida yaratilgan o’quv kurslarini bir tugmani bosish orqali ularni dinamik web sayt ko’rinishda, HTML, SD disklarda ishlaydigan, bitta faylga yig’ilgan exe ko’rinishda, SSORM va AISS standartlarida hech qanday dasturlash tillarini bilmasdan ham o’tkazish mumkin. Shuningdek, Lectora dasturi orqali nazorat ishlarining elektron ko’rinishini tashkillashtirish mumkin, xususan 7 xil (yolg’on-rost, bitta to’g’ri javobli, bir necha to’g’ri javobli, moslikni topish, esse, qisqa javob kiritishli, hot point) shaklidagi elektron testlar, so’rovnomalarni yaratish mumkin. Elektron nazorat yakunida Lectora dasturi elektron pochta orqali va tashqi SGI skript, XML, SSORM, AISS ili LRN standartlariga asosan natijalarni olish yoki yuborish mumkin. Lectora dasturi dasturchilar uchun yaratilmagan bo’lsa-da, oxirgi chiqqan versiyalarida dasturlash tilidan xabardor bo’lgan foydalanuvchilar uchun kengaytirilgan ilovalari bilan boyitildi. Bu esa o’z navbatida dasturlash tilidan xabardor bo’lgan foydalanuvchilar uchun katta imkoniyatdir” [8].

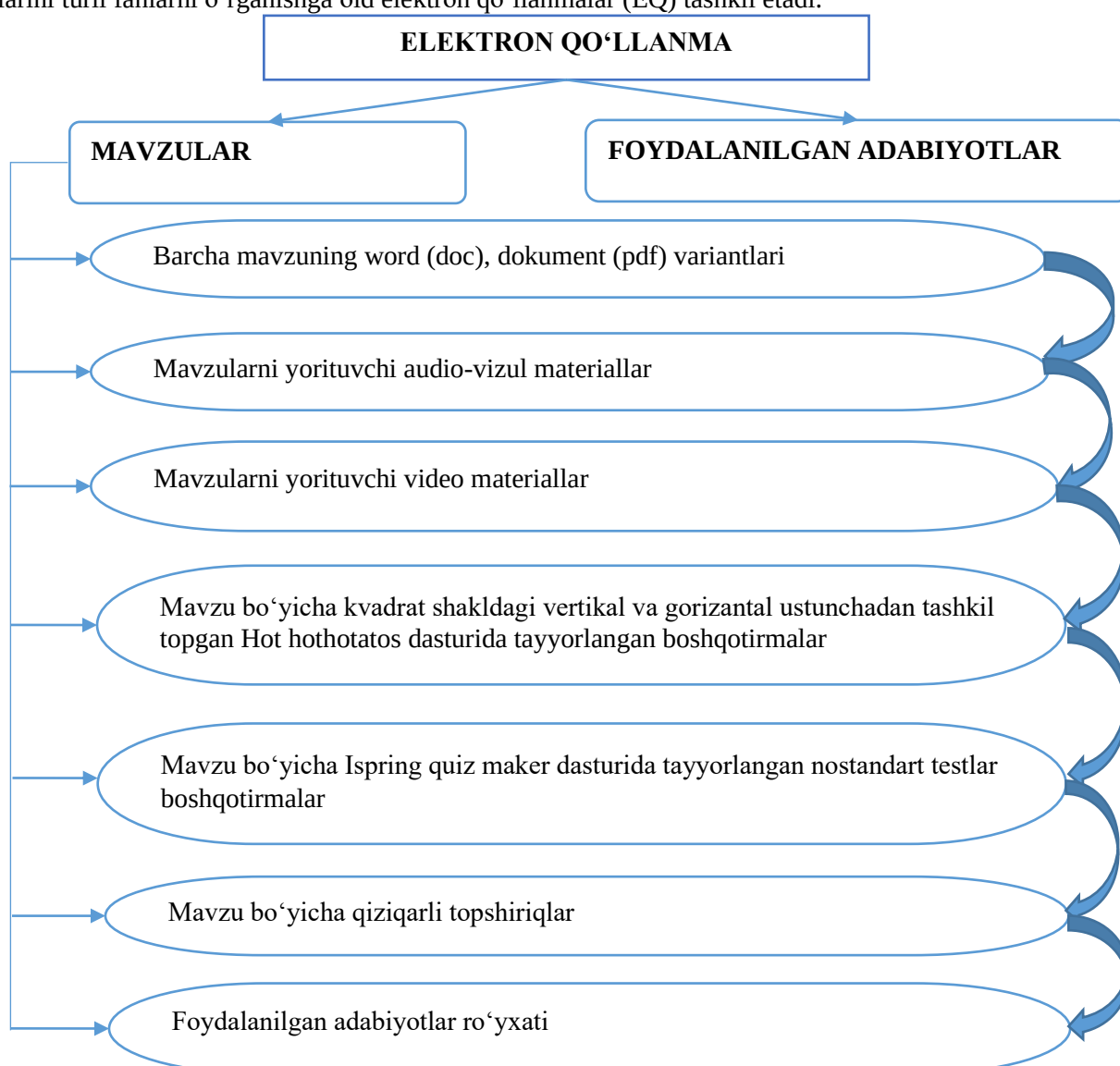
2-rasm. Lectora dasturining ishga tushirish oynasi

Dasturni ishga tushirganda 2-rasmdagi ko’rinishga ega bo’ladi: Lectora dasturining asosiy oynasi: sarlavha imkoniyatlari, sahifa o’lchami va HTML sahifa joylashuvi. Bunda kerakli sozlashlarni bajarib, ishga tayyorlab olamiz. Lectora – all inclusive muhit bo’lib imkoniyatlari keng bo’lgan, ko’rgazmali grafika amaliy dasturlari sirasiga kiradi va matn, rasm, chizma, grafiklar, animatsiya effektlari, ovoz, videorolik, Java, Streak va boshqalardan tashkil topgan slaydlarni yaratish imkonini beradi. 2-rasmdagi oynadagi holatga ko’ra keyingi yangi bo’sh nom, dizayn ustasi va mening andozalarim bo’limlari mavjud. Lectora muhitida yaratilgan multimediali ma’ruzaning ko’rinishi. Lectora dasturi bu-internet, telegram messenjeri, elektron pochta yordamida yuklab olish yoki fleshkartalar, kompakt disklar va shu kabilar yordamida bir kompyuterdan ikkinchi kompyuterga uzatish, saqlash va o’rnatish imkoniyatiga ega va ulardan interfaol, rang-barang, multimediali elektron darslik, elektron metodik majmualar tayyorlashga mo’ljallangan keng imkoniyatli va ishlatishga qulay bo’lgan dasturiy vosita bo’lib, undan ta’lim va tarbiya jarayonida foydalanishga moslashtirilgan.

3-rasm. Lectora dasturining asosiy oynasi

Mazkur kompyuter ilovasiga: “Insonlararo kommunikatsiya vositalari (elektron pochta, telefon aloqasi, shatlar, forumlar, videokonferensiyalar va boshqalar), tashqi va ichki axborot resurslariga ulanish, shuningdek, o‘quvchilarga taqdim etiladigan axborot resurslarining o‘zi kiradi. OTM asosiy axborot resurslarini turli fanlarni o‘rganishga oid elektron qo‘llanmalar (EQ) tashkil etadi.

4-rasm. Lectora dasturida tayyorlangan EQning tashkiliy tuzilmasi

EQ deyarli barcha axborotli materiallarni yagona axborot majmuasiga jamlash imkonini beradi. Bundan tashqari, unda hozirgi kunda talab etiladigan zarur interaktivlik, ko‘rgazmalilik, mobillik, ixchamlilik va ularni ko‘paytirishda kam xarajat sarflash, ko‘p variantlilik, ko‘p bosqichlilik hamda tekshirish uchun topshiriqlar va testlar hajmining ko‘p bo‘lishini ta‘minlaydi. Zamonaviy EQLarning ishlatuvchiga,

mashgʻulotlarda, ayniqsa, auditoriyadan tashqari mashgʻulotlar jarayonida oʻquvchilarning mustaqillik va faollik, oʻz-oʻzi bilan ishlash koʻnikmalarini shakllantirish va rivojlantirish imkoniyatini yaratadi”. Oʻquv-bilish jarayonida EQLardan foydalanish taʼlim oluvchilarga oʻrganayotgan fan boʻyicha axborotni toʻlaonli oʻzlashtirish, oʻquv materialini oʻqituvchining yordamisiz oʻzlashtirishini taʼminlash, oʻquv-bilish jarayonini yaxlitlash, egallagan bilimni nazorat qila olish, kamchiligini koʻra bilish hamda eng asosiysi oʻquv-bilish jarayonining samaradorligini rivojlantirishga yordam beradi [9].

Raqamli texnologiyalar asosida yaratilgan EQLarning ishlatuvchi uchun qulayligiga mashgʻulotlarga oʻquvchilarning qiziqishini oshirishga hamda butun mavzuni oʻzlashtirish jarayonining koʻtarinki ruhda oʻtishini taʼminlash xususiyati hisoblanadi. Shuningdek, sanab oʻtilgan xususiyatlariga ustuvorlik berish asosida Lectora dasturida tayyorlangan EQning tashkiliy tuzilishi 4-rasmda keltirilgan. EQdan foydalanishda texnik ijodkorlik va dizayn oʻquv predmeti mazmunining rivojlanishiga va transformatsiyasiga olib kelsa, texnologik jihatdan oddiylıkdan murakkablik tamoyillariga boʻysunishga olib keladi. EQ foydalanuvchini zeriktirib qoʻymaslik uchun animatsiyali va multimediali axborotlarga boy boʻlishi, fandan zarur oʻquv axborotlarini qidirib topishda qulay boʻlishi kerak. Bundan tashqari EQ oddiy darsliklardan farqli ravishda shunday ishlab chiqilishi kerakki, u quyidagilarni taʼminlasin:

kompleksning mazmunini mayda (toʻliq) tashkil etish; interaktivlik — foydalanuvchi harakati bilan bogʻliq holda maʼlumotlar namoyishini oʻzgartirish qobiliyati, shuningdek, oʻrganish sarlavhasini oʻzgartirish qobiliyati; gipotetik maʼlumotlarning gipermatnli tuzilishi (taʼriflarga qoʻshiladi); vizual maʼlumotlardan foydalanish — turli xil rasmlar va harakatlar va boshqa aralash vositalar; “Axborotni mustahkamlash, olingan maʼlumotlarni nazorat qilish va baholash uchun elektron oʻquv-uslubiy majmuaga joriy qilingan hayotiy va boshqaruv apparatlaridan foydalanish; turli elektron yozuvlar va real oʻquv materiallariga ulanishlar (giperhavolalar) ramkasidan foydalanish imkoniyati”. Yuqorida sanab oʻtilgan xususiyatlarni taʼminlash uchun elektron oʻquv metodik majmualarni yaratuvchilar elektron oʻquv metodik majmualarga qoʻyiladigan talablardan tashqari majmua uchun mundarijani loyihalash texnologiyasi boʻyicha bilim va koʻnikmalarga ega boʻlishi kerak. EQLarni ishlab chiqishdagi eng asosiy masala bu EQLarning sifatidir. Sifatli ishlab chiqilgan EQ turli xil didaktik materiallar va taʼlim resurslarini oʻz ichiga oladi. Bunday EQ birinchi oʻrinda fanni mustaqil oʻrganuvchi foydalanuvchilar uchun moʻljallangan boʻlishi va maʼlumotlarni yetkazish usullari bilan farq qilishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Oʻktamov D.O. Taʼlim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning meʼyoriy-huquqiy asoslari. Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari “Xalqaro ilmiy-texnik” anjuman materiallar toʻplami №2 2023 yil 13-oktabr, 339-342.
2. Oʻktamov D.O. Boʻlajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda raqamli texnologiyalarning oʻrni va ahamiyati. Ilmiy metodik jurnal 2024 yil №2/2 131-136.
3. Oʻktamov D.O. Boʻlajak muhandislarni tayyorlashda raqamli texnologiyalardan foydalanishning metodik tizimi. Oʻzbekistonda professional taʼlim 2024 yil №1, 52-58.
4. Axmedov J.R., Nurov U.X., Oʻktamov D.O. Axborotlashtirilgan taʼlim muhitida muxandis-pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyorlash metodikasining texnologik xaritasi. “Kompyuter lingvistikasi: muammo va yechimlar” Xalqaro ilmiy-amaliy online konferensiya. – Toshkent. 19.04.2021 yil. 29-36 bet.
5. Oʻktamov D.O. Raqamli taʼlim texnologiyalari boʻlajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash vositasi sifatida. Oliy taʼlimni raqamlashtirish muhitida innovatsion texnologiyalar: Muammo va yechimlar xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya 2024yil 14-15 mart 105-109.
6. Hamidov J.A, Murodova A.Y. (2023) Technology for development of professional and technical component of future engineers through virtual educational technology Atamuratov RK The educational advantages of virtual reality technologies. The Competing Science and Technology International Journal, 4 May 2023, pp. 87-90.
7. Murodova A.Y. (2023) Virtualization in the training of engineers as a factor of increasing scientific efficiency. Academic Research Journal 2023. Pages 184-189 .
8. Murodova A. Program-didactic possibilities of using virtual educational technologies in preparing future engineers for professional activity//AIP Conference Proceedings. – AIP Conf. Proc 3244, 030037 (2024) №. 1.
9. Hamidov J.A., Murodova A.Y. Technology of development of professional and technical component of future engineers by means of virtual education technology //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. A1. – C. 306-311.

TIBBIYOT OLIY TA'LIMIDA RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH MODELI

Ermetov Erkinbay Yaxshivayevich,

Toshkent Davlat tibbiyot universiteti,

“Biotibbiyot muhandisligi, informatika va biofizika kafedrası” dotsenti

Ushbu maqolada tibbiyot oliy ta'limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirishning konseptual modeli taklif etiladi. Model zamonaviy raqamli sog'liqni saqlash talablariga mos ravishda tibbiyot talabalari uchun axborot texnologiyalari, klinik axborot tizimlari, sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili bo'yicha asosiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Tadqiqotda kompetensiyaga asoslangan yondashuv, aralash ta'lim, simulyatsiya va raqamli platformalardan foydalanish mexanizmlari yoritilgan. Taklif etilgan model ta'lim sifati va klinik qaror qabul qilish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: raqamli kompetensiyalar, tibbiyot ta'limi, raqamli tibbiyot, axborot texnologiyalari, oliy ta'lim, sun'iy intellekt, klinik axborot tizimlari, e-learning, simulyatsion ta'lim.

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ВЫСШЕМ МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

В статье предлагается концептуальная модель формирования цифровых компетенций в системе высшего медицинского образования. Модель ориентирована на развитие у студентов медицинских специальностей ключевых навыков в области информационных технологий, клинических информационных систем, искусственного интеллекта и анализа медицинских данных с учетом современных требований цифрового здравоохранения. В исследовании раскрываются механизмы применения компетентностного подхода, смешанного обучения, симуляционных методов и цифровых образовательных платформ. Предлагаемая модель направлена на повышение качества подготовки медицинских кадров и эффективности принятия клинических решений в условиях цифровизации здравоохранения.

Ключевые слова: цифровые компетенции, медицинское образование, цифровая медицина, информационные технологии, высшее образование, искусственный интеллект, клинические информационные системы, электронное обучение, симуляционное обучение.

A MODEL FOR DEVELOPING DIGITAL COMPETENCIES IN HIGHER MEDICAL EDUCATION

This article proposes a conceptual model for the development of digital competencies in higher medical education. The model is designed to address the current demands of digital healthcare by fostering essential skills among medical students in information technologies, clinical information systems, artificial intelligence, and medical data analytics. The study highlights the application of a competency-based approach, blended learning strategies, simulation-based training, and digital educational platforms. The proposed model contributes to improving the quality of medical education and enhancing the effectiveness of clinical decision-making in the context of healthcare digitalization.

Keywords: digital competencies, medical education, digital medicine, information technologies, higher education, artificial intelligence, clinical information systems, e-learning, simulation-based learning.

So'nggi yillarda sog'liqni saqlash tizimining jadal raqamlashtirilishi tibbiyot sohasida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Elektron tibbiy hujjatlar, klinik axborot tizimlari, telemeditsina, sun'iy intellekt asosidagi diagnostika va tibbiy ma'lumotlar tahlili kabi texnologiyalar zamonaviy tibbiy amaliyotning ajralmas qismiga aylandi. Ushbu jarayonlar tibbiyot mutaxassislariga qo'yiladigan kasbiy talablarni ham sezilarli darajada o'zgartirib, an'anaviy klinik bilim va ko'nikmalar bilan bir qatorda raqamli kompetensiyalarga ega bo'lishni taqozo etmoqda. Shu sababli tibbiyot oliy ta'limi tizimi oldida kelajak shifokorlarini raqamli sog'liqni saqlash muhitida samarali faoliyat yurita oladigan mutaxassislar sifatida tayyorlash muhim vazifaga aylandi. Raqamli kompetensiyalar tibbiyot sohasida axborot texnologiyalaridan ongli va samarali foydalanish, klinik axborot tizimlari bilan ishlash, tibbiy ma'lumotlarni tahlil qilish, sun'iy intellekt vositalarining imkoniyatlari va cheklovlarini tushunish, shuningdek, axborot xavfsizligi va ma'lumotlar maxfiyligini ta'minlash kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Zamonaviy shifokor nafaqat

kasallikni aniqlash va davolash bilan, balki raqamli muhitda tezkor va asosli klinik qarorlar qabul qilish bilan ham shug'ullanadi. Shu bois raqamli kompetensiyalarni shakllantirish tibbiyot ta'limining muhim tarkibiy qismiga aylanishi zarur.

Amaldagi tibbiyot ta'limi tizimida ko'plab hollarda an'anaviy o'qitish usullari ustunlik qiladi. Bunday yondashuvlar raqamli texnologiyalar tez sur'atlarda rivojlanayotgan sharoitda yetarli natija bermasligi mumkin. Talabalar ko'pincha nazariy bilimlarga ega bo'lsalar-da, real klinik muhitda qo'llaniladigan raqamli vositalar bilan ishlashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu holat tibbiyot oliy ta'limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan tizimli va konseptual model ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi. Raqamli tibbiyotning fanlararo xususiyati mazkur jarayonni yanada murakkablashtiradi. Tibbiy axborot texnologiyalarini samarali o'zlashtirish uchun tibbiyot, informatika, ma'lumotlar tahlili, biomuhandislik va etika sohalarining uyg'unlashuvi talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, kompetensiyaga asoslangan ta'lim yondashuvi raqamli kompetensiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv bilim, ko'nikma va kasbiy kompetensiyalarni real amaliy vazifalar bilan bog'lashga imkon beradi hamda talabalarni kelajak kasbiy faoliyatiga tayyorlashda samarali hisoblanadi. Blended learning, ya'ni aralash ta'lim texnologiyalaridan foydalanish raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. An'anaviy auditoriya mashg'ulotlarini onlayn platformalar, elektron o'quv resurslari va virtual muhitlar bilan uyg'unlashtirish talabalarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Simulyatsion ta'lim texnologiyalari esa klinik holatlarni raqamli muhitda modellashtirish orqali talabalarga xavfsiz sharoitda qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Bu esa nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni kamaytirishga xizmat qiladi. Sun'iy intellekt va katta hajmdagi tibbiy ma'lumotlar bilan ishlash zamonaviy sog'liqni saqlash tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Diagnostika, prognozlash va individual davolash rejalarini ishlab chiqishda AI texnologiyalarining qo'llanilishi shifokorlardan ushbu vositalarning ishlash tamoyillarini tushunishni talab qiladi. Shu sababli tibbiyot oliy ta'limida sun'iy intellekt va tibbiy analitika asoslarini o'qitish raqamli kompetensiyalarni shakllantirish jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, sog'liqni saqlashda raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi axborot xavfsizligi va etik masalalarning dolzarbligini oshirmoqda. Tibbiy ma'lumotlarning maxfiyligini saqlash, raqamli tizimlardan mas'uliyat bilan foydalanish va huquqiy me'yorlarga rioya etish bo'yicha bilim va ko'nikmalar har bir bo'lajak shifokor uchun zarurdir. Shu jihatdan, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish modeli nafaqat texnik, balki axloqiy va huquqiy jihatlarini ham qamrab olishi lozim. Tibbiyot oliy ta'limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirishga oid alohida elementlar mavjud bo'lsa-da, ularni yagona tizimga birlashtiruvchi kompleks modellar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Bu esa ta'lim jarayonining uzviyligi va samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun tibbiyot oliy ta'limi sharoitida raqamli kompetensiyalarni shakllantirishning konseptual modelini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot aynan shu muammoni hal etishga qaratilgan bo'lib, unda tibbiyot oliy ta'limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish modeli taklif etiladi. Model kompetensiyaga asoslangan yondashuv, aralash ta'lim, simulyatsiya va raqamli ta'lim platformalaridan foydalanishga asoslanadi. Taklif etilgan yondashuv tibbiyot ta'limi sifatini oshirish, talabalarning raqamli tayyorgarlik darajasini yaxshilash va raqamli sog'liqni saqlash sharoitida samarali klinik qaror qabul qilishni ta'minlashga xizmat qiladi.

So'nggi o'n yillikda sog'liqni saqlash tizimining jadal raqamlashtirilishi tibbiyot ta'limi mazmuni va tuzilmasini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, raqamli sog'liqni saqlash muhitida faoliyat yurituvchi shifokorlar klinik bilimlar bilan bir qatorda axborot texnologiyalari, ma'lumotlar bilan ishlash va raqamli tizimlardan samarali foydalanish bo'yicha yetarli kompetensiyalarga ega bo'lishlari lozim. Shu munosabat bilan tibbiyot oliy ta'limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish masalasi xalqaro miqyosda dolzarb tadqiqot yo'nalishiga aylangan.

Ko'plab tadqiqotlarda “Raqamli kompetensiya” tushunchasi turlicha talqin qilinadi. Ba'zi mualliflar uni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish qobiliyati sifatida izohlasalar, boshqalar raqamli kompetensiyani kasbiy faoliyatda raqamli vositalarni ongli, xavfsiz va samarali qo'llashga imkon beruvchi bilim, ko'nikma va munosabatlar majmui sifatida ko'radilar. Tibbiyot ta'limi kontekstida esa raqamli kompetensiya klinik axborot tizimlari, elektron tibbiy hujjatlar, telemeditsina platformalari, sun'iy intellekt asosidagi qarorlarni qo'llab-quvvatlash tizimlari va tibbiy ma'lumotlar tahlili bilan ishlashni o'z ichiga oladi.

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda tibbiyot ta'limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish asosan kompetensiyaga asoslangan ta'lim modeli doirasida ko'rib chiqiladi. Ushbu yondashuv o'quv jarayonini yakuniy natijalarga, ya'ni talabaning real kasbiy faoliyatda namoyon etishi lozim bo'lgan kompetensiyalariga yo'naltirishni nazarda tutadi. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, kompetensiyaga asoslangan yondashuv raqamli ko'nikmalarni nazariy bilimlar bilan integratsiyalashga va ularni amaliy faoliyatda mustahkamlashga imkon beradi.

Tibbiyot oliy ta’limida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishda aralash ta’lim (blended learning) modeli muhim o’rin egallaydi. Ilmiy manbalarda aralash ta’lim an’anaviy auditoriya mashg’ulotlari va onlayn o’quv muhitlarining uyg’unlashuvi sifatida tavsiflanadi. Elektron ta’lim platformalari, masofaviy kurslar va interaktiv raqamli resurslar talabalarining mustaqil o’rganish faoliyatini faollashtiradi hamda ularning raqamli savodxonligini oshiradi. Tadqiqot natijalariga ko’ra, aralash ta’lim texnologiyalaridan foydalangan holda o’qitilgan tibbiyot talabalari raqamli vositalar bilan ishlashda yuqori natijalarga erishadilar.

Simulyatsion ta’lim texnologiyalari ham tibbiyot ta’limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirishning samarali vositasi sifatida keng yoritilgan. Virtual bemorlar, klinik holatlarning raqamli modellari qo’llash va simulyatsion platformalar orqali o’qitish talabalar uchun xavfsiz va real sharoitga yaqin muhit yaratadi. Ilmiy adabiyotlarda simulyatsiya asosida o’qitish klinik fikrlash, qaror qabul qilish va raqamli tizimlardan foydalanish ko’nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko’rsatishi ta’kidlanadi. So’nggi yillarda sun’iy intellekt va tibbiy ma’lumotlar tahlili masalalari tibbiyot ta’limi bo’yicha tadqiqotlarning muhim yo’nalishiga aylandi. AI texnologiyalarining diagnostika, prognozlash va individual davolash rejalarini ishlab chiqishdagi o’rni oshib borayotganligi sababli, tibbiyot talabalari ushbu texnologiyalarning asosiy tamoyillarini tushunishlari zarur. Ilmiy manbalarda AI’ni o’qitish jarayoniga joriy etish tibbiyot talabalari orasida raqamli fikrlashni rivojlantirishi va klinik qarorlarni tahliliy asosda qabul qilishga yordam berishi qayd etiladi.

Raqamli sog’liqni saqlashda axborot xavfsizligi va etik masalalar ham alohida e’tibor qaratiladigan yo’nalish hisoblanadi. Tadqiqotlarda elektron tibbiy ma’lumotlarning maxfiyligini ta’minlash, ma’lumotlardan noqonuniy foydalanishning oldini olish va raqamli texnologiyalardan mas’uliyat bilan foydalanish shifokorlar uchun zarur kompetensiyalar sifatida ko’rsatiladi. Shu sababli, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish modeli axloqiy va huquqiy jihatlarni ham qamrab olishi lozimligi ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarning aksariyatida raqamli kompetensiyalar alohida komponentlar sifatida o’rganilgan bo’lib, ularni yagona tizimga birlashtiruvchi kompleks modellar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ayrim mualliflar faqat axborot texnologiyalarini o’qitishga e’tibor qaratgan bo’lsa, boshqalari simulyatsiya yoki masofaviy ta’lim texnologiyalarini alohida tahlil qilgan. Bu esa tibbiyot oliy ta’limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirishning uzluksiz va tizimli yondashuvini yaratish zaruratini ko’rsatadi. Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, tibbiyot oliy ta’limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish zamonaviy sog’liqni saqlash tizimi ehtiyojlaridan kelib chiqadigan muhim vazifadir. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv, aralash va simulyatsion ta’lim, sun’iy intellekt texnologiyalari hamda axborot xavfsizligi masalalarini integratsiyalashgan holda qo’llash raqamli kompetensiyalarni samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mavjud ilmiy ishlarda yagona konseptual modelning yetishmasligi mazkur tadqiqotning dolzarbligini asoslaydi va yangi model ishlab chiqish zarurligini ko’rsatadi.

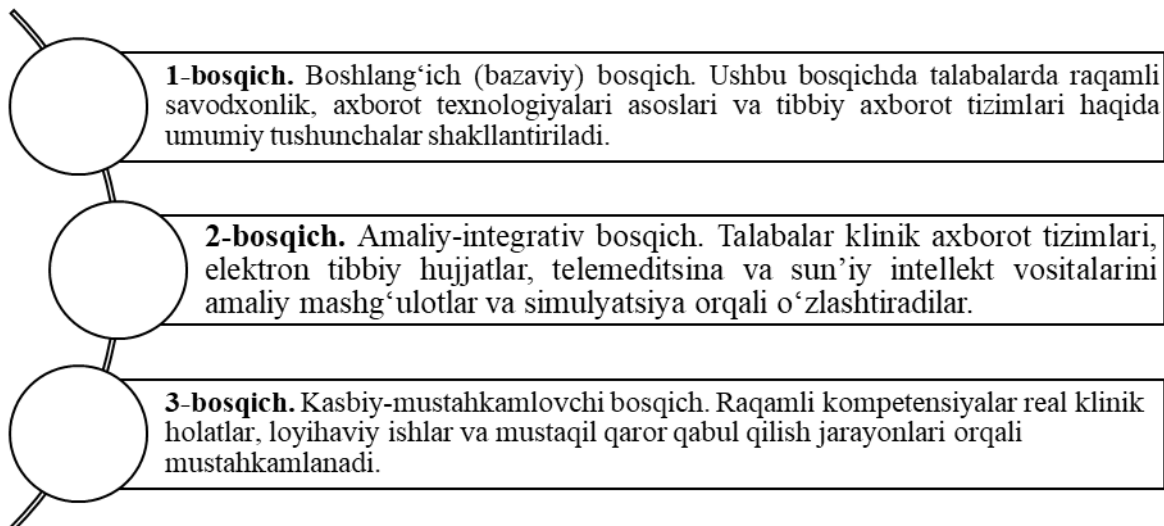
Taklif etilayotgan modelimiz tibbiyot oliy ta’limida raqamli kompetensiyalarni tizimli va bosqichma-bosqich shakllantirishga qaratilgan bo’lib, kompetensiyaga asoslangan yondashuvga tayanadi. Model ta’lim maqsadlari, mazmuni, o’qitish metodlari, raqamli vositalar va baholash mexanizmlarining o’zaro uzviy bog’liqligini ta’minlaydi. Modelning asosiy maqsadi — bo’ljak shifokorlarni raqamli sog’liqni saqlash muhitida samarali faoliyat yurita oladigan, klinik qarorlarni raqamli texnologiyalar yordamida asoslaydigan mutaxassis sifatida tayyorlashdan iborat (1-jadval).

1-jadval.

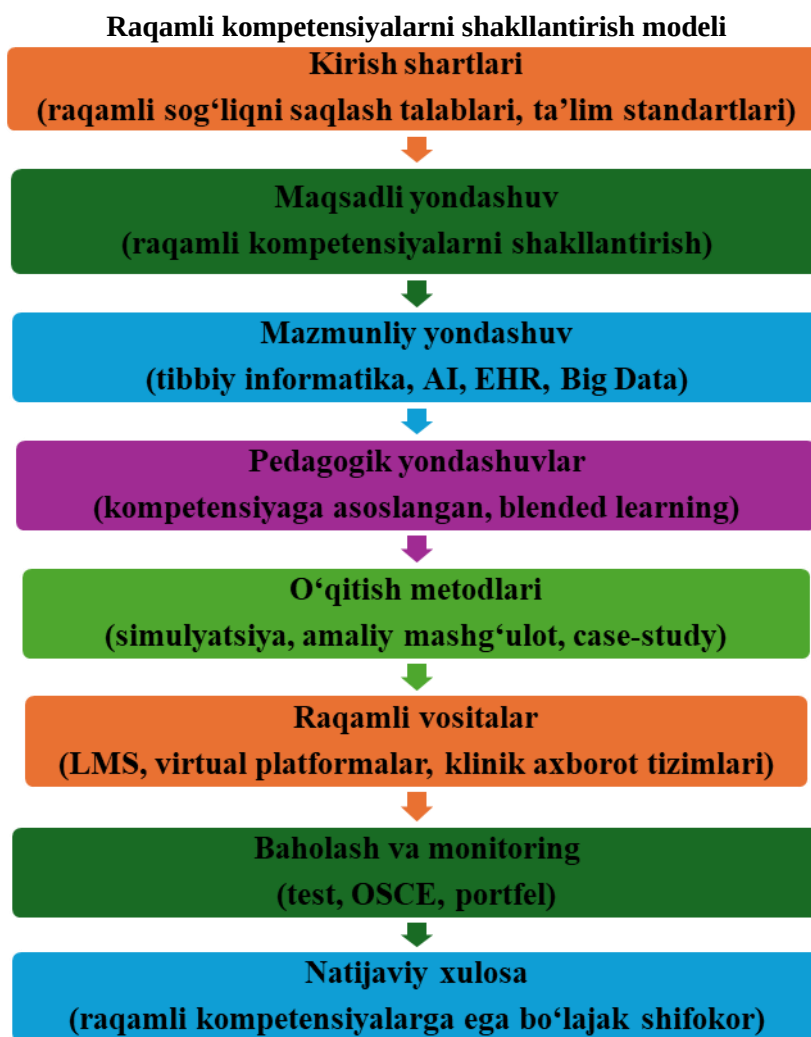
Raqamli kompetensiyalarni shakllantirish modelining tarkibiy tuzilishi

Model komponenti	Mazmuni	Amalga oshirish vositalari
Maqsadli yondashuv	Tibbiyot talabalari raqamli kompetensiyalarini shakllantirish	Ta’lim standartlari, raqamli sog’liqni saqlash talablari
Mazmuniy yondashuv	Tibbiy informatika, EHR, AI, Big Data, telemeditsina, axborot xavfsizligi	O’quv fanlari, modul va mavzular
Pedagogik yondashuvlar	Kompetensiyaga asoslangan, tizimli va integrativ yondashuv	Blended learning, PBL, case-study
O’qitish metodlari	Amaliy, interaktiv va simulyatsion o’qitish	Virtual laboratoriyalar, klinik holatlar
Raqamli vositalar	Raqamli ta’lim va klinik platformalar	LMS, simulyatorlar, EHR trening muhiti
Baholash mezoni	Raqamli kompetensiyalar darajasini aniqlash	Testlar, OSCE, portfel, loyiha ishlari
Natijaviy xulosa	Raqamli jihatdan tayyor mutaxassis	Klinik qaror qabul qilish samaradorligi

Modelning asosiy bosqichlari. Taklif etilayotgan model uch asosiy bosqichni o‘z ichiga oladi:

Taklif etilayotgan model tibbiyot oliy ta'limi jarayonida raqamli kompetensiyalarni tizimli ravishda shakllantirish imkonini beradi. Modelning afzalligi shundaki, u nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtiradi, raqamli texnologiyalarning klinik faoliyatdagi real qo'llanilishiga yo'naltirilgan. Shuningdek, model talabalarning mustaqil fikrlashini, tahliliy yondashuvini va raqamli muhitda mas'uliyatli qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi (1-rasm).

1-rasm.

Modelning ilmiy-amaliy ahamiyati. Taklif etilayotgan model ilmiy-amaliy nuqtai nazardan bir nechta jihatlarida ahamiyatga ega:

1. Tizimli yondashuvni ta'minlash. Model raqamli kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini bosqichma-bosqich tizimga soladi. U maqsadli, mazmuniy, pedagogik va baholash komponentlarini o'zaro bog'lab, ta'lim jarayonining uzviyligini ta'minlaydi. Shu orqali talabalar nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirgan holda raqamli muhitda samarali faoliyat yurita oladilar.

2. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish. Model aralash ta'lim, simulyatsiya va virtual platformalar orqali talabalarga real klinik muhitga yaqin sharoit yaratadi. Bu shifokorlik amaliyotida raqamli vositalardan xavfsiz va samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. Sun'iy intellekt va tibbiy ma'lumotlar tahliliga tayyorgarlik. Model AI va Big Data bilan ishlashni o'quv jarayoniga kiritadi, bu esa talabalarga raqamli diagnostika, prognozlash va individual davolash rejalarini ishlab chiqishda zamonaviy klinik qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

4. Axborot xavfsizligi va etik jihatlarini integratsiyalash. Taklif etilayotgan model talabalarga raqamli sog'liqni saqlash tizimlarida axborot xavfsizligi va etik tamoyillarni amaliy qo'llashni o'rgatadi. Bu esa kelajak shifokorlarini mas'uliyatli va qonuniy faoliyatga tayyorlaydi.

5. Tibbiyot ta'limining sifatini oshirish. Model talabalarining kompetensiyalarini baholashning tizimli usullarini o'z ichiga oladi (testlar, OSCE, portfel, loyihaviy ishlar). Shu orqali ta'lim sifatini oshirish va raqamli savodxonlikni amaliy natijalar bilan baholash imkoniyati yaratiladi.

6. Ilmiy yangilik va amaliy qo'llanish imkoniyati. Hozirgi vaqtda tibbiyot oliy ta'limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha yagona kompleks model yetarli emas. Ushbu taklif etilgan model yangi konseptual yondashuv bo'lib, ilmiy jihatdan innovatsion va amaliyotda qo'llanishga tayyor tizim sifatida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, taklif etilgan model tibbiyot talabalari orasida raqamli kompetensiyalarni tizimli ravishda shakllantirishga samarali vosita bo'lishi mumkinligi aniqlangan. Modelning amaliy qo'llanilishi aralash ta'lim, simulyatsion mashg'ulotlar va raqamli platformalardan foydalangan holda talabalarining raqamli savodxonligi va klinik qaror qabul qilish qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

Simulyatsion mashg'ulotlar va virtual laboratoriyalar talabalarga xavfsiz muhitda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Bu esa nazariy bilimlar bilan klinik amaliyotni uzviy bog'lashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli vositalardan samarali foydalanish talabalarda tibbiy ma'lumotlarni tahlil qilish va sun'iy intellekt asosidagi diagnostika tizimlaridan foydalanish qobiliyatini oshiradi.

Blended learning (aralash ta'lim) strategiyasining joriy etilishi o'quv jarayonida talabalarining mustaqil o'rganish faolligini kuchaytiradi. Onlayn platformalar va interaktiv resurslardan foydalanish talabalarining axborot texnologiyalari bilan ishlash bo'yicha amaliy ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, PBL (problem-based learning) va case-study metodlari raqamli kompetensiyalarni klinik vaziyatlarga tatbiq etishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Baholash natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarining raqamli kompetensiyalarini tizimli baholash (testlar, OSCE, portfel va loyihaviy ishlari) o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Talabalar raqamli vositalardan foydalanishda o'z-o'zini baholash va refleksiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa ularning kasbiy mustaqilligini rivojlantiradi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, sun'iy intellekt va Big Data bilan ishlash bo'yicha o'qitish nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki analitik fikrlash va klinik qaror qabul qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Shuningdek, axborot xavfsizligi va ma'lumotlar maxfiyligini ta'minlash bo'yicha amaliy mashg'ulotlar talabalarni raqamli sog'liqni saqlash sharoitida mas'uliyat bilan ishlashga o'rgatadi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, taklif etilgan model ilmiy va amaliy jihatdan samarali bo'lib, tibbiyot oliy ta'limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish uchun yagona tizimli yondashuvni ta'minlaydi. Model klinik tayyorgarlik, raqamli savodxonlik va kasbiy axloqiy-etik mas'uliyatni uyg'unlashtiradi. Shu bilan birga, bu yondashuv tibbiyot talabalari orasida innovatsion fikrlash va raqamli vositalarni kreativ qo'llash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Taklif etilgan raqamli kompetensiyalarni shakllantirish modelining samaradorligini baholash uchun tibbiyot talabalari orasida miqdoriy (quantitative) tahlil o'tkazildi. Tadqiqotda 120 nafar bakalavr talaba ishtirok etdi, ular aralash ta'lim (blended learning) va simulyatsion mashg'ulotlar asosidagi dasturlarda qatnashdi. Talabalarining raqamli kompetensiyalari model qo'llanilishidan oldin va keyin tuzilgan baholash tizimi yordamida o'lgandi. Baholash quyidagi yo'nalishlarni qamrab oldi: nazariy testlar, klinik axborot tizimlarida amaliy mashqlar, simulyatsion topshiriqlar va AI asosida qaror qabul qilish vazifalari.

Ma'lumotlarni tahlil qilish uchun deskriptiv va inferensial statistika usullari qo'llanildi. Deskriptiv statistika orqali har bir kompetensiya bo'yicha o'rtacha ko'rsatkich (mean), median, standart og'ish (standard

deviation) va dispersiya hisoblandi. Inferensial statistika orqali kuzatilgan o'zgarishlarning statistik ahamiyati aniqlanishi uchun juft namunali t-test (paired sample t-test) ishlatildi. Test quyidagi sohalar bo'yicha amalga oshirildi:

- Axborot texnologiyalari savodxonligi
- Klinik axborot tizimlarida ishlash ko'nikmasi
- Ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellektni qo'llash
- Etika va axborot xavfsizligi

Shuningdek, Cohen's d orqali natijalardagi ta'sir kuchi (effect size) aniqlanib, Pearson korrelyatsiya (r) yordamida nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilindi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, barcha kompetensiya yo'nalishlarida model qo'llanilishidan keyin statistika jihatdan sezilarli o'sish kuzatildi ($p < 0,001$). Eng katta o'sish simulyatsion mashg'ulotlar va sun'iy intellektni klinik qaror qabul qilishda qo'llash ko'nikmalarida qayd etildi. Korrelyatsiya tahlili nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlikni aniqladi, bu esa aralash va kompetensiyaga asoslangan ta'lim yondashuvlari bilim va ko'nikmalarni bir vaqtda rivojlantirishga yordam berishini ko'rsatadi. Umuman olganda, statistik tahlil natijalari taklif etilgan model tibbiyot talabalari orasida raqamli kompetensiyalarni samarali rivojlantirishini va uni oliy ta'lim dasturiga integratsiya qilish mumkinligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, tizimli, kompetensiyaga asoslangan va simulyatsiyaga tayangan raqamli ta'lim talabalarining klinik va texnologik tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi.

Quyida talabalar raqamli kompetensiyalari pre-test va post-test natijalarini vizual ko'rinishda ko'rsatadigan jadval va diagramma taqdim etildi (2-jadval):

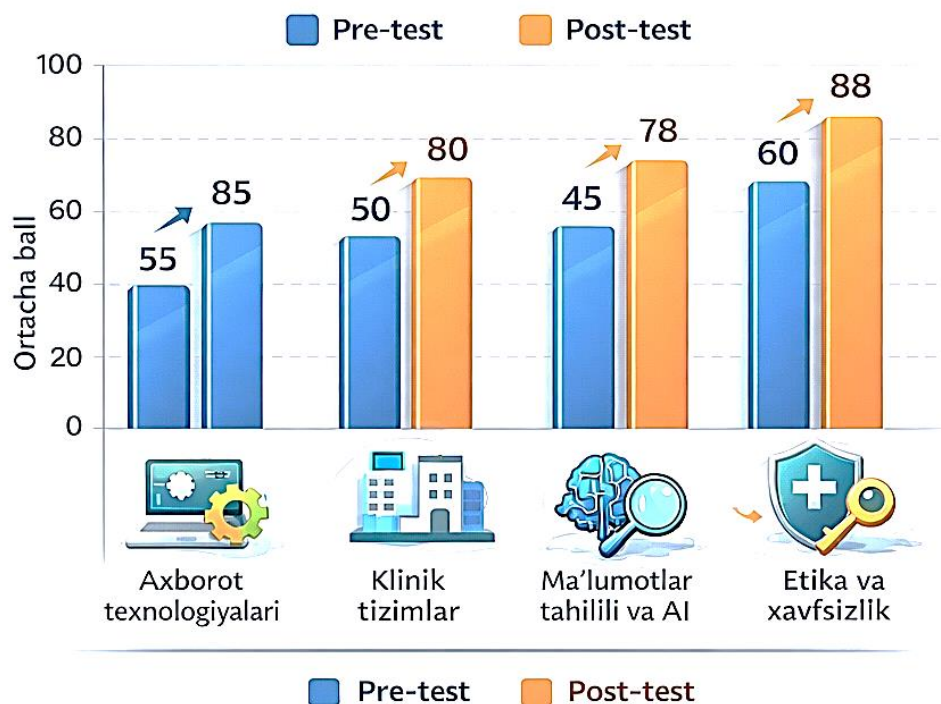
2-jadval.

Talabalar raqamli kompetensiya o'rtacha ballari

Kompetensiya	Avvalgi test natijalari o'rtachasi	Keyingi test natijalari o'rtachasi
Axborot texnologiyalari	55	85
Klinik tizimlar	50	80
Ma'lumotlar tahlili va AI	45	78
Etika va xavfsizlik	60	88

1-diagramma

Talabalar raqamli kompetensiya o'rtacha ballari

Diagrammada har bir kompetensiya bo'yicha talabalar ballari Pre-test (ko'k) va Post-test (to'q sariq) sifatida taqqoslangan. Ko'rinib turibdiki, barcha kompetensiya yo'nalishlarida sezilarli o'sish kuzatilgan, eng yuqori o'sish simulyatsion mashg'ulotlar va AI bilan ishlash bo'yicha qayd etilgan (1-diagramma).

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, taklif etilgan raqamli kompetensiyalarni shakllantirish modeli tibbiyot oliy ta'limida talabalarning raqamli savodxonligini va klinik tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi. Model kompetensiyaga asoslangan yondashuv, aralash ta'lim, simulyatsion mashg'ulotlar va sun'iy intellekt vositalarini integratsiyalash orqali amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Statistik tahlil natijalari barcha asosiy kompetensiya yo'nalishlarida (axborot texnologiyalari, klinik tizimlar, ma'lumotlar tahlili va AI, etika va axborot xavfsizligi) sezilarli o'sish ko'rsatdi, bu modelning samaradorligini tasdiqlaydi. Pre-test va post-test natijalarining vizual taqqoslanishi talabalarning bilim va ko'nikmalari o'rtasida aniq ijobiy o'zgarish mavjudligini ko'rsatadi. Model ilmiy-amaliy jihatdan innovatsion bo'lib, raqamli sog'liqni saqlash talablariga mos keladigan kompetensiyalarni shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, u talabalarning klinik qaror qabul qilish qobiliyati, analitik fikrlash va mas'uliyatli raqamli faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Kelajakda ushbu modelni keng miqyosda qo'llash orqali tibbiyot oliy ta'limida raqamli transformatsiya jarayonini tezlashtirish va sifatni oshirish mumkin. Shu sababli, taklif etilgan model nafaqat talabalarning shaxsiy tayyorgarligini, balki butun sog'liqni saqlash tizimining raqamli savodxonligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Maxsudov V.G., Ermetov E.Ya., Sayfullayeva D.I. Technology of organization of modern lecture classes in higher education institutions. Modern views and re-search international scientific and practical Conference. Egham, England. 2021. P. 160-163.
2. Abdullayeva Sh.I., Shayusupova A.A., Makhudov V.G., Ermetov E.Ya., Ubaydullaeva V.P. Pedagogical creativity and its own features. Webology (ISSN: 1735-188X). Vol.19, #1, 2022. –P. 6609-6613. <http://www.webology.org>. ISSN: 1735-188X.
3. Максудов В.Г., Эрметов Э.Я., Латипова К.Д., Жураева З.Р., Сафаров У.К. Аниқ фанларни ўқитишда масалалар ечиш методларидан фойдаланиш алгоритми. Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi. ISSN: 2181-1776. 2022. T.3, №2. B.9-15.
4. Dede, C., Ketelhut, D. J., Whitehouse, P., Breit, L., & McCloskey, E. M. (2009). A research agenda for online simulation in healthcare education. Journal of Medical Internet Research, 11(3), e55. <https://doi.org/10.2196/jmir.1220>.
5. Ellaway, R., & Topps, D. (2019). Digital professionalism in medical education. Medical Teacher, 41(9), 1003–1008. <https://doi.org/10.1080/0142159X.2019.1597944>.
6. Hwang A., & Park, J. H. (2021). Integrating artificial intelligence in medical education: Challenges and opportunities. BMC Medical Education, 21, 354. <https://doi.org/10.1186/s12909-021-02812-2>.
7. Liaw, S. Y., Chan, S. W., & Siau, C. (2020). Simulation and blended learning approaches in digital healthcare education. Nurse Education Today, 92, 104516. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2020.104516>.
8. Mohan S., & Sharma P. (2022). E-learning and digital tools in medical education: Impact on students' competencies. Advances in Health Sciences Education, 27, 45–61. <https://doi.org/10.1007/s10459-021-10085-2>
9. Topps D., & Ellaway R. (2021). Competency-based medical education in the era of digital health. Medical Teacher, 43(5), 511–518. <https://doi.org/10.1080/0142159X.2020.1810387>.
10. World Health Organization. (2018). Digital health interventions: Guidelines and frameworks for healthcare education and training. Geneva: WHO Press.
11. Zary, N., & Johnson, G. (2019). Virtual patients and simulation in medical education: Enhancing digital competencies. Medical Teacher, 41(11), 1284–1290. <https://doi.org/10.1080/0142159X.2019.1608183>.
12. Zhang X., & Dang Y. (2020). Developing digital literacy and AI competencies among medical students: A model approach. BMC Medical Education, 20, 450. <https://doi.org/10.1186/s12909-020-02303-x>.
13. Махсудов В.Г., Эрметов Э.Я., Зупаров И.Б. Ёшларнинг компьютер ўйинла-рига тобелигини психологик жиҳатлари. – Toshkent: Bola va Zamon, №1. 2021. B.57-59.
14. Al-Shorbaji, A., & Asfour, S. (2020). Digital competencies for medical education: A systematic review. Medical Education Online, 25(1), 1777061. <https://doi.org/10.1080/10872981.2020.1777061>.

MA’NAVIYAT VA TARBIYA

ABDURAHMON JOMIY ASARLARIDA YOSHLAR MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYASI MASALALARI

Karimov Jamshid To‘lqin o‘g‘li,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasida o‘qituvchisi
jamshidkarimov@bk.ru

Ushbu maqolada sharq pedagogikasining mashhur vakili Abdurahmon Jomiy ilm-fan va uning aqliy hamda ma’naviy tarbiyada o‘rni, insonparvarlik xususiyatlari, professionallik, mehnatsevarlik, yuqori axloqiy fazilatlarini rivojlantirish, shuningdek, uning ta’limiy qarashlarini amaliyotda qo‘llash kabi masalalarni hayotiy tajribaga tayangan holda ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tarbiya, ma’naviyat, ma’rifat, axloq, movlono, mutafakkir, shoir, ilm, kasb, din, haqiqat, yaxshilik, to‘g‘rilik, hadis.

ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНОГО И НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЁЖИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

В данной статье на научной основе и с опорой на жизненный опыт анализируются взгляды известного представителя восточной педагогики Абдурахмана Джамии на такие вопросы, как наука и её роль в умственном и духовном воспитании, гуманизм, профессионализм, трудолюбие, развитие высоких нравственных качеств, а также применение его педагогических воззрений на практике.

Ключевые слова: образование, воспитание, духовность, просвещение, нравственность, мавлана, мыслитель, поэт, наука, профессия, религия, истина, добро, праведность, хадис.

ISSUES OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF YOUTH IN THE WORKS OF ABDURAHMON JAMI

This article provides a scientific analysis, based on life experience, of the views of Abdurahmon Jomiy, a renowned representative of Eastern pedagogy. It examines issues such as the role of science in intellectual and spiritual education, the development of humanistic qualities, professionalism, diligence, and high moral virtues, as well as the practical application of his educational teachings.

Keywords: education, upbringing, spirituality, enlightenment, morality, mawlana, thinker, poet, science, profession, religion, truth, goodness, righteousness, hadith.

Kirish. Yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash sog‘lom jamiyatning har bir a’zosi uchun muqaddas burch, mas’uliyat va sharaftir. Shuni inobatga olgan holda, mustaqil O‘zbekistonning porloq kelajagi poydevorini barpo etayotgan davlat va hukumat rahbarlari yosh avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini ajdodlarimizning boy va betakror moddiy hamda ma’naviy merosi asosida shakllangan milliy qadriyat va an’analar orqali yuksaltirish yo‘lida samarali ishlar olib bormoqda.

Ayni paytda, bugungi globallashuv jarayonida dinlar, milliy qadriyatlar va an’analar, tillarning o‘zaro uyg‘unlashuvi sharoitida yosh avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini takomillashtirishda ajdodlarimizning ilmiy merosidan keng foydalanish zarurati yuzaga kelmoqda.

O‘zbekiston mustaqilligining dastlabki kunlaridanoq yosh avlodning ma’naviy-axloqiy barkamolligini ta’minlashda ajdodlar merosi, milliy qadriyat va an’analarga alohida e’tibor qaratib kelinmoqda. Shu maqsadda Prezidentimiz va Hukumat tomonidan qator farmon va qarorlar qabul qilingan.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28-iyuldagi PQ-3160-sonli “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida”, 2018-yil 14-avgustdagi “Yoshlarni tarbiyalash tizimi to‘g‘risida”, 2018-yil 13-avgustdagi PQ-3907-sonli “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, shuningdek, 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-sonli “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar

to‘g‘risida”gi qarorlari hamda ushbu hujjatlar asosida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-sonli “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida belgilangan vazifalarni hayotga tatbiq etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Ushbu ezgu vazifani amalga oshirish jarayonida ajdodlarimizning boy ilmiy hamda ma’naviy-axloqiy merosini chuqur o‘rganish va yosh avlodni ana shu bebaho durdonalarda mujassam bo‘lgan g‘oyalar asosida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. O‘z xalqining tarixiy merosiga chuqur hurmat bilan qaray olmagan inson o‘z nasl-nasabining mohiyatini, ajdodlari tutgan yo‘lni, ularning milliy mustaqillik va ozodlik yo‘lidagi kurash maqsadlarini to‘liq anglay olmaydi va ko‘p narsadan bebahra qoladi.

Shayx, olim, mutafakkir va shoir Nuriddin Abdurahmon Jomiy butun umrini yosh avlodni ilmiy, ma’naviy va ma’rifiy asarlar orqali tarbiyalashga bag‘ishlagan allomalardan biridir.

Nuriddin Abdurahmon Jomiy XIV asr ilm-fan va adabiyot osmonida yorqin yulduzdek porlagan mashhur mutafakkir, shoir va yozuvchidir. Ushbu taniqli adibning asl ismi Abdurahmon bo‘lib, diniy ismi Nuriddin sanaladi. U Jom shahrida tug‘ilib voyaga yetgani sababli butun dunyoda Jomiy nomi bilan tanilgan.

Abdurahmon Jomiy o‘zidan keyingi avlodlarga boy va bebaho ilmiy meros qoldirgan bo‘lib, besh yuz yildan ortiq vaqt mobaynida Markaziy Osiyo xalqlari hamda butun musulmon olami ushbu nodir xazinadan yosh avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasida samarali foydalanib kelmoqda.

Abdurahmon Jomiy tasavvuf tariqatining mashhur namoyandalardan biri bo‘lib, butun umrini ilmiy hamda ma’naviy-axloqiy asarlar yaratishga bag‘ishlagan.

U turli mavzularga oid 50 dan ortiq ilmiy va adabiy asarlar qoldirgan bo‘lib, ularning eng mashhurlari quyidagilardir: “Fatihat ush-shubob”, “Vositatu-l-iqd”, “Xotimat ul-hayot”, “Silsilat uz-zahab”, “Salomon va Absol”, “Tuhfat ul-ahror”, “Sabhat ul-abror”, “Yusuf va Zulayho”, “Layli va Majnun”, “Xiradnomai Iskandariy”. Shuningdek, nasriy asarlari orasida “Bahoriston” va “Nafahot ul-uns” alohida o‘rin tutadi.

Ular orasida “Favoid uz-ziyoya” (Mulla sharhi nomi bilan mashhur) asari alohida ahamiyatga ega bo‘lib, qariyb 500 yil davomida Buxoro madrasalarida arab tili grammatikasini o‘qitishda darslik sifatida foydalanilgan.

Jomiy ijodida g‘azal janri yetakchi o‘rin egallaydi. Ushbu g‘azallarda falsafiy masalalar, hikmatli g‘oyalar, insoniy fazilatlar va ma’naviy-axloqiy tarbiyaga oid fikrlar keng yoritilgan. “Lujjat ul-asror”, “Jiloyi ruh”, “Rashhi bol va sharhi hol” kabi she’riy asarlar ham ayni shu mavzularda yozilgan bo‘lib, yuksak tarbiyaviy ahamiyatga ega.

*Dar javoni sa’y kun, gar bekhallal khohi amal,
Meva benuqson buvad, chun az darakhti navbar ast.*

U ilm olish va kasb-hunar egallashni yoshligidan targ‘ib etar ekan, daraxt qanchalik yosh bo‘lsa, uning mevasi shunchalik bexato va sifatli bo‘lishini ta’kidlaydi.

Xalq ommasiga murojaat qilib, ilm va donishmandlik har qanday boylik va mol-dunyodan ustun ekanini uqtiradi. Mol-mulk va pulga ega bo‘lmasa-da, ilm va kamolot sohibi bo‘lgan inson hech qachon xor bo‘lmasligini qayd etadi. Bu fikrlarini u quyidagi baytlarda izohlaydi:

*Gar nadarad simu zar dono, manih nomash gado,
Dar barash dil bahri donish, u shahi bahru bar ast.*

Abdurahmon Jomiydan 274 ta ruboiy meros qolgan bo‘lib, ularning asosiy maqsad va mazmunini yosh avlodga nasihat berish, talqin va tasavvufiy mushohadalar, qo‘pollik va johillikdan nari yurish kabi g‘oyalar tashkil etadi. Jomiy ijodida ma’nosi va tuzilishi sodda, mazmuni ravshan va yuksak bo‘lgan obrazlar mavjud bo‘lib, ular bugungi kungacha o‘z qadr-qimmatini yo‘qotmagan va katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Jomiy she’rlarida uning ma’naviy, axloqiy va tarbiyaviy qarashlari ifodalangan bo‘lib, har bir asarida hayot masalalari va insonlarning turmush tarzi aks etadi. Masalan, u quyidagi baytlarda shunday deydi:

*Har pesar, k- u az padar lofad na az fazlu hunar,
Filmasal gar didaro mardum buvad, nomardum ast.
Shohi bebar garchi boshad az darakhti mevardor,
Chun nayorad meva bor, andar shumori hezum ast.*

Ushbu baytlardan shu narsa ma’lum bo‘ladiki, yoshlar o‘z kasbi bilan faxrlanishi kerak, buning uchun nafaqat ota-onasi va nasl-nasabiga, balki mevali daraxtning qurigan shoxiga ham suyanmasligi lozim. Shuning uchun haqiqiy kamolotga erishishni istagan inson ota-ona yoki nasl-nasab bilan maqtanmasdan, ilm olish yo‘lidagi borishi zarurligini ta’kidlaydi. Ba’zi kishilar kasb o‘rganish va mehnat qilishdan uyalgani holda yashaydi. Jomiy bunday xatti-harakatlarni qat’iy qoralaydi va yoshlarga otasi bilan yoki nasli bilan maqtanish emas, balki halol mehnati, odobi va mahorati bilan xalq oldida o‘zini namoyon etish va shu bilan faxrlanish lozimligini uqtiradi.

Agar inson haqiqiy insoniy va axloqiy fazilatlariga ega bo'lmasa, u meva bermaydigan daraxt shoxiga o'xshaydi.

Jomiy jamiyat hayotida boy tajribaga ega bo'lgan, insonlarni to'g'ri yo'l tutishga va to'g'ri hayot kechirishga da'vat etgan mutafakkirdir. Shoir o'zini yuqori tabaqaga mansub deb bilib, boshqalar hisobiga yashaydigan kishilarni qoralaydi, aksincha, oddiy xalqni, mehnatkashlarni, o'z mehnati bilan kun ko'radigan kambag'al insonlarni sevgan, ularni mehr va himoya bilan ulug'lagan.

U mansab va manfaat yo'lida laganbardorlik qilib, xalqqa zarar yetkazadigan nopok kishilarni keskin qoralaydi hamda ularni halollik va adolatga chaqiradi. Shu bois Jomiy o'z asarlarida inson qadr-qimmatini asrashga da'vat etib, shunday deydi:

*Ba nazdi mardi dono ne'mat on ast,
K-az u jonat buvad jovid masrur.
Na simu zar, ki chun g'urat shavad joy,
Bimonad hamchu sangat bar sari g'ur.*

U ilm va hikmat egasi bo'lgan inson uchun eng buyuk ne'mat ilmga va odamlarga foyda keltirish ekanini ta'kidlaydi. Aynan mana shu ezgu amallar abadiy qoladigan yodgorlikdir. Boylik esa o'tkinchi bo'lib, bugun sening qo'lingda bo'lsa, ertaga boshqaning qo'lga o'tadi. Hech kim boylikni o'zi bilan olib ketganman, deb da'vo qilmagan.

Shu jihatdan, Jomiy asarlarida inson tarbiyasi, adolat va haqqoniyatga da'vat alohida o'rin tutadi. Shoirning axloqiy qarashlarini uning buyuk durdonasi — **“Bahoriston”** asarida yaqqol ko'rish mumkin. Xususan, u yoshlarni ilm va hikmat egallashga, zamonaning yomon illatlaridan tiyilishga, nodon va johil kishilardan yiroq bo'lishga chaqiradi. Johillarni xalqning dushmani deb bilib, dono va oqil insonlar bilan ko'proq suhbatda bo'lishni tavsiya etadi.

Agar dono insonlar davrasida bo'lish imkoni bo'lmasa, qo'pol va nodon suhbatdoshlardan uzoq yurishni uqtirib, quyidagi misralarni keltiradi:

*Dilo zi qaydi harifoni bekhira bigrez,
Tu murghi ziraki, az domi devu dad bigrez.
Qabuli suhbatu nekon agar nai bore,
Yake bikuš, az hamsuhbatu bad bigrez.*

Shoir inson tarbiyasi, yoshlarning qalbida vatanparvarlik va fidoyilik ruhini tiklash, yomon insoniy sifatlarni tanqid qilish va ko'plab ezgu g'oyalarni ilgari surish masalalariga bag'ishlangan. U hayotining deyarli 50 yilini ilmiy asarlar yaratishga, ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid she'rlar yozishga va ajoyib hikoyalar so'zlashga sarflagan.

Jomiy **“Bahoriston”** asarida ko'tarilgan eng muhim masalalardan biri — inson qadr-qimmatini anglash va uni targ'ib qilishdir. Buyuk shoir san'at va hunarning qadriyatini boylikdan ustun qo'yadi va insonni uning boyligi bilan emas, balki kasbi va mahorati bilan qadrlash lozimligini ta'kidlaydi:

*Qimmatu mard na simu na zar ast,
Qimmatu mard ba qadri hunar ast.*

Shoir insonning tashqi ko'rinishi muhim emas, uning ichki dunyosi boy bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Ish amalga oshirilganda tashqi ko'rinish emas, balki mazmun va maqsad muhimdir. Ya'ni quyidagi misralarda ko'rsatilganidek, tashqi emas, ichki tomonga e'tibor berish lozim:

*Ta'na bar man mazan ba surati zisht,
Ey tihi az muruvvatu insof!
Tan buvad chun ghilofu jon shamshar,
Kor shamshar mekunad, na ghilof!*

Jamoat axloqi o'qituvchisi yoshlarni ezgu va munosib insoniy fazilatlarining haqiqiy egasi sifatida yaxshi obro' qozonishga chaqiradi va insondan xalqqa meros qoladigan yagona narsa — uning ishlari va odamlarga qilgan yaxshiliklari ekanini ta'kidlaydi.

Jomiy odamga zarar yetkazmaslik va ezgu amallarni sodir etishni doimiy niyat bilan yurish bilan birga, munosib insoniy fazilatlar sifatida ko'radi.

Unga ko'ra, eng yaxshi insoniy fazilatlarining biri — odamga zarar yetkazmaslik, yaxshilik qilish esa maqsadga yetish vositasidir; agar yaxshilik qila olmasang, yomonlik ham qilmaslik lozim.

Jomiy shunday deydi: o'z ruhini tarbiyalashda harakat qilayotgan har bir inson haqiqatparvar bo'lishi, odamlarning tuzini (o'z mehnati bilan topganini) hurmat qilishi, yaxshilik va ezgu niyat huquqini qadrlashi kerak. Tuzsiz taomni hurmat qilish va odamlarga yaxshilik va minnatdorchilik bilan javob qaytarish eng insoniy fazilatlaridan biri hisoblanadi.

U shuningdek, boshqalarning huquqlariga tajovuz qilish va ularning axloqiy zarariga sabab bo'lish insonning eng past fazilatlaridan biri ekanini ta'kidlaydi. Boshqalarning ovqatiga qo'l cho'zish odamlarni

g‘azablantiradi va bu his insonning eng uyatli va axloqsiz xatti-harakatlaridan biri hisoblanadi, bu esa quyidagi misralarda tushuntiriladi:

*Zi khoni har kase oloui angusht,
Dar ozori vai angushton makun musht.*

Insonning ma’naviy holatini kuzatish jarayonida Jomiy halollik va poklikni, boshqa ezgu fazilatlar qatori, inson uchun zarur va majburiy deb biladi va shu go‘zal axloqiy bezak orqali uning ma’naviy mavjudligini yanada go‘zal va jozibali qiladi.

Shuning uchun u haqiqat, poklik, rostgo‘ylik va adolatni takroran maqtaydi, buni insonning faxri, qadr-qimmat, tinchligi va xavfsizligi manbai deb hisoblaydi va insoniyatni barcha xavflardan qutqarish vositasi sifatida targ‘ib qiladi: to‘g‘ri so‘zlashni, to‘g‘ri eshitishni va to‘g‘ri o‘tirishni ilgari suradi.

*Rost ju, rost nigar, rost guzin,
Rost gu, rost shunav, rost nishin.*

Hamma to‘g‘ri yo‘lni tanlashni va egri yo‘ldan yiroq turishni tavsiya qiladi.

*Az kaji khezad har jo khalalest,
“Rosti- rasti” neki masalest.*

Xulosa va tavsiyalar. Sodiqlik va vafodorlik, so‘z va amallarning uyg‘unligi, baxt va saxiylik, jasorat, qadr-qimmat, axloq, rahbarga itoat, ota-onaga, kattalarga va bolalarga hurmat, hududini bilish va tan olish, sabr, obro‘ni asrash, saxiy bo‘lish, qanoat qilish, quvnoq bo‘lish, dushman bilan munosabatda bo‘lish, tinchlik uchun kurashish, sulhga intilish, kerak bo‘lganda jim turish va tushunmovchiliklardan yiroq bo‘lish; ongli bo‘lish va diqqatli bo‘lish eng muhim insoniy burchlardan biridir.

Axloq va insoniy fazilatlar o‘qituvchisi sifatida u yosh avlodni ezgu amallarga jalb qilishga, insonga foydali axloqiy yo‘l-yo‘riq berishga va barcha kuchini ma’naviy-axloqiy tarbiyaga bag‘ishlashga chaqiradi.

U insoniy munosabatlarda yaxshi va yomon tomonlar mavjudligini ta’kidlaydi, ezgulikni izlaydi, egri yo‘ldan yiroq bo‘ladi va quyidagi baytlar orqali fikrini izohlaydi:

*Az kajivu kajravi andesha kun,
Rosti rostrawon pesha kun.*

Jomiyning tarbiyaviy va axloqiy g‘oyalari hayotiy va ijtimoiy tajriba asosida shakllangan bo‘lib, uning dunyoqarashidagi yetakchi qism real hayotiy voqealar bilan bevosita bog‘liqdir. Ushbu falsafiy g‘oyalar bugungi kunda ham tarbiyaviy ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, bugungi globallashtirish jarayonida ularni yosh avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga oid dolzarb muammolarni hal qilishda qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамыз.-Т.: Ўзбекистон, 2017
2. Абдурахмони Жомӣ. Осори мунтахаб, дар панж жилд. Душанбе 1964-1968.
3. Абдурахмони Жомӣ “Баҳористон”. Тошкент, 1979.
4. Абдурахмони Жомӣ.”Жомеъ –ул- ҳикоеъ, Душанбе, 1981, ж.1-2.

MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR TUSHUNCHASINING
PEDAGOGIK TALQINI

Bobomuradov Ziyadilla Sayfidinovich,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Samarqand filiali dotsenti, q.-x.f.n.
Jamolova Mohichehra Ulug‘bek qizi,
ISFT 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada globallashuv sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ta’lim jarayoniga uyg‘un singdirish masalasi yoritiladi. Turli mamlakatlar tajribasi va zamonaviy nazariyalar asosida qadriyatlar ta’limining samarali strategiyalari, pedagogik metodlar hamda oila–maktab hamkorligining ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, tarbiya, globallashuv, axloqiy rivojlanish, multikultural ta’lim, pedagogik strategiyalar.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОНЯТИЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ И
ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация. В статье рассматривается интеграция национальных и общечеловеческих ценностей в образовательный процесс в условиях глобализации. Анализируются эффективные стратегии ценностного воспитания, опыт разных стран и роль педагогических методов и сотрудничества школа–семья.

Ключевые слова: национальные ценности, универсальные ценности, воспитание, глобализация, моральное развитие, мультикультурное образование, педагогические методы.

PEDAGOGICAL INTERPRETATION OF NATIONAL AND UNIVERSAL HUMAN VALUES

Abstract. The article explores the integration of national and universal values in education amid globalization. It examines effective value-education strategies, international practices, and the role of pedagogical methods and school–family cooperation.

Keywords: national values, universal values, education, globalization, moral development, multicultural education, pedagogical strategies.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlod tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unlashuvi dolzarb masalalardan biriga aylangan. O‘zbekiston jamiyati taraqqiyotining hozirgi bosqichida yuksak ma’naviyatli, barkamol shaxsni kamolga yetkazish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan. Xususan, mustaqillik yillarida milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik, ma’naviyat va umuminsoniy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan qator dasturlar va konsepsiyalar ishlab chiqildi. Yoshlarning vatanga muhabbat, istiqloq g‘oyalariga sadoqat, milliy g‘urur kabi tuyg‘ularini mustahkamlash barobarida, ularda boshqa millat va madaniyatlarga hurmat, bag‘rikenglik, hamkorlik kabi umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirish zamon talabi ekanligi ta’kidlanmoqda. Shu sababli milliy va umuminsoniy qadriyatlarni yoshlar ongi va qalbiga singdirish, ularni tarbiya jarayonida uyg‘un qo‘llash masalasi o‘z dolzarbligini namoyon etmoqda.

Shu bilan birga, ta’lim tizimida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni integratsiya qilish borasida bir qator muammolar mavjudligi kuzatilmoqda. Avvalo, maktab o‘quv dasturlarida qadriyatlar mazmunini yetarli darajada qamrab olmaslik yoki ularni formal yondashuvda berilish holatlari uchramoqda. Ayrim tadqiqotlarda qayd etilishicha, o‘qituvchilarning mazkur sohadagi metodik tayyorgarligi yetarli darajada emas, bu esa qadriyatlar tarbiyasini amaliyotda samarali tashkil etishga to‘sqinlik qilmoqda. Shuningdek, globallashuv ta’sirida yoshlar ongiga turli madaniy-ta’limiy axborotlar oqimi kirib kelar ekan, milliy o‘zlikni saqlash va umuminsoniy dunyoqarashni shakllantirish o‘rtasida muayyan tafovutlar kelib chiqmoqda. Ta’lim jarayonida ana shunday kamchilik va qiyinchiliklarni bartaraf etish, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlashga qaratilgan izlanishlar zarur ekan ko‘rinib turibdi.

Adabiyotlar tahlili. Globallashuv jarayonlari va axborot asrida yoshlarning axloqiy-ma’naviy tarbiyasi masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turli millatlar va madaniyatlar orasida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash vazifasi turibdi [11].

Chunki globallashuv ta'sirida yoshlar o'rtasida an'anaviy axloqiy qadriyatlarga putur yetishi xavfi borligi ko'plab tadqiqotlarda ta'kidlanmoqda [10]. Shu bilan birga, xalqaro hamjamiyat yosh avlodni insonparvarlik ruhida tarbiyalash, tinchlik va bag'rikenglikka undaydigan umuminsoniy qadriyatlarga o'rgatish masalasini global barqarorlik omili sifatida ko'rib chiqmoqda [3]. Shuning uchun milliy o'zlikni saqlagan holda, jahonda e'tirof etilgan umuminsoniy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga singdirish bugungi kun ta'lim siyosatining muhim yo'nalishiga aylangan.

Milliy qadriyatlar jamiyat ma'naviy negizining tarkibiy qismi bo'lib, ular orqali yoshlar o'z xalqining tarixi, madaniy merosi va milliy o'zligini anglaydi. Tadqiqotlarga ko'ra, milliy qadriyatlarga tayangan tarbiya yoshlarning ijtimoiy xulq-atvoriga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ularni Vatanga sodiq va fidoyi shaxs qilib shakllantiradi [1]. Shu bilan birga, umuminsoniy (universal) qadriyatlar – butun insoniyat uchun umumiy bo'lgan ma'naviy-me'yoriy tamoyillar – globallashgan zamonda xalqaro muloqot va hamkorlikning muhim asosi sanaladi. Bunday qadriyatlarga inson huquqlari, tinchlik, erkinlik, adolat, bag'rikenglik, hamjihatlik kabilari kiradi [4]. Xususan, YUNESKO va Yevropa Kengashi hujjatlarida ta'kidlanishicha, demokratik va barqaror jamiyat qurish uchun inson qadr-qimmati, huquq va erkinliklarini hurmat qilish, madaniy xilma-xillikni qadrlash, tenglik va adolatga intilish kabi umuminsoniy qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirish zarur deb topiladi [6].

Demak, milliy va umuminsoniy qadriyatlar masalasi bugungi globallashuv sharoitida nihoyatda dolzarbdir. Milliy o'zligimizni ifodalovchi ma'naviy merosni asrab-avaylash barobarida, yoshlarning jahonda tan olingan umuminsoniy mezonlarga sodiq bo'lib ulg'ayishi ta'minlanishi lozim. Quyida so'nggi yillarda Scopus va Web of Science kabilarga kiradigan nufuzli ilmiy manbalarda chop etilgan tadqiqotlar tahlili orqali mazkur mavzudagi ilmiy yondashuvlar sharhi keltiriladi.

“Milliy” va “Umuminsoniy” Qadriyatlar tushunchasining ta'riflari:

Ilmiy adabiyotlarda milliy qadriyatlar odatda muayyan xalq yoki millatning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan, ushbu jamiyat uchun aziz va ahamiyatli bo'lgan ma'naviy-axloqiy prinsiplar sifatida ta'riflanadi. Milliy qadriyatlarga Vatanga muhabbat, milliy iftixor, ota-bobolar merosiga hurmat, an'ana va urf-odatlarga sadoqat, oilaparvarlik kabi tushunchalar misol bo'la oladi. Masalan, Turkiyada Karabachak Nermin tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda boshlang'ich sinf o'qituvchilari milliy qadriyatlardan vatanparvarlik, sadoqat, vafo, burchga sodiqlik kabi fazilatlarni bolalarga singdirishni zarur deb bilishgani aniqlangan. Milliy qadriyatlar milliy identifikatsiya asosini tashkil etib, yosh avlodni o'z jamiyatiga mansub, unga foydali bo'lgan fuqarolar qilib tarbiyalashga xizmat qiladi.

Umuminsoniy qadriyatlar esa butun insoniyat uchun umumiy bo'lgan, millat va diniy konfessiyalarga daxldor bo'lmagan universal axloqiy prinsiplardir. Bularga avvalo, insonning qadr-qimmati va huquqlarini e'zozlash, adolat va tenglikka intilish, tinchlikparvarlik, halollik, bag'rikenglik, hamjihatlik kabi qadriyatlar kiradi. Masalan, so'nggi tadqiqotlarda aksariyat pedagoglar inson huquqlarini hurmat qilish, tenglik, erkinlik, tinchlik, adolat kabi umuminsoniy qadriyatlarni bolalarga yoshligidan o'rgatish kerakligini ta'kidlashgan. Umuminsoniy qadriyatlar mazmunan diniy ta'limot va falsafalarda ham aks etadi. Halstead va Taylor (2010) tadqiqotiga ko'ra, dunyodagi yirik dinlar – xristianlik, islom, hind faylasuflari – barchasi muruvvat, halollik, haqiqatparvarlik kabi umumbashariy fazilatlarni ulug'laydi, bu esa mazkur qadriyatlarning sivilizatsiyalar davomida universallashtirishini ko'rsatadi [2].

Zamonaviy yondashuvlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'zaro qarama-qarshi qo'yilmay, balki bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar sifatida talqin etilmoqda. Milliy o'zlik va global fuqarolik tushunchalarini uyg'unlashtirish g'oyasi ilgari surilmoqda. Xususan, Rossiya pedagog olimlari zamonaviy maktab oldida turgan vazifa – bu o'quvchilarni umuminsoniy qadriyatlar va milliy ideallar prizmasi orqali dunyo va o'zini anglay oladigan ma'naviy barkamol shaxs qilib tarbiyalash ekanini ta'kidlaydilar. Ya'ni, shaxs dunyoqarashida umumbashariy qadriyatlar va milliy mazmun birligini shakllantirish zarur deb ko'riladi. Xuddi shunday, O'zbekiston misolida ham davlat rahbari milliy g'oya va ma'naviyatni yoshlar tarbiyasiga singdirishni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi qilgan. Prezident Sh.Mirziyoyev “yuksak ma'naviy fazilatlarga ega inson har doim Vatanni sevib yashaydi, bunday yuksak insoniy fazilatlar, avvalo, yurt va xalqqa fidokorona xizmatda namoyon bo'ladi” deya ta'kidlagan edi [9]. Bu fikrlar milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligining yoshlar tarbiyasidagi o'zni naqadar muhim ekanini ko'rsatadi.

Shuningdek, xalqaro tashkilotlar tomonidan “global fuqaro” tushunchasi ilgari surilib, bu nafaqat o'z Vatani, balki butun dunyo taqdiriga daxldorlik hissini tarbiyalashni anglatadi. YUNESKOning Global Fuqarolik Ta'limi konsepsiyasida barcha o'quvchilarni adolatli, tinch, bag'rikeng, inklyuziv va barqaror dunyo qurishga hissa qo'shuvchi faol shaxslar etib tarbiyalash maqsadi qo'yilgan. Bu konsepsiyada milliy chegaralardan kengroq ma'nodagi — umuminsoniy ahamiyatga ega qadriyatlar (tinchlik, bag'rikenglik, hamjihatlik, xavfsizlik va barqaror taraqqiyot)ni egallagan yoshlarni voyaga yetkazish ko'zda tutiladi. Shunday qilib, zamonaviy talqinlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar bir-biriga integratsiyalashgan holda

qaralmoqda: milliy tarbiya jahon hamjamiyati e'tirof etgan umuminsoniy mezonlarga zid kelmasligi, aksincha, unga mazmunan uyg'un bo'lishi lozim.

Qadriyatlarni shakllantirish bo'yicha strategiya va metodlar

Qadriyatlar ta'limi (values education) – o'quvchilarda ma'lum axloqiy fazilat va qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy faoliyatdir. So'nggi yillarda xalqaro tajribada qadriyatlar ta'limini samarali amalga oshirish bo'yicha turli strategiya va metodlar taklif qilinmoqda. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, qadriyatlarni faqat darslik mazmuniga kiritish bilangina singdirib bo'lmaydi – bu ko'p qirrali, uzluksiz tarbiyaviy jarayon bo'lib, fandan tashqari hamkorlik va keng ijtimoiy muhitni talab qiladi. Shu sabab, pedagoglar qator usullar majmuasidan foydalanadilar:

- O'quv dasturlariga integratsiya qilish: Qadriyatlar ta'limini dars jarayoniga singdirish samarali usullardan biridir. Ilmiy sharhlarda muvaffaqiyatli milliy va ma'naviy tarbiya dasturlari odatda o'quv rejarlariga maxsus qadriyat mavzularini kiritish, fanlarni o'qitishda qadriyatli mazmuniy misollar keltirish orqali amalga oshirilishi aytiladi. Masalan, Singapur va Avstraliyada o'tkazilgan tadqiqotlar maktablarda matematikadan tortib til va adabiyotgacha barcha fanlarda mehr-oqibat, hamkorlik, halollik kabi qadriyat mazmunini integratsiya qilish yoshlarning xarakteriga ijobiy ta'sir berishini ko'rsatgan [5].

- O'qituvchining shaxsiy namuna ko'rsatishi: O'qituvchi – tarbiya jarayonining asosiy figuralari bo'lib, uning shaxsiy fazilatlar va kundalik xulq-atvori bolalarga bevosita ta'sir qiladi. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, muallimlarning o'zlari namuna bo'lib ko'rsatsa, masalan, adolatli va hurmatli munosabatni amalda namoyish etsa, o'quvchilar bu qadriyatlarni tezroq o'zlashtiradi. Shuningdek, Finlandiya va boshqa Skandinaviya davlatlari tajribasida o'qituvchilarning sinfda demokratik muhit yaratishi, bolalarga hurmat va g'amxo'rlik ko'rsatishi orqali “parvarish”, “hurmat”, “intizom” kabi tushunchalar hayotiy tarzda singdirilayotgani kuzatilgan. Shu bois, pedagoglarning malakasini oshirishda qadriyatlar ta'limiga oid kompetensiyalarni rivojlantirish zarurligi ilmiy adabiyotlarda uqtilmoqda.

- Maxsus mashg'ulotlar va faollar usuli: Qadriyatlarni shakllantirish uchun turli trening, drama, rolli o'yinlar, munozaralar kabi faol metodlardan foydalanish samarali ekani aniqlangan. Xususan, Turkiyada o'tkazilgan bir tadqiqotda boshlang'ich maktab o'quvchilariga drama usuli orqali mehribonlik, halollik, hamkorlik kabi universal va milliy qadriyatlarni o'rgatish tajribasi ijobiy natija bergan. Indoneziyada ertak va hikoyalar orqali xarakter tarbiyasi berish bolalarda axloqiy tushunchalarni rivojlantirgani qayd etiladi. Bu usullar bolalarni bevosita jarayonlarga jalb qilib, qadriyatlarni shaxsiy tajriba orqali his qilishga yordam beradi.

- Tashkiliy va tashkiliy bo'lmagan tadbirlar: Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar – to'garaklar, sinfdan tashqari tadbirlar, ko'ngillilik faoliyati, ekskursiyalar – qadriyatlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Xususan, xalqaro tadqiqotlar madaniyatlararo almashinuv safarlari yoshlar dunyoqarashini kengaytirib, ularning bag'rikenglik, hurfiylik, mehr-oqibat kabi umuminsoniy fazilatlarini mustahkamlashini ko'rsatdi. Masalan, 2022-yilda Turkiyada O'zturk Semattin , Akchil Umut tomonidan o'tkazilgan bir tadqiqotda maktab ma'murlari o'quvchilarning qisqa muddatli xorijiy safarlaridan so'ng “jonli universal qadriyatlarga” (ya'ni amaliy ko'nikmaga aylangan halollik, hurmat, tartiblilik kabi fazilatlar) bo'lgan moyilligi ortganini, ular maktabga qaytgach ham ijobiy xulqni davom ettirishganini kuzatishgan [8]. Bu tajriba o'quvchilarda xalqaro madaniy sezgirlik va bag'rikenglikni oshirishga xizmat qilgani ta'kidlanadi. Shuningdek, sport va jamoat ishlaridagi ishtirok, mas'uliyatli topshiriqlar (masalan, “o'quvchilar kengashi” yoki “do'stlik klubi” faoliyati) orqali ham bolalarda hamjihatlik, jamoaviylik, liderlik kabi qator ijobiy qadriyatlar shakllanadi.

- Jamoa bilan hamkorlik: Ko'plab tadqiqotchilar ta'kidlashicha, qadriyat tarbiyasida maktab va oilaning hamkorligi juda muhim. Agar oilada berilayotgan tarbiya maktabdagi qadriyatlar ta'limi bilan uyg'un bo'lsa, tarbiya samarasi oshadi. Ba'zi pedagoglar hattoki “axloqiy tarbiya avvalo oilaning mas'uliyati, maktab uning davomchisi bo'lishi kerak” deb hisoblashadi. Shu bois, bir qator maktablar ota-onalar bilan yaqindan ishlash, ular uchun maxsus seminarlar tashkil etish orqali o'quvchilarda berilayotgan qadriyatlarni mustahkamlashga urinmoqda.

Ta'kidlash joizki, qadriyatlar ta'limini amalga oshirish mamlakatdan mamlakatga farqlanishi mumkin. Ta'limdagi qadriyatlar mafkurasi milliy kontekstga bog'liq ravishda turlicha ustuvorliklarga ega. Masalan, AQSh va Turkiya maktablaridagi qadriyatlar ta'limi tajribasini qiyoslagan tadqiqotda, ikkala mamlakatda ham qadriyatlarni kiritish metodikasi o'xshash bo'lsa-da, ustuvor milliy qadriyatlar sezilarli farq qilishi aniqlangan. Turkiyada ta'lim dasturlarida vatanparvarlik va milliy birdamlik g'oyalari ko'proq urg'ulanib, o'qituvchilar o'quvchilarda burch, sadoqat, milliy g'urur kabi fazilatlar shakllantirishga intilsa, AQShning Ogayo shtatida o'qituvchilar ko'proq xilma-xil baholash usullari orqali o'quvchilarning individual qarashlarini hurmat qilish va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishga e'tibor qaratishgani qayd etilgan. Shuningdek, Turkiyadagi o'qituvchilar qadriyatlar tarbiyasida duch kelayotgan qiyinchiliklar haqida ko'proq

shikoyat qilishgan bo'lsa, amerikalik hamkasblari muammolarni hal etishda ijodkorroq va yechimga yo'naltirilgan yondashuvga ega ekanini aytiladi.

Xuddi shunday, turli madaniy-milliy kontekstlarda qadriyat tushunchasi mazmunan farqlanishi mumkin. Masalan, Xitoy tadqiqotchilari bolalarga axloqiy tarbiya berishda “ma'naviy-axloqiy me'yorlar” o'rtasini aniq ajratish uslubini qo'llashgan va bu orqali bolalarda ijtimoiy odob va axloq normalarini anglashni osonlashtirishgan. Isroilda “Kelajak maktabgacha ta'lim” islohoti doirasida maktabgacha ta'lim muassasalarida XXI asr ko'nikmalari va ijtimoiy-hissiy rivojlanishni qadriyatlar bilan birga integratsiya qilishga alohida e'tibor berilgan – bu bilan mahalliy an'analarni saqlagan holda global tendensiyalardan orqada qolmaslik maqsad qilingan [12]. Skandinaviya mamlakatlarida esa tarbiya jarayonida Habermasning kommunikativ harakat nazariyasiga tayangan holda, bolalarning kundalik muloqot va hamkorlik orqali qadriyatlarni “birgalikda qurishi” g'oyasi ilgari suriladi. Demak, qadriyatlar ta'limi strategiyasi har bir mamlakatning ijtimoiy-madaniy sharoitini inobatga olgan holda tanlanishi lozim [13].

Yuqoridagi tadbir va yondashuvlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, qadriyatlarni shakllantirish izchil, kompleks yondashuvni talab etadi. Ta'lim jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni samarali singdirish uchun o'quv rejalarini boyitish, muallimlarni maxsus tayyorlash, ota-onalar bilan hamkorlik, sinfdan tashqari muhit yaratish kabi chora-tadbirlar tizimli amalga oshirilishi zarur. Bu esa yosh avlodni ma'naviy barkamol, jamiyatga foydali va globallashtirishga moslashgan fuqarolar etib voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

Asosiy mualliflar va ularning nazariy g'oyalari

Qadriyatlar pedagogikasi sohasida bir qator nazariy konsepsiyalar va olimlar mavjud bo'lib, ularning g'oyalari zamonaviy tadqiqotlar va amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Ulardan ba'zilari:

- Shalom Shvarts – sotsiolog olim bo'lib, asosiy insoniy qadriyatlar nazariyasi muallifi. Shvarts nazariyasiga ko'ra, dunyoning barcha madaniyatlarida kishilar xulqini yo'naltiruvchi 10 asosiy universal qadriyat yo'nalishi mavjud (masalan, mehr-oqibat, universalizm, an'anaviylik, xavfsizlik, erkinlik va hokazo). Yangi tadqiqotlar ko'rsatadiki, Shvarts belgilagan “universalizm” qadriyatlari (inson qadr-qimmati, huquqlari, xilma-xillik, adolat, tenglik va h.k.) ayniqsa demokratik fuqarolik tarbiyasining ajralmas qismi sifatida ko'rilmoqda. Shvarts nazariyasi qiymatlar o'zaro ziddiyatga kirishi yoki uyg'unlashishini ham tushuntirib, turli madaniyatlarda qadriyatlardagi farqlarni ilmiy asosda tahlil qilish imkonini berdi. Bugungi kunda bu nazariya tadqiqotlarda ham qo'llanilib, bolalar va o'smirlar qadriyatlar iyerarxiyasini aniqlash, ularning xulq-atvoriga qadriyatlarning ta'sirini o'rganishda mezon bo'lmoqda [7].

- Lourens Kolberg – psixolog olim, axloqiy rivojlanish bosqichlari nazariyasi bilan tanilgan. Garchi Kolberg bevosita “qadriyat” atamasidan ko'ra “axloqiy mulohaza”ga urg'u bergan bo'lsa-da, uning tadqiqotlari bolalarda axloqiy qadriyatlar evolyutsiyasini tushunishda muhim ahamiyatga ega [14]. Kolberg inson axloqiy tafakkuri uch darajada (pre-konvension, konvension va post-konvension) rivojlanishini ko'rsatib bergan bo'lib, bu bosqichlarga muvofiq tarbiya berish orqali halollik, adolat, mas'uliyat kabi qadriyatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish mumkin degan g'oyani ilgari suradi. Uning g'oyalari hozirgi vaqtda axloqiy dilemmalar usuli (maktab darslarida axloqiy masalalarni muhokama qilish) orqali o'quvchilarning qadriyatlar haqida mustaqil fikrlashini rag'batlantirishda qo'llanilmoqda.

- Tomas Likona – amerikalik pedagog va psixolog, “xarakter ta'limi” konsepsiyasining yetakchi namoyandalardan. Likona “yaxshi xarakter” tushunchasini axloqiy fazilatlar yig'indisi deb biladi va maktablarda axloqiy muhit yaratish, hamkorlikda amaliy faoliyat, o'quvchilar o'z-o'zini boshqarishi orqali bunday fazilatlarini tarbiyalash tarafdori [15]. U ishlab chiqqan o'n bir tamoyil (Likona's Eleven Principles) Amerika maktablarida xarakter tarbiyasini joriy etishda keng qo'llanilgan. Uning nazariyasiga ko'ra, o'quvchilarga hurmat va mas'uliyat kabi asosiy qadriyatlarni singdirish uchun nafaqat alohida darslar, balki butun maktab jamoasi jalb etilgan holda kompleks madaniyat yaratilishi lozim. Likona o'quvchilarni ijtimoiy foydali mehnatga jalb qilish, maktab qadriyatlar kodeksini joriy etish, o'zini-o'zi baholash va tahlil qilish kabi metodlarni taklif qiladi. Hozirgi vaqtda Likona g'oyalari nafaqat AQSh, balki boshqa mamlakatlarda ham xarakter va qadriyatlar ta'limi dasturlarida foydalanilmoqda.

- John Dewey – garchi XX asr boshlarida yashab o'tgan bo'lsa-da, uning tajribaviy pedagogika g'oyalari qadriyatlar ta'limi nazariyasiga ham ta'sir ko'rsatgan [16]. Dyui ta'limni hayot bilan bog'lash, maktabni kichik jamiyat deb qarash tarafdori bo'lgan. Uningcha, bolalarda demokratiya va hamkorlik qadriyatlarini shakllantirish uchun maktabning o'zi demokratik muhitga ega bo'lishi kerak. Dyui ta'lim jarayonida o'quvchilarni jamiyat hayotiga oid muammolarni hal etishga, jamoa bo'lib ishlashga o'rgatish orqali ularda ijtimoiy mas'uliyat, hurmat, hamjihatlik kabi qadriyatlar shakllanishini ta'kidlagan. Uning g'oyalari hozirgi kunda loyihaviy ta'lim va jamiyatga xizmat qilish orqali o'rganish kabi yondashuvlarda o'z ifodasini topib, qadriyatlarni real faoliyat davomida o'rgatish konsepsiyasiga asos bo'lmoqda.

• Halstead va Taylor (2010) – bu olimlar ko‘p madaniyatli ta‘lim doirasida qadriyatlarni o‘rgatish masalasini chuqur tadqiq qilgan. Ular turli din va madaniyatlarda uchraydigan umumiy axloqiy prinsiplarni o‘rganib, “umuminsoniy axloqiy yadro” tushunchasini ilgari surganlar. Xususan, Qur‘on va Injil kabi manbalarda barchaga tushunarli bo‘lgan mehr-shafqat, burch, rostgo‘ylik qadriyatlari madh etilishi misolida, ular bu fazilatlarini turli jamiyatlarda talqin etilishi nuqtai nazaridan qiyoslashgan. Ularning xulosasiga ko‘ra, farqli madaniyat va e‘tiqodlar axloqiy umumiylikka ega bo‘lib, ta‘lim tizimi bu umumiylikdan yosh avlod tarbiyasida foydalanishi mumkin. Halstead va Taylor ko‘p millatli maktablarda inklyuziv qadriyatlar ta‘limi strategiyasini ishlab chiqish tarafdori bo‘lib, bunda hech bir guruh qadriyatlari chetda qolmasdan, barchaga tushunarli umuminsoniy prinsiplar atrofida birlik g‘oyasi ilgari suriladi.

• YUNESKO va boshqa xalqaro tashkilotlar – qadriyatlar tarbiyasining nazariy asoslarini rivojlantirish va targ‘ib qilishda xalqaro tuzilmalar ham muhim rol o‘ynaydi. Xususan, YUNESKOning Inson huquqlari ta‘limi, Barqaror rivojlanish uchun ta‘lim, Global fuqarolik ta‘limi kabi dasturlarida zamonaviy yoshlar egallashi lozim bo‘lgan asosiy qadriyat va kompetensiyalar tizimi ishlab chiqilgan. BMTning 2030 Barqaror Taraqqiyot Kun tartibidagi 4.7-band aynan barqaror rivojlanish, inson huquqlari, tinchlik va global fuqarolik uchun ta‘limni targ‘ib qilishga qaratilgan bo‘lib, bunda ta‘lim oluvchilarni xalqaro hamjihatlik, madaniyatlararo hurmat, tinchlik va zo‘ravonlikka yo‘l qo‘ymaslik ruhida tarbiyalash belgilangan. Yevropa Kengashining Demokratik madaniyat kompetensiyalari doirasida (2016) ham yosh avlodda demokratiya va xilma-xillikka hurmat qadriyatlarini shakllantirish zarurligi ta‘kidlanadi. Bu kabi nufuzli tashkilotlarning konseptual hujjatlari ko‘plab mamlakatlar ta‘lim dasturlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatib, nazariy g‘oyalarni amaliyotga joriy etishda asos bo‘lmoqda.

Yuqorida sanab o‘tilgan mualliflar va konsepsiyalar turli nuqtai nazarlardan yondashsalar-da, barchasi yosh avlodni barkamol insonlar qilib tarbiyalashda qadriyatlar muhim o‘rin tutishini tasdiqlaydi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi g‘oyasi bu nazariyalarning tutash nuqtasi bo‘lib, zamonaviy ta‘lim shu uyg‘unlikni ta‘minlashga intilmoqda. Keyingi qismda keltirilgan adabiyotlar ro‘yxatida har bir manbaning qisqacha tavsifi va xulosasi beriladi.

Natijalar. Adabiyotlarni tahlil qilish natijasida quyidagi asosiy topilmalar (ilmiy natijalar) aniqlandi:

Yoshlar tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirishda samaradorligi yuqori bo‘lgan beshta ustuvor yondashuv mavjudligi aniqlangan. Bularga interfaol ta‘lim metodlari (munozara, rol o‘yinlari va b.), loyiha asosidagi o‘qitish (ijtimoiy loyihalar orqali tarbiya), o‘qituvchi shaxsiy namuna ko‘rsatishi, madaniy-ma‘rifiy tadbirlar orqali tarbiyaviy ta‘sir va axloqiy dilemmalarni muhokama qilish singari usullar kiradi.

Milliy qadriyatlarni global kontekstda uyg‘unlashtirish bo‘yicha nazariy adabiyotlarda bir necha model taklif qilingan. Jumladan, integratsion yondashuv modeli (milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o‘quv jarayonida bir butunlikda berish), ta‘lim modeli (turli millat va madaniyatlarining qadriyatlarini hurmat qilishga o‘rgatish), “global fuqarolik” modeli (yoshlarni global dunyoning faol va bag‘rikeng a‘zosiga aylantirish, milliy o‘zlikni saqlagan holda) va ma‘naviy uyg‘unlashuv modeli (umumiy insoniy ma‘naviy qadriyatlarni milliy an‘analar bilan integratsiya qilish) kabilar asosiylaridan hisoblanadi.

Qadriyatlar tarbiyasini samarali amalga oshirish uchun ta‘lim muassasalari, mahalla hamkorligiga asoslangan kompleks yondashuv zarurligi ta‘kidlanadi. Ya‘ni, yosh avlodga milliy va umuminsoniy fazilatlarini singdirishda maktab bilan bir qatorda oilaviy tarbiya va jamoat (mahalla) muhitining ham faol ishtiroki muhim ekani alohida qayd etilgan.

Ta‘lim amaliyotida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni integratsiya qilishda uchraydigan asosiy to‘siqlar aniqlangan. Xususan, o‘qituvchilarning malaka va tayyorgarligidagi bo‘shliqlar, o‘quv dasturlarida tegishli mavzularning yetarli yoritilmaganligi, o‘quv materiallari va resurslarining cheklanganligi hamda globallashuv ta‘sirida yoshlar ongida turli qarama-qarshi qadriyatlarining to‘qnashuvi kabi omillar integratsiya jarayonini qiyinlashtirishi ko‘rsatilgan.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarining uyg‘un tarbiyasi yoshlar rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi qayd etilgan. Bunday yondashuv natijasida o‘quvchilarda vatanparvarlik, milliy iftixor tuyg‘ulari mustahkamlanib, bir vaqtning o‘zida boshqa millatlarga hurmat, bag‘rikenglik va global dunyoqarash kabi fazilatlar shakllanishi kuzatilmoqda.

Muhokama. Yuqoridagi natijalar tahlil qilingan adabiyotlarda ko‘tarilgan masala va ushbu maqola boshida bayon etilgan muammo bilan uzviy bog‘liqdir. Avvalo, beshta ustuvor pedagogik yondashuvning aniqlanishi ta‘lim tizimidagi mavjud bo‘shliqni to‘ldirishga xizmat qiladi – ya‘ni, qadriyatlar tarbiyasini amaliyotda samarali tashkil etish uchun aniq strategik yo‘nalishlar majmuasi taklif etildi. Milliy qadriyatlarni global kontekstda uyg‘unlashtirish modellari esa globallashuv sharoitida yoshlar milliy o‘zligini yo‘qotmagan holda dunyoqarashini kengaytirish imkonini beruvchi nazariy asos yaratadi. Kompleks (maktab-oila-mahalla) hamkorlikka doir topilma integratsiya jarayonida turli ijtimoiy institutlar ahamiyatini

tasdiqlab, kirish qismida ta’kidlanganidek, tarbiyaning faqat maktab doirasida cheklanib qolmasligi lozimligini yana bir bor ko’rsatdi. Shu bilan birga, aniqlangan to’siqlar ushbu sohadagi muammolar qayerda ekanini aniqroq anglashga yordam beradi – masalan, o’qituvchilarning malaka muammosi yoki resurslar yetishmasligi kabi masalalarni hal etmay turib, qadriyatlar integratsiyasida muvaffaqiyatga erishish qiyin. Nihoyat, qadriyatlarning uyg’un tarbiyasi yoshlar rivojiga ijobiy ta’sir ko’rsatishi haqidagi xulosa tadqiqot maqsadida ko’zlangan ideallarning hayotiy ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi.

Nazariy ahamiyati: Ushbu tadqiqot nazariy jihatdan muhim hissa qo’shadi. Natijalar ilmiy adabiyotlarda ilgari tarqoq holda mavjud bo’lgan qarashlarni bir tizimga keltirib, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg’unlashuvi bo’yicha yaxlit tasavvur hosil qilishga xizmat qiladi. Xususan, beshta pedagogik yondashuvning ajratib ko’rsatilgani va integratsiya modellarining umumlashtirilgani nazariyada mazkur soha uchun konseptual asos yaratadi. Shu bilan birga, bu tahlil mavjud nazariy munozaralarga yangi daliliy yondashuvni olib kiradi – ya’ni, milliy tarbiya va globallashtirish jarayoni o’zaro zid tushunchalar emas, balki biri ikkinchisini boyitishi mumkinligi ilmiy asoslangan holda ko’rsatildi.

Amaliy ahamiyati: Tadqiqot natijalari ta’lim amaliyoti uchun ham bevosita ahamiyatga ega. Birinchidan, aniqlangan pedagogik strategiyalar (interfaol metodlar, loyihaviy ta’lim, o’qituvchining namuna bo’lishi va h.k.) o’qituvchilarga o’z dars jarayonlariga qadriyatlarni samarali integratsiya etish bo’yicha yo’l-yo’riq beradi. Ikkinchidan, maktab, oila va mahalla hamkorligi zarurligi haqidagi xulosa ta’lim muassasalari rahbarlariga tarbiya masalasini jamoatchilik bilan birga olib borish bo’yicha tashkiliy choralar ko’rish uchun dalil bo’lib xizmat qiladi. Uchinchidan, aniqlangan to’siqlarni e’tiborga olgan holda, ta’lim siyosatida o’qituvchilar malakasini oshirish, o’quv dasturlarini boyitish va zamonaviy resurslar bilan ta’minlash bo’yicha aniq choralarni belgilash mumkin. Demak, ushbu tadqiqot natijalari asosida ta’lim tizimida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg’un tarzda singdirishga qaratilgan aniq amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun zamin yaratildi.

Mazkur tadqiqotning ayrim cheklovlari ham mavjud. Avvalo, ish faqat 30 ta manba tahliliga tayanganligi natijasida xulosalar umumiy tavsifga ega bo’lib, ularning amaliy tasdig’i alohida empirik tadqiqotlar orqali qo’shimcha tekshirilishi lozim. Bundan tashqari, tanlangan manbalar asosan so’nggi yillardagi ishlardan iborat bo’lgani uchun, vaqt o’tishi bilan qadriyatlar tarbiyasiga doir yangi trendlar yoki o’zgarishlar hisobga olinmagan bo’lishi mumkin. Shuningdek, tahlil asosan umumiy pedagogik nuqtai nazarga qaratilgan – individual fanlar (masalan, tarix, adabiyot yoki chet tili darslari) kontekstida qadriyatlarni integratsiya qilish masalasi alohida ko’rib chiqilmagan.

Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu cheklovlarni bartaraf etishga qaratilishi lozim. Xususan, aniqlangan strategiyalar samaradorligini tasdiqlash maqsadida turli ta’lim muassasalarida eksperimental sinovlar o’tkazish mumkin. Shuningdek, tadqiqot doirasini kengaytirib, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish metodikasini maktabgacha ta’limdan boshlab oliy ta’limgacha bo’lgan barcha bosqichlarda o’rganish ham muhim ahamiyatga ega. Turli mintaqalar va madaniy muhitlarda olib boriladigan qiyosiy tadqiqotlar esa mazkur masalaning universal va o’ziga xos jihatlarini aniqlashga yordam beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg’un tarzda singdirish yo’li bilan yosh avlodni tarbiyalash mumkin va zarur. Buning uchun xilma-xil pedagogik yondashuvlardan kompleks foydalanish, ta’lim muassasalari hamda oilalar o’rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish va mavjud to’siqlarni bartaraf etishga qaratilgan uzviy choralar zarur. Shu tariqa vatanparvar, yuksak ma’naviyatli va ayni paytda ochiq fikrli, bag’rikeng yoshlar avlodini voyaga yetkazish imkoniyati yaratiladi.

Adabiyotlar:

1. Aliyah Y., Susmoro H., Patmi S. Implementation of national values in order to build a generation of youth with integrity through basic education for state defense // *Formosa Journal of Applied Sciences (FJAS)*. – 2024. – Vol. 3, No. 3. – P. 1141–1158.
2. Halstead J.M., Taylor M.J. Learning and teaching about values: A review of recent research // *Cambridge Journal of Education*. – 2010. – Vol. 30, № 2. – P. 169–202.
3. Hatley J. Universal values as a barrier to the effectiveness of global citizenship education: A multimodal critical discourse analysis // *International Journal of Development Education and Global Learning*. – 2019. – Vol. 11, No. 1. – P. 87–102.
4. Karabacak N. An examination of values education based on the experiences of classroom teachers // *Psycho-Educational Research Reviews*. – 2021. – Vol. 10, No. 2. – P. 270–283.
5. Lin, Y., Ab Kadir, M. A., Kaur, D. Preschool educators’ perceptions on values education // *Education Sciences*. – 2025. – Vol. 15, No. 2. – Art. 140

6. Makarova E. et al. Research on value development in the school context: new directions and approaches from an international perspective // *European Journal of Psychology of Education*. – 2025. – T. 40. – №. 4. – С. 1-19.
7. Makarova E., Döring A.K., Daniel E., et al. Editorial: Research on value development in the school context: new directions and approaches from an international perspective // *European Journal of Psychology of Education*. – 2025. – Vol. 40. – Art. 116.
8. Öztürk, S., Akcil, U. The views of school leaders regarding gaining universal values in socio-cultural trips // *Frontiers in Psychology*. – 2022. – Vol. 13. – Article 1033058.
9. Turdiyev B.S., Zoncita D.M.N. Harmony of national and universal values in Uzbekistan // *Irish Interdisciplinary Journal of Science & Research (IIJSR)*. – 2023. – T. 7, № 1. – B. 08–16.).
10. Yenen E.T., Ulucan P. Values education practices in preschool: the case of Turkey and the United States // *Participatory Educational Research*. – 2021. – Vol. 8, No. 4. – P. 385–408.
11. Сабекия Р.Б., Аскарова Г.Б. Национальные и общечеловеческие ценности в образовательном пространстве России // *Международный журнал экспериментального образования*. 2015. № 12-3. С. 436-436
12. Alt, D., & Dolev, N. (2024). The divide between attitudes and practical implementation of the ‘Preschool of the Future’ model through the lens of Israeli preschool teachers. *Israel Affairs*, 30(4), 721-740.
13. Habermas, Jürgen (1987) [1981]. *Theory of Communicative Action, Volume Two: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason* (Book). Translated by Thomas A. McCarthy. Boston, Mass.: Beacon Press.
14. Kohlberg, Lawrence; Power, Clark (1981). "Moral Development, Religious Thinking, and the Question of a Seventh Stage". In Kohlberg, Lawrence (ed.). *Essays on Moral Development Vol. I: Philosophy of Moral Development*. San Francisco, CA: Harper & Row.
15. Lickona, T., Schaps, E., & Lewis, C. (2007). *CEP’s Eleven Principles of Effective Character Education*. Character Education Partnership.
16. Dewey, J. (1938). To those who aspire to the profession of teaching. My vocation... or what eminent Americans think of their calling, 325-334.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSIDA MA’NAVİY-HUQUQIY TARBIYA
MUAMMOLARINING YORITILISHI

Qodirova Madina Elmurod qizi,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi
yo‘nalishi 2-bosqich magistranti
madinaqodirova750@gmail.com
ORCID ID:0009-0001-3028-1654

Ushbu ilmiy maqolada Sharq allomalarining ma’naviy merosi, ularning asarlarida aks etgan ma’naviy-axloqiy va huquqiy qarashlarning innovatsion ta’lim tarbiya jarayonida qo‘llanishi, ularni talabalarga va fuqarolarga adaptatsiya qilishdagi pedagogik, ijtimoiy-psixologik hamda tashkiliy muammolar ilmiy asosda ko‘rib chiqilgan va tahlil qilingan. Ushbu ilmiy ishda ma’naviy huquqiy merosdan foydalanishning dolzarbligi, innovatsion yondashuvlar zarurati, mavjud to‘siqlar hamda ularning yechimlarini topish yo‘llari bayon etiladi. Tadqiqotning diagnostik tahlili hamda natijalari o‘qituvchilar, tarbiyachilar, ijtimoiy pedagoglar, huquqshunoslar va tarbiya sohasidagi mutaxassislar uchun amaliy va ilmiy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Sharq mutafakkirlari, ma’naviy meros, ma’naviy-huquqiy tarbiya, fuqarolik tarbiyasi, pedagogik integratsiya, g‘oyaviy tarbiya, axloqiy qadriyatlar, ijtimoiylashuv, adaptatsiya.

ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМ ДУХОВНО-ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ В НАСЛЕДИИ
МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА

В данной научной статье на научной основе рассматривается и анализируется духовное наследие восточных мыслителей, а также педагогические, социально-психологические и организационные проблемы применения отражённых в их трудах духовно-нравственных и правовых воззрений в инновационном образовательно-воспитательном процессе и их адаптации для студентов и граждан. В этой научной работе излагается актуальность использования духовно-правового наследия, необходимость инновационных подходов, а также существующие препятствия и пути их преодоления. Диагностический анализ и результаты исследования имеют практическую и научную значимость для преподавателей, воспитателей, социальных педагогов, юристов и специалистов в области воспитания.

Ключевые слова: мыслители Востока, духовное наследие, духовно-правовое воспитание, гражданское воспитание, педагогическая интеграция, идейное воспитание, нравственные ценности, социализация, адаптация.

THE ELUCIDATION OF SPIRITUAL AND LEGAL EDUCATION ISSUES IN THE
HERITAGE OF EASTERN THINKERS

This scholarly article scientifically examines and analyzes the spiritual heritage of Eastern scholars, the application of the spiritual, moral, and legal views reflected in their works within the innovative educational process, and the pedagogical, socio-psychological, and organizational challenges in adapting this heritage for students and citizens. This research paper outlines the relevance of utilizing this spiritual and legal heritage, the necessity for innovative approaches, existing barriers, and ways to find solutions. The diagnostic analysis and results of the study are of practical and scholarly significance for teachers, educators, social pedagogues, legal professionals, and specialists in the field of upbringing.

Keywords: Eastern thinkers, spiritual heritage, spiritual and legal education, civic education, pedagogical integration, ideological education, moral values, socialization, adaptation.

Kirish. Sharq uyg‘onish davri allomalari hisoblangan – Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Bahouddin Naqshband, Imom al-Buxoriy, Imom Termiziy kabi allomalar inson kamoloti, axloqiy tarbiya, qonun ustuvorligi, mas’uliyat, poklik, halollik, adolatlilik huquqiy ong va ma’naviy barkamollik haqida ulkan ilmiy-falsafiy meros qoldirganlar. Ushbu ma’naviy meros globalizatsiya davrida fuqarolik tarbiyasi, yoshlarning ma’naviy ongini shakllantirish, huquqiy madaniyatni oshirishda beqiyos pedagogik va psixologik manbadir. Sharq sivilizatsiyasi insoniyatning eng qadimgi ma’naviy, axloqiy va ilmiy

markazlaridan biri bo‘lib, unda shakllangan g‘oyalar bugungi kun ta‘lim tarbiya tizimi uchun ham dolzarb ahamiyatga kasb etadi. Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Navoiy, Buxoriy, Termiziy, Yassaviy, Jomiy, Moturudiy kabi allomalar inson kamoloti, axloqiy barkamollik, huquqiy ong, davlat boshqaruvi va tarbiya falsafasi haqida mukammal ijodiy va har bir zamonaviy mos bo‘lgan ilmiy meros qoldirganlar. Ularning qarashlari zamonaviy innovatsion ta‘limning asosiy tamoyillari — shaxsga yo‘naltirilganlik, gumanistik yo‘ndashuv, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, raqamli savodxonlik va ijtimoiy-axloqiy mas‘uliyat kabi talablar bilan bir-birini to‘ldiradi.

Bugungi globalizatsiya davrida yoshlarning ma‘naviy ongi, huquqiy madaniyatning yuksalishi, axborot xurujlariga nisbatan immuniteti va fuqarolik mas‘uliyati masalalari dolzarblashgan. Shu bois Sharq allomalari merosidan foydalanish nafaqat tarixiy-ma‘naviy ehtiyoj, balki zamonaviy ta‘lim strategiyalarining zarur yo‘nalishi sifatida qaralmoqda. Ammo bugungi ijtimoiy muhitda bu merosdan yetarli foydalanish darajasi pastligi, ta‘lim tizimida ushbu merosni o‘quv jarayoniga integratsiya (uyg‘unlashtirish) qilishning sustligi, zamonaviy talaba ongiga mos yetkazishning metodik asoslari to‘liq ishlab chiqilmaganligi kabi muammolar mavjud. Mazkur maqola aynan shu muammolarga ilmiy va amaliy yondashuv asosida yechimlar taklif qiladi.

Adabiyotlar sharhi. (Sharq mutafakkirlari qarashlari tahlili) Abu Nasr Forobiy Forobiy “Fozil odamlar shahri” konsepsiyasida adolat, halollik, aql, qonun ustuvorligi, fuqarolik burchi, davlat boshlig‘i uning ma‘naviyat qay darajada bo‘lishi kerakligi kabi tamoyillarni ilgari suradi. Uning fikriga ko‘ra, jamiyat taraqqiyoti axloqiy-ma‘naviy poklangan, huquqiy bilimli insonlarining mavjudligiga bog‘liq. Bugungi fuqarolik tarbiyasi aynan shu g‘oyalar bilan chambarchas bog‘liqdir. Uning asarlarida shunday deyilgan edi, “Har qanday odam shahar, davlatga rahbarlik qilolmaydi, uning ya‘ni rahbar bo‘lishning 12 xil xususiyatlari borligi aytib o‘tilgan. “Bunday shaharga hokim bo‘ladigan odam (Allohdan boshqa) hech kimga bo‘ysunmasligi kerak. Fozillar shahrining birinchi boshlig‘i shu shahar Aholisiga imomlik qiluvchi oqil kishi bo‘lib, u Tabiatan o‘n ikkita xislatfazilatni o‘zida bilashtirgan bo‘lishi zarur. Fozillar shahri hokimi avvalo to‘rt muchasi sog‘ salomat bo‘lib, o‘ziga yuklangan vazifalarni bajarishida biror a‘zosi-dagi nuqson xalal bermasligi lozim. Aksincha, u sog‘ salomatligi tufayli bu vazifalarni oson bajarishi lozim. (Ikkinchidan), bunday shahar hokimi tabiatan nozik farosatli bo‘lib, suhbatdoshining so‘zlarini, fikrlarini tez tushunib, tez ilg‘ab olishi, shu sohada umumiy ahvol qandayligini ravshan tasavvur qila olishi zarur. (Uchinchidan), quvvai hofiza, u anglagan, ko‘rgan, eshitgan, Idrok etgan narsalarni xotirasida to‘lato‘kis saqlab qolishi, barcha tafsilotlarini unutmasligi zarur. (To‘rtinchidan), u zehni o‘tkir, zukko bo‘lib, har qanday narsaning bilinar bilinmas alomatlarini va u alomatlar nimani anglatishini tez bilib, sezib olishi zarur. U fikrini ravshan tushuntira olish maqsadida fasohatli ifodalay olishi zarur. (Oltinchi), u (ustozlardan) ta‘lim olishi, bilim, ma‘rifatga xavasli bo‘lishi, o‘qish, o‘rganish jarayonida sira charchamaydigan, buning mashaqqatidan qochmaydigan bo‘lishi zarur. (Yettinchi), taom yeyishda, ichimlikda, ayollarga yaqinlik qilishda ochofat emas, aksincha, o‘zini tiya oladigan bo‘lishi, (qimor yoki boshqa) o‘yinlardan zavq, huzur olishdan uzoq bo‘lishi zarur. (Sakkizinchi), u haq va haqiqatni, odil va haqgo‘y odamlarni sevadigahaq yolg‘onni va yolg‘onchilarni yomon ko‘radigan bo‘lishi zarur. (To‘qqizinchi), u o‘z qadrini biluvchi va nomus oriyatli odam bo‘lishi, pastkashliklardan yuqori turuvchi, tug‘ma olihimmat bo‘lishi, ulug‘, oliy ishlarga intilishi zarur. (O‘ninchi), bu dunyo mollariga, dinor va dirhamlarga qiziqmaydigan (mol dunyo ketidan quvmaydigan) bo‘lishi zarur. (O‘n birinchi), tabiatan adolatparvar bo‘lib, odil odamlarni sevadigan, istibdod va jabr zulmni, mustabid va zolimlarni yomon ko‘ruvchi, o‘z odamlariga ham, begonalarga ham haqiqat qiluvchi, barchani adolatga chaqiruvchi, nohaq jabrlanganlarga madad beruvchi, barchaga yaxshilikni va o‘zi suygan go‘zalliklarni ravo ko‘ruvchi bo‘lishi zarur. O‘zi haq ish oldida o‘jarlik qilmay, odil ish tutgani holda, har qanday haqsizlik va razolatlarga murosasiz bo‘lishi zarur. (O‘n ikkinchi), o‘zi zarur deb hisoblagan chora tadbirlarni amalga oshirishda qat‘iyatli, sabotli, jur‘atli, jasur bo‘lishi, qo‘rqoqlik va hadiksirashlarga yo‘l qo‘ymasligi zarur. Mana shu barcha xislatlarning bir odamda jamlanishi amri mahol, zero bunday tug‘ma fazilatlar sohibi bo‘lgan odamlar juda kam uchraydi. Va ular nodir insonlardir. Mabodo fozillar ahrida shunday barkamol inson topilib qolsa, unda yuqoridagi fazilatlardan oltitasi yoki beshtasi kamol topganida ham, u aql va zakovatda benazirligi tufayli fozillar shahriga rahbarlik kila oladi.[1;244] Ibn Sino axloqiy tarbiyani inson psixologik rivoji bilan bog‘liq holda izohlaydi. Bunda insonning axloqiy qarashlarining ortib borishida uning sog‘ligi, psixologik xususiyatlarining barqarorligi muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Bundan tashqari Ibn Sino birinchilardan bo‘lib badan tarbiyasi, xulqning muvozanati kabi fikrlari bundan tashqari tibbiyot ilmiga ham qo‘shgan ulkan hissasi hozirgi kunda ham ahamiyatga ega. Xususan ana shundan allomalarining boy merosini o‘rganishimiz orqali bizga bitmas tuganmas ilm va ma‘avid dunyoqarash shakllanadi.

Uning fikricha, odob, tarbiya, sog‘lom fikrlash va iroda kuchi jamiyatning huquqiy madaniyatini shakllantiradi. Alisher Navoiy asarlarida adolat, murosas, rahm-shafqat, burch, halollik, xalqparvarlik, komil

inson g'oyalari ustuvor g'oya hisoblanadi. Uning “Mahbub ul-qulub” kabi asarlari yosh avlodda huquqiy madaniyatni mustahkamlovchi beqiyos manbadir. Imom al-Buxoriy va Imom Termiziy asarlarida hadis ilmidagi boy merosi axloq, halollik, javobgarlik, odob, qonunlarga bo'ysunish, jamiyat tinchligiga xizmat qilish haqida mukammal ma'lumot beradi. Zamonaviy tarbiya jarayonida ushbu hadislarini pedagogik sharhlar bilan qo'llash samarali hisoblanadi. Bahouddin Naqshband “Dil ba yoru, dast ba kor” tamoyili ham bugungi fuqarolik ongida mas'uliyat, halollik, mehnatsevarlik, vijdon kabi fazilatlarni shakllantirishda g'oyaviy asos bo'la oladi.

Metodologiya. Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanilgan: Tarixiy-tahliliy metod – Sharq allomalari merosi mazmunini o'rganish. Pedagogik tahlil – ma'naviy merosning tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash. Qiyosiy metod – Sharq va zamonaviy pedagogika qarashlarini taqqoslash. Kuzatuv va suhbat metodlari – ta'lim jarayonida ma'naviy merosdan foydalanish darajasini aniqlash. Muammo tahlili – mavjud to'siqlarni aniqlash va takliflar ishlab chiqish. Tadqiqot ko'rsatadiki, Sharq mutafakkirlarining ma'naviy-huquqiy qarashlari, yoshlarning huquqiy madaniyatini oshiradi e'tiqod, qonunlarga hurmat, fuqarolik mas'uliyatini kuchaytiradi, ijtimoiy adaptatsiya, deviant xulq, ma'naviy bo'shliqning oldini oladi, sog'lom fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi. Buning uchun profilaktik tadbirlar olib borish, oila + maktab, oliy ta'lim muassasasi, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlarning ijtimoiy faol hamkorligini yo'lga qo'yish lozim. Bundan tashqari ular bilan doimiy integrativ aloqalarini olib borish lozim.

Ma'naviy merosdan foydalanishdagi asosiy muammolar. Ta'lim jarayonida ma'naviy merosdan foydalanishning metodik yetishmovchiligi, o'qituvchilarning Sharq mutafakkirlari merosi bo'yicha metodik bilimlari yetarli emasligi, darsliklarda meros talqinida yuzaki yondashuvlar mavjudligi, talabalarda tarixiy-falsafiy matnlarni qabul qilishning qiyinligi. Murakkab til, ko'hna atamalar zamonaviy kontekst bilan bog'lanmasligi. Masalan Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Ibn Sino va boshqa allomalarning asarlarini o'rganishdagi qiyinchiliklar, tarjima ishlarning sustligi mavjudligi, integratsiya qilishning sustligi. Multimedia, interaktiv platformalarda merosning talqini yetarlicha ishlab chiqilmaganligi. Oila va jamiyat omilining sustligi. Ayrim oilalarda ma'naviy merosni o'rganish an'anasining yo'qligi, ijtimoiy tarmoqlarda g'arb ommaviy madaniyatning ustuvorligi. Yoshlarning psixologik qiziqishlaridagi tafovut. Zamonaviy avlod ko'proq tezkor ma'lumot, vizual kontentni afzal ko'radi, mumtoz manbalar esa chuqur fikrlashni talab qiladi.

Munozara. Sharq allomalarining ma'naviy merosi – fuqarolik tarbiyasining mustahkam poydevori vazifasini bajaradi. Mutafakkirlar ma'naviy merosi yoshlarning qonunlarga hurmatini, jamiyat oldidagi burchini, halollik va mas'uliyatini, ijtimoiy faolligini, vijdon va axloqiy nazoratini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo bu merosni to'g'ri yetkazish uchun uni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiya qilish talab etiladi. Ma'naviy merosni zamonaviy didaktikaga moslashtirish zarur. Buning uchun modulli ta'lim, – keys-stadi, – muammoli ta'lim, – axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish, – komiks, infografika, animatsiya asosida misollar yaratish Sharq merosini talabalarga qiziqarli va tushunarli yetkazib beradi. Forobiy merosida fuqarolik tarbiyasining ilmiy asosiy poydevoridir. Abu Nasr Forobiy o'zining “Fozil odamlar shahri” asarida fuqarolik jamiyati tushunchasiga yaqin g'oyalarni ilgari suradi. Uning qarashlariga ko'ra: fozil jamiyat – adolat va ma'naviyatga tayanadi, fozil shaxs – fuqarolik burchini ongli ravishda bajaradi. Va shaxsda qonunlarga hurmat – shaxsiy tarbiyaning rivojlanib borishiga asosiy vazifa bajaradi.

Forobiyning “inson kamoloti”, “adolat”, “ijtimoiy tartib” haqidagi fikrlari bugungi fuqarolik tarbiyasining nazariy asoslarini boyitib beradi. Ibn Sino ta'limotida axloq, huquq va fuqarolik mas'uliyati, Ibn Sino insonning jamiyatdagi o'rni, burchi va mas'uliyati haqida chuqur falsafiy qarashlarni aytib o'tadi. Uning fikricha, fuqarolik madaniyati – tarbiyaning natijasi, jamiyat qonunlarini hurmat qilish – axloqiy kamolotning belgisi, shaxsning o'zini boshqarishi – huquqiy ongning ko'rinishi. Ibn Sino yoshlar tarbiyasida “aqliy yetuklik” va “axloqiy poklik”ni bir butun holda ko'rib, fuqarolik tarbiyasining psixologik asoslarini belgilab bergan. Navoiy merosida jamiyatga sadoqat va fuqarolik burchi. Alisher Navoiy o'z asarlarida, adolat, halollik, xalqparvarlik, jamiyatga sadoqat, boshqalarga hurmat kabi fazilatlarni ulug'laydi. U fuqarolik tarbiyasining asosini “xalq dardi bilan yashash”, “burchni ado etish”, “adolatga sodiq bo'lish” kabi qadriyatlarda ko'radi. Navoiy fikrlariga ko'ra, haqiqiy fuqaro – jamiyat ravnaqi uchun mas'ul shaxsdir. Imom Buxoriy va Termiziy hadislarida fuqarolik tarbiyasining axloqiy mezonlari keng yoritilgan. Hadislarda quyidagi tamoyillar keng yoritilgan, inson huquqlarini hurmat qilish, adolat bilan hukm qilish, o'z burchiga sodiqlik, jamiyat tinchligi uchun mas'uliyat, zulm qilmaslik, halol mehnat qilish. Bu tamoyillar fuqarolik tarbiyasining axloqiy va ma'naviy poydevorini tashkil etadi.

Sharq ma'naviy merosining fuqarolik tarbiyasidagi o'rni va ahamiyati. Sharq allomalari merosi fuqarolik tarbiyasining uch asosiy komponentiga xizmat qiladi. Fuqarolik ong shaxsning jamiyatda tutgan o'rni haqidagi tushunchalari. Huquqiy madaniyat -qonunlarni hurmat qilish va ularga rioya etish. Ijtimoiy

mas’uliyat jamiyat rivojiga daxldorlik tuyg’usi. Allomalar merosida aynan ushbu sifatlar komil inson mezonlari sifatida ilgari surilgan. Ma’naviy qadriyatlar — fuqarolik tarbiyasining asosiy tamoyili. Sharqona qadriyatlarda adolat, burch, vijdon, murosas, bag’rikenglik, halollik, maslahatlashuv kabi tamoyillar fuqarolik tarbiyasining mezonlari bo’lib xizmat qiladi. Bugungi demokratik jamiyatda ushbu qadriyatlar fuqarolarning, davlatga munosabati, ijtimoiy faolligi, huquqiy madaniyati, siyosiy savodxonligi kabi sohalarida muhim ahamiyatga ega. Yoshlar fuqarolik tarbiyasida Sharq merosining psixologik ta’siri. Sharq mutafakkirlarining ma’naviy merosi yoshlar ongida, milliy o’zlik, vatanparvarlik, ijtimoiy burch, jamiyatga daxldorlik, ma’naviy immunitet kabi fazilatlarni shakllantiradi. Bu esa fuqarolik tarbiyasining psixologik asosini mustahkamlaydi.

Sharq merosini zamonaviy fuqarolik tarbiyasiga integratsiya qilishning innovatsion yo’llari. Raqamli ta’limda merosdan foydalanish, elektron darsliklarda sharqona qadriyatlar modullari, podkastlar, videodarslar, animatsiyalar, gamifikatsiya asosidagi fuqarolik loyihalari, axborot texnologiyalarida sharqona odo-axloq standartlari. STEAM va loyihaviy ta’limda sharqona g’oyalar integratsiyasidir. Forobiyning jamiyat modeli asosida loyihalar. Ibn Sino va Beruniy g’oyalari asosida etik-me’yoriy mashg’ulotlar, Navoiyning axloqiy qoidalari asosida debatlar, hadislar asosida huquqiy-axloqiy case-study tahlillari. Fanlararo integratsiyada merosning ahamiyati. Sharq merosini quyidagi fanlar bilan integratsiya qilish samarali, tarix, adabiyot, huquqshunoslik, falsafa, pedagogika, milliy g’oya va ma’naviyat. Bu fuqarolik tarbiyasining kompleks rivojlanishiga xizmat qiladi.

Taklif va tavsiyalar. Ma’naviy merosga asoslangan maxsus o’quv modullarini yaratish. Har bir oliy va professional ta’lim muassasasida:

“Sharq mutafakkirlari merosida huquqiy tarbiya” moduli joriy etilishi lozim. Mutafakkirlar g’oyalari asoslangan huquqiy treninglar olib borish lozim. Buning uchun,

“Adolat maktabi”

“Halollik darslari”

“Vijdon kodeksi” kabi mashg’ulotlar samarali.

Raqamli ta’lim platformalarida ma’naviy meros asosida yangi kontent yaratish ishlarini olib borish.

Animatsiyalar

Video-ma’ruzalar,

Interaktiv testlar,

Mobil ilovalar.

Ota-onalar uchun ma’naviy meros bo’yicha metodik qo’llanmalar ishlab chiqish. Oilada ma’naviy merosni o’rgatish ta’lim samaradorligini oshiradi. Pedagoglar uchun qisqa muddatli malaka oshirish kurslarini tashkil etish. Sharq mutafakkirlarining ma’naviy merosini dars jarayoniga integratsiya qilish texnologiyalari bo’yicha loyihalar ishlab chiqish. Yoshlar uchun ijtimoiy loyihalar

“Navoiy o’qishlari”,

“Forobiy falsafasi haftaligi”,

“Hadis saboqlari”.

Xulosa. Yuqoridagi ilmiy tahlillar shuni ko’rsatadiki, Sharq mutafakkirlari merosida mujassam bo’lgan ma’naviy-axloqiy, huquqiy va pedagogik qarashlar zamonaviy fuqarolarga mos ma’naviy-huquqiy tarbiya tizimini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Forobiy, Ibn Sino, Navoiy, Imom al-Buxoriy, Imom Termiziy, Bahouddin Naqshband kabi allomalar ilmiy merosida insonning komilligi, huquq va burchlar uyg’unligi, adolat, ijtimoiy mas’uliyat, halollik, vatanparvarlik, jamiyatga sadoqat kabi fazilatlar yuksak darajada talqin etilgan. Bu qarashlar bugungi globallashuv, ma’naviy bo’shliq, ijtimoiy deformatsiya, deviant xulq, huquqiy ongning pasayishi kabi muammolar fonida yoshlar tarbiyasida ayniqsa dolzarb sanaladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, mazkur merosning tarbiya jarayoniga integratsiyasi ma’lum ijobiy samaralar bergan bo’lsa-da, amaliyotda hali bir qator tizimli muammolar mavjud. Jumladan, pedagoglarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi, merosni talabalarga zamonaviy tilda talqin etish usullarining kamligi, raqamli ta’lim resurslarining yetarlicha yaratilmagani, oilaviy-ma’naviy muhitning barqaror emasligi, yoshlarning psixologik qiziqishlarining o’zgaruvchanligi kabi omillar bu jarayon samaradorligini pasaytiradi. Shuningdek, Sharq mutafakkirlari merosining murakkab falsafiy tili va o’sha davr ijtimoiy sharoitlari bilan bog’liqligi unga zamonaviy yondashuv asosida qayta pedagogik talqin berishni talab qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari Sharq mutafakkirlari merosining bugungi fuqarolik tarbiyasi uchun kuchli g’oyaviy manba bo’la olishini yaqqol tasdiqlaydi. Mutafakkirlar asarlarida berilgan ta’lim va tarbiya haqidagi fikrlar yoshlarning huquqiy madaniyatini mustahkamlash, mas’uliyat hisini oshirish, axloqiy immunitetini shakllantirish, jamiyatda adolat tamoyillariga sodiq bo’lish, insonparvarlik va tinchliksevarlik ruhini rivojlantirishda juda samaralidir. Ularning g’oyalari zamonaviy demokratik jamiyatning konseptual asoslari

bo‘lmish qonun ustuvorligi, fuqarolik madaniyati, ijtimoiy hamkorlik, bag‘rikenglik, odob-axloq me‘yorlarini mustahkamlaydi. Shu sababli, merosdan foydalanishda zamonaviy metodlar, innovatsion texnologiyalar, integratsiyalashgan yondashuvlar, pedagogik yangiliklar va raqamli kontent imkoniyatlaridan keng foydalanish talab etiladi. Ta‘lim-tarbiya jarayonida mutafakkirlar merosini chuqur o‘rgatish orqali yosh avlodda shaxsiy mas‘uliyat, vatanparvarlik, huquqiy savodxonlik, axloqiy barqarorlik va ijtimoiy faollik kabi muhim fazilatlar shakllanadi. Xulosa qilib aytganda, Sharq mutafakkirlari merosidan fuqarolarga mos ma‘naviy-huquqiy tarbiya berish – nafaqat tarixiy an‘analarni tiklash, balki yoshlarni barkamol, ongli, mas‘uliyatli, jamiyat va davlat oldidagi burchini anglaydigan komil inson sifatida voyaga yetkazishning strategik yo‘nalishidir. Bu merosdan samarali foydalanish ta‘lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida izchil yondashuv, ilmiy asoslangan metodika, pedagogik innovatsiyalar va jamiyatning barcha qatlamlari o‘rtasidagi hamkorlikni talab etadi. Ana shunda ma‘naviy meros nafaqat tarixiy boylik sifatida saqlanib qoladi, balki zamonaviy yoshlar tarbiyasining faol, samarali va hayotiy manbayiga aylanadi.

Adabiyotlar:

1. Abu Nasr Farobiy “Fozil odamlar shahri”.
2. Yusupov, E. Sharq mutafakkirlari merosida axloqiy tarbiya masalalari. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.
3. Jo‘rayev, A. Ma‘naviyat asoslari. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2020.
4. Abdullaev, Q. Pedagogik diagnostika va tarbiya nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Hasanov, O. Fuqarolik tarbiyasi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
6. Karimov, F. “Sharq mutafakkirlari merosining zamonaviy ta‘limdagi o‘rni”. // Ta‘lim taraqqiyoti, №4, 2021. – B. 45–52.
7. Sodiqova, M. “Ma‘naviy merosdan foydalanishning zamonaviy metodlari”. // Pedagogika va psixologiya, №2, 2022. B. 70–77.
8. Rasulova, D. “Fuqarolarga mos huquqiy tarbiya berish muammolari”. // Uzluksiz ta‘lim jurnali, №1, 2023. – B. 33–40.
9. Muslimov, N. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-6165-son “Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi Qarori, 2021.
11. O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahriri), 2020.

**TALABALARNI HARBIY-VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING
PEDAGOGIK MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH IMKONIYATLARI**

Safoyev Husen Aminovich,

Buxoro davlat pedagogika instituti

Harbiy ta'lim fakulteti Maxsus tayyorgarlik

sikli boshlig'i. p.f.b.f.d. (PhD), dotsent

Maqolada zamonaviy ijtimoiy-ma'naviy sharoitda talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Maqolada harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining mazmuni, maqsad va vazifalari tahlil qilinib, ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik yondashuvlar, interfaol usullar hamda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Maqolada bayon etilgan xulosa va takliflar oliy ta'lim muassasalari amaliyotida qo'llash uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: *harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi, talabalar tarbiyasi, pedagogik mexanizm, ta'lim jarayoni, tarbiyaviy ishlar, milliy qadriyatlar, fuqarolik mas'uliyati, innovatsion pedagogik yondashuvlar, ma'naviy-ma'rifiy faoliyat, oliy ta'lim muassasalari, sadoqat, fidokorlik, urf-odat, bilim, ko'nikma, malaka, mahorat, iroda, milliy g'urur.*

**ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА
ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ В ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОМ ДУХЕ**

В статье освещаются вопросы совершенствования педагогических механизмов воспитания студентов в военно-патриотическом духе в современных социально-духовных условиях. В работе проанализированы содержание, цели и задачи военно-патриотического воспитания, а также обоснованы возможности повышения эффективности воспитательной работы посредством внедрения в образовательный процесс инновационных педагогических подходов и интерактивных методов.

Ключевые слова: *военно-патриотическое воспитание, воспитание студентов, педагогический механизм, учебный процесс, воспитательная работа, национальные ценности, гражданская ответственность, инновационные педагогические подходы, духовно-просветительская деятельность, высшие учебные заведения, верность, самоотверженность, обычаи, знания, умения, навыки, мастерство, воля, национальная гордость.*

**OPPORTUNITIES TO IMPROVE THE PEDAGOGICAL MECHANISM OF EDUCATING
STUDENTS IN THE SPIRIT OF MILITARY PATRIOTISM**

The article illuminates issues regarding the improvement of pedagogical mechanisms for educating students in the spirit of military patriotism within modern socio-spiritual conditions. The content, goals, and objectives of military-patriotic education are analyzed, and the opportunities for enhancing the effectiveness of educational work through the application of innovative pedagogical approaches and interactive methods in the educational process are substantiated.

Keywords: *military-patriotic education, student upbringing, pedagogical mechanism, educational process, educational work, national values, civic responsibility, innovative pedagogical approaches, spiritual and enlightenment activities, higher education institutions, loyalty, dedication, traditions, knowledge, skills, qualifications, proficiency, will, national pride.*

Kirish. Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalari talabalariga ta'lim va tarbiya berish yo'nalishlari orasida vatanparvarlik tarbiyasi hamda uning tarkibiy qismi bo'lgan harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi alohida o'rin egallaydi. Chunki, talabalarni Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga o'zining ona yurtining himoyasi sharaflari va muqaddas burch ekanligini chuqur singdirish, jismonan baquvvat ruhan tetik bo'lg'usi Vatan himoyachilarini tayyorlash bo'yicha amalga oshirilishi zarur bo'lgan asosiy vazifalarni harbiy pedagogika va mutaxassislik fanlari orqali amalga oshiriladi.

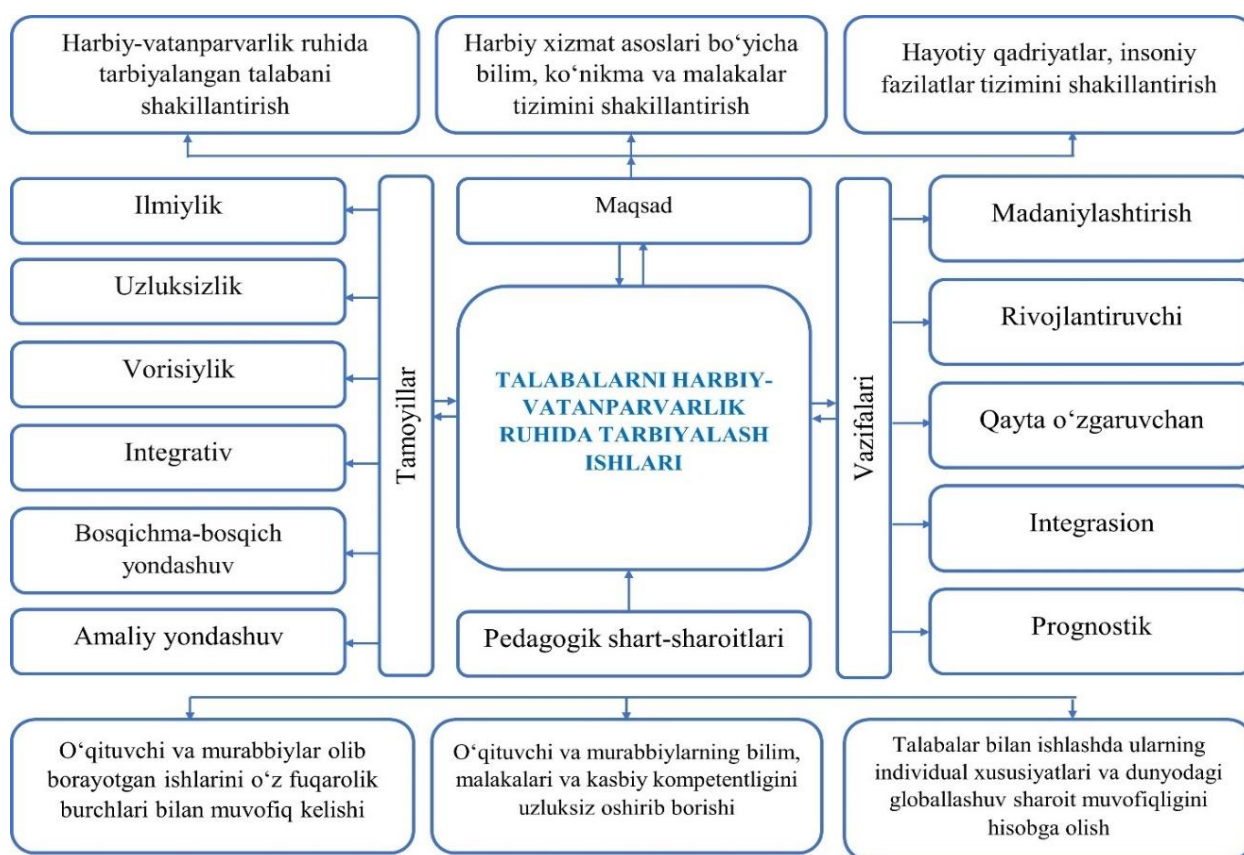
Talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash o'quv rejadagi majburiy hamda tanlov fanlarni o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalar va innovatsion texnologiyalarni keng joriy qilish orqali yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi insonni tarbiyalash yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, tegishli keng qamrovli ta‘lim-tarbiyaviy tadbirlarni hamda o‘quv-tarbiya jarayonini o‘z ichiga oladi. Bu masalalar ilmiy jihatdan pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, tibbiyot, ma‘naviyat asoslari, tarix, falsafa, tegishli harbiy mutaxassislik fanlari, Qurolli Kuchlarning asosiy meyoriy hujjatlari va ular faoliyatining hamda Vatanimiz mudofaasining asosiy tamoyillari, matematik statistika, mantiq va boshqa bir qator fanlar tomonidan o‘rganiladi. Ushbu fanlarning har biri harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi bilan bog‘liq masalalarni o‘z tadqiqot yo‘nalishlari va usullari bo‘yicha o‘rganib, tegishli xulosalarni chiqaradi va tavsiyalarini beradi [2].

Oliy ta‘lim muassasalarida talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ta‘lim va tarbiyaning bir-biri bilan bog‘liq hamda ajralmas tamoyiliga muvofiq amalga oshirish lozim.

Ma‘lumki, har qanday ta‘lim-tarbiya bilim, ko‘nikma, malakalarni o‘zlashtirish va ularni amaliyotda to‘g‘ri qo‘llay olish asosida takomillashadi. Bu esa tarbiyani amalga oshirish, o‘sha tarbiyaga tegishli bilim, ya‘ni ta‘lim jarayonidan boshlanishini ko‘rsatadi.

Talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonini rivojlantirish o‘qitish sifatini oshirish, yoshlarning ongi va qalbida vatanparvarlik hislarini shakllantirish hamda ularni harbiy xizmatga tayyorlashga qaratilgan kompleks tadbirlar majmuasidir. Ushbu fikrga muvofiq quyida, talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning takomillashtirilgan mexanizmi keltirilgan

1-rasm. Talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning takomillashtirilgan mexanizmi

Mazkur mexanizmga muvofiq talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning asosiy komponentlar keltirib o‘tamiz.

1. Ta‘lim dasturlari va o‘quv rejalarini takomillashtirish.

- Harbiy fanlar o‘qitilishi: Ta‘lim dasturiga harbiy fanlarning kiritilishi, jumladan harbiy tarix, strategiya, taktikalar va psixologiya.

- Mutaxassislar: Harbiy ta‘lim yo‘nalishi ofitser-o‘qituvchilarini malakalari va bilimlarini oshirish, pedagogik va harbiy tayyorgarliklari bo‘yicha treninglar.

2. Amaliy va tajriba darslari.

- Harbiy tayyorgarlik: Amaliy mashg‘ulotlar va simulyatsiyalar orqali talabalarni harbiy xizmatga tayyorlash.

- O‘rganish joylari: Harbiy muassasalar va maxsus maktablarda o‘quv sayohatlari tashkil etish.

3. Vatanparvarlik tadbirlari.

- Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar: Harbiy qahramonliklar, tarixiy voqealar yoki janglar haqida seminarlar, anjumanlar va bahs-munozaralar tashkil etish.

- Madaniy tadbirlar: Bayramlar, konsertlar, ko'rgazmalar va shartnoma xizmatlarini o'z ichiga olgan tadbirlarni o'tkazish.

4. Jamoat ishlarida ishtirok.

- Talabalarni harbiy yo'nalishdagi jamoatchilik ishlari, xayriya tadbirlari va mudofaa faoliyatida ishtirok etishga jalb qilish.

- Sport tadbirlari: Harbiy sport va musobaqalarda ishtirok va jamoaviy o'yinlar orqali rahbarlik va kooperatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish.

5. Ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlik.

- Harbiy o'quv muassasalari bilan hamkorlik: Universitetlar va harbiy akademiyalar o'rtasida hamkorlikni o'rnatish va talabalarning harbiy tayyorgarlik darajasini oshirish.

- O'qituvchilar va murabbiylar tayyorlash: Harbiy tayyorgarlik va ma'naviy tarbiya berish bo'yicha malakali mutaxassislarni tayyorlash.

6. Psixologik tayyorgarlik.

- Vatanparvarlik psixologiyasi: Talabalarga psixologik ko'mak va yo'naltirish orqali ularning ruhiy holatini yaxshilash.

- Stressga moslashish: Murabbiylar va psixologlarning talabalarga stress bilan kurashishda yordam berishi.

Harbiy tayyorgarlik omillari va mezonlari talabalarning harbiy xizmatga tayyorligini belgilaydi. Ushbu omillar va mezonlar, odatda, psixologik, jismoniy, texnik va ma'naviysiz jihatlarni o'z ichiga oladi. Keling, ularni batafsil ko'rib chiqaylik:

Harbiy tayyorgarlik omillari

1. Jismoniy tayyorgarlik:

- Jismoniy kuch, chidamlilik, tezlik va harakat qobiliyatlarini oshirish.

- Sport mashg'ulotlari va jismoniy faoliyat orqali jismoniy holatni doimiy ravishda yaxshilash.

2. Ruhiy tayyorgarlik:

- Stressga bardosh berish, tez fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish.

- Psixologik tayyorgarlik, shuningdek, ijobiy motivatsiya va o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

3. Texnik tayyorgarlik:

- Harbiy texnika va qurollardan samarali foydalanish uchun zaruriy bilimlarni olish.

- Harbiy strategiyalar va taktikalarni bilish, shuningdek, zamonaviy harbiy qurilmalar bilan tanishish.

4. Ma'naviy tayyorgarlik:

- Harbiy vazifalar va mamlakatga sadoqat hissi, vatanparvarlik va qonunlarga hurmat.

- Etika, axloqiy qadriyatlar va inson huquqlari bo'yicha tarbiya.

5. Ijtimoiy tayyorgarlik:

- Jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirish, aktsentlar va rahbarlik qobiliyatlarini o'zlashtirish.

- Jamoaviy mehnat va boshqalar bilan ishlashda ahamiyatga ega ijtimoiy qoidalarni bilish.

Harbiy tayyorgarlik mezonlari

1. Jismoniy tayyorgarlik mezonlari:

- Jismoniy tayyorgarlikni baholash uchun normativlar (masalan, jismoniy testlar) orqali talabalar kuchi, chidamliligi va tezligining sinovlari.

- Muayyan jismoniy mashqlarni bajarish zarurati bilan birga, quyidagi ko'rsatkichlar: yuqori darajadagi chidamlilik, kuch va muvozanat.

2. Psixologik mezonlar:

- Talabaning stress holatiga qanday munosabatda bo'lishi va muayyan vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyati.

- O'zini tuta olish ko'nikmalari va jamoada ishlashdagi rollari.

3. Texnik ko'nikmalar mezonlari:

- Harbiy jihozlar va qurollar bilan ishlashdan olingan malaka va bilimlar.

- O'quv dasturlarida hal etilgan amaliyotlar va muammolarni yechish qobiliyati.

4. Ma'naviyat mezonlari:

- Vatanparvarlik hissining shakllanish darajasi, shuningdek, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni tushunish va ularga rioya qilish.

- O'z mamlakatiga va xalqiga bo'lgan sadoqat.

5. Ijtimoiy qobiliyatlar mezonlari:

- Talabalar o'rtasidagi muloqot darajasi, ijtimoiy aloqalarni qo'llab-quvvatlash.
- Jamoaviy faoliyatdagi ishtirok va rahbarlik qobiliyatlari.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Harbiy tayyorgarlik omillari va mezonlari talabalarning ishchanligi, intellektual rivojlanishi va ruhiy holatini belgilaydi. Ushbu omillarni hisobga olish, harbiy tayyorgarlikni tashkil etishda samaradorlikni oshiradi va talabalarni sifatli harbiy xizmatga tayyorlashga yordam beradi. Bu jarayon nafaqat harbiy sohada, balki umumiy hayotda ham samarali bo'lishi uchun muhimdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda shuni alohida ta'kidlash lozimki, Vatan, uning himoyasi, vatanparvarlik to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 64-moddasida O'zbekiston Respublikasini himoya qilish – O'zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir”, – deb belgilab qo'yilgan [1 24]. Shunday ekan, oliy ta'lim muassasalarida talabalarga ushbu haqiqatni muntazam tushuntirishimiz, ta'kidlashimiz, shu tariqa Vatanga sadoqat va vatanparvarlik tuyg'usini ularning ongi hamda qalbiga singdirishimiz, mustahkam qaror toptirishimiz lozim.

Harbiy qomusiy lug'atlarda harbiy vatanparvarlikning mazmuni “yurtga sodiqlik, Vatanga muhabbat, el manfaatlariga xizmat va mamlakatni dushmandan himoya qilish” deb talqin etiladi.

Harbiy so'zlarning lug'aviy ma'nosi kitobida esa “harbiy-vatanparvarlik ruxida tarbiya” O'zbekiston Respublikasi xalqiga, ayniqsa yoshlarida o'z vatani bilan faxrlanish tuyg'usi va mustaqil vatanni himoya qilish qobiliyatini shakllantirishdir. Siyosiy va axloqiy xavfsizligi uchun fuqarolik burchi va mas'uliyatini anglab yetishdir.

“Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining vazifasi-vatanga muhabbat, baynalmilallik, qurolli kuchlarning jangovar va o'zbek xalqining milliy an'analariga sodiqlik sifatlarini tarbiyalash, harbiy va harbiy-texnik bilimlarning puxta egallashiga omil bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 4-avgustdagi “O'zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlari harbiy xizmatchilarining ma'naviy-ma'rifiy saviyasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida” PQ-3898-son Qarorining 1-ilovasi bilan “O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish konsepsiyasi” tasdiqlangan. Konsepsiyaning asosiy maqsadi – mustaqil, keng dunyoqarash va fikrlashga ega, iymon-e'tiqodi va irodasi mustahkam, ma'naviyatli va fidoyi, ajdodlarimizning bebaho merosiga tayanib yashaydigan barkamol shaxs – Vatan himoyachilarini tarbiyalash, ularning dunyoqarashlari, mantiqiy, ijodiy va tahliliy fikrlash doirasini kengaytirish, ona Vatan taqdiri uchun yuksak mas'uliyat va javobgarlik kabi muhim xususiyatlarni shakllantirishdan iborat [3].

Ushbu konsepsiyada bir qator vazifalar ham belgilab berilgan va ularni o'z vaqtida tizimli tarzda hal etish zarur. Buning uchun oliy ta'lim muassasalarida yo'l xaritalarini tayyorlash, unda bu sohadagi barcha muammolar va ularni hal etish yo'llari, usullari ko'rsatilishi lozim.

Yuqorida ta'kidlanganidek, talaba-yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ushbu konsepsiyaning ahamiyati kattadir. Konsepsiya mamlakatda amalga oshirilayotgan yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlari va tamoyillari asosida ishlab chiqilgan. Konsepsiyada hozirgi murakkab globallashuv davrida, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir sharoitda yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bilan bog'liq dolzarb vazifalar va ularni hal etish yo'llari, davlat va nodavlat tashkilotlar, oila, mahalla, ta'lim-tarbiya institutlarining bu boradagi o'rni va ahamiyati, o'zaro hamkorligini milliy va xalqaro huquqiy meyorlarni hisobga olgan holda belgilab berilgan.

Konsepsiyada yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash masalasiga ma'nan va jismonan sog'lom avlodni tarbiyalashga oid yaxlit ta'lim-tarbiya tizimining uzviy hamda ajralmas bir qismi sifatida qaralib, milliy va jahondagi ilg'or tajribalar, bugungi O'zbekiston hayotidagi real ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar bilan uyg'un ravishda takomillashtirish masalasiga alohida e'tibor berilgan. Ushbu Konsepsiyaning amalga oshirilishi O'zbekiston Respublikasi yoshlarida harbiy-vatanparvarlik tuyg'usini yuksaltirish, Vatanga fidoyilik va sodiqlik bilan xizmat qilishga bo'lgan mas'uliyatini oshirish, milliy armiya saflarini zamonaviy bilim va professional malaka, mustahkam iroda, faol fuqarolik pozitsiyasini qay darajada shakllantirishga bog'liq. Shu ma'noda, talaba-yoshlarni o'qitish, tarbiyalash ishlari, ta'limiy-tarbiyaviy jarayon metodik jihat to'g'ri va ongli loyihalashtirilishi, Yangi O'zbekiston qo'yayotgan talab va topshiriqlar mazmunini to'la ifodalagan bo'lishi lozim. Shundagina har qanday pedagogik jarayon va uni tashkil etishga yo'naltirilgan faoliyat ijobiy samara beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi “Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida” PQ-3907-son Qarorining 1-ilovasi bilan “Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga

ko‘tarish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi” ishlab chiqilgan. Ushbu dasturda talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning bosqichlari, amalga oshirish yo‘llari, usullari belgilab berilgan [4].

Eng asosiysi, oliy ta‘lim muassasalarida talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ajdodlarimizning ma‘naviy merosi, xalqimiz tomonidan yaratilgan ulkan qadriyatlar muhim o‘rin tutadi. Ularni har tomonlama o‘rganib, tahlil qilib, talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda unumli foydalanish kerak. Jumladan:

- ajdodlar ma‘naviy merosi va xalqimiz tomonidan yaratilgan ulkan qadriyatlarning mazmun-mohiyatini zamonaviy pedagogik hamda AKT vositalari yordamida talabalar ongi va qalbiga yetkazish, sekin-astalik bilan singdirish;

- mardlik, botirlik, jonkuyarlik va jasorat kabi insoniy sifatlar ulug‘langan asarlarni targ‘ib etish maqsadida talaba-yoshlar orasida kitobxonlik kechalarini tashkil qilish;

- “Bu buyuk Vatan barchamizniki”, “Vatanparvarlik – buyuk fazilat” “Mardlar qo‘riqlaydi Vatanni” kabi mavzularda ko‘rik-tanlovlar o‘tkazish;

- “Buyuk ma‘rifatparvarlar vatanparvarlik haqida”, “Ajdodlar merosi – avlodlar tarbiyasida”, “Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash – davr talabi”, “Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi va oila” mavzularida referatlar tayyorlash;

- “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda mahalla-ta‘lim muassasasi va oila hamkorligi” rukni ostida muntazam ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar tashkil etish;

- “Vatanimiz O‘zbekiston”, “Vatanparvarlik tarbiyasi”, “Vatanga muhabbat tuyg‘usi”, “Men nechun sevaman, O‘zbekistonni?” mavzularida badiiy kechalar, bahs-munozaralar o‘tkazish;

- II jahon urushi va Afg‘onistonda bo‘lib o‘tgan jangu-jadallarda ishtirok etgan urush qatnashchilari bilan uchrashuvlar, davra suhbatlari uyushtirish.

Muhokama va natijalar. Ushbu maqolada biz talabalarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash borasida amalga oshirilishi kerak bo‘lgan asosiy vazifalar va ularni amalga oshirish kerak bo‘lgan ayrim tavsiyalarni izoxlab o‘tishga harakat qildik. Shuning harbiy vatanparvarlik mavzusidagi turli ko‘rik-tanlovlar va tadbirlar g‘oliblarini moddiy hamda ma‘naviy jihatdan rag‘batlantirish zarur. Ularni rag‘batlantirishda shaffoflik, haqqoniylik, adolat prinsiplariga amal qilish kerak. Shundagina biz yoshlarda Vatanga muhabbat tuyg‘usining shakllanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsata olamiz. Shundagina ularning qalbida Vatan tuyg‘usi, ulug‘ allomalarimiz va ular qoldirgan ma‘naviy meros bilan faxrlanish tuyg‘usini shakllantira olamiz. Shu tariqa talaba-yoshlarda harbiy-vatanparvarlik bilan bir qatorda, mehnatsevarlik, insonparvarlik, vatanparvarlik, iymon-e‘tiqodlik, halollik, axloqiy poklik, jasurlik, mardlik, qahramonlik kabi insoniy fazilatlar shakllanib, rivojlanadi va o‘z vatani, tili, dini, urf-odatlarini bilan faxrlanish tuyg‘usi kamol topadi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash masalasi zamonaviy oliy ta‘lim tizimi oldida turgan ustuvor pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining nazariy asoslari, uning talaba yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy kamolotidagi o‘rni hamda pedagogik mexanizmlarni takomillashtirish imkoniyatlari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilindi.

Maqolada pedagogik mexanizmnin takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari sifatida o‘quv fanlari mazmuniga harbiy-vatanparvarlik g‘oyalarini integratsiyalash, interaktiv va innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, auditoriyadan tashqari tarbiyaviy ishlarni tizimli tashkil etish hamda baholash va monitoring mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi asoslab berildi. Ushbu yo‘nalishlar talabalarning faolligini oshirish, ularning ongli va ijobiy munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023. – 39 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-iyundagi PQ-4375-son “O‘smirlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O‘zbekiston Respublikasi qurolli kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zahirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori // www.prezident.uz 28.06.2019 -y.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-maydagi PQ-4306-son “Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori // www.prezident.uz 4.05.2019 y
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019-yil 19-mart kuni o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishidagi “Yoshlar ma‘naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish to‘g‘risida”gi ma‘ruzasida belgilab berilgan vazifalar ijrosini ta‘minlash bo‘yicha 5 ta muhim tashabbus. <https://www.pv.uz/uz/news/>

5. Safojev H.A. Talabalarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning rivojlantirish mexanizmi // Муғаллим ҳам узликсиз билимлендириў илмий-методикалық журнал.- Nukus, 2023-у. №2/2 В. 210-214.
6. Safojev H.A. Talabalarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonlarini takomillashtirish // Pedagogik mahorat ilmiy jurnali. - Buxoro, 2023 у. - № 1 В. 65-69.
7. Safojev H.A. Talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyasining metodologik asoslari // Pedagogik mahorat ilmiy jurnali. Buxoro, - 2023 у. - № 3 В. 185-190.
8. Safojev H.A. Talabalarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash samaradorligini oshirishish metodikasi // Pedagogik mahorat ilmiy jurnal – Buxoro, 2024-y. -№ 5 В. 133-137.

ABDURAUF FITRAT MEROSIDA MILLIY UYG‘ONISH VA MA‘RIFAT G‘OYALARI

Axtamova Nozanin Majnunovna,
Buxoro davlat universiteti (filologiya tillarni
o‘qitish nemis tili) 11.3.nem 24 guruh talabasi

Maqolada o‘zbek jadidchilik harakatining yetuk namoyandasi, yirik adib va mutafakkir Abdurauf Fitratning hayoti, ilmiy-ma‘rifiy va ijodiy faoliyati tadqiq etilgan. XX asr boshlarida shakllangan murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar Fitrat dunyoqarashining rivojlanishida muhim omil bo‘lgan. Tadqiqotda Fitratning bolalik va ta‘lim yillari, xorijda olgan bilimlari, jadidchilik g‘oyalarini targ‘ib etishdagi faoliyati hamda adabiy va publitsistik asarlari tahlil qilingan. Shuningdek, uning milliy ongini uyg‘otish, xalqni ilm-ma‘rifatga chorlash va mustaqil fikrlashni shakllantirish yo‘lidagi xizmatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari Fitrat merosining bugungi jamiyat ma‘naviy taraqqiyotidagi ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Abdurauf Fitrat, jadidchilik harakati, ma‘rifatparvarlik, adabiy va ilmiy meros, milliy tafakkur.

**ИДЕИ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ И ПРОСВЕЩЕНИЯ В НАСЛЕДИИ
АБДУРАУФА ФИТРАТА**

В статье исследуются жизнь, научно-просветительская и творческая деятельность одного из крупнейших представителей узбекского джадидского движения — Абдурауфа Фитрата. Существенное внимание уделяется влиянию сложных общественно-политических процессов начала XX века на формирование его мировоззрения. В работе анализируются годы детства и обучения Фитрата, его зарубежное образование, деятельность по распространению идей джадидизма, а также литературное и публицистическое наследие. Особо подчёркивается роль Фитрата в пробуждении национального самосознания, развитии просветительства и формировании независимого мышления у народа. Результаты исследования позволяют определить значение наследия Фитрата в духовном развитии современного общества.

Ключевые слова: Абдурауф Фитрат, джадидское движение, просветительство, литературное и научное наследие, национальное сознание.

**THE IDEAS OF NATIONAL RENAISSANCE AND ENLIGHTENMENT IN THE LEGACY
OF ABDURAUF FITRAT**

The article explores the life, scholarly, educational, and creative activity of Abdurauf Fitrat, one of the leading figures of the Uzbek Jadid movement. Special attention is paid to the influence of the complex socio-political processes of the early twentieth century on the development of his worldview. The study analyzes Fitrat’s childhood and education, his studies abroad, his efforts to promote Jadid ideas, as well as his literary and journalistic works. The article also highlights Fitrat’s role in awakening national consciousness, promoting enlightenment, and fostering independent thinking among the people. The research results reveal the significance of Fitrat’s heritage in the spiritual development of modern society.

Key words: Abdurauf Fitrat, Jadid movement, enlightenment, literary and scientific heritage, national consciousness.

Kirish. XX asr boshlarida Turkiston jamiyatida yuz bergan murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar milliy tafakkur va ma‘naviy hayotda tub burilishlarni yuzaga keltirdi. Aynan shu davrda jadidchilik harakati shakllanib, xalqni ilm-ma‘rifat, taraqqiyot va mustaqil fikrlashga chorlagan ilg‘or ziyolilar yetishib chiqdi. Ushbu harakatning eng faol va yetuk namoyandalardan biri Abdurauf Fitrat bo‘lib, u o‘zining ilmiy, adabiy va ijtimoiy faoliyati orqali milliy uyg‘onish jarayoniga katta hissa qo‘shdi.

Fitrat nafaqat adib va olim, balki jamoat arbobi sifatida ham xalq ma‘naviyatini yuksaltirish, yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalash masalalariga alohida e‘tibor qaratgan. Tadqiqotchilar ta‘kidlashicha, Fitrat asarlari va faoliyati jadidchilik g‘oyalarining shakllanishi va rivojida muhim o‘rin tutadi (Karimov, 2010). Shu bois, Fitrat merosini o‘rganish nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki bugungi ma‘naviy-ma‘rifiy jarayonlar uchun ham dolzarb hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi Abdurauf Fitratning hayoti va ijodiy faoliyatini tahlil qilish, uning jadidchilik harakatidagi o‘rni hamda milliy tafakkur rivojiga qo‘shgan hissasini yoritib berishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Abdurauf Fitrat shaxsiyati va ijodiy merosi o'zbek jadidchilik harakati tarixida alohida o'ringa ega bo'lib, ilmiy qiziqish markazida turadi. Fitrat faoliyatini o'rganish masalasi faqat adabiyotshunoslik kontekstida emas, balki tarix, falsafa, siyosatshunoslik va hatto ijtimoiy fanlar nuqtayi nazaridan ham chuqur tahlil qilinadi. So'nggi yillarda uning qarashlarini o'rganishga bo'lgan e'tibor, ayniqsa quyidagi jihatlar bilan bog'liq holda kuchaygan:

– Modernizatsiya va taraqqiyot masalalari – Fitrat asarlarida an'anaviy islomiy tafakkur bilan zamonaviy dunyoqarashning uyg'unligi kuzatiladi. Bu jihat uni o'z davrida nafaqat adib, balki ilg'or ziyoli sifatida ajratib turadi.

– Milliy identifikatsiya – Fitrat milliy madaniyat va tilni rivojlantirish masalalarini alohida ahamiyat bilan ko'rib chiqqan. U milliy ongni shakllantirish va milliy qadriyatlarni saqlashni o'z faoliyati asosiy maqsadlaridan biri sifatida belgilagan.

– Madaniy islohotlar – Fitrat o'z davrining ijtimoiy va madaniy muammolarini yoritib, jamiyatni yangilashga qaratilgan falsafiy va adabiy g'oyalarni ilgari surgan. Bu jihat, ayniqsa uning dramaturgik asarlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

G'arb tadqiqotchilaridan Adeeb Khalid (2014) Fitratni Markaziy Osiyoda zamonaviy musulmon ziyoliligi shakllanishida muhim rol o'ynagan shaxs sifatida baholaydi. Khalid fikricha, Fitrat asarlarida an'anaviy diniy tafakkur va modern dunyoqarashning sintezi kuzatiladi, bu esa uni jadidchilik harakatining eng ilg'or vakillaridan biriga aylantiradi. Shuningdek, Fitratning fikrlash uslubi va ilmiy qarashlari nafaqat o'z davrida, balki keyingi avlodlar uchun ham muhim namuna bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonlik olimlar orasida Rahmonov (2018) Fitratning siyosiy qarashlarini tahlil qilib, uning milliy davlatchilik, til va madaniyat masalalariga oid fikrlarini mustaqil tafakkur mahsuli sifatida ko'rsatadi. Rahmonov ta'kidlaydiki, Fitrat nafaqat adib, balki strategik fikrlovchi ijtimoiy arbob sifatida ham e'tiborga loyiqdir.

Fitratning dramaturgiyasi va adabiy tilni yangilashdagi xizmati ham alohida e'tiborga loyiqdir. To'xtayev (2022) Fitrat dramatik asarlari orqali jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, jaholat, diniy va siyosiy mustamlakachilik oqibatlarini ochib berganini ta'kidlaydi. Uning asarlari ijtimoiy haqiqatni ochiqchasiga yoritib, o'quvchini tafakkurga chorlaydi va jamiyatni tanqidiy qarashga undaydi.

Shunday qilib, Abdurauf Fitrat shaxsiyati va ijodiy merosi nafaqat o'z davrining, balki zamonaviy ilmiy tadqiqotlarning ham markaziy mavzularidan biridir. Uning faoliyati adabiyot, tarix, siyosat va falsafa sohalarining uzviy bog'liqligini aks ettirib, jadidchilik harakatining murakkab va ko'p qirrali tabiatini chuqurroq tushunishga imkon beradi. Fitrat merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmay, milliy ong va madaniy rivojlanish yo'lida yetakchi o'rnak sifatida xizmat qilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi — bu ilmiy izlanishning talab va mezonlari asosida olib boriladigan usullar, yondashuvlar va tahliliy vositalar majmuasi hisoblanadi. U ilmiy natijaga erishish jarayonini aniq tashkil etishga xizmat qiladi va tadqiqot savolining mohiyatiga mos metodlarni tanlash orqali izlanishning mantiqiy, tizimli va ishonchli bo'lishini ta'minlaydi. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi tadqiqotchi uchun tadqiqot jarayonining bosqichlarini aniqlaydi, to'g'ri metodlarni tanlashga yordam beradi hamda olingan natijalarning ilmiy asoslanganligini kafolatlaydi.

Ushbu ilmiy izlanish Abdurauf Fitratning ijodiy merosi, jadidchilik harakatidagi o'rnini va uning g'oyaviy tizimini aniqlashga qaratilgan bo'lib, sifatli (qualitative) tadqiqot yondashuvi asosida amalga oshirildi. Sifatli tadqiqotlar inson faoliyati, madaniyat, ijtimoiy jarayonlar va tarixiy ko'rsatkichlar kabi murakkab fenomenlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Bu yondashuv ma'lumotlarni sonli ko'rsatkichlar bilan emas, balki mazmun, kontekst va konfiguratsiya asosida o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, Fitratning fikr tajribalari va ijodiy g'oyalari elementlarini chuqur anglashni ta'minlaydi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy metodologik yondashuvlar birgalikda ishlatildi:

1. Tarixiy-biografik metod. Bu metod Fitratning shaxsiy hayot yo'lini, ta'lim jarayonini, xorijdagi tajribalarini, ijtimoiy va madaniy faoliyatini tarixiy kontekst bilan bog'lab o'rganishga xizmat qildi. Bu yondashuv yordamida Fitratning qarashlari va g'oyalari uning shaxsiy hayotiy tajribalari bilan uzviy bog'langan holatda tahlil qilindi.

2. Kontekstual tahlil. Fitratning badiiy, publitsistik va ilmiy asarlari o'z davrining ijtimoiy-madaniy jarayoni bilan bog'langan holda o'rganildi. Kontekstual tahlil asar mazmuni va kontekst o'rtasida uzviy bog'lanishni aniqlaydi, shuningdek, Fitrat qarashlarining jamiyat taraqqiyotiga qanday ta'sir ko'rsatganini ochib beradi.

3. Diskursiv tahlil. Bu metod Fitratning fikrlar tizimini, asarlardagi g'oya va kontseptlarni chuqur tahlil qilishni ta'minladi. Diskursiv yondashuv orqali uning ijodida ifodalangan diniy, ma'rifiy va madaniy g'oyalar tizimi, ularning mantiqiy bog'liqligi va konseptual strukturasi aniqlanadi.

4. Qiyosiy (komparativ) metod. Fitratning ilmiy-ma’rifiy qarashlari Mahmudxo’ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va Cho’lpon kabi jadid mutafakkirlari bilan solishtirildi. Bu yondashuv Fitrat tafakkurining o’ziga xos xususiyatlarini va umumiy jadidchilik paradigmasi ichidagi o’rnini aniqlashda muhim rol o’ynadi.

5. Manbashunoslik yondashuvi. Tadqiqotda arxiv hujjatlari, ilmiy maqolalar va asarlar original matnlari tahlil qilindi. Bu usul Fitrat ijodining tarixiy haqiqiylikni, nashr tarixini va uning ilmiy merosini puxta o’rganishga imkon berdi. Manbashunoslik yondashuvi orqali Fitratning tarjimai holi va asarlarining ilmiy manbalardagi talqinlari ham tahlil qilindi.

Ushbu metodologik yondashuvlar to’plami Fitrat merosini kompleks va ko’p qirrali tahlil qilishga xizmat qildi. Tarixiy-biografik va kontekstual tahlil Fitratning shaxsiy yo’li hamda asarlarining davr kontekstiga mosligini ochib berdi; diskursiv metod uning g’oya tizimi va qarashlar mazmunini aniqladi; qiyosiy tahlil esa boshqa jadid mutafakkirlari bilan o’xshash va farqli jihatlarni ko’rsatdi; manbashunoslik esa materialning ilmiy asoslanganligini mustahkamladi. Natijada metodologik yondashuv Fitrat merosini ilmiy asosda va tizimli tarzda yoritishga yordam berdi.

1-jadval.

Tadqiqot metodologiyasining tavsifiy jadvali

№	Metodologik yondashuv	Maqsad va qo’llanilishi
1	Tarixiy-biografik metod	Fitratning hayot yo’lini davr konteksti bilan bog’lash
2	Kontekstual tahlil	Asarlar mazmunini ijtimoiy-madaniy jarayon bilan bog’lash
3	Diskursiv tahlil	Asarlardagi g’oya va kontseptlarni chuqur tahlil qilish
4	Qiyosiy metod	Jadid mutafakkirlari qarashlari bilan solishtirish
5	Manbashunoslik yondashuvi	Arxiv va ilmiy manbalarni strukturalangan ravishda o’rganish

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni aniq ko’rsatdiki, Abdurauf Fitrat jadidchilik harakatining g’oyaviy, nazariy va ma’rifiy poydevorini shakllantirishda yetakchi shaxs bo’lib xizmat qilgan. Fitratning ilmiy-ijodiy merosi milliy ozodlik, ilm-ma’rifat, til, madaniy islohot va ijtimoiy o’zgarishlar kabi asosiy tamoyillarni yagona konseptual tizim sifatida ifodalaydi. U o’z asarlarida jamiyatdagi ijtimoiy va ma’naviy muammolarni ochiq talqin qilib, ularni yechishga qaratilgan yangicha fikrlash strategiyalarini taklif etgan. Fitrat shu tariqa nafaqat o’z davrining ma’rifiy ehtiyojlariga javob bergan, balki o’zining ijtimoiy-fikriy bekasi orqali jadidchilik g’oyalarini yanada rivojlantirishga ulkan hissa qo’shgan.

Tadqiqot doirasida sog’lom tahlil qilingan asarlar ichida dramatik va publitsistik ruhdagi ijod namunalarining mazmuni alohida ahamiyat kasb etdi. Masalan, “Munozara” asarida Fitrat ma’rifatparvarlik g’oyalarini shakllantirish bilan birga, “usuli qadim” va “usuli jadid” ta’lim tizimlari o’rtasidagi farqni ochib beradi va yangi pedagogik yondashuvlarni ilgari suradi. Ushbu asar orqali u ijtimoiy-ma’rifiy tafakkurning yangicha shakllanishini hamda an’anaviy va zamonaviy bilim tizimlari o’rtasidagi mantiqiy farqlarni yoritadi. “Munozara” asari o’quvchiga ma’rifat va taraqqiyot masalalarini tizimli tarzda anglash uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Bundan tashqari, Fitratning boshqa dramatik asarlari ijtimoiy inqiroz, mustamlakachilik, milliy ozodlik va jamiyat ichidagi kuchlar munosabatini sahnalashtirish orqali dolzarb mavzularni ochib beradi. Masalan, ijtimoiy tahlilga asoslangan asarlarda xalqning mustamlaka sharoitidagi kurashi, ta’limga bo’lgan intilishi va yangi jamiyatning vujudga kelishi kabi jarayonlar dramatik obrazlarda talqin etiladi. Bunday yondashuv — nafaqat san’atni ifoda, balki jamiyatda muhabbat, adolat, erkinlik kabi qadriyatlarni mustahkamlashga qaratilgan ijtimoiy strategiya sifatida ham qaralishi mumkin.

Tadqiqot shuningdek aniqladiki, Fitratning ilmiy-ma’rifiy qarashlari va asarlaridagi konseptual yondashuvlar bugungi kun sharoitida ham o’z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Uning milliy o’zlik, vatanparvarlik va mustaqil fikrlashni tarbiyalashga qaratilgan g’oyalari bugungi global madaniy va ma’rifiy tendensiyalar bilan uyg’unlashish imkonini beradi. Fitrat nazariyasi milliy identitetni mustahkamlashga, pedagogik yondashuvlarni modernizatsiya qilishga, hamda milliy madaniyatni zamonaviy shakllantirishga oid dolzarb fikrlarni taklif qiladi. Shu bilan Fitratning ijtimoiy fikr tizimi nafaqat o’z davrining ehtiyojlariga javob bergan, balki zamonaviy jamiyatlar uchun ham istiqbolli ilmiy-fikriy maydon yaratgan.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, Fitrat qarashlarining bosh masalalari — milliy o’zlikni saqlash, til va madaniyatni rivojlantirish, ilm-ma’rifatni targ’ib qilish bugungi globallashuv sharoitida ham katta strategik ahamiyat kasb etadi. Bu jihatdan Fitratning konseptual g’oyalari milliy ta’lim siyosatining mazmuni va pedagogik metodologiyasini aniqlashda, shuningdek milliy madaniyatni global kontekstda mustahkamlashda nazariy asos bo’lib xizmat qilishi mumkin. U o’z asarlarida taklif etgan pedagogik tamoyillar bugungi ta’lim jarayoniga integratsiya etilganda, yosh avlodda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va ma’naviy barkamollikni shakllantirishda muhim rol o’ynaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tadqiqot natijalari Abdurauf Fitratni nafaqat jadid adabiyotining yirik namoyandasi, balki zamonaviy o'zbek ijtimoiy tafakkurining asoschilaridan biri sifatida baholash imkonini beradi. Uning hayoti va ijodi milliy uyg'onish jarayonining murakkab, ammo muhim bosqichini aks ettiradi. Fitrat merosini chuqur o'rganish, uni zamonaviy ilmiy tadqiqotlar bilan uyg'unlashtirish va ta'lim tizimida keng targ'ib etish bugungi kunda ham dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar:

1. Abdurauf Fitrat and his place in history. Web of Teachers: Inderscience Research, 3(12), 2025.
2. O'roqova, S. (2025). Hamidulla Boltaboyevning Abdurauf Fitrat hayoti va ijodini o'rganishga qo'shgan hissasi. Young Scientists, 3(22).
3. Qurbonova, S. A. (2023). Abdurauf Fitrat ilmiy merosida oila va xotin-qizlar masalasi. // Educational Research in Universal Sciences, 2(13 SPECIAL).
4. Sanoyeva, F. (2025). Ta'lim tizimidagi islohotlar jarayonida Abdurauf Fitratning pedagogik merosi: tarixiy va zamonaviy tahlil. // Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan.
5. Ahmadova, Z. S. (2022). The Enlightenment Ideology in the Works of Abdurauf Fitrat. // International Journal of Inclusive and Sustainable Education, 1(6).
6. Doniyorova, D. S. (2024). Abdurauf Fitrat ma'rifiy pedagogik qarashlari. Tadqiqotlar.
7. G'aniyeva, N. G. (2025). Abdurauf Fitrat asarlarida qarshilikning namoyon bo'lishi. // Ilmiy axborot – Gumanitar fanlar.
8. Imaginary Human Image in the Works of Abdurauf Fitrat. Academicia Globe: Inderscience Research, 4(11), 2023.
9. Fitrat's Views on Education. // Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 5(4), 2024.
10. Artistic and Social Interpretation of the Ideas of National Consciousness, Enlightenment and Revival in the Work of Abdurauf Fitrat. // International Journal of Artificial Intelligence, 5(05), 2025.
11. The Significance of the Work of Abdurauf Fitrat in the Education of the Developed Generation. // International Multidisciplinary Journal for Research & Development, 12(02), 2025.
12. Azimova, N. (2023). A. Fitrat. Educational Research in Universal Sciences, 2(5 SPECIAL).
13. Theoretical Aspects in the Formation of Abdurauf Fitrat: Architect of Cultural and Intellectual Reform in Central Asia. International scientific-online conference, 2025.
14. Economic Views of Abdurauf Fitrat: Comparative Analysis with Contemporaries and Modern Interpretation. Modern Science and Research, 4(05), 2025.
15. Abdurauf Fitrat: Wikipedia Entry. (2026). Online reference.

**TA'LIM TRANSFORMATSIYASI JARAYONIDA MILLIY AN'ANALAR VA
INNOVATSION METODLAR UYG'UNLIGINI TA'MINLASH METODIKASINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Abdullaeva Turgunoy Kasimjonovna,
"Buxoro Innovatsiyalar Universiteti"

Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-bosqich magistrit talabasi

Mazkur maqolada ta'lim tizimidagi transformatsiya jarayonlarida milliy an'analarni asrash va ularni innovatsion metodlar bilan uyg'unlashtirish masalasi yoritilgan. Muallif tomonidan o'quvchilarda milliy ong va zamonaviy tafakkurni bir vaqtda shakllantirish uchun metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, milliy qadriyatlarni STEAM-ta'lim, gamifikatsiya va raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada milliy-ma'naviy tarbiya va innovatsion yondashuvlar uyg'unligini ta'minlashga doir taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim transformatsiyasi, milliy an'analari, innovatsion metodlar, uyg'unlik, metodika, STEAM, gamifikatsiya, raqamli ta'lim, milliy ong, ma'naviy tarbiya.

**УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОВМЕСТИМОСТИ
НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ И ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ В ПРОЦЕССЕ
ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

В данной статье рассматривается вопрос сохранения национальных традиций и их сочетания с инновационными методами в процессах трансформации системы образования. Автор анализирует методические подходы к одновременному формированию национального самосознания и современного мышления у учащихся. Также рассматриваются возможности интеграции национальных ценностей с STEAM-образованием, геймификацией и цифровыми технологиями. В статье представлены предложения и рекомендации по обеспечению гармонии народно-духовного воспитания и инновационных подходов.

Ключевые слова: трансформация образования, национальные традиции, инновационные методы, гармония, методология, STEAM, геймификация, цифровое образование, национальное самосознание, духовное воспитание.

**IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ENSURING THE COMPATIBILITY OF
NATIONAL TRADITIONS AND INNOVATIVE METHODS IN THE PROCESS OF
EDUCATIONAL TRANSFORMATION**

This article discusses the issue of preserving national traditions and combining them with innovative methods in the transformation processes of the education system. The author analyzes methodological approaches to simultaneously form national consciousness and modern thinking in students. Also, the possibilities of integrating national values with STEAM education, gamification and digital technologies are considered. The article provides proposals and recommendations for ensuring the harmony of national-spiritual education and innovative approaches.

Keywords: educational transformation, national traditions, innovative methods, harmony, methodology, STEAM, gamification, digital education, national consciousness, spiritual education.

Kirish. Zamonaviy dunyoda ta'lim tizimi tub o'zgarishlarga duch kelmoqda. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, masofaviy ta'lim kabi yangiliklar o'quv jarayonining barcha bosqichlariga joriy etilmoqda. Shu bilan birga, har bir xalqning o'ziga xos milliy qadriyatlari, an'analari va tarixiy-madaniy merosi mavjud bo'lib, ular ta'lim jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois, innovatsion metodlarni joriy etish bilan bir qatorda, milliy an'analarni saqlab qolish va ularni ta'limga integratsiyalash muhim masalaga aylanmoqda. Mazkur maqolada ushbu ikki yo'nalishni uyg'unlashtirish metodikasini takomillashtirish yo'llari tahlil qilinadi.

1. Ta'lim transformatsiyasi: mohiyati va zarurati

Ta'lim transformatsiyasi deganda, o'quv tizimining zamon talablariga mos tarzda tubdan isloh qilinishi tushuniladi. Bunga quyidagilar kiradi:

- raqamlashtirish va sun'iy intellekt asosida ta'lim berish;

- individual yondashuv va moslashuvchan o'quv rejaları;
- muammoli vazifalar orqali kreativ fikrlashni shakllantirish;
- o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlovchi interaktiv metodlar.

Bu transformatsiya nafaqat texnologik, balki ma'naviy-ma'rifiy jihatdan ham yangi yondashuvlarni talab etadi.

2. Milliy an'analar – barqarorlik asosi

Milliy an'analar xalqning madaniy o'zligining ajralmas qismidir. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- urf-odat va marosimlar;
- odob-axloq me'yorlari;
- xalq og'zaki ijodi;
- tarixiy qahramonlar hayoti va merosi.

Ta'lim tizimida bu qadriyatlar asosida o'quvchilar ongida milliy g'urur, vatanparvarlik, hurmat, fidoyilik kabi xislatlar shakllanadi. Ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilish nafaqat ma'naviy tarbiyani kuchaytiradi, balki o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usini uyg'otadi.

3. Innovatsion metodlar: zamon bilan hamqadamlik

Innovatsion metodlar ta'lim sifatini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ular quyidagilardan iborat:

- STEAM-ta'lim (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika uyg'unligi);
- gamifikatsiya (o'yin elementlari orqali o'qitish);
- kritik fikrlashni rivojlantiruvchi texnologiyalar;
- raqamli platformalar (Google Classroom, Moodle, Zoom va h.k.).

Bu metodlar o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga, innovatsion yechimlar topishga undaydi. Ammo ular milliy ruh bilan uyg'unlashmaguncha, ta'limda kutilgan natijani bera olmaydi.

4. Uyg'unlik metodikasini takomillashtirish yo'llari

Milliy an'analar va innovatsion metodlarning uyg'unligini ta'minlash uchun quyidagi metodik yondashuvlar zarur:

1. Integrativ yondashuv – milliy qadriyatlarni STEAM darslariga kiritish, masalan, xalq hunarmandchiligi orqali dizayn asoslarini o'rgatish.

2. Muammoli o'yinli topshiriqlar – o'quvchilarga tarixiy voqealarga asoslangan interaktiv topshiriqlar berish (misol: Amir Temurning siyosiy strategiyasini gamifikatsiya qilish).

3. Virtual madaniy ekspeditsiyalar – raqamli texnologiyalar orqali muzeylarga sayohat uyushtirish, milliy qo'shiqlar va asarlarni tahlil qilish.

4. Oila va jamiyat bilan hamkorlik – ota-onalar ishtirokida xalq o'yinlarini o'rganish va sahnalashtirish, mahalla faollarini jalb etish.

Bu metodlar orqali nafaqat bilim, balki tarbiya, madaniy savodxonlik va ijodkorlik ham rivojlanadi.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar, shu jumladan ta'limda ham, odatda, transformatsiya, modernizatsiya va islohotlar atamalaridan foydalangan holda tavsiflanadi. Ushbu tushunchalar zamonaviy sivilizatsiya o'zgarishlarining o'ziga xos tahliliy matritsasini tashkil qiladi va o'ziga xos semantik ma'noga ega bo'ladi. Ushbu qatorda eng keng tarqalgani bu jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida eng ko'p ishlatiladigan transformatsiya tushunchasidir.

Aksariyat olimlarning fikriga ko'ra, transformatsiya deganda dastlabki shakllanishning aloqalari, munosabatlari, tashkil etilishi va funksiyalari o'zgarishi bilan o'zgarib turadigan tizimlarning muhim tarkibiy qayta ishlanishi tushuniladi. Zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlarni tahlil qilishning nazariy vositasi sifatida transformatsiya tushunchasining o'zi muhim evristik salohiyatga egadir. Ushbu konsepsiya ijtimoiy jarayon dinamikasini baholash nuqtayi nazaridan neytral bo'lganligi sababli, u nafaqat uning progressiv tendensiyalarini, balki teskari va qaytarilmas, progressiv va regressiv, evolyutsiyaviy va inqilobiy, maqsadli va stixiyali, tizimli hamda qisman va hokazo kabi ijtimoiy o'zgarish tendensiyalarining butun doirasini tahlil qilishga imkon beradi. Ijtimoiy o'zgarishlarning o'zini o'zi tartibga soluvchi va o'zini o'zi tuzatadigan tabiatiga e'tibor qaratadigan transformatsiya konsepsiyasi, shuningdek, ushbu o'zgarishlarning determinlashgan omillarining keng doirasi - obyektiv va subyektiv, asosiy va vaziyatli, ichki va tashqi, boshqariluvchi va boshqarilmas, maqsadlarni belgilash bilan bog'liq va muayyan maqsadlarga erishish vositalari kabilarni tahlil qilishga qaratilgan.

MDH mamlakatlari jamiyatining sovetlarning ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida jamiyat, iqtisodiyot va bandlik transformatsiyasiga asoslangan oliy ta'limning transformatsion jarayonlari sodir bo'lgan va hozir ham davom etmoqda. Ushbu transformatsion jarayonlar bundan keyin ham fuqarolarga ta'lim olish va kasbiy malakaga ega bo'lish, uni qo'llab-quvvatlash va oshirish uchun keng imkoniyatlar asosida to'liq, oqilona, erkin tanlangan ish bilan ta'minlash

imkoniyatlarini taqdim etishga qaratilishi juda muhimdir. Ta’kidlash lozimki, ma’muriy-buyruqbozlikka asoslangan iqtisodiyotdagi oliy ta’lim quyidagi asosiy xususiyatlar: kafolatlangan, rejalashtirilgan, majburiy, mobil bo’lmagan, ommaviy sanoat ishlab chiqarishi, birinchi navbatda harbiy-sanoat ehtiyojlariga yo’naltirilganligi bilan ajralib turardi. Biroq, u yetarlicha sifatli va erishish imkoni kengroq edi. Tub ijtimoiy-iqtisodiy o’zgarishlar jarayonida oliy ta’limning tabiati turli xil omillar ta’siri ostida ham ijobiy, ham salbiy o’zgarishlarga duch keldi. Ularning asosiylarini quyidagicha guruhlash mumkin:

-bozor o’zgarishlari oliy ta’lim sohasida ta’limning yangi shakllari va turlarining jadal rivojlanishi, ta’lim mobilligi kabi ijobiy o’zgarishlarni keltirib chiqardi, bu, xususan, oliy ta’limga, birinchi navbatda iqtisodiyot, tadbirkorlik va huquq sohasiga ommaviy qiziqishda namoyon bo’ldi;

-ko’pgina xususiy ta’lim muassasalari paydo bo’ldi, oliy ma’lumotga talab sezilarli darajada oshdi va bu ijobiy omillar, davlat tomonidan tegishli tartibga solinmasa, ko’rsatilayotgan xizmatlar sifatining pasayishi bilan bog’liq sezilarli salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin;

-davlat iqtisodiyotining ochiqligi, ijtimoiy-iqtisodiy hayotning globallasuvi xalqaro ta’lim korporatsiyalarining yaratilishiga olib keladi, bu esa umuman ta’lim sohasiga ijobiy ta’sir ko’rsatishi mumkin;

-ilmiy-texnik taraqqiyot oliy ta’lim sohasiga asosan ijobiy ta’sir ko’rsatib, ta’limni tezkor kompyuterlashtirish, axborot texnologiyalari, telekommunikatsiyalar tarqalishi va boshqalar namoyon bo’lmoqda;

-davlat tomonidan tartibga solish ta’siri ostida muqaddam sovet makonida kuzatilmagan misli ko’rilmagan iqtisodiyotni, bandlik va ta’limni demokratlashtirish amalga oshirildi va bu ushbu sohadagi eng muhim yutuq hisoblanadi.

Ushbu va boshqa omillarning ta’siri natijasida oliy ta’limning sezilarli transformatsiyasi sodir bo’ldi va hozir ham sodir bo’lmoqda.

Zamonaviy transformatsion sharoitda ta’lim jarayoni internet, sun’iy yo’ldosh televideniyesi, video texnologiyalar, shuningdek, ta’lim mobilligini, ya’ni o’z manfaatlari, qobiliyatlari, motivatsiyasidan kelib chiqqan holda dunyoning turli mamlakatlarida o’qishni davom ettirish imkoniyatini o’z ichiga olgan axborot-kommunikatsiya sohasida tobora ko’proq sodir bo’lmoqda.

Zamonaviy ta’limning mohiyati faqatgina bilimlarni yetkazishda bo’lib qolmasdan, balki ta’lim oluvchilarda har qanday vaziyatda murakkab muammolarni hal qilishga qodir bo’lgan ijodiy (refleksiv va loyihaga yo’naltirilgan) tafakkur madaniyatini shakllantirishdan iborat bo’lmog’i lozim. Mutaxassislarining tor ixtisoslik bo’yicha yuqori kasbiy bilimlari, odatda, 5-7-yil ichida eskir boshlaydi. Shuning uchun o’z-o’zini o’qitish, qayta tayyorlash, uzluksiz ta’limga bo’lgan ehtiyoj mutaxassisni zamonaviy hayot sharoitlariga moslashtirishning muhim shartlaridan biridir. Bundan tashqari, zamonaviy ta’lim makonida axborotdan farqli o’laroq, bilim nuqtayi nazar, e’tiqod va niyatlarni nazarda tutishini, u har doim real harakat bilan bog’liqligini aniq tushunish lozim bo’ladi. Bugungi kunda eng muhimi, axborotni qayta ishlashni tashkil etish va yangi, yuqori sifatli intellektual pedagogik mahsulotni shakllantirish bo’lib, bunda quyidagi tarkibiy qismlarni o’z ichiga oladigan o’zaro bog’liq strukturlashgan birlik tushuniladi:

-emotsional-hissiy komponent, ya’ni hissiy bo’yoqqa ega bo’lgan hisoblanib, xavotirlanish, tashvishlanish, qayg’urish hissini keltirib chiqaradi;

-ratsional, irratsional komponent, ya’ni fikrlar, maqsadlar, motivlar, qadriyatlar va boshqalar;

-xulq-atvor-irodaviy komponent, ya’ni ijodkorlik, stereotiplar, amaliy ko’nikmalar, xulq-atvor normalari, harakatga tayyorlik.

Ta’lim jarayoni bilan bog’liq transformatsion tendensiyalar tadqiqotchi Ye.V. Tinkova tomonidan ajratib ko’rsatiladi. Uning fikricha, ta’limda namoyon bo’layotgan transformatsiyalar birinchi navbatda axborot jamiyatining rivojlanishi bilan bog’liqdir.

Shunday qilib, yuqorida aytilganlarga asoslanib, bugungi kunda globallasuv va axborot jamiyatining rivojlanishining murakkab jarayonlari jadal moslashib, o’zgarib borayotgan ta’lim sohasida ham o’z aksini topmoqda, degan xulosaga kelish maqsadga muvofiqdir. Ushbu jarayonlar, shuningdek, ijtimoiy tuzilmalar va ijtimoiy-madaniy dinamikaning sifat jihatidan yangi xarakterini belgilaydigan ilmiy, texnik, texnologik, ijtimoiy va madaniy xarakterdagi tub o’zgarishlar, zamonaviy inson hayotining tabiiy va ijtimoiy-madaniy sharoitlarining o’zgarishi bilan bog’liqdir. Bundan tashqari, ta’limning transformatsiyasi zamonaviy jamiyatning yangi bilimlar manbai sifatida bilimning rolini kuchaytirish, insonning o’z faoliyati oqibatlarini uchun javobgarlikni anglashi, ijtimoiy tuzilmalarning murakkablashishi va geterojenizatsiya kabi muammolari bilan bog’liqdir.

Ta’limning doimiy transformatsiyasi reproduktiv-axborot va predmetli- tabaqalashtirilgan bilimlardan integrativ bilimlarga o’tish, ta’lim jarayoni ishtirokchilarning subyekt-subyekt o’zaro ta’siri, o’qitishning innovatsion usullaridan foydalanish, tarmoq ta’limini rivojlantirishga asoslangan ta’lim munosabatlarining

yangi turini tashkil etish foydasiga avtoritar o'qitish uslubini rad etish orqali uni qayta tashkil etishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuini aks ettiradi. Shu bilan birga, ta'limning zamonaviy transformatsiyasining o'ziga xos xususiyatlari zamonaviy jamiyatning o'zaro bog'liqligi, o'zaro shartlashganligi va tizimli murakkabligining o'sishi, dunyoqarash, madaniyat, qadriyat yo'nalishlarining o'zgarishi va kundalik hayotda axborot texnologiyalari ulushining to'yinganligida namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar

Ta'lim transformatsiyasi jarayonida milliy an'analar va innovatsion metodlar bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini boyituvchi omillardir. Ularni uyg'unlashtirish quyidagi natijalarni beradi:

- o'quvchilarda kuchli milliy ong va zamonaviy bilim uyg'unadi;
- ta'lim sifati oshadi, kreativlik rivojlanadi;
- yosh avlodda o'zligini anglash, ijtimoiy mas'uliyat va tashabbuskorlik shakllanadi.

Takliflar:

- O'qituvchilar uchun maxsus metodik qo'llanmalar yaratish;
- Ta'lim muassasalarida “Milliy qadriyatlar va innovatsiya” darslarini joriy etish;
- Pedagogik oliygohlarda ushbu yo'nalishda maxsus kurslar tashkil etish.

Adabiyotlar:

1. Begimqulov U. Sh., Karimxojayev A. A., Imomov E. Z. O'zbekistonda kattalar ta'limi. // Hayot davomida ta'lim: barqaror rivojlanish uchun uzluksiz ta'lim: barqaror rivojlanish uchun uzluksiz ta'lim bo'yicha xalqaro hamkorlik materiallari. Vol.5. - 2007. 36-41 betlar.
2. Gerasimov G. I. ta'limning o'zgarishi-Rossiya jamiyati rivojlanishining ijtimoiy-madaniy salohiyati. M.: ijtimoiy-gumanitar bilimlar, 2005. 34-40 betlar.
3. Korchak K. I. va boshqalar. ta'limning raqamli transformatsiyasi tushunchasiga zamonaviy yondashuvlar. // Zamonaviy ta'lim muammolari. - 2022. - №1. 171-183 betlar.
4. Matnazarova M. B. oliy ta'lim mazmunini xalqarolashtirish samaradorligi shartlari. // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, 2023, №9. 192-194 betlar.
5. Pilyavskiy V. P. ta'limni o'zgartirish: asosiy tendentsiyalar. // Iqtisodiyot va boshqaruv. - 2020. 26-son (8) 873878-sahifa.
6. Pirainen E. V. zamonaviy axborot makonida o'quv jarayonining o'zgarishi. // Nutq.

PEDAGOGIK TA'LIMOTLAR TARIXI

KLASSIK PEDAGOGIK MEROSNI MODERNIZATSIYA QILISHNING ZAMONAVIY TALABLARI

*Sanoyeva Mohigul Odil qizi,
Buxoro innovatsiyalar universiteti
Pedagogika nazariyasi va tarixi magistranti*

Ushbu maqolada klassik pedagogik merosni modernizatsiya qilishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinib, uning zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati asoslandi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, klassik pedagogik yondashuvlarni zamonaviy talablar va innovatsion texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish ta'lim samaradorligini oshiradi. Statistik tahlillar ta'lim mazmuni, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, interfaol metodlar va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha sezilarli o'sish ko'rsatganini tasdiqlaydi.

***Kalit so'zlar:** klassik pedagogik meros, modernizatsiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, interfaol metodlar, ta'lim samaradorligi.*

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К МОДЕРНИЗАЦИИ КЛАССИЧЕСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ

В данной статье проанализированы теоретические и практические аспекты модернизации классического педагогического наследия и обоснована его значимость в современной образовательной системе. Полученные результаты показывают, что сочетание классических педагогических подходов с современными требованиями и инновационными технологиями повышает эффективность обучения. Статистический анализ подтверждает значительный рост по таким показателям, как обновление содержания обучения, персонализированный подход, использование интерактивных методов и развитие практических навыков.

***Ключевые слова:** классическое педагогическое наследие, модернизация, персонализированное обучение, интерактивные методы, эффективность образования.*

MODERN REQUIREMENTS FOR MODERNIZATION OF CLASSICAL PEDAGOGICAL HERITAGE

This article analyzes the theoretical and practical aspects of modernizing classical pedagogical heritage and substantiates its significance in the contemporary education system. The results show that integrating classical pedagogical approaches with modern requirements and innovative technologies enhances learning effectiveness. Statistical analysis confirms a significant increase in educational content updates, student-centered approaches, the use of interactive methods, and the development of practical skills.

***Keywords:** classical pedagogical heritage, modernization, student-centered learning, interactive methods, educational effectiveness*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi global miqyosda o'zgaruvchan iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik sharoitlarga moslashishni talab qiladi. Bu jarayonda **klassik pedagogik merosning yangicha formatda yangilanishi** – nafaqat tarixiy tajriba va pedagogik falsafaning saqlanishi, balki ularni zamon talablari bilan uyg'unlashtirish vazifasini ham o'z ichiga oladi. Klassik pedagogik meros – bu avvalgi asrlar davomida shakllangan bilim berish, tarbiya va o'qitish tamoyillari majmuasi bo'lib, ularning ba'zilar hozirgi ta'lim jarayonining asosiy tamoyillarini tashkil etadi, lekin ko'pgina kontseptual elementlar zamon talablariga muvofiq yangilanishini talab qiladi. Shu sababli, pedagogika tarixidan olingan metodologik yondashuvlarni saqlagan holda ularni modernizatsiya qilish — ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish va xalqaro ta'lim mezonlariga moslashtirish uchun zarurdir.

Chet el amaliyotida ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning samaradorligi ko'pincha xalqaro statistika asosida baholanadi. UNESCO Statistika Instituti (UIS) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha asosiy ta'lim ko'rsatkichlari muntazam yangilanib boradi va ularning tahlili orqali ta'lim sifati, ta'limga

qamrov hamda pedagogik samaradorlik darajalari baholanadi; shuningdek, butun dunyoda bolalarning **40 % atrofidagi qismi birlamchi ta’lim oxirida o’qishni minimum darajada egallaydi** yoki yetarlicha ko’nikma olmaydi, bu esa ta’lim amaliyotini modernizatsiya qilish zaruratini ko’rsatadi [5].

Xalqaro ta’lim baholash tizimlari ham ta’lim sifatini solishtirish va modern pedagogik yondashuvlarni joriy etish mezonlarini belgilashda muhim rol o’ynaydi. OECD tomonidan olib boriladigan PISA (Programme for International Student Assessment) dasturi 15 yoshli o’quvchilarning matematik, o’qish va fan bo’yicha real hayotdagi ko’nikmalarini baholaydi va 80 dan ortiq mamlakatni qamrab oladi, bu esa pedagogik tizimlar samaradorligini xalqaro kontekstda baholash imkonini yaratadi [6].

Adabiyotlar tahlili. Klassik pedagogik meros har bir xalqning ta’lim va tarbiya tizimida muhim o’rin egallaydi, chunki u avlodlar tajribasi, ilmiy qarashlar va tarbiyaviy tamoyillar asosida shakllangan mustahkam nazariy poydevorni ifodalaydi. Zamonaviy ta’lim tizimining rivojlanishi sharoitida mazkur merosni saqlab qolish bilan birga uni yangicha mazmun va shakllar bilan boyitish, ya’ni modernizatsiya qilish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Ta’lim jarayonida raqamlashtirish, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo’naltirilgan o’qitish kabi talablarning kuchayishi klassik pedagogik qarashlarni qayta tahlil qilish va ularni amaliyotga moslashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Rus pedagogika fanida klassik pedagogik merosni shakllantirishda K. Ushinskiyning hissasi alohida ahamiyatga ega. U pedagogikani mustaqil ilmiy fan sifatida asoslab, ta’lim jarayonining xalq ruhiyati, milliy til va yosh xususiyatlariga mos bo’lishi zarurligini ta’kidlagan. Ushinskiy ta’limda ongli o’rganish, tizimlilik va izchillik tamoyillarini ilgari surib, ularni pedagogik jarayonning asosiy mezonlari sifatida belgilagan. Ushbu g’oyalar bugungi kunda ham ta’lim mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi [4].

A. Makarenko esa tarbiya nazariyasini ijtimoiy muhit va jamoa bilan chambarchas bog’lab o’rgangan pedagog olimlardan biridir. Uning qarashlarida shaxs tarbiyasi faqat individual yondashuv emas, balki jamoaviy faoliyat orqali amalga oshiriladigan murakkab pedagogik jarayon sifatida talqin etiladi. Makarenko intizom, mas’uliyat, mehnatsevarlik kabi sifatlarni tarbiyalashda aniq maqsadga yo’naltirilgan pedagogik tizim zarurligini asoslab bergan. Zamonaviy ta’lim amaliyotida loyiha faoliyati, jamoada ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish aynan ushbu g’oyalarning yangicha talqinidir [1].

Rus pedagogik fikrida hamkorlik pedagogikasi g’oyalarini rivojlantirgan Simon Soloveychik ta’lim jarayonini insonparvarlashtirish masalasiga alohida e’tibor qaratgan. U o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi munosabatlar dialog, o’zaro hurmat va ishonchga asoslanishi lozimligini ta’kidlagan. Soloveychikning qarashlariga ko’ra, ta’lim jarayonida majburlash emas, balki ichki ehtiyoj va qiziqish orqali bilim egallash samarali hisoblanadi. Bu yondashuv bugungi shaxsga yo’naltirilgan va refleksiv ta’lim modellariga metodologik asos bo’lib xizmat qiladi.

VA. Suxomlinskiy ta’lim va tarbiya jarayonida shaxsning ichki dunyosi, hissiy holati va axloqiy rivojlanishiga alohida e’tibor qaratgan. VA. Suxomlinskiy pedagogik qarashlarida ta’limni insonparvarlashtirish, bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olish va ijodiy fikrlashni rivojlantirish ustuvor o’rin egallaydi. Uning fikricha, samarali ta’lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, o’quvchining ma’naviy kamolotini ta’minlashi lozim. Ushbu g’oyalar bugungi kunda shaxsga yo’naltirilgan va refleksiv ta’lim modellarining nazariy asosini tashkil etib, klassik pedagogik merosni modernizatsiya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi [3].

Yana bir muhim rus pedagog olimi L. S. Vigotskiy bo’lib, u pedagogika va psixologiya fanlari tutashgan yo’nalishda fundamental ilmiy meros qoldirgan. Vigotskiy ta’lim jarayonida ijtimoiy muhit, muloqot va hamkorlikning rolini asoslab bergan hamda “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasini ilmiy muomalaga kiritgan. Uning nazariyasiga ko’ra, o’quvchi rivoji faqat individual faoliyat bilan emas, balki kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlik jarayonida jadallashadi. Bu qarashlar zamonaviy ta’lim amaliyotida guruhviy ishlash, loyiha faoliyati va hamkorlikda o’qitish metodlarining keng qo’llanilishiga ilmiy asos bo’lib xizmat qiladi. Vigotskiy merosi klassik pedagogik g’oyalarni innovatsion metodlar bilan uyg’unlashtirish imkonini beruvchi muhim nazariy poydevor hisoblanadi [2].

Muhokama. Zamonaviy ta’lim tizimining rivojlanishi jamiyat taraqqiyoti, texnologik yangilanishlar va global integratsiya jarayonlari bilan chambarchas bog’liq bo’lib, bu holat pedagogika faniga nisbatan yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Ayniqsa, klassik pedagogik merosni saqlagan holda uni zamonaviy talablar asosida modernizatsiya qilish masalasi bugungi kunda ta’lim islohotlarining ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida namoyon bo’lmoqda. Klassik pedagogik qarashlar rus va o’zbek pedagogika maktablari misolida uzoq yillar davomida ta’lim va tarbiya jarayonining nazariy asosini shakllantirib kelgan bo’lsa-da, hozirgi ta’lim muhitida ularni yangicha metodlar, interfaol texnologiyalar va kompetensiyaviy yondashuvlar bilan boyitish zarurati yuzaga kelmoqda.

Ta’lim jarayonida shaxsga yo’naltirilgan yondashuv, mustaqil fikrlashni rivojlantirish, amaliy ko’nikmalarni shakllantirish kabi mezonlarning ustuvorligi klassik pedagogik merosni qayta tahlil qilishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, ta’lim samaradorligini baholashda statistik tahlil muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u pedagogik jarayonlarning real natijalarini aniqlash va turli ta’lim modellari o’rtasidagi farqlarni ilmiy asosda ko’rsatishga imkon beradi. Mazkur tadqiqotda klassik, qisman modernizatsiyalangan hamda zamonaviy xalqaro ta’lim modellari o’rtasidagi asosiy ko’rsatkichlar statistik jadvallar orqali tahlil qilinib, pedagogik merosni modernizatsiya qilishning ta’lim samaradorligiga ta’siri yoritiladi.

Klassik pedagogik merosni modernizatsiya qilishda ta’lim jarayoni ko’rsatkichlarining statistik taqqoslanishi

1-jadval.

Ko’rsatkichlar	An’anaviy pedagogika (klassik model)	Qisman modernizatsiyalangan model	Zamonaviy xalqaro model
Ta’lim mazmunining yangilanish darajasi	30–35 %	55–65 %	80–90 %
Shaxsga yo’naltirilgan yondashuv	25–30 %	50–60 %	85–90 %
Interfaol metodlardan foydalanish	20–25 %	45–55 %	70–80 %
Tarbiya va ta’lim integratsiyasi	60 %	75 %	85–90 %

Mazkur jadval klassik pedagogik merosga tayangan ta’lim modelidan zamonaviy xalqaro ta’lim modeliga o’tish jarayonidagi asosiy statistik o’zgarishlarni ko’rsatadi. An’anaviy pedagogik modelda ta’lim mazmuni va metodlari asosan o’qituvchi markazida bo’lib, interfaol yondashuvlar va mustaqil fikrlashni rivojlantirish darajasi past bo’lgan. Qisman modernizatsiyalangan model rus va o’zbek pedagogika maktablarida shakllangan bo’lib, unda klassik g’oyalar saqlangan holda interfaol metodlar va shaxsga yo’naltirilgan ta’lim elementlari joriy etilgan. Zamonaviy xalqaro modelda esa pedagogik meros innovatsion texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv va refleksiv ta’lim bilan uyg’unlashgan bo’lib, ta’lim samaradorligi sezilarli darajada oshgan.

Klassik pedagogik merosni modernizatsiya qilish natijasida ta’lim samaradorligining o’sish ko’rsatkichlari

2-jadval.

Natija ko’rsatkichlari	Klassik yondashuv	Modernizatsiyalangan yondashuv	Xalqaro ilg’or tajriba
O’quvchilarning bilimni o’zlashtirish darajasi	60–65 %	75–80 %	85–90 %
Amaliy ko’nikmalarni shakllantirish	45–50 %	65–70 %	80–85 %
Ijtimoiy faollik va jamoada ishlash	50–55 %	70–75 %	85–90 %

Ushbu jadval klassik pedagogik merosni modernizatsiya qilish ta’lim natijalariga qanday ta’sir ko’rsatishini statistik jihatdan ifodalaydi. Klassik yondashuvda bilimlarni uzatish ustuvor bo’lib, amaliy va ijtimoiy kompetensiyalar yetarli darajada shakllanmagan. Rus va o’zbek pedagogik merosi asosida modernizatsiya qilingan yondashuvda esa ta’lim samaradorligi oshib, o’quvchilarning amaliy ko’nikmalari va ijtimoiy faolligi sezilarli darajada rivojlangan. Xalqaro tajribada esa pedagogik meros innovatsion ta’lim texnologiyalari bilan uyg’unlashtirilganligi sababli ta’lim natijalari barqaror, moslashuvchan va yuqori samarali hisoblanadi.

Xulosa. Klassik pedagogik merosni modernizatsiya qilish ta’lim tizimining barqaror rivojlanishini ta’minlovchi strategik yo’nalish hisoblanadi. Ushbu jarayon orqali ta’lim mazmuni yangilanadi, o’qitish metodlari takomillashadi va pedagogik jarayon samarali tarzda tashkil etiladi. Klassik va zamonaviy yondashuvlarning uyg’unlashuvi natijasida raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi va ijtimoiy mas’uliyatli shaxslarni tarbiyalash imkoniyati kengayadi. Shu bilan birga, ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni

joriy etish va o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishni ta’minlash asosiy vazifalardan biri sifatida qoladi.

Adabiyotlar:

1. Макаренко А. С. Педагогическая поэма. — Москва: Художественная литература, 1973. — 512 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология. — Москва: Педагогика, 1984. — 480 с.
3. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. — Москва: Педагогика, 1976. — 384 с.
4. Ушинский К. Д. Педагогические идеи и дидактические взгляды. — Москва: Педагогика, 1990. — 368 с.
5. <https://www.oecd.org/en/about/programmes/pisa.html?utm>
6. <https://databrowser.uis.unesco.org/?utm>

**“PEDAGOGIK MAHORAT” JURNALI UCHUN MAQOLALARNI
RASMIYLASHTIRISH TALABLARI**

“PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

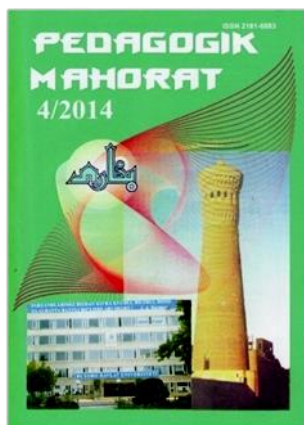
1. “PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.
2. E‘lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:
 - ✓ ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
 - ✓ maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 4-8 betgacha;
 - ✓ maqola nomi, annotatsiya (80-90 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.
3. Maqola boshida UDK (udc.online internet saytidan olishingiz mumkin), mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma‘lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e‘lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.
4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 11 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.
5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.
6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko‘rsatiladi.
7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.
8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e‘tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.
9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma‘ruzalari chop etilmaydi. **E‘lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**
10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.
11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.
12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Manzil: O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro viloyati, 200117, Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi, 11-uy, bosh bino, 2-qavat, 219-xona.

Web site: www.buxdu.uz

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

Telegram raqami: +998 (94) 837-18-38.

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi, shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet tahririy-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manzirimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 219-xona

Tahririyat rekvizitlari:

Moliya vazirligi g‘aznachiligi

23402000300100001010

MB BB XKKM Toshkent sh. MFO 00014 INN 201504275

BuxDU 400110860064017094100350005

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

**PEDAGOGIK
MAHORAT**

**Ilmiy-nazariy va metodik
jurnal**

2026-yil 1-son (124)

**2001-yil iyul oyidan
chiqa boshlagan.**

OBUNA INDEKSI: 3070

Buxoro davlat universiteti nashri

Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.

Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.

Nashr uchun mas’ul:

Nigora SAYFULLAYEVA

Muharrir: Mexrigiyo SHIRINOVA

Musahhih: Sarvinoz RAXIMOVA

Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.

Bosishga ruxsat etildi 29.01.2026
Bosmaxonaga topshirish vaqti
30.01.2026

Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8
Tezkor bosma usulda bosildi.
Shartli bosma tabog‘i – 20,6
Adadi – 100 nusxa
Buyurtma № 21
Bahosi kelishilgan narxda.

“BUKHARAHAMD PRINT”

MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Bosmaxona manzili: Buxoro shahri,
J.Ikromiy MFY, Hofiz tanish Buxoriy
ko‘chasi, 190 B-uy.